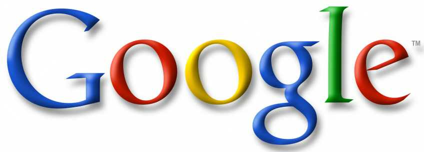

Eene Sawah.
Naar eene aquarel van M. ten Kate.

SCHETSEN

UIT

INSULINDE

DOOR

E. NIJLAND.

UTRECHT,
C. H. E. BREIJER.
1893.

GEDRUKT TER ZUID-HOLL. BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ.

INLEIDING.

Om de inrichting der volgende schetsen duidelijk te maken, kan ik met weinige opmerkingen volstaan.

Aan het hoofd van elke schets vindt men eene korte opgave van den inhoud, waarmede de met vette letter gedrukte woorden in de schets correspondeeren.

Wat met kleine letter in dubbele kolom is gedrukt, strekt tot verduidelijking van de behandelde hoofdzaken.

Onderwerpen van meer algemeenen aard, die eene meer uitvoerige behandeling eischen, dan waarvoor in eene schets plaats was, zijn in een « Aanhangsel » daarachter beschreven.

De afbeeldingen, waarvan elke schets er minstens ééne bevat, zullen er ongetwijfeld toe medewerken, om van een en ander eene juistere voorstelling te geven dan beschrijving alleen vermag.

Hier en daar, waar men meer licht zou kunnen begeeren, zal ik de bronnen vermelden, die dit verschaffen kunnen.

I. DE PREANGER REGENTSCHAPPEN.

Nederlandsche Zendingsvereeniging.

Reis van Buitenzorg naar Bandong. — Rijstcultuur. — Sindanglaja. — Megamendong. — Telaga Warna. — Tji-Panas. — Tji-Andjoer. — Spoorweg tusschen Tji-Andjoer en Bandong. — Regenten der Preanger Regentschappen. — « Stad » Bandong. — Omgeving van Bandong. — Kinacultuur. — Koffiecultuur. — Theecultuur. — De Nederlandsche Zendingsvereeniging. — Godsdienst der Soendaneezen. — Evangelisatie door landontginning. — Het Soendaneesche volk. — Zendingsposten. — Indramajoe.

Wij vangen aan met de **Preanger Regentschappen**; niet omdat deze residentie als de grootste van Java (379 vierk. geogr. mijlen) de eerste bespreking verdient, maar omdat wij gelegenheid hebben dadelijk kennis te nemen van het Soendaneesche volk, dat in deze residentie nog het zuiverste type vertoont.

Mag misschien deze residentie ook om andere redenen gewichtig heeten, bijv., omdat hier zulke rijke cultures worden aangetroffen, of omdat de natuur

zich hier in al de grootschheid vertoont, die tropische gewesten te aanschouwen geven, voor ons doel is ze van gewicht, omdat zij het hoofdterrein vormt van den arbeid der Nederlandsche Zendingsvereeniging.

De Preanger Regentschappen, kortweg Preanger genoemd, worden door het Kendang-Gebergte van de residentiën Batavia en Krawang gescheiden. Tal van vulkanen, zoowel op dit gebergte als op het zuidelijk zich uitstrekkende Brengbreng-Geb. treft men in deze residentie aan. Wij noemen slechts den Salak, den Gedeh, den Tangkoeban Prahoe, den Boekit Toenggoel, den Papandajan en den Goentoer; enkele dezer vulkanen werken niet meer.

De geheele residentie is, uitgezonderd de Z. O. hoek, eigenlijk één groot bergland, dat, zoowel op zijne enkele bergtoppen als op de hooglanden, een weelderigen plantengroei vertoont, die het landschap zooveel bekoorlijks bijzet, dat men bij het lezen der beschrijvingen van dit heerlijk gewest, met moeite den lust onderdrukt, er een kijkje te gaan nemen. Tal van rivieren stroomen van dit hoogland naar zee, zoowel zuid- als noordwaarts. Van deze zijn vooral de Tji-Taroem en de Tji-Manoek voor den afzet der landbouw-producten van groote beteekenis.

Reis van Buitenzorg naar Bandong. Wij stellen ons voor, van Buitenzorg uit te gaan, om het voornemen ten uitvoer te leggen, van het merkwaardigste, dat deze residentie geeft, nota te nemen en tevens kennis te maken met het Soendaneesche volk.

We hebben te kiezen tusschen spoor- en postweg: beide voeren ons langs de hoofdplaatsen. De spoorweg, die van Buitenzorg de Preanger ingaat, is aangelegd over den zadel tusschen den Salak en de Gedeh-groep. Hij buigt daarna naar het Oosten om, voert ons langs Tji-Toeroek en het liefelijke Soekaboemi naar Tji-Andjoer en Bandong, om eindelijk langs Tji-tjalengka en Tji-amis (Garoet, als hoofdplaats, is met eene zijlijn verbonden) de havenplaats Tji-latjap te bereiken. 1)

De postweg, die van Buitenzorg over den Megamendong naar Tji-Andjoer is aangelegd, heeft ten Z. van eerstgenoemde plaats een in 1856 voor militaire doeleinden aangelegden zijtak tusschen Salak en Gedeh, die zich bij Tji-Andjoer met den hoofdweg vereenigt. Wij zullen den hoofdweg kiezen, al gaat de reis met een z.g. karpeer (kar op veeren) een tweewielig rijtuigje, voor kleine reizen en ritjes veel gebruikt, dan ook wat langzamer dan per spoor 2).

Het gaat al spoedig bergopwaarts. Buitenzorg, zelf reeds 265 M. boven de zee, ligt nog laag in vergelijking met het punt, dat wij op den Megamendong moeten bereiken, n.l. 1480 M. Wij passeeren eerst Gadok, dat, evenals het aan de andere zijde des bergs liggende Sindang-laja, een gezondheids-etablissement is en voortdurend tal van zieken en herstellenden herbergt. Bij

1) Het laatste gedeelte dezer spoorlijn is thans (Jan. 1892) nog niet voltooid.

2) In vroeger tijd kon men op Java over den geheelen Postweg met z.g. postpaarden reizen, die van station tot station verwisseld werden. Sedert de hoofdplaatsen door spoorlijnen verbonden worden, begint deze wijze van reizen evenwel tot de geschiedenis te behooren en zijn alleen de nog niet in het spoorwegnet opgenomen plaatsen door dit middel van vervoer te bereiken. Van Batavia naar Bandong enz. is het vervoer per postwagen ingetrokken.

eene heerlijke natuur in eene gezonde bergstreek is het dan ook wel uit te houden; de Regeering opent voor hare zieke militairen de gelegenheid om hier herstel van krachten te vinden. Den bergtop langzaam bereikende, hebben wij gelegenheid te over, ons aan de trotsche natuur te verkwikken. Rechts verheft zich de altijd groene, werkelooze vulkaan Salak, benevens de majestueuze Gedeh-groep, welker toppen Pangeranggo en Mandalawangi evenals de steeds rookende krater van den berg Gedeh met angst doen denken aan de verwoestingen, reeds zooveel malen in deze omgeving aangericht. Bereiken wij eindelijk het hoogste punt van den weg, de Poentjak geheeten, dan geeft het hek, dat aan de buitensluiting der Chineezen en Arabieren van deze residentie herinnert, ons den toegang tot de residentie Preanger Regentschappen.

Wij hebben alleszins gelegenheid om ons aan het trotsche en onvergelijkelijk schoone panorama hier te vergasten. Er is bovendien alle reden om eens in den adem te schieten, want, was ons Javaansch paardje misschien wel bij machte, ons tot het hoogste punt te brengen, het laatste steile deel van den weg, dat wij te voet hebben afgelegd, heeft ons buiten adem gebracht.

Geen wonder dan ook, dat wij ons verfrisschen in de warong ter zijde van het hek, waar we evenwel niet langer dan noodig vertoeven, omdat de nabijliggende grootsche bergtoppen (ze hebben eene hoogte van pl. m. 3000 M.), rechts van ons een te overweldigenden indruk op ons maken, om hun gezicht niet ongestoord te willen genieten. Links en vooruit vormen de valleien, met welige rijstvelden overdekt, door het liefelijke groen eene heerlijke tegenstelling met deze bergreuzen. Vreemd mag het niet heeten, dat de Soendaneezen, die altijd droomen van de heerlijkheid van het oude Padjadjaran, «het Gedeh-«gebergte beschouwen als de puinhoopen van een paleis, dat Praboe Wangi, «de zoon van Tjioeng-Wanara, de stichter van het genoemde rijk, hier zou «hebben gegrondvest. De Gedeh-zelf was dan het paleis, de zuidelijke krater-«rand de pasĕban (muur), de Pangeranggo de moskee, terwijl de overige top-«pen de woningen der vrouwen en der hofbedienden vertegenwoordigen».

De talrijke kleinere en grootere toppen, over de vlakte verspreid, steken door eene heldere zon beschenen, tegen den blauwen hemel af, en stellen ons in staat, het oog te laten weiden over de vlakte, die zich tot de noordkust van het eiland uitstrekt. De Megamendong zelf is weelderig met groen bedekt; tal van rasamalaboomen, die boven het andere gebladerte uitsteken, kan men o. a. aan zijne helling en nog meer aan de noordelijke helling van den Gedeh opmerken. Deze woudreuzen, die wel tot een 50 M. hoogte opgroeien, vertoonen in Maart of April een ontzaglijk bladerengewelf met millioenen en millioenen kleine roode bloempjes.

Terzijde van onze rustplaats een bergpad inslaande, kunnen we in enkele minuten een meertje, Tĕlaga Warna (gekleurd meer) bereiken, dat niet enkel onze aandacht zal trekken, omdat de Tji-Liwong er zijn oorsprong uit neemt, maar dat ons door zijne schoonheid zeker belangstelling zal inboezemen.

Terwijl, al wandelende, het gezang der vogels ons oor streelt, voert het bergpad ons te midden van frisch groen, forsche boomen, grootsche boomvarens naar dit bergmeer, hoogstwaarschijnlijk een oude krater. Eensklaps ziet men, uit het geboomte komende, dit meertje voor zich. Tal van tinten, die elk oogenblik veranderen, weerspiegelen zich op dit kalme water; hiervan is oorzaak

zoowel het veelkleurig gebladerte der omringende planten en boomen in hun veelsoortige verscheidenheid, als de vulkanische bodem en de op den achtergrond zich steil verheffende rotswand. Betooverend is de indruk, dien men bij een bezoek ontvangt; de diepe stilte van het woud, afgebroken door het nauw hoorbare, eentonig geluid der krekels en het geritsel in de bladeren, wanneer de wind zachtjes door de bladeren strijkt, zij verklaren ons den heiligen eerbied, dien de Soendanees voor dit meer gevoelt, dat hij beschouwt als de woonplaats van berggeesten, die hij met vreeze vereert.

Wij keeren terug en verlaten wel voldaan dit heerlijk punt. Voort gaat het nu, voortdurend bergaf. Hoewel wij niet minder kronkelingen te maken hebben dan bij het beklimmen, is het duizelingwekkend, den blik af en toe op die ravijnen terzijde van den weg te slaan, dien wij in vliegende vaart afhollen. Men verbaast zich met reden, dat Daendels de reuzentaak van over dezen berg den Postweg aan te leggen, heeft volbracht; voortdurend nog vereischt het onderhoud van den weg veel moeilijken arbeid.

Wij passeeren aan de linker- of noordzijde het reeds bovengenoemde Sindang-laja, dat wij niet zullen aandoen, daarna aan de rechter- of zuidzijde, Tji-panas (warme bronnen), waar Z.Exc. de Gouverneur-Generaal een buitenverblijf heeft. Allerlei Europeesche groenten (wij zijn nog op eene hoogte van 1078 M.), kunnen door het koele klimaat hier gekweekt worden, en we zouden in de net onderhouden tuinen ruime aanplant kunnen opmerken. Tegen de helling der bergen nemen wij voortdurend enkele rijstvelden waar, hetgeen eene aangename afwisseling voor het gezicht aanbiedt.

Het moge hier de plaats zijn, een weinig bij de rijstcultuur stil te staan.

Rijstcultuur. Bekend mag het heeten, dat de rijst het voedingsproduct bij uitnemendheid is voor den inlander in onze Oostindische bezittingen, althans in de westelijke helft. Vandaar, dat men ook overal dit hoogst nuttige gewas verbouwt. De hoogste trap in deze cultuur is de verbouw op sawah's of kunstmatig besproeide velden, die natuurlijk min of meer hellen en dus veelal tegen de hellingen van bergen aangelegd worden. Een verbouw op droge gronden of tĕgals staat achter bij dien op sawah's. De tĕgals kan men tot sawah's maken, zoodra men ze met een dijkje (galengan) omringt, in vakken verdeelt, waar men het water heenleidt, dat uit bronnen, bergstroompjes, meren als anderszins, op eene enkele plaats uit artesische bronnen en reservoirs wordt aangevoerd. Het is voor het gewas van belang, de sawah's nu en dan onder water te zetten en het water er weer te laten afloopen; dit laatste geschiedt op eenvoudige wijze door nl. in het dijkje een gat te maken, waardoor het op het lager gelegen vak vloeit, om vervolgens ook van daar te worden afgeleid. In deze kunst van besproeiing der velden heeft de inlander het ver gebracht; geen wonder, want het betreft de zorg voor zijn hoofdvoedingsproduct.

De grond wordt eerst met eene spade (patjol) bewerkt (op grootere gronden gebruikt men eene ploeg); is hij geschikt, om de kweekplantjes, op afzonderlijke bedden door zaaiing verkregen, te ontvangen, dan heeft het uitplanten plaats en men laat daarna de vakken (pertaks) onder water loopen. Totdat de vrucht zich gezet heeft, blijven de vakken afwisselend onder water, en de beste der padisoorten kan men na een 150 à 160 dagen gaan oogsten. 1) In den tijd der rijpwording heeft men groote voorzorgen te nemen tegen de rijstvogeltjes, de fraai gekleurde gĕlatiks, die het zaad trachten machtig te worden. Om deze te verjagen, plaatst men meestal kleine hutjes op 8 à 10 vt. hooge bamboestammen op de akkers, en van deze wachtposten spant men lijnen, waaraan men glinsterende en fladderende dingen bevestigt, die van uit de hutjes

1) Rijst in den bolster heet: gebak; rijst, die gepeld is: bras; padi is het geheele gewas, de halm met de aar. Nasih is de rijst gekookt.

door jongens of oude mannen in beweging worden gehouden. Het oogsten der padi geschiedt door elken halm voorzichtig met een mesje, ani-ani geheeten, af te snijden; de halmen worden in bosjes gebonden, en vroolijk keert de Javaan met zijn oogst huiswaarts.

Dat de inlander zich voorstelt, dat de rijst bezield is, mag men van algemeene bekendheid achten. Volgens de legende toch zou de rijst uit de stoffelijke overblijfselen van de godin van den landbouw, Sri, op Java, Dewi-Sri (de echtgenoot van Vischnoe) genoemd, zijn voortgekomen en dientengevolge ook hare ziel in zich opgenomen hebben. Het is dus begrijpelijk, dat de inlanders tengevolge van deze beschouwing, de rijst als eene godheid, met zorg behandelen, gelijk vele bijgeloovige formaliteiten, waarmee de rijstverbouw plaats heeft, ten overvloede bewijzen.

De oogst van de padi gaat in den regel niet veel vroolijkheid gepaard; bij gezang en dans wordt het onontbeerlijke gewas in de loembangs (schuren) opgeslagen. Wil men de padi voor gebruik bestemmen, dan dient ze nog ontbolsterd te worden, hetgeen meestal door de vrouwen geschiedt. In elke woning nl. bevindt zich een langwerpig uitgehold blok, lĕsoeng genoemd, waarin men op de maat de rijst met een stamper van haren bolster ontdoet. In elke kampong, die wij doortrekken, hooren wij nu hier, dan daar het ietwat eentonig geluid van dit rijststampen, somtijds door gezang begeleid. Toch is het eene karakteristieke muziek, die het landschap verlevendigt.

Nog steeds dalen wij bij het vervolgen van onzen rit; Tji-Andjoer ligt nog op eene hoogte van 500 M. De enkele kampongs, die we passeeren, liggen gelijk de meeste Javaansche dorpen, liefelijk in het groen verscholen. Terzijde van den weg ontwaren we enkele huizen, hier meer, daar minder, maar steeds in het groen en met algeheele veronachtzaming van eene rooilijn. Het is duidelijk, dat deze wanorde eenige bekoorlijkheid aan het landschap geeft, dat bovendien voor ons aangenaam blijft door het heerlijke klimaat, waarin wij ons ook in dit deel van de Preanger verheugen. Wij naderen Tji-Andjoer, de 2e stad 1) der residentie.

Uit de verte reeds namen we de daken waar van enkele huizen, waartusschen het heerlijke groen der boschjes van klappers en pisangs; nu we de plaats binnenrijden, moeten we erkennen, dat het eene schoone «stad» is.

Ofschoon in vroeger tijd Tji-Andjoer met Bandong kon wedijveren, en in aanleg er zelfs veel overeenkomst mee had, heeft thans deze laatste plaats de eerste overvleugeld, niet enkel, omdat de Resident zijne standplaats van Tji-Andjoer naar Bandong verplaatste en derhalve ook de Europeesche bestuurspersonen hun zetel verlegden, maar ook, omdat er vele Europeanen wonen, die in flinke huizen met fraai plantsoen omgeven, aan deze laatste plaats eene bijzondere beteekenis verleenen. De postweg is eigenlijk de eenige straat, die door de «stad» loopt; eene enkele dwarsstraat mag er op uitkomen, grootendeels zijn de woningen ter zijde van den hoofdweg gebouwd, hoezeer men ze pas zou kunnen waarnemen achter omheiningen (paggers) van bamboe gevlochten en van circa 7 à 8 voet hoogte. Over eene schutting heen ziende, zou men nog niet zoo direct de woningen zien staan; te midden van altijd frisch en jeugdig groen van boomen en struiken zijn ze verscholen. Tal van warongs en toko's 2) wisselen deze omheiningen van de erven der

---

1) Eene inlandsche stad of negari is herkenbaar aan een vierkanten witten steenen pilaar, bij den ingang ter zijde van den weg geplaatst. Zijn deze tegenwoordig niet zoo goed meer onderhouden als vroeger, toen de Regenten door meerdere heerendiensten over den arbeid van het volk konden beschikken, zij staan er nog. In de Preanger hebben Tji-Andjoer en Bandong dit herkenningsteeken.

2) Warongs = hutten, waarin men zich van eten en drinken voorzien kan; toko's = winkels, waarin van alles te koop is.

inlanders af, tot wij eindelijk de Europeanen-wijk bereiken, waar we ons in een hotel verfrisschen. Wij nemen thans den spoortrein, die ons naar Bandong zal voeren. In vroeger tijd, toen deze nog niet in aanleg was, moest men tusschen Tji-Andjoer en Bandong de Tji-Sokan en Tji-Taroem passeeren op een vlot van schuiten met bamboebedekking, dat den reiziger door middel van sterke rottan-kabels, op vernuftige wijze aangebracht, naar den overkant bracht. Hoewel voor locaalgebruik deze veeren nog dienst doen, maken reizigers liever van den spoorweg gebruik. Thans reeds gereed tot voorbij Tji-Amis, moet de weg tot Tji-latjap doorloopen, waardoor voor het transport veel gewonnen zal zijn.

De spoorlijn tusschen Tji-Andjoer en Bandong heeft bij den aanleg ontzaggelijk groote bezwaren opgeleverd. De viaducten of bruggen over de riviertjes Sokan en Taroem 1), handhaven den roem onzer ingenieurs. Eene daarvan, die over de Tji-Taroem, is 60 M. hoog. Men ziet van uit die hoogte op den wild bruisenden bergstroom neder. Waar men het kalkgebergte, de Goenong Missigit verlaten heeft, en waar de vlakte van Bandong begint, worden er twee locomotieven voor den trein gebruikt. om hem tegen de steile helling op te trekken. Al zigzagsgewijze gaat dit voort, tot men bij de halte Tjipadalarang het hoogste punt heeft bereikt; men zit daar op eene hoogte van 739 M. boven de oppervlakte der zee in den spoortrein.

Bandong. Te Bandong aangekomen en de brug over de Tji-Kapoendoeng, waaraan deze hoofdplaats der residentie gelegen is, passeerende, zijn wij in de onmiddellijke nabijheid van het paleis (dalem) van den Regent. Het groote plein, aloen-aloen genaamd, met een zijner zijden aan de rivier gelegen, is eene groote vierkante grasvlakte, door prachtige waringin-boomen omringd. Was het vroeger de gerichtsplaats voor de inlandsche Hoofden, thans doet het nog dienst bij feesten, door den Regent georganiseerd. Aan de Westzijde van het plein staat het huis van den hoofd-panghoeloe (den opperpriester); daarnaast de sierlijke missigit (tempel). Aan de Zuidzijde vóór de steenen omheining staat een hoog koepeltje, waarachter de dalem of het paleis van den Regent. Is dit laatste zijne eigenlijke woning, vlak daarbij is de z.g. kaboepaten, een gebouw met eene galerij en ontvangkamers, alleen bestemd tot het geven van partijen en tot ontvangst bij officiëele gelegenheden. Met de grootst mogelijke gastvrijheid staan nog de deuren open voor voorname bezoekers of hooggeplaatste ambtenaren, die hier korter of langer mochten vertoeven. Vooral in vroeger tijd, toen de Regenten nog onbeperkt over hunne onderdanen te beschikken hadden, en dus ook onbeperkte inkomsten genoten, waren deze Hoofden van Bestuur onuitputtelijk in vertoon van vorstelijke pracht. Een tijdlang zelfs kon men van een wedloop spreken tusschen de Regenten van Tji-Andjoer, Bandong, Soemědang en Garoet, om elkander in het geven van feesten, in het organiseeren van jachtpartijen, in het houden van wedrennen (de stoeterijen van den Regent van Bandong waren buitengemeen weelderig ingericht en van tal van uitnemende raspaarden voorzien) elkander den loef af te steken. Dat deze inlandsche Hoofden door hun vertoon een

1) Tji = Soendaneesche woord voor rivier; rivier Tji Sokan en Tji Taroem zou dus overtollig zijn.

grooten invloed op de Soendaneesche bevolking uitoefenden, behoeft geen betoog. 1) Dat zij enorme inkomsten moeten bezitten, om een staat te kunnen voeren, gelijk zij gewoon zijn, ligt voor de hand. Ten bewijze de volgende cijfers. Waar de Regenten in vroeger tijd het recht van belastingheffing hadden en willekeurig over de werkkrachten van de bevolking konden beschikken, werd in 1871 bij de reorganisatie van dit bestuursstelsel bepaald, dat zij behalve een vast traktement van *f* 20.000,— eene persoonlijke toelage, in overeenstemming met het verlies hunner bijzondere inkomsten zouden ontvangen (de Regent van Bandong ontving dienvolgens *f* 24000.—). Alle Preanger-Regenten zouden bovendien *f* 1.— per pikol koffie, uit hun Regentschap geleverd, krijgen, tot een maximum voor Bandong van *f* 82000, voor Tji-Andjoer van *f* 30000, voor de andere regentschappen een lager cijfer.

De stad Bandong is de schoonste uit de geheele residentie. Vooral bevat de Europeesche wijk eene aantal fraaie huizen, terwijl tal van belangrijke gebouwen haar tot eene plaats van gewicht maken. Behalve eene Mohammedaansche school voor hooger godsdienstonderwijs (pesantren), vindt men hier eene Kweekschool voor inlandsche onderwijzers. Wij moeten ons weerhouden, hierbij niet te verwijlen, doch eene beschouwing over het inlandsch onderwijs zou ons thans te veel ruimte vragen, zoodat wij dit tot later uitstellen. Voorts zijn de woningen voor de Europeesche bestuurspersonen, de resident en de assistent-resident, die van den directeur der kina-tuinen, met hare fraaie aangelegde tuinen een sieraad der stad, die overal de teekenen van welvaart vertoont.

We willen, voor wij de omgeving bezien, niet verzuimen het nederige kerkje der Nederlandsche Zendingsvereeniging te bezoeken, dat niet ver van het Post- en Telegraafkantoor in de nabijheid van het nieuwe Europeesche kerkhof gelegen is. Het is een eenvoudig bamboezen loodsje, waar de kleine inlandsche gemeente des Zondags te zamen komt onder leiding van den zendeling, die tevens Tji-Andjoer tot zijn ressort heeft. In laatstgenoemde plaats is een net kerkgebouw dezer Zendingsgemeente gevestigd. Hoewel we beneden meer in 't breede deze Zendingsvereeniging gedenken willen, konden we Bandong moeilijk verlaten, voor een kijkje te hebben genomen op de plaats, waar in allen eenvoud door de mannen, die het zaad des Evangelies uitstrooien, in dit centrum van het Mohammedanisme hunne kleine kudde verzameld wordt.

Omgeving van Bandong. Bandong ligt op eene hoogvlakte van ruim 9 uur lang en 4 uur breed. Bij eene grootte van 698 K.M² (= ½ prov. Utrecht) wordt dit plateau in het Z. en N.O. door vulkanen, in het Noord-Westen door kalkbergen begrensd; daar, waar wij de Tji-Taroem overstaken, passeerden we den kalkrug Goenoeng Missigit, tamelijk forsche rotsen. Ten Zuiden en Oosten staat dit plateau voorts in verbinding door indeukingen van den rug met de plateau's van Pengalengan, dat van de rawah Tĕgal, en van Garoet, waarvan het laatste op de grens met dat van Bandong o. m. vulkanen

1) In 1871 heeft het Indisch Bestuur eene wijziging in het regeeringsstelsel der Preanger gebracht. Met tact heeft het zijn invloed ten koste van dien der Regenten uitgebreid, ten gevolge waarvan de bevolking veel meer humaan wordt behandeld.

den Goentoer (= Donderberg) bevat. Deze hoogvlakten, vroeger meren, naar men meent, waren voorheen voor een groot deel nog met bosschen ruim begroeid, doch langzamerhand hebben deze bosschen schier alle plaats gemaakt voor sawah's, koffietuinen en kina-aanplantingen. Het plateau van Bandong, het grootste der 4, heeft een eigenaardig klimaat: in den regel volgt op de stille nachten, door een vrij vochtigen, mistigen avond voorafgegaan 1), des morgens eene zee van nevel, die tegen 3 à 4 uur reeds de geheele kom vult en tot 9 à 10 uur blijft hangen, om dan voor de zon gaandeweg te wijken. Overdag valt er een weinig regen, maar tegen den avond slaat de overvloedige waterdamp als dauw op de wouden neer, en den volgenden morgen wordt hetzelfde verschijnsel van den vorigen dag herhaald.

Bieden de wouden op de plateau's den liefhebber van de jacht overvloedige gelegenheid tot uitspanning aan, wij bezoeken deze niet. Aan de noordzijde van het plateau van Bandong, tegen de zuidelijke helling van den Tangkoeban Prahoe zijn kina-tuinen aangelegd, die later door veel ruimere aanplantingen in het Zuider-gebergte gevolgd zijn. Laten wij zulk eene kina-aanplanting bezoeken, waarvan er in Bandongs omstreken zoo vele te vinden zijn.

Kina-cultuur. Zoo ooit, dan is met deze cultuur door de Regeering geen geldelijk voordeel bedoeld, maar is zij krachtig sedert 1852 door het Gouvernement gesteund om haar te doen slagen in het belang der lijdende menschheid. Wat toch was het geval? De bast van den kinaboom was reeds lang bekend als de chinine te bevatten, bij uittreksel daaruit te verkrijgen. Deze boom nu werd alleen in Zuid-Amerika gevonden, maar sedert de Indianen er vraag naar kregen, ging men met rooien op zulk eene ruwe wijze te werk, dat men voor eene gansche uitroeiing begon te vreezen. Ten einde nu hiertegen te waken, zond de Nederlandsche Regeering in 1853 Dr. Hasskarl uit, om in het vaderland van den kina-boom plantjes en zaden te verzamelen, en toen hij na een 1½-jarig verblijf hiermee in Batavia aankwam, werd de cultuur begonnen. Dr. Junghuhn, de bekende natuuronderzoeker, werd na Hasskarl, die in 1856 wegens ziekte naar Europa vertrokken was, met de leiding belast, en jaren lang werden er door het Gouvernement gelden toegestaan, om de cultuur met allerlei proefnemingen in onderscheidene soorten op verschillende gronden te doen slagen. Tot 1864 toe bleef het bij proefnemingen zonder veel vrucht; in dat jaar ging Dr. Junghuhn naar Europa wegens ziekte terug, en kwam het beheer der cultuur in handen van den controleur bij het binnenlandsch bestuur, den heer K. W. v. Gorkom. Genoemde heer mag de voldoening smaken, de richting te hebben aangegeven, die de cultuur tot ontwikkeling heeft geleid. Brekende met tradities, heeft hij eene andere methode bij de planting gevolgd, en na volhardende proefnemingen mocht hij eindelijk slagen. Het moet erkend worden, dat het Gouvernement steeds met vast vertrouwen op ruime wijze alle pogingen heeft gesteund tot het doen gelukken dezer cultuur, waarop de geheele wereld de oogen gevestigd hield, en geen wonder, dat daarvoor vertrouwen noodig was, aangezien men 6 tot 8 jaar na de aanplanting pas eene volledige ontwikkeling der boomen mag verwachten. Thans vormen de kina-aanplantingen eene belangrijke cultuur en leveren zij voordeel op; waren het aanvankelijk alleen gouvernements-aanplantingen, langzamerhand werd de cultuur ook door particulieren ter hand genomen, zoodat op Java reeds menige particuliere kina-aanplanting wordt gevonden. Het zal duidelijk zijn, dat slechts het Gouvernement of een persoon of maatschappij, die over groote kapitalen heeft te beschikken, wijl deze de eerste jaren renteloos blijven, aan eene cultuur der kina denken kan.

Het mag niet verzuimd worden op te merken, dat sedert 1864 bij deze cultuur het beginsel van vrijen arbeid van den

1) In Bandong kan men na 6 uur 's avonds nooit met gerustheid buiten zitten, iets, dat in de Oost zeldzaam heeten mag.

inlander is gehuldigd, een beginsel, dat zich langzamerhand meer en meer heeft baan gebroken, zoo tot heil van den inlander zelf als van het Gouvernement. Toen in 1872 de heer van Gorkom zijne betrekking van leider der kinatuinen met die van Hoofd-Inspecteur der Cultures verwisselde, kon hij met vertrouwen zijn werk overdragen aan zijn opvolger, die zijne voetstappen op waardige wijze drukte.

Op eenigen afstand gezien, is eene kina-aanplanting alreede te herkennen, door de eigenaardige kleurenmengelingen, die de licht beweegbare, lancetvormige bladeren veroorzaken. Bloeien de boomen, waaronder exemplaren van 20 tot 25 M. voorkomen, dan geven de rosé-witte bloesems een fijnen, doordringenden geur, die aan onze sering herinnert. Ieder weet, dat het om den bast des booms te doen is, die men op verschillende wijzen tracht te verkrijgen, als door rooien, kappen-op-stomp, repen snijden, schrapen, enz. Aan de zuidelijke helling van den Tangkoeban Prahoe (= omgekeerde prauw) 1), werden de eerste tuinen aangelegd, n.l. die te Lembang (waar op Dr. Junghuhn's graf eene zuil te zijner nagedachtenis werd opgericht) en te Nagrak; later zijn deze gevolgd door tal van ruimere aanplantingen op het Zuider-gebergte.

De zoo even genoemde Tangkoeban Prahoe benevens de Boekit Toenggoel, twee vulkanen aan den noordrand van het plateau van Bandong gelegen, zouden ons bij beklimming een heerlijk gezicht opleveren: de eerste, welks krater niet meer werkt, op de residentie Krawang, de andere op de heerlijke vallei van Soemëdang, waardoor de postweg loopt. We voeren deze bestijging evenwel niet uit, evenmin als wij een uitstapje maken naar het plateau van Garoet, dat ons echter door zijne vulkanen en merkwaardige bijzonderheden genoeg nieuws zou kunnen aanbieden. We willen liever eene koffie-aanplanting bezoeken; hoe zouden we in het vaderland der Preanger-koffie, kunnen verzuimen, kennis te nemen van de wijze, waarop men de ook bij ons zoo geliefde volksdrank verkrijgt?

Koffie-cultuur. De koffieheester is eene plant van 3 tot 6 M., soms van 10 M. hoogte. Het schijnt, dat zij oorspronkelijk uit Ethiopië afkomstig is en van daar naar Perzië en Arabië is overgebracht. De witte bloesems, die in bundels of kransen van 4—16 stuks in de oksels der bladeren voorkomen, springen in één nacht open en bloeien één, hoogstens twee etmalen. Driemalen 's jaars kan in een koffietuin het bloeien worden waargenomen, hetgeen evenwel geleidelijk ineenloopt, omdat eenzelfde heester zoowel knoppen en bloesems, als vruchten vertoont. De bloesem, tot vrucht ontwikkeld, is eerst groen, en doorloopt achtereenvolgens de volgende kleuren: wit, geel, geelrood, tot donkerkarmijn of violet toe. Heeft ze deze laatste tint, dan is de vrucht volkomen rijp, hetgeen na een tijd van 7 tot 12 md. plaats heeft; bij de minste beweging aan den heester, valt zij vanzelf af. Onder de vleezige buitenschil der rijpe vrucht bevindt zich eene slijmerige, gomachtige massa, die zorgvuldig verwijderd moet worden, waardoor de steenvrucht te voorschijn komt. Deze bevat twee steenen, elk waarvan één zaadkorrel (de ons bekende koffieboon), die aan eene zijde een gebogen vorm heeft, aan de andere zijde plat van vorm is. De zaden zijn met een doorzichtig vlies bedekt.

De cultuur der koffie kan niet gedijen boven 1600 M.: in Indië vindt men enkel koffieaanplantingen tusschen 250—1500 M., waaruit dus tevens blijkt, dat zij op lage landen ook niet wil. De z.g Liberia-koffie, welker aanplant men in Suriname beproefde, groeit bij voorkeur in lage streken.

In het jaar 1696 zond Adriaan van Ommen, kommandeur van Malabar de eerste koffieplantjes naar Java. Gouverneur-Generaal Zwaardekroon importeerde er andermaal, omdat de eerste zending mislukt was, en deze had het geluk in 1718 de eerste vruchten naar Amsterdam te zenden.

De koffieheester kan door zaaiing verkregen worden. Op kweekbeddingen laat men de plantjes van 6—9 md. ontwikkelen. Bloeien ze somtijds reeds in het 2e jaar, liever ziet men het, dat zij in 't 4e jaar bloesem beginnen te vertoonen. Gewoonlijk bereikt de heester een gemiddelden ouderdom van 20 tot 30 jaar.

---

1) De legende omtrent dezen zonderling gevormden vulkaan leze men bij Veth, Java III, bl. 164.

In het jaar 1876 vertoonde zich op Sumatra de gevreesde bladziekte, die veel planten deed versterven en nog tegenwoordig voor de planters eene hoogst gevreesde ziekte blijft.

De koffiepluk moet met veel omzichtigheid plaats hebben, omdat, gelijk reeds werd opgemerkt, de vrucht gemakkelijk afvalt, en er dus door ruwe behandeling veel verloren gaat. Elke boom levert gemiddeld jaarlijks $^1/_4$ kilo boonen. Natuurlijk, dat eene meerder of minder gunstige weersgesteldheid veel invloed op de opbrengst uitoefent.

Na den pluk wordt de koffie op hoopen gelegd of in manden bewaard, ten einde de vleezige omhulsels door broeiing te doen bersten. Daarna wordt zij gedroogd, waartoe men veelal gemetselde bakken gebruikt. Hierbij is ook veel toezicht noodig. Na de ontbolstering wordt zij verzonden in jute-zakken, die elk ongeveer 61,76 kilo (1 pikol) inhouden en in de Gouvernementspakhuizen opgeslagen, om door de Handelmaatschappij (voor zooverre het ten minste gouvernementskoffie is) aan de markt gebracht te worden.

Hoezeer vreezende, dat wij te veel aandacht vragen in dit deel onzer schets voor de cultuur van sommige producten, willen wij toch ook nog een paar regels wijden aan de thee. Wij zouden van het plateau van Bandong het nabijliggende Garoet bezoeken kunnen, waar wij op de perceelen Waspada I tot V, door den bekenden K. F. Holle aldaar aangelegd, zeker thee-aanplantingen van beteekenis zouden vinden. Trouwens op vele plaatsen in de Preanger kan men zich van deze cultuur op de hoogte stellen; bij Soekaboemi aan den zuidvoet van den Salak liggen de grootsche, goedbeheerde ondernemingen Parakan Salak 1) en Sinagar.

Thee-cultuur. De thee, zoo bekend ook bij ons, is het bereide blad van den altijd groenen heester der theestruik, die met kort gesteelde, elliptische, spits toeloopende, gezaagde bladeren groeit. Langen tijd meende men, dat China haar vaderland was; evenwel vond men in 1825 in Assam (Achter-Indië) theestruiken in 't wild groeien. Tot vóór 50 jaar was het Hemelsche Rijk de grootste producent; thans brengen Engelsch-Indië en Java ook thee aan de markt.

In 1826 zond Dr. von Siebold theepitten uit Decima naar Java, om daarmede in 's Rijks Plantentuin te Buitenzorg proeven te nemen. De heer Jacobson, die in China de cultuur bestudeerd had, diende met zijne ervaring van advies en deze heer heeft groot aandeel in de ontwikkeling der thee-cultuur in onze Oost.

Tot 1842 bleef de industrie uitsluitend in handen van het Gouvernement. In genoemd jaar trok men de cultuur in alle gewesten buiten Bagelen, Cheribon en de Preanger in, en werden contracten met particulieren voor de exploitatie der tuinen gesloten. « Mogen het initiatief en de lang « volgehouden bemoeienis van den Staat « de thee-industrie op Java snel in het « in het leven geroepen en tot eene be- « langrijke hoogte opgevoerd hebben, de « financiëele voordeelen lieten op zich « wachten en ook deze tak van Staats- « nijverheid heeft haar lange lijdensperiode « doorworsteld, met het eindresultaat, dat « de Regeering alle directe bemoeienis « moest laten en cultuur zoowel als fabri- « cage door de vrije nijverheid laten voort- « zetten. »

Thans bestaan op Java 38 thee-ondernemingen, waarvan 20 in de Preanger. In het geheel worden jaarlijks ± 7 mill. halve KG. geproduceerd. Alleen in de Preanger wordt niet minder dan 1 millioen gulden jaarlijks onder de bevolking gebracht; niet minder dan 10000 gezinnen vinden daar hun bestaan door die cultuur; het Gouvernement trekt aan erfpachtsrecht, verponding, patent, bedrijf- en personeele belasting en uitvoerrechten ± *f* 100.000 per jaar; voorwaar reden genoeg, om de cultuur van belang te vinden.

Hoewel de theestruik in streken tusschen de 500 en 2500 Rijnl. voeten boven de zeeoppervlakte tieren kan, gedijt zij het best op eene hoogte van 1500 à 2000 Rijnl. voeten.

Aan de keuze van een geschikt terrein

1) De thee-onderneming Parakan Salak is eigenlijk gelegen aan den zuidelijken voet van den berg Endoet, een der nevenbergen van den Salak. Parakan is de naam, dien het volk geeft aan een bergmeer, door de talrijke bergstroompjes, die het terrein doorsnijden, gevormd.

voor de cultuur zijn vele voorwaarden verbonden. De grond dient zandhoudend te zijn met eene flinke laag teelaarde; evenwel los genoeg, om water tot eene diepte van circa 3 voet door te laten. Stilstaand of ondergrondswater is voor den heester buitengewoon nadeelig; evenwel mag levend water niet ontbreken, daar het terrein anders niet bewoonbaar is te maken, en dit voor de exploitatie der machines onmisbaar is. Het terrein mag bovendien niet te heuvelachtig zijn; te steile hellingen zijn onbeplantbaar; voorts dienen goede transportwegen niet te ver afgelegen te zijn, terwijl voor het werkvolk, dat men behoeft, ook geen terrein in gansch onbewoonde streken kan worden gecultiveerd.

De theestruik, die als cultuurplant niet hooger dan van 2—6 voet wordt, groeit in het wild wel tot 20 voet, zoodat zij dan wel een boom heeten kan. Zij geeft witte, welriekende bloesems, die uit de bladoksels ontspruiten, doch daar niet de vrucht, maar wel de bladmassa hoofdzaak is, worden de vruchten, voor zoover men ze niet voor zaad behoeft, verwijderd.

De thee-ondernemingen hebben bijna alle met de gevreesde ziekte in de bladeren, de zg. thee-roest, te kampen. Deze kwaal wordt door een klein insect veroorzaakt, en tot nu toe is men er niet in kunnen slagen, dit lastige diertje met succes te bekampen. Witte mieren en krekels geven bovendien genoeg te zorgen, om de tuinen welig te doen tieren, terwijl het voortdurend toezicht op onkruid, het losbouden van den bodem, het op vaste tijden snoeien, den ondernemer niet weinig moeite geven.

Een thee-tuin, ofschoon pas in het 3e of 4e jaar een oogst toelatende, is voor de omstreken een ware weldaad, daar zoowel mannen als vrouwen en kinderen hier arbeid kunnen vinden.

Is de tijd voor den pluk der bladeren aangebroken, dan dient met groote zorg op de geschikte keuze der bladeren gelet te worden: de jongste geven de fijnste thee. Van de twee jongste blaadjes verkrijgt men de «Pecco», het daarop volgend blad geeft «Souchon», het grofste blad geeft de «Conggo». Eens of tweemaal per jaar, en wel in de overgangstijden der moessons (kentering) worden de heesters gesnoeid, ten einde de vorming van nieuw hout te dwingen; een 28 à 45 dagen na de snoeiing kan men weder oogsten. Het spreekt van zelf, dat de weersgesteldheid, de bodem en nog andere oorzaken grooten invloed hebben kunnen op den oogsttijd.

Is de pluk afgeloopen, dan worden de bladeren in de fabriek in ontvangst genomen: de pluksters storten hun voorraad in daarvoor bestemde manden, en de bladeren worden nu op bamboeborden (tampirs) dunnetjes uitgespreid om de lucht er op te laten inwerken. Zijn de bladeren op deze tampirs voldoende verflenst 1), dan worden zij onder de rolmachines gekneusd: alle vochtdeelen worden uit de bladeren verwijderd, en, na andermaal op de tampirs aan de lucht blootgesteld te zijn, tot het proces van fermenteeren en oxydeeren is geëindigd, wordt de thee aan de werking der tropische zon blootgesteld, om zoo goed mogelijk te drogen. Dit drogen wordt in daarvoor bestemde droogkamers voltooid.

Laat mij, voor van de bereiding der thee af te stappen, nog even vermelden, dat een zelfde heester zoowel groene als zwarte thee kan opleveren. Om groene te verkrijgen, worden de bladeren na den pluk dadelijk verwerkt, d. w. z. in sterk verhitte pannen gebraden. De zwarte thee verkrijgt men, nadat eerst de geoogste bladeren op hoopen zijn gezet, waar zij verflensen moeten; onder gestadig kneuzen en rollen wordt een gistingsproces voltooid, dat men bij de groene thee voorkomen wil.

De bereiding der thee vordert van den planter veel toezicht, kennis en studie, zal hij niet door onoordeelkundige behandeling zijn product in waarde zien dalen.

Nadat de bereiding heeft plaats gehad, wordt de thee gesorteerd; daarna wordt zij verpakt. Deze laatste arbeid geschiedt in theelood, daarna in kisten, die, na met stroopapier te zijn voorzien, ook nog met een vernis, uit copal en terpentijn bestaande, worden overdekt. Dat deze voorzorgen genomen worden, om den geur van het product te bewaren, ligt voor de hand.

De Oostindische thee wordt in den laatsten tijd zeer gezocht, vooral tengevolge van de zorg, die de planters aan hun product hebben besteed en de krachtdadige inspanning, die zij zich hebben getroost, om hunne cultuur eene goede

1) In den laatsten tijd volgt men eene andere wijze om de bladeren te doen verflensen dan voorheen. Men bezigt daarvoor houten bakken, die een bamboe-vlechtwerk tot bodem hebben. Eenige bakken worden boven elkaar geplaatst in eene met zink gedekte loods, waardoor het verflensen bespoedigd wordt. — Ook heeft men voor het oxydeeren, het rollen en dragen in den laatsten tijd verbeteringen in de machines aangebracht.

toekomst te verzekeren. Moge menigeen de Chineesche thee geuriger vinden, hoezeer dan ook flauwer dan de Oostindische, die sterk en meer prikkelend is, men wete dienaangaande, dat de sterke geur, dien de Chineesche thee bezit, grootendeels veroorzaakt wordt door bloemen, die, gedroogd, eerst met de thee vermengd en na eenigen tijd er uit verwijderd worden. In elk geval is het een verblijdend verschijnsel, dat o.a. de thee, door de Parakan Salak-onderneming in den handel gebracht, meer en meer de aandacht trekt.

Evenwel vergete men niet, dat de bekende thee-firma's hare grootste kracht vinden in het mengen; een goed menger is voor eene firma voor den afzet van het product een onmisbaar persoon.

De Nederlandsche Zendingsvereeniging. Laat ons thans met het Soendaneesche volk kennis maken in zijn doen en laten, en zijne zeden en gewoonten trachten te leeren kennen. Dit volk toch heeft de aandacht getrokken van de **Nederlandsche Zendingsvereeniging**, te Rotterdam gevestigd, die hier sedert 1859 werkt en op hare 10 stations 8 zendelingen heeft geplaatst.

De Nederl. Zendingsvereeniging koos de Soenda-landen (Bantam, Batavia, Preanger, Cheribon en Krawang) als haar arbeidsveld op aanwijzing der Heeren Mr. I. Esser en Ds. E. W. King. Aanvankelijk werd den Zendelingen door het Gouvernement de toelating tot de Evangelieverkondiging geweigerd (van 1862—1865 moesten zij op de vergunning wachten), doch, deze eenmaal gegeven zijnde, werd de arbeid met kracht begonnen. Men had zich den wachttijd ten nutte gemaakt, door zich met de taal vertrouwd te maken, iets, wat geen gering bezwaar meebracht, omdat de Soendaneesche literatuur nog gering en de taal nog te weinig wetenschappelijk behandeld was 1), om hiervan veel te kunnen profiteeren.

Bandong, Tji-Andjoer, Buitenzorg, Soekaboemi, ook Cheribon en Indramajoe werden als eerste standplaatsen gekozen en met uitnemende krachten werd daar de Zending begonnen. Een enkele dezer eerst uitgezondenen is nog werkzaam (o. a. Zend. C. Albers, door ons als de tegenwoordige verzorger der gemeenten van Mr. Anthing naderhand nog te gedenken).

De eerste vruchten lieten ondanks veel toewijding en ijver, lang op zich wachten: de school, eene der voornaamste zorgen voor de zendelingen, eischte veel krachten, maar gaf weinig resultaat; de kinderen, zoo ze al met moeite vergaderd konden worden, kwamen ongeregeld. Daarmee in verband staande bezoeken aan ouders werden verkeerd uitgelegd: de zendelingen wekten bij de Soendaneezen geen vertrouwen, en met alle inspanning konden zij het volk niet van hunne goede bedoelingen overtuigen.

Men dacht toen aan inlandsche helpers. Met veel moeite slaagde men na lang zoeken er in, uit de gemeentetjes van den Heer Anthing een paar van zulke leeraars aan zich te verbinden.

Doch de ondervinding leerde, dat men aan die helpers niet veel had; zij hadden zelf te veel hulp noodig. De openbare godsdienstoefeningen, door de zendelingen met zorg voorbereid, mochten ook niet op voortdurende belangstelling bogen. Kwam men, gelijk bij de inwijding der kerk te Tji-Andjoer, door nieuwsgierigheid gedreven, aanvankelijk luisteren, langzamerhand verminderden de bezoeken en ook dat middel, om bij het volk ingang te ver-

1) Met dank vermelden wij den arbeid van Dr. Koorders, Oosting, K. F. Holle e. m. a.

krijgen, scheen vruchteloos aangewend te worden. Toch liet men noch het een, noch het ander geheel na. Ook bleef men beproeven door het verspreiden van Chr. lectuur het volk te winnen, doch evenmin met groote vrucht.

De zendelingen schreven boekjes in de volkstaal; deelen van den Bijbel werden overgezet en als onderwerpen voor gesprek genomen; het een noch het ander bleek vruchtdragend. Nu thans door den heer S. Coolsma de Bijbel in het Soendaneesch is vertaald — een arbeid, waarvoor hem de dank van alle zendingsvrienden toekomt — is, naar wij hopen, eene groote schrede voorwaarts gedaan. Moge zijn arbeid, ook voor de beoefening der taal van zooveel gewicht, rijke vruchten dragen.

In den laatsten tijd is men begonnen te koloniseeren, en tracht men door **landontginning** een kern van geloovigen rondom zich te vergaderen. Wij komen hier nader op terug.

Men mag vragen, vanwaar al die moeilijkheden? Zeker zijn er tal van oorzaken aan te wijzen.

Onder meer andere geldt ten eerste: het karakter van den Soendanees. Van nature teruggetrokken en achterhoudend voor den Europeaan, is hij buitengewoon vreesachtig. Hij is niet twistziek van aard, doch kan geen spot verdragen. In aanleg beneden den Javaan staande, wordt hij niet gedreven door de begeerte om zich te ontwikkelen; hij vergenoegt zich met hetgeen hij heeft.

In zijn hart is hij landbouwer, waarom hem een ambacht ook weinig bekoort.

In de tweede plaats is de Soendanees buitengewoon bijgeloovig. Wij vinden hier aanleiding over den godsdienst der Soendaneezen eenigszins uit te weiden.

Godsdienst der Soendaneezen. De Soendanees, hoewel naar het uiterlijk een goed Muzulman, is in den grond toch Heiden gebleven; elke nieuwe godsdienst heeft zijn oorspronkelijken aard niet veranderd, alleen zijne godsvereering onderging eenige wijziging.

Men heeft dit wel eens uitgedrukt door te zeggen: «Schrap den Soendanees af, dan zal eerst de Islam, dan de Hindoegodsdienst er afvallen en men houdt den Heiden-Maleier over.» Dat hij in den grond Heiden bleef, moge hieruit blijken, dat de Soendanees in zijne omgeving steeds geesten ziet of meent te zien. Zijn ze niet in zijne bosschen, dan zijn ze in het water; huizen ze niet op de bergen, dan in de eenzaamheid; zijn ze niet in ziek- of kraambed, dan toch ongetwijfeld op de graven; is hij aan den arbeid op het veld, zij belemmeren hem daar evenzeer, als wanneer hij zijn huis bouwt. De Islam voegde bij deze natuurgeesten, die den Soendanees in voortdurenden angst doen verkeeren, nog de geesten der hel en des afgronds, die bovendien nog tot alle kwaad aanzetten. Voegt men daarbij, dat allerlei dieren en dingen hem schrik aanjagen, bijv. de vuurvliegen (waaruit hij geesten maakt, die met brandende toortsen over berg en veld trekken), aardbevingen, droomen, het geschrei der vogels enz., dan ligt het voor de hand, dat hij een leven vol angsten leidt, waartegen hij zich op allerhande wijze tracht te wapenen. Vandaar het brengen van offers, de vereering van afgestorvenen, het zorgvuldig in acht nemen van allerlei plichten, het dragen van amuletten, het gebruiken van toover- en bezweringsformulieren, het kiezen van geluks- en

ongeluksdagen enz. Opmerkelijk mag het heeten, dat de Soendanees bij al deze verschrikkingen slechts één goeden geest kent, nl. dien der rijst-cultuur.

Met het oog op deze dingen en de vele goede eigenschappen, die het Soendaneesche volk bezit, waardeerende, moet men het op prijs stellen, dat de zendelingen der Ned. Zendingsvereeniging hier hun arbeidsveld hebben gezocht. Breekt toch het Evangelie onder hen baan, dan zal die vreeze des doods, die hen overal vervolgt, wijken voor kalmte en rust; wordt het volk door ontwikkeling verstandiger, dan zal het aan natuurlijke oorzaken toeschrijven, wat het nu nog door het geheimzinnige waas der geestenwereld gejaagd maakt; kortom, het volk zal gelukkiger zijn, wanneer de geest des Evangelies toestanden gaat wijzigen, gebruiken zal heiligen, gewoonten zal doen ophouden, die thans dit «goede» volk beklagenswaardig maken. Toch! men hebbe oog voor de bezwaren. Al is de Islam met zijne materieële levensbeschouwing, gelijk boven gezegd, nog niet bij den Soendanees tot in merg en been doorgedrongen, hij doet toch overal zijn' killen adem gevoelen. Het Evangelie is hier de eenige genezing; en gelijk de Zon der Gerechtigheid nog nooit vruchteloos hare verkwikkende stralen uitzond, daar willen wij ook niet wanhopen aan haren invloed op het Soendaneesche volk 1).

Was in de derde plaats in vroeger tijd de invloed der Regenten op het volk zoo verbazend groot, dat dit, uit vrees voor hen, het niet gewaagd zou hebben, van godsdienst te verwisselen, de Zending heeft overal tegen het fanatisme der Hadji's — die bij groote getallen hier, zoowel als op overig Java verspreid, in elke kampong vertegenwoordigd zijn — te kampen. Waar de zendeling een man is, die door beschaafde manieren uitmunt en daardoor zoowel de hooggeplaatste Hoofden als den gewonen inlander voor zich inneemt; waar hij door hulpbetoon het vertrouwen van den inlander weet te verwerven, daar zijn onmisbare factoren aanwezig; dan alleen kan men blijvenden invloed op het volk verwachten en zal men op den duur vrucht van hun geloofsarbeid zien.

Evangelisatie door landontginning. We zeiden zooeven, nader te willen terugkomen op de pogingen tot landontginning, in den laatsten tijd door de Zendelingen op touw gezet.

Gelijk vrij wel bekend mag heeten, is op Oost-Java door de zendelingen van het Nederl. Zendelinggenootschap, in navolging van Jellesma beproefd, door kolonisatie op den Inlander evangeliseerend te werken. Men heeft daardoor te verstaan eene methode van afzondering uit de Mohammedaansche omgeving, en dat wel met de middelen, die het volk aan de hand geeft; immers, — «De Javaan is uit den aard der zaak landbouwer», zegt Multatuli. Men stelt zich voor bij deze methode, den inlander, die om eene of andere reden zich bij den zendeling aansluit, zijne aanvankelijke toetreding gemakkelijker te kunnen doen volhouden, dan hij dat in zijne vroegere omgeving kon. Niet alleen, dat hij te midden zijner dorpsgenooten, voortdurend in de verleiding

1) Zeer lezenswaardig is de beschrijving van de toetreding der eerstelingen uit de Soendaneezen: Ismaïl en Moerti, te vinden in Coolsma's West-Java, bladz. 205, in «de Macedoniër», 2e jaargang, 1884, bl, 89, of in den Zendingsalmanak voor 1884, bl. 56.

komt uit valsche schaamte, tot gewoonten terug te vallen, die hem tot nu toe lief waren, maar aan eene toetreding tot het Christendom is ook materieël nadeel verbonden. Het geldt n.l. als adat, dat een tot het Christendom toegetreden inlander door zijne familie onterfd wordt, om nog maar niet te spreken van achteruitzetting bij benoemingen als dorpshoofd en dergelijke plagerijen. Voorwaar! er dient daarom bij een inlander, hij zij Soendanees of Javaan, veel geloof te zijn, zal hij den moed hebben, om de uiterlijke bezwaren gering te achten, die het gevolg zijn van het Christen worden. Ten einde het nu den inlander gemakkelijk te maken na zijn' overgang, beproefden een paar zendelingen der Ned. Zendingsvereeniging eene kolonie te vestigen, waar men de toegetreden inlanders niet alleen schadeloos kon stellen voor het verlies hunner have, maar hen ook onttrekken kon aan den invloed van hunne Mohammedaansche omgeving.

Aangezien nu de toestanden, voortvloeiende uit het bezitrecht op den grond in de onderscheidene deelen van Java nog al verschillen, zullen we hierbij nog een weinig moeten verwijlen.

De inlander beschouwt den grond als het eigendom van den Souverein, in casu het Nederlandsche Gouvernement, in de wandeling nog steeds «de Kompanie» genoemd. De Souverein nu, gunt zijnen onderdanen grond te ontginnen en te cultiveeren ten eigen bate; doch daarvoor heeft hij recht op een deel der producten. Ons Gouvernement ontvangt zijn deel door het heffen van belastingen in geld en in arbeid. Waar nu geheele dessa's in vereeniging grond ontginnen, wordt men gemeenschappelijk (communaal) bezitter van den grond. Aan elk der dessa-bewoners wordt door het dorpsbestuur een deel toegewezen. Na zekere tijden, hier per jaar, elders om de 2, 5 of meer jaren wordt deze toewijzing herzien of de bestaande toestand gecontinuëerd, indien de gebruiker in staat blijkt, zijn aandeel te bewerken en de daarop rustende lasten te dragen. Dit ontginnen in gemeenschap komt o. a. voor onder de inl. Christenen van Oost-Java (waarvan later meer). Nu kan ook door een enkel persoon, mits inlander, grond ter ontginning verkregen worden. Hoewel op dit soort gronden ook eene belasting in geld of natura rust, mag een individuëel bezitter zijn grond verhuren aan wien en voor zoo lang hij wil; ook mag hij, mits aan inlanders, zijn recht op den grond verkoopen. Zulk een individuëel bezitter kan van het Gouvernement kosteloos een eigendomstitel bekomen. Dit individuëel bezitrecht treft men veelal in de Soenda-landen aan. Wij willen de oorzaken van dit communaal en individuëel bezitrecht, om niet al te wijdloopig te worden, laten rusten.

Als voorbeeld voor individuëel bezitrecht, door aankoop verkregen, (zie boven) moge dienen, wat bijv. zendeling Verhoeven te Tjiderës tot stand bracht. Deze practische zendeling kocht in 1882 — liever liet zijne gevestigde inlandsche Chr. gemeente van Madjalengka koopen (een Hollander mag van een inlander geen gronden koopen) — op circa 3 uur afstands van zijne eerste standplaats nabij een bosch een stuk grond van ± 30 bouw. 1). Deze grond werd deels gebruikt voor woonerven der Chr. gezinnen, op een ander deel richtte

---

1) Een bouw = 500 □ Rijnl. roeden = 7096 M^2.

de gemeente eene steenbakkerij op, terwijl het grootste deel tegen den gangbaren prijs voor verbouw van rijst aan Chr. gezinnen werd verhuurd.

Ik mag niet verzuimen, hierbij te vermelden, dat juist de bedoeling, om in de Mohammedaansche omgeving te blijven, dezen zendeling tot den genomen maatregel bracht. Volgens zijn inzien en dat van meerderen, is eene afzondering uit de Mohammedaansche omgeving, hoezeer door anderen voorgestaan, niet te vereenigen met de eischen van het Evangelie.

Van gansch anderen aard is de toestand met het perceel grond van zend. v. Eendenburg op zijne standplaats Pangharĕpan (Z.W. van den Salak). De grond van dezen zendeling, evenzeer op deze basis arbeidende, is erfpachtsgrond, officiëel: Gouvernementsgrond. Ter verduidelijking het volgende. Het Gouvernement is eigenaar van alle onontgonnen gronden, bijv. bosschen enz. Van deze erfpachtsgronden nu, kan, volgens de agrarische wet van 1870, elken Nederlander of ingezeten van Nederlandsch-Indië een stuk in huur of in erfpacht worden afgestaan. Sedert 1873 is hiervan een zeer ruim gebruik gemaakt: thans staan nl. ± 240.000 bouws op de registers ingeschreven. Verkocht kunnen deze gronden niet worden (Art. 62 Reg. Regl.); voor de gouvernements-koffie- en kina-cultuur is een deel dezer gronden afgezonderd, en, ten einde groote ondernemingen met «Europeesch kapitaal en intellect» in de hand te werken, kan men voor den tijd van 75 jaren een contract sluiten, dat evenwel na expiratie van dien termijn moet worden vernieuwd. Het is duidelijk, dat van dezen grond een pachtschat (canon) betaald wordt. Hiervan heeft zend. v. Eendenburg nu gebruik gemaakt, evenals zend. Jansz. in Japara (waarvan later meer). — Met een aantal Christenen uit zijne standplaats Soekaboemi heeft de eerstgenoemde werkzame zendeling een perceel ± 150 bouws in erfpacht gekregen en dezen woesten grond aanvankelijk ontgonnen. Gelijk bekend is, heet zijne nieuwe vestiging Pangharepan (= hoop); wie het «Orgaan» der Nederl. Zendingsvereen. geregeld leest, kan over de vruchten van zijn werk oordeelen.

Ten einde in dit overzicht de volledigheid te betrachten, moet ik nog met een enkel woord stilstaan bij de zg. Particuliere Landerijen. Dit zijn gronden, die door schenking of aankoop het eigendom van particulieren werden. Omstreeks het midden der 17de eeuw begon men in de Ommelanden van Batavia met den verkoop van gronden; men ging daarmede voort, al naar de geldnood neep, totdat onder het Engelsch Tusschenbestuur geheel de residentie Batavia, het westelijk deel van Bantam, een deel van Krawang, de Preanger Regentschappen, Tjeribon, Tegal, Semarang, Japara, Soerabaja, Pasoeroean, Probolinggo, Besoeki en Celebes verkocht was. Onder het bestuur van Gouv.-Gen. van der Capellen en later werden die gronden voor een groot deel weer ingekocht; lang niet alles kwam weer in handen van het Gouvernement. Veel bleef nog het eigendom, vooral van Chineezen; en deze gronden zijn de zg. Particuliere Landerijen. Den Gouverneurs-Generaal is sedert de verkoop van gronden bij het Regeerings-Reglement verboden.

Het Soendaneesche volk. Laat ons, na deze noodzakelijke uitweiding, eene kampong bezoeken, ten einde van het doen en laten van het volk eenige kennis te krijgen. Een dorp in ons Vaderland is reeds van verre door torenspits als anderszins merkbaar: niet alzoo in de Soenda-landen. Tusschen het

Eene Kampong in de Preanger.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer E. Sillem.

groen verscholen, ligt het daar. Men nadert het bijna zonder het te merken. Tamelijk achteloos gerangschikt staan de huizen bijeen; meestal, vooral in de woudrijke streken, door paalwerk omgeven ter beschutting tegen tijgers of wilde zwijnen, terwijl de kampongs door heggen (paggers) veelal omheind zijn.

De huizen, of, wilt ge, hutten, zijn ongeveer 2 voet boven den grond op paaltjes gebouwd. Dit vindt zijne oorzaak in de vochtigheid des bodems. Met een opstapje betreedt men de verandah, waarvan bijna elke woning is voorzien. Hier woont en arbeidt het gezin; het binnenste van de woning wordt alleen voor den nacht opgezocht, of, als de natte moeson het buiten ondragelijk maakt, neemt men ook wel 's daags daar zijne toevlucht. De vloer is van bamboe, evenals de wanden; het dak van aaneengehechte nipah-bladeren of van lang gras (atap), terwijl men zich met vensters niet druk maakt, maar hiervoor een paar spuigaten met tralies heeft aangebracht. De zoldering is in den regel een stuk gespannen wit katoen, terwijl, zoo noodig, eene afscheiding in vertrekjes met gordijnen wordt bewerkstelligd. Het meubilair is ook zeer eenvoudig: het slaapvertrek-ameublement bestaat uit eene matras met matje; anders is evenzeer een bamboe-rustbank (*baleh-baleh*) voldoende. Aan tafelgereedschap wordt ook geringe zorg besteed: een paar aarden borden, met nog een paar lepels, ziedaar al hetgeen aan servies in de woning dienst doet. Vorken en lepels worden zeer zelden gebruikt; droge spijzen, zooals rijst, brengt men met de vingers naar den mond. Bij het gebruik van soep bedient men zich van een porseleinen lepel, terwijl een paar uitgeholde kokosnoten onze kopjes voldoende vervangen. Eene kist, waarin de kleederen en sieraden bewaard worden; een weeftoestel voor de vrouw van het gezin, ziedaar de geheele rijkdom aan meubilair in de woning, meestal opgetrokken van materiaal, dat voor weinig prijs te verkrijgen is. Eenige bloemen, rondom de woning aangebracht, leggen een welsprekend getuigenis af van de begeerte des inlanders, om zijn dagelijksch verblijf een weinig aangenaam te maken.

Hoe nederig ook, toch is de kampongbewoner in zijne omgeving gelukkig. Met weinig philosophie geniet hij van hetgeen de Natuur geeft, zonder veel omslag. Zie hem daar na het eindigen van den dagelijkschen arbeid zijne ledematen uitstrekken op de rustbank vóór zijne hut; de honderden schakeeringen in 't groen, waartusschen zijne woning staat, geven hem allerlei afleiding. Dien doerian-boom bijv., zijn vader heeft hem geplant, 't is al lang geleden, en een mooie boom is hij steeds gebleven. Die mangga daarnevens of die nangka-boom met zijn donkergroen gebladerte; ja! als jongen is hij daarin geklouterd en de geheimen van elken tak kent hij nauwkeurig. En dan die manggistan! Morgen zal hij een der takken afhouwen, want deze belet de lucht, om de onder hem staande lombok-planten (z.g. Spaansche peper) beter vrucht te doen zetten. Mocht hij in slaap vallen, wat nood? Het is zoo zoet te mijmeren en hij verlet immers niets? De oogen gaan luiken; de zoete, frissche geuren van het groen en de geluiden, die zijn oor bereiken, houden zijne aandacht nog gaande. Zijn oor vangt alle geluiden op, die de Europeaan niet zou opmerken: het snuiven en plassen van den buffel in den modderpoel buiten de kampong; het ritselen der bladeren van den slanken klapperpalm; het gekoer van den tortel in zijne kooi, zoowel als het kwaken der eenden,

het gekakel van de kippen in den kollong (de open plek onder zijn huis), het gegons der duizenderlei insecten: hij herkent al deze geluiden, die hem als muziek in de ooren klinken.

En zijne vrouw? Zij heeft te zorgen voor de woning en de maaltijden. Bij het ontbijt een kop warm water met een vierkant stukje kleefrijst, 's middags weder rijst met lombok. Aan een ander draagt zij de zorg niet gemakkelijk over; het halen uit het schuurtje, het ontbolsteren in de lĕsoeng (tombokken), het stoomen in den ketel, het toebereiden met zout en sambal, nu en dan met gezouten vischjes, zij doet het het liefst persoonlijk. Des avonds is zij druk bezig voor de koffie, soms vervangen door palmwijn, uit kokosnoten bereid, en voor een bagatel in de warongs verkrijgbaar. Komt het met haar bezigheden overeen, dan zal zij het zich ook aangenaam maken door, met de sirih-doos voor zich, waaruit zij af en toe een sirih-pruimpje toebereidt, eene gemakkelijke houding aan te nemen, en dus op haar manier te genieten van het tegenwoordige, onbekommerd over de toekomst, ja zelfs over den dag van morgen.

En de kinderen? De natuur biedt voor hen afwisseling in overvloed. Elke kampong, meestal aan of nabij eene rivier gelegen, geeft gelegenheid tot baden en plassen in het frissche bergwater; 1) de klapperboom lokt tot klauteren uit, terwijl menigmaal het spel, evenals bij onze Nederlandsche jeugd, eene aangename afwisseling aanbiedt. Is het geen krijgertje spelen, dan zijn het vliegers, waarmee de Soendaneesche jeugd zich gaarne vermaakt.

Dit leven zou idyllisch genoemd kunnen worden, maar, zal men wellicht opmerken, door zijne eentonigheid loopt het gevaar op den duur aan de verveling geen weerstand te zullen bieden.

Toegegeven, zoodra men oppervlakkig oordeelen wil of een maatstaf neemt, dien wij gewoon zijn aan te leggen. Doch! er is ook bezigheid. Men denke aan den rijstbouw. Hierbij is ieder werkzaam; mannen hebben zwaarder werk; vrouwen, soms den kleine op den rug, doen lichteren arbeid; de jongens naar hunne krachten, maar niemand, wien de rijstbouw geen belang inboezemt. Niet enkel voor eigen sawah's is men druk, ook voor vrienden en geburen is men hulpvaardig, want deze helpen wederkeerig, voor zooverre de nog altijd bestaande cultuur- en heerendiensten hen niet van den arbeid aftrekken. Het loon, in een deel der opbrengst bestaande, na den oogst, huiswaarts gebracht, wordt in de schuren opgeslagen, terwijl dans en gezang dien heerlijken oogsttijd tot eene aantrekkelijke periode in het leven maken.

Is de Soendanees maar een weinig in goeden doen, dan bezit hij een paar karbouwen en een pedati. Hoewel tegenwoordig dit voertuig op de hoofdwegen niet meer in gebruik is (op de kleinere treft men het nog wel aan, bijv. voor de zouttransporten naar de Wijnkoopsbaai) vereischt het als nationale antiquiteit, o. i. eene kleine beschrijving.

Een bak van ruwe planken en latten met een spits toeloopend, van voren en achter open dak, uit kadjang gevlochten, wordt gedragen door eene beweegbare houten as, waaraan een paar houten schijven als raderen doenst doen.

1) In de hooger gelegene streken, waar een meer guur klimaat heerscht, is deze liefhebberij natuurlijk niet zoo veelvuldig.

't Is wel een primitief vervoermiddel, doch een, waaraan de Javaan over 't algemeen gehecht was. Het piepend, soms knarsend geluid — door de raderen veroorzaakt, vooral als eene lange rij dezer voertuigen, elk door een paar karbouwen getrokken, met de geoogste koffie naar de gouvernements-pakhuizen zich over de wegen traag voortbewoog — mocht den Europeaan hinderen, een feit is het, dat het den inlander als eene heerlijke muziek in de ooren klonk. De diepe voren, die de schijven op den postweg maakten, hebben zelfs eene verordening in het leven geroepen, dat de pedati's slechts op een afzonderlijk pad naast den hoofdweg mochten rijden. Nu de bevolking der Preanger niet meer in de afsluiting van vroeger deelt, wordt dit voertuig, dat langer dan 500 jaar in gebruik was, gaandeweg vervangen door eene kar van lichter constructie.

Aangezien de Soendanees den landbouw bemint, kan het niet vreemd heeten, dat hij zich op de industrie minder toelegt. Hieruit af te leiden, dat hij den aanleg daarvoor mist, zou onjuist zijn: de artikelen, door hem uit fijn gevlochten bamboe vervaardigd, de voorwerpen van kunst en smaak, uit goud en zilver gedreven, de sarongs, die hij zich door weven verschaft, en die hij door batikken verfraait, geven voldoende bewijs, dat hij aanleg heeft tot handwerken.

Voor afwisseling weet de Soendanees, hoe eentonig zijn leven moge schijnen, ook te zorgen. Een liefhebber van hazard- en dobbelspel (de neiging daartoe heeft hij met de overige inlanders gemeen), is hij bovendien een groot vereerder van wajang-vertooningen en der topeng-babakan. 1)

Mij rest nog een enkel woord over de kleeding van den Soendanees.

De mannen dragen een badjoe of buisje, over een ander dito kleedingstuk van wit katoen, dat bij deftige gelegenheden door een van laken of satijn vervangen wordt. Om het lijf dragen zij eene sarong of inlandschen bonten rok, die zonder band of gordel om het lichaam geslagen wordt. Hieronder wordt eene broek, die tot de knieën gaat, gedragen. Behooren zij deftig te zijn, dan ontbreekt de gordel niet, evenmin als de daarin aangebrachte gollok 2). hun verdedigingswapen. Met schoeisel laten zij zich niet in, tenzij een paar sandalen in den regentijd Het haar, dat met eenen knoop in den nek bevestigd wordt, wordt door een hoofddoek in bedwang gehouden, terwijl een inlandsche hoed of toedoeng (min of meer van den vorm eens potdeksels) hen tegen regen of zonneschijn beschut.

De vrouwen dragen behalve de gekleurde sarong ook een badjoe of kabaai, doch daarover een salendang of sjaal, die zij zeer sierlijk om haar lichaam weten te slaan. Het hoofdhaar, in eene wrong samengerold, wordt met eene haarspeld vastgehouden; zij dragen geen schoeisel.

En de kinderen? Nu ja, hoe minder hoe liever; 't is te begrijpen. Alleen, als de leeftijd het meebrengt, worden ook zij naar hun geslacht dit vordert, langzaam in de kleeren gestoken; maar de zorgen, die in ons land de ouders

---

1) Zie over de wajang-vertooning en de topeng-babakan o.a. «Eigen Haard» van 1890. Wij zullen dit onderwerp later uitvoeriger behandelen.

2) Een kort zwaard; de kris wordt alleen door de Grooten gedragen.

soms hebben aangaande de kleeding der jeugd, kent de Soendanees niet.

Onder dit volkje nu, aantrekkelijk om zijn vele goede eigenschappen, hebben, gelijk reeds gemeld werd, de zendelingen der Nederlandsche Zendingsvereeniging, welker bestuur te Rotterdam zetelt, zich gevestigd. Bleek uit hetgeen daarover reeds met een enkel woord werd gezegd, dat de bezwaren bij kennismaking niet gering waren, men behoeft toch geenszins te wanhopen aan vruchten van den Evangelisatiearbeid. In bijzonderheden hierbij stil te staan, is het doel dezer schets niet. Alleen zij nog vermeld, dat volgens de laatste opgaven, de zendelingen van het jaar hunner vestiging, 1865, tot thans + 1000 Soendaneezen als Christenen hebben gedoopt. De belangstellende kan zich op de hoogte stellen in het «Orgaan» der Vereeniging en in het Zendingstijdschrift «de Macedoniër». Wie de geschiedenis dezer Zending wil kennen, verwijzen wij naar Coolsma's «West-Java».

De stations dezer Zending (de z.g. bijposten, gemeenten van Mr. F. L. Anthing, zullen later genoemd worden) zijn: Meester-Cornelis, Tanggĕran, Soekaboemi met Panghareĕpan (de woonplaats van den Zendeling), Tji-Andjoer en Bandong, Tji-dĕrĕs, de aangelegde kolonie van den zendeling, eertijds te Madalengka, Soemĕdang, Cheribon en Indramajoe.

Het ontstaan der Christengemeente te Indramajoe, waarvan het kerkje op nevensgaande illustratie is afgebeeld, is te merkwaardig, om onvermeld te blijven.

Eenige jaren voor de komst van zendeling Van der Linden, den eersten zendeling, van wege de Nederlandsche Zendingsvereeniging hier gevestigd, zocht zekere Chinees, Ang Boeng Soei, naar bevrediging van zijne godsdienstige behoeften. Hij trachtte deze bij den Islam te vinden, doch te vergeefs. Toen hij, geheel ongezocht op een uitstapje naar een naburig dorpje, Karang ampel geheeten, bij een Europeaan van zijne kennis inliep, was deze bezig in zijn bijbel te lezen. De Chinees begeerde te weten, wat hij daar las, en hij ontving ten antwoord: « In den Bijbel, het godsdienstige boek der Europeanen.» Op de vraag, of de Europeanen dan een godsdienst hadden, iets, dat hem onbekend toescheen, omdat hij hen nog nooit had zien bidden, gaf de aangesprokene hem een dusdanig antwoord, dat bij den Chinees de begeerte tot kennismaking met dit boek ontwaakte. De Europeaan beloofde hem eene Javaansche vertaling van dit Boek te verschaffen; liet het voor hem halen van den Regent, bij wien het berustte, en na het verkregen te hebben, vertrok hij. Thuis gekomen, zette zich de Chinees tot nauwgezette lezing en hij ontdekte hierin zooveel treffende uitspraken, dat zijne ziel rust ontving en hij niet genoeg danken kon voor den ontvangen schat. Zijn zoon Ang Dji Gwan, in het eerst afkeerig, werd door den vader ook langzamerhand gewonnen. Toen Ds. Krol van Cheribon, die af en toe Indramajoe bezocht, met deze Chineezen-familie kennis kreeg, heeft hij met veel tact het opkiemende plantje van godskennis verzorgd en aangekweekt. Dit leidde tot nadere aanraking en gaf eindelijk het aanzijn aan eene Christengemeente, die in 1858 uit een 14-tal gedoopten bestond.

Toen nu zendeling Van der Linden in 1865 door Ds. Krol te Indramajoe werd ingeleid tot zijn werk, kon hij den zendeling reeds een middelpunt van arbeid overdoen, waaromheen zich langzamerhand eene kleine schare van getrouwen verzamelde.

Van der Linden had van den Chinees, Ang Boeng Soei veel steun, hoewel deze spoedig na zijne aankomst stierf. Inmiddels was men ook met de school begonnen, en deze werd vrij goed bezocht.

In 't kort, de gemeente van Indramajoe deed veel goeds van zich verwachten; ook aan offervaardigheid ontbrak het niet. Zoo kocht een zekere Chinees Lim Keng Ho een stuk grond met het doel, hierop eene kerk te bouwen; tot dien tijd kwam de gemeente samen in het huis van Ang Dji Gwan. Toen nu evenwel Lim Keng Ho vrij plotseling stierf, moest, aangezien de koop van het stuk grond nog niet was beschreven, een en ander in vendutie worden verkocht. Door de weduwe van genoemden Lim Keng Ho werd

Zendingskerk te Indramajoe.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer J. Verhoeven.

echter de grond teruggekocht en aan de gemeente geschonken. Zendeling Van der Linden vertrok wegens gezondheidsredenen in 1871 uit Indramajoe naar Europa, waarna zend. Zegers hem in dit jaar kwam vervangen. Deze, na zich met de taal der inlanders, in Indramajoe gesproken, (een eigenaardig dialect van het Javaansch) op de hoogte gesteld te hebben, zag de gemeente jaar op jaar in bloei vooruit gaan. De weduwe van Lim Keng Ho schonk nog ƒ 1000.— voor den bouw van het kerkje op den vroeger door haar reeds geschonken grond; en deze som, vermeerderd met giften uit het moederland, stelden zendeling Zegers in staat, het kerkje te bouwen, dat onze afbeelding te zien geeft. Op het Pinksterfeest 1876 kon het ingewijd worden. Geruimen tijd heeft het gebouw, welks sierlijke bouwtrant aangenaam aandoet, voor school gediend, die door ± 80 kinderen werd bezocht. Naast het gebouw is grond gereserveerd voor eene zendelingswoning. De gemeente te Indramajoe, bij aankomst van Zegers uit ± 50 leden bestaande, nam jaarlijks toe en is thans een der bloeiendste posten der Nederlandsche Zendingsvereeniging.

In 1888 liet een Christen-Chinees, Jan Eng te midden van de Chineesche kampong een dito kerkgebouw zetten, omdat het eerste gebouw te veraf stond voor de avondbijeenkomsten.

II. BATAVIA.

Java-Comité. — Chr. Gereform. Kerk.

Reis naar Insulinde. — Krakatau. — Haven van Tandjong Priok. — Oud-Batavia. — Chineesche Wijk. — Benedenstad. — Bovenstad. — Pasar Baroe. — Weltevreden. — Meester Cornelis. — Leefwijze der Europeanen. — Woningen der Europeanen.

Reis naar Insulinde. De gelegenheden, om uit het moederland onze Oostindische bezittingen te bezoeken, zijn tegenwoordig zoo talrijk, dat men met eene keuze eer verlegen is dan omgekeerd. Sedert het kanaal van Suez in 1870 voor den wereldhandel geopend werd, is bovendien eene reis naar Indië zoo gemakkelijk te maken, dat zij meer het karakter van een uitstapje heeft aangenomen, dan van eene groote onderneming. Men behoeft niet, gelijk vroeger zijne zaken vooraf tot in alle onderdeelen te regelen, wanneer men om eene of andere reden korter of langer in Insulinde wenscht te vertoeven.

Wij stellen ons ook voor aan Indië een bezoek te brengen. Als goede Nederlanders kiezen wij, om ons te vervoeren, de maatschappij «Nederland», en vertrekken daartoe van de Handelskade te Amsterdam met een der doelmatige stoomschepen, waarvan deze maatschappij er een 15-tal in de vaart onderhoudt. Daar wij verkiezen de zeereis in haar geheel te maken, gaan wij dus niet scheep, gelijk veelal geschiedt, in een der havens van de Middellandsche zee. Zonder stormen de golf van Biscaije doorgekomen, stoomen wij de straat van Gibraltar door, doen Genua aan tot het opnemen van passagiers en van de overland-mail, en zetten nu koers naar het ons voorgestelde doel. Het kanaal van Suez is dra bereikt; de Roode Zee met hare

verschroeiende hitte ligt weldra achter ons, en na ongeveer 40 dagen op de wateren te hebben doorgebracht, naderen wij door den Indischen Oceaan onze bezittingen. Padang is de eerste plaats, die wij aandoen tot het lossen van eenige goederen; ook een enkele reiziger verlaat ons; ons doel evenwel, Batavia, is spoedig bereikt, zoodra wij de trechtervormige straat Soenda binnengestoomd zijn.

Krakatau. Met verlangende blikken zien wij reeds uit naar de kust, die weldra uit de zee oprijst. Een heerlijk gezicht levert zij op! Trotsche berggevaarten vertoonen zich op den achtergrond, en zij zelve, met groen omzoomd, geeft eene heerlijke lijst aan dit tafereel, dat voortdurend duidelijker wordt. Tal van eilandjes passeeren we; onder deze trekt Poeloe Krakatau zeker wel het meest onze aandacht. De uitbarstingen van dien geweldigen vulkaan op 20 Mei en 27 Aug. 1883 heugen ons nog uit de berichten, die daarvan in couranten of geschriften de ronde deden Gelukkig behooren zulke vulkanische uitbarstingen tot de zeldzaamheden. Wat aschregen, aardbeving en vloedgolf op velden en dorpen en op de geheele kust in de nabijheid, zoo van Java als van Sumatra en op het eiland zelf hebben uitgewerkt, leeft nog te veel in het geheugen van de bevolking, om spoedig vergeten te worden.

Krakatau, dat vroeger een vrij regelmatigen kegelvorm had, en tot aan zijn top met het weelderigste groen getooid was, is thans niets meer meer dan een steile rots, die ongeveer 1/3 van de vroegere grootte van het eiland uitmaakt. Anjer, voorheen eene kustplaats met belangrijke handelsbeweging, en steeds door zeilschepen van alle natiën aangedaan, is gansch verwoest; in plaats daarvan is het nieuwe Anjarlor verrezen. Tĕlok Betong aan de zuidpunt van Sumatra, is voor 2/3 door de verbazende vloedgolf, die tot in Batavia waargenomen werd, weggespoeld. Huizen, bezittingen in vee als anderszins, menschen, dieren, ja wat niet al, is tot eene onberekenbare waarde door de zee als offer geëischt; nog ondervindt men de gevolgen van de verschrikkelijke ramp, die 27 Aug. 1883 deze streek teisterde. 1)

Na het passeeren van het eiland Dwars-in-den-Weg veranderen wij, bij de Nicolaaspunt, van koers en stoomen in oostelijke richting voort, totdat wij langs tal van eilandjes heen, eindelijk het lichtschip Edam waarnemen, en dus weldra de haven van Batavia zullen bereiken.

Haven van Tandjong Priok. Vóór den aanleg dezer haven (naar de landpunt van Priok, waar zij in de zee uitloopt, Tandjong Priok geheeten) moesten de zeil- en stoomschepen op tamelijken afstand der kust blijven liggen; de reede was door haren ondiepen bodem tot ankeren ongeschikt. De mailbooten en schepen losten hunnen inhoud deels in kleine prauwen of stoombootjes; ook de passagiers gingen op een stoombootje over, dat hen door het havenkanaal in de stad bracht. Thans evenwel kan elk schip met volle lading in de haven meren en daar zijn inhoud lossen. Er is in de binnenhaven daartoe gelegenheid te over door de vele stoomkranen en lieren, op de kaaimuren aangebracht, terwijl flinke pakhuizen de waren bergen kunnen. Eene uitmuntende aanwinst is deze haven niet enkel voor Batavia maar voor gansch Indië!

1) Zie Aanhangsel aan het einde dezer schets.

Het kan bekend heeten, dat Prins Hendrik den stoot gaf tot den aanleg van deze gewichtige haven, die, na lang onderzoek in 1877 begonnen, in 1887 voor het algemeen verkeer werd opengesteld, hoezeer eenige jaren vroeger reeds stoomschepen aldaar konden lossen en laden. De ontzaglijke moeilijkheden, waarmee men bij den aanleg der haven te kampen had, zijn niet in een paar woorden op te sommen. Ongerekend de vele menschenlevens, die de malariakoortsen, ontstaan uit de moerassige dampen der kust en en tengevolge der grondverplaatsing, eischten, stuitte men bij het uitbaggeren op allerlei bezwaren. Zoo was bijv. onder den zandigen bovengrond een bank van koraalgesteenten oorzaak, dat de baggermachines haar werk niet geregeld konden verrichten, voor deze brokken koraal verwijderd waren. Wat dit te zeggen had, begrijpt ieder licht, die zich wil voorstellen, welke moeite men heeft moeten aanwenden, om met dynamiet, door duikers aangebracht, brokken op te ruimen, die bijv. tot 8000 KG. wogen. En kwamen deze brokken voor een deel, ter bevestiging van de kaaimuren of het aanleggen der landhoofden, ook het werk ten goede 1) dan moet men toch de volharding, tot het voltooien van den arbeid vereischt, in elk geval bewonderen. Men zag zich genoodzaakt, de haven een eind meer oostwaarts van het oude havenkanaal aan te leggen, omdat dit, door den afvoer van slib uit de Tji Liwong, de kust reeds met eene breede laag had omzoomd. Toch! alle bezwaren werden overwonnen en het werk is tot stand gekomen, al waren $24^1/_2$ millioen gulden met de onderneming gemoeid.

Door een flinken ingang van 125 M. breedte komt men tusschen twee kaaimuren van ruim 1800 M. lengte in de buitenhaven. Over eene breedte van 250 M. is deze buitenhaven uitgebaggerd op eene diepte van 8 M. Daar achter ligt de binnenhaven, die bij eene breedte van 175 M. zoo uitgegraven is, dat schepen van 7.5 M. diepgang bij laag water onmiddellijk aan den 1000 M. langen kaaimuur kunnen vastgemeerd worden. Voorts vindt men daar het eindpunt van eene spoorlijn, waarop met de stad een druk verkeer onderhouden wordt. Evenwijdig met deze spoorlijn loopt een kanaal, dat met het binnenwater van Batavia in verbinding staat en dat tevens een groot aandeel heeft in de waterloozing van de Tji Liwong en de grachten, eene kwestie voor Batavia van groot belang.

Oud-Batavia. Na deze eenigermate noodzakelijke inleiding verplaatsen wij ons in gedachten in Tandjong Priok. We hebben zooeven de mailboot verlaten, nemen afscheid van onzen kapitein, beredderen onze goederen, die eerst door tolbeambten onderzocht moeten worden, en gaan daarop het station binnen, waar ons de trein wacht, die ons naar het doel onzer reis brengen zal: Batavia.

Van Batavia sprekende, moet men onderscheid maken tusschen Oud- en Nieuw-Batavia. Het eerste, de door Jan Pietersz. Koen in 1619 gestichte stad, verrezen op de puinhoopen van Jacatra, vertoont in alles een Nederlandsch karakter: de bouworde en de inrichting der huizen, ja zelfs de klinkers, zoo bekend hier te lande, herinneren aan ons Vaderland.

Oudtijds was de stad in regelmatige blokken verdeeld door 16 grachten, die met de Tji Liwong gemeenschap hadden; een kasteel en muren wezen heen op verdediging tegen aanvallen. De slibaanvoer door de rivier, die soms nog al aanzienlijk was, maakte de grachten er niet frisscher op. Zij werden dan ook spoedig tot poelen, aangezien de kust te laag was, om de stoffen te doen afdrijven. Voeg daarbij eene uitbarsting van den Salak in1669, waardoor de mond der Tji Liwong ten naastebij verstopt werd wegens den overgrooten afvoer van vastere stoffen, en ge begrijpt, dat men Batavia met een geopend graf, in 't bijzonder voor Europeanen, vergeleken heeft. De krachtige Daendels liet wel in 1810 de vestingwerken der stad slechten,

1) Van P. Merak, bij Anjarlor aan de kust in Str. Soenda gelegen, werd het overige materiaal voor havenhoofden en kaaimuren aangebracht.

ten einde eene doorstrooming van lucht in de hand te werken, zoodat zij het middelpunt van den handel kon blijven, dat zij dan ook nog heden is gebleven, doch hierdoor werd niet verhinderd, dat, wie maar kon, zich meer zuidwaarts vestigde. Aldus werden een aantal buitenwijken achter elkaar aangebouwd, die men gewoon is met één naam Nieuw-Batavia te noemen. 1)

Wij blijven vooreerst nog in het oude deel: wij bemerken, dat de spoorlijn, waarmee wij van Priok aankwamen, een zijtak uitzendt naar de oude haven, waar het tolhuis aan «de kleine Boom» nog steeds veel vertier heeft, doordien de kustvaart en de daarmee verbonden handel van dezen weg veel gebruik blijven maken.

Chineesche Wijk. Aan de westzijde van Oud-Batavia ligt de Chineesche kampong (kampong tjinah), die een bezoek overwaard is, als men eenigen indruk van de gewoonten en zeden der Chineezen begeert op te doen. Ten getale van ± 25000 (¼ van het geheele zielental der stad) wonen deze «zonen van het Hemelsche Rijk» onder vergunning van het Gouvernement hier bijeen. Het is bekend, hoe zij als handelaars, vooral als kleinhandelaars, op tamelijk luidruchtige wijze, uitnemend hunne waren aan den man weten te brengen. De vrij breede straten met huizen van allerlei stijl, waarvan de levendige kleuren uwe aandacht telkens trekken, krioelen van menschen van allerlei nationaliteit, vooral bij den avond, wanneer vetlampjes en lampions de verlichting aanbrengen. Inlanders, Javanen, zoowel als Arabieren en Europeanen, zijn hier steeds in de weer om zich te dezer plaatse van het noodige te voorzien. En niet alleen voor den aankoop van alle levensbehoeften, vindt ge hier uwe gading. Wilt ge een barbier, hier ziet ge er een zijn arbeid buitenshuis verrichten; een boekenstalletje kan u zelfs aan geschriften helpen, die ge misschien elders te vergeefs zoudt zoeken; mocht u een Chineesch theater uitlokken, ge kunt hier uwe nieuwsgierigheid voldoen en tegelijk de begeerte een kopje echte Chineesche thee te nuttigen. Is het Nieuwjaarsfeest, dan is het eene ongewone drukte in deze wijk. Optochten, waarbij alles, wat lawaai maakt en schittert, eene hoofdrol speelt, opgeluisterd door fakkels, wimpels, stangen, waarop draken, ja zelfs kinderen in zwevende houding zijn vastgebonden, zijn dan onophoudelijk aan de orde. Altijd is het woelig in deze buurt, en, wordt ge niet verdreven door de vele geurtjes, die hier door allerlei oorzaken worden ontwikkeld, dan zoudt ge nog lang willen toeven.

De geschiedenis der O.-I. Compagnie heeft omtrent deze Chineesche wijk een treurig feit geboekt. Gouv.-Gener. Valckenier heeft nl. in 1740, ± 10000 Chineezen, die min of meer deel hadden aan eene samenspanning tegen ons gezag, meedoogenloos laten vermoorden. 't Is waar, dat de woelige geest van de toen reeds talrijke kolonie niet ten onrechte een weinig behoorde gebreideld te worden; de wijze evenwel, waarop Valckenier van zijne macht gebruik maakte, heeft hem een beruchten naam bezorgd. Ondanks welwillende waarschuwingen, heeft hij zijne wraakzucht bot gevierd, en verdiend mag het heeten, dat hij, als Gouverneur-Generaal afgezet, op reis naar Nederland, aan de Kaap werd gearresteerd, waarna hij te Batavia in de gevangenis overleed.

Beneden-Stad. Doch wij keeren naar de stad terug. Veel, dat onze be-

1) In den laatsten tijd is door den aanleg van Artesische bronnen voor uitstekend drinkwater gezorgd; daardoor is de gezondheidstoestand veel gunstiger geworden.

langstelling kan wekken, is er in Oud-Batavia niet te zien. Kantoren, winkels, magazijnen, ook nu en dan verlaten huizen kan men er vinden; het oude stadhuis, het voormalig Gouvernementsgebouw, de zoogen. Buitenkerk der Hervormden, waarin tal van graven van historische personen, zijn met de zg. Uitkijk (een vierkanten toren, van waar men een vrij mooi uitzicht heeft over de reede) de eenige aantrekkelijke gebouwen. We willen dan ook maar liever de meer frissche buitenwijken, Nieuw-Batavia, in de wandeling Weltevreden of de Bovenstad genoemd, opzoeken

Boven-Stad. Hare wijken liggen geregeld achter elkaar; zij volgen aldus: Molenvliet, Noordwijk, Rijswijk, Weltevreden, eindelijk Meester Cornelis, dat evenwel niet meer tot Batavia in den engeren zin, behoort. 't Is een waar genot, deze wijken door te rijden, of als men zijn tijd kiest, te wandelen. Mogen Molenvliet en Noordwijk nog al vele toko's bevatten, verderop treft men deze minder aan. Men zou haast niet gelooven, in eene stad te wezen, daar meest al de woningen luchtige villa's zijn, de eene al fraaier dan de andere. Bijna alle zijn omringd van het heerlijkste groen; en versierd met bloemen in de voorgalerijen. De afwisseling met in het gebladerte verscholen inlandsche kampongs verhoogt nog hare aantrekkelijkheid. Het is voor een vreemdeling moeilijk te zeggen, wat het meeste indruk op hem maakt: het schoone geboomte, waaronder de tamarinden met hun fijn gebladerte, en de trotsche waringin's 1) het meest boeien; de tallooze huurrijtuigen en nette equipages, waarvan deze wijken op het wandeluur wemelen; of het drukke gewoel der bont gekleurde inlanders. Het geheel maakt een toertje door deze wijken voor ieder, hij zij vreemdeling of bekende, hoogst aangenaam en bekoorlijk.

De rivier Tji-Liwong loopt door de stad in hare geheele lengte. Bij het fort Prins Frederik, aan den N.-W. hoek van Weltevreden, voert een arm onder den naam Goenoeng Sahari veel water af; de eigenlijke hoofdrivier, hier Krokot geheeten, loopt met vele kronkelingen, aan de achterzijde van Molenvliet verder, en kan na de opname van stadswater door het Moeara-baroe kanaal haar water in de zee loozen. Gelijk reeds elders werd opgemerkt, heeft de Tji-Liwong veel van haar krachtigen stroom verloren en is de Kali Baroe, parallel met de Tji-Liwong gegraven, het voornaamste afvoerkanaal van het water der bergen.

De spoorlijn, die van Tandjong Priok komt, heeft in de Benedenstad een station. Van dit station voeren twee lijnen zuidwaarts; de Westerlijn loopt op eenigen afstand ten oosten van Molenvliet langs de oostzijde van het Koningsplein, waar het station Weltevreden is. Deze lijn gaat over Buitenzorg de Preanger in. De andere lijn, heet Oosterlijn, en buigt reeds spoedig, nadat zij de Benedenstad verlaat, zuidwaarts, om ten oosten, buiten het eigenlijke gebied der stad, eerst Mr. Cornelis aan te doen, van waar zij verder naar Bekasi voert. Door de geheele stad loopt voorts eene tram, over den voormaligen Postweg, waarmee men zich tot in Meester Cornelis kan doen vervoeren.

1) Vooral de waringin's, waarvan Midden-Java vooral forsche exemplaren vertoont, verdienen de aandacht door de krachtige luchtwortels, die van alle zijden uit de zijtakken ontspruiten en den bodem bereikende, zoo krachtig worden, dat zij als het ware, nieuwe stammen vormen.

Pasar Baroe. Voor wij Weltevreden bezoeken, slaan wij bij Noordwijk rechts af, met het doel de Pasar Baroe te bezichtigen. Deze stadswijk, wel wat onaanzienlijker dan de rest, is bijzonder druk en woelig, daar tal van Chineezen, kleurlingen en inlanders hier wonen. De vele winkels voor den kleinhandel lokken dan ook voortdurend tal van koopers. Zij trekt ons bovendien aan, omdat zij de woonplaats is van den zendeling Haag van het **Java-Comité**, die hier niet ver van de kerk zijner gemeente (naar het haantje op den toren Haantjeskerk geheeten) zijne woning heeft. In deze kerk verzamelt deze buitengewoon werkzame man de enkele inlandsche Christenen, nog te Batavia aanwezig, met de vele kleurlingen, hier woonachtig. Des Zondagsavonds en in de week houdt de zendeling te dezer plaatse een dienst in het Maleisch; des Zondags-voormiddags is er Hollandsche dienst. Buitengewoon bemind bij een ieder in Batavia, geeft zend. Haag zich aan velerlei christelijken en philanthropischen arbeid. Des Zaterdags is hij in de Chineesche wijk werkzaam, waar hij thans een eigen lokaal heeft; eene Zondagsschool met 200 kinderen staat onder zijne leiding; een Tehuis voor Militairen is door hem in Weltevreden na vele vergeefsche pogingen eindelijk geopend kunnen worden; de Gevangenis en het Groot Militairen Hospitaal bezoekt hij geregeld; voorwaar! niet gering denke men over de moeite, die hij zich getroost in het belang van menigeen, die anders weinig of niets van het Evangelie te hooren zou krijgen.

Het karakter van zijn werk is eer dat van een Evangelist dan van een zendeling, zal men zeggen. En ongetwijfeld, het ware te wenschen, dat de predikanten dezen broeder in zijn arbeid steunden, zoodat hij zich meer aan den eigenlijken zendingsarbeid kon geven. Enkele gunstige uitzonderingen niet meegerekend, beschouwen de predikanten (en Batavia heeft er 4) zich meer als herders der Europeanen, zoodat van die zijde weinig hulp te wachten is. En toch! er zijn in eene stad als Batavia zoovele belangen te dienen, dat men dankbaar zal moeten erkennen, dat zij behartigd worden, al gunt men gaarne een zendeling een anderen werkkring.

Bij de vergelijking van de Indische maatschappij met de Europeesche, komt op het punt van philanthropisch-christelijken arbeid eene groote leemte aan den dag: het is het ontbreken van een kern van burgers, die bij ons zooveel tot steun in dezen arbeid doet. De Europeanen zijn, vooral op de hoofdplaatsen, òf handelaren òf ambtenaren, de weinige rijke particulieren niet meegerekend Daarnaast, veelal daar tegenover, staat de inlandsche maatschappij, die in hare beste krachten nog te veel verschilt met de Europeesche, om van haar te kunnen verwachten, dat zij, in haar geheel genomen, zich veel om geestelijke belangen zal bekommeren. De burgerij, die bij ons in dezen zoo groote rol speelt, die de brug uitmaakt tusschen hooge en lage standen, wordt in Indië gemist. De neringdoenden zijn meest Chineezen, de groote handelaren natuurlijk uitgenomen; en op de onderste lagen van de maatschappelijke ladder der inlandsche bevolking vindt men enkel lieden, die òf in dienst zijn bij Europeanen, òf in hunne eigene kampongs wonen en den kost verdienen op de vele wijzen, waartoe eene handelsstad gelegenheid geeft. 1)

---

1) De inlanders in de hoofdplaatsen van N. Indië vertoonen niet een zuiver type;

Het zal geen betoog behoeven, dat deze toestanden niet in het voordeel van den Evangeliedienaar zijn, die, vrij wel op zich zelven staande, geen steun van welgezinde burgers in den rug heeft, waardoor zijn arbeid vergemakkelijkt wordt. Want, — moge zendeling Haag zich verheugen in waardeering, die zijn arbeid onder de Europeanen vindt, moge zelfs de Minister van Koloniën zijne diensten door woord en daad erkennen — een feit blijft het, dat de Europeanen «en gros» genomen in eene gansch andere sfeer zich bewegen, en van het doen en laten der inlandsche maatschappij weinig meer dan oppervlakkige kennis nemen. Dezelfde bezwaren ondervindt ook zend. Huijsing der **Chr. Gereform. Kerk.** Deze zendeling, wiens woonhuis en kerk zich bevinden in de wijk Kwitang, ten zuiden van Weltevreden, moge niet zooveel om handen hebben als zend. Haag, het karakter van zijn werk komt toch veel met dat van eerstgenoemden overeen.

Niet ver van de woning van zend. Haag staat ook eene «School met den Bijbel» Hoezeer men verschillen kan over de wenschelijkheid, met dergelijke leuze eene school in Indië's hoofdstad te openen, mag toch niet verzwegen worden, dat deze inrichting van onderwijs met uitgebreid leerplan, na pas een jaar of 5 te hebben bestaan, blijkens het toenemend aantal leerlingen, op prijs wordt gesteld.

Weltevreden. Laat ons van Pasar-Baroe terugkeeren en thans het Koningsplein een kort bezoek brengen. Dit is eene uitgestrekte grasvlakte, bijna zoo groot als de kom der gemeente Utrecht binnen den omtrek der plantsoenen. Omzoomd door prachtige villa's, in heerlijk geboomte verscholen, doet dit plein bij gelegenheid van Konings- (thans van Koninginne-)verjaardag dienst, om er zoowel militaire vertooningen als volksspelen te houden. Aan de westzijde staat het Gebouw van het Bataviasche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, eene inrichting voor den wetenschappelijken beoefenaar van de kennis van Indië van onberekenbaar groote beteekenis, zoowel wegens hare bibliotheek als om hare musea. Het hotel van den Gouverneur-Generaal, dat eigenlijk nog in Rijswijk staat, doch aan de noordzijde van het Plein met het front uitkomt, waar ook de daarbij behoorende tuin gelegen is, wordt door Z.Exc. gebruikt, als hij maandelijks eenige dagen in Batavia vertoeft. Ook zijn hier de gebouwen gevestigd van de Algemeene Secretarie.

Door de prachtige Willemslaan, die het Koningsplein met het Waterlooplein verbindt, passeeren wij het fort Prins Hendrik. Op het laatstgenoemde plein, dat zijn naam dankt aan een monument, waarop een Leeuw ter herinnering aan den slag van Waterloo staat, staat aan de oostzijde, een Paleis voor den Gouverneur-Generaal, dat evenwel nooit door Z.Exc. wordt bewoond. Daendels heeft dit voor zich laten bouwen, en nog zijn er vele bureau's van het Gouvernement gevestigd. Vóór het paleis staat het monument van Jan Pieterszoon Koen 1); juist aan de overzijde van

in den regel zijn het niet de beste exemplaren, die zich in de hoofdstad komen vestigen. Het is eer een allegaartje, dat de ondeugden van Europeanen en inlanders in alle verscheidenheid openbaart.

1) Wie de Tentoonstelling van 1883 te Amsterdam heeft bezocht, zal zich het model in gips van dit monument herinneren.

het plein een monument voor Generaal Michiels. Het Waterlooplein maakt een deel uit van de wijk Weltevreden, die men het Militaire Kwartier zou kunnen noemen. Tal van officierswoningen liggen om de zijden van het Waterlooplein; op verschillende plaatsen in de wijk zijn verder gelegen het Groot Militairen-hospitaal (dat ook voor burgers gebruikt wordt), het Militairen Tehuis van zend. Haag en tal van magazijnen en gebouwen, voor militaire doeleinden bestemd.

Gelijk opgemerkt werd, is in deze wijk, meer bepaald in Kwitang, het kerkgebouw der Chr. Gereform. Kerk te vinden.

Meester Cornelis. Tot Batavia wordt ook gerekend, hoewel daarbij strikt genomen niet behoorende, Meester Cornelis. In den tijd der Compagnie was hier een fortje, dat later als herstellingsoord voor zieke militairen heeft gediend. In 1811 werd hier de beslissende strijd tegen de Engelschen gevoerd, die met de overgave van Java eindigde, gelijk bekend is. Trekt Meester Cornelis thans nog de aandacht bij velen om zijne Militaire School, in 1857 gesticht, niet minder bekend is het bij allen om zijne Donderdagsche markt, die druk bezocht, den vreemdeling ongetwijfeld vele eigenaardigheden van het volksleven zou kunnen toonen. Als standplaats van een predikant willen wij het in 't voorbijgaan gedenken, terwijl we evenmin wenschen te vergeten, dat het Gymnasium Willem III hier gevonden wordt. Deze laatste instelling is, hoewel de naam Gymnasium aan eene inrichting van Hooger Onderwijs zou doen denken, eigenlijk eene Hoogere Burgerschool, waaraan tegenwoordig eene afdeeling ter opleiding van ambtenaren is verbonden.

Wij zullen onze wandeling door de Nieuwe Stad hier eindigen; de wijken, ter zijde van den hoofdweg gelegen, laten wij thans rusten, ofschoon enkele bijv. Tanah-Abang, waar een prachtig kerkhof voor Europeanen ligt, Kebon siri, een fraaie wandelweg, Parapattan, de dierentuin (Menteng) e. a. een bezoek wel waard zijn. Alleen willen wij nog eenige aandacht wijden aan de leefwijze en de woningen der Europeanen, omdat men zich die zoo licht gelijk aan de onze zou voorstellen.

Leefwijze der Europeanen. De leefwijze en de verdeeling van den dag zijn in Indië gansch anders dan in Europa. Het ligt voor de hand, dat het klimaat hier de beslissende factor is. De morgen wordt in Batavia, gelijk in Indië meestal, aan bezigheden gewijd: de ambtenaar of handelaar gaat, gewoonlijk per rijtuig (dos à dos) of te paard, naar zijn kantoor in de Benedenstad en keert tegen den middag daarvan terug. Daarna wordt de rijsttafel genuttigd, een maaltijd met de rijst als hoofdschotel, doch met verschillende toespijzen, als kippen, kerri-saus, groenten met bouillon, Makassaarsche roode vischjes, velerlei sambals (gekruide ingrediënten), enz. Somtijds gebruikt men Europeesche spijzen: aardappelen met groenten, rundvleesch enz. De Indische vruchten ontbreken niet; dat men groote verscheidenheid hiervan bekomen kan, is algemeen bekend. Na de rijsttafel neemt men een siësta-uurtje, even onmisbaar in dit tropische land als het bad, daarna genomen. Hierop volgt het thee-wandelritje, of ook wordt er een minder officiëel bezoek gebracht; dit geschiedt gewoonlijk tusschen half 6 en 7 uur. Tegen dien tijd wordt het middagmaal genuttigd, dat gewoonlijk uit Europeesche gerechten bestaat met een nagerecht van kwee-kwee (gebak) of geconserveerde Europeesche vruchten. De tijd na het diner wordt gewijd aan officiëele bezoeken, het bijwonen van concerten, bals en andere uitspanningen, iets, waarvan men op de hoofdplaatsen in Indië ruim gebruik maakt.

Woningen der Europeanen. Een enkel woordje te wijden aan de inrichting der woningen van Europeanen, zoo geheel

Straat in Nieuw-Batavia (Parapattan).
Naar eene photographie in het bezit van den Heer E. Sillem.

onderscheiden van die in het Moederland, moge hier niet misplaatst heeten.

Waar men op hoofdplaatsen komt, zal men de Europeanen, zoowel ambtenaren als particulieren, veelal in eene afzonderlijke wijk zien samenwonen. Deze woningen, natuurlijk naar de gesteldheid van den bewoner meer of minder weelderig, zijn in hoofdzaak toch naar haren bouwtrant op gelijken voet ingericht.

Bijna zonder uitzondering in een net onderhouden tuin of park gelegen, waar men om keur van gewassen niet behoeft verlegen te zijn, zijn de erven gewoonlijk door een steenen muur, waarop een traliehek, van elkaar gescheiden. Van buiten wit geverfd, geven zij, doordien het houtwerk frisch van kleur is, een vriendelijk, landelijk aanzien, terwijl de voorgalerij, eene ruime verandah, die met kolommen het overstekende dak steunt, deze woningen aantrekkelijk maakt. De daken zijn of van pannen of van plankjes, die op pannen gelijken. Zulk een dak heet dan een sirappendak. Moge het ons bij den eersten aanblik treffen, dat de woningen niet van schoorsteenen voorzien zijn, iets, wat in de tropische gewesten natuurlijk gansch overbodig wezen zou, niet minder opmerkelijk vinden wij het, dat bijna geen woning eene verdieping heeft; dit vindt zijne oorzaak in de aardbevingen, waarbij gebouwen met verdiepingen zeer zeker aan grooter gevaar zouden blootstaan.

De voorgalerij, waarvan we zooeven spraken, is de gewone zitplaats der familie. Schilderijen en wandversieringen, zoowel als lampen en ander onontbeerlijk meubilair bewijzen dit. Door zeilen kan men de zon buiten houden of, indien 's avonds de berg- of landwind dit vereischt, de lichten hiervoor vrijwaren. Dwars door het huis loopt de binnengalerij, soms in de lengte, bij andere woningen in de breedte. Het is eigenlijk eene doorloopende vestibule, waarop links en rechts de bijzondere vertrekken, als bad- en slaapkamers, boudoir of studeerkamer uitkomen. Aan de achterzijde, gewoonlijk rechthoekig op den achterwand der hoofdwoning staande, is de achtergalerij of pendoppo aangebracht. Hier, waar men de meer intieme vrienden alleen ontvangt, is gewoonlijk de plaats, waar men zijne maaltijden gebruikt. Het geheel is aangelegd op een opgehoogden bodem, ten einde vooral in den regentijd het water tot wegvloeien gelegenheid te geven.

Daar de woningen in Indië veelal vochtig zijn, zouden houten vloeren zeer misplaatst wezen: men treft ze dan ook nergens aan. Gewoonlijk is de bodem bevloerd met groote, vierkante, roode plavuizen; rijker gebouwde woningen hebben marmeren vloeren. Hoewel deze gewoonlijk met groote matten belegd zijn, zal men hier of daar nog wel eens een grooter of kleiner kleedje aantreffen, ofschoon vaste vloerkleeden, evenmin als overgordijnen, ter bevordering van de frissche lucht, gebruikelijk zijn. De zolders zijn van hout; deuren en ramen, die naar buiten opengaan, natuurlijk eveneens. De vensters zijn voorzien van glasruiten en jalouzieën, die voor de buitensluiting van muskieten en andere insecten bijna voortdurend haren dienst moeten verrichten.

Vooral in de slaapkamer neemt men nog meer voorzorgen ter wering van insecten, meer bepaald van de lastige muskieten, daar men de pooten der ledikanten in bakken met water zet, en de ledikanten zelve met een tulen gordijn (klamboe) bekleedt. Bedden zijn niet van dons of veeren, maar van kapok. Kasten worden niet in muren aangebracht; men plaatst deze onmisbare meubelstukken op de galerijen. Hoewel petroleüm de brandstof voor de lampen is, en voor de nachtlichtjes klapper- of kokosolie dienst doet, zal men zich in Batavia en de groote hoofdplaatsen van gas kunnen bedienen. Een onmisbaar vertrek in eene Indische woning is de badkamer, waarvan elk lid des gezins dagelijks gebruik zal maken; evenwel neemt men niet een bad, zooals wij dit doen: men overgiet zich bij wijze van douche met water. Dit baden noemt men mandiën.

Kelders en provisiekamers treft men in de woningen niet aan; evenmin een keuken. Wat in deze vertrekken, zoo onmisbaar in onze woningen, wordt bewaard of verricht, geschiedt in Indië buiten de hoofdwoning. Men heeft nl. bij het erf nog enkele bijgebouwen, waar de bediendenwereld haar schepter zwaait. In de keuken, waar de 2 opstaande zijden van het dak niet sluiten, en de rook daardoor haar weg kan vinden, is de «kokki» heer en meester. De lampenjongen, de «koesir» met zijn staljongen, de baboe, de jongen voor de etenswaren (dispens), de tuinjongen, de bedienden voor «mijnheer» en «mevrouw» ook voor de aankomende kinderen somtijds, zij vinden hun verblijf in de gebouwen op het erf. Al naarmate men zijn staat kan en wil voeren, is deze bediendenwereld uitgebreider, hoezeer ze in geenen deele tot het gezin gerekend wordt.

Met gemengde indrukken, verlaten wij Batavia, eenmaal als de «Koningin van het Oosten» bekend. Mochten enkele reizigers teleurgesteld van een bezoek aan haar hunne indrukken hebben op schrift gesteld, anderen meer optimistisch over haar hebben gesproken, het is eene waarheid, dat men Batavia (wel te verstaan: Nieuw-Batavia) niet met de maatstaf van eene Europeesche stad meten kan. De drukte van onze steden, de kolendamp van fabrieken, de opeengepakte huizen, die wij in onze stadswijken kennen, zal men er te vergeefs zoeken. «Een uitgestrekte tuin van eenige uren omvang, «bedekt met een net van hooger en lager geboomte, dat net voorzien met «groote mazen, die dan de ruime pleinen, begraafplaatsen, moestuinen en «sawah's moeten voorstellen. De huizen, enkele publieke gebouwen uitgezon«derd, steken niet boven het geboomte uit, maar verbergen zich tusschen het «lommer. Toch heeft het iets bijzonder eigenaardigs, dat saamgevlochten zijn «van de wijken der Europeanen met die der Chineezen en Inlanders Het «heeft iets innemend bekoorlijks, die eenvoudige bamboezen woningen der «Javanen zoo beschaduwd en beschermd door vijge- en tamarindeboomen, — «boomen, die den Maleiers heilig zijn als hunne karbouwen. Het heeft iets «onuitsprekelijk bevalligs, het tooneel, dat zich aan u voordoet, wanneer gij «even buiten de grenzen der stad het oog laat gaan over die groenende rijst«velden, die u overal omringen, die eene onafzienbare zee voor u vormen, «waaruit gij hier de ontelbare grafheuvels der Chineezen, ginds een kampong, «elders een landhuis zich als zoovele eilandjes ziet verheffen, altijd bedekt en «omringd met wat de vegetatie weelderigst en prachtigst aanbiedt, altijd aan«trekkelijk door de veelsoortigheid van vormen, door rijk geschakeerd groen.» 1)

AANHANGSEL OVER KRAKATAU.

Aangezien de uitbarsting van Krakatau een der merkwaardigste vulkanische verschijnselen uit den laatsten tijd genoemd mag worden, achten wij het niet ondienstig, een weinig meer hierbij stil te staan. In R. A. van Sandick's: «In het rijk van Vulcaan, de uitbarsting van Krakatau en hare gevolgen» komen tal van bijzonderheden voor, die de moeite van eene kennismaking loonen, en waaruit wij een en ander laten volgen. De schrijver, die tijdens de uitbarsting in Straat Soenda aan boord van de «Loudon» was, heeft meer dan eenig ander recht van sprektn.

Wij willen niet bij de verschillende theorieën over het vulkanisme stil staan: in elk werk over Natuurkundige Aardrijkskunde kan men hierover ingelicht worden. Toch is het niet wel mogelijk, over deze geweldige uitbarsting iets te zeggen, zonder erop te hebben gewezen, dat Krakatau ligt op het punt in straat Soenda, waar de vulkanische haarden van Java, Sumatra en straat Soenda elkaar snijden. Trekt men eene lijn van Java's hoogsten bergtop, den Smeroe volgens de lengteas van het eiland, dan liggen op deze bijna rechte lijn de vulkanen Kawi, Keloet, Willis, Lawoe, Merapi, Soembing, Slamat en Gĕdeh. Bij verlenging van deze lijn bereikt men Krakatau. Evenzoo zal men de hoofdrichting van den Boekit-Barisan op Sumatra van het Atjehhoofd af volgende, bij verlenging ook in Krakatau uitkomen. Deze twee hoofdlijnen, die elkaar onder een hoek van 33° ontmoeten, worden door eene dwarsspleet gesneden, gevormd door eene lijn, die van den berg Radja Bassa op Sumatra bij Varkenshoek naar den berg Pajong, bij Java's Eerste punt gelegen, loopt. Krakatau ligt eveneens op die dwarsspleet en is dus op het punt, waar drie vulkaan-

1) Bleeker.

spleten samenkomen, zoodat het wel te denken was, dat eene uitbarsting, zoo zij hier mocht voorkomen, buitengewoon zou zijn. Aan den heer R. D. M. Verbeek, mijn-ingenieur, die in 1881 in zijne «topographische en geologische beschrijving van van Zuid-Sumatra» den Vulkanischen bouw van Krakatau beschreef, hebben wij de kennis van tal van wetenschappelijke onderzoekingen op het gebied der geologie in dit deel van den Archipel te danken.

Over Krakatau schreef hij na de uitbarsting, een groot wetenschappelijk werk, dat door de Indische Regeering in twee talen uitgegeven werd en de bewondering van vreemden en landgenooten ten zeerste gaande maakte.

Vóór de uitbarsting was Krakatau, gelijk zoo vele eilandjes in straat Soenda, vrij wel onbekend bij het publiek, uitgenomen aan zeelieden. Het eiland bestond toen eigenlijk uit drie bergtoppen. De zuidelijkste was een steile vulkaan de Rakata 1) geheeten (832 M.), de middelste droeg den naam van Danau (450 M.), de noordelijkste dien van Perboewatan (120 M.) 2). Toch was er een heerlijke plantengroei, weelderig gelijk op alle eilanden in straat Soenda. Sinds 1680 had men dan ook van geen uitbarsting vernomen; wat wonder, dat het eiland niet gevaarlijk geacht werd. Den 20sten Mei 1883 evenwel werden in Batavia hevige schoten vernomen; ter reede aankomende schepen rapporteerden, dat Krakatau «werkte». Een Duitsch oorlogscorvet, «de Elisabeth», dat straat Soenda op zijne reis naar Europa passeerde, berichtte meer omstandig, dat Krakatau rookkolommen uitstootte, die, afgewisseld door allerlei wolken, aan eene uitbarsting deden denken. Een daaropvolgende aschregen, die het schip weldra op eene drijvende cementfabriek deed gelijken, bevestigde dit vermoeden. Toch achtte men deze uitbarsting blijkbaar niet; althans op Zondag 27 Mei werd in Batavia een picnic georganiseerd naar Krakatau, om den nog steeds rookenden vulkaan van naderbij te bezien. Een gezelschap van 86 personen vertrok te dien einde met de «Loudon», en, onbewust van het gevaar, waaraan men zich blootstelde, passeerde men dien dag gansch zorgeloos op het eiland. Krakatau rookte slechts uit den Perboewatan, en, wie dacht er aan, dat de vulkaan gevaarlijk was? Wel vernam men later, dat, gelijktijdig met de pic-nic, er aardbevingen in Zd.-Sumatra en West-Java hadden plaats gegrepen, doch, daar alles goed afliep, bekommerde niemand zich er verder over en bleef de herinnering aan het uitstapje ongeschokt bij de deelnemers voortleven.

Deze voorteekenen evenwel waren de voorboden van de ernstige ramp, die op den 27sten Augustus Zuid-Sumatra en West-Java treffen zouden. Dezelfde stoomer, die de deelnemers aan de pic-nic had overgebracht, was den vorigen morgen op reis gegaan van Batavia met bestemming naar Atjeh. In Anjer had hij passagiers opgenomen en Krakatau links latende liggen (het eerste station zou nu Tĕlok Betong zijn), zag men wel eene groote wolkkolom uit de vulkaan opstijgen, en viel er wel eenige asch, doch men nam zich voor op de reede van Tĕlok Betong te ankeren, hetgeen dan ook geschiedde. Van landen was geen sprake wegens de branding; ook bleven de seinen, met de kust gewisseld, onbeantwoord. Hoewel een en ander niet kunnende verklaren, ging men den nacht in, onbewust van hetgeen allen boven het hoofd hing. Den volgenden morgen werd bij het aanbreken van den dag alles duidelijk; in den nacht hadden de prauwen en een paar schepen, die op de reede lagen en den vorigen avond nog waren gezien, schipbreuk geleden. Tegen half 7 's morgens nam men plotseling eene reusachtige golf waar, die in een oogwenk den stoomer had bereikt, hem ophief en daarna eene geweldige duikeling deed ondergaan en voortspoelde naar de Sumatraansche kust. De schepelingen zagen geheel Tĕlok Betong door die reusachtige watermassa overstroomen, de huizen verdwijnen, het havenlicht vallen en alles meevoeren, wat binnen het bereik van die golf kwam. Deze eene golf, die nog door een paar andere gevolgd werd, had binnen een korten tijd geheel Tĕlok Betong weggespoeld. De gezagvoerder Lindeman besloot direct naar Anjer terug te stoomen, aangezien het telegraafkantoor te Tĕlok Betong verwoest was, ten einde van een en ander bericht te geven. Tegen 8 uur des morgens begon het daglicht te verminderen, en tegen 10 uur was het naastenbij eene Egyptische duisternis, zoodat men bij een klein eilandje moest an-

1) Deze naam tot Krakatau verbasterd, is aan het geheele eilandje ten deel gevallen.

2) Vermoedelijk waren vroeger de nabij gelegene eilandjes: «Verlaten eiland» ten N.Westen en «Lang eiland» ten N.Oosten met Krakatau tot één verbonden, en, moet toen de geheele berg wel minstens 2000 M. hoogte gehad hebben.

keren, omdat het onmogelijk was verder te stoomen. Deze duisternis was, volgens de beschrijving van den heer van Sandick, zoo dik, dat men niet het minste, zelfs geen witte voorwerpen onderscheiden kon. Zij hield niet minder dan 18 uren aan, nl. tot den 28sten Augustus. In die uren heeft men op de «Loudon» in voortdurende spanning verkeerd, wat er toch wel moest gebeuren. Het behoeft geen betoog, dat deze spanning niet weinig vergroot werd, toen een toenemende asch- en puimsteenregen het schip teisterde. Daarna viel een dichte regen van modder, die het dek van het schip met eene dikke laag bedekte, en niet weinig hinderlijk voor de bemanning was, «wier oogen, ooren, neus letterlijk verstopt werden met deze af«schuwelijke, kwalijk riekende zelfstan«digheid» Ten gevolge van dit alles werd de ademhaling door eene lucht van zwavelzuur buitengewoon bemoeilijkt. Toch zou men nog meer ondervinden. Een storm, tot een vliegenden orkaan aangegroeid, teisterde het schip; reusachtige golven, gelijk later bleek tot 40 Meter hoogte, ware zeebevingen, volgden elkander op en dreigden het schip te doen kantelen; felle bliksemstralen doorkliefden de lucht; allerlei electrische verschijnselen, vuurballen, het St. Elmsvuur vertoonden zich, en joegen het scheepsvolk nog meer angst op 't lijf; kortom, het moet een onbeschrijfelijke toestand geweest zijn, die het woord van den gezagvoerder verklaarbaar maakt, die «werkelijk meende, dat de wereld verging».

Des morgens te 10 ure, toen de groote vloedgolf ontstond, is op onderscheidene plaatsen een vreeselijke knal gehoord, zeker de crisis in de uitbarsting, toen het middelste deel van het eiland in de lucht vloog, waardoor de zeebeving en de aschwolk veroorzaakt werden, en tevens eene reusachtige luchttrilling ontstond, die tot op verbazenden afstand werd waargenomen. De heer Verbeek heeft berekend, dat niet minder dan 18 kubieke kilometer vaste stof is uitgeworpen, eene hoeveelheid, die, zoo zij over de oppervlakte van de provincie Zuid-Holland werd uitgespreid eene laag van 6 Meter dikte zou vormen. 1) Het gedeelte, dat van Krakatau verdween, bedraagt eene oppervlakte van 23 vierkante kilometer, d. i. eene oppervlakte van 5-maal Den Haag.

De knal, gehoord op tal van plaatsen, deed o. a. den militairen commandant van Atjeh te Kota Radja aan een aanval op eene nabijzijnde benting denken, ten gevolge waarvan hij eene patrouille op verkenning uitzond. Te Timor en Makassar meende men, dat een zeegevecht geleverd werd; op Ceylon dacht men aan eene schietoefening met zwaar geschut op een oorlogsvaartuig; zelfs op de Chagos-archipel en te Rodriguez meende men in de gehoorde geluiden noodseinen van schepen te herkennen. Binnen een cirkel, met eene straal van 32° (3555 KM.) is het geluid vernomen. Veronderstellende, dat den Haag het middelpunt ware van dien cirkel, dan zouden de schoten gehoord zijn op Groenland, Lapland, St. Petersburg, Odessa, Alexandrië en Afrika benoorden den Kreeftskeerkring. Dichterbij gelegen plaatsen, zooals Batavia, werden natuurlijk in hevige mate verontrust; gaslantaarns en lampen gingen plotseling uit, deuren en vensters klapperden. Door de vele schoten, want de hoofdknal werd door tal van kleinere gevolgd, ontstond in de Benedenstad eene ware paniek, niet weinig verhoogd, doordat het water door de vloedgolven onrustbarend steeg en zoowel visschen als prauwen op het droge bracht, terwijl een deel der Benedenstad overstroomde. Opmerkelijk is, dat men op de «Loudon» niets van de schoten hoorde, hoogstwaarschijnlijk, omdat de met asch en vaste stoffen bezwangerde lucht de voortplanting van het geluid heeft gedempt. Van Krakatau als uitgangspunt ging op het oogenblik, dat de hevigste knal gehoord is, een luchtgolf in alle richtingen, die zich als een groote cirkel om de geheele aarde voortbewoog tot de tegenvoeters van Krakatau en weer tot haar uitgangspunt terugkeerde. In ongeveer 35 uren werd de reis om de wereld verricht. Toen zij voor de tweede maal Krakatau bereikte, was haar kracht nog niet uitgeput, zelfs heeft zij eene derde reis afgelegd, en is eerst op de vierde reis bezweken. In alle deelen der wereld is deze luchttrilling door zelfregistreerende barometers opgeteekend.

Al deze verschijnselen, hoe angstverwekkend, halen evenwel niet bij de verwoestingen, die door de vloedgolf en den aschregen zijn aangericht. In de eerste

1) Hoe ontzaggelijk groot deze hoeveelheid moge zijn, in de laatste 100 jaren kwamen twee vulkanische uitbarstingen voor, waarbij nog meer vaste stof uitgeworpen werd; in 1713 bij de uitbarsting van den vulkaan Skaptar Jökull op IJsland, toen 600 kubieke kilometer, en in 1815 bij de uitbarsting van den Tambora op Soembawa, toen 150 kubieke kilometer werden uitgeworpen.

plaats zijn bij deze ramp niet minder dan ± 40000 menschenlevens te betreuren. Gelijk boven werd meegedeeld, werd Tĕlok Betong weggespoeld; doch ook op Java's kusten was de verwoesting ontzagverwekkend. Toen de «Loudon» verderop had kunnen stoomen na het eindigen van de duisternis en de kust van Bantam bereikte, was deze eene woestijn gelijk: Anjer verdwenen, dorpen aan de kust eveneens weg; geen boom blijven staan; geen huis te zien, niet minder dan 12000 slachtoffers alleen in de afdeeling Tjaringin. Nu rekenen we nog niet de tallooze dieren, de verwoestingen aan bezittingen en akkers, enz. aangericht, voorwaar! eene ramp voor het arme Bantam van grooten omvang! Tot op eene hoogte van 40 Meter boven het gewone peil der zee kon men den hoogsten stand van de vloedgolf nagaan; daarachter in onafzienbare ruimte een kleed van asch en puimsteen, dat alles bedolven had, wat gespaard gebleven was.

Door de talloos vele lijken, die aanspoelden, moest natuurlijk ter voorkoming van besmettelijke ziekten snel en doeltreffend gehandeld worden. Het Indische Bestuur heeft door zijn beleidvol optreden in de dagen na de uitbarsting veel kwaads voorkomen.

Niet weinig inlanders schreven de ramp toe aan «de Compagnie», die zeker dit kwaad in het leven had geroepen, om de inwoners ten gronde te richten. Anderen meenden in de ramp eene straf van God te zien, die hen trof, omdat de «Compagnie» met de «goedgeloovige» Atjehers durfde te oorlogen.

Met erkentelijkheid mag er op gewezen worden, hoe de deelneming van het publiek, zoo in Indië als in het Moederland algemeen was, en men alles deed, om den achtergeblevenen vergoeding te verschaffen voor de geleden verliezen. Niet minder dan 1 millioen gulden werd saamgebracht; de verschijning van het album Holland-Krakatau zal ieder Nederlander nog wel in 't geheugen liggen.

De wetenschap heeft haar voordeel ook gedaan met deze uitbarsting. Wij spraken reeds met een enkel woord van de geluidstrillingen. Vermelding verdient, dat zoowel de heer Verbeek in zijne wetenschappelijke studie over Krakatau zich grooten roem verwierf, als, dat in Engeland een 13-tal geleerden, door de Royal Society benoemd, zich met deze geweldige uitbarsting beziggehouden hebben. Beide onderzoekingen, zoowel als de latere botanische onderzoekingen van Dr. Treub, die het nieuwe plantenkleed van Krakatau bestudeerde, hebben geleid tot tal van belangrijke uitkomsten. 1)

III. BATAVIA'S OMGEVING.

Depok, Buitenzorg, Toegoe.

Het Seminarie te Depok. — De Christengemeente Depok. — Buitenzorg. — Paleis van den Gouverneur-Generaal. — 's Rijks-Plantentuin. — Klimaat van Buitenzorg. — De Batoe toelis. — De Badoewi's. — De Christengemeente Toegoe. — De Christengemeenten van Mr. Anthing.

De omgeving van Batavia heeft voor iederen reiziger, hij zij zendingsvriend of niet, zooveel aantrekkelijks, dat er alle reden is, zich hiervan op de hoogte te stellen. Moge Buitenzorg menigeen lokken door zijn natuurschoon en door den Plantentuin, de Zendingsvriend denkt in de eerste plaats aan Depok,

1) Wij verwijzen hier behalve naar de twee hoofdbronnen ook naar: Schuiling, «Nederland tusschen de tropen», bl. 232.

waar het Seminarie tot opleiding van inlandsche leeraars gevestigd is. Wij willen, ook omdat het in onzen weg ligt, allereerst Depok bezoeken.

In Meester-Cornelis den spoorweg nemende, die naar de Preanger voert, zijn wij met een half uurtje het doel onzer reis genaderd. Het liefelijke dorpje ligt aan den binnenweg, aan weerszijden door sawah's geflankeerd. Langs dezen binnenweg loopt ook de spoorlijn. De Tji Liwong, op eenigen afstand parallel met den weg stroomende, heeft hier nog het karakter van een bergstroom. Sedert de uitbarsting van den Salak in 1699 vormde de rivier zich eene andere bedding; de oude bedding, die wij nog kunnen waarnemen, is thans door de inwoners in vruchtbare sawah's herschapen.

Aan het station uitgestapt, zijn wij dicht bij het Seminarie, dat liefelijk tusschen het groen verscholen, zich dra aan onze oogen vertoont.

Het Seminarie te Depok. Het mag bekend heeten, dat deze inrichting haar ontstaan voornamelijk te danken heeft aan de ijverige bemoeienissen van Ds. Schuurman, in leven predikant te Batavia. Reeds spoedig na zijne aankomst in Indië zag hij in, dat de zendeling zonder inlandsche helpers met machteloosheid geslagen is, en dat *dàn* pas eenige vrucht kan verwacht worden op zijn streven, als hij over flink ontwikkelde, degelijke helpers kan beschikken. De zendelingen kunnen de eenlingen toebrengen; het volk in massa zal eerst gewonnen worden op het woord en voorbeeld van zijne stamgenooten. De geschiedenis der Zending op alle velden bewijst dit. Doch! om degelijke inlandsche helpers te verkrijgen, diende men eerst voor eene flinke opleiding te zorgen, hoezeer het duidelijk is, dat de beste opleiding nog wel kan falen in haar resultaten, omdat deze door zoovele factoren worden beheerscht, die men niet altijd in zijne macht heeft. De inrichtingen, die destijds voor de opleiding bestonden, voldeden den Heer Schuurman niet. Hij wenschte er eene, waar inlanders van allerlei stam en nationaliteit onderwezen werden. In zijne zooveel verspreide en besproken brochure: «*Dat vele eilanden zich verblijden*» heeft hij dit gevoelen toegelicht en tot medewerking opgewekt.

Het ligt niet in onze bedoeling, eene geschiedenis der stichting van het Seminarie te geven, of in bijzonderheden stil te staan bij alle bezwaren, ook door vrienden der Zending bij de medewerking van het plan tot stichting geopperd. Liever vermelden wij, dat Ds. Schuurman door den grooten steun van vele vermogende vrienden der Zending daartoe in staat gesteld, de voldoening heeft mogen smaken, het Seminarie den 21sten Augustus 1878 geopend te zien. (Hij-zelf kon wegens verblijf in Nederland hierbij niet tegenwoordig zijn). Als Director trad op de Heer Hennemann uit Kwala Kapoeas, die met een 4-tal Dajakkers als eerste leerlingen, den arbeid begon. Gaandeweg is dit getal geklommen: van de meeste zendingsvelden werden jongelingen ter opleiding gezonden. Sinds eenige jaren is er een getal van 34 geregeld op het Seminarie aanwezig. Sedert de oprichting hebben reeds 75 jongelieden na volbrachten leertijd hun land en volk weer opgezocht en zijn zij daar ter plaatse werkzaam gesteld. Naar hunne nationaliteit bestonden deze 75 uit 10 Dajaks, 29 Batta's, 8 Alfoeren, 10 Soendaneezen, 8 Javanen, 9 Sangireezen en 1 Depokker. Behoudens een paar uitzonderingen voldoen allen goed, enkelen zelfs zeer goed in het hun toever-

Het Seminarie te Depok.

trouwde werk. Een paar bezwaren, geopperd bij het maken van de plannen der oprichting, dat nl. de verschillende nationaliteiten elkander moeilijk zouden verdragen, en de kweekelingen na een 4-jarig verblijf op het Seminarie geheel van land en volk vervreemd zouden terugkeeren, zijn door de ervaring van de 14 jaren, die het Seminarie bestaat, gebleken denkbeeldig te zijn. Integendeel, er is een niet gering voordeel in, dat de blik der jongelieden door den omgang met kameraden van anderen stam wordt verruimd. Ze doen de ervaring op, dat de wereld grooter is dan hun eiland en hunne omgeving. Ze leeren ook anderer zeden en gewoonten waardeeren, zij voegen zich naar eigenaardigheden, bij anderen aanwezig; worden in een woord in gansch vreemde sfeer meer veelzijdig ontwikkeld. Hiermee is niet gezegd, dat er geen leemten worden gezien. Gelukkig, dat de wakkere mannen, die aan het hoofd staan, (de Heeren Hennemann als Director, de Heer Iken als Hoofdonderwijzer) zich niet inbeelden het volmaakte gegrepen te hebben, al streven zij er naar.

Het onderwijs omvat *Bijbelsche Geschiedenis*, *Dogmatiek*, *Inleiding op de Bijbelboeken* en *Uitlegkunde*, *Kerk- en Zendingsgeschiedenis* en *Methodiek*, welke vakken de Director doceert. Voorts behooren tot het leerplan de *vakken van het lager Onderwijs* (uitgez. de Nederl. taal), de *Opvoedkunde* en *Algemeene Geschiedenis*, die door den Hoofdonderwijzer worden onderwezen; hierbij komt nog oefening in *vioolspel*, onder leiding van een muziekonderwijzer.

De taal, waarin het onderwijs gegeven wordt, is het *Maleisch*, als de meest geschikte taal voor alle stammen van den Indischen Archipel. Het ligt voor de hand, dat niet alle Seminaristen voldoende vorderingen maken, doch het behoort tot de uitzonderingen, dat een kweekeling na 4-jarigen leertijd met onvoldoenden uitslag eindexamen doet.

Laat ons, geholpen door de plaat, de gebouwen, tot het Seminarie behoorende, wat nader bezien.

Het hoofdgebouw met de 5 trappen, waarop eenige Seminaristen (elk in zijne nationale kleederdracht) staan, wordt rechts door de woning van den Director, links door die van den Hoofdonderwijzer geflankeerd.

Het bamboe-hek met de twee vierkante witte palen, vormt de afscheiding van den openbaren weg, die evenwel door het aarden walletje niet te zien is.

Het hoofdgebouw binnentredende, komen we in eene ruime zaal, die voor leerzaal dienst doet, gelijk de platen en kaarten aan den wand u zouden bewijzen.

Rechts hiervan in een kleiner vertrekje bevindt zich de Bibliotheek, links in een even groot kamertje, worden de jongelieden geoefend in het boekbinden. De middenzaal aan de achterzijde verlatende, komen wij in de zoogenaamde Pendoppo, eene met roode tegels bedekte vloer van 10 M. in 't vierkant. Dit is de eigenlijke school, waarvoor het pannen dak, dat op 12 groen geverfde palen rust, eene voldoende bedekking vormt. De middenzaal van het Hoofdgebouw doet maar in enkele gevallen als hulplokaal dienst. Luchtig en frisch, gelijk Indië dit eischt, is deze Pendoppo voor het doel uitnemend geschikt. Het 10-tal banken benevens verder schoolmeubilair doet u aangenaam aan. Niemand zal het wraken, dat Ds. Schuurman's motto: « *Dat vele eilanden zich verblijden* » hier als muurtekst aan den wand gevonden wordt. De vervulling van de profetie, in dezen tekst opgesloten, wordt hier voorbereid.

De Pendoppo, die ook als eetzaal dienst doet, doorgaande, komen wij in eene groote ruime zaal van ± 40 M. lengte. Over vrij wel de geheele breedte van het erf strekt zij zich uit, en heeft aan hare uiteinden nog een paar vleugelgebouwtjes, welker daken op de illustratie flauwtjes achter de boomen doorschemeren. Deze ruime zaal is de slaapzaal. In 30 kamertjes, door wanden van gevlochten bamboe verdeeld, (de beide vleugelgebouwtjes bezitten

ook nog een paar vertrekjes) is hier voor elken kweekeling een vrij appartement verkregen.

Over de leefwijze der Seminaristen nog een enkel woordje. Om 5 uur 's morgens luidt de bel voor het ontwaken: dan vangt de dag voor allen aan. Om 6 uur komen allen met de onderwijzers in de Pendoppo samen voor het morgengebed. De lessen, die om 7 uur beginnen, duren tot 11 uur. Tot 2 uur is het rusttijd, en in dien tijd wordt de rijsttafel genuttigd. Van 2 tot 5 uur weder onderwijs. Van 4—5 oefeningen in handenarbeid; van 5–7 ontspanning; van 7 tot half tien is het tijd voor studie. Dan luidt de bel voor het avondgebed en 10 uur is alles in de rust.

Het goede beginsel, dat men bij de opleiding in het oog wenscht te houden: *de Seminaristen tot practische mannen te vormen en niet enkel hun geest door het aanleeren van kundigheden te ontwikkelen*, vindt in het Seminarie ruime toepassing. Behalve het boekbindersvak, dat hun onderwezen wordt, is oefening in velerlei handenarbeid een hoofdfactor bij hunne vorming; ook zal men den kweekelingen allerlei arbeid opdragen, bijv. lampen schoonmaken, metselaars-, timmermans- en schilderswerk doen verrichten, alles, om hen niet met geringschatting op handenarbeid te doen neerzien en om bij terugkeer in hunne oude omgeving hiervan te kunnen profiteeren. Deelden wij reeds mede, dat zij in vioolspel onderwijs ontvangen, wij willen ook nog vermelden, dat zij behalve dit, zich in hunne vrije uren gaarne oefenen op allerlei muziekinstrumenten.

Wij verlaten het zoo liefelijk gelegen erf met aangename indrukken. Het «*ééne kudde onder éénen Herder*» vindt hier reeds zijne vervulling, zij het dan op kleine schaal. God zegene het Seminarie van Depok, dat daar als eene «Oase in der Wüste» staat, en nog lang «vele eilanden» ten zegen moge zijn. 1)

De Christengemeente Depok. Depok vraagt ook nog om eene andere reden onze belangstelling. De hier gevestigde Christengemeente, thans door een hulpprediker bediend, is om haar oorsprong alleen de vermelding waard. In het jaar 1724 werd nl. bij testamentaire beschikking van den Heer C. Chastelain, grondbezitter te dezer plaatse, diens geheele slavenmacht gezamenlijk eigenares van de hem toebehoord hebbende gronden: Depok, Mampang en Karang, aan beide zijden der Tji Liwong gelegen. 2)

De voorwaarde, Christen te worden, was aan deze schenking verbonden. Als bepalingen werd o. a. tevens vastgesteld, dat de landen ten eeuwigen dage in het bezit hunner nakomelingen zouden blijven, en bij erfenis op de kinderen zouden overgaan. De Heer Chastelain voegde nog aan zijne schenking twee kralen met koeien, twee gamelan's, 60 speren met zilveren beslag en voor elk huisgezin nog 16 rijksdaalders toe. Hoezeer het voor de hand ligt, dat de aanvaarding van het legaat van de zijde der slaven ± 120 in getal,

1) Wij danken de bijzonderheden over het Seminarie aan eene bevoegde vriendenhand, die ons daardoor in staat stelde, een beeld te geven van de inrichting en van de levenswijze der Seminaristen, volledig genoeg, om zich een oordeel er over te vormen.

2) Genoemde heer C. Chastelain, directeur-generaal van Financiën, was de eerste, die eene uitgestrektheid gronds van de Compagnie door aankoop in eigendom verkreeg. Bedoelde koop had in 1705 plaats. (Over dergelijke eigendommen, als «particuliere landerijen» bekend, zie men bladz. 16.)

geene groote bezwaren had (bij eene uiterlijke toetreding was een huwelijk met slechts ééne vrouw een vereischte), en de uiterlijke voordeelen, die deze overgang tot het Christendom aanbood, doen vreezen, dat hij zeer oppervlakkig zal zijn geweest, is het evenwel aan de Depokkers te bemerken, dat zij van beter gehalte zijn dan gewone inlanders. Bij een kern van meer ernstig denkenden toch, is, om niet meer te noemen, de vrucht van het Christelijk huwelijk op huisgezin en omgeving niet onduidelijk merkbaar, in tegenstelling met den toestand van andere inlanders, waar veelvuldige echtscheidingen ten gevolge der polygamie, regel zijn. De nakomelingen van de oorspronkelijke rechthebbenden op dit legaat zijn thans nog gemeenschappelijk de eigenaars van alle eigendommen. Behalve dezen wonen op de uitgestrekte gronden (in het geheel $4^1/_2$ paal lang en $2^1/_2$ paal breed) een 80-tal Europeanen en ongeveer 3000 Mohammedanen.

Deze laatsten hebben stukken grond in gebruik, waarvoor zij $^1/_5$ van hun rijstoogst afstaan aan de gemeentekas. Ook hebben zij heerendiensten te verrichten, hoofdzakelijk bestaande in het onderhoud van wegen en het betrekken der wacht. Door den Bataviaschen rechtsgeleerde Mr. H. Klein is een reglement voor het land en de gemeente gemaakt, dat, hoezeer niet bekrachtigd door de Indische Regeering, toch als bindend wordt erkend. Hierbij is o. a. vastgesteld, dat de Christen-eigenaren uit hun midden een bestuur van 6 leden kiezen, dat geregeld aftreedt. De vrouwen hebben ook stemrecht, doch geen zitting in dit bestuur. Voor politie wordt goed gezorgd; evenzoo voor de armen en behoeftigen. Tot de inkomsten der gemeente behooren behalve de opbrengst der aan de Mohammedanen verhuurde landerijen, ook de tienden, die de Christen-eigenaars van hun rijstoogst moeten betalen, terwijl de huur der woningen tevens de gemeentekas stijft.

Het is duidelijk, dat voor den werkelijken bloei dezer gemeente veel afhangt van de leiding, welke de Depokkers hebben van hem, die met hunne geestelijke verzorging is belast. Sinds dan hierin ook geregeld voorzien is geworden, en dit is het geval sedert 1807, is de toestand beter dan vroeger te noemen, toen de gemeente af en toe door een predikant uit Batavia bezocht werd.

Ten getale van ongeveer 500 zielen bijeen, genieten de Depokkers eene vrij hooge mate van maatschappelijken welstand. Zij bezitten behalve de landerijen, tot de oorspronkelijke schenking behoorende, een vrij goeden veestapel, gelijk boven bleek, een uitvloeisel van het legaat. Bovendien hebben zij enkele woningen aan Europeanen verhuurd en bezitten zij eene pannenbakkerij. Aan den hulpprediker Beukhof vooral hebben zij veel te danken voor de wijze, waarop deze de inkomsten der negorij door een verstandig beheer wist te doen toenemen. Aan hem heeft Depok ook zijne pasar (markt) te danken, waardoor niet weinig de bloei der plaats is bevorderd, daar thans de voortbrengselen des lands, die vroeger naar de pasar te Tanah-abang of elders gingen, nu te Depok zelf van de hand gezet worden. Een postkantoor, het gemeentehuis, de flinke wegen, die dwars door het dorp loopen, toevoer van water voor de rijstvelden, dit alles is Depok aan genoemden hulpprediker verschuldigd. Op kerkelijk gebied voorzag hij in 1866, door het instellen van een kerkeraad (4 ouderlingen en 4 diakenen), uit de Inlandsche Christengemeente te kiezen, evenzeer in eene behoefte. Waarlijk, niet vóór den tijd zal

men zeggen, daar de kerkelijke gemeente sinds 1714 nog geen geregeld bestuur bezat!

De Mohammedanen, in kampongs rond de negorij gevestigd, kan men het best als «opgezetenen» beschouwen van de landgoederen der voormalige slaven. Het spreekt van zelf, dat deze niet tot de gemeente behooren; mag men al eens den wensch vernemen, dat de Depokkers wel meer evangeliseerend konden optreden tegenover hunne Mohammedaansche negorijgenooten, men stelle hun niet te hoogen eisch, en zij tevreden met de wetenschap, dat zij elkander in beider verschillende verhoudingen vriendschappelijk verdragen, al wordt het in de keuze van arbeid duidelijk, dat de Christen-Depokker zich te voornaam acht voor het werk, dat gewoonlijk door de laagste volksklasse wordt verricht.

Voor de ontwikkeling der jeugd bestaan in Depok eene openbare lagere school, en eene particuliere Mohammedaansche, ten gerieve van de kampongkinderen, doch onderhouden door de Christengemeente, terwijl voorts de School voor de Depokkers zelf, sedert 1873 door het Rijk bekostigd, evenals eene dergelijke te Ambon en Magelang, gerekend wordt tot de zg. *speciale Scholen.*

We nemen van Depok afscheid: het vriendelijke dorpje, dat met zijne woningen zoo bekoorlijk tusschen het groen verborgen ligt, en zooveel merkwaardigs bevat, zal ons lang in de herinnering blijven. Wij zetten onze reis naar Buitenzorg voort; de weg stijgt, de lucht wordt frisscher, en het uitzicht wordt telkens aantrekkelijker, terwijl we dichter naderen tot die trotsche berggevaarten, die op den achtergrond onzen gezichteinder begrenzen.

Buitenzorg. Buitenzorg is gelegen aan den voet van twee vulkanen: den Salak en den Gedeh. Is de eerste uitgebrand, de tweede is de nog werkende vulkaankegel van de Gedeh-groep, waartoe behalve de Gedeh zelf ook de Pangeranggo en de Madalawangi behooren. De Tji Liwong komt van den Pangeranggo en loopt langs Buitenzorg, dat aan de andere zijde door de wateren van de Tji Dani wordt bespoeld; deze laatste rivier neemt haar oorsprong uit de vallei, tusschen de twee vulkaankegels gelegen.

De natuur te Buitenzorg is buitengemeen prachtig; niet enkel verleenen de trotsche berggevaarten aan het landschap iets grootsch, maar de welbebouwde sawah's op de berghellingen en verder op het glooiende terrein naar de vlakte toe bieden steeds afwisseling. Bij het gunstige klimaat voorts, dat de hooge ligging veroorzaakt, verwondert het ons niet, dat Buitenzorg steeds gezocht wordt, zoo door vreemdelingen als door hen, die om redenen van gezondheid hier ontspanning komen zoeken.

Paleis van den Gouverneur-Generaal. Als residentie van den Gouverneur-Generaal is Buitenzorg niet minder eene plaats, die de aandacht verdient, en waarlijk! het prachtige paleis voor Z. Exc. bestemd, biedt alles aan, wat men voor de waardigheid van het Hoofd onzer Bezittingen noodig of wenschelijk achten mocht.

Van oudsher was Buitenzorg, door de inlandsche bevolking Bogor genoemd, eene plaats van beteekenis als de hoofdplaats van het Westelijke Hindoerijk, Padjadjaran. In het begin der 15e eeuw werd de stad, bij de vestiging van den Islam in deze streken, verwoest door Hassan Oedien, zoon van Sjech Moelana. De Gouv.-Generaal Maetsuijcker, door de schoone streek

Het paleis van Z. Exc. den Gouverneur-Generaal te Buitenzorg.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer D. Iken.

aangetrokken, begon, circa 1677, wildernissen en bosschen op te ruimen en dacht aan eene vestiging te dezer plaatse. Evenwel werd dit niet voor 1754 uitgevoerd, toen Baron v. Imhoff hier in dit jaar een kasteeltje liet bouwen. In 1809 vergroot door Daendels en in 1819 door Gouv.-Gen. v. d. Capellen herbouwd tot paleis, stortte het in 1834 ten gevolge van eene aardbeving in, waarna het weder opgetrokken werd, doch met slechts ééne verdieping, die het thans nog bezit. Een park werd aangelegd, en dit is het begin geworden van den wereldberoemden Plantentuin.

's Rijks Plantentuin. Door Dr. Reinwardt in 1816 aangelegd op last van de Regeering, had de Plantentuin aanvankelijk ten doel degelijke kennis van de Indische flora aan te brengen, zoodat er alleen planten en gewassen uit onze kolonie geteeld werden. Hoezeer de aanleg toen al grootsch was, droeg de tuin niet het karakter van eene wetenschappelijke inrichting. Tegenwoordig evenwel staat hij aan de spits van alle inrichtingen van dien aard; tal van kruidkundigen, uit alle streken der aarde, hebben geprofiteerd en profiteeren steeds van hetgeen de Tuin oplevert. Onnoemelijk zijn de voordeelen, die cultuur en handel van dezen Tuin trekken, en nog steeds staat hij open voor ieder man van wetenschap, die zijne kennis vermeerderen wil. Dat hij langzamerhand zulk eene ongeëvenaarde beteekenis heeft verkregen, is hoofdzakelijk te danken aan den hortulanus Teijsmann en zijnen opvolger, den Directeur Dr. Scheffer. 1)

Van 1831—1868 was Teijsmann de ziel der inrichting. Als eenvoudig tuinman in het gevolg van Gouv.-Gen. van den Bosch naar Indië gekomen, werd hij door dezen spoedig tot hortulanus aangesteld bij den Plantentuin. Veel heeft de Inrichting aan hem te danken: door hem werden de *oliepalm*, de *cassave*, de *Westindische ananas* en vele *nieuwe koffiesoorten* ingevoerd; hij heeft de *vanille* kunstmatig bevrucht; het wanbegrip opgeheven, dat *kruidnagelen* en *muskaatnoten* alleen in de Molukken zouden kunnen tieren; terwijl zijne vele bemoeiingen in zake de teelt van *katoen*, *kaneel*, *kamfer*, *getah-pertja*, *caout-chouc*, *cacao*, *zijde*, *cochenille*, *thee* en *kina* van te groot belang zijn, om deze niet dankbaar te willen gedenken. Toen Teijsmann in 1869 ontheven werd van zijn werkkring, was het niet, omdat men ondankbaar wilde zijn voor hetgeen hij in 't belang van den Tuin had gedaan: integendeel hem werd op de meest vereerende wijze verzocht, werkzaam te blijven in 't belang der Inrichting, waaraan hij 38 jaren zooveel diensten had bewezen.

De reeds genoemde Dr. Scheffer nam zijne plaats in. Deze vooral is het, die den Tuin tot eene wetenschappelijke inrichting van den eersten rang heeft verheven, zoodat hij tegenwoordig niet alleen de botanische inrichtingen ten goede komt, maar een centraal punt is geworden voor het onderzoek der Flora in het algemeen. Zoowel voor de Regeering als voor particulieren is de Tuin eene vraagbaak bij kwesties van invoer, keuze en veredeling van cultuurplanten, hare verspreiding, ziektenbehandeling en doelmatige aanwending. Wij hopen, dat hij dit nog lang zal blijven. Door het aanleggen van tuinen

---

1) Over Teijsmann zie men: Eigen Haard 1882, bl. 431; over Dr. Scheffer: Eigen Haard 1880, bl. 428.

op onderscheidene hoogten tegen de hellingen der bergen, is men in staat, proefnemingen op groote schaal voor cultuurgewassen te nemen 1) terwijl *laboratoria*, een *museüm*, de *bibliotheek* en het *herbarium* de bruikbaarheid der inrichting gewis verhoogen. 2)

Aan den tegenwoordigen Directeur Dr. Treub heeft de Tuin ook veel te danken; de uitbreiding met neveninrichtingen (zie noot 2) is hoofdzakelijk zijn werk.

Den ganschen dag is de Tuin voor bezoekers open. Van de noordzijde, waar Paleis en Park van den Gouv.-Generaal gevonden worden, loopt tot aan de zuidzijde eene prachtige laan van trotsche kanarieboomen; tallooze paden loopen hierop uit, aan weerszijden met een rijkdom van tropische gewassen beplant, afgewisseld door waterpartijen, die de aantrekkelijkheid van dit bekoorlijke oord verhoogen.

« De Buitenzorgsche Tuin brengt niet « alleen de kenners der plantenwereld in « verrukking; hij doet ook den oningewijde opgetogen staan door de liefelijke « tooneelen, die hij aanbiedt, en zeker « wordt Java maar zeer zelden door een « vreemdeling bezocht, die niet dit heiligdom der wetenschap met eene bedevaart « vereert. De rijkste schakeering van boomen en heesters, de kleurigste bloemen « en de sierlijkste bladeren, de prachtigste « vederbossen der slanke palmen en het « dichte loofdak der wijd uitgespreide waringin's, plantenvormen, die door hunne « zonderlingheid het oog trekken naast « zulke, die zich door indrukwekkende « schoonheid of teedere bevalligheid onderscheiden, heerlijke grasperken, met het « weelderigst groen bedekt; bamboeboschjes « uit eene verbazende verscheidenheid van « soorten saamgesteld; slingerende wandelpaden, die telkens voor den verrukten « blik de bekoorlijkste vista's openen; « lachende vijvers, die al die heerlijkheid « weerkaatsen en verlevendigen, en op « wier blauwe wateren de reuzenbladeren « der victoria regia en de nelumbiums en « nymphaea's met hare schitterende bloemenpracht worden gewiegd; volières met « schoongevederd gevogelte; fonteinen; in « één woord, alles wat de weelderigste « fantasie zich van een park kan voorstellen, vindt men hier vereenigd. » 3)

Het klimaat van Buitenzorg. Het klimaat van Buitenzorg is, gelijk reeds werd opgemerkt, gunstig door de hooge ligging van de plaats. Gewoonlijk valt hier dagelijks tusschen 1 en 4 uur eene behoorlijke hoeveelheid regen, die deze streek bijzonder frisch doet blijven. Deze regens worden veelal door hevige onweders vergezeld; de echo's, door de donderslagen bij weerkaatsing tegen de bergen verwekt, verhoogen het plechtige van dit natuurverschijnsel buitengewoon. Het zal geene toelichting behoeven, dat de nabijheid der hooge bergen de regens veroorzaken, die de rivieren, welke naar het Noorden stroomen, ruim van water voorzien. In de vlakte heeft men er meermalen den last van ondervonden en zij zouden voor Batavia vooral nog meer ongerief aanbrengen, als men niet voor eene goede afwatering bleef zorg dragen.

De Batoe toelis. Buitenzorg is voorts voor liefhebbers van geschiedkundige oudheden belangwekkend door de z.g. Batoe toelis (= beschreven steenen). Door eenige waringin-boomen overschaduwd, bevinden zich in de richting der Tji Dani ter zijde van den Postweg een groot aantal

---

1) Men leze: Gids 1881. Dr. Treub, Een tocht naar de bergtuinen van Tjibodas.

2) Volledig opgegeven bevat 's Lands Plantentuin tegenwoordig de volgende afdeelingen:

1. Herbarium en museüm.
2. Botanische laboratoria.
3. Cultuurtuin en Agricultuur-Chemisch Laboratorium.
4. Chemisch-Pharmacologisch laboratorium (Zie Eigen Haard 1890. bl. 633).
5. Botanische tuin en bergtuin (te Tjibodas).
6. Bureau, bibliotheek en photographisch atelier.

3) Veth.

overeind staande steenen met inscripties, terwijl andere menschenbeelden en relief vertoonen. Tal van offers: lantarens, geurige bloemen, bladeren en papieren, Chineesche offerstokjes e. m. d. leveren het bewijs, dat de inlanders grooten eerbied koesteren voor deze overblijfselen der oudheid. De Heer K. F. Holle heeft de inscriptie op den grooten steen ontcijferd. Zij bevat in oud-Javaansch schrift de lof van een oud Hindoevorst. De Mohammedanen verklaren dit evenwel anders; zij zeggen dat een kjahi (eerwaardig persoon) uit de eerste tijden van den Islam in deze woorden getuigenis aflegt van het strafgericht, dat Allah aan de ongeloovigen voltrokken heeft. Dit strafgericht zou dan hierin bestaan hebben, dat de ongeloovigen in de steenen beelden, die hier in den omtrek gevonden worden, veranderd zijn. Een der platliggende steenen bevat een afdruksel van voeten.

Volgens de legende «zocht de laatste «vorst van het oude rijk Padjadjaran, «Siliwangi geheeten, hier in den om«trek met zijne volgelingen eene toevlucht, «maar tot straf werden hij en al de zijnen «door Allah in steenen beelden veranderd, «omdat hij weigerachtig bleef, den Islam «te omhelzen. Mag men de Javanen ge«looven, dan zouden hier in den omtrek «wel meer dan 800 van die beelden, waar«van de meeste verweerd en vormloos «zijn, aangetroffen worden. Zoo verhaalt «men van een paar steenen, dat zij Poer«wakali, zoon van Siliwangi met «zijne volgelingen voorstellen. De legende «heeft aan die versteening een dichterlijk «waas geschonken. De vrouw van Poer«wakali was door den invloed van een «Arabischen priester het lot ontsprongen, «om in een steenen beeld veranderd te «worden. Zij was evenwel zeer bedroefd «over het lot van haar echtgenoot en «kwam dagelijks bij diens beeld weenen. «Zij stortte daarbij zooveel tranen, dat de «steen van het zilte vocht overvloedig «doordrongen, deegachtig werd en hare «voeten zich daarin afdrukten.» 1)

De Badoewi's. Indien de reis niet te ver was, zouden wij in het Westelijk gelegen Kendeng-gebergte, resid. Bantam, nog eene kleine volksstam kunnen aantreffen, die, naar men meent, ook nog nakomelingen van de oorspronkelijke bewoners van Padjadjaran zijn. Het zijn de z. g. Badoewi's (= Bedouïnen) die zich zorgvuldig van alle aanraking met de hen omringende Mohammedanen onthouden. 2)

De z. g. «binnen-lieden», die ten getale van ongeveer 40 gehuwde mannen met hunne gezinnen streng elken omgang met Mohammedanen vermijden, wonen in de Kampongs Tjibeo, Knekes en Tji-Samodor, hebben een eigen bestuur, en dragen in hun godsdienst nog sporen van het veelgodendom der Hindoes. De z. g. «buitenlieden», die wel met de Mohammedanen verkeeren, bewaren zooveel dit mogelijk is, hunne afzondering, doch zijn hiertoe uiteraard niet zoo in staat als de eerstgenoemde «binnenlieden». Zij houden zich met den landbouw bezig en zullen allen te zaam misschien de sterkte van een duizendtal niet overtreffen. Opmerking verdient, dat de Badoewi's zeer vreedzaam en rustig zijn; de politie heeft met hen geen werk.

We willen na dit uitstapje naar Batavia terugkeeren, in zijne nabijheid toch zijn eenige belangrijke gemeenten van Christenen gevestigd, die alleszins

1) De Hoogleeraar Veth, deelt eene andere overlevering mee, volgens welke deze voetindrukken afkomstig zijn van zekeren Radja Mantri, die zoolang in de overpeinzing van het opschrift verdiept stond, dat het afdruksel zijner voeten ten laatste in den harden steen drong.

2) In werkelijkheid zou de tocht van Buitenzorg moeilijk zijn uit te voeren: het bergachtig terrein zou dit niet gedoogen. Aangezien de Badoewi's in het Z. O. der Afd. Lebak aan de Tji-Oedjong wonen, bereikt men hunne kampongs beter van Bantam uitgaande.

onze aandacht verdienen. Ten eerste dan staan wij stil bij Toegoe, een plaatsje, oostwaarts van Batavia, niet ver van Tandjong Priok gelegen, en van het station aldaar langs een weg van ruim drie kwartier te bereiken. Van Meester Cornelis uit kan men eveneens daar komen in ongeveer 2 uren.

De christengemeente Toegoe. De gemeente te Toegoe is kerkelijk ingedeeld bij Depok, en behoort derhalve tot het ressort van den hulpprediker, daar gevestigd. Haar oorsprong klimt op tot het eind der 17e eeuw, toen zij waarschijnlijk gevestigd is door den Bataviaschen predikant M. Leydekker, die eigenaar van het landgoed Toegoe werd. Deze predikant verzamelde om zich heen een 800-tal Christenen van de Portugeesche Gemeente te Batavia, en deze vestiging is het fondament geworden van de Toegoesche Christengemeente. De Portugeesche Gemeente te Batavia heeft haren oorsprong te danken aan de nederzettingen der Portugeezen, toen deze in 1641 van Malakka, hun laatste bolwerk in de Oost, (N.-Timor is hun eigendom gebleven, gelijk bekend is) verdreven waren en zich te Batavia hadden gevestigd. Ten gevolge van dit Portugeesche element spreken de Christenen bij hun onderling verkeer nog een zeker patois van de Portugeesche taal, hoewel een Portugeesch boek of de Bijbel in die taal door hen niet verstaan zou worden.

Deze Toegoesche Christenen, (141 leden telt thans de gemeente), ofschoon oppervlakkig beschouwd, niet veel van de Mohammedanen rondom hen verschillende, onderscheiden zich bij nauwkeurige waarneming wel van hunne dessa-genooten. Hun uiterlijk is donkerder, hun neus minder stomp, hunne lippen zijn dunner dan die van Maleier en Javaan; zij kenmerken zich in den omgang door grootere openhartigheid en minder eigenzinnigheid. Bovendien zullen zij zich weinig aan dobbel- of kaartspel overgeven, en kan men van hen getuigen, dat in hunne gezinnen meer Christelijke zeden heerschen dan in die der overige Inlanders; het Kerstfeest wordt door hen met luister gevierd. Vooral in de laatste tijden, nu Depok meer tot hunne gemeente in betrekking staat, wordt door jonge mannen dikwijls een meisje uit die Christengemeente tot vrouw begeerd, hetgeen niet nalaten kan, invloed ten goede uit te oefenen, aangezien de laatstgenoemde gemeente hooger staat dan de eerste.

Het peil der geestelijke ontwikkeling dezer Toegoesche Christengemeente is niet zeer hoog. Godsdienstig leven, zich uitende in Christelijke barmhartigheid en in liefdadigheidszin, gepaard met een innig gemeenschapsleven met den Heer der Gemeente, wordt nog pas zeer in aanvang waargenomen. Doch dit is ook licht begrijpelijk, en allerminst mag men dit de Gemeente kwalijk nemen. Hoe zou hare ontwikkeling groot kunnen zijn! Heeft al eens eene enkele maal een predikant uit Batavia het van zich kunnen verkrijgen, deze Christenen een bezoek te brengen, tot eene geregelde voorziening in de vele behoeften, brachten de Eerw. Heeren het nooit, daarvoor hadden zij het immers te druk; ook de Kerkbesturen hebben zich met de Toegoesche Gemeente nooit veel ingelaten. Gedurende het Engelsche tusschenbestuur was de Zendeling-leeraar J. C. Supper predikant bij de Maleische Gemeente van Batavia, Depok en Toegoe. Tot 1818 kwam er nu en dan een predikant uit Batavia; in 1825 ontving zij een eigen leeraar in den Zendeling Staring, op-

gevolgd door Zend. Douwes van het **Nederlandsch Zendelinggenootschap**, welk genootschap tot 1835 toe de Gemeente heeft verzorgd. Sedert dien tijd is zij met Depok vereenigd. Doch ook was de geldelijke onmacht, waarin de gemeente verkeerde, oorzaak, dat voor school en kerkelijke behoeften weinig gedaan kon worden; eene poging, in 1849 door de Heeren J. Esser en E. W. King aangewend, om steun van het Gouvernement te verkrijgen voor deze Inlandsche Christengemeente, liep na lang beraad van de zijde der Regeering op niets uit.

Met den zendeling-leeraar Gonggrijp gaf de Regeering in 1856 eene toelage van ƒ35.— 's maands als bezoldiging van een inlandsch Christenonderwijzer. Na hem heeft de zendeling-leeraar, tevens hulpprediker van Depok, zich meer aan de behoeften der Toegoesche Gemeente laten gelegen liggen met het gevolg, dat hij, die tot 1886 zijne betrekking heeft kunnen vervullen, in de Gemeente veel goeds heeft tot stand gebracht. Het is te hopen, dat deze eenmaal gevestigde gemeente van inlandsche Christenen, die zich onder allerlei lotwisselingen heeft staande gehouden, zich in voortdurende leiding zal mogen verheugen. Enkele gegevens, die veel goeds ervan voorspellen, zijn aanwezig; er hangt veel af van de nauwgezette zorg, die de herder der schapen heeft voor zijne kudde. 1)

De christengemeenten van Mr. Anthing. Van niet minder gewicht zijn de 11 Christengemeenten, door wijlen Mr. F. L. Anthing in den omtrek van Batavia gevestigd. Deze heer, vroeger vice-president van het Hooggerechtshof te Batavia, heeft zijne betrekking in 1870 nedergelegd, en zich buiten verband met eenig kerkgenootschap aan de Zending gewijd. Hij ging daarbij van het beginsel uit, dat Java alleen door inlanders kan geëvangeliseerd worden; daarom heeft hij te Batavia, geheel op eigen kosten, eene opleidingsschool gesticht, uit welke de Evangelisten voortkwamen, met wie hij arbeidde. Deze opleidingsschool, waaraan de Heer L. K. Harmsen een tijdlang Chr. onderwijzer was, heeft de heer Anthing uit eigen middelen in stand gehouden en tal van reizende Evangelisten zijn daaruit voortgekomen, die de wordende gemeenten in Batavia's omgeving hebben geleid. De Heer Anthing, die na eene reis naar Europa zich bij de Apostolische Gemeente aansloot, heeft na zijn terugkeer in Indië met behulp van den Apostel Leonard nog eenige jaren gearbeid, doch met zijn dood in 1886 zou zijn werk zonder leiding gebleven zijn indien zich niet de **Nederlandsche Zendingsvereeniging** (Nieuw-Rotterdam) er over ontfermd had. Deze, daartoe dringend aangezocht, droeg haren zendeling C. Albers op, deze gemeenten onder zijne leiding te nemen en sedert zijn zij in goede handen. In 1888 kreeg zend. Albers een helper in Zend. Tiemersma, die zich te Tanggĕrang ten Westen van Batavia vestigde, en 4 der 11 gemeenten onder zijn opzicht heeft.

Blijkens de berichten hebben de gemeenten veel zorg noodig; gelukkig, dat zend. Albers nog al enkele helpers tot zijn dienst heeft (het vóórlaatste ver-

---

1) Wij verwijzen den belangstellenden lezer naar: «Eene verwaarloosde zuster» door J. Beukhof, voorkomende in «de Macedoniër» 1890, blz. 81. Dit opstel over de Toegoesche Gemeente, waaruit wij onze gegevens hoofdzakelijk hebben geput, is ook afzonderlijk verkrijgbaar bij D. Donner, Leiden; prijs: ƒ 0.60.—.

slag van het Seminarie te Depok meldt, dat er 2 kweekelingen na het eindigen hunner studie weer voor Albers disponibel waren), maar het blijkt uit alles, dat geregelde, nauwlettende zorg voor de zielen hoog noodig is.

De gemeenten in het Tanggerangsche, die dus onder zendeling Tiemersma staan, zijn: Tanah Tinggi, waar eene kerk is (hiertoe behoort ook de Christen-familie op het land Tji Langok, kampong Bolang) Tjiater, op het land Serepang; Djengkol ten Zuiden, benevens Gresek ten N. van den postweg. Zend. Albers heeft de 7 overige gemeenten onder zijn beheer. Ze zijn: Pasir Kaliki, waar twee inl. helpers staan; Tilar, eene gemeente, die uit 7 zielen bestaat, en die groote zorg behoeft; Poeloe Gĕbang, met eene kerk; Pondok Mĕlati, op het land Pondok-Gĕdi, met één helper: Kampong Sawah ook met één helper; Goenong Poetri op het land Tjiteureup, in 1887 met 74 zielen; Tjigĕlam op het land Tjileangsi, ook met 2 helpers.

Al deze gemeenten, waarvan alleen Pasir Kaliki in de residentie Krawang ligt, worden ten Oosten van de Tji Liwong gevonden. We hopen, dat het Zend. Albers, die reeds 25 jaren dienst heeft, moge gegeven worden, zijn arbeid hier nog lang te verrichten, en dat ondanks de vele teleurstellingen. die hij ondervindt, hij staande moge blijven op zijn post. In het «Orgaan» der Nederlandsche Zendingsvereeniging komt geregeld bericht voor van den arbeid in deze Christengemeenten.

IV. MIDDEN-JAVA. I.

Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging.

Soendaneezen en Javanen. — Tji Latjap en Noesa Kembangan. — Gombong. — Karang Bolong en de vogelnestklippen. — Poerworedjo. — De Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging en de Keucheniusschool. — Op reis naar het Diëng-Gebergte. — Zeden en gewoonten bij de Javanen. — Eerste jeugd en opvoeding. — De knaap. — De jongeling. — De zendeling in de dessa. — Het tandenvijlen. — Het huwelijk. — Het Diëng-Gebergte. — De residentie Kedoe. — Magelang. — De Boro-Boedoer.

Soendaneezen en Javanen. Worden de Tji-Losari en de Tji Tandoewi gewoonlijk als de grensrivieren beschouwd, die de Soendalanden van overig Java scheiden, het ligt voor de hand, dat deze rivieren geene zuivere afscheiding tusschen de bevolking vormen. Van de Preanger oostwaarts gaande, zal men gaandeweg duidelijker bij de bevolking verschillen met de Soendaneezen, zoowel in uiterlijk als in karakter en kleeding, kunnen opmerken. De oost-

waarts-wonenden noemt men meer bepaaldelijk Javanen; dezen bewonen de residentiën van Midden-Java (van Banjoemas tot Madioen benevens Soerabaja en Kediri). In den oosthoek wonen de van hen weer onderscheiden Madoereezen.

Als eene der oorzaken van dit verschil moet men hoofdzakelijk rekenen de omstandigheid, dat de Hindoes (waarvan later meer) bij de Soendaneezen minder op de oorspronkelijke bevolking invloed hebben uitgeoefend dan dit in Midden- en Oost-Java is geschied.

Wij zeiden zooeven, dat de bevolking in uiterlijk, karakter en kleeding nog al verschil vertoonde. De Soendanees bijv. is meer gespierd dan de Javaan; hij heeft gewoonlijk een breeden, platten, korten neus, terwijl de Javaan veelal een haviksneus vertoont. Liggen de oogen van den Soendanees min of meer schuin, die van den Javaan zijn nagenoeg horizontaal. Wat het karakter aangaat, is de Soendanees meer vertrouwelijk en openhartig, en toont meer gehechtheid aan gewoonten en neigingen dan de Javaan; ook zal deze laatste zijnen hoofden met meer in het oog loopend vertoon gehoorzaamheid bewijzen dan de eerste, terwijl de Soendanees in bijgeloovigheid den Javaan overtreft. In matigheid, eenvoudigheid, hulpvaardigheid, eerlijkheid en werkzaamheid wint de Soendanees het van den Javaan. Ook in kleeding komt het verschil uit. De Soendanees is in den regel minder goed gekleed dan de Javaan, die gewoonlijk netter en keuriger voor den dag komt. Zoo draagt de Soendanees bijv. den hoofddoek, dien hij als een tulband om de slapen windt met een knoop, waarvan de uiteinden los hangen; de Javaan daarentegen wikkelt den doek veelal zóó om het hoofd, dat hij alleen door het insteken der uiteinden op zijne plaats wordt gehouden. Ook zal de Javaan gewoonlijk een vest met opstaanden kraag en mouwen dragen, hetgeen de Soendanees niet doet. Onder de sarong draagt de Soendanees een korte broek, terwijl de Javaan meer een lange, wijde broek neemt. In taal zijn beide volksstammen evenzoo onderscheiden. De Javaansche taal is meer ontwikkeld in haar vormen, en gelijkt in weinig op het Soendaneesch.

Tji Latjap en Noesa Kembangan. Het is ons doel niet, eene aardrijkskundige schets van het land te geven; wij stellen ons voor, een reisje door Midden-Java te maken, en willen slechts een en ander van het vele merkwaardige, dat men hier aantreft, beschouwen. Wij beginnen daartoe onzen tocht in Tji Latjap, de haven aan de zuidkust gelegen tegenover het eiland Kembangan. Dit eiland, dat, ten gevolge van zijn rotsachtigen bodem, vele grotten bevat, die evenals de paaldorpen aan de kust door vreemdelingen druk bezocht worden, rijst als een weelderig bosch uit de zee op, waardoor het een schilderachtigen aanblik oplevert. Van niet minder belang is dit eiland voor de verdediging van Tji Latjaps reede; daar eene landtong deze beschermt, terwijl strandbatterijen haar bovendien verdedigen, mag de stad daardoor beveiligd heeten voor vijandelijke landingen. Dat men Tji Latjap zulke goede verdedigingsmiddelen bezorgde, is te begrijpen, omdat deze plaats met Patjitan en Panggoel de eenige havens aan de zuidkust zijn. Door de vele producten, die uit de Preanger langs de Tji Tandoewi hierheen worden gevoerd 1),

1) De Tji Tandoewi loopt eigenlijk uit in de slijkerige Kinderzee (= kleine zee), zoodat de Preanger-producten in lichte prauwen naar Tji Latjap moeten worden overgeladen.

speelt het als handelsplaats eene belangrijke rol. Tji Latjap zelve is zeer ongezond wegens de moerassige kust, ten gevolge waarvan men reeds door een kanaal eene uitwatering aan de Serajoe heeft moeten bezorgen. Het wekke dan ook geen bevreemding, dat het in vroeger tijd als verbanningsoord voor de Javaansche vorsten heeft dienst gedaan. Als de Preanger-spoorweg, thans reeds klaar tot voorbij Tjiamis, gereed is, zal de communicatie met West-Java veel verbeterd zijn, en Tji Latjap, reeds per spoor met Semarang en Soerabaja verbonden, kan dan van beide zijden bereikt worden.

Gombong. Wij verlaten Tji Latjap per spoor en daarmee weldra de residentie Banjoemas, reizen door tot Karanganjar, waar wij uitstappen met het doel een bezoek te brengen aan het reeds gepasseerde Gombong. Hier ter plaatse bevindt zich sedert 1855 eene pupillenschool, gevestigd in het voormalige fort Generaal Cochius. Deze pupillenschool bedoelt eene opleiding tot militairen van in Indië geboren kinderen van Europeesche afkomst. Zeer onlangs nu is door de Regeering aan deze pupillenschool tot godsdienstleeraar aangesteld de heer Drost, voormalig zendeling-leeraar der Nederlandsche Zendingsvereeniging. Met deze daad heeft de Regeering practisch getoond, dat zij in eene geestelijke verzorging harer militairen belangstelt, gelijk zij dit ook toonde in de aanstelling van de twee oud-zendelingen Teffer en Mühlnickel, tot godsdienstleeraars bij het leger, resp. in Willem I en Malang. Wij verblijden ons daarover; want het Indische leger heeft, gelijk elk ander behoefte aan zedelijke leiding. De pupillenschool te Gombong bevat ± 350 leerlingen, waarvan de helft protestant is. Men hoopt door de werkzaamheid van den godsdienstleeraar, die tot het ressort van den predikant te Poerworedjo behoort, het zedelijk peil dezer jongens, waarover in de Indische bladen nog al eens geklaagd werd, te verhoogen. Van Karang Anjar brengen wij tevens een bezoek aan het nabijgelegen Karang Bolong-gebergte, dat zich aan Java's zuidkust verheft.

Karang Bolong en de vogelnestklippen. De grotten in de rotswanden van dit gebergte, dat steil uit de zee oprijst, leveren eene bijzonderheid op, nam. de eetbare vogelnestjes. Wij willen kennis nemen van den moeilijken en gevaarvollen arbeid, dien de Javanen uit deze streken zich getroosten voor hunne inzameling. Deze nestjes, verblijfplaatsen van eene soort klipzwaluwen, salanganen, worden wegens hunne smakelijkheid, die zij door bereiding verkrijgen, door de Chineezen vooral tegen hooge prijzen gekocht. De inzameling evenwel is aan zooveel gevaren onderhevig, dat men haast niet begrijpen kan, dat er nog menschen gevonden worden, die zich aan dien gevaarlijken arbeid durven wijden. Volgens het volksgeloof staan de grotten, in den rotswand door de golven der zee uitgehold, onder de bescherming van Ratoe Loro Kidoel, de maagdelijke vorstin der Zuiderzee, en aangezien men deze nestjes aan den binnenwand der holen en klippen vindt, zal de Javaan zich niet aan den arbeid begeven, alvorens al het mogelijke te hebben gedaan, om de godin gunstig voor zich te stemmen.

Daartoe is op het hooge strand eene bamboewoning opgeslagen, waarin een paradebed ter ontvangst voor de godin is opgesteld. Zij mocht eens hare rotsholen verlaten of uit den boezem der zee opstijgen, en dan moet men haar toch waardig ontvangen! Geen inlander zal deze woning met gedekt hoofd voorbijloopen; — alleen den priester is het vergund binnen te treden, en deze zal door het ontsteken

van wierook en het in orde brengen van allerlei lekkernijen alles tot de ontvangst gereed maken. Elken Donderdag-avond wordt in de buurt van dit heilige huis feest gevierd; ook wordt dan de tafel, ter eere van de godin aangericht, ververscht. Den avond, vóór de pluk begint, is er feest op groote schaal; er heeft eene ruime uitdeeling van opium plaats, waarna met spel en dans als het ware tegen den naderenden gevaarvollen arbeid eene roes wordt aangebracht, om den inzamelaar met te meer koelbloedigheid zijn leven te doen wagen. Want wagen is het, dat men gaat uitvoeren! Stel u voor eene lange rottan-ladder van circa 200 vt., op den bovenrand van den rotswand bevestigd aan boomen of palen, doch met haar benedeneinde zwevende boven de kokende zee, die met haar golfslag eene tamelijk zware branding in de holen veroorzaakt. Van deze ladder daalt de Javaan neder; ter hoogte gekomen, waar hij nestjes bespeurt, begint hij de ladder in zwaaiende beweging te brengen, en gaat hiermee voort, tot hij de bamboestellingen aan den binnenkant, min of méér soliede bevestigd, bereiken kan, om deze dan te grijpen, en zich daardoor den buit, dien hij met haken tracht te veroveren, toe te eigenen.

Vindt gij het vreemd, dat hem soms eene duizeling overvalt, of dat hij door het losraken van een verbrokkeld stuk rots of door het snel opkomen van den vloed zijn graf in de diepte vindt, waaruit niemand hem redden kan, en hij, al is hij een geoefend zwemmer, evenmin zich zelf zal kunnen verlossen? Ondanks deze bezwaren, wordt er veel handel in het buitgemaakte artikel gedreven, dat aan den Staat een niet te versmaden voordeel brengt; volgens het laatste Koloniaal Verslag toch, trok het Gouv. als pachtschat uit 6 gewesten van Java en Madoera de som van *f* 192156.—.1)

Teruggekeerd naar Karanganjar, vervolgen wij onze reis naar Poerworedjo, de hoofdplaats der residentie Bagelen. De breede, goed geharde postweg, aan beide zijden met fraaie kanarieboomen beplant, levert weinig grootsche natuurtooneelen op; aan onze linkerzijde wisselen voortdurend tal van dessa's met sawah's elkander af; en het kan onze aandacht dan ook niet ontgaan, dat de streek zeer welvarend is. Geen wonder: wij passeeren de vlakte van Bagelen, niet enkel wegens hare vruchtbaarheid en dichte bevolking zoo bekend, maar meer nog door het gebruik, dat men van haar grond heeft gemaakt. Geen plekje bijna is onbebouwd gelaten; drooggelegde moerassen en waterleidingen leggen zoowel getuigenis af van de bekwaamheid der Nederlandsche ingenieurs, als van de werkkracht der inlanders, die men in vrijen, betaalden arbeid hierbij heeft gebruikt. Ook getuigen deze werken van de zorg die het Gouvernement draagt voor den bodem, eene zorg, die, nadat men jaren lang ruim van den grond genoten heeft, niet overbodig mag heeten.

Poerworedjo. Poerworedjo, het doel onzer reis, ligt schilderachtig aan de Bogowonto. De spoorweg zendt van Koetoardjo naar de hoofdplaats een tak uit, die wij derhalve genomen hebben. In eene gezonde streek gelegen, is Poerworedjo bovendien eene nette plaats. Men vindt hier een groot garnizoen, dat gekazerneerd is in het kamp Gedong Kebo. Er worden hier veel takken van inlandsche nijverheid beoefend: nl. weven, blauwverven, batikken, touw-slaan, netten-breien, matten-vlechten, steenen- en pannen-bakken, terwijl tevens in groote hoeveelheid Javaansch papier wordt vervaardigd. Hoe belangwekkend het zou mogen heeten van deze laatste industrie meer in bijzonderheden kennis te nemen, of hoezeer het aandacht zou verdienen eene Javaansche vrouw bezig te zien met het batikken, wij willen liever het erf Rotterdam opzoeken, waar eene opleidingsschool voor inlandsche helpers gevestigd is.

1) Ter toelichting diene, dat niet enkel de residentie Bagelen, maar o. a. ook de residentie Rembang, Soerabaja, Bantam, Probolinggo, Bezoeki en Madoera, hare vogelnestklippen hebben. Die, welke in de «Vorstenlanden» gevonden worden, behooren den Vorsten toe.

De Keucheniusschool der Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging bedoelen wij. Op de grens der dessa Poerworedjo, in de kampong Pangen is deze school door zendeling Zuidema opgericht. Aan een 40tal kweekelingen kan hier onderwijs gegeven worden. In het Aprilnommer van 1891 van de Heidenbode komen enkele teekeningen in platten grond en opstand voor, die naar bevoegd oordeel, niet deugen, om eene juiste voorstelling er van te ontvangen. 1) De kweekelingen ontvangen onderricht in een ruim gebouw, pendoppo geheeten; op den voorgrond van het erf bevindt zich de woning van den zendeling.

Reeds in 1862 heeft de Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging hare werkzaamheid in de residentie Tegal begonnen met zendeling Vermeer. Toen deze zich later in Poerworedjo vestigde, begon hij enkele Christenen om zich te vergaderen, die door Mevrouw Philips, daar wonende, reeds waren gewonnen. De steun van zend. Bieger bracht de Zending een goed eind vooruit: het ging zeer naar wensch. Toen deze beide zendelingen, enkele jaren na elkander van de Vereeniging gescheiden raakten, had zendeling Wilhelm, die met grooten ijver de Vereeniging diende, handen vol werk. Wel ondervond hij steun van enkele inlandsche helpers; o. a. van zekeren Sadrach, doch hij stond alleen voor de vele gemeenten, die te verzorgen waren en zich over een vijftal residentiën uitstrekten.

In 1887 trad zend. Vermeer weer toe; in 1888 volgden zend. Horstman (vroeger in dienst van de Salatiga-Zending) en zend. Zuidema, zoodat tot voor korten tijd 4 zendelingen op dit terrein werkzaam waren. 2) Volgens de opgaven in de «Heidenbode», het orgaan der Ned. Geref. Zendingsvereen. omvat de arbeid der zendelingen circa 400 gemeenten in 6 residentiën nl. Bagelen, Kedoe, Banjoemas, Tegal, Pekalongan en Djokjokarta. Dit laatste arbeidsveld is nog van zeer jongen datum. Reeds was onderscheidene malen door de zendelingen aan het Indisch Bestuur een aanzoek tot den arbeid in de Vorstenlanden gedaan. Steeds had het Gouvernement bezwaar tot de toelating gemaakt, uit vrees, dat men te zeer het fanatisme van de Mohammedanen zou opwekken. Toen evenwel aan den Minister na nauwkeurig onderzoek bleek, dat er zelfs onder het legioen van den Sultan van Djokjo enkele officieren waren, die tot het Christendom waren toegetreden, (er bestonden nl. wel enkele gemeenten met inl. Christenen, doch de zendeling mocht deze in zijn kwaliteit niet bezoeken) is eerst voor één jaar, later voor langer tijd de toelating vergund. Zendeling Wilhelm nam daarop de hoofdstad zelve, Djokjokarta, tot *«centrum voor zijn arbeid»* en vestigde dus, om zoo te zeggen, daar zijn station. Het is te hopen, dat Wilhelm's arbeid hier spoedig voortgezet kan worden, en het Evangelie ook hier zijn weg vinde.

Deze Zending brengt een beginsel in practijk, dat tot dusverre nog niet door Nederlandsche vereenigingen toegepast werd, het beginsel nl. om de eene dessa na de andere te bezoeken, daar kerkeraden aan te stellen, en aan deze mannen het bestuur der gemeente op te dragen. Men heeft deze gemeenten

1) Het spijt ons zeer om die reden eene naar deze opgaven samengestelde teekening achterwege te moeten laten. Eene poging, om langs anderen weg eene afbeelding *te verkrijgen, mislukte,* zoodat wij voorloopig althans, geene plaat hiervan geven.

2) Zendeling Vermeer en Zendeling Wilhelm zijn onlangs overleden.

gansch en al geschoeid op de leest van de Gereformeerde Kerkorde; men formeert classes en tracht vooral door algemeene vergaderingen, waar onderscheidene gemeenten uit den omtrek zich vereenigen, een kerkverband te vestigen. Wij willen hierover geen oordeel uitspreken; de tijd zal moeten leeren, of deze methode van reizend prediken de goede zendingsmethode voor Java is, en er blijvende vruchten van gezien zullen worden. Evenmin hebben we den moed, het te veroordeelen, dat zend. Wilhelm den *Heidelbergschen Catechismus* en de 37 *Artikelen* ten behoeve zijner Christenen in het Javaansch heeft vertaald. Blijkens de berichten in de «Heraut» en de «Heidenbode» is de verstandelijk een geestelijke ontwikkeling der gemeenteleden zóó gering, dat er nog veel verbeteren moet, voor men van werkelijke gemeenten spreken kan. Wij kunnen over deze zending zeer kort zijn, daar Ds. F. Lion Cachet, die eene inspectiereis over dit zendingsveld maakte, voornemens is, een verslag van zijne bevindingen in het licht te zenden, waarheen we den belangstellenden lezer dus verwijzen. Volgens de verslagen zijn er thans in de 6 residentiën met hare ± 400 «gemeenten» ongeveer 6000 zielen gewonnen. Indien de Keucheniusschool hare leerlingen aflevert, zal er door toevloed van helpers een belangrijke stap voorwaarts gedaan zijn. Met ingenomenheid willen we vermelden, dat de Vereeniging een harer kweekelingen als medicus laat opleiden. Ongetwijfeld zal de hulp, die zoo iemand bewijzen kan, den inlander ten goede komen, en dientengevolge het vertrouwen in de welgemeende pogingen der zendelingen versterkt worden. De hoofdstations dezer zending zijn thans: Poerworedjo, Poerbolinggo, Pekalongan en Djokjokarta.

Op reis naar het Diëng-Gebergte Na dit bezoek aan Poerworedjo, om zijne schoone ligging aldus genoemd (de naam beteekent: ontluikende bloem), willen wij verder reizen, hetzij te paard, hetzij met een reiswagen met het doel over Wonosobo het Diëng-Gebergte te bereiken. Te midden van koffietuinen rijst de weg voortdurend; geen wonder, want Poerworedjo ligt ± 100 M., Wonosobo ± 800 M. boven de zeeoppervlakte. Het klimaat is in deze prachtige omgeving heerlijk. Over dag wordt de warmte getemperd door bergwindjes; de avonden en de morgens zijn frisch, de nachten zelfs koel. Daardoor is het hier dan ook mogelijk Europeesche groenten te verbouwen, die wij zeker bij het eind van onzen tocht met smaak zullen nuttigen: de herinnering aan het Moederland en de afwisseling met de Indische spijzen oefenen beide haren invloed.

Indien wij nu van Wonosobo noordwaarts het dal van de Serajoe volgen, dat wegens zijne schoone ligging wel eens het dal Tempe is genoemd, treft ons behalve de buitengewone ophooping van bevolking, de heerlijke natuur, veroorzaakt door een samenstel van bergen, waartusschen we ons bevinden. Voor ons ten Noorden ligt het trotsche Diëng-Geb., aan de Oostzijde de majestueuse Sindoro; ten Zuid-oosten de Soembing, aan de Westzijde heeft men de bergen van Leksana.

De rivier Serajoe in haren loop westwaarts volgende, zouden wij in de residentie Banjoemas de dessa Bandjar negara bereiken. Het is niet om deze plaats te zien, dat wij even dit uitstapje maken; daartoe biedt het te weinig merkwaardigs aan; het is, omdat de schilderachtige bamboebrug, die door inlanders *hier over de rivier* is geslagen, en waarvan de illustratie een

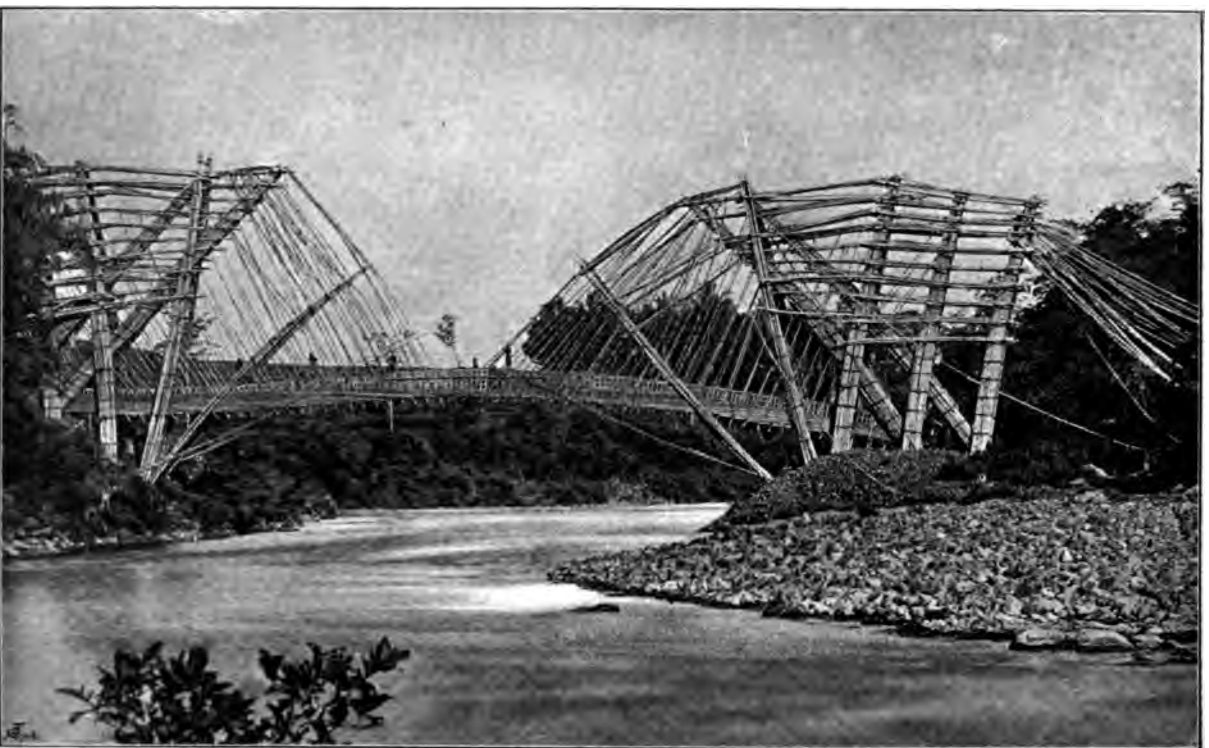
beeld geeft, ons tot getuige kan strekken van de bouwkunde der inlanders. Op allerlei wijze maakt men op Java gebruik van bamboe en rottan, dit is algemeen bekend. Men heeft op Java veel bruggen van dit materiaal vervaardigd. Steenen of houten bruggen, zouden behalve de kosten, die ze meebrengen, niet altijd berekend zijn op de locale toestanden; de bekende bandjirs (overstroomingen) hebben de hechtste pijlers wel eens vernietigd. De brug, hier afgebeeld, is een der schoonste exemplaren, die men op Java aantreft; tevens blijkt uit den bouw, dat de inlanders goede bouwmeesters zijn en vele wetten toepassen, die ze vermoedelijk niet bij name kennen.

Zeden en gewoonten bij de Javanen. De reeds boven aangeduide dichtheid van bevolking lokt ons tot nadere kennismaking met het rustige landvolk uit. Bezochten wij bij onze beschrijving van de Preanger-Regentschappen het erf van den Soendanees, en namen wij hem in zijn dagelijksch bedrijf eenigermate waar, wij merken spoedig, dat de Javaansche erven niet veel met die der Soendaneezen verschillen. De woningen zelf zijn in tegenstelling tot die van West-Java op den grond gebouwd, en geven ook niet veel onderscheid met die der Soendaneezen te zien, terwijl zij meestal door één gezin bewoond zijn.

We willen van enkele gebruiken en belangrijke gebeurtenissen in het leven van den Javaan eenige kennis nemen.

Eerste jeugd en opvoeding. Is het kind bij de Javanen ter wereld gekomen, bij welke gelegenheid eene inlandsche vroedvrouw of doekoen meestal hare diensten bewijst, dan zal men spoedig den jongen wereldburger, na hem een bad van lauw water te hebben toegediend, op alle mogelijke wijzen van het hoofd tot de voeten beknijpen. Misschien dient dit om zijne spieren lenig te maken, doch wij kunnen ons voorstellen, dat die massage nu juist niet in den smaak van den kleine valt. Daarna eerst wordt hij in een kleed, meestal eene oude sarong of iets dergelijks gewikkeld. De luiermand, die bij ons zooveel zorgen meebrengt, geeft den Javaan geen tobberij.

We willen ons niet ophouden bij al de formaliteiten, die de doekoen of de kraamvrouw heeft te vervullen; liever zullen wij ons met de kleine bezighouden. Door de moeders, langer tijd dan bij ons gewoonte is, gezoogd, is de kleine zelden uit haar handen. Is de vrouw weder op de been, dan zal de jonggeborene haar bijna overal in den salendang op den rug moeten vergezellen. Vreemd mag dit heeten, want een gezonde slaap op een frisch matje zou het kind veel beter doen. Buitengewoon gering is de zorg voor de lichamelijke opvoeding. Was het dagelijksch bad geen ingewortelde gewoonte, dan zou het bovendien met de reinheid nog slecht gesteld zijn. En de voeding? De moeder, hoezeer met goede bedoelingen, onderwerpt van tijd tot tijd haar «baby» aan eene manipulatie, die ons duizend angsten zou doen doorleven. Stel u voor, een flinke prop rijst met pisang wordt den kleine in den mond geduwd, en, door deze telkens te bevochtigen, ook in den mond gehouden. Onoverkomelijke benauwdheden, tot stikkens toe heeft de kleine te doorstaan, en toch wordt eenigen tijd later dezelfde bewerking herhaald. Al moge deze handelwijze eene goede oefening voor de ontwikkeling der labiaalspieren zijn, het ligt voor de hand, dat op dien leeftijd de kleine er meer nadeel dan voordeel van ondervinden moet, gelijk het opgezette buikje, dat de meeste Javaansche kinderen hebben, dan ook wel bewijst. O! hoeveel verbetering zou

Bamboebrug over de Serajoe bij Bandjarnegara (res. Banjoemas).
Naar eene photographie in het bezit van den Heer Dr. K. W. van Gorkom.

hier aan te brengen zijn met dokters, die menigen goeden raad voor de behandeling van het kind zouden kunnen geven! Doch deze zijn in de dessa's der binnenlanden niet 1). Alleen bij vaccinatie of epidemieën krijgt de dessa bezoek van een vaccinateur, doch voor het overige moet men zich alleen redden. Is het vreemd, dat er onder de kinderen veel ingewandsziekten voorkomen, en dat de meeste kleinen in den eersten levenstijd iets soezerigs, onrustigs hebben, dat duidelijk toont, hoeveel lichamelijke zorg hun ontbreekt? Indien het klimaat en de frissche lucht nog niet veel terecht brachten, zou het sterftecijfer zeker nog veel grooter zijn! En toch! de ouders zorgen, zoo goed als zij kunnen. Ze zijn niet onverschillig voor hunne kinderen, in 't geheel niet, maar zij hebben niet anders gezien in hunne omgeving en meenen het goed te doen. Moge dus de lichamelijke zorg al veel te wenschen over laten, niet minder ontbreekt leiding voor de geestesontwikkeling, wanneer het kind opgroeit. Het ontbreekt den Javaan zelf aan ontwikkeling, om zijne kinderen te leiden. Al moge men verkeerd doen, eene Westersche maatstaf aan te passen op het Javaansche gezin, het behoeft niet veel woorden, om te doen zien, dat ook bij de Javanen de jeugd veel beslist voor later leeftijd. Het moet worden geconstateerd, dat het kind opgroeit, zooals het maar het beste kan. De moeder leert het niet spreken; de vader babbelt er niet mede; het geestesleven wordt niet gewekt; het denkvermogen niet ontwikkeld; op aanleg en karakter geeft men geen acht; kortom: het kind vegeteert er maar op los. Het kind houdt zich met andere kinderen bezig, als ze er zijn; anders ligt het hier of daar op den grond, maakt kuiltjes of hoopjes van het zand, en speelt zonder eenige leiding of gedachte. Vindt het bladeren of takjes, steentjes of veertjes, de kleine is er stil mee, en de moeder vindt geen aanleiding zich met hem in te laten. Aan speelgoed denkt de moeder niet, en al moge ze misschien eens iets van de pasar meebrengen, uiteraard kan dit niet veel beteekenen. Bovendien, wie leert den kleine daarmee omgaan? En toch! een kind, dat men in het spel te kort doet, (dat is zijn wereld), doet men in zijne opvoeding te kort. Zoo bij uitstek is het spel geschikt om aandoeningen van allerlei aard op te wekken. Eene kinderziel (immers ook eene Javaansche kinderziel?) is een fijn besnaard instrument. Laat men de fijne snaren onaangeroerd, is het dan vreemd, dat de grovere, zinnelijke aandoeningen zich veel krachtiger ontwikkelen? Kan men het vreemd vinden, dat de jeugd op lateren leeftijd slechts neiging tot zinnelijke lusten, tot al wat het sexueele leven raakt, gevoelt en de zachtere, mildere zieleaandoeningen worden ondergehouden? De gewichtige kinderleeftijd gaat dus nagenoeg nutteloos voorbij.

En nu! de «baby» is grooter geworden. De lichaamsontwikkeling neemt toe en verklaarbaar is het, dat de dessa-man de krachten van den jongen en het meisje gebruikt. Het meisje zal huis en erf moeten vegen, hout sprokkelen, op het jongere broertje of zusje passen, misschien in de warong een paar centen olie of iets dergelijks halen, het huis bewaken, of wellicht aan den weg gaan zitten, om vruchten te verkoopen. Zoo gaat het tot het 12e, 13e jaar.

1) In Weltevreden bestaat eene school voor doctors-djawa, die jaarlijks veel geneeskundigen aflevert; doch, hoezeer deze inrichting eene groote verbetering is, de *dessa's der binnenlanden* zijn nog weinig daarmee gebaat.

De knaap. En de jongen? Het rijstveld op, als het tijd is! De wachthuisjes 1) in! En anders met den buffel er op uit; met den buffel, dien onmisbaren vriend van den Javaan. Geen dessa-man, zoo arm, of hij tracht er een te bezitten. De zon gaat niet op, of de jongen is reeds bij zijne buffels in de kraal buiten de dessa. Dan naar de weide er mee! Zie hem daar in zijn kort buisje, met of zonder broek, maar steeds met een hoofddoek en, zoo het in den regentijd is, met een hoed, van gedroogde bladeren samengesteld zijne lange zweep van goed-zwiepende rottan zwaaien! Is hij, als hij huiswaarts keert, ongeveer tegen 11 uur, wat vermoeid, welnu! de karbouw is mak en kent hem! Gansch vertrouwd met het dier ligt hij voorover met de ellebogen op de breede schoft, en de armen onder het hoofd! Tegen 2 uur weer terug, zal hij den buffel met zonsondergang naar de kraal brengen. Is het in den drogen tijd, de jongen zorgt voor gras, waarvan hij zijn goedaardigen vriend voorziet. Zoo gaat de eene dag na den anderen voor hem voorbij. Bij afwisseling zal hij met zijne kornuiten een wild varken nazitten, of een nestje uithalen, of met een hengeltje een vischje in de beek verschalken. Is hij moe? Welnu! waarom geen slaapje in de schaduw? Hij kent de natuur; waar vader in te kort moge schieten als opvoeder, in het onderricht omtrent hetgeen de natuur biedt, is hij een goede leermeester zijner jongens. Ook zal de knaap wel eens met vlieger of knikkers zich amuseeren, bij wijlen spelen met notenpitten (een spel ongeveer overeenkomende met het bij ons bekende belegeringsspel, dat hij tijgerspel noemt). Kan hij speelkaarten machtig worden, ook hiermee weet hij om te gaan. Is er op eene partij in de dessa eene wajangvertooning bij te wonen, dan is zijn geluk op het kookpunt gekomen, al hoort en ziet hij daar veel, wat beter nog voor hem verborgen bleef. En, mocht hij daar door slaap overmand worden, goed! ook daar slaapt hij den slaap des rechtvaardigen. 's Morgens evenwel is hij weer tijdig in de kraal, en gaat hij met den buffel op het pad of met vader naar pasar of rijstveld.

Van schoolgaan is weinig of geen sprake, tenzij er in de buurt, of niet te ver weg eene school is. Is de vader een godsdienstig man, dan wordt de langgar bezocht, waarvan bijna elke voorname dessa er eene bezit. Hoewel we elders meer uitvoerig bij het onderwijs voor den inlander zullen stil staan, willen we voorloopig de opmerking maken, dat ontwikkeling van het verstand hier niet wordt bedoeld of verkregen, en het onderwijs dus voor de vorming van den jongen geen waarde heeft. De Javaansche jongen groeit op zijn erf, de weide, of sawah op, en wat er van hem groeit, is meer een gevolg van de omstandigheden, waaronder hij verkeert, dan wel van den opzettelijken invloed, dien men op hem heeft uitgeoefend.

De jongeling. Zoo breekt voor hem de 13-jarige leeftijd aan, waarop hij naar het Islamsche voorschrift besneden wordt, en nu voor «vol» begint mee te tellen. Het is opmerkelijk, hoe spoedig de knaap na de besnijdenis verandert. Zijn ambt van buffeljongen wordt verwisseld met allerlei anderen arbeid; helpt hij vader niet, dan zal hij zich bij anderen voor arbeid gaan verhuren. Hij wordt jongeling, krijgt iets beredeneerds over zich, en wordt ook in huis anders behandeld. De vader is nu in alles zijn dagelijksch voorbeeld en, ge-

1) Zie bladz. 4.

lukkig, zoo dit voorbeeld goed mag heeten! De verzoeking tot onzedelijkheid is anders voor den Javaanschen jongeling niet gering; de slechte huizen — ze zijn er ook op Java, waar ronggengs (dansmeiden) en opium haren verwoestenden invloed als om strijd doen gevoelen. Bleek ons uit het voorafgaande, dat in de opvoeding weinig op de ontwikkeling van een zedelijk karakter gewerkt wordt, en zij juist eer het zinnelijke voedt dan neutraliseert, wij kunnen niet nalaten op te merken, dat de geheele Javaansche dessawereld ook weinig in de goede richting stuurt. Bijvoorbeeld: het publieke huis wordt niet op grond van zedelijke motieven, maar van stoffelijke en wereldsche gronden veroordeeld, indien al veroordeeld; een ieder gevoelt, dat men gemakkelijker bezwijken zal, waar de laatste alleen den doorslag geven. De oorzaak hiervan is gelegen in de omstandigheid, dat de Islam godsdienst en zedelijkheid niet scheidt. Bij ons geldt een standaard van zedelijkheid voor de geheele maatschappij, een uitvloeisel van het Christendom, dat gaandeweg in al onze toestanden is doorgedrongen. Afgezien van de godsdienstige richting, die ieder persoonlijk volgt, zal men over het algemeen wel weten, wat veroordeelenswaardig is; er is bij ons, om zoo te zeggen, een publiek geweten. Zeer zeker wordt dit onderhouden en gevoed door het christelijk bewustzijn, doch dit is daarvan niet afhankelijk. Ofschoon ten onzent velen, vooral jonge menschen, de algemeen geldende zedewetten in het aangezicht slaan, men vindt dat betreurenswaardig, er blijft niettemin een vaststaande standaard van zedelijkheid gelden. In de Javaansche wereld nu ontbreekt die Zooals de godsdienstplichten in een gezin worden waargenomen. zoo gelden de zedewetten in dat gezin. Gelukkig, dat er toch ook nog tal van gezinnen zijn, waar de vader met recht een goed voorbeeld geeft. Al moge men het nu betreuren, dat de Islam een godsdienst is, die zeer gemakkelijk een contract sluit met de natuurlijke neigingen des menschen, te ontkennen valt het niet, dat de gezinnen der meest ontwikkelde Moslemin, die tot de z.g. bongsa-poetihan (de geloovigen) behooren, ook in zedelijk opzicht het hoogst staan.

De zendeling in de dessa. Wij kunnen ons niet weerhouden, hier even in 't voorbijgaan aan te duiden, welken invloed ten goede een zendeling te midden der dessa-bevolking gevestigd, kan uitoefenen! Voorwaar! bij dezen arbeid, moet men niet op schitterende resultaten belust zijn; maar het bleek reeds talloos vele malen, dat, waar hij met eene oprechte liefde wordt verricht, daar zegen aan verbonden was.

Zie daar den eenvoudigen dessa-man het erf van den zendeling opgaan; zijne schreden richten zich bij voorkeur naar het achterhuis, de voorgalerij acht hij voor deftiger bezoek bestemd. Vrijmoedig neemt hij plaats op eene bank, hurkt wellicht neer, totdat de pandita komt. Hij heeft hem wat te vragen, en, overtuigd als hij is van diens bereidwilligheid om te helpen, nam hij dan ook de vrijheid, onaangediend het erf op te loopen. Zijne vrouw lag sinds eenigen tijd ziek aan de koorts; de gewone middelen hielpen niet; nu zal de «leeraar» er wel wat voor hebben. «Zeker!» De apotheek doet dienst, en in het vertrouwen, dat het ontvangen geneesmiddel helpt, gaat de man weer heen! Ziet daar die jonge moeder met haar eerstgeborene in den salèndang op den rug! De pandita moet den kleine eens zien; zijne vrouw, die zooveel malen belang in haar stelde in de laatste dagen, zal met belangstelling kennis nemen

van haar «baby». Ongetwijfeld doet zij dat. «Wacht! neem dit mee», en haastig worden een paar kleedingstukken saamgerold; tevreden gaat zij weder heen. Een ander maal zijn een paar buren het oneens geworden over hun eigendom. Na het ontwikkelen van de wederzijdsche rechten, waarbij men het niet eens kon worden, zoeken beiden den zendeling op. Deze, rechtschapen als hij is, en, beider vertrouwen bezittende, beslecht de zaak, en de twee partijen zijn tevreden. Zie hem zelf op anderen tijd gindsche eenvoudige hut binnentreden: hij komt zich op zijne wandeling vergewissen van den afloop van den rijstoogst, of informeert belangstellend naar de kinderen, die hij op zijne school had, en er niet waren! Neem den zendeling waar, wanneer hij zijne eenvoudige school, het vierkante open gebouw op zijn erf des morgens bezoekt, en zich moeite geeft, de jeugd onderricht te geven, zij het niet in lezen of schrijven dan in eenvoudig handwerk; alias slöjd. Is er een kerkgebouw, ook daar toont hij zich den herder zijner kleine kudde, wanneer zijne gemeenteleden zich hier vergaderen om zijne eenvoudige, bevattelijke prediking te hooren.

Zeg mij, of het niet wenschelijk zou zijn, dat in elke dessa van Java zulk een persoon gevonden werd, (die allerminst door dwang, maar langs den stillen, geleidelijken weg van overreding en vooral door voorbeeld) den dessaman langzamerhand tot de erkenning kon brengen, dat het Evangelie eene kracht Gods tot zaligheid is, die bij iedereen het besef doet ontwaken van Gods geslacht te zijn; dat het Evangelie alleen in staat is, een zuiverder maatstaf aan te leggen op onze zedelijke handelingen; dat het Evangelie alleen het bewustzijn van zonde wekt, wel is waar, maar ook den troost der verzoening aanbiedt, waarbij eene rust des gemoeds wordt verkregen van zooveel meer beteekenis, dan het geheele ritueel van den Islam.

Het tandenvijlen. Tusschen de besnijdenis en het huwelijk vindt het tandenvijlen plaats. Het is eene zeldzaamheid, als men iemand, hij zij man of vrouw, ontmoet, die deze bewerking niet heeft ondergaan. Of deze liefhebberij een uitvloeisel van den aesthetischen zin van het volk is, of uit iets anders zijn oorsprong heeft, wagen wij niet uit te maken; zeker is het, dat wij het afschuwelijk leelijk zouden vinden, wanneer het bij ons gewoonte was, van de bovenkaak de tanden te verwijderen. Moge de een de tanden tot op het tandvleesch laten afvijlen, een ander geeft de voorkeur aan den zaagvorm; begeert de een de geheele bovenrij te missen, een ander vindt het reeds voldoende de middelste tanden te ontberen. De mond en de lippen worden ten overvloede zwart gemaakt door het spoelen met een watertje, waaraan eene oplossing van den bast van een granaatappel of de vruchten van een bepaalden boom de kleur geeft. Het betelkauwen, dat men met dezen leeftijd geregeld gaat beginnen, maakt het speeksel rood, ten gevolge waarvan de geheele mond een voorkomen krijgt, dat ons Europeanen zeer zou afstooten. 1)

1) Het gebruik van betel of sirih speelt bij het leven der inlandsche volken eene groote rol. Op het blad der sirihplant wordt een weinig fijne kalk en een stukje pinangnoot (gambir) gewikkeld: het aldus vervaardigde pruimpje wordt met smaak gekauwd en «eene dergelijke niet onaardige tijdpasseering» aan gasten vaak aangeboden. In sommige deelen van den Archipel geldt de sirihpruim als het symbool der liefde; elders doet hij dienst als toovermiddel; ook geldt hij als bewijs van eerbied, of dient hij, om de jonge mannen in den oorlog tot moed te prikkelen, wanneer

Het huwelijk. Na het tandenvijlen zijn de voorbereidingen tot het huwelijk in het leven van den jongen Javaan van het meeste gewicht. Het huwelijk berust bij den inlander op eene reëele basis. Men beschouwt het als een ongeluk, indien men niet trouwt; men ziet er iets plichtmatigs in, ja, een weduwnaar, die er de voorkeur aan geeft, niet te huwen, geeft daardoor aanleiding tot allerlei bespreking en niet weinig tot ongunstige beoordeeling. Vreemd moge men het dan ook niet vinden, dat het huwelijk tamelijk luchthartig wordt gesloten, om misschien even luchthartig weer te worden verbroken.

De wederzijdsche ouders brengen de huwelijken tot stand. De zoon wordt gewoonlijk geraadpleegd, soms overreed, doch dan is er alle reden, te verwachten, dat het huwelijk minder gelukkig zal zijn. Het meisje deelt niet in het voorrecht, vooraf te worden gehoord over de te maken keuze, of de te geven beslissing. Zijn er bij haar bedenkingen, welnu! men zal trachten ze op te lossen, doch indien dit mislukt, dan moet zij zich maar voegen. Als de ouders het over den bruidschat eens kunnen worden, dan is de zaak beklonken. Het komt bij de Javanen veel voor, dat men meisjes op haar 3e, 4e of 5e jaar uithuwelijkt. Dat de ouders daarin eene bevordering van hun wederzijdsch belang zien, ligt voor de hand, hoewel eene dergelijke handelwijze wel eens wordt toegepast, om het meisje voor allerlei te bewaren; er is dan «beslag» op haar gelegd, en zij is derhalve voor afgunstige aanzoeken gevrijwaard. Te zijner tijd wordt dan de bruiloft gevierd. In de Christen-dessa's van Oost-Java is het gewoonte geworden, de meisjes niet voor haar 14e jaar te doen huwen, zelfs komt het daar voor, dat niet voor het 17e jaar de bruiloft wordt gehouden. Een engagement kent de Javaansche wereld niet; in stilte minnekoozen zal wel evengoed voorkomen als elders; doch de idyllische toestand van Saïdjah in Max Havelaar mag men niet generaliseeren.

Uit de wijze, waarop het huwelijk tot stand komt, zal men derhalve niet kunnen besluiten tot de verwachting, dat de echtverbintenis duurzaam is. Dit is zij dan over het algemeen genomen, helaas! ook niet. Gewis zijn er veel goede voorbeelden aan te halen, dat de huwelijken, op goeden grond gesloten, ook waarlijk echtelijk geluk deden smaken. De gemakkelijkheid echter, waarmee men van elkander scheiden kan, is ook geen steun voor de hechtheid der samenleving

De jonggehuwden gaan zelden direct eene eigene woning betrekken; gewoonlijk blijven zij nog geruimen tijd ten huize hunner schoonouders. Men mag hierin met recht een correctief zien op de gewoonte zoo vroegtijdig te huwen. Het jonge paar wordt nog niet geacht, op zich zelf te kunnen staan; vandaar dat vaderlijke patronaat. Bij het huis der schoonouders wordt door den jongen man een deel als zijn verblijf aangebouwd; gaat het het nieuwe gezin voorspoedig, dan wordt een eigen kooitje klaargemaakt en betrokken.

Na deze uitweidingen zal het wellicht niet ongeschikt zijn thans een en ander nader te zeggen over de gebruiken, die bij de Javanen in zwang zijn zoowel bij de voorbereiding tot het huwelijk als bij de bruiloft zelve.

Wij zeiden boven, dat de ouders den bruidschat vaststellen. Deze bruidschat, in gebruik bij alle Polynesische volken, wordt door den vader van het meisje bepaald,

---

dezen door hunne «meisjes» eene sirihpruim wordt toegezonden; zelfs geldt hij hier en daar voor offerande aan de goden.

en, zoo deze door den vader van den jongen man wordt aangenomen, gaat het huwelijk door.

Op een bezoek, meestal door de grootmoeder gebracht, wordt voorloopig over het aanzoek en den bruidschat gehandeld; wordt men het eens, dan gaan twee priesters van wege den bruidegom naar het huis der bruid en spreken met twee priesters, door haar huisgezin als zaakwaarnemers aangewezen, waarna men onder het overhandigen van geschenken de verloving bepaalt.

Dergelijke bezoeken worden later door bloedverwanten van den bruidegom gebracht, en men heeft daarna ook contrabezoeken van wege de familie der bruid te wachten. Deze bezoeken worden met groote nauwgezetheid in den vorm afgelegd; en het verdient de aandacht met hoeveel zorg de eenvoudige dessaman, zijne waardigheid gevoelende, de etiquette hoog houdt en niets nalaat, wat tot den «bonton» behoort.

Heeft de vader des bruidegoms de vastgestelde sommen voor de feesten bestemd, bijeen, dan geeft hij daarvan door middel van priesters kennis, en op plechtstatige wijze wordt deze bruidsschat overgebracht naar het huis van de bruid. Dan wordt tevens de dag voor het huwelijk vastgesteld. Voorwaar, geen gemakkelijke taak! De Javaan heeft zijne goede en zijne kwade dagen. Op omslachtige wijze moet nu eerst een goede dag worden aangewezen, anders wordt het feest uitgesteld, totdat de voorteekens gunstiger zijn. Doch! de groote dag komt eindelijk. De bruidegom is de held van het feest (zoo geheel anders dan bij ons!) Hij gaat naar de moskee om zich door den panghoeloe te laten huwen; de bruid blijft thuis om den man af te wachten, terwijl zij bij de godsdienstige plechtigheid door den vader of den naasten bloedverwant wordt vervangen. In plechtigen optocht trekt de bruidegom met zijne verwanten en vrienden, begeleid door gamelan- en anklongspelers naar de moskee. Hij is met bloemen getooid, draagt een tulband van rood linnen, is voorts met gouden oorbellen en eene gouden ketting om den hals versierd, en heeft zich gestoken in een rood badjoe, met passement afgezet, terwijl bovendien de nationale kris aan zijne zijde hangt. Voorts is hij op een prachtig opgetuigd rijpaard gezeten, en zijn gelaat en hals geheel met eene gele 1) verfstof, boreh genaamd, gekleurd, zoodat men zou denken, dat hij aan geelzucht lijdt. Van alle kanten door vrienden en bloedverwanten omstuwd, waarvan sommigen te paard, komt de bruidegom aan de moskee, waar hem eene zware taak wacht. Hij moet hier de vereischte formules opzeggen ten aanhoore van den panghoeloe, die vooraf door den representant der bruid aangezocht werd het huwelijk te sluiten. Ook wordt bij deze gelegenheid de zg. bruidsprijs vastgesteld, het bedrag, dat bij mogelijke echtscheiding aan de vrouw moet worden uitgekeerd. Gewoonlijk bestaat deze prijs in land of in eene hoeveelheid zilvergeld. De priester krijgt na afloop der plechtigheid zijn geld, waarop de stoet huiswaarts keert. 's Namiddags gaat men in optocht naar het huis der bruid, die haren man in feestdos zit te wachten. Zij is, gelijk men dit van eene bruid verwachten mag, met bloemen getooid, eene krans van melatibloemen is om haar hoofd aangebracht, somwijlen nog opgesierd met bloemen van dun uitgeslagen goud. Ook zij heeft behalve eene gouden halsketting een vuurrood badjoe en eene sarong van donkere zijde aan, terwijl rood fluweelen muiltjes hare voeten bedekken. In de hand draagt zij eene bos zilveren sleutels als symbool van hare toekomstige waardigheid. Ook zij is evenals de naderende bruidegom aan gelaat en hals met boreh geel geverfd. Bij aankomst aan het huis der bruid wordt de bruidegom met gele rijst bestrooid, eene symbolische handeling, op een vruchtbaar huwelijk doelende. In het huis volgen daarop tal van dergelijke handelingen, die een lang en gelukkig huwelijk voorspellen moeten. In de nabijheid zijner bruid gekomen, neemt de bruidegom onder allerlei plichtplegingen met grooten ernst zijne plaats in, waarna de feesten beginnen kunnen. Deze feesten zijn voor de gasten; bruid en bruidegom bewaren hierbij een strakken ernst, alsof het hun niet het minst aangaat. De feesten duren naar gelang van de welgesteldheid der ouders, langer of korter; die feesten zijn echter voor vele Javanen ruïneerend, aangezien zij gaarne hunne eer ophouden, al ontbreken daartoe wel eens de contanten. In dat geval worden gelden op den eerstvolgenden oogst opgenomen, waartoe zich gaarne Chineezen leenen, die zich natuurlijk van goede winsten verzekeren. Zijn de feestelijkheden voor dien dag afgeloopen, dan wordt het jonge paar «en corps» naar hun huis gebracht, en door 2 oude vrouwen worden zij nu hier eerst nog 3 dagen en nachten bewaakt, voor men hen aan hun eigen lot overlaat. Gedurende al dien tijd

1) Op Java is geel de kleur, bij deftige of officieële plechtigheden in gebruik.

wordt eene stipte opvolging van de voorschriften nagekomen, o. a. moet het jonge paar zonder praten ernstig naast elkaar blijven zitten, tot de vrouwelijke bewaaksters zich op den bepaalden tijd van hare taak ontslagen mogen rekenen.

Het spreekt van zelf, dat men op sommige plaatsen eenige afwijking in de huwelijksplechtigheden zal aantreffen, zoo zal men o. a. in de Soendalanden den bruidegom met de bruid samen naar de missigit kunnen zien optrekken, waarbij de bruid dan op een sierlijken draagstoel wordt vervoerd. Ook vergete men niet, dat de zg. « kleine man » natuurlijk slechts zeer beperkt deze feestelijkheden kan houden.

Hoewel de Islam aan iederen belijder vier vrouwen toestaat, zal niet elke Javaan zich die weelde veroorloven kunnen; het is duidelijk, dat de meerdere of mindere welstand den doorslag geeft. Het huiselijk leven zou er ongetwijfeld door winnen, als bigamie of polygamie niet bestonden. De gemakkelijkheid, waarmee men zich van zijne vrouw kan doen scheiden, blijft voor een echtelijk geluk een groot struikelblok. Te allen tijde kan de Javaan scheiden, als hij maar driemaal den wensch daartoe heeft uitgesproken. Hij geeft zijne vrouw een scheidbrief, die hem maar weinig kost, en — uit is de verbintenis. De vrouw kost het meer moeite, eene scheiding te bewerkstelligen; is de man ongezind, dan is het voor haar bijna ondoenlijk, hiermee te slagen, wil ze ten minste haar fatsoen niet wegwerpen. Indien zij nl. maar 24 uur als dansmeid (ronggeng) heeft gefungeerd, — dan is de man wel verplicht te scheiden. Komt het tot scheiden, dan moet de man den bruidsprijs, bij het huwelijk vastgesteld, voldoen. Bij zulke verhoudingen kan het zich voordoen, dat men op Java mannen aantreft, die 20 en meer vrouwen gehad hebben. Gaat het een landbouwer goed, dan neemt hij meermalen eene tweede vrouw, doch deze woont dan in een afzonderlijk huisje. De meer hooggeplaatste Javanen hebben zooveel vrouwen als hun godsdienst toelaat; doch zij houden ook wel bijzitten (goendiks), die evenwel in de voorrechten der wettige vrouwen niet deelen. Ongehuwd blijft de Javaan nooit; want dit wordt schande geacht. Uit vorenstaande beschouwingen valt gemakkelijk af te leiden, dat van een burgerlijken stand niet wel sprake is. Een groot bezwaar bij de samenstelling hiervan zouden ook zijn de naamsveranderingen, die veelal voor hooggeplaatste Javanen bij plechtige gelegenheden voorkomen, bijv. bij huwelijk, rangverhooging, enz.

Het Diëng-Gebergte. Doch het wordt tijd, dat we de omgeving, waar we thans zijn, overzien, om onze reis te vervolgen. Het trotsche Diëng-Gebergte willen we bezoeken. Den weg van Wonosobo noordwaarts volgende, kunnen wij het vrij spoedig bereiken. De centraalketen van dien naam, die Tegal en Pekalongan eenerzijds, en Banjoemas anderzijds van elkander scheidt, breidt zich ongeveer ter plaatse, waar de 5 residentiën Pekalongan, Banjoemas, Bagelen, Kedoe en Semarang als in een punt samenkomen, tot eene hoogvlakte uit, het plateau van Diëng, dat door zijne vulkanische bodemvorming alleszins merkwaardige natuurtafereelen oplevert. Onderscheidene toppen, even woest als steil, staan in een onregelmatigen kring en vormen met de overblijfselen van een kraterrand van ontzettenden omvang eene kolossale bergachtige vlakte. De ruimte, door den kraterrand omsloten, is aan de voortdurende werking van vulkanische krachten blootgesteld, die haar met nieuwe, deels uitgebluschte, deels nog werkzame kraterkolken en solfataren, met vulkanische meren, stikgrotten en warme bronnen vervullen, terwijl breede dalbodems en

enge kloven aan schuimende bergstroomen tot bedding strekken. Dit indrukwekkend gebergte, waarvan wij het uitgestrekte plateau (dat zich tusschen de twee toppen, den Prahoe en den Pangonnan uitstrekt, en dat bij eene lengte van 5400 voet, eene breedte van 2000 voet heeft, terwijl het 6500 voet boven den zeespiegel is verheven) willen bezoeken, was in vroeger tijd, mag men de geölogen gelooven, een gloeiend lavameer. Dit meer, in later tijd, na zijne bekoeling natuurlijk, weelderig begroeid, werd, doordien de vulkanische krachten zich in den omtrek deden gelden, door de inboorlingen beschouwd als de verblijfplaats van hunne goden, gepersonifieërde natuurkrachten volgens hunne voorstelling. De Hindoes vonden dit terrein zeer geschikt tot de vestiging van eene priesterstad, die hier dan ook naar alle waarschijnlijkheid verrezen is. Een groot aantal tempels werd uit lava opgetrokken, terwijl steenen trappen over eene verbazende lengte waren aangelegd, om het plateau te kunnen bezoeken. Wanneer deze stad daar heeft gestaan en gebloeid, is uit historische en legendarische gegevens niet op te maken: de oudste Javaansche inscriptie, op eene koperen plaat voorkomende, spreekt evenwel van het jaar 840 na Chr., waarin de Diëng tot de heilige bergen van Java gerekend werd. Wel kan men uit de ruïnen der tempeltjes, uit enkele opschriften op wanden en andere gegevens opmaken, dat de dienst van Siwa hier haar middelpunt had, doch meer is er niet van te zeggen. Evenmin als men van het ontstaan der stad, en haar bloei nauwkeurige gegevens bezit, evenmin weet men iets stelligs omtrent haar ondergang. Vele gissingen zijn gemaakt. Men heeft gedacht aan een strijd tusschen Boeddhisten en Brahmanen; doch het schijnt juister (op het voetspoor van Junghuhn) de verdwijning aan eene geweldige vulkanische werking toe te schrijven, waardoor de bevolking verdreven is en gebouwen als anderszins verwoest zijn geworden. Sedert evenwel eene halve eeuw geleden de omtrek van het Diëng-plateau wegens de vruchtbaarheid van den bodem, ontgonnen is, zijn hier en daar weer dessa's ontstaan, waardoor de streek een ander aanzien heeft gekregen.

Wat is er op den Diëng nu te zien? De weg, door ons gevolgd, is een zg. Boeddhaweg (de inlander noemt den tijd vóór de vestiging van den Islam den Boeddhatijd); aan enkele trappen (zg. Boeddhatrappen) merkt men nog met oude ruïnen te doen te hebben. Voorts treft men er aan kunstig aangelegde waterleidingen, waardoor het overtollige water van het plateau is afgeleid. Ten derde: tal van tempeltjes, waaronder vooral de zg. Ardjoeno-tempeltjes de best bewaarde zijn. Sedert de heer van Kinsbergen eenige jaren geleden de opdracht kreeg, daarvan photographische afbeeldingen te nemen, kan men over de inrichting en bouwtrant allerwege oordeelen, en men moet erkennen, dat deze photographieën geen geringen dunk geven van de bouwkunst der Hindoes. Op het museüm van het Bataviasch Genootschap zijn vele brokstukken en overblijfselen van deze merkwaardige priesterstad der Siwa-ieten te zien.

De residentie Kedoe. Wij aanvaarden den terugtocht naar Wonosobo, om, na eenigen rusttijd, onzen tocht oostwaarts te vervolgen. We zullen de reis maken tusschen de twee vulkanen, den Sindoro en den Soembing, beide op de grens van Bagelen en Kedoe gelegen. Aan weerszijden van den weg liggen tal van koffietuinen. Bij de dessa Kletong gekomen, het hoogste punt

van den zadel tusschen deze twee bergen, treft ons een heerlijk panorama van de residentie Kedoe, niet zonder reden wel eens « *de tuin van Java* » genoemd. Kedoe is niet enkel eene residentie, rijk aan natuurschoon, maar ook de vruchtbaarste en volkrijkste van geheel Java. Het aantal inwoners op een KM^2 beloopt hier 360, een cijfer, dat in onze dichtst bevolkte provincie Z.-Holland, waar circa 225 menschen op een KM^2 wonen, nog niet bereikt wordt. De vruchtbaarheid der residentie wordt ten deele verklaard uit hare ligging, daar zij als een groot dal van alle zijden door hooge bergen is ingesloten. In het Noorden toch treffen we den Oengaran aan (2048 M.); voorts de verbindingsrug met den Prahoe (2547 M.) in het Noordwesten; in het Westen verheffen zich de Sindoro en Soembing niet oneigenaardig « de tweelingbroeders » geheeten (resp. 3124 en 3336 M. hoog); in het Z.Oosten steken de toppen van den Merbaboe en den Merapi boven de anderen uit (met eene hoogte van 3116 en 2866 M.) Is het wonder, dat het grootsch natuurtafereel, dat wij te aanschouwen en te genieten hebben, ons boeit? Niet weinig wordt de aantrekkelijkheid verhoogd, doordien de Galeh, eene zijrivier van de Progo, in het dal beneden ons als een zilveren lint door de vlakte kronkelt. Afdalende, komen wij eindelijk in het dal van de Progo, die wij tot Magelang volgen.

Magelang. Te midden van wel bebouwde rijstvelden, indigo-aanplantingen, koffietuinen en tabaksgronden bereiken wij het nog 384 M. hoog liggende Magelang. Wij verzuimen niet, den tuin van het residentiehuis te bezoeken, waar enkele beelden, afkomstig van den in het Zuiden der residentie gelegen tempel Boro-Boedoer, zijn opgesteld, die we met belangstelling gadeslaan. Ook brengen we een bezoek aan de flinke pasar, die hier steeds druk bezocht is. Ten Zuiden der plaats ligt de heuvel Tidar, door het Javaansche volksgeloof als den kop van den spijker (poeser) aangezien, waarmee het eiland juist in het midden aan de aarde is vastgeklonken. In werkelijkheid evenwel is de vulkaan Soembing het midden van het eiland. Lang zal ons deze heuvel, die met een liefelijk boschje is begroeid, en waarop een heilig graf is aangebracht, niet ophouden; toch zou eene bestijging (hij is 120 M. boven den grond hoog) de moeite zeer beloonen, door het heerlijke gezicht, dat men daar heeft op de omgeving, vooral op de majestueuze tweeling-bergen, den Merbaboe en den Merapi.

De Boro-Boedoer. Wij vertrekken weder om den tempel Boro-Boedoer te bezoeken. Aangezien wij in Schets VI meer bepaald bij de Hindoes en den invloed, dien zij op het leven en de ontwikkeling van den Javaan hebben uitgeoefend, zullen verwijlen, merken wij hier slechts op, dat de beide godsdienstvormen van het Hindoeïsme (het Brahmanisme, zoowel als het Boeddhisme) op Java werden beleden. Het is niet recht uit te maken, welke der twee het eerst is overgebracht; het schijnt voor zeker te gelden, dat het Brahmanisme (vooral in zijne populaire vormen, het Siwaïsme en het Vischnoeïsme) zich vreedzaam naast het Boeddhisme heeft kunnen ontwikkelen. De Diëng bevatte, gelijk wij zagen, vele Siwaïetische tempels, zoo ook heeft in de Oost-Javaansche Hindoe-rijken, met name in dat van Modjopahit, het Siwaïsme gebloeid; de residentie Kedoe daarentegen is de zetel geweest van het Boeddhisme. Dit Boeddhisme nu had in den tempel van Boro-Boedoer, in welks nabijheid wij ons thans bevinden, zijn voornaamste monument.

Zelden zal men meer verbaasd staan bij de beschouwing van een grootsch bouwwerk, dan wanneer men den Boro-Boedoer ontwaart. Op den weg van Magelang naar Poerworedjo, verlaten wij bij de dessa Salaman den hoofdweg, en gaan meer Zuidwaarts. Weldra zal ons oog eene grootsche, regelmatige, grijze steenmassa bespeuren, die zich steeds duidelijker doet kennen als een reusachtig gebouw, dat op een heuvel opgericht schijnt. Dat is de trotsche Hindoe-tempel, die zijns gelijke op Java althans, niet heeft. Men stelle zich voor een reusachtig blok van pyramidalen vorm met een vierkant van 151.6 M. als basis.

Een aantal omgangen worden ons al naderende duidelijk; we tellen er minstens 6, terwijl daartusschen terrassen, ringmuren enz. zichtbaar worden, waar we tal van beelden, klokvormige koepels, en (als we voldoende nabij zijn gekomen, om te onderscheiden) beeldhouwwerk van allerlei vorm en grootte waarnemen. Het geheel verplaatst ons in één woord als in eene tooverwereld. Door hooge poorten met kunstig beeldhouwwerk aan de trappen komt men van den eenen omgang tot den anderen. De omgangen, achtereenvolgens rondloopende, zijn we verbaasd over het ontzaglijk aantal Boeddha-beelden, die we, hetzij op de aangebrachte reliefs uitgehouwen, hetzij onder de klokvormige koepels, kunnen opmerken. Zoo bevat o. a. de 2e omgang van beneden gerekend, er 240; de 3e omgang 128; de 5e nog 72 Op den 5en omgang gekomen, krijgen we door eene poort toegang tot een terras, dat eigenlijk uit drie terrassen bestaat. Op het bovenste dezer drie bevindt zich een geweldig groote koepel met een cirkel tot grondvlak, waarvan de middellijn 15 5 M. en de hoogte 8 80 M. is. Hierin stond, naar luid der berichten, een groot gouden beeld van Boeddha, dat bij de opgravingen, die men hier heeft verricht, verdwenen schijnt te zijn. Jammer moet men het vinden, dat er zoo verbazend veel aan dezen tempel beschadigd is, niet enkel door den tand des tijds maar ook door roofzuchtige handen, terwijl ongetwijfeld in den worstelstrijd tusschen den Islam en het Hindoeïsme dit grootsche bouwwerk niet weinig te lijden zal gehad hebben van den overmoed der Mohammedaansche overwinnaars. De Regeering heeft zich, na de teruggave van Java door Engeland, zeer verdienstelijk gemaakt, door personen te belasten met de opdracht, dezen tempel nauwkeurig op te nemen, photographieën ervan te doen vervaardigen en beschrijvingen ervan het licht te doen zien, die den oudheidkundige zeer zeker tot gids zijn zullen. Niet ver van den Boro-Boedoer vindt men een ander monument, de Tjandi Mendoet, dat eveneens aan het Javaansch Boeddhisme herinnert. Het is een vrij goed geconserveerde tempel van merkbaar kleinere afmetingen dan de eerstgenoemde. Slechts 70 voet hoog, heeft deze tempel evenals de Boro-Boedoer, een pyramidalen vorm, doch slechts een paar omgangen en enkele terrassen. Wat evenwel dezen tempel merkwaardig maakt, is de omstandigheid, dat hij bijna ongeschonden bewaard is; geen wonder, want tot 1834 vermoedde men zelfs zijn bestaan niet De Resident Hartmann heeft hem toen ontdekt en laten opdelven uit eene groote hoeveelheid asch en zand, waardoor hij geheel bedekt was. Evenals de Boro-Boedoer is deze tempel uit groote steenen opgetrokken; bij de opgraving zijn drie groote beelden ongeschonden te voorschijn gekomen, waarvan het middelste een reusachtig Boeddha-beeld met zachte en vrouwelijke gelaatstrekken was. Op kuns-

tig versierde zetels, eenigszins op antieke stoelen gelijkende, en met den stoel en het voetstuk uit denzelfden steen gehouwen, hebben deze beelden zulke kolossale afmetingen, dat de tempel om deze beelden heen gebouwd moet zijn, te meer, daar de ingang veel te klein is, om ze daar te hebben kunnen doorlaten.

Laat mij tot besluit van onzen tocht hier met de woorden van prof. Veth de legende mogen afschrijven, die den Javanen den oorsprong verklaart van den reusachtigen Boro-Boedoer.

«Dewa Koesoema, zoon van een priester en machtig heer over een «groot deel van Java, had een zijner hofbeambten zwaar beleedigd. Ziedende «van toorn, verschafte de hoveling zich wraak, door het beeldschoone, twee- «jarige dochtertje van zijn beleediger, den appel zijner oogen, heimelijk weg «te voeren en zoo te verbergen, dat ook de wanhopigste pogingen vruchteloos «bleven om het spoor van het verloren kind te ontdekken. De troostelooze «vader verlaat zijn paleis en zijne hofstad en zwerft vele jaren lang rond in «de steeds verijdelde hoop van zijn kind weer te vinden. Op zekeren dag ont- «moet hij op zijn eenzamen weg eene onvergelijkelijk schoone, bloeiende maagd. «Eene stormachtige begeerte, om haar te bezitten, maakt zich van hem meester: «zij wordt hem ter vrouwe en zij baart hem een kind. Nu eerst is de wraak «van den beleedigde volkomen; hij openbaart den vader het vreeselijk geheim, «dat hij in bloedschendigen echt zijne eigen dochter omhelsd heeft. Voor die «misdaad is het in der priesteren oog geen verschooning, dat zij in onwetend- «heid gepleegd is; vader, moeder en kind moeten tot straf het overige hunner «dagen, tusschen vier muren opgesloten, in gebed en boete doorbrengen. Er «is echter één middel, om den toorn der goden af te wenden; het is, dat de «vader in tien dagen tijds een wonderbouw tot stand brengt, waarvan hem «het plan wordt voorgelegd. Nu stelt Dewa Koesoema al zijne kunste- «naars en ambachtslieden te werk, en na tien dagen is het grootsche gebouw «gereed en doorwandelt hij met zijne priesters en rijksgrooten de rijk ver- «sierde galerijen. Maar eensklaps verbleekt hij en deinst vol ontzetting terug. «Er ontbreekt één beeld, — misschien vergeten, misschien gestolen; — hoe «het zij, aan den eisch der goden is niet voldaan. Met vrouw en kind wordt «Dewa Koesoema tusschen de muren opgesloten. We vinden hen terug in «de drie kolossale beelden van de Tjandi Mendoet.» 1)

AANHANGSEL OVER WAJANG EN GAMELAN.

Het Javaansche volk heeft even goed als elk ander zijne kunst. Al moge de beeldende kunst door den invloed van den Islam, die elke voorstelling van het leven op grond van godsdienstige motieven verbiedt, zeer weinig tot ontwikkeling zijn geraakt, de tooneelspeelkunst, en in verband met deze de muziek, hebben bij de Javanen eene eigenaardige openbaring gevonden in

1) Eene volledige beschrijving van den Boro-Boedoer, benevens de religieuse beteekenis van dezen tempel kan men vinden o. a. in: Leemans, de Boro-Boedoer, en Veth, Java, II.

wajang en gamelan, dat wij het der moeite waard achten, hierbij stil te staan.

Het zou de moeite loonen studie te maken van de Javaansche kunst. Het zou dan duidelijk worden, dat de kunst op Java nationaal mag heeten. Al zijn de helden en de ideale vrouwengestalten van den wajang bijv., van de Hindoes overgenomen, den Javanen zijn ze als de hunne geworden. Een «Hoofd» moge in de details meer bedreven zijn, de dessaman heeft hetzelfde gevoel van schoon als hij. De liederen, die de ooren van den Regent streelen, bekoren in gelijke mate die van den kampongbewoner in de gardoe.1) De idealen, die den landbouwer in opgewonden stemming brengen, zijn van hetzelfde gehalte als van den aanzienlijken Javaan. Dit geldt voor de tooneelspeelkunst en danskunst (voorstellingen of nabootsingen van de bewegingen der Hindoe-hemelingen) evenzeer als van muziek en dichtkunst.

Laat ons een weinig bij de tooneelspeelkunst en de muziek verwijlen.

Eene wajang-vertooning is eene vertooning van schimmen of schaduwen van poppen, door eene lichtbron op een gordijn te voorschijn geroepen. Deze schimmen (wajang) stellen grootheden uit vroegeren tijd voor, en de persoon, die ze te voorschijn brengt, licht daarbij met toespraken de daden zijner helden toe.

De aanzienlijke inlanders laten zulk eene vertooning plaats vinden in de pendoppo der woning; bij den gewonen dessaman wordt een voor dit doel luchtig gebouwtje tegen de woning aangebouwd. Op eenigen afstand van het huis, parallel met den wand wordt een gordijn gespannen; tusschen huis en gordijn nemen de vrouwen plaats, aan den anderen kant de vertooner (dalang) met de mannen en jongelingen, die de voorstelling met hunne tegenwoordigheid opluisteren. De vrouwen genieten dus de eigenlijke schimmen, de mannen hebben het voorrecht de poppen zelve en den geheelen toestel, dien de vertooner noodig heeft, van naderbij te kunnen beschouwen. Boven den dalang hangt de lamp, rechts staat de kist met de poppen, die naar gelang de wajang meer of min compleet moet heeten, een grooter of kleiner aantal bevat. Een volledige wajang dient ongeveer 200 stuks te bevatten. Deze poppen zijn gewoonlijk plat en van buffelleder of hout bereid, hebben beweegbare ledematen, die met touw of stokjes in verbinding staan, ten einde allerlei standen aan de poppen te kunnen geven. Hoezeer de poppen menschen voorstellen moeten, zijn de verschillende lichaamsdeelen zoo onjuist weergegeven, dat men eerder aan eene reproductie van gedrochten denkt: hier een buitengewoon lange hals, daar een spits gezicht, als behoorde het aan een vogel; nu eens eene afschuwelijke buik, dan weer een paar uitpuilende oogen. Deze zonderlinge vormen evenwel zijn «in overeenstemming met den aard en het «karakter der Hindoeliteratuur, de voornaamste bron van de opgevoerde too«neelstukken.» Hoezeer wij ons dan ook zouden ergeren over zoo weinig smaak, de Javaan daarentegen vindt de beelden mooi, en zij brengen hem dan ook in de grootste verrukking. Achter den dalang staat de muziek, eene soort orkest (gamelan), terwijl ter zijde een aarden vat met reukwerk gebrand wordt ten dienste der geesten, die tevens het spiritueele der offerspijzen, daarnaast staande, nuttigen zullen. Zonder dit offer zal geen dalang zich aan eene vertooning van den wajang wagen.

1) Wachthuisje (politiepost) op de wegen.

Er is drieërlei wajang naar gelang van de historische periode, die den inhoud beheerscht. Zoo bevat de wajang poerwa de oudste cyclus der Hindoesche heldensagen; de wajang gedog handelt over de opkomst van het rijk Modjopahit. Deze twee soorten van wajangs worden alleen des nachts opgevoerd. De derde soort, wajang karoetjil, die ook over dag kan vertoond worden, omvat de nieuwere geschiedenis der rijken Modjopahit en Padjadjaran. Behalve deze drie geldt nog eene vierde soort wajang, die evenwel met personen wordt gespeeld in plaats van met poppen en dus in oneigenlijken zin een wajang heet. Deze heet wajong wong. 1) De personen evenwel spreken niet, dit doet de dalang; zij luisteren alleen door hunne standen, hunne mimiek de voordracht van den dalang op en versterken daardoor de indrukken bij het publiek.

Ofschoon op Oost-Java hoogstwaarschijnlijk de wajang ontstaan en tot ontwikkeling gebracht is, heeft West-Java ook zijn tooneel in de topeng. Dit is eene tooneelvoorstelling met personen, die een masker (topeng) voor het gezicht dragen. Behalve dit verschil heeft de topeng overigens veel overeenkomst met den wajang wong, daar de dalang evenzeer de vertooning leidt en den gang van het stuk beheerscht. Beneden komen we hierop terug.

De wajang speelt in het leven van den Javaan eene groote rol. Hij vergezelt hem bij al zijne feesten, en dagen van te voren, wanneer de voorstelling van eenige beteekenis belooft te zijn, is jong en oud ervan vervuld. Geen wonder, want hoe goed de Javaan het onder zijn Bestuur hebben moge, hoezeer hij tegenwoordig in stoffelijk opzicht voorál in veel beter conditie verkeert dan vroeger, is toch de tijd der Hindoe-vorsten voor hem, liever de tijd der Hindoe-Javanen de tijd der grootheid. De historie uit die dagen is voor hem eene verheven poëzie, waarbij zijne verbeeldingskracht ruim voedsel ontvangt en waarvan hij alleen maar betreurt, geen deelgenoot te hebben kunnen uitmaken. Het is niet vreemd, dat het bijgeloof zich van den wajang heeft meester gemaakt; veelal wordt dan ook eene wajang-vertooning beschouwd als eene godsdienstige, vrome handeling. Een huwelijk bijv. zonder wajang te beginnen, staat gelijk met zich bij voorbaat de ongenade der goden op den hals te halen. Zeer zeker volgt in dit geval spoedig na de bruiloft eene echtscheiding. Ook voor nietige voorvallen in het dagelijksch leven kan eene wajang-voorstelling de ongelukkige gevolgen voorkomen. Zoo vereenigt de Javaan op deze wijze het nuttige met het aangename.

Aangezien de aantrekkelijkheid der wajang-vertooningen gelegen is in de herinnering aan vroegere tijden, is het klaar, dat de poppen de helden uit dien voortijd moeten voorstellen, toen goden en demonen met de menschen verkeerden. Wonderbare macht en bovenaardsche genietingen tooveren den Javaan idealen voor oogen, die hem aan het alledaagsche onttrekken. Toch moet men het betreuren, dat de dalang met zijne wijze van voorstelling van dit geliefkoosd volkstooneel niet meer de aethetische en zedelijke vorming van het volk bedoelt. Hieraan denkt hij in 't geheel niet; het is hem in de eerste

---

1) In den jaarg. 1890 van «Eigen Haard» komen op bladz. 502 en 516 eenige afbeeldingen van standen en groepen van den wajang wong voor. Bijschriften en toelichting van de hand van den heer R. van Eck.

plaats te doen, het publiek te believen, en al moge de stof voor zijne «tooneelstukken» uit de historie genomen zijn, ter wille van zijne toehoorders daalt hij tot platheden af, die zeer gemakkelijk tot onkiesche uitdrukkingen overslaan.

De tekstboeken, voor zijne opvoeringen bestemd, zijn dan ook producten van weinig literarische waarde, en bevatten gewoonlijk allerlei verhoudingen, waarbij de liefde, en deze meest van hare zinnelijke zijde beschouwd, eene groote rol speelt. Niet minder doet de stof dienst ter verheerlijking der vorsten, die de oorlogen voerden. «Hoe weinig verscheidenheid er ook in die verhalen is, zij «hebben toch allen den trek van bovennatuurlijkheid gemeen; ware moed en «dapperheid worden gemist, alleen door het ingrijpen van bovennatuurlijke «machten worden de vorsten tot helden. Dezen behalen de overwinningen op «andere volken en vorsten, wien dan de vrees om het hart slaat en die zich «dan ook maar op genade of ongenade overgeven. De volken leven voor de «vorsten en hunne grootheid; heldenmoed, krijgskundige kennis, vaderlands«liefde, een strijd voor eigen haard en hof wordt niet verheerlijkt; alle too«neelen zijn laffe vertooningen van mislukte beelden eener ontstelde fantasie. «Bovendien! de overdrijving en het bovennatuurlijke zouden nog te vergeven «zijn, had de kunst zich nog maar ingespannen om aan alle voorstellingen «leven, ontwikkeling, waarheid en natuurlijkheid mee te deelen; doch hier«van is ook geen spoor te ontdekken. Voorwaar! literarische waarde bezitten «de verhalen van den wajang niet, want het zijn alle op elkaar gelijkende «historiën met dezelfde eeuwig-wederkeerende omschrijving en bewoordingen, «zoodat, wie er een paar gelezen heeft, ze ook alle heeft leeren kennen.» 1)

Niettemin is de dalang in de oogen des volks een gewichtig personage. Aan zijne opleiding wordt niet veel werk besteed; meestal vormt hij zich zelf door een bekwamen impressario een tijdlang te volgen en naderhand zich zelf te vestigen. Dat dus zijne opleiding niet een waarborg aanbiedt voor eene zuivere teruggave van de historische verhalen, zal een ieder licht inzien.

Het spreekt bovendien van zelf, dat de dalangs, die in de dessa's der binnenlanden optreden, minder bekwaam zijn dan die der hoofdplaatsen. Deze laatsten, meer geletterd, zijn gewoonlijk goed bespraakt, kennen de Javaansche etiquette tot in alle bijzonderheden; zij hebben een goed geheugen, en brengen alles, meermalen met kwinkslagen gekruid, op zijn tijd te pas, waarbij zij ook nog wel eens eene gepaste zedeles weten aan te brengen. Bovendien dient de dalang een goed musicus te zijn, want de voorstelling wordt afgewisseld met muziek van de gamelan. Gewoonlijk houdt de dalang zijne voorstellingen met den wajang om den broode. In zijne eigene dessa vordert hij geen geld voor zijne vertooningen, die hij als heerendienst ten faveure van de dessagenooten beschouwt. Van de heeren- en cultuurdiensten is hij dan ook vrijgesteld.

De topeng, waarvan wij boven reeds met een enkel woord melding maakten, en die op West-Java veel wordt vertoond, bestaat, gelijk wij reeds opmerkten, uit eene opvoering met levende wezens met maskers voor het aangezicht, in plaats van met poppen. Men spreekt van topeng dalang of eene gewone tooneelvoorstelling, waarbij de dalang de leiding heeft, en van topeng babakan, waardoor men eene opvoering van reizende kunstenaars verstaat.

1) Poensen.

Deze laatsten nemen veelal grepen uit het volksleven, waarbij zij zich niet ontzien door de keuze van maskers als anderszins, personen en omstandigheden te persifleeren. Zulk soort vertooningen worden ook wel op Midden- en Oost-Java gezien; bijv. op suikerfabrieken, wanneer «de campagne» aanvangt. Het inlandsche personeel van de fabriek weet tot groot genoegen van de toeschouwers, zich met veel succes met deze liefhebberij te vermaken. Niet zelden worden eigenaardigheden van bekende personen daarbij meestal voortreffelijk weergegeven, en niet altijd bedoelt de reproductie de verheerlijking van den held der vertooning. Alle kunstontwikkeling is evenwel vreemd aan dezen vorm van tooneelspeelkunst; de meer ernstige tooneelspeelkunst, de wajang, kiest hare onderwerpen uit den heldentijd. Noch topeng-, noch wajang-vertooning vindt plaats zonder muziek. Het orkest, dat hierbij dienst doet, heet gamelan en bestaat uit een samenstel van bij elkaar behoorende instrumenten. Er is voor elke bijzondere gelegenheid bijna eene andere samenstelling van de gamelan, zoowel wat keuze der instrumenten betreft als de stemming, die men voor de instrumenten kiest. Vandaar dan ook onderscheidene benamingen voor de verschillende samenstellingen. Het is voor Westersche ooren zeer moeilijk, naar luid van deskundigen, de Javaansche muziek der gamelan op hare rechte waarde te schatten. Er is zooveel verschil met onze muziek, dat aan eene vergelijking bijna geen denken is. Menigeen verklaart, dat de gamelan in Indië, waar zij bij de heerlijke, kalme natuur op verren afstand bijv. gehoord, iets buitengewoon liefelijks heeft, alleen past voor de omgeving, waarin men haar genieten en naar den eisch waardeeren kan. Dezelfde gamelan, in onze concertzalen overgebracht, zou daar niet voldoen: men zou haar eentonig, weinig verheffend vinden. Toch is het een feit, dat de gamelan de Javanen in verrukking kan brengen. Om eenig denkbeeld ervan te krijgen, willen wij aan de hand van prof. Veth beproeven, eenige voorstelling van de inrichting te geven, hoe onvolledig deze dan ook zijn moet.

De Javaansche muziek kent hoofdzakelijk twee toonsoorten met onderscheiden karakter; ongeveer wat de Grieken met hunne 5 toonaarden plachten uit te drukken. Deze twee soorten worden genoemd: salendro en pelog. De Javanen nu noemen de salendro helder als glas, terwijl zij van pelog sprekende, aan het doffe metaalgeluid denken. Het eerste heeft voor hen iets mannelijks, het laatste heeft iets liefelijks.

Het salendro-octaaf bestaat uit eene tonenreeks, niet ongelijk aan die, welke de zwarte toetsen eener piano aangeven, nl. fis, gis, ais, cis, dis, fis. Het pelog-octaaf nu heeft tusschen de fis en de gis nog een toon, en tusschen ais en cis eveneens. Men stelle zich nu maar eenige harmonie voor, gebouwd op deze tonenreeksen; ongetwijfeld is zij voor onze ooren zeer onwelluidend, en wij zijn wellicht geneigd, ze ongenietbaar te vinden.

De instrumenten der gamelan zijn: snaar-, blaas-, slag- en schudinstrumenten. De slaginstrumenten bekleeden de hoofdrol. Alleen het snaarinstrument de rebab, eene groote viool met twee snaren, is het hoofdinstrument, daar de gamelanspelers van haar den rhytmus overnemen. Voorts heeft men eene soort harp, eene fluit, een trompet, natuurlijk gansch anders samengesteld dan onze instrumenten, hoewel het gebruik er van eenige overeenkomst met de onze hebben. In de slaginstrumenten bestaat groote verscheidenheid.

Men heeft daarvoor óf groote koperen bekkens, die aan riemen in een raam worden opgehangen, óf holle bakken met harde houten in verschillende grootte er bovenop liggende, en die dan met hamertjes geslagen worden; voorts eene soort trom, bamboe-trommels met openingen enz. enz.

De rhythmus is zeer vrij; toch wordt zij niet geheel verwaarloosd, maar door den rebabspeler aangegeven.

Het is bekend, dat vele aanzienlijke Javanen zeer kostbare gamelans hebben; die, welke aan de hoven in Djokjo en Solo in gebruik zijn, moeten buitengewoon fraai en volledig zijn. Volgens de onderzoekingen op linguïstisch gebied van den laatsten tijd (Dr. Brandes, prof. Kern, prof. Poensen, prof. Niemann) acht men de wajang en gamelan niet van Hindoeschen oorsprong; maar meent men, dat de Javanen haar al vóór den Hindoetijd gekend hebben. Ofschoon deze hypothese nog bewijs behoeft, schijnt in de gebruikelijke kunsttermen veel steun voor deze bewering gevonden te worden. Hoe het mogelijk is, dat de wajang-verhalen uitsluitend hun inhoud aan den Hindoetijd ontleenen, is nu nog niet opgehelderd, maar zal bij meer resultaten van het historisch onderzoek dan ook wel duidelijk worden.

V. MIDDEN-JAVA. II.

Salatiga-Zending en Doopsgezinde Vereeniging.

De Vorsten tegenover het Gouvernement. — De Resident in de Vorstenlanden. — Djokjokarta. — De kraton des sultans. — De tijger in zijn paleis. — Het rampokken. — De Kalangs. — Tjandi Sewoe. — Op reis naar Salatiga. — Salatiga. — De Salatiga-Zending. — Ambarawa en Willem I. — Semarang. — Kampong Mlaten en Kajoe Apoe. — Demak. — De modderwellen van Koewoe. — De Doopsgezinde Vereeniging. — De kolonie Mergaradja.

Ofschoon wij ons niet voorstellen elk der residentiën van Midden-Java te bezoeken, willen wij allerminst de «Vorstenlanden» vergeten. De eigenaardige verhouding, waarin zij tot het Moederland staan, en de oud-Javaansche toestanden, die hier nog het meest oorspronkelijk heerschen, en die ons beter dan elders een indruk zullen geven van de verhoudingen, waarin het volk vroeger verkeerde, willen we een weinig van naderbij bezien.

De Vorsten tegenover het Gouvernement. De Vorstenlanden maken het centrum uit van het voormalige Rijk van Mataram, dat tijdens onze nederzetting in Indië een groot deel van Java omvatte. Reeds J. Pietersz. Koen kwam met den Sultan in 1628 in strijd en sedert liet de Compagnie

niet na, zich dikwijls te mengen in de successieoorlogen, die dit rijk vaak teisterden. Dit leidde in 1755 tot eene verdeeling, waarin de Compagnie de hand had, en waardoor het Rijk zooveel te gemakkelijker tot ontbinding werd gebracht. Soerakarta, het eene deel, kreeg een keizer of Soesoehoenan aan het hoofd; terwijl het andere deel, Djokjokarta, een Sultan tot heerscher bekwam. Aan een der mededingers naar een deel der bezittingen van het voormalige Mataram, een neef nl. van den Soesoehoenau, Mas Saïd genaamd, werd onder den titel van Pangeran Adhipatti Mangkoe Negoro 1) in 1757 een stuk van Soerakarta toegewezen. De nakomelingen van dezen prins besturen nog in het Zuïd-Oosten van Soerakarta hunne bezittingen, en, gelijk bij de verdeeling reeds werd bepaald, zijn zij thans nog geheel onafhankelijk van den Soesoehoenan.

Het was er ver van daan, dat na deze oplossing der kwestie de rust hersteld was. Stil verzet tegen de Compagnie, welker macht in het laatst der 18e eeuw evenwel aan het tanen geraakte, en onderlinge veeten der vorsten maakten voor Daendels eene inmenging wenschelijk. Het was dezen geweldigen man reeds lang een doorn in het oog, dat de door de Compagnie aangestelde residenten nog in zulk eene afhankelijke verhouding hun gezag uitoefenden. Met zijn gewoon cordaat optreden greep hij in, en hij stelde op forsche wijze de Nederlandsche gezaghebbers op één lijn met de Vorsten. Het aanbieden van wijn en sirih, zelfs van waschwater, hetgeen de plicht van den Resident bij officiëele gelegenheden was, schafte hij af en deed, door afstand van grondgebied te eischen, de groote macht van Nederland gevoelen. Raffles, de Engelsche Gouverneur, ofschoon in den beginne jegens de Vorsten milder gestemd, moest in 1812 eveneens geweldadig tusschen beide komen, waardoor behalve enkele veranderingen ten voordeele van het Gouvernement ingesteld, ook den sultan van Djokjokarta eenig grondgebied werd ontnomen, hetgeen als onafhankelijk gebied aan een der prinsen van den bloede, den titel dragende van Pakoe Alam, werd geschonken. Behalve de Soesoehoenan van Soerakarta en de Sultan van Djokjokarta zijn dus thans ook nog de zg. «onafhankelijke prinsen» Mangkoe Negoro en Pakoe Alam de bestuurders der bevolking in de Vorstenlanden. De onafhankelijkheid dezer twee prinsen betreft slechts hunne verhouding tot Keizer en Sultan, niet tot het Gouvernement, welks leenmannen zij zijn. Deze Vorsten nu hebben alle inlanders in hun gebied onder hun gezag; alle Europeanen en Oostersche vreemdelingen staan onder de Europeesche besturen. Zij genieten vorstelijke inkomsten, zoowel van de opbrengst hunner landerijen, waarvan de meeste aan Europeanen zijn verhuurd, als van de belastingen in natura en geld, die zij van hunne onderdanen heffen mogen, terwijl zij van de bevolking tal van diensten vragen kunnen, die in de overige residentiën reeds tot de geschiedenis behooren.

De Resident in de Vorstenlanden. De Resident, door het Nederlandsch gezag in de hoofdplaatsen aangesteld, oefent geen direct gezag uit, zooals elders, tenzij men de zorg voor eene stipte naleving der rijksovereenkomsten en het waken tegen overtreding als gezag-uitoefenen beschouwe; hij geeft raad in

1) Over de titulatuur der Inl. Vorsten en Hoofden zie men het Aanhangsel aan het einde der schets.

moeilijke gevallen en is in alle bestuursaangelegenheden de tusschenpersoon tusschen het Gouvernement en den Vorst, dien hij als een zorgzaam wachter in zijne bewegingen nagaat. Evenmin als eenig Oostersch vorst bemoeit de Soesoehoenan of Sultan zich met regeeringszaken; deze laat hij aan een Rijksbestierder over, op wien eigenlijk de Resident invloed uitoefent. Deze Rijksbestierders (één in Solo en één te Djokjo) worden door het Gouvernement dan ook aangesteld en bezoldigd. Het zal duidelijk zijn, dat men voor een Resident in de Vorstenlanden geen man van middelmatigen tact gebruiken kan, omdat van de zijde van het Gouvernement gaarne moeilijkheden met de Vorsten vermeden worden, welke natuurlijk niet te vermijden zouden zijn, als men niet aan de traditie, waaronder deze leven, eenig recht deed wedervaren. Ten overvloede zorgt onze Regeering voor eene lijf- of eerewacht, die den Vorst steeds vergezelt, zoodra hij zich in 't openbaar vertoont; ook is zoowel in Soerakarta als in Djokjokarta nabij den kraton een fort aangelegd, dat met Europeesch garnizoen bezet is. De onafhankelijke Prinsen Mangkoe Negoro en Pakoe Alam, ontvangen eene subsidie (voor beiden gezamenlijk bedraagt deze eene som van *f* 140000 's jaars), waarvoor zij dan een legioen ten dienste van het Gouvernement moeten onderhouden. Zoowel de Vorsten als de Prinsen kan men als Vasallen van het Gouvernement beschouwen, daar zij geen van allen worden benoemd zonder de goedkeuring van het Hooge Bestuur.

Djokjokarta. Beginnen wij onze reis door de Vorstenlanden met een bezoek aan Djokjokarta.

De vlakte van Djokjokarta is eene der vruchtbaarste streken van Java. De talrijke wateren van de bergen van Kedoe bevochtigen den grond, die tot de teelt van vele gewassen geschikt is. Mag in het Zuid-Oosten de grond, wegens zijne kalkbergen, tot den verbouw van gewassen ongeschikt zijn, zooveel te meer is van het overige deel gebruik gemaakt: daar is geen plekje onbebouwd gelaten. De Sultan heeft aan Europeanen een groot aantal landerijen verhuurd, waardoor niet enkel zijne inkomsten toenemen, maar waarvan zijn volk bovendien ook vele voordeelen geniet.

De hoofdplaats Djokjokarta, hoezeer men haar eene inlandsche stad of negari kan noemen, heeft heel weinig van eene Europeesche stad. In afzonderlijke wijken verdeeld, wonen er zoowel Chineezen en Arabieren, als Europeanen en inlanders. In de Europeesche wijk, de mooiste van alle, ligt het fort Rustenburg tegenover het sierlijke, vrij nieuwe Residentiehuis, dat eenige jaren geleden het oude, tengevolge eener aardbeving grootendeels verwoest, heeft vervangen. Wat bovenal de hoofdplaats merkwaardig maakt, is de kraton van den Sultan. Volgens Javaansche begrippen moet de Vorst om de 100 jaar van residentie veranderen. De tegenwoordige residentie evenwel is reeds 147 jaar bij het Hof van Djokjo in gebruik. Werkelijk dacht de Sultan voor eenige jaren aan eene verplaatsing, doch de Regeering maakte er hem attent op, dat dan fort en residentiehuis in die verplaatsing zouden moeten deelen, en Z. M. dus uit eigen middelen ook daarvoor zou hebben te zorgen, aangezien het Gouvernement bij eene verandering van standplaats geen belang had. Z. M. besloot nu wijselijk de oude residentie maar te behouden.

De kraton des Sultans. Laat ons den kraton wat nader bezien. Eigenlijk

is deze eene stad op zich zelve. Eene groote muur van circa 14 voet hoog en 15 voet breed, aan de vier hoeken van bastions voorzien, omsluit eene samenvoeging van gebouwen, door pleinen, straten en gangen gescheiden, afgewisseld door kanalen en vijvers, en dat alles in zoo grooten getale, dat men bijna verdwalen zou. De muur is met eene gracht omgeven en het geheel is ongeveer een uur gaans in omtrek. De hoofdingang is aan het Noordeinde gelegen; dezen doorgaande, komt men dadelijk op een groot plein, aloen-aloen, op welks midden twee waringin-boomen staan, terwijl de vier zijden eveneens beplant zijn met deze heilige boomen, die volgens den adat als pajongs of zonneschermen zijn geschoren; op het plein zelf mag geen grashalmpje groeien. Onder de twee boomen in 't midden stond de Sultan in vroegere tijden aan belanghebbenden toe, recht te vragen. Het geheele plein, door een muur omringd, dient thans nog voor het vieren van de volksfeesten, die af en toe op godsdienstige en andere feestdagen worden gehouden. Het hok, dat gij in een der hoeken bespeurt, is voor tijgers bestemd, die veelal bij de feesten eene groote rol spelen. In den muur, die den aloen-aloen omsluit, is aan de Oostzijde eene poort, die naar de Moskee of Missigit geleidt, een somber gebouw, midden in een 1½ voet diepe waterkom gelegen. Eene metalen toren (in den kraton van Soerakarta is deze verguld) steekt boven de missigit uit, waarachter de Mohammedaansche priesterwijk gelegen is. Steekt men den aloen-aloen recht over, dan komt men, na door een paar gebouwen, die voor rechtsgedingen dienen, te zijn heengegaan, aan een vierkanten heuvel, den Siti-inggil genaamd, waarop een open pendoppo 1), die als wachtkamer voor het gevolg dient, met een kleiner gebouw voor den Sultan staat. Dit gebouw is bestemd voor officiëele receptiën. Langs twaalf breede trappen verkrijgt men toegang; ook houdt hier de inlandsche lijfwacht, de zg. Pradjoerits, haar verblijf. 2) Verder wandelende, passeeren wij de koetshuizen en stallen, en na nog door een paar poorten en over een plein te zijn gegaan, naderen wij het eigenlijke verblijf van Zijne Majesteit, dat wederom tusschen muren besloten is. Op een voorplein nemen wij 2 pendoppo's waar, die tot wachtkamers bij plechtige ontvangsten dienen. Ook bevindt zich hier de Europeesche lijfwacht des Sultans, die, zorgzaam genoeg, een wakend oog houdt op den Vorst. De gebouwen, hier aanwezig, zijn de verblijfplaatsen van den Vorst met zijn gezin. Het gebouw rechts is het zg. gele huis, naar de officiëele kleur van het Hof aldus geverfd. Eene prachtige galerij, de zg. gouden pendoppo, waarvan dak en pilaren verguld en met allerlei schilderwerk voorzien zijn, geeft den toegang tot de niet minder rijk versierde eetzaal, bij officiëele ontvangsten of plechtigheden in gebruik. Het gebouw, tegenover het «gele huis», is de woning van de eerste gemalin; voor de andere vrouwen is een harem bestemd, aan de Westzijde gelegen, waarbij een zeer schoon park behoort. Ook worden hier de stallen voor de rijpaarden des Sultans gevonden. Achteraan komen de woningen der manschappen van de lijfwacht, terwijl voorts nog in wijken

1) Open galerij.
2) Deze inlandsche lijfwacht bestaat uit soldaten, voor den krijgsdienst minder geschikt en geoefend; zij dienen enkel ter opluistering. Hunne kleeding is nog al bont; zij hebben het bovenlijf naakt, dat met eene gele zalf (boreh) ingesmeerd is.

de onderscheidene ambachtslieden, bij den Sultan in dienst, verblijf houden. Aan de Zuidzijde van den kraton bevindt zich andermaal een aloen-aloen, benevens een hok voor olifanten, die bij plechtige optochten gebruikt worden.

Het kan ons niet verwonderen, dat deze gansche omgeving, waar circa 15000 menschen samenwonen, voor den Javaan eene groote beteekenis heeft. Met eerbied ziet hij dan ook tegen zijne Vorsten op, die in het volle gevoel hunner voornaamheid met angstvallige zorg hunne grootheid bewaren. Waar zoowel bij de Javaansche Mohammedaansche feesten 1) als bij andere gelegenheden binnen den kraton het volk eene ontplooiing van grootheid te zien krijgt, waarvoor het zich in alle nederigheid buigt, eerbiedigt het Gouvernement dergelijke vertooningen. Het moet erkend worden, dat de Regeering met deze voorvaderlijke gewoonten van het volk te laten bestaan, blijkt geeft van veel tact. Zij zal dan ook niet verzuimen bij officieële plechtigheden den Sultan en zijne omgeving naar Oostersche begrippen te huldigen, hoe weinig gemakkelijk menig gouvernementsambtenaar zich bij deze plechtigheden moge bewegen, waarbij de tot het uiterste gedreven vormen der étiquette worden in acht genomen.

Tevens moge uit den invloed, dien de gebieders der Vorstenlanden op hunne bevolking uitoefenen en uit de onderscheiding, waarmee het Nederlandsche Bestuur deze gebieders behandelt, de bezorgdheid verklaard worden van het Gouvernement, om door toelating van zendelingen het fanatisme onder de bewoners aan te blazen. Langen tijd was de uitoefening van het zendingswerk aan Nederlandsche zendelingen in deze Vorstenlanden ontzegd. Gelijk wij boven (bladz. 48) vermeldden, werd in 1890 eerst voor een jaar één zendeling der Ned. Geref. Zendingsvereeniging toegelaten; in 1891 werd voor nog 3 andere de residentie Djokjokarta opengesteld, vooral toen na nauwkeurig onderzoek aan den Minister van Koloniën bleek, dat onder de officieren van de inlandsche lijfwacht des Sultans zich enkele bevonden, die het Christendom wenschten te omhelzen.

We zouden nu gevoegelijk den kraton verlaten kunnen, indien het aan de Zuidzijde gelegene Waterkasteel onze aandacht nog niet vergde. Dit gebouw, in het water staande, was vroeger een lustoord van den Sultan, en vertoont in zijne ruïne, want meer is het thans niet, nog de bewijzen van de vroegere pracht. Men krijgt den toegang tot dit kasteel door tunnels, onder de bedding des vijvers aangebracht; met trappen bereikt men de vertrekken, in een waarvan men nog een oud, verguld ledikant waarneemt, waarin de stichter van Djokjokarta zou geslapen hebben. Van uit het hoogst gelegen vertrek heeft men een prachtig gezicht over den kraton en de stad.

De tijger in zijn paleis. Bij het begin onzer wandeling door den kraton spraken wij van een hok, voor tijgers bestemd, dat in een der hoeken van den aloen-aloen staat, en waarin deze vorsten der wildernis bewaard worden, om bij volksfeesten dienst te doen. De tijger is een te bekend dier en komt

1) Tot de hoogste Javaansche Mohammedaansche feesten rekent men de zg. Garebeg-dagen, 3 in getal; 1e de Garebeg-Moeloed (geboortedag van den profeet); 2e de Garebeg Poewasa (einde Groote Vasten) en 3e Garebeg Besar (Mekkaansche groote hadji-dag. Eene beschrijving van deze feesten kan men tot in bijzonderheden lezen bij Veth, III, bl. 667 en verv.

in Indië bepaaldelijk op Java en Sumatra te veel voor, om aan hem niet eenige regels te wijden; terwijl een tijgergevecht op den aloen-aloen te zeer in den smaak van het Javaansche volk valt, om hierin aanleiding te vinden, er bij stil te staan.

Wil men den tijger in zijn element zien, dan dient hij in de bosschen te worden opgezocht. Een Indisch woud! Wie wil zich wagen aan eene beschrijving, die maar eenigszins den indruk, dien het op den bezoeker maakt, vertolkt?

Laat mij het beproeven met de woorden van v. d. Hoëvell:

« — — Niets dan boomen en planten, «bloemen en kruiden in eene verscheidenheid, waarvan zich de zoon des Noordens geen denkbeeld kan vormen. Honderden verschillende boomsoorten deelen «hier vriendschappelijk en in vrede den «gemeenschappelijken, door de afgevallen «bladeren van honderden jaren onbegrijpelijk vruchtbaren en weelderigen bodem. «Vele verheffen zich in rechte stammen; «zestig, zeventig voet zijn ze opgeschoten, «voor ze hunne takken uitspreiden; dan «zijn ze gekroond met een dichten, malschen, eeuwig groenen bladerentros, die «zich aan de kronen van andere woudreuzen aansluit, en bogen en gewelven «vormt, alsof de Gothische bouwgeest ze «had voortgebracht. Beschouw eens een «dier woudreuzen op zich zelf. Ziet ge «wel, aan hoeveel honderden en duizenden «planten hij van zijn eigen sappen, leven «en voedsel geeft? Ziet gij wel, hoe die «statige stam is bekranst door een net van «klimop en kruipers, die in sierlijke kronkelingen naar hem opgroeien? Ziet gij «wel, hoe die lianen als dikke koorden «in een dicht lofwerk van bladeren van «zijne hooge gewelven bevallig afklimmen «en den grond trachten te kussen? Ziet «gij wel, hoe overal op zijn schors, op «zijne takken, in zijne knoesten, duizenden kleine plantjes, veelkleurige bloemen, «rijk geschakeerde en phantastisch gevormde parasieten tieren en schitteren? «Ziet gij wel, dat elk dier woudreuzen «eene afzonderlijke eigen plantenwereld «torscht?

«Maar dat alles prijkt daar ver boven «ons. Onder die hooge groene dalen, schieten weer andere boomen uit den grond. «Dáár lachen de frissche, soms tien en «twaalf voet hooge varens u tegen; ginds «worden de breede bladeren van de wilde «pisangstruik door een vriendelijk koeltje «licht bewogen; hier krommen zich bevallig de gepluimde en gevederde kinderen «der bamboestoelen. En dat alles in bonte «mengeling en eindelooze verwarring. En «die allen weder omstrengeld door slingerplanten en kruiden en bloemen, die «om stevige stengels zich kronkelen, en «wallen en borstweringen vormen van eene «krachtige, ondoordringbare vegetatie.

«Sedert eeuwen zijn deze wouden, die «zich dagreizen ver uitstrekken, jaar in, «jaar uit, onafgebroken met ditzelfde frissche, groene, ondoordringbare kleed getooid. Wel vallen die bladeren en verdorren die bloemen, maar langzaam, «ongemerkt. Niet plotseling, als bij ons, «wanneer de koude adem van herfst en «winter alles vernielt. Er is geen seizoen «voor den dood en een ander voor het «leven — leven en dood wandelen hand «aan hand door deze schepping. Ziet gij? «daar heeft eene bloem uitgebloeid; maar «aan denzelfden stengel opent eene andere «voor 't eerst hare frissche blaadjes; naast «dat jeugdige knopje hangt een blad, verdroogd en verdord, op het punt van te «vallen; aan éénen tak lachen de bloesem «en de pas gezette vrucht en de roode, «rijpe bes er tegen.

«Tallooze beken en stroomen stuwen «hunne wateren voort, nu eens met een «zacht gemurmel, dan weder met bruisende woede, en witte, schuimende vlokken in een diepen val. Maar dat is ook «het eenige geluid, de eenige muziek. «Anders heerscht er stilte, ik zou zeggen «eene eerbiedige stilte op den vollen middag. 't Is, of deze prachtig getooide en «sierlijk gedrapeerde donkere wallen ons «onwillekeurig tot ernst en somberheid «stemmen, zoo niet met eenige huivering «en angst vervullen.

Het is in dergelijke wouden, dat de tijger bij voorkeur zijne schuilhoeken heeft. Hier is zijn paleis en zoekt hij zijne prooi, zoowel het wilde varken als den wilden stier, zoowel den karbouw als het hert.

Waar voorts, gelijk in de Preanger-Regentschappen vele onherbergzame terreinen, woest en ruw met steile en diepe ravijnen, kloven en afgron-

den gevonden worden, waar bazaltmassa's met kreupelhout begroeid, den mensch den weg versperren, daar kan men zijn gebrul evenzeer vernemen. Zoodra het terrein wat gelijkmatiger wordt en het gras wortel schieten kan, zal men die onafzienbare grasvlakten aantreffen, dicht begroeid met eene rietsoort (glaga) van 12 tot 15 voet hoogte, waar hij bij voorkeur zijn leger kiest en zijne welpen voedt. Die grasvlakten, zij worden ook dikwijls aan den zoom der wouden gevonden, en hem, die ze doortrekken wil, past de noodige voorzichtigheid tegenover den koning der dieren. Niet zonder reden maakt menig kampongbewoner zich dus bezorgd voor een aanval op jonge buffels of ander vee (soms ook op menschen), en bij zijne verschijning wordt niet zelden door alle weerbare mannen jacht op het gevreesde dier gemaakt, ofschoon de inlander het met eene bijgeloovige vrees vereert. Zelden toch zal hij er jacht op maken, tenzij men reden vinde in zijne roofzucht. Kan men hem niet insluiten, en door geweerschoten dooden, dan zal men trachten hem in een val te lokken, met eene geit of flink stuk vleesch als lokaas. Heeft het Gouvernement eene premie van *f* 100.— gesteld op het inleveren van eene tijgerhuid, de Javaansche Vorsten hebben gaarne eene nog grootere belooning over voor hen, die den tijger levend en in het bezit zijner volle kracht in hunne hokken brengt, opdat deze zou kunnen dienen voor het zg. rampokfeest.

Het rampokken. Moge men eene enkele maal binnen eene met palissaden afgezette omheining of eene door bamboe goed afgesloten circus een tijger met een buffel laten vechten, hetgeen meestal met de nederlaag van den tijger eindigt, het rampokken bestaat in het bestrijden van den tijger, wanneer men hem binnen een carré van pieken opgesloten, uit zijn hok loslaat. Hij tracht dan in het schijnbaar bezit zijner vrijheid zich een uitweg te banen, doch wordt door de gevelde pieken tegen gehouden.

Met groote belangstelling wordt een dergelijk feest in den kraton bijgewoond. Van den Sultan af tot den nederigsten inlander toe (ook komen veelal Europeanen) verkeert men in buitengewone spanning, hoe dit bestrijden van het geweldige dier zal afloopen. Geeft de Vorst verlof, dan wordt het hok geopend door een tweetal Javanen, die op langzame, eerbiedige wijze naderen. Niet dan na verkregen verlof van den Vorst verwijderen zij zich weer even kalm en rustig. Komt de tijger niet te voorschijn, dan wordt hij daartoe geprikkeld door het branden van stroo, dat men heeft aangebracht, en dat hem bedwelmt. Thans vliegt hij vooruit. «Hij laat een kort en schor gebrul hooren, «en loopt in galop dwars door het carré, dat uit drie rijen lansen aan elk «der vier hoeken is samengesteld, naar den tegenovergestelden kant. Maar «overal dalen een dozijn pieken als een ijzeren heg hem tegen.... Zijn galop «wordt nog sneller en gejaagder, — al langs de rijen, — met fonkelende «oogen — daar valt hij in woede en vertwijfeling op de speerlieden aan! Maar «'t is zijn laatste sprong. Op de lansen opgevangen, tuimelt hij achteruit, «rolt een paar malen, hals over kop, over den grond, springt weer op de «beenen, doet nog eenige stappen verder, werpt zich nog eens, maar flauw «en wankelend op zijne vijanden, tot hij nieuwe wonden ontvangt, en zich «omwentelende en den grond met zijn bloed vervende, als een onverschrok-«ken held voor de overmacht is gevallen. 1)

1) v. d. Hoëvell.

Wij verlaten thans voor goed den kraton en daarmede de stad Djokjokarta. 1) De spoorweg brengt ons nu naar de hoofdstad van het grootere gebied van den Soesoehoenan, Soerakarta of Solo geheeten. Deze stad, de kraton althans, gelijkt veel op die van Djokjo, ofschoon minder vervallen, daar de laatste van de uitbarstingen van den Merapi (vooral van die in 1867) nogal te lijden heeft gehad. Wij zullen haar, evenmin als hetgeen zij beziens-waardigs bezitten mag, dus niet bezichtigen. Er is hier gelijk te Djokjo een prachtig residentiehuis, benevens een fort, Vastenburg, met Europeesch garnizoen; dit alles passeeren we, om met een enkel woord stil te staan bij eene volksstam, in de Vorstenlanden hoofdzakelijk woonachtig, die om meer dan eene reden eenige aandacht verdient. Wij bedoelen de Kalangs.

De Kalangs. De oorsprong van dezen volksstam, die door vermenging met de inlanders langzamerhand in zijne zuivere typen aan het afnemen is, ligt zeer in het onzekere. Vroeger leidden de Kalangs een zwervend leven, en wonnen den kost met hout vellen. Zij wonen thans hoofdzakelijk in afzonderlijke buurten van Djokjokarta en Soerakarta, doch zijn ook over eenige andere residentiën van Midden-Java verspreid. De Javanen hebben over het algemeen een afkeer van hen, vooral de lagere volksklassen. Allerlei ongerijmde verdichtselen zijn omtrent hen in omloop. Zoo beweren de Javanen, dat zij in het geheim vreemde goden dienen, al gedragen zij zich naar de gewoonten hunner landgenooten, of al volgen zij de voorschriften van den Islam. Zij onderhouden vreemde gebruiken bij huwelijk en sterfgeval, waarbij de hond eene groote rol speelt. Deels kooplieden, deels timmerlieden van Javaansche prinsen en hoofden, zijn ze thans voor het meerendeel werkzaam in den kraton van den Sultan of Soesoehoenan en staan zij onder een afzonderlijk hoofd, wedono kalang, geheeten. Dr. Groneman verhaalt van hen, dat zij «bekend staan als arbeidzaam, en onderling zeer hulpvaardig zijn.» Dr. Meijer, de reiziger van Nieuw-Guinea, is van meening, dat zij aan de Negrito's der Philippijnen, aan de Semangs van Malakka en de bewoners der Andamanen verwant zijn; eene meening, door anderen weersproken.

Tjandi Sewoe. Even over de grens van Djokjokarta en Soerakarta vinden we in deze laatste residentie bij de dessa Prambanan enkele overblijfselen uit den Hindoetijd, waarbij wij even willen verwijlen. Onder deze is de tempelgroep Tjandi Sewoe (1000 tempels) de merkwaardigste en bovendien van al dergelijke groepen, die op Java worden gevonden, de uitgebreidste.

Hoewel door aardbeving en oorlogen geen tempel of beeld ongeschonden bleef, ja enkelen zelfs niet meer aanwezig zijn, heeft deze ruïne als gedenkteeken van den luister en den kunstzin van voormalige vorsten terecht alle aanspraak op bewondering. Vermoedelijk was hier ter plaatse in de 9e of 10e eeuw onzer jaartelling de zetel van het Hindoerijk Mendang Kamoelan.

Op eene ruimte van 2400 vierk. voeten moeten naar nauwkeurige berekeningen ruim van 200 2) tempelgebouwtjes, waarschijnlijk aan den dienst van Siwa gewijd, hebben gestaan. Deze tempeltjes stonden in vier langwerpig vierkante rijen rondom

1) In Djokjokarta bevindt zich, ofschoon op kleinere schaal, ook de kraton van den «onafhankelijken prins» Pakoe Alam.

2) De Djokjakartasche Vereeniging voor Oudheidkunde in Midden-Java telt in het geheel 240 tempeltjes (Tijdschr. Bat. Genootschap XXXI, 327).

een hoofdtempel, die op een terras van 10 voet hoogte was opgericht. De vierhoekige hoofdtempel bevatte eene kamer van 21 voet diepte en 18 voet breedte, tegen welker muren aan elk der vier zijden een langwerpig vierkant, twee achter elkander liggende vestibulen bevattende, was aangebouwd. Aan de oostzijde vormde eene trap van 8 treden uit de achterste vestibule een toegang tot de kamer. «De «rijkdom en versiering van den hoofdtem«pel gaat bijna elke voorstelling te boven, «en geen andere tempel van Java kan «daarmede wedijveren. Vakken in ruiten «of cirkels, door op elkander geplaatste «pilasters gescheiden, en waarop herten, «runderen, leeuwen en tijgers waren ge«beeldhouwd, werden afgewisseld en, tot «in den hoogsten top der spits toeloopende «daken van hoofd- en bijgebouwen, ge«kroond door guirlandes, koraaltrossen, «sierlijk gebogen dooreengeslingerde lij«nen, — in één woord door een rijkdom «van lofwerk, waarvan de beschrijving «even afmattend zou zijn als de aanblik «verheffend moet zijn geweest, toen het «geheel, waarvan de hoogste deelen het «meest aan de vernieling zijn prijs gege«ven, nog in vollen luister daar stond.»

De 240 tempeltjes (tjandi's), die, gelijk gezegd is, rondom den hoofdtempel in vier allengs grooter wordende langwerpige vierkanten, waren opgetrokken (de binnenste rij bevatte 28, de volgende 44, de derde 80, de buitenste 88 tempeltjes), waren alle aan elkaar gelijk. Deze misten inwendig alle versiering, en de basreliefs, waarmede de buitenzijde prijkte, vertoonden op al de muren dezelfde voorstelling: een middenvak met een naakt mansbeeld en twee zijvakken met kleinere beeldjes. Boven de basreliefs was eene sierlijke kroonlijst en daarboven het rijk met lofwerk versierde dak, dat door een koepelvormig cirkelrond den vorm der daken van de hoofdgebouwen op kleinere schaal herhaalde.

Elk der vier hoofdingangen wordt bewaakt door twee reusachtige R a k s a s a 's, zooals er twee op onze afbeelding voorkomen. Rechts en links zijn twee ruïnen van tjandi's, op den achtergrond het laatste restant van den hoofdtempel. De R a k s a s a 's moeten eene soort van wachters van het heiligdom voorstellen. Zij zijn met hun voetstuk ongeveer 9 voet hoog en uit één trachietblok gehouwen. «Alle rusten «op de linkerknie en zijn zeer plomp en «gedrongen van gestalte met verbazend «dikke armen en beenen, en met het «hoofd, dat met een over de schouders «afhangende pruik is bedekt, onmiddellijk «op den romp geplaatst. De goedaardige «uitdrukking van het bolle gelaat maakt «een wonderlijk contrast met de akelig «uitpuilende oogen, en de kronkelende «slang, die door de linkerhand omklemd «wordt. Veelal zijn ze met een knods ge«wapend; alles is er op berekend, om «schrik en afgrijzen in te boezemen, be«halve de karakterlooze uitdrukking van «het zoetsappig gelaat.» Niet ver van de T j a n d i S e w o e vindt men nog enkele tempelgroepen, die met den algemeenen naam: R u ï n e n v a n P r a m b a n a n 1) menig reiziger trekken en ons in stomme taal veel te zeggen hebben van de vroegere bewoners.

Op reis naar Salatiga. De reis van S o e r a k a r t a naar S a l a t i g a kunnen wij per spoor en per rijtuig afleggen. Wij verkiezen het laatste. In het eerst gaat het over vlak, wel bebouwd land, hoezeer wij op het vorstelijk gebied zullen moeten betreuren, dat de bruggen en wegen in niet zulk een goeden staat verkeeren als in de Gouvernementslanden. Tot B o j o l a l i houden we deze vlakte met een prachtig gezicht op de 2 vulkanen, den Merapi met zijne steeds rookende pluim en den Merbaboe. Bij genoemde plaats wordt de weg hobbelig ten gevolge der dalspleten, die op de ribben van eerstgenoemden vulkaan voorkomen. Bij de dessa A m p e l, op de grens van Soerakarta en Semarang gelegen, wordt de weg beter, die ons dra bij S a l a t i g a brengt.

Salatiga. Heeft dit plaatsje misschien de aandacht al getrokken van Hindoe-priesters, van wie het naar drie steenen tempels den naam Sela-tiga (3 steenen) ontving, sedert 1628 is het meer opgekomen, toen men er de eerste pasanggrahan's oprichtte en er zich eene kleine bevolking onder een inlandsch hoofd verzamelde. De oorlog tusschen de leden van het Mataramsche huis werd hier in 1755 met een vrede geëindigd, terwijl in 1811 Gouv.-Generaal

1) Zie: Eigen Haard 1892, bl. 388.

Tjandi Sewoe, res. Soerakarta.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer Mr. O. J. H. Graaf van Limburg Stirum.

Kerkje te Tjemeh.

Janssens aldaar de capitulatie teekende, waarbij Java aan de Engelschen werd overgegeven.

Toch verdient Salatiga niet enkel onze aandacht om deze geschiedkundige bijzonderheden. Het heerlijke, frissche klimaat, dat hier eene bijna voortdurende lente teweegbrengt (alleen in Juli en Augustus waaien er gure winden) lokt niet zonder reden vele Europeesche familiën, die er verblijf zoeken. Ook zijn in het stadje zelf vele mooie punten, o. a. komt op een in het midden gelegen plein eene heerlijke laan van kanarieboomen uit, die den wandelaar zeker aantrekt, terwijl de goed bebouwde omstreken, door de groote vruchtbaarheid, een buitengewoon rijken plantengroei vertoonen, en den liefhebber van uitstapjes veel te genieten geven. Overal ziet men frissche, groene sawah's, afgewisseld met djati-bosschen, waartusschen het glanzige groen der koffietuinen, en nu en dan de bevallige dorpsboschjes eene aangename afwisseling brengen. In de buurt van Salatiga worden bovendien enkele gezondheidsbronnen gevonden, waarvan een druk gebruik gemaakt wordt.

De Salatiga-Zending. Salatiga heeft voor den zendingsvriend nog meer aantrekkelijks, dat wij willen gedenken. Aan den naam dezer plaats is de werkzaamheid der Salatiga-zending verbonden, en den arbeid van het viertal broeders mogen we niet stilzwijgend voorbijgaan. Het is vooral zendeling de Boer geweest, die deze Zending bekend heeft doen worden. In 1868 uitgezonden namens wijlen Ds. Witteveen van Ermeloo heeft deze eenvoudige man, die met een warm hart voor den Javaan zich aan dezen arbeid gaf, de enkele verspreid wonende Christen-inlanders, door den arbeid van Mevr. le Jolle, thans Mevr. van Vollenhoven, reeds gewonnen, om zich verzameld en langzaam zijn werk uitgebreid. Genoemde zuster der Gemeente, die te Salatiga woonde, kreeg van de Regeering een stukje grond op 18 palen afstands van de hoofdplaats voor hare vergaderde Christenen. De naam van deze vestiging was Njĕmoh, doch werd wegens uitbreiding door de Regeering herdoopt in Wonoredjo (= liefelijk oord). Na het vertrek van Mevrouw le Jolle naar Europa heeft zich deze gemeente 12 jaren, tot de komst van de Boer, staande gehouden te midden der Mohammedaansche omgeving. Aan een buitengewonen tact, dien deze man voor den omgang met Javanen schijnt gehad te hebben, paarde hij veel ijver, en men heeft het hoofdzakelijk zijn arbeid te danken, dat thans in tal van dessa's een grootere of kleinere kring van Christenen gevonden wordt. Eerst te Wonoredjo gevestigd, woonde hij laatstelijk te Tempoeran nabij Salatiga. Veel hulp ondervond hij van broeders, die door de Zendingsvereeniging te Neukirchen tot hulp werden uitgezonden. Thans zijn behalve de hoofdstations Salatiga, Wonoredjo, Tjemeh, Klampok en Kelitjeret, nog in een dertigtal dessa's een 1000-tal Christenen vergaderd, terwijl verleden jaar in Blora (res. Rembang) de arbeid werd begonnen. Aanvankelijk ondervindt de daar gevestigde zendeling veel welwillendheid van den Regent te Blora en diens beambten. Onze afbeelding geeft ons een beeld van het eenvoudige, doch doelmatige kerkgebouw te Tjemeh.

In den laatsten tijd is men meer bepaald met landontginningen aangevangen, in vroeger tijd bepaalde vooral zendeling de Boer zich tot reizen, die hij over de onderscheidene posten maakte, terwijl hij zich dan in elke dessa eenigen tijd ophield, om tot raad en steun te zijn voor de inlandsche hel-

pers. Is door den dood van zendeling de Boer, die begin 1891 stierf, een groot verlies geleden, men moet erkennen, dat zijn arbeid met veel toewijding door de Neukircher broeders wordt voortgezet. In tegenstelling met andere genootschappen gaat deze Zending van het beginsel uit, geen giften te vragen. *Men leeft en werkt in het vertrouwen dat de Heer, wiens het goud en het zilver is, voor de behoeften der Broeders wel de harten neigen zal.* Tot nu toe is dit vertrouwen nooit beschaamd, al hebben de zendelingen wel eens moeilijke tijden doorleefd.

Ambarawa en Willem I. In de buurt van Salatiga ligt het plaatsje Ambarawa, door eene zijlijn met den spoorweg Semarang-Vorstenlanden verbonden. Als middelpunt voor de verdediging van Java heeft Ambarawa groote beteekenis, hoezeer enkele strategen van naam zich meermalen over de minder goede keuze hebben uitgelaten. Ambarawa ligt ten Zuiden van den tweesprong, dien de groote weg van Semarang naar de Vorstenlanden maakt, en waarvan de zijtak naar Magelang voert. In de vallei nu van Ambarawa, ten Zuiden der dessa liet Gouv.-Generaal van den Bosch in 1833 het fort Willem I met het versterkte kamp Banjoe Biroe aanleggen, ten einde dien tweesprong te kunnen bestrijken. Door inundatie, uit het Oosten, Zuiden en Zuid-Westen aan te brengen, meende men het gekozen punt bijzonder geschikt te maken voor de verdediging tegen een mogelijken binnendringenden vijand. Gaf de moerassige bodem, waarop het fort gebouwd werd, reeds moeilijkheden bij den aanleg en is daardoor het verblijf der troepen aldaar niet bevorderlijk voor hun gezondheid, men moet de vesting sedert de invoering van getrokken geschut niet zoo onneembaar achten, omdat zij van de omliggende hoogten gemakkelijk beschoten kan worden. Bovendien bleek het in 1865 en 1872, dat aardbevingen groote schade aan vesting en kampement aanbrengen konden.

Van Ambarawa gaat de weg naar Semarang, dien wij nu volgen, over het gezondheidsetablissement Oengaran, door zijne gezonde ligging en heerlijke omgeving buitengewoon gezocht.

Semarang. Semarang, eene der hoofdplaatsen van Java, trekt door zijne gunstige ligging aan het eind der spoorlijn van de Vorstenlanden veel reizigers. Ook worden vele producten uit de binnenlanden langs deze lijn vervoerd. Hoe jammer voor de scheepvaart, dat de reede zoo vol ondiepten is. Schatten zijn er aan besteed, om haar op de begeerde diepte te houden. Steeds is een stoombaggermolen in werking, om den mond van het riviertje, dat door de stad stroomt en hier in zee valt, en dat veel zand afvoert, open te houden; een kanaal, Bandjir-kanaal genaamd, werd gegraven, om de lager gelegen deelen der stad te vrijwaren tegen overstrooming, door den wateraanvoer der binnenlands gelegen bergen, meermalen veroorzaakt. Men moet erkennen, dat veel gedaan is, om Semarang de voordeelen van zijne gunstige ligging te doen behouden, en nog ontziet het Gouvernement geen kosten om door aanleg van havenwerken als anderszins, den handel zijn eisch te geven.

De stad zelve heeft in bouw en ligging veel van Batavia; men spreekt van eene oude en nieuwe stad De oude stad is ongezond; het riviertje, waarvan boven gesproken werd, loopt door overbevolkte kampongs, meest door inlanders bewoond. De Europeanen vestigen zich veelal in het nieuwere deel.

Velen wonen in sierlijk gebouwde villa's; aan den zg. Bodjongschen weg gelegen, waarmee men de stad van Pekalongan af, binnenkomt. Het is eene schoone, breede laan van ongeveer ½ uur gaans. Langs oude, lommerrijke kanarieboomen passeert men de met fraaie parken voorziene woningen, waaronder vooral het residentiehuis de aandacht verdient.

. Een prachtig gezicht levert de stad van de reede gezien met het achter haar liggende bergland op. Men kan van daar onderscheiden zoowel de Prahoe als de «tweelingbroeders», Sindoro en Soembing, terwijl de schilderachtige voorheuvels van den Oengaran, welks top met donkergroen gebladerte is getooid, zich tot de vlakte van Semarang uitstrekken.

Kampong Mlaten en **Kajoe Apoe**. De stad Semarang is de standplaats van een zendeling van het **Nederlandsch Zendelinggenootschap**, die binnen de stad zelve en in de kampong Mlaten eenige Christenen rondom zich heeft verzameld, voor wier belangen hij zorg draagt. Ook doet hij naar het aan den stoomtram Semarang-Pati liggende Kajoe Apoe af en toe dienstreizen, ten einde zijn inlandschen helper, die deze laatste gemeente bestuurt, in zijn arbeid te leiden. Deze laatste heeft zelfs in de hoofdplaats der residentie Japara, Pati en in het daarbijliggende Joana eenige Christenen kunnen vereenigen.

Demak. Van Semarang vertrekkende, willen wij per stoomtram, die langs den postweg aangelegd is, de negorij Demak bezoeken. In de historie is Demak als de zetel van Javaansche vorsten zeer bekend. Men vindt daar ter plaatse nog eenige graven van vorsten, die over het groote rijk Demak regeerden. Volgens het Javaansche volksgeloof worden in de rivier van Demak nog eene witte schildpad en eene witte krokodil aangetroffen, die voedsterlingen waren van den eersten vorst van Demak. «De prauw van dien Vorst was «eenmaal op de rivier door een aantal krokodillen aangevallen, die alle over-«wonnen werden. Sedert mogen gewone krokodillen zich niet meer in de «rivier ophouden; de witte krokodil, die haar bewaakt, vergunt hun slechts «eenmaal in 't jaar een kortstondig bezoek op den stroom.» 1)

De stoomtram, die ons in deze plaats bracht, is van overwegend gewicht voor de ontwikkeling van een der rijkste en vruchtbaarste gedeelten van Java. Voor de belangen der Javaansche suikerfabrieken is dit middel van vervoer van groote beteekenis, en de geheele streek ondervindt hiervan het voordeel. Wij zouden tot Joana met dit vervoermiddel kunnen doorreizen. Tevens zij opgemerkt, dat bij Koedoes reeds in het Japarasche, een tak noordwaarts naar Majonglor uitschiet, en van Demak een andere zijtak zuidwaarts ons over Poerwodadi naar Wirosari zou kunnen brengen.

De modderwellen van Koewoe. Wij willen dezen tweeden zijtak nemen, omdat, niet ver van zijn eindpunt, bij de dessa Koewoe, door ons aan de zoo bekende modderwellen een kort bezoek zal worden gebracht. Onderweg, den blik slaande op het bergachtige binnenland kunnen wij tot een getal van 9 vulkanen waarnemen: de verafgelegene, reusachtige Lawoe, op de grenzen van Soerakarta en Madioen vertoont zich zelfs aan ons oog. De modderwellen, waardoor Koewoe bekend is, zijn een merkwaardig natuur-

1) Veth, Java III, 502.

verschijnsel, uit vulkanische werkingen van den bodem wellicht te verklaren. Eene beschrijving daarvan vinden wij o. a. bij van der Lith, die ze ons aldus teekent:

«Een eenigszins opgehoogd terrein uit blauwen modder bestaande en gele-«gen te midden van vruchtbare, lachende rijstvelden, bevat de modderwellen, «die thans onze aandacht vereischen. Aanhoudend worden hoopen slijk ge-«vormd, die als molshoopen beginnen, zich in weinige minuten drie tot vier «voet verheffen, dan plotseling met een geluid als van een pistoolschot open-«barsten, een weinig witten rook en zilt water uitlaten, en dan weer eens-«klaps met den grond gelijk worden. Van tijd tot tijd golft het geheele ter-«rein op en neder, totdat op een tweetal plaatsen de vloeibare modder zich «somwijlen, en wel het meest in den regentijd, tot twintig voet in de lucht «opheft, met een doffen, doch zwaren slag uiteenspat en een witten zwavel-«damp uitzendt. De steeds trillende bodem bestaat ten gevolge van het door-«zijpelende water en de steeds opstijgende gassoorten uit een slijkerigen en «zeer weeken grond, zoodat het uiterst gevaarlijk is, dien te betreden, en «en men alleen door behulp van bamboezen vlotten zich een eindweegs op «dit verraderlijk terrein kan wagen. Het kost zelfs weinig inspanning, om «een bamboezen stok tot op eene diepte van 40 à 50 voet in de aarde te drijven.»

De Doopsgezinde Vereeniging. Met den stoomtram naar Demak teruggekeerd, zal het thans ons doel zijn in de residentie Japara aan den noordelijken voet van de vulkaan Moeria eenige nietige dessa's op te zoeken, die, ofschoon op de grootste atlassen of kaarten vruchteloos gezocht, toch toonbeelden zijn van de energie van een jongen zendeling. Door allen, welke zijn arbeid kennen, wordt hij met belangstelling wordt gadegeslagen. Het zijn de dessa's Mergaradja, Tegalamba en Banjoetawa, alle ontginningen van den heer Jansz Jr., zendeling der **Doopsgezinde Vereeniging.**

Verlaten wij bij Koedoes den postweg, we kunnen per stoomtram nog doorrijden tot Majonglor, om dan over den gewonen weg eerst Japara aan te doen. De naam dezer plaats, weleer van meer beteekenis dan thans, is nauw verbonden aan den eerwaardigen vader van bovengenoemden zendeling, den heer P. Jansz. Reeds langer dan 30 jaar was deze laatste hier, in Japara, in het Evangelie werkzaam, door iedereen geacht, zij het niet om zijn stillen Evangeliseerenden arbeid onder de inlanders, een arbeid, waarop hij veel vrucht mocht zien, dan om zijne rechtschapenheid. Als grondig kenner der Javaansche taal moet men hem bovendien de eer geven, die hem toekomt. Droeg hem het Britsch- en Buitenlandsch Bijbelgenootschap op, den Bijbel in het Javaansch over te zetten, een arbeid, thans ten naastebij volbracht, sedert ruim een tiental jaren rust hij te Soerakarta van zijn zendingsarbeid uit, dezen thans aan anderen, onder wie zijn zoon, overlatende. Van rusten is eigenlijk geen sprake bij dezen Nestor der Zendelingen op Java. Steeds gaat hij in zijne tegenwoordige woonplaats voort des Zondags voormiddags o. a. godsdienstoefening te houden. Met reden wekt de onvermoeide werkzaamheid van dezen reeds bejaarden man de bewondering van menigeen.

De arbeid der broeders Klinkert, Doijer en Schuurmans, als zendelingen met Jansz Sr. langer of korter werkzaam, is belangrijk genoeg, om in bijzonderheden te worden gedacht. Wij staan evenwel hierbij niet stil,

maar verwijzen dienaangaande naar hetgeen in den 4en Jaarg. blz. 102 van het Ned. Zendingstijdschrift voorkomt.

Het beginsel van landontginning werd door Jansz Jr. in 1881 in toepassing gebracht. In Modjo Warno was het bewijs geleverd, dat eene dergelijke proef, mits goed geleid, slagen kon; ook Jansz. Jr. wilde het ondernemen. Hij koos daartoe den noordoost-voet van den Moeria-berg; nabij de dessa Poentjil, waar hij van de Regeering een stuk voor 75 jaren, groot 192 bouws, in erfpacht kreeg. 1)

De kolonie Mergaradja. Jansz. gaf aan zijne vestiging den naam van Mergaradja (= middel tot welvaart). Vroeger was door een Javaansch helper, tijdens de werkzaamheid zijns vaders, reeds eene kolonisatie van Christenen ondernomen te Kedoeng pendjalin, en Bondo, ten N. van Japara gelegen. Dat Jansz. hier zijn arbeid niet voortzette, vond zijne oorzaak in de omstandigheid, dat deze plaatsen niet gelegen waren aan een goeden weg en ook voor uitbreiding geen gronden aanboden. Mergaradja biedt deze voordeelen wel aan.

Eene kleine uitwijding ter toelichting is hier noodzakelijk. Op drieërlei wijze kan men op Gouvernementsgronden tot de stichting van Christen-dorpen geraken.

1°. De zendeling vestigt zich binnen of onmiddellijk nabij eene bevolkte streek, waar men de te winnen Christenen eenigszins nabij elkander kan doen wonen, en waar gelegenheid is, om door *huur* of door *aankoop* de benoodigde gronden ter *ontginning* te bekomen, opdat de Christenen, die zulks wenschen, afstand zullen kunnen doen van hun aandeel in de aan de Mohammedaansche dessa toebehoorende gronden. Dit geschiedt o. a. te Tjidërës door zendeling Verhoeven (zie bladz. 15).

2°. Wanneer eenige Christengezinnen zich eene nieuwe woonplaats in de wildernis ontginnen. Dit is bijv. het geval in Oost-Java te Modjo Warno en omgeving. De vorm der ontginning blijft aan de inlanders overgelaten, die een onbetwistbaar en onvervreemdbaar gebruiksrecht op den grond ontvangen. De zendeling is daar *bijwoner* en van zijn persoon hangt het hoofdzakelijk af, of hij in zake grondbezit veel zal te zeggen hebben. In bestuurszaken beslist het door de inlanders zelf gekozen dorpsbestuur, welke vrijheid door den Gouv.-Generaal tegen alle inbreuken wordt gehandhaafd. (Art. 71 Reg. Reglem.).

3°. Men kan de Christenen vereenigen op gronden, voor 75 jaren in erfpacht van het Gouvernement verkregen. Bij deze wijze van ontginnen is de zendeling de man, die het initiatief neemt. Hij is de machthebbende, wil men: *landheer*, en hij heeft het in zijne macht reglementen te handhaven, die hij zelf kan vaststellen. Aldus is de toestand op het perceel Mergaradja, dat wij bezoeken, en van zendeling Eendenburg te Pangharëpan (bl. 16). Deze wijze van ontginnen heeft op de tweede nog dit voor, dat de opwonenden van heeren- en cultuurdiensten zijn vrijgesteld.

1) Officiëel staat Mergaradja aldus genoteerd: Perceel Mergaradja, groot 192 bouws distr. Mergotoehoe, afd. Joana, res. Japara. Pachtschat (canon) aan den Staat *f* 2.10 per bouw. Op de Zendingskaart is de plaats der dessa Poentjil aangewezen, doch de naam is ongelukkigerwijze achterwege gebleven.

Bij de stichting van Jansz.' onderneming in 1883 (hij begon met 4 huisgezinnen, te zamen 18 personen, eene uitgestrektheid van 5 bouws te ontginnen) is door hem een reglement van 23 artikelen vastgesteld dat door de «*opgezetenen*» onder getuigen wordt aangenomen. 1) Deze artikelen betreffen o. a. het verbod van opium-verkoop of -bezit; het nalaten van afgodische en bijgeloovige gebruiken; het nalaten van veelwijverij; de verplichting om gemeenschappelijk land en wegen schoon te houden; bruggen te slaan, waterleidingen aan te leggen enz.; bepalingen omtrent de cultuur van den grond, het bezoek der scholen door de kinderen, de zorg voor buffels, enz. enz.

Het behoeft weinig woorden, om duidelijk te maken, dat met eene dergelijke wijze van handelen, waar een practisch zendeling de zaken in handen heeft, voor de vestiging van het Christendom eene groote schrede voorwaarts wordt gedaan. Christen-inlanders, binnen de Mohammedaansche dorpsgemeenschap, vinden allerlei moeilijkheden op hun pad. Het is bezwaarlijk, om voor dezen een natuurlijken levenskring te vinden, die overeenkomt met hunne behoeften. Het Mohammedanisme kent geen scheiding van Kerk en Staat: *wie in een Mohammedaansche dessa als burger leven wil en erkend wil zijn, moet Mohammedaan wezen.* Blijft hij daar wonen, dan ontmoet hij allerlei doornen en distelen op zijn pad. Het eigendoms- en erfrecht zweeft voor den Christen; zijn huwelijk wordt ongeldig verklaard; de liefde zijner kinderen heeft hij verbeurd.

Het valt niet te ontkennen, dat de regeling der rechtsbelangen der Christengeworden inlanders voor de Regeering allerlei moeilijkheden aanbiedt, omdat deze om goede redenen het beginsel van zelfbestuur der dessa's niet zal prijs geven. Doch een samenwonen van Christenen te midden van Mohammedaansche dessagenooten zal steeds aanleiding geven tot ergenis voor den Mohammedaan en tot leed voor den Christen; dus heeft eene vereeniging van Christeninlanders veel voor. 2)

En wat blijkt nu ten opzichte van Jansz' nederzetting sedert de oprichting? Dit: dat de maatschappelijke toestand bevredigend is; de opgezetenen voelen er zich thuis, aanvragen tot plaatsing komen voortdurend in. De kolonie heeft nette wegen en woningen, goed onderhouden erven en vruchtdragenden bouwgrond, kerk en school worden behoorlijk in goeden staat gehouden, en al vraagt eene voldoende irrigatie der rijstvelden nog zorg en voorziening, men zal deze moeielijkheid ook wel te boven komen. Bovendien komt de kolonie in goeden reuk bij de bestuursambtenaren, die in den aanvang nog al wantrouwend de onderneming op touw zagen zetten. Thans (Verslag 1891) zijn er 120 van de 192 bouws grond tegen billijken erfpachtsprijs aan inlanders afgestaan. Mergaradja en Tegal amba zijn reeds door ontginning één geworden. In het geheel zijn er reeds 393 zielen onder de hoede van den zendeling vergaderd. Kedoeng Pendjalin met Bondo kan men als filialen beschouwen, waar we den zendelingen af en toe een bezoek van een

---

1) Zie: Evangelisches Missions Magazin 1889 bl. 443.

2) In het Nederl. Zendingstijdschrift 4e Jaarg. bladz. 15 komt een belangrijk referaat voor van den zendeling Verhoeven, waarin de bezwaren, wel eens aangevoerd tegen evangelisatie door landontginning, aan de werkelijkheid getoetst worden.

paar weken zien brengen, om avondmaal te houden en kerkelijke belangen te regelen. De zendeling is en blijft de ziel der onderneming, en Jansz Jr. schijnt de rechte man op de rechte plaats te zijn.

Het is onmogelijk, den gunstigen invloed in resultaten om te zetten. De stoffelijke welvaart der «*opgezetenen*» moge niet gering wezen; wij willen het uitspreken, dat de bevolking er in geestelijken zin niet anders dan wèl bij varen zal, waar men èn door geregeld schoolonderwijs èn door catechisatie en prediking de bevolking onder den invloed van het Evangelie brengt. Christen-dessa's worden op die wijze lichtende punten aan den Mohammedaanschen hemel, die, zoo ze zich uitbreiden mogen, het licht der halve Maan zullen doen verbleeken voor dat van de Zon der Gerechtigheid.

Als geneeskundige heeft de zendeling voorts veel te doen: in 't laatste Verslag staat dienaangaande vermeld, dat hij 12 à 13 patienten per dag behandelt; nog heeft hij het onderricht van helpers onder zijne leiding. Nu hij onlangs hulp van een tweeden zendeling kreeg, is het zoo voor de inlanders als voor deze twee jonge mannen te wenschen, dat de kolonie op den duur blijke te voldoen aan redelijke eischen. De gegevens zijn daartoe aanwezig; God zegene hun arbeid!

AANHANGSEL OVER HET EUROPEESCH EN INLANDSCH BESTUUR OP JAVA. 1)

Men mag zich met reden verbazen, dat het handjevol Europeanen in het groote Insulinde heerschappij voert. Al moge, voornamelijk op enkele Buitenbezittingen, het Nederlandsche gezag nog niet overal evenveel te beteekenen hebben, en de bevolking in de binnenlanden van menig eiland van een Nederlandsche Regeering zelfs geen kennis dragen, op de plaatsen, waar het maar eenigszins mogelijk is, wordt het Nederlandsche gezag gevestigd, en wat meer zegt, geëerbiedigd. Het zal geen betoog behoeven, dat het van de besturende ambtenaren veel tact en kennis van plaatselijke toestanden vereischt, om het Nederlandsche gezag zoo te handhaven, dat men niet van onderdrukking kan spreken.

Niet zonder reden heeft Nederland zijn goeden naam als koloniale mogendheid verkregen. En toch! Nederland onderhoudt zijn gezag niet met kracht van wapenen. Veeleer is dit gelegen in het hoofdbeginsel, dat van den aanvang af gold en beproefd is gebleken: de bevolking te doen besturen door hare eigene Hoofden. Het Europeesche Bestuur werkt, om zoo te zeggen uit de hoogte; het onderhoudt daardoor een onbeperkten eerbied; en, waar het krachtig optreedt om de huishoudelijke bestuursinstellingen te handhaven, de uitoefening van den godsdienst der inlanders ongedeerd laat voortbestaan en, waar het bij machte is, voor knevelarijen waakt, daar heeft de ondervinding geleerd, dat de inlander niet tegen het Nederlandsche gezag ingenomen is.

---

1) Naar Mr. J. de Louter. Handleiding tot de kennis van het Staats- en Administratief Recht van Nederlandsch-Indië. 's-Gravenhage, Nijhoff.

Op Java is het Europeesch zoowel als het Inlandsch Bestuur het best geregeld. Wij stellen ons voor, hierbij een weinig stil te staan.

Europeesch Bestuur. Onder den Gouverneur-Generaal staan aan het hoofd der Residentiën, waarin Java is verdeeld, de Hoofden van Gewestelijk Bestuur, Residenten genoemd. In 1859 is hunne instructie vastgesteld en in 1876 gewijzigd. In drie klassen verdeeld, genieten zij bij eene vrije woning vergoeding voor reiskosten en z g. receptie-gelden Met den militairen rang van kolonel gelijk staande, zijn zij de vertegenwoordigers der souvereiniteit in hun gewest en bekleeden zij daar het hoogste gezag, dat alleen rechtstreeks aan den Gouverneur-Generaal ondergeschikt is. Alleen de zaken van zuiver administratieven aard van hun gewest zijn aan het beheer van een der Departementen van Algemeen Bestuur (5 in getal, met onze ministeriën overeenkomende) opgedragen. De Residenten hebben eene zeer belangrijke betrekking. Zij zenden jaarlijks een Algemeen Verslag van hun gewest direct aan den Gouv.-Generaal en geven dezen bovendien terstond kennis van alle belangrijke voorvallen in hun gewest. Voor 't overige wenden ze zich alleen in dringende gevallen direct tot den Gouv.-Generaal, maar zijn in gewone dienstzaken verplicht door tusschenkomst van de betrokken Departements-chefs te correspondeeren en dezen rapport te geven van de zaken, die aan hen zijn toevertrouwd.

Een Resident legt bij zijne indiensttreding in handen van den Gouv.-Gen. den eed van zuiverheid, trouw en geheimhouding af. Hij verbindt zich om geen deel te nemen aan of borg te zijn voor ondernemingen met het Gouvernement; hij mag voorts geene geldelijke verbintenissen aangaan met inlandsche Hoofden enz. Op politiek terrein is de Resident belast met de zorg voor de handhaving van het Nederlandsch gezag «*met den meesten klem maar zonder willekeur en hardheid*». Op wetgevend terrein zijn zijne verplichtingen hoofdzakelijk in het Regeerings-Reglement omschreven. Dit veroorlooft hem «*reglementen en keuren van politie te maken*» en bij overtreding straffen toe te passen, hoewel onderwerpen van algemeen strafrecht door de rechtbanken worden behandeld. Op rechterlijk terrein is de Resident voorzitter van het residentiegerecht, terwijl hij in zake financiën het hoogste gezag in zijn gewest uitoefent, en direct met het Departement van Finantiën in verbinding staat. Voorts heeft hij het oppertoezicht over alle takken van dienst. Alle ambtenaren binnen het gewest zijn aan hem ondergeschikt; diensvolgens heeft hij op gedrag, ijver en geschiktheid toezicht te houden. Voorts is hem de behartiging van allerlei belangen opgedragen met name van den landbouw, veeteelt, onderwijs en godsdienst, enz. enz.

In enkele gewesten van Java is de werkkring van eenigszins anderen aard als wij hier beschreven; bijv. in de residentie Batavia, waar vele werkzaamheden verricht worden door de Hoofden der Departementen; in de Vorstenlanden betreft zijn bestuur alleen de Europeanen en de Vreemde Oosterlingen.

Den Resident staat een Secretaris ter zijde.

Onder den Resident is geplaatst de Assistent-Resident, die als het hoofd eener Afdeeling fungeert en dan ook wel Hoofd van het plaatselijk Bestuur wordt genoemd. Diens werkkring ligt geheel binnen de grenzen van dien der Residenten, wiens vertegenwoordiger of plaatsbekleeder hij eigenlijk

is. Zijn gezag is hoofdzakelijk van administratieven en politioneelen aard.

Onder de Hoofden van Gewestelijk en Plaatselijk Bestuur staan de Controleurs bij het Binnenlandsch Bestuur. Een gezagvoerend ambtenaar is de Controleur niet (tenzij hij tijdelijk den ass.-resident vervange); toch is zijne betrekking hoogst gewichtig. Men heeft de Controleurs wel eens genoemd «de vingers» ook wel «de gevoels- en bewegingszenuwen der Hoofden van Gewestelijk en Plaatselijk Bestuur», en daarin ligt dan ook zeer duidelijk opgesloten, dat hun werkkring buitengewoon belangrijk is en veel tact eischt.

Zij dienen om de taak der assistent-residenten en residenten gemakkelijk te maken. Alle staten dienen zij bij dezen in, gelijk zij ook van de eerstgenoemden alle bevelen ontvangen. Hunne taak is tweeledig: ten 1°. moeten zij de belangen der bevolking behartigen en 2°. die van den Staat niet uit het oog verliezen. Derhalve moeten zij een verstandigen omgang met de Inlandsche Hoofden bevorderen; zij trachten dezen te leiden en te raden, waarschuwen hen voor willekeur en knevelarij, maken hen opmerkzaam op de belangen van de bevolking en de wenschen van het Gouvernement, controleeren de uitvoering der bestuursverordeningen, doch zonder dat zij mogen bevelen. Zij moeten zich derhalve toeleggen op de landtaal en de kennis van den adat; zij dienen hunne afdeeling en hare bevolking goed te kennen in al de belangen, die er te behartigen zijn: belangen van landbouw en veestapel, middelen van gemeenschap en voeding, nijverheid en handel, heeren- en cultuurdiensten, landelijke inkomsten, ja, wat niet al. Van hun tact hangt het dan ook veel af, of een bestuursmaatregel bij de Inlandsche Hoofden goed wordt opgevat en uitgelegd, terwijl zij aan den anderen kant de bevolking trachten te beschermen voor onderdrukking en knevelarij door stipt controle te houden over de uitgevaardigde bevelen. Van hun doen en laten houden zij geregeld een dagboek, dat aan den Assistent-Resident wordt overgelegd, die het, met zijne aanteekeningen benevens die van den Resident, weer aan hem terugzendt.

Op de laagste sport der ambtelijke ladder staat de Aspirant-Controleur, die tot hulp van den Assistent-Resident of den Controleur aan dezen is toegevoegd en door hem aan het werk wordt gesteld.

Inlandsch Bestuur. De schakel nu tusschen de Inlandsche bevolking en het Gouvernement wordt gevormd door den Regent, die aan het Hoofd van een Regentschap staat. Aangezien het aantal Regentschappen met dat der Afdeelingen ongeveer overeenkomt, daar zooveel mogelijk, elk Regentschap tot eene Afdeeling is gemaakt, wordt meestal naast of boven elken Regent een Assistent-Resident of Resident aangetroffen, die de bestuursbevelen aan den Regent overbrengt. De Regenten zijn ondergeschikt aan den Resident en Assistent-Resident, ofschoon in rang boven den laatsten verheven; zij heeten vertrouwde raadgevers van beiden, tot wie zij zich in betrekking van «ouderen en «jongeren» broeder gevoelen. Deze Europeesche bestuurspersonen zullen het oordeel van de Regenten vragen over alle voorgenomen beschikkingen ten opzichte der inlandsche bevolking. Bezwaren zullen deze laatsten mogen inbrengen, waar zij van oordeel zijn, dat bestuursmaatregelen met de belangen dier bevolking strijden; doch, een eenmaal genomen besluit dienen zij ten uitvoer te leggen. Ofschoon de Regenten

alle politieke en wetgevende macht missen, oefenen zij echter naast eenige rechterlijke functiën een zuiver administratief gezag uit. Hunne eerste plichten bestaan in de stipte uitvoering van hoogere bevelen en in de zorg voor den geregelden gang van den dienst. Handel drijven, deelgenoot zijn in of borg zijn voor verpachtingen of aanbestedingen is hun verboden, terwijl hun eveneens een aandeel in de gemeentevelden of -opbrengsten is ontzegd.

Doordien de bevolking tegen de Regenten opziet, oefenen deze laatsten grooten invloed uit op de mindere hoofden en zijn zij diensvolgens aangewezen, om de willekeur van ondergeschikte ambtenaren tegen te gaan. Zij zijn handhavers der politie, oefenen toezicht op den landbouw uit, sporen de bevolking aan tot den aanleg en het onderhoud van waterleidingen voor den rijstbouw, handhaven de gemeentelijke en bijzondere rechten op den grond, moedigen veeteelt, nijverheid en handel aan, trachten door den aanleg van pasar's (markten) en verbetering der gemeenschapsmiddelen den bloei der dessa's in de hand te werken, zijn in 't kort vaders voor hun gebied. Zij hebben toezicht op de inlandsche scholen en de opvolging van alle daaromtrent gegeven voorschriften. Ook oefenen zij toezicht uit op den Mohammedaanschen godsdienst, en stelt men hen aansprakelijk voor alle godsdienstige woelingen in hun regentschap. Het innen der belastingen en het beheer van 's lands kassen en pakhuizen is evenwel den Regenten ontzegd.

De rangen en titels voor de Regenten zijn nog al verschillend. Bij elke benoeming worden deze zaken door den Gouv.-Generaal bepaald, en de mogelijkheid van opklimming in rang of verandering van titel blijft open, doch onder de voorwaarde van kunde, trouw en ijver. De hoogste ambtstitel is die van Raden Adhipati, in rang gelijk staande met dien van luitenant-kolonel. De bezitter van dezen titel heeft recht op een witten pajong (zonnescherm) met drie vergulde cirkels, terwijl hij 34 volgers hebben mag; dan volgt de titel van Raden Toemenggong, gelijk aan dien van majoor, met den half witten, half groenen pajong met dezelfde cirkels en 27 volgers. Soms hebben deze Hoofden nog adellijke titels als Pangeran, Ario enz. De eerste titel geeft bovendien recht op het voeren van den gelen pajong of songsong. Tot het voeren van de Nederlandsche vlag zijn zij àllen bevoegd.

De Regenten worden door den Gouv.-Generaal benoemd op voordracht der Residenten en wel zooveel mogelijk, uit de zonen of familieleden van den overledene, altijd onder voorwaarde van ijver, eerlijkheid en trouw; ook wordt hun tractement door het Bestuur bepaald. Met groote omzichtigheid wordt door ons Gouvenement al wat tot den uiterlijken staat der Regenten in betrekking staat, in acht genomen, omdat de inlander hieraan zeer veel hecht.

Onder de Regenten op Java zijn schoone, welgemaakte mannen, meermalen met trotsche, vorstelijke gelaatstrekken; bijna zonder onderscheid hebben zij het volle gevoel hunner waardigheid. Deze laatste karaktertrek laat zich verklaren uit hunne positie als gebieder: voor den inlander zijn zij de machthebbers; en het Gouvernement zal hunne waardigheid steeds met zorg handhaven. De Regenten zijn voor ons Gouvernement een ware steun, hoezeer het voorkwam, dat het Indisch Bestuur er niet tegen opzag een Regent uit zijn ambt te ontzetten, waar het bleek, dat hij de inlanders knevelde. Bijna zonder uitzondering zijn zij tegenover Europeesche ambtenaren nederig en

Een Javaansch Regent.

Naar eene teekening van E. Hardouin, overgenomen met toestemming van den Heer A. W. Sijthoff te Leiden.

bescheiden, gelijk zij het tevens verstaan, tegenover hunne eigene landzaten gebiedend, meermalen trotsch op te treden. Geen inlander zal het wagen anders dan in de nederigste houding zijne Regenten te naderen en over den grond bijna kruipende hem zijne sembah (groet) te brengen. Verlaten zij hunne woning (dalem), dan zijn zij gewoonlijk door het hun vergunde aantal volgers vergezeld, die hun hunne wapenen, zitmat, sirih-doos en andere ornamenten nadragen. Het grootste onderscheidingsteeken, de pajong, wordt overal, waar zij zich begeven, meegevoerd. Meermalen wordt deze hen door een dwerg of een zonderling wezen nagedragen (zie de plaat). Rijden zij uit, meestal in rijtuigen met vier vlugge paarden bespannen, dan worden zij gewoonlijk voorafgegaan en gevolgd van eenige gewapende personen in fantasie-uniform gekleed. Wordt de pajong maar in de verte zichtbaar, dan staat al, wat inlander is, stil, en hurkt tot eerbiedigen groet neder, tot de stoet gepasseerd is. Ruiters stijgen af, om in eerbewijzing niet onder te doen; geen hoofddeksel blijft op zijne plaats. Onderdanig laat de inlander den man, die den grootsten invloed op zijn leven heeft, passeeren.

De kleeding der Regenten is meerendeels netjes en kostbaar. Een fijn gebatikte doek is sierlijk om het hoofd gewonden; de sarong is eveneens van de fijnste stof; het badjoe (buisje) van fijn laken of fluweel, donkerblauw of zwart van kleur; de broek van dito stof, hoezeer van Europeesch snit, is evenals het badjoe versierd met breed gouden passement en gouden knoopen. Ook wordt door jongeren gaarne Europeesch schoeisel gedragen. Aan den witten borstrok pronken veelal diamanten knoopjes, terwijl de lakensche buikband met gouden passementen niet ontbreekt, om de onontbeerlijke kris te houden, welker handvatsel en scheede meermalen met goud en diamanten zijn ingelegd.

Spaarzaamheid behoort niet tot de eigenaardige karaktertrekken van de Regenten: eerder moet men hen praalziek en verkwistend vinden. Dikwijls heeft het Gouvernement de schulden moeten afbetalen van hen, die door hunne zucht tot weelde in geldelijke moeilijkheden verkeerden.

De Regent, Mohammedaan van geloof, heeft uit dien hoofde geen bezwaar meer dan eene vrouw de zijne te noemen. De oudste van deze draagt den titel van Raden Ajoe en wordt door het Gouvernement ook als zoodanig erkend; zij deelt dan ook met den Regent in het officiëel eerbetoon, zoodra zij zich in het openbaar vertoont. Bij officiëele plechtigheden brengt de Regent haar dan ook in den kring der Europeesche omgeving, en bij maaltijden zal de Resident niet nalaten, haar in behoorlijken vorm naar de tafel te geleiden.

De levenswijze der Regenten houdt het midden tusschen eene Europeesche en Javaansche. Zijn er Europeanen te gast, dan zijn zij wellevende gastheeren genoeg, om zich naar de gewoonten dezer laatsten te schikken: de tafel is niet alleen op Europeesche wijze ingericht, maar zij ontzien ook geen kosten, om hunnen gasten genoegen te geven en hunne wenschen te voorkomen. Toch vindt men velen hunner, die des ondanks als goedgeloovige Muzulmannen, den wijn onaangeroerd laten, al zullen zij den Europeaan tot die onthouding niet willen uitnoodigen.

Over het algemeen zijn de Regenten groote liefhebbers van openbare vermaken. Jachten, wedrennen, gevechten met tijgers en buffels, worden gaarne

door hen georganiseerd, en meer dan ééne aloen-aloen was getuige van de pracht, bij volksfeesten ten toon gespreid. Bij de feesten, door hen gegeven, zal noch gamelan, noch wajang ontbreken, terwijl bij besloten partijen het kaart- en schaakspel niet onaangeroerd blijven.

De Regenten op Java zijn gewoonlijk goed ontwikkeld. Meer dan een verstaat goed Nederlandsch, en schrijft het correct; vooral het jongere geslacht geeft daardoor blijk, dat het onderwijs, hun verstrekt op de «scholen voor zonen van Inlandsche Hoofden», gelijk er o. a. te Bandong eene is, wel aan hen is besteed. Enkelen zelfs treft men aan, die in het Fransch en Engelsch tamelijk bedreven zijn.

Met regeeringszaken bemoeit zich de Regent persoonlijk weinig, al zal hij zijn oordeel over een en ander wel doen kennen. Hij heeft een inlandsch Hoofd naast zich met den titel van Patih. De Patih is de eerste dienaar van den Regent en verricht alle werkzaamheden, die deze hem opdraagt; hij is bij tijdelijke verhindering zijn plaatsvervanger, doch, evenals de aan den Regent toegevoegde beambten, onder wie de Djoeroetoelis of schrijver, ambtenaar van het Gouvernement, dat hem ook bezoldigt. De Patih heeft recht op het voeren van een pajong, half groen en verder wit en blauw met drie vergulde cirkels; in het openbaar mag hij met 9 volgers verschijnen; ook heeft hij over heerendienstplichtigen te beschikken.

De Regentschappen zijn verdeeld in districten, aan welker hoofd een Wedono staat. Hoewel Wedono's veelal leden van aanzienlijke geslachten zijn, worden zij evenmin als de Regenten bij erfopvolging gekozen. Op voordracht van den Resident, die dienaangaande in overleg met den Regent treedt, worden zij door den Gouv.-Generaal benoemd. De Wedono is in zijn district het hoofd, en tevens de rechterhand van den Controleur, dien hij op zijne reizen steeds vergezelt. Instructie en verplichtingen zijn vrij wel gelijk aan die van den Regent; alle bevelen van het Europeesch bestuur komen tot hem door tusschenkomst van zijn onmiddellijk hoofd. Ook hij heeft een schrijver en vier oppassers, van staatswege bezoldigd, in zijn dienst.

Onder de Wedono's staan als Hoofden in de onder-districten de Assistent-Wedono's, door den Resident aangesteld of ontslagen. Thans volgen in rang de dessahoofden die in de onderscheidene deelen van Java verschillende namen dragen als: Loerah, Petinggi, Bekel, enz.

De bestuursinrichting der dessa's is te merkwaardig, om er niet met een enkel woord bij stil te staan. Men zou niet verwachten, op Java een gansch democratisch element in het bestuur te ontmoeten, en toch wordt dit in de dessa's gezien, ja, wat meer zegt, door het Gouvernement met zorg bewaard. Volgens de heerschende meening heeft er op Java al van oudsher eene zekere mate van autonomie, van zelfbestuur der gemeenten, bestaan; men schrijft vooral aan den Hindoe-invloed de doorwerking van dit beginsel toe. De grondslag, waarop dit dessabestuur rust, is het beginsel van de gemeentebelangen door de belanghebbenden zelfstandig te doen regelen met inachtneming van hoogere bevelen. Vandaar, dat behoudens hoogere goedkeuring, de dessagenooten hunne dessahoofden zelf kiezen. 1)

1) Eene uitzondering daarop zijn de zg. vrije dessa's, waarvan later meer.

Deze verkiezing valt niet voor in de woningen der hoofden, maar in de dessa's zelve. *Verkiesbaar is elk ingezetene, die niet als opiumschuiver bekend staat.* Ten einde de keuze niet te belemmeren, heeft het Gouvernement uitdrukkelijk verklaard, dat kennis van lezen en schrijven niet als voorwaarde mag gesteld worden. Op de keuze wordt de goedkeuring van den Resident gevraagd, die niet weigeren mag, dan om dringende redenen en zelfs niet anders dan met opgave zijner bezwaren aan den Gouv.-Generaal. Ontslag kan alleen bij verzuim, wangedrag of misdrijf worden gegeven. De inwendige aangelegenheden der dessa zijn door de Regeering niet geregeld, en deze regeling wordt krachtens het aangenomen beginsel dan ook aan het dessabestuur overgelaten. Het dessahoofd heeft meestal de «hoofden en oudsten der dessa», gelijk het in officiëele stukken heet, als dessabestuur naast zich. De Regeering komt rechtstreeks in aanraking met het dessahoofd, als vertegenwoordigende de dessa. Deze staat onder de bevelen van districts- of onderdistrictshoofd, hoewel hij het onmiddellijk bestuur der dessa voert, verantwoordelijk is voor orde en rust, de verdeeling der gronden regelt, voor de inning der landrente zorgt, de heerendienten verdeelt en voorts alle inlichtingen aan het Bestuur verstrekt. Zijne bezoldiging is niet vast, en bestaat in ambtelijk landbezit, vrijstellingen van algemeene lasten, enz.

Uit dit overzicht moge blijken, dat het bestuur op Java, hoezeer het nog leemten hebben moge, op goede, gezonde grondslagen rust. De «*kleine man*» wordt voor de knevelarijen der «*hoofden*» beschermd, en dit wordt door allen gevoeld. Het enkele feit, dat Java in bevolking toenam in de laatste 50 jaren moge dan ook bewijzen, dat rust, veiligheid en rechtszekerheid er bij wonnen. De overtuiging is bij Europeesche ambtenaren vrij wel gevestigd, dat de inlander niet onze slaaf is. Ofschoon hier en daar nog wel eens vernomen wordt van een aanmatigend Hoofd of een onbarmhartig Europeesch ambtenaar, men mag dit gerust uitzonderingen noemen. De overtuiging begint bij hoogere en lagere besturen baan te breken, dat de Javaan meer de vruchten van zijn eigen arbeid mag plukken. Door zorg voor betere gemeenschapsmiddelen, zorg voor cultuur en landbouw, zorg voor vermindering van heerendiensten kwijt zich het Gouvernement van zijne taak beter dan voorheen en wordt de levenstoestand van den inlander gaandeweg beter.

Laat ons, om dit nog beter te verstaan een enkel woordje wijden aan de justitie en de politie, zooals die op Java wordt uitgeoefend.

JUSTITIE EN POLITIE.

In Indië wordt overal, waar ons gezag gevestigd is, recht gesproken in naam des Konings, behalve in die streken, waar de bevolking nog in het genot van hare eigene rechtspleging is gelaten. Op Java is dit laatste, ofschoon nog maar ten deele, het geval in de Vorstenlanden. In de overige residentiën, de zg. Gouvernementslanden is de rechtspraak op de volgende wijze geregeld.

Men onderscheidt eene Rechtspraak voor Europeanen en met hen gelijkgestelden en eene voor Inlanders en met inlanders gelijkgestelden. Bij deze tweeërlei rechtsbedeeling gaat men uit van twee verschillende beginselen: voor Europeanen is de rechtspraak zooveel mogelijk

op Nederlandsche leest geschoeid; voor inlanders heeft de rechtspraak plaats met inachtneming en handhaving der godsdienstige wetten, der volksinstellingen en gebruiken, voor zoover deze niet in strijd komen met de algemeen erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid. Juist dit laatste is uiterst moeilijk in de toepassing, omdat er, gelijk bekend is, zoovele instellingen en godsdienstige gebruiken zijn, die zelfs op de onderscheidene deelen van Java nog zooveel verschillen.

Rechtspraak voor Europeanen. Voor Europeanen en met hen gelijkgestelden heeft men 1°. Residentiegerechten, 2°. Raden van justitie en 3°. het Hoog Gerechtshof.

Het Residentiegerecht wordt gehouden op de hoofdplaats der residentie en wordt samengesteld uit den Resident en een Europeesch griffier, gewoonlijk de secretaris der residentie. Zij hebben eenige overeenkomst met de kantongerechten ten onzent, en zijn ingesteld, om den inlander het verkrijgen van recht tegen Europeanen gemakkelijk te maken. Voor burgerlijke zaken over persoonlijke vorderingen tot een maximum van *f* 200.— en voor strafzaken met overtredingen, waar geen hoogere gevangenisstraf dan 8 dagen wordt geëischt, wordt hiervoor vonnis gewezen. Hooger beroep is toegelaten.

De Raden van Justitie houden slechts zitting te Batavia, Semarang en Soerabaja en omvatten geheel Java. Zij bestaan uit een Voorzitter met 4 tot 6 leden, een officier van justitie met substituut en griffier; deze eveneens met substituut. De leden kunnen slechts Nederlandsche rechtsgeleerden zijn. In hooger beroep worden voor deze rechtbanken de zaken van de Residentiegerechten behandeld, en in eersten aanleg die zaken, welke boven de bevoegdheid dezer rechtbanken gaan. Tusschen onze «gerechtshoven» en deze Raden van justitie is ook weer eenige overeenkomst op te merken.

Het Hoog-Gerechtshof van Nederlandsch-Indië zetelt te Batavia. Zijne leden zijn: een president, twee vice-presidenten, tien à twaalf leden, een procureur-generaal, twee advocaten-generaal, een griffier en drie substituten. Alle leden zijn Nederlandsche rechtsgeleerden. De President wordt door den Koning, de overige leden door den Gouv.-Generaal benoemd. In hooger beroep worden hiervoor de vonnissen van de Raden van justitie berecht; in eersten aanleg de burgerlijke zaken betreffende rechtsvorderingen tegen den Gouv.-Generaal en tegen den Staat (mits geen belasting of pachtzaken betreffende); in strafzaken de misdrijven en overtredingen door hoofdambtenaren (omschreven in het Regeerings-Reglement) begaan. Ook is nog een hooger beroep toegelaten in sommige gevallen op den Hoogen Raad der Nederlanden.

In tegenstelling tot het Moederland bestaat in Indië niet de onafzetbaarheid der Rechters. Alleen de leden van het Hoog Gerechtshof hebben dit prerogatief; overigens kan elk rechterlijk ambtenaar eervol ontslagen worden, of wegens wangedrag enz. op voordracht of na overleg met het Hoog Gerechtshof door den Gouv.-Generaal worden geschorst of ontzet.

Rechtspraak voor Inlanders. «Bij de invoering van den Islam op «Java en Madoera is het niet mogen gelukken om het Mohammedaansche «Recht geheel en al in de plaats te stellen van de aloude volksinstellingen «en gebruiken, en ook in de latere tijden is de Inlander daaraan, hier meer, «elders minder, maar altijd tot op zekere hoogte getrouw gebleven. Vandaar,

«dat het gewoonterecht (adat) in dit land eene plaats inneemt, welke men «in andere Mohammedaansche landen te vergeefs zoekt; ja dat zelfs enkele «onderwerpen bijna geheel daardoor en niet door de voorschriften van de «wet (sarat) worden beheerscht. In overeenstemming daarmee vond men van «ouds op Java en Madoera eene tweeledige rechtsspraak, nl. die der Hoofden «en die der Geestelijkheid, waarvan de eerste de adat, de tweede de sarat «tot richtsnoer nam. Dezen toestand heeft het Nederlandsch gezag geconsa-«creerd, door in den Landraad de Hoofden onder voorzitterschap van een «Europeesch ambtenaar te laten rechtspreken, en de rechtspraak over kwes-«tiën, welke hoofdzakelijk volgens het zuiver Mohammedaansche recht moeten «worden beslist, aan de Priesterraden op te dragen.» 1)

Voor Inlanders en met hen gelijkgestelden zijn er 1°. Districtsgerechten, 2°. Regentschapsgerechten, en 3°. Landraden. In sommige gevallen kunnen de Residentiegerechten, de Raden van justitie en het Hoog Gerechtshof eene zaak berechten.

1°. Districtsgerechten. Deze worden gehouden op de hoofdplaats der districten. De wedono is rechter, en zoovele raadslieden, als de Resident aanwijst, zijn hem toegevoegd. De burgerlijke zaken van Inlanders tegen Inlanders worden hiervoor behandeld.

2°. De Regentschapsgerechten zijn gevestigd op de hoofdplaatsen der regentschappen. De Regent of zijn Patih is de rechter, terwijl nevens hem de penghoeloe (priester), de djaksa (inl. officier van justitie) en nog zooveel ondergeschikte hoofden, als de Resident aanwijst, zitting hebben. Zij oordeelen in hooger beroep over de vonnissen der districtsgerechten, en in eersten aanleg over burgerlijke vorderingen, die voor de districtsgerechten niet behandeld kunnen worden. Ook worden hiervoor strafzaken voor kleine overtredingen, die met eene gevangenisstraf van hoogstens 6 dagen worden gestraft, behandeld. De Residenten, bij ontstentenis vervangen door den assistent-resident en bijgestaan door den hoofddjaksa als ambtenaar van het Openbaar ministerie, berechten strafzaken van politioneelen aard, waarop eene gevangenisstraf van 8 dagen of daarmee gelijkstaande andere straffen, staat. Deze rechtspraak is bekend onder den naam van de politierol; hoewel vroeger hierop veel aanmerkingen voorkwamen, is dit door de vaststelling van het algemeen politiereglement veel verbeterd.

3°. Op de Regentschapsgerechten volgen de Landraden ter hoofdplaats van de residentien en afdeelingen gevestigd. Zij bestaan uit een voorzitter (vóór 1869 de Resident, na dien tijd een daarvoor benoemd Europeesch rechtsgeleerde) en Regenten, door den Gouv.-Generaal aangewezen. Voorts hebben de hoofddjaksa en de hoofdpenghoeloe benevens een Europeesch griffier zitting. De zaken van hooger beroep der regentschapsgerechten en in eersten aanleg de burgerlijke zaken, die hiervoor niet behandeld kunnen worden, worden voor de landraden gebracht. In vroeger tijd had men ook nog

4°. Rechtbanken van omgang. Deze waren oorspronkelijk ingesteld, om in strafzaken voor groote misdrijven, waarop bijv. de doodstraf gesteld was, recht te spreken; ook werden hiervoor berecht het gewelddadig verzet

1) Mr. L. W. C. van den Berg.

tegen het gezag, en werden hiervoor knevelarij en misbruik van gezag der inlandsche hoofden behandeld. Java en Madoera waren daarvoor in 5 afdeelingen verdeeld, nl. Batavia, Semarang, Soerabaja, Rembang en Pamekasan. De bedoeling was, om eenmaal in de twee maanden op deze plaatsen zitting te houden. Sinds evenwèl de landraden een rechtskundigen voorzitter hebben, is de werkkring dezer rechtbanken samengesmolten met dien der landraden.

Behalve deze rechtbanken voor Inlanders worden voor de Residentsgerechten en de Raden van justitie de zaken behandeld, waarbij de inlandsche vorsten, de rijksbestuurders, de wedono's en verdere inlandsche hoofden betrokken zijn.

Het voorafgaande is in hoofdtrekken de rechtspraak in de Gouvernementslanden.

In de Vorstenlanden is de toestand geheel anders. Hier heeft de Regeering de rechtspraak aan de Vorsten overgelaten; er bestaan drie, dan ook grootendeels van ons onafhankelijke rechtbanken; 1°. een ambtelijk college (kadipaten), waarvoor de leden der vorstelijke familie terechtstaan; 2°. een priesterraad (soerambi), waar de geestelijke zaken naar Mohammedaansch recht worden behandeld; 3°. een wereldlijke rechtbank (pradata). Deze laatste staat onder toezicht van den Resident; zij mag van geene strafzaak kennis nemen, voordat de Resident de stukken met zijn visum heeft voorzien; al hare vonnissen moeten binnen 3×24 uren hem worden medegedeeld; wreede en verminkende straffen zijn verboden, terwijl de doodstraf niet mag worden voltrokken, voordat de Gouv.-Generaal zijne goedkeuring heeft gegeven. 1)

Politie. De werkkring der politie is de handhaving der maatschappelijke orde en rust. Zij berust bij de Hoofden van Gewestelijk Bestuur, aan wie alle ambtenaren, beambten en hoofden ondergeschikt zijn. Georganiseerde korpsen politieagenten bestaan er op Java niet, uitgenomen op de hoofdplaats. Wel bezitten de Hoofden van Bestuur en de hulpofficieren van justitie een zeker aantal oppassers, doch dit corps kan nu juist niet zoo voortreffelijk georganiseerd heeten.

Grootendeels zorgt de bevolking zelf voor de politie, althans in de binnenlanden. «Langs alle hoofd- en binnenwegen op Java treft men op zekere af«standen zg. wachthuisjes (gardoe's) aan, hier van steen, daar van hout, «bamboe of ander licht materiëel opgebouwd. Die wachthuisjes, verschillend «in vorm, geven den bewakers eenige beschutting tegen weer en wind. De «inventaris bestaat uit een rek met lansen en dievenhaken (een soort van «greep), een aarden pot met drinkwater, een opgehangen hol blok, waarop «men signalen slaat. Op belangrijke punten zijn die wachthuizen, zoowel bij «dag als bij nacht bezet. Als regel is de bezetting des nachts versterkt. De «wakers hebben op alles, wat passeert, toe te zien; bij brand of andere ge«vaarlijke voorvallen de voorgeschreven signalen op hun blok te slaan en nu «en dan tot zekere grenzen te patrouilleeren. Ter controleering voor hunne

1) Wij spreken hier niet van de priesterraden: rechtbanken, die geheel gebaseerd op de eigenaardige volksinstellingen in verband met godsdienstige gebruiken, en enkel kwestiën van afstamming, huwelijks- en erfrecht behandelen. Artt. 78 Reg. Regl. handelt hierover.

«waakzaamheid geven ze door 't slaan op het blok de heele en halve uren «aan, en vermaken ze zich soms, doorloopend den ganschen nacht, met dat «geraas. De betrekkelijke orders verschillen overal, naar de inzichten der «plaatselijke politie-hoofden. Voorts worden alle landspakhuizen en districts-«gevangenissen althans bij nacht bewaakt, en kan men rekenen, dat alleen «in de Gouvernementslanden voor de genoemde wachten dagelijks omstreeks «23000 mannen uitkomen. Met zulk eene macht zou men denken, dat de «openbare veiligheid afdoende gewaarborgd moest wezen en inderdaad, waren «alle wachtdoeners ook werkelijk wakers, de straatpolitie zou voortreffelijk «kunnen zijn, geen misdaden zouden onopgemerkt en ongestraft plaats vinden.» 1)

Doch wat geschiedt nu? Er zijn heerendiensten te vervullen, er zijn gevangenen te geleiden, de gemeentelijke politie, zich beperkende tot de dessa, moet worden behartigd — en nu ligt het voor de hand, dat dezelfde wakers, die 's nachts hun dienst in de gardoe's te vervullen hadden, en over dag voor alles kunnen gebruikt worden, nu juist niet met bijzonderen dienstijver die telkens terugkeerende plichten, die onbezoldigd worden verleend, nakomen kunnen. En! — daar nu ook nog eigen velden te bebouwen zijn — moet men zich dan niet veel meer verwonderen, dat de bevolking vrij wel zonder murmureering, hare wachten betrekt en haren politiearbeid verricht? Toch zal men lichtelijk inzien, dat de lust om door nauwlettend toezicht overtredingen te voorkomen, niet zoo bijster groot kan zijn.

De ketjoe-partijen, in de Vorstenlanden zoo veelvuldig, mogen ten bewijze strekken, dat de politie op Java veel verbeterd worden kan. Sinds jaar en dag tracht het Gouvernement dan ook de politie te reorganiseeren, doch de uitvoering stuit op groote moeilijkheden Kon men de politie behoorlijk bezoldigen en er dus een corps van maken, dat onder goede discipline stond, dan was er wat mee uit te voeren.

De thans bestaande toestanden zijn aldus geregeld. De dorpshoofden oefenen met behulp der oudsten en de rondgaande nachtwachts de politie in de dessa's uit; de wedono's met hunne assistenten, zorgen voor de districten, hierin gesteund door de inlandsche officieren van justitie met hunne adjuncten, terwijl aan de Regenten en patihs het toezicht op de Regentschappen is toevertrouwd.

Wij achten ons onbevoegd, om verbeteringen aan de hand te doen. Door onderscheidene deskundigen zijn dienaangaande wel wenken gegeven, ten einde allerlei geheimzinnige diefstallen, die door inlanders soms met veel talent worden uitgevoerd; onverwachte overvallen, waarbij het leven van dezen en genen wel eens in gevaar komt; ketjoe-partijen, waarbij men onwillekeurig aan overleg tusschen dorpshoofden met de dievenbende denkt, te voorkomen. Veel hangt af van de waakzaamheid en de doortastendheid van de hoofden van Gewestelijk en Plaatselijk Bestuur, die, zoo ergens, dan hier, kunnen toonen «the right men on the right places» te zijn.

---

1) v. Gorkom, 1879.

VI. OOST-JAVA. I.

Nederlandsch Zendelinggenootschap.

Soerabaja. — Chr. Geref. Kerk. — Inlandsche Christengemeente. — Emde en zijn arbeid. — Modjopahit. — Invloed der Hindoes. — De taal der Javanen. — Vestiging van den Islam. — Godsdienst der Javanen. — De Zending onder de Mohammedaansche bevolking. — Ontstaan van Modjo-Warno. — Wenschen voor den voortgang der Evangelisatie. — Bezoek aan Modjo-Warno.

Van de gewesten, die men tot Oost-Java rekent te behooren (de residentie Soerabaja, Pasoeroean, Kediri, Probolinggo en Bezoeki) is de residentie Soerabaja verreweg de belangrijkste. Niet enkel, omdat haar zielental dat van alle residentiën van Java overtreft (2.054.202), maar vooral, omdat de belangrijke hoofdstad eene zoo groote rol speelt in de handels- en industriewereld. Uit historisch oogpunt bezien heeft deze residentie zooveel merkwaardigs aan te bieden, dat er alle reden is, haar tot een punt van beschouwing te maken, terwijl bovendien een bezoek na te laten voor den vriend der Zending eene onvergefelijke feil zou wezen.

Soerabaja. Beginnen wij met de hoofdplaats zelve. Gelegen aan de Kali Mas, een der armen van de Kali Brantas (de andere hoofdarm de Kali Porong geheeten, verlaat niet ver van Modjo-Kerto de hoofdrivier 1)) trekt zij door hare gunstige ligging tal van handelsschepen. Het eiland Madoera beveiligt hare reede voor winden, jammer, dat de straat tusschen Java en Madoera ten gevolge van den afvoer der rivieren, aan slibvorming onderhevig is. Zoowel de Solo als de Brantas voeren in hare delta's veel slib aan, zoodat de straat alleen met hoogwatergetij te bevaren is. Dat deze toestand den handel groote bezwaren in den weg legt, is duidelijk; want eene lading en lossing der zeeschepen in prauwen moet ver uit de kust geschieden. Hoe gewenscht ware het, indien Soerabaja eene haven als Tandjong Priok krijgen kon! Evenwel is hieraan tot nu toe geen denken, daar behalve de verzanding in de straat eene ophooging van den bodem, die trouwens aan de geheele Noordkust plaats vindt, eene onoverkomelijke zwarigheid blijft. Aan de Solo-rivier eene betere uitmonding te geven, ook in het belang van straat Madoera, blijft nog altijd een onderwerp van ernstige overweging, waarbij zoowel de eerste autoriteiten in Nederland als de ingenieurs in Indië de Regeering tot raad en voorlichting dienen.

---

1) De sluiswerken van Melirip, het punt, waar de Brantas zich in de twee armen splitst, zorgen voor eene behoorlijke waterverdeeling. Zij voorkomen zoowel grooten afvoer in de hoofdarmen, waardoor Soerabaja ongetwijfeld bedreigd zou worden, als te weinig aanvoer in den drogen moesson, wanneer men door opstuwing in reservoirs den toevoer kan doen toenemen, en dus den binnenlandschen handel met prauwen mogelijk maakt. Een stelsel van irrigatie voor de delta tusschen de armen is hiermee verbonden, hetgeen den landbouw natuurlijk ten goede komt.

Soerabaja is door spoorwegen met de hoofdplaatsen van Oost- en en Midden-Java verbonden, waardoor het drukke verkeer, door de inlandsche scheepvaart op de rivier niet weinig vermeerderd, zeer wordt vergemakkelijkt. Ongelooflijk veel nationaliteiten zijn dan ook in deze voorname handelplaats vertegenwoordigd; Maleiers, Chineezen, Arabieren, Perzen, Klingaleezen geven met Europeanen aan de stad veel vertier en eene aangename drukte. 1) Vreemdelingen roemen over het algemeen het aangename verblijf in deze stad. Op de druk bezochte pasars heerscht overal leven en beweging. Geen wonder! Waar zoovelen hier een bestaan komen zoeken, moet wel drukte heerschen. Wat Soerabaja vooral van belang maakt, is de omstandigheid, dat gouvernementsinrichtingen, als de Constructiewinkel, de fabriek voor marine- en stoomwerktuigen, het maritiem etablissement met het drijvend droogdok, de gouvernementsmagazijnen zooveel inlanders tot bekwame handwerkslieden opleiden. Scheepstimmerlieden, kuipers, smeden, houtzagers, ververs, geweermakers, zadelmakers, machinisten, enz.: zij allen kunnen hier werkplaatsen vinden, terwijl de inlandsche nijverheid te dezer plaatse eene hoogte van ontwikkeling heeft bereikt, die op geene plaats van Java overtroffen wordt.

De stad Soerabaja wordt door de Kali Mas in twee-deelen verdeeld. De westelijke helft is gansch op Hollandsche wijze gebouwd: huizen, zoowel als winkels met de oud-Hollandsche uithangborden treft men daar aan en verplaatsen den bezoeker nog meer dan Batavia's benedenstad dit doet in het Holland van weleer. De zg. Benedenstad van Soerabaja is bij lange na niet zoo ongezond als die van Batavia. Er zijn dan ook tal van Europeanen, die in de Benedenstad wonen. Men vindt hier tal van moderne winkels, woonhuizen, kantoren, dok- en pakhuizen, zoo van Europeanen als Chineezen. Eigenaardig mag het heeten, dat tusschen de woningen der Europeanen inlandsche kampongs worden aangetroffen. De kampongs der «Vreemde Oosterlingen» liggen aan de Oostzijde der rivier. Aan de zuidzijde der stad ligt o. a. de wijk Simpang, de wijk der aanzienlijken, uitmuntende door prachtige villa's en lommerrijke tuinen. Hier bevindt zich ook de sierlijke residentiewoning. De Simpangsche tuin was langen tijd een fraai wandelpark, doch hoewel de tuin zelf verkocht is voor den aanbouw van huizen, is de breede weg, er voor gelegen, waar het residentiehuis staat, nog als wandeling zeer gezocht.

Bij zoo velerlei nationaliteit mag het geen verwondering baren, dat tal van kerken en godshuizen van de meest verschillende inrichting in deze stad gevonden worden: Chineesche tempels zoowel als Arabische moskeeën treft men hier aan; zoowel eene R. Cath. kerk als Protestantsche bedehuizen. (In een der zalen van de Gouvernements-Marine-inrichting aan de Kali Mas wordt geregeld des Zondags dienst gehouden door een der Predikanten.)

Chr. Gereform. Kerk. De Chr. Gereform. Kerk, heeft in kampong Pesapen een steenen huis als haar vergaderlokaal, waar een zendeling dier kerk zijne gemeenteleden vergadert. Het doel van den arbeid diens zendelings

1) Soerabaja telt onder zijne inwoners behalve de 91193 inlanders, 8285 Chineezen, 1618 Arabieren, 6241 Europeanen en 361 vreemde Oosterlingen.

is, om, evenals in Batavia geschiedt, door de vorming van een Europeesche Gemeente te komen tot de stichting van eene inlandsche. De arbeid, door hem met liefde verricht, omvat behalve den predikdienst de zorg voor schoolonderwijs onder inlanders, waarvoor in een bamboe gebouwtje de gelegenheid wordt gevonden; voorts behoort tot zijn werkkring de leiding van eene Zondagsschool, eene knapenvereeniging en eene leesvereeniging, terwijl zijne vrouw door eene naai- en breischool op andere wijze zich verdienstelijk maakt.

Inlandsche Christengemeente. In Soerabaja is ook nog eene kleine gemeente van inlandsche Christenen, die onder toezicht van het Nederlandsch Zendelinggenootschap staat en door den inlandschen helper verzorgd wordt. Deze gemeente behoort, evenals de hier bestaande inrichting voor melaatschen, tot den werkkring van Modjo-Warno, en is eene vrucht van den arbeid van «Vader Emde», den merkwaardigen man, die zich in 1811 hier ter stede metterwoon vestigde en op zijne eigenaardige manier het Evangelie in deze plaats predikte.

Het is opmerkelijk, dat de resid. Soerabaja zoowel de bakermat van den Islam kan worden genoemd als van de Chr. Zending. In het nabij de hoofdstad gelegene Grissee landde in het begin der 15e eeuw de Arabier Maulanu Malik Ibrahim 1), die van toen af als verkondiger van Mohammed's leer op Java optrad. Evenzoo vestigde zich in de hoofdplaats zelve in 1812 de zendeling Kam van het Ned. Zendelinggenootschap. Deze ontmoette aldaar den zooeven genoemden Emde, en door beider vereenigd streven werd in Soerabaja de grond gelegd voor den arbeid der evangeliseering, die thans in Modjo-Warno zijn middelpunt vindt. Doch laat ons niet vooruitloopen en met enkele trekken een kort overzicht van Emde's leven geven.

Emde en zijn arbeid. Emde was een Duitscher, van geboorte een Waldecker. Als molenaarszoon bereisde hij, met het doel zijns vaders handwerk grondig te leeren, o. a. ook Holland, het land der watermolens. Daar hoorde hij spreken over een land, waar de suiker en de koffie groeide, waar geen winter heerschte, waar Gen. 8 : 22 waarheid zou blijken: iets, wat hij maar niet kon aannemen. Geen betere weg, dan zelf te onderzoeken; en als matroos op een Oost-Indiëvaarder dienst genomen hebbende, komt hij te Batavia. Hier wordt hij geprest voor den dienst op een oorlogsschip, waarmee hij o. a. Zuid-Borneo bezoekt, allerlei avonturen heeft, en gevechten o. a. met zeeroovers bijwoont. Dit vreemde leven vaarwel zeggende, zet hij zich in 1811 in Soerabaja neder, waar hij dra in kennis komt met zijn landgenoot Lamprecht, geboortig uit Lippstadt, met wien hij een horlogemakerswinkeltje opzet, om in zijn onderhoud te voorzien. Elk der beide Duitschers trouwt spoedig met eene Javaansche vrouw.

Toen nu zend. Kam in 1814 te Soerabaja aankwam, ontmoette deze Emde en voelde zich tot hem aangetrokken. Kam, die naar Ambon vertrok, droeg aan Emde zijn inmiddels begonnen Evangeliesatiearbeid over en met de weinige gegevens, waarover Emde te beschikken had, leidde hij, zoo goed mogelijk, de vergadering der weinige vrienden, door Kam reeds om Gods Woord

1) In 1419 overleden, is zijn graf thans nog te Grissee te vinden.

vereenigd. Hoewel hij veel spot te verduren had, ging alles zijn geregelden gang tot 1820, toen er in Soerabaja een predikant kwam, wiens prediking Emde veel te oppervlakkig vond, om den naam van Evangelieverkondiging te verdienen. Emde liet niet na, dit uit te spreken, ook tegen den predikant, die vertoornd over de bemoeizucht van den onontwikkelden horlogemaker, dezen voor den politie-commissaris wist te doen verschijnen. Op wel wat heftige wijze gaf Emde voor dezen magistraatspersoon aan zijn gevoelen over den predikant lucht, met het gevolg, dat hij in de gevangenis werd gezet. Doch hier begon hij op zijne wijze zijne medegevangenen het Evangelie te verkondigen, ten gevolge waarvan men hem uit vrees voor verdere propaganda ontsloeg. Het ligt voor de hand, dat Emde juist wegens deze ondervindingen met nieuwe kracht voortging te evangeliseeren. Hij stelde zijne woning open voor aankomende en vertrekkende zendelingen, die gaarne onder het eenvoudig en gastvrij dak vertoefden, en met belangstelling kennis maakten met den godsdienstigen kring, waarvan hij de ziel was. Na hun vertrek bleven velen steeds in correspondentie met hem. Door de drukke bezoeken, die hij ontving, kwam hij er toe aan zijne woning een paar kamertjes te bouwen, die hij niet oneigenaardig den naam van «profetenkamers» gaf. Een paar staaltjes ter kenschetsing van de origineele wijze, waarop Emde evangeliseerde, mogen hier eene plaats vinden.

Als bekwaam werkman had hij eenigen naam in zijn vak van reparateur van uurwerken verkregen. Op zekeren dag komt een officier bij hem inloopen, hem verzoekende zijn horloge te repareeren, dat «verduiveld» vuil is. «Het horloge zal ik wel schoonmaken,» zegt Emde, «maar de vraag is, wat vuiler is, uw horloge of uw hart.» En meteen heeft hij een gesprek begonnen over den zondigen toestand van het menschenhart, dat, niet gereinigd door 's Heeren geest, stellig naar den «duivel» zou varen.

Een andermaal komt een voornaam heer zijn winkel binnen met de vraag, of hij eens zien wil, wat er aan zijn horloge hapert. Terwijl Emde het onderzoekt, valt het oog van den heer op een paar teksten, die aan den muur hangen. Emde, even opziende, ziet den heer deze teksten lezen, en hij vraagt: «Verstaat gij ook, wat gij leest?» Met een verachtelijken blik zegt de heer: «Denkt ge dat ik een kind ben?» «Ja, dat dacht ik waarlijk,» zegt Emde, «of liever, dat gij er een wenschtet te worden, want denzulken alleen is het Koninkrijk der Hemelen.» De voorname heer antwoordt niet veel, maar vraagt zijn horloge en gaat heen. «Ge moogt daarover eens nadenken», zegt onze Waldecker.

We willen in Emde's wijze van doen niet alles goedkeuren, doch merken op, dat de gevatheid, waarvan deze staaltjes blijk geven, wel verklaart, hoe zulk een eenvoudig man, te pas en te onpas evangeliseerend, een kring van personen om zich kon vormen, die aaneengesloten, menigeen vermocht te trekken. Met behulp zijner vrouw werden traktaatjes vervaardigd, in het zg. Laag-Maleisch geschreven, die door hem op de markt werden verspreid; ook wist hij het Nieuwe Testament in hetzelfde dialect overgebracht te krijgen; hoe gebrekkig deze arbeid ook moge geweest zijn, als wegbereider voor later is hij inderdaad van groote beteekenis.

Emde's arbeid kreeg ook in andere richting beteekenis, nl. door den strijd tegen het onwettig samenleven van Europeanen met inlandsche vrouwen. Vele dier vrouwen, moeders van kinderen, lieten zich door zijne ernstige vertoogen bewegen in het Christendom onderwezen te worden; terwijl vele der «mannen» zich, na afgelegde belijdenis en doop, door hem lieten overhalen tot een huwelijk met de vrouwen hunner keuze.

Bij dezen kleinen kring nu sloten zich van lieverlede bejaarden en jongeren, bedienden van Europeanen e. a. aan. Hoewel onder Emde's leiding een aangesloten groep vormende, «de vromen van Soerabaja» veelal genoemd, behoorden zij niettemin tot de Hervormde Gemeente der stad. Eene zelfstandige Maleische of Inlandsche gemeente werd deze kring niet; langzamerhand werd hij een onderdeel van het Maleisch-sprekend deel der Herv. Gemeente, die onder de hoofdleiding der predikanten stond.

Op gansch ongezochte wijze is Emde door zijn Evangeliesatiearbeid in aanraking gebracht met de Javanen der dessa. In de ongeveer 2 uur van Soerabaja gelegene dessa's Wijoeng en Sikodare (thans Sido-Ardjo) kwamen af en toe Javaansche dessalieden, meestal afkomstig uit de nederzetting van den heer Coolen te Ngoro (over wien later meer). Een hunner, zekere Paq-Dasimah leverde gras aan verschillende ingezetenen te Soerabaja. Zijn zoon, met Emde's bedienden in aanraking komende, vernam van een kring van Christenen, in de stad aanwezig; dit leidde tot kennismaking met Emde, die daarin eene aanwijzing vond, om zich nader met deze dessalieden in te laten. Ten gevolge daarvan is Emde zijn invloed gaan aanwenden, om deze Christenen tot den Doop voor te bereiden (hetgeen zij wegens het ontvangen onderricht op het landgoed van den heer Coolen niet noodig achtten). Aldus werden in 1843 den 12en December na het overwinnen van tal van bezwaren, de eerste inlanders uit de dessa door de predikanten van Soerabaja in de Gemeente opgenomen.

«Vader Emde» is tot zijn dood in 1857 de ziel gebleven van den kring te Soerabaja, en door de uitbreiding, die zijn werkkring had verkregen ten gevolge van de toetreding der Christenen uit de omgeving, is zijn arbeid wegbereidend geweest voor latere dagen.

Modjopahit. Waar we thans de hoofdplaats Soerabaja willen verlaten, is ons doel, een bezoek te brengen aan de overblijfselen van het oude Modjopahit in het Zuiden der Residentie. Tevens willen wij, hetgeen thans in de nabijheid gevonden wordt tot een punt van beschouwing maken. Wij gaan per spoor Zuidwaarts, verlaten bij Sido-Ardjo deze richting, om Westwaarts naar Modjokerto te stoomen.

De weg loopt dwars door de delta, die, goed bebouwd als zij is, nog even onze aandacht vraagt. Volgens Junghuhn, is zij zeer waarschijnlijk eene groote baai geweest, waarin door de uitwerpselen van de zuidelijk gelegen vulkanen in de rivier de Brantas zooveel slib, vulkaninsche asch, enz. aangevoerd werd, dat hierdoor de delta gevormd is geworden. Dit kan overeenkomen met hetgeen van de hoofdstad Modjopahit verondersteld wordt, die vermoedelijk aan de zee gelegen heeft, aangezien hare bevolking op tal van plaatsen in den Archipel koloniseerde, hetgeen uit geografische namen, oudheden en overblijfselen in de taal nog kan blijken.

Bij Modjokerto nemen wij den stoomtram, die Zuidwaarts tot Ngoro doorloopt. Op ongeveer $^1/_4$ dezer route, komen wij bij de eerste ruïnen dezer eerbiedwaardige stad der oudheid. Het is reeds met zekerheid vast te stellen, dat in het jaar 840 onzer jaartelling hier de Maharadja (oppervorst) van Jawa-dwipa zijn schepter zwaaide.

Geen wonder, dat de Javaan van de | grootheid droomende, die in vroegere tij-

den dit rijk moet hebben bezeten, in tal van dessa-namen bij wijze van naklank aan dit rijk herinnerd wil worden. Al zijne liederen zijn vol van de heerlijkheid, die hier, waar thans bosschen de ruïnen aan het oog onttrekken, vroeger heerschte. «Tal van vierkante baksteenen, sommige «tot 14 duim lang, niet millioenen, maar «milliarden, alom nog fondamenten, lig-«gen door de afdeeling Modjokerto «verspreid. Bijna alle suikerfabrieken zijn «daarmee geheel of gedeeltelijk opgebouwd. «Reeds eeuwen oud, zijn ze nog gaaf en «hard, en zoo vuurhoudend, als de beste «Engelsche» ...... 1) «Modjopahit «was eene verzameling van kratons voor «hooge personen, waaronder die des ko-«nings natuurlijk de prachtigste was, van «tempels voor de vereering der goden en «van enkele inrichtingen voor publiek ge-«bruik, zooals badplaatsen, wachthuizen, «enz. Elke kraton had zijne buitenmuren «en poorten, en daarbinnen zijne gebou-«wen, tuinen, tempels. De geringe lieden «woonden, voor zoover zij tot het gevolg «of het eigendom van den Vorst behoor-«den, binnen de omheiningen van hun «paleis; de overigen hadden hunne nede-«rige huizen onder het loot der boomen «verscholen, waarom zij echter almede «muren van steen of leem hadden opge-«trokken, zoodat de straten niet door de «woningen, maar door die muren belend «waren.» 2)

Invloed der Hindoes. Laat ons bij de Hindoes, van wier grootsche bouwwerken wij reeds in eene vorige schets eenige kennis namen, even verwijlen.

De oorspronkelijke bevolking van den Indischen Archipel behoort tot den Maleisch-Polynesischen stam, volgens de nasporingen op taalkundig gebied van prof. Kern, uit Zuid-Oost-Azië afkomstig.

Hoewel men van de levenswijze en maatschappelijke verhoudingen dezer bevolking weinig weet, zou men, gelijk prof. Veth dit in zijn beroemd werk, Java, deed, hiervan wel eene schets kunnen samenstellen, door vergelijkingen te maken met hetgeen bij die deelen der bevolking gevonden wordt, die aan geen beschavende invloeden onderworpen zijn geweest. Java's bevolking heeft evenwel onder tal van invloeden gestaan: de grootste, machtigste factor, die tot hare ontwikkeling heeft bijgedragen, is die der Hindoes geweest. Vermoedelijk zijn deze ongeveer in het begin onzer tijdrekening begonnen met groote scharen Java te koloniseeren. Al kwamen zij denkelijk om handelsrelatiën te vestigen met den west-moesson aan om met den oost-moesson weer terug te keeren, dra bleven zij vasten voet houden, en gaven aan het eiland den naam van Jawa dwipa of giersteiland, naar de gierst, die er in 't wild groeide. 3)

Uit tal van opschriften op tempelruïnen, groote, platte steenen, koperen platen heeft men vele bijzonderheden omtrent hun verblijf op Java weten af te leiden. De Engelsche Gouverneur-Generaal Raffles begon de eerste afbeeldingen van inscriptiën uit den Hindoetijd te maken, een werk, dat na zijn tijd werd voortgezet. Veel van hetgeen door allerlei onderzoekers werd verzameld, is in buitenlandsche musëa terecht gekomen. De Regeering droeg in 1861 aan den kundigen Dr. Friedrich, een Duitscher van geboorte, op, nasporingen in deze richting te doen, en sedert zijn door hem tal van gegevens verstrekt, opgravingen uitgevoerd, inscriptiën ontcijferd, en merkwaardigheden verzameld, waarvan de boekerij en de rijke verzameling voorwerpen van het Bataviaasch Genootschap getuigen. Al moge men nog niet van alles, wat de Hindoes betreft, volledig op de hoogte zijn, het is thans vrij wel

1) Brumund.
2) v. d. Hoëvell.
3) Over den naamsoorsprong van het eiland Java loopen de meeningen nog al uiteen. Men zie bijv. Veth. II, bl. 14.

mogelijk eene voorstelling van hunne beteekenis en hun invloed op de Javanen te vormen.

Volgens de algemeen geldende voorstelling (hoezeer door onderzoekingen van later tijd gewijzigd, waarvan beneden een en ander zal worden meegedeeld) hebben de Hindoes den Javaan het rijstgewas en de katoenplant gebracht; zij hebben hem terrassen en waterleidingen voor den rijstbouw leeren aanleggen; gaven hem den buffel, onderwezen hem in het spinnen, leerden hem katoenen stoffen weven. Schepen leerden zij hem vervaardigen, ten einde daarmee de naburige eilanden te bezoeken; wajang-spel en gamelan schonken zij hem. Het Javaansche letterschrift is aan dat der Hindoes ontleend, die bovendien de taal verrijkten met vele nieuwe woorden voor tal van nieuwe begrippen. Zelfs kan de literatuur van den Javaan nog een nagalm heeten van de poëzie der Hindoes, terwijl de invloed op des Javaans godsvereering bovendien van groote beteekenis was. Het gewichtigste van hetgeen de Hindoes overbrachten, is misschien wel het invoeren van de nog op Oost-Java bestaande dorpsgemeenschap.

Dr. Brandes ontwikkelt naar aanleiding van ontcijferde documenten de meening, 1) dat de maatschappelijke toestand der Javanen, vóór dat zich de invloed der Hindoes heeft doen gevoelen, niet zoo onontwikkeld was, als gewoonlijk wordt aangenomen. Hoewel hij erkent, dat de Hindoes bij het begin onzer Christelijke jaartelling naar Java kwamen, waarschijnlijk door handelsgeest gedreven, leidt hij uit tal van gegevens af, dat de eigenlijke Hindoe-invloed niet vóór + 800 jaren na Christus van beteekenis is geworden. Vooral uit Chineesche bronnen blijkt, dat toen op Midden-Java een zeer geordende staat als centrum van beschaving heeft bestaan. Later is dit centrum meer naar Oost-Java verplaatst. Ofschoon hij hiermee niet gezegd wil hebben, dat in de periode vóór 800 de Hindoe-invloed niets beteekende, besluit hij vooral op linguïstische gronden, dat deze meer oppervlakkig moet geweest zijn. Op dergelijke gronden besluit hij eveneens, dat de Javanen niet alleen de wajang en de gamelan 2) kenden, maar ook het batikken verstonden, metalen konden bewerken, den natten rijstbouw beoefenden en zij dit alles dus niet aan de Hindoes te danken hebben. Ook bezaten zij kennis van scheepsbouw en astronomie, hadden een eigen maten- en muntstelsel, terwijl zij een geordenden staat van bestuur moeten gekend hebben, waar Javaansche titels, met onderscheidene rangen, naar vaste regels geordend, voorkwamen. Tot zoover Dr. Brandes, die hiermee niet ontkend wil hebben, dat de Hindoe-invloed 3) op de Javanen gering geweest is.

Hoe groot de voordeelen zijn mogen, aan de kolonisatie der Hindoes verbonden, er is ook eene schaduwzijde. De Hindoes nl. vestigden zich, bijv. op eenige wel gekozen middelpunten, stichtten hier hunne steden en lieten de

---

1) Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, Deel XXXII bl. 98.

2) De heer C. Poensen was reeds in zijne studie over de Wajang (Meded. XVI, 59) tot dergelijke uitkomst gekomen.

3) Over den invloed der Hindoe-beschaving en de meerdere waardeering, die de Hindoes verdienen, naar hetgeen dienaangaande de wetenschap der laatste jaren aan het licht bracht, zie men o. a. G. Birnie, De invloed der Hindoe-beschaving, 2 lezingen. Deventer, 1881.

plattelandsbevolking, om ze nu maar eens aldus te noemen, door hunne landvoogden en stadhouders besturen, hetgeen nu juist niet altijd op de meest humane wijze geschiedde. Of de Hindoes het in Voor-Indië in vroeger tijd vooral zoo sterk ontwikkeld kastestelsel ook op Java hebben overgebracht 1) mag met reden worden betwijfeld. Wel hebben zij als overheerschers, de Javanen hunne meerderheid doen gevoelen en hen als Soedra's behandeld, en, voorwaar! de tempelruïnen, die nu nog ieders verbazing wekken, zij mogen een uitroep van bewondering ontlokken, zij postuleeren een slavenarbeid, door de Javanen in onbetaalden heerendienst verricht, die tot medelijden dwingt.

De taal der Javanen. Wij zeiden zooeven, dat de Hindoes vooral hun invloed op de taal hebben doen gevoelen. De tegenstelling tusschen overheerschers en overheerschten, eene rangonderscheiding, geheel in de richting van den Javaanschen geest, heeft aanleiding gegeven tot eene onzinnige vereering van standen en vormen, waardoor in de taal, niet minder dan in de gewoonten, eene verscheidenheid van vormen ontstaan is, die voor elken Europeaan in den aanvang vooral veel moeilijkheden meebrengt. De inlander beziet den vreemdeling, die met kennis van zaken zich van deze onderscheidingen weet te bedienen, met meer ontzag, schrijft hem meer opvoeding en beschaving toe, dan hem, die er gansch onkundig van is. Ten gevolge van deze verhoudingen nu, heeft zich nevens en met de oorspronkelijke Javaansche taal, om zoo te zeggen eene andere, min of meer parallel met haar loopende, ontwikkeld; men duidt deze beide deelen van het latere Javaansch met de twee Javaansche woorden (ngoko en kromo) aan. Door den invloed van het Sanskriet is de taal der Oud-Javanen meer ontwikkeld in hare vormen geworden; zij heeft tal van nieuwe woorden in zich opgenomen, zoodat de oorspronkelijke taal moeilijk te herkennen is.

Spreekt nu een mindere tegen zijn meerdere, dan doet hij dit in het Kromo of zg. Hoog-Javaansch; omgekeerd, zal een meerdere tegen een mindere zich in Ngoko of zg. Laag-Javaansch uitdrukken. Het Kromo, dat als officiëele taal dienst doet, en tevens de taal tusschen de aanzienlijken onderling is, is waarschijnlijk veel later dan het Ngoko ontstaan; naar hetgeen dienaangaande thans algemeen wordt erkend, is het Ngoko van den tegenwoordigen tijd de ontwikkeling van het oorspronkelijk Javaansch, door de bevolking vóór de komst der Hindoes gesproken. Men verlieze niet uit het oog, dat tegenwoordig ieder Javaan, hetzij hij Kromo spreke of niet, steeds in Ngoko denkt.

Tusschen Kromo en Ngoko staat voorts het Madya-Javaansch, de taal der vriendelijke gemeenzaamheid, die men in iederen, meer of minder beschaafden kring hoort spreken, doch deze bevat zeer weinig eigen woorden en vormen; het is meer Kromo dan Ngoko, ofschoon beiden hun contingent leveren.

Wij mogen niet nalaten, hier op te merken, dat men ook nog van een Kawi-taal, het zg. Oud-Javaansch spreekt, waaronder men heeft te verstaan het Javaansch, dat door den invloed van het Sanskriet in het Hindoe-tijdperk de taal der literatuur werd. Voor spreektaal is deze taal vermoedelijk nooit gebruikt; zij is alleen te kennen uit de literarische producten, inscriptiën, enz.

1) Op Bali is dit kastestelsel beter tot ontwikkeling gebracht en thans nog bestaande.

Het Soendaneesch, dat op West-Java gesproken wordt, uitgenomen in den omtrek van Batavia en Noord-Krawang, is ook door den invloed van het Sanskriet uit de oorspronkelijke taal ontwikkeld, doch, daar West-Java minder onder den invloed der Hindoes heeft gestaan dan Oost-Java, is ook hun invloed op de taal, aldaar gesproken, merkbaar geringer.

Het Madoereesch, op het eiland Madoera en de Oostelijke residentiën de taal der bevolking, is een sterk geïndividualiseerd dialect van het Javaansch, dat óók Ngoko-, Madya- en Kromo-vormen heeft, hoewel het laatste iets minder gemarqueerd.

Het Tenggereesch (door de bevolking van het Tengger-gebergte gesproken) is een dialect, dat in zijne vormen dichter staat bij het Javaansch uit de dagen van Modjopahit dan het hedendaagsch Javaansch. De voor den Islam gevluchte bewoners trokken zich op het Tengger-gebergte terug en hielden in hun godsdienst en hunne gewoonten zich langen tijd vrij van Islamietische invloeden, hetgeen natuurlijk ook op de taal reageerde.

Nu we over de talen spreken, zij hier erop gewezen, dat de taal van het gewone verkeer in den geheelen Archipel het Maleisch is. Dit Maleisch, in zijn zuiversten vorm op Midden-Sumatra (anderen zeggen op Riouw) gesproken, was de taal der bevolking van het eertijds machtige rijk van Menang-kabau. Door kolonisatie der Maleiers over den geheelen Archipel, vooral langs de kuststreken, heeft zich uit deze taal het zg. Laag-Maleisch ontwikkeld, dat minder rijk aan vormen dan het oorspronkelijk Maleisch en het Javaansch, als de taal van het gewone verkeer, de lingua franca van den Archipel heeft bewezen te kunnen dienen. Het Maleisch in den omtrek van Batavia gesproken, is een eigenaardig patois van het gewone Maleisch, door den invloed der vele vreemdelingen aldus ontwikkeld.

Boven bespraken we den invloed der Hindoes op de Javanen, waardoor deze laatsten in afhankelijkheid van de eersten geraakten. Die scherpe afscheiding is langzamerhand afgesleten, tengevolge waarvan als het ware eene verbroedering tusschen de twee nationaliteiten ontstond, zoodat men als vrucht van deze verbroedering spreken kan van Hindoe-Javanen. Het zijn vooral deze Hindoe-Javanen, wier talrijke vloten de belangrijkste havens van Java verlieten en op Zuid-Borneo, Zuid-Celebes, Oost-Sumatra nabij Palembang koloniën aanlegden. De Hindoe-invloed kan thans nog blijken zoowel uit de taal, daar gesproken, die veel Sanskriet-vormen moet bevatten, als uit de vele ruïnen, daar nog te vinden. In enkele streken (o. a. in Zuid-Celebes) vindt men in den godsdienst der bevolking sporen van dezen invloed. Palembang was zelfs een tijdlang een wingewest van Modjopahit.

Hoewel op Java achtereenvolgens of gelijktijdig verscheidene Hindoerijken ontstonden, hebben Modjopahit in het Oosten en Padjadjaran in het Westen (waarvan de hoofdstad waarschijnlijk gelegen heeft in de nabijheid van Bogor of Buitenzorg) als de voornaamste zich boven de andere kunnen handhaven. Toch hebben tal van oorlogen, hoofdzakelijk in de troonsopvolging hun grond hebbende, de kracht der Hindoerijken langzamerhand ondermijnd, en, toen in de 11e eeuw de Arabieren als handelaars op Sumatra, met name in Atjeh, landden, en zij, al voorttrekkende, hunne zendelingen eindelijk op Java overbrachten, was het met de macht der Hindoevorsten spoedig gedaan.

Vestiging van den Islam. In het begin der 15e eeuw landde Maulana Malik Ibrahim te Grissee als de eerste prediker van den Islam. Van hieruit trok hij verder, trachtte den Vorst van Modjopahit voor den Islam te winnen, doch te vergeefs. Hij trok naar Grissee terug, waar hij in 1419 stierf. Zijne vroomheid heeft hem nog jaren na zijn dood eene bijzondere vereering bezorgd, gelijk de vele bedevaarten naar zijn graf, tegenwoordig nog voortdurende, bewijzen kunnen.

Een tweede zendeling was Raden Rahmat, die zich vestigde te Ampel (later Soerabaja geworden), dat langzamerhand de vergaderplaats werd van vele vurige aanhangers van den Islam, zoodat men het de bakermat van het Mohammedanisme noemen kan. In Cheribon had zich middelerwijl de Scheik Noeroed-din Ibrahim ibn Maulana Israïl gevestigd, die van daaruit de Soendalanden voor den Islam trachtte te winnen. Zoo werd door deze predikers, die tal van onderhoorigen in hun gevolg hadden, met den bekenden geloofsijver der Mohammedanen, Java langzamerhand met den Islam vertrouwd. Door huwelijken en intrigues werd door de Arabieren en hunne handlangers eene machtige partij gevormd, waarvoor de Hindoe-vorsten ten slotte moesten zwichten. Nadat de invloedrijke familiën tot Islamieten waren gemaakt, en de groote massa allengs volgde, behoefde er maar eene aanleiding te komen, om den strijd te wagen met eenige hoop op goeden uitslag. Dit geschiedde reeds vrij spoedig, doordien Raden Patah, de zoon van den vorst Bra Widjaja van Modjopahit, die te Palembang tot den Islam overgegaan was, zich na zijne terugkeer op Java als Regent van Demak had weten te doen eerbiedigen. Door tal van wali's (priesters) ondersteund, heeft deze Raden Patah, die door zijn vader met weldaden overladen was geworden, zich op trouwelooze wijze tot een oorlog tegen Modjopahit, zijns vaders rijk, laten vinden. De stad werd bestormd en ingenomen (in 1478) en met Modjopahit was het gedaan. Bra Widjaja, de laatste vorst, is volgens sommige berichten bij de bestorming omgekomen; volgens anderen week hij naar het Oosten des eilands.

Vrijwel gelijktijdig werd ook Padjadjaran door Maulana Hasanoe'd-din, die gesteund werd door Raden Patah, ten onder gebracht, vermoedelijk in 1481. De laatste vorst Sili Wangi ontkwam naar het Zuidergebergte, waar door hem en zijne volgers nog eenigen tijd de strijd werd voortgezet, tot zij hun verzet moesten opgeven (bladz. 41) Nu de twee hoofdzetels van het Hindoeïsme gevallen waren, werd de Islam op Java gaandeweg, allerwege ingevoerd. De Hindoe-vorsten, gevolgd door tal van hunne geloofsgenooten, weken naar Oost-Java en Bali uit, waar tot op den huidigen dag toe de Hindoe-godsdienst, meer bepaald in zijne Siwa-vereering is staande gebleven. Behalve Demak ontstonden de Mohammedaansche rijken Mataram (later Djokjo en Soerakarta) Cheribon, Bantam, Padjang (res. Kedoe) en Gresik (res. Soerabaja). Was eerst Demak het voornaamste dezer rijken, later werd dit Mataram, welks sultan bij de komst der Nederlanders bijna geheel Java onder zijne macht had.

Langzaam, maar zeker, vond de belijdenis: «Er is geen God dan Allah en Mohammed is zijn gezant» ingang. Wel bleef er veel over van de oorspronkelijke godsvereering, maar de Mohammedanen als de

sterkeren, overheerschten de inlanders als de zwakkeren en, gewoon voor den wil van meerderen te buigen, hebben deze laatsten ten slotte zich neergelegd bij den loop van zaken. Hoewel wij ons voorstellen, elders meer in 't bijzonder te verwijlen bij den Islam en den invloed, dien hij op 't huiselijk, maatschappelijk en zedelijk-godsdienstig leven van den Javaan heeft uitgeoefend, merken wij thans enkel op, dat de beschaving, door de Hindoes aangebracht, door den Islam eer gestuit dan voortgezet is. Wel heeft de Islam door het invoeren van rechtstoestanden op allerlei maatschappelijk terrein een nietonbelangrijken invloed uitgeoefend; wel heeft de Islam de in den grond ruwe zeden der Hindoes eenigszins verzacht, waartoe de volksaard der Javanen niet weinig medewerkte; maar blijkens de ervaring, die de geschiedenis aan de hand doet, schijnt de Islam wel de kracht te bezitten, volkomen onbeschaafde stammen tot aanvankelijke ontwikkeling te brengen, doch mist het de innerlijke kracht, om volken, reeds tot eenige ontwikkeling gekomen, tot hooger zedelijk standpunt op te heffen. 1) Dit is o. i. enkel en alleen te verwachten van het Christendom. Doch hierover beneden meer.

De Godsdienst der Javanen. Het moge hier, waar we een kort overzicht gaven van de invloeden, die op de Javanen inwerkten, de plaats zijn iets naders van hun godsdienst te vermelden.

Ofschoon de Javanen thans bepaald Mohammedanen genoemd mogen en moeten worden, is het niet juist, hen als pur-sang Mohammedanen aan te zien. Daartoe is hunne godsvereering te zeer saamgeweven met tal van Heidensche en Hindoesche begrippen, waarmede de Islam evenwel geen organisch geheel is geworden. Ter verklaring van den godsdienst der Javanen moet men rekening houden met hetgeen dienaangaande bij de natuurvolken in het algemeen gezien wordt. Deze toch kennen alle beweging en werking in de natuur en het menschenleven toe aan den arbeid van persoonlijke, denkende en willende wezens, die als de vrucht hunner verbeelding verbonden worden aan de waarneembare wereld. Het Maleisch-Polynesische ras nu, heeft in zijne oorspronkelijke godsvereering ook veel elementen, die alleen hieruit verklaard kunnen worden. Deze elementen zijn, ondanks Hindoe-invloed en Islam, bij de Javanen niet verdwenen. Men noemt dien godsdienst, waarbij men de natuurkrachten personifiëert en aanbidt, animisme. Het berust op twee hoofddogma's: 1°. dat ieder voorwerp eene ziel heeft, en 2°. dat deze ziel het voorwerp, waarin zij verblijf houdt, willekeurig kan verlaten.

De Javanen aanbidden een groot aantal geesten. Onder deze beslaan de dessageesten eene eerste plaats. Sla met mij den weg in, die door de dessa voert. Ge vindt al spoedig aan het eind van het dorp een groote, schaduwrijke boom, waarbij een tafeltje, van drie langwerpige steenen saamgesteld. De stam des booms is geel gekleurd; er ligt op dit tafeltje allerlei: bloemen, welriekende zalf, wat rijst, eenige eieren, wierook. Dit offer, waarvan bijna ieder voorbijganger zijn deel aanbracht, is voor den dessageest (Dan-Hjang) bestemd. Hij

---

1) Ik moet ten bewijze van deze stelling den lezer verwijzen naar C. Poensen, «Brieven over den Islam uit de binnenlanden van Java», meer bepaald naar den 5en brief. Voorts heeft Dr. A. Schreiber dezelfde stelling toegelicht in Allgem. Miss. Zeitschr. 1891, No. 12 in het artikel: «die gegenwärtige Lage des Islam». Een en ander ter confronteering van Dr. Blyden's bekend werk: «Islam, Christianity and the Negro Race.»

moge de dessa beschermen. 1) Gaat een inlander een huis bouwen, hij brengt allerlei geesten offers en gebeden. Een oud, bejaard, wijs man moet komen tot het verrichten dier offers, en de Dan-Hjang c. s. wordt aangezocht, ongelukken, die bij den bouw en later zouden kunnen voorvallen, te voorkomen.

Een rijstveld moet aangelegd worden. Weer een offer en een gebed als dit:

«Beschermgeesten van mijn rijstveld! «Deze plek ga ik bewerken. Vader Adam «en moeder Eva! Ik verzoek om eten en «kleeren!» (En den akker sprekende invoerende, gaat hij door:) «Mijn lichaam, «ga het snijden en kerven; beplant mij «met zaad; ik neem het in mij op; het «worde u tot eten en kleeren!»

Is de oogsttijd gekomen, en worden de eerstelingen binnengehaald, wederom de geesten aangeroepen:

«O, onzichtbare Pertijan Siloeman! «verijdel het werk aan mijn rijstveld «verricht, niet! Indien gij het verijdelt, «zal ik u den kop midden door hakken! «Moeder Sri-Penganten! Hoort! Verza«melt al uwe kinderen en kleinkinderen! «Grooten en kleinen (nl. der geesten«familie). Ik ga rijst snijden. Wat ik tot «het snijden gebruik, is gewet ijzer. «Schrikt niet, huivert niet! en slaat het «oog niet op! Al mijne gebeden verzoe«ken gunst en voorspraak. Ook ik heb «het voornemen een offermaaltijd aan «te richten voor den beschermgeest van «mijn rijstveld; en ook die heerschen «in de vier omliggende dorpen, alsmede «voor Seh-Saloeké en Seh-Moekalana!» (heiligen, ter plaatse bekend en geëerd).

Is het rijstgewas geoogst, gedroogd, naar het erf van de woning gebracht, en in bossen geplaatst voor de schuur, waarin het zal worden geborgen, dan wordt op nieuw een offer van bloem- en reukwerk gebracht en een gebed als het volgende op nieuw opgezonden:

«Moeder Sri-Penganten! slaapt hier «in deze donkere schuur ter onzer be«waring en bescherming! Het zal goed «zijn, dat gij al uwe kinderen en klein«kinderen verzorgt!» 2)

Derhalve, steeds offers en gebeden voor stoffelijke belangen. Met tal van voorbeelden zou deze vereering van geesten ter afwering van nadeel, of ter verzekering van voordeel nog nader toe te lichten zijn. Het zou o. a. dan kunnen blijken, dat geen handeling van beteekenis ondernomen wordt, bijv. hetzij men zich op reis begeeft, hetzij men naar de pasar gaat, om handel te drijven, hetzij, gelijk aan de Zuidkust geschiedt, de vogelnestklippen worden bezocht, — of dergelijke offers en gebeden worden gebracht. Bovendien zal geene ziekte heerschen, hetzij in het gewas of onder de menschen, geen ongeval van aardbeving of overstrooming voorvallen, of aan de geestenwereld wordt tot afwending van het kwaad of ter verzoening geofferd. Tal van formules doen bij die offers dienst, en groot is de kracht, die de Javaan aan deze formules toekent.

Nu is er geen Javaan, die de spreuk van den Islam: «Er is geen God «dan Allah, en Mohammed is zijn gezant» niet kent en niet telkens gebruikt; wel omhelzen allen het geloof aan de leer der Voorbeschikking, aan de onvoorwaardelijke onderwerping aan Gods wil, maar desniettegenstaande aanbidden zij een heirleger van goden: eene zonderlinge vermenging derhalve van oudheidensche begrippen met Islamietische voorstellingen.

Vreemd zal men het dan ook niet vinden, dat de Javaan den wil der gees-

---

1) Niet elke dessa bevat zulk een boom met tafeltje; ook wordt de dessageest (Dan-Hjang) niet uitsluitend daar ter plaatse vereerd. Dit geschiedt zoowel in huis als op het veld, zonder bepaald voorwerp te behoeven. Boven al de geesten, die de Javanen onder onderscheidene namen vereeren, is de Dan-Hjang, als de beschermgeest der dessa, in hooge eere.

2) Deze gebeden worden medegedeeld door den heer C. Poensen, te Kediri jaren lang als zendeling gevestigd. Uitvoeriger in: Mededeelingen, jaarg. VIII en IX. Zoo ook Med. IV, VII.

ten verlangt te kennen. Hij gelooft bijv. aan droomenuitlegging; de vlucht der vogels wordt nauwkeurig gadegeslagen; deze waarschuwen voor brand; andere kondigen gevaren van tijgers en slangen aan; sommige geven de nadering van vrienden te kennen, die geld zullen komen leenen, enz. — al deze voorteekens, nog te vermeerderen met tal van geheimzinnige verhoudingen in getallen en cijfers, waar men geluks- en ongeluksdagen moet vaststellen, ze zijn voor den Javaan openbaringen van den wil der beheerschende goden.

De geesten oefenen tevens heerschappij uit op de menschen. Zal dus de Javaan, gelijk wij zagen, zijn krachten gebruiken, om de geestenwereld te leeren verstaan, niet minder zal hij zich inspannen, om ze tot zijne werktuigen te maken. Hierop berust de leer der kennis van de ngelmoe (ilmoe). 1) Wat de Javaan daaronder eigenlijk verstaat, kan hij zelf moeilijk verklaren. Een ngelmoe omvat tooverformulieren, bezweringen, dubbelzinnige gezegden, wonderspreuken, wijsgeerige stellingen, godgeleerde termen, waarheden van allerlei samenstel, alles dooreen, waaruit bijna niet wijs valt te worden. Door het bezit en de beoefening der ngelmoe komt men tot een gewenschten staat bij de zielsverhuizing; het is duidelijk, dat de Javaan uit dien hoofde in het bezit van ngelmoe's groot belang stelt, ja, ze als zijn hoogste schat beschouwt. Elke ngelmoe vindt haar openbaring in een eigen rapal of spreuk. Wij halen een paar voorbeelden ter verduidelijking aan: 2)

Het huis van A. brandt af, dat van zijn buurman B. niet; C., die dit opmerkt, bedenkt: B. heeft de ngelmoe des Heeren, want hij kan den brand afwenden; ik zal zien ze (d. w. z. de formule, de rapal waardoor de vlammen werden gestuit) van hem te leeren.

Een ander voorbeeld. A. steelt en rooft jaren achtereen zonder gevat te worden; B. steelt onnoozel eene kip, en valt aanstonds het gerecht in handen. C., dat bespeurende, philosopheert aldus: de ngelmoe van B. deugt niet; het bewijs is er; hij steelt even, en wordt aanstonds betrapt. Maar A. heeft goede ngelmoe; ngelmoe van Allah; ze kunnen hem maar niet krijgen. Ik zal zien ze van hem te leeren, dan kan ik dat ook.

Het geloof nu, aan geesten, die het levenlooze bezielen en 's menschen leven beheerschen, aan het Maleische ras reeds niet vreemd, heeft een anderen vorm gekregen door het Brahmanisme en Boeddhisme der Hindoes. 3)

Na den invloed der Hindoes kwam de Javaan onder den invloed van den Islam. Evenals het Hindoeïsme al het bestaande liet voor hetgeen het was, doch er nieuwe begrippen aan toevoegde, liet de Islam geen middelen onbeproefd, om tot eene accomodatie te komen. Dat de Islam hierin niet geheel slaagde, ligt hoofdzakelijk aan den aard des inlanders, die, tot inspanning niet

1) Ngelmoe is de Javaansche uitspraak van het Arabische ilmoe.

2) Meded. IV, 214.

3) Het Brahmanisme gelooft aan zielsverhuizing, om tot Brahma, den volkomen reine, te kunnen wederkeeren. Ofschoon op Java geen zuiver Brahmanisme gepredikt is, en de Hindoegodsdienst meer in den onzuiveren vorm van het Siwaïsme wortel geschoten heeft, zijn er op Java ook duidelijke sporen van het Boeddhisme te vinden. Het is bekend, dat het Boeddhisme zich ten doel stelde, den verbasterden dienst der Brahmanen te zuiveren. In Voor- en Achter-Indië heeft dit groote twisten en oorlogen te voorschijn geroepen, en, al schrijven sommigen de verwoeste Hindoe-ruïnen toe aan een uitvloeisel dezer twisten, die dan ook op Java zouden zijn overgebracht, is het echter waarschijnlijker, dat deze strijd op Java niet zeer hevig gevoerd is. Men meent de verwoesting aan de ruïnen dan ook het best uit aardbevingen te kunnen verklaren. In de tempels op Java, aan Boeddha gewijd, o. a. de Boro-Boedoer, is ook plaats voor zuiver Hindoesche godheden. Op Java schijnen de twee hoofdrichtingen vredelievend saamgegaan te zijn.

geneigd, wel de nieuwe invloeden op zich laat inwerken, doch de oude even goed aan het woord laat. Een krachtig volk met weerstandsvermogen zou tot nadenken, vergelijken, schiften komen, doch dit wordt bij den Javaan niet gevonden. Deze aangeboren inertie van den geest, verhinderde echter niet, dat het Mohammedanisme door het volk langzamerhand werd aangenomen. Al kan men niet zeggen, dat de Islam wortel schoot, deze godsdienst is vooral door de ijverige predikers van den Profeet als een net over het volk uitgespreid, heeft bijna alle verrichtingen geijkt met godsdienstige plichten, zoodat men kan spreken van den Javaan-Mohammedaan. En, waar de geschiedenis daar is, om te bewijzen, dat een zuiver begrip der leerstellingen van een godsdienst volstrekt geen maatstaf is voor de inspanning, die zijne belijders tot zijne verdediging zich getroosten, daar mag men uit het voorgaande niet besluiten, dat de Javaan geen vurig Islamiet zou zijn. Integendeel: de geheele opvoeding, die het volk van zijne leeraars, zijne kjaï's, goeroe's, zijne geestelijken, zij heeten dan santri's, modins of penghoeloes krijgt, en de geheel in Mohammedaanschen geest ingerichte maatschappelijke toestanden, moeten tot gevolg hebben, dat het Javaansche volk een Islamietisch volk wordt.

Men onderscheidt bij de Javanen de Bongsa-poetihan van de Bongsa-abangan, het gros des volks. De eersten zijn de godsdienstigen, de vromen; de anderen de wereldschgezinden. Van daar dan ook, dat de eerste categorie zich meer nauwgezet dan de tweede van hare godsdienstplichten kwijt, als bijv. de ceremoniën bij de besnijdenis, het vasten, het zich onthouden van varkensvleesch, de voorgeschreven reinigingen en het doen der verplichte Arabische formulier-gebeden. Het in den Koran gegeven verbod van wijn en sterken drank wordt door enkelen, vooral, als zij veel met Europeanen in aanraking komen, veronachtzaamd, hoezeer juist enkele hooggeplaatste personen, Regenten bijv., hierin het volk een voorbeeld van stiptheid geven.

Op de Mohammedaansche scholen wordt de Javaan reeds van zijn 6e of 7e jaar af in al de godsdienstplichten onderwezen. Moge er ook op de lagere scholen, de langgars, zooals er in bijna elke dessa eene te vinden is, niet veel meer geleerd worden, dan stukken van den Koran nazeggen (van begrijpen is bijna geen sprake, zelfs de goeroe's zijn meermalen onkundig, omdat de Koran alleen in 't Arabisch mag bestaan), op de pesantrens (hoogescholen, seminariën) kan men voortgezet onderwijs krijgen in al de godsdienstige leerstellingen van den Islam. 1) De hier gevormde leerlingen, santri's, vestigen zich op aanbeveling van hunne superieuren later als dorpspriesters, en deze personen leiden voor de dessa de godsdienstplechtigheden en gebruiken, die de Islam voorschrijft. Waar nu bovendien hij, die eene hadj of bedevaart naar Mekka heeft volbracht, zich als hadji (iemand, die een hadj heeft volbracht) onder landgenooten vestigt, daar kan men vooral van deze personen verwachten, dat zij bij het volk de groote beteekenis van den Islam zullen verduidelijken De hadji's hebben dan ook een grooten invloed op het volk. Niet weinigen maken zich daarom bevreesd, dat het toenemend aantal dezer leeraars, die ten getale van ± 50000 over Java verspreid zijn, voor ons gezag op den duur gevaarlijk zal worden.

1) Over het Mohammedaansche godsdienstonderwijs zie men het 2e Aanhangsel aan het einde dezer schets.

De Zending onder de Mohammedaansche bevolking. Er is alle reden voor den zendeling, om met kalme bezadigdheid zijn werk te doen, zich aanbevelende door eerlijkheid en goede trouw, het vertrouwen verwerwervende van de goedgeaarde Javanen, die, dank zij hun quiëtisme, niet zoo snel hunne sympathieën wijzigen. Alleen de zendeling, bij wien in de allereerste plaats degelijke kennis aanwezig is van de bestanddeelen van den godsdienst des Javaans, die alle op het karakter invloed uitoefenen, kan met vrucht arbeiden. Het is voor hem zeer noodig, dat hij daarvan alle richtingen kent, alle stroomingen verstaat, niet alleen om zijn standpunt te handhaven tegenover hadji of santri, maar ook, om de hoop te mogen koesteren, dat door aansluiting en overreding, gepaard aan een krachtig, ernstig voorbeeld, de blijde Boodschap ingang zal vinden. Dat de zendeling, vooral op Java, waar de Islam zoo saamgeweven is met het volk, een bijzonder moeilijken post heeft, wie wil het tegenspreken? Het formalisme in de godsvereering van den Javaan, het bijgeloof in de grootste verscheidenheid, de weet- en werkheiligheid, die de Islam in de hand werkt, dit alles kan de zendeling niet onaangetast laten bestaan en voortwoekeren, hoezeer het heirleger van geestelijken, zij heeten dan goeroe's, hadji's of santri's deze neigingen voedsel geeft.

Is Evangelisatie dan onmogelijk? zal men vragen. Menig goed gezind Europeaan, die den Inlander kent, haalt twijfelend over den arbeid der zendelingen de schouders op; anderen vreezen, dat het fanatisme in de hand zal gewerkt worden, als men de Zending te veel vrijheid gunt.. Hoe het zij, moeilijk is de arbeid voorzeker; ongetwijfeld! eene onuitputtelijke bron van geloof is er toe noodig, maar onmogelijk?

Het terrein, waar we ons bevinden, moge het antwoord geven op al de twijfelingen, zoo dikwijls gehoord; op al de vrees, zoo vaak geuit. Met een tooverslag gaat het niet, en, stuit de Zending dikwijls op bezwaren, welnu! is de Zending in vroeger eeuwen in de Germaansche landen ook zonder bezwaren tot bloei gekomen? Wat zou er van de Europeesche volken geworden zijn, als de Frankische, Angelsaksische zendelingen en zoovelen zich aan den arbeid der Evangelisatie dezer volken gaven, zich hadden laten weerhouden door de bezwaren, die zij ontmoetten? Gelukkig, dat men thans met betere wapenen dan in de Middeleeuwen verstaat te strijden; ook hierin is vooruitgang merkbaar. En, kan men thans in Modjo-Warno reeds wijzen op een kleine drie duizend Christenen, al moge dit nog niet veel te beteekenen hebben op de vele millioenen, die Java telt, — geen nood! De Zending is daar ook nog pas een 50-tal jaren aan 't woord. En wat van geen geringe beteekenis is, — **de Zending heeft de publieke opinie voor zich gestemd.** Laat het hen getuigen, die onbevooroordeeld, ja, ook soms bevooroordeeld, deze Christen-dessa's bezochten; en laat hun getuigenis gehoord worden! Men zal moeten erkennen, dat het den zendelingen van **het Nederlandsch Zendelinggenootschap** niet aan tact ontbroken heeft. Zij hebben, door te arbeiden met kennis van het volk, in het kader der maatschappelijke toestanden, binnen de grenzen, die het Gouvernement voor zijne veiligheid heeft getrokken, in dit deel van Oost-Java wonderen verricht.

Ontstaan van Modjo-Warno. Laat er ons nader kennis van nemen. De stoomtram van Modjo-Kerto tot Ngoro bracht ons langs de ruïnen

Zendelingswoning van J. E. Jellesma te Modjo-Warno.

van Modjopahit; een weinig verder bereiken wij Modjo-Warno, het middelpunt, **de bakermat der Zending van geheel Oost-Java.** Hier vestigde zich in de bijna ontoegankelijke wouden in 1851 de zendeling Jellesma. 1) Was reeds een twintigtal jaren vroeger in Ngoro zekere heer Coolen op zijne eigenaardige wijze begonnen, met op zijne bezittingen aan de in zijn dienst staande arbeiders het Evangelie te brengen; eene gemeente als zoodanig vestigde hij niet, omdat hij eigenaardige begrippen over den Doop huldigde, en zijne toegetreden Christenen hieraan niet wilde onderwerpen. 2) Boven beschreven wij den arbeid van «Vader Emde» en het bleek ons, dat hij op gansch ongezochte wijze eenige Christenen buiten Soerabaja, uit Sidokare (thans Sido-Ardjo) en Wijoeng, twee dessa's in de delta gelegen, door den Doop had doen opnemen in zijn kring van Christenen te Soerabaja.

Beide mannen, zoowel Emde als Coolen, hoezeer geheel onafhankelijk van elkander arbeidende en langs verschillende wegen tot hun doel trachtende te komen, hebben niettemin voorbereidend gewerkt voor Jellesma's arbeid, die na den inspectietocht van Ds. v. Rhijn in eene dessa op 2 uren afstands van Ngoro, zijn werk begon. Deze dessa, door zekeren Abisaï, een Chr. Javaan, ontgonnen, is door Jellesma's invloed uitgebreid, en werd het begin van Modjo-Warno. 3) Elders (bl. 79) hebben wij reeds uiteengezet, hoe Javanen gemeenschappelijk grond ter ontginning kunnen krijgen. Zij kunnen dan eene dessa vormen, kiezen zelf een opperhoofd (loerah), die door het Europeesch Bestuur moet worden bevestigd, en kunnen op die wijze de toestanden, die zij zelf scheppen, vrij wel beheerschen. Als Europeaan mag de zendeling hun tot leidsman strekken, volgens de wettelijke voorschriften in zake grondbezit, kan deze geen eigenaar worden; maar hij is, zoo de inlanders dit van hem begeeren, hun vraagbaak, en zal meerendeels de ziel van de onderneming zijn.

Zonder bezwaren komt eene dessa, in de oorspronkelijke wouden te ontginnen, niet tot stand. Waar de tijger vroeger huisvestte, moet met taai geduld het terrein worden geëffend, moeten de woningen verrijzen, de akkers voor de rijst worden aangelegd, en slechts langzamerhand ontwikkelen zich de toestanden. Neemt het getal der dessabewoners toe (het is volstrekt niet noodig, dat enkel Christenen zich aanvankelijk aansluiten), dan gaan enkelen verder op en vormen eene nieuwe ontginning: zij zwermen uit. Zijn dit nu reeds toegetreden Christenen, dan ligt het voor de hand, dat de wijze van inrichting van het dessa-bestuur, dat geheel in handen der nieuwe ontginners berust, ook op Christelijke leest zal geschoeid zijn. Chineezen met hun opium kan men weren; Arabieren, wegens hun woeker te vreezen, den toegang ontzeggen; ronggengs met hazardspelen behoeft men niet toe te laten. Bij art. 71 van het Reg.-Reglement is de regeling van alle gemeente-aangelegenheden aan het dessa-bestuur verzekerd.

Wenschen voor den voortgang der Evangelisatie. Wij kunnen niet

---

1) Men zie: Levensbericht van J. E. Jellesma, Rotterdam, Wijt & Zonen 1874. prijs 17½ ct.

2) Omtrent deze zeer eigenaardige persoonlijkheid verwijzen wij naar: Meded. XXIV, bl. 333, naar Craandijk: Het Nederl. Zendelinggenootschap in zijn willen en werken, bl. 155.

3) Nevenstaande afbeelding toont ons Jellesma's eerste woning. Zeer eenvoudig, door soberheid uitmuntende, bestaat zij nog en is thans een deel der woning van een inlandschen helper uit.

nalaten, enkele wenschen ten opzichte der aldus ontstane Christen-dessa's te laten volgen; wenschen, die men overal elders op Java ten opzichte van Christen-inlanders koestert, doch die in het bijzonder op dit deel van Java klemmend gaan worden. Het niet voldoen daaraan mag men een belemmeren van de Evangelisatie heeten. Naar de meening van velen zou door het Gouvernement wel een en ander kunnen worden gedaan tot verbetering; aan veler vurige verwachting zou dan te gemoet gekomen worden. Reeds een en andermaal werden deze wenschen, nu hier, dan daar, door vrienden der Zending geformuleerd 1), of onder de aandacht van den Minister van Koloniën gebracht. 2) Sedert evenwel Mr. L. W. C. van den Berg in «de Gids» van 1890 Aflev. 10 de aandacht van het ontwikkeld publiek hierop vestigde in het artikel: «Het Kruis tegenover de Halve Maan», welken deskundige men niet verdenken zal, voor de Evangelisatie propaganda te willen maken, is er alle hoop, dat op grond van zijne juridische en politieke beschouwingen, billijkheid worde betracht door degenen, die hierin voorziening kunnen treffen. We nemen de vrijheid, een en ander uit dit artikel aan te halen, en bevelen de lezing van dit stuk aan allen, die tot nog toe in gebreke bleven, ten zeerste aan.

Bij het «Reglement op het beleid der Regeering in Nederlandsch-Indië», in 1854 vastgesteld, is in Art. 123 het volgende bepaald:

«*De Christen-leeraars, priesters en zendelingen moeten voorzien zijn van* «*eene door of namens den Gouverneur-Generaal te verleenen bijzondere* «*toelating om hun dienstwerk in eenig bepaald gedeelte van Nederlandsch-* «*Indië te mogen verrichten.*

«*Wanneer die toelating schadelijk wordt bevonden, of de voorwaarden* «*daarvan niet worden nageleefd, kan zij door den Gouverneur-Generaal* «*worden ingetrokken.*»

Ofschoon dit artikel voor Christen-leeraars, priesters en zendelingen de niet vleiende verdenking inhoudt, dat zij zulk een gevaarlijk element kunnen worden, dat men hen aan een buitengewoon preventief toezicht onderwerpt, kan dit gebillijkt worden met het oog op den plicht, dien de Regeering in het belang van orde en rust heeft te vervullen. Tot nog toe kwam den zendelingen dan ook deze maatregel niet bijzonder drukkend voor, al brachten de formaliteiten wel eens vertraging.

Aangezien evenwel alle Mohammedaansche leeraars volle vrijheid hebben zich te vestigen en zij overal hunne, ook soms voor de rust van de Regeering, gevaarlijke leeringen mogen verbreiden, kan men wenschen, **dat de Regeering hare tegenstrijdige opvatting, waarbij de Islam kennelijk bevoordeeld wordt, late varen.** 3)

Te meer klemt dit, omdat bij Regeeringsbesluit van 26 April 1886 dit Art.

1) Stemmen voor Waarheid en Vrede, Deel XXV, bl. 1054.
Ned.-Zendingstijdschrift, 1e jaarg. bl. 349.
Overzicht der 5e Zendingsconferentie, bl. 89.

2) Meded. XXXIII, bl. 336 en v.v.

3) De slotalinea van Art. 124 R.-Reglem. betreft het toezicht op de officiëele Moh. Geestelijkheid, aldaar als «priesters der inlanders» aangeduid, en omvat geene bijzondere beperking ten aanzien van de toelating en den arbeid van de particuliere Mohammedaansche geestdrijvers.

123 ook gelden zal voor «inlandsche leeraars of hulpzendelingen»; personen, derhalve, die, hetzij te Depok of door den zendeling opgeleid, dezen bijstaan in zijn arbeid. Het geval heeft zich toch te Oost-Java voorgedaan, dat een Christen geworden Javaan, na in zijne dessa teruggekeerd te zijn, eene school begon en daarvoor de toestemming had ontvangen van het dorpshoofd, het onderdistrictshoofd en den Chinees, op wiens landgoed de dessa gelegen was, doch «de bijzondere toelating» niet bezat, ten gevolge waarvan hij tot driemalen toe werd opgeroepen bij het districtshoofd. Ware de zendeling Kruijt niet voor hem in de bres gesprongen bij den Resident, dan zou hij zijne school hebben moeten sluiten, hetgeen nu evenwel niet behoefde op de verklaring des zendelings. 1) Doet zoo iets nu een Mohammedaansche goeroe, dan is er geen bijzondere toelating noodig; en de Regeering ondervond toch reeds een en andermaal, dat toezicht op leeringen van de zoodanigen, niet overbodig mag heeten.

Een tweede wensch is gelegen in hetgeen art. 124 van het Regeerings-Reglement te lezen geeft. Dit luidt aldus:

«*De priesters der inlanders, die het Christendom niet belijden, zijn ge-*«*plaatst onder het oppertoezicht der vorsten, regenten en hoofden, voor* «*zooveel betreft de godsdienst, dien elk hunner belijdt. Deze zorgen, dat* «*door de priesters niets worde ondernomen strijdig met dit reglement en* «*met de door of uit naam van den Gouverneur-Generaal uitgevaardigde* «*verordeningen.*» Het Javaansche volk onderscheidt zich zelf in twee deelen, de «Kleine man» de bestuurden, en «de Grooten» de Hoofden, met eene inlandsche benaming als Prijaji's aangeduid. Tot deze laatste categorie behooren dus alle inlandsche ambtenaren, van den assistent-wedono 2e klasse af als de laagstgeplaatste, tot den Regent als de hoogstgeplaatste. (Zie blz. 86.) De dessahoofden behooren hiertoe niet.

Nu kunnen feitelijk de leden van den prijaji-stand niet Christen worden, of zij moeten hunne betrekking er aan geven. Want de priesters der inlanders, die het Christendom niet belijden, zijn geplaatst onder het oppertoezicht der Vorsten, regenten en hoofden, *voor zooveel betreft de godsdienst, dien elk hunner belijdt.* Dit kan dus niet anders beduiden, dan dat de godsdienst der Javaansche Vorsten dezelfde moet zijn als die van de bevolking, onder hun bestuur levende. De Wet verklaart voorts, dat de Regenten toezicht moeten oefenen op de Mohammedaansche geestelijkheid, en de Instructie der Regenten leert in Art. 17, dat dit toezicht een deel is van hunne werkzaamheid. Ten einde Regent te worden of te blijven moet men Mohammedaan zijn, ook al is een deel der bevolking van het Regentschap Christen. Is deze opvatting niet in strijd met het beginsel van Art. 119, Regeerings-Reglement, «*waarbij een ieder zijne godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid belijdt*»? Het geval heeft zich voorgedaan, dat een onberispelijk en bekwaam Christen-inlander voorgedragen werd tot assistent-wedono 2e klasse, doch dat deze voordracht door de Regeering niet werd overgenomen, omdat de voorgedragene een Christen was. Dat de Regeering in 1854 zulk een geval niet voorzien kon, is duidelijk; in 1851 is Jellesma pas zijn arbeid begonnen, doch het is toch

1) Meded. XXXI, bl. 218.

niet te sterk gesproken, om nu den wensch te doen hooren, nu er duizenden zijn, die het Christendom omhelzen, dat de Regeering deze belemmering wegneme, en **dat men een prijaji niet met het verlies van zijn ambt straft, als hij Christen wenscht te worden.** 1)

Een derde wensch, waarop door Mr. v. d. Berg nadrukkelijk de aandacht wordt gevestigd, is deze, **dat de rechtstoestand van inlanders, die tot het Christendom overgingen, en na dien overgang veel minder gunstig is geworden dan vóór dien tijd, verbetere.** Uitvoerig licht hij toe, dat de Christen-inlanders (die tot de categorie der Inlanders en met hen gelijkgestelden worden gerekend, en derhalve aan eene andere rechtsbedeeling onderworpen zijn dan de Europeanen en m. h. g.) die ook na hun overgang onderworpen blijven aan het gezag der Inlandsche Hoofden, vooral in zake het burgerlijk en handelsrecht, in slechter conditie komen. Dit burgerlijk en handelsrecht wordt blijkens Art. 75 van het Reg.-Reglement beheerscht door de «*godsdienstige wetten*, *volksinstellingen en gebruiken*» der inlanders, ten gevolge waarvan de vraag rijst, wat men onder de godsdienstige wetten der Christenen hebbe te verstaan. De schrijver toont verder aan, dat de rechtsonzekerheid der inlandsche Christenen daardoor zoo groot wordt in burgerlijke en handelszaken, dat zij in zake afstamming, huwelijk, erfrecht elk oogenblik blootstaan aan allerlei processen, die hunne familie- en vermogensrechten op het spel zetten. Daarom dient, hoe doornig deze kwestie ook zij, en hoezeer in de practijk door den invloed der zendelingen de moeilijkheden, zoo zij voorkwamen, langs minnelijken weg zijn weggeruimd, de verhouding der inlandsche Christenen tot hunne Mohammedaansche familieleden, dorps- of districtsgenooten te worden geregeld. Een overgang in massa wordt hierdoor tegengehouden. 2)

Een vierde wensch is, dat bij de rechtspleging voorzien worde in **het samenstellen van een formulier voor den eed**, dat voor allen verstaanbaar is, en waarbij de Christenen niet gehouden zijn deze af te leggen op den Koran. De eedsaflegging wordt daardoor eene ijdele formaliteit, en de heiligheid, die men er toch aan moet toekennen, gaat daarbij verloren. De Zendelingsbond in Nederlandsch-Indië heeft in 1883 3) een verzoekschrift dienaangaande ingediend, doch op dit request is afwijzend beschikt, evenwel zonder mededeeling van redenen. Zijn wij wel ingelicht, dan is thans deze kwestie ter voorziening in behandeling bij het Indische Bestuur.

De kleinere wenschen, die men koesteren mag, willen we thans onbesproken laten, in de hoop, dat langzamerhand het goed gerucht, dat de Christenen van zich zullen doen uitgaan, hierin verbetering brenge. Alles hangt hierbij af van den ernst, waarmee de zendelingen hunne taak vervullen.

Bezoek aan Modjo-Warno. Laat ons thans Modjo-Warno in zijn tegenwoordigen toestand bezoeken.

1) Zie ter toelichting van den invloed, dien deze wetsbepalingen op Oost-Java's Christen-inlanders uitoefenen, Meded. XXXIV bl. 399.

2) Met blijdschap vermelden wij, dat onlangs te Utrecht een student in de rechten, den heer F. C. Hekmeijer, met eene dissertatie over den Rechtstoestand der Inlandsche Christenen in Nederlandsch-Indië den doctorstitel verwierf. In deze dissertatie komt de schrijver tot de slotsom, dat de Regeering deze zaak ter hand nemen moet.

3) Zie Verslag der 5e Zendings-conferentie, bl. 9.

Modjo-Warno is de algemeen gebruikelijke naam voor een aantal bloeiende dorpen, te zamen ongeveer 3000 Christenen bevattende. Niet alle bewoners dezer dessa's zijn Christenen; de wijze, waarop de dessa's ontstaan, boven in algemeene trekken uiteengezet, maakt dit verklaarbaar. Toch is het Christelijk element ook in de hoofdplaats overwegend, en enkele dorpen, tot dit ressort behoorende, zou men Christen-dorpen kunnen noemen. 1)

De belommerde rijweg, waaraan de moedergemeente Modjo-Warno gelegen is, is tevens een stoomtramweg, die bij Modjokerto aan de spoorlijn aansluit. Vroeger was deze weg een drassig voetpad, in den regentijd bijna onbegaanbaar. Rechts en links van den weg liggen goed geïrrigeerde rijstvelden, waar voorheen de maagdelijke wouden zich verhieven. De huizen in de plaats zien er alle net en flink uit; meer dan een heeft een gepleisterden vloer en een flink pannen dak. De vensters, anders aan de dessa-woningen te vergeefs te zoeken, de deuren van flink stevig djati-hout, geven den indruk van solieder bouw dan gewoonlijk de woningen vertoonen. Inwendig zouden spiegel en hanglamp, ook tafels en stoelen, zoomede boekenrek u aan welvaren doen denken. En die is er ook. Deze welstand is verkregen door spaarzaamheid. Zijn de dorpen geheel door Christenen ontgonnen, dan is, naar de ondervinding, die menig bezoeker opdeed, het onderscheid tusschen Mohammedaansche en Christen-dessa's te groot, om niet dadelijk opgemerkt te worden. Reeds dadelijk bij aankomst is dit verschil aan de goed onderhouden heggen de flinke wegen en bruggen merkbaar.

De zendeling, die in deze dessa's niet eene bestuursfunctie bekleedt, is meer als vader over zijne dorpsgenooten werkzaam. Op allerlei wijzen vindt hij zijn werk; en voorwaar! hij heeft eer te veel dan te weinig te doen. Eene school staat onder zijne leiding; bewaarschool en catechisatie vragen zijn zorgen even goed als eene uitgebreide ziekenpractijk. Aanvankelijk kostte het moeite, bij den inlander het vertrouwen te wekken, wat deze laatste werkzaamheid aangaat. Toch is langzamerhand de schroom overwonnen niet alleen, maar komt de zendeling handen te kort. De verslagen dienaangaande lezende, moet men zich verbazen, dat hij tot alles den tijd vinden kan. 2) Natuurlijk, dat de zendeling op een vasten tijd van den dag consult houdt; en dankbaar wordt gedacht aan de hulp, reeds langen tijd belangeloos verleend door een in de buurt wonend geneesheer.

Vreemd mag het dan ook niet heeten, dat men aan een hospitaal heeft gedacht, want het is ondoenlijk de zieken allen persoonlijk te bezoeken, of, indien noodig, op eigen erf te herbergen. Het verheugt ons te kunnen melden, dat dit ziekenhuis weldra verrezen zal zijn. De zoon des zendelings, die in het bijzonder zich op de geneeskunde heeft toegelegd, zal als directeur optreden. De zooeven bedoelde geneesheer zal bij moeilijke gevallen nog assisteeren. De hulp van velen was noodig, 3) om de inrichting te verzekeren; de

---

1) Er is zelfs één dorp, waar geen enkel Mohammedaan meer woont.

2) Het Verslag over 1890 vermeldt bijv. de volgende cijfers: Aantal dagelijks behandelde oogzieken 301; andere zieken 3863. Aantal medicijnen verstrekt: 18251. (Meded. XXXV bl. 291.)

3) Voor de inrichting is de kapitale som van f 16000 benoodigd, waarvan f 10000 reeds bijeen is. Wie helpt verder?

twee Koninginnen uit het Moederland gevoelden zich reeds gedrongen, giften bij te dragen, en dezer dagen gaf ons o. a. de Nieuwe Rotterdammer Courant van 3 Mei 1892 te lezen, dat den 22en Maart de eerste steen kon gelegd worden. Met moeite weerhoud ik mij, het verslag in zijn geheel op te nemen. Toch wil ik niet verzwijgen, dat de Regent van Modjokerto, een man, die «tot deze stichting ruim *f* 200.— bijdroeg en nog staande de plechtigheid «met eene gave kwam», den eersten steen heeft gelegd. De oorkonde der stichting, door den Regent en de zendelingen in functie onderteekend, zal in een looden koker in de fundamenten gemetseld worden.

Ook op nog andere wijze is de zendeling in het belang der bevolking werkzaam. Wij vermeldden reeds de school, zoowel voor ouderen als voor jongeren (er zijn leerlingen van 17—20 jaar, evengoed als van 4—5). Het onderwijs, hier gegeven in de uren van 11 tot 2, ten einde geen belemmering in den arbeid op de akkers te veroorzaken, omvat de eenvoudigste zaken: lezen, schrijven en rekenen. Daar het duidelijk is, dat deze arbeid door den zendeling te Modjo-Warno of in de bijbehoorende dochter-dessa's niet alleen verricht kan worden, bestaat er eene Opleidingsschool voor inlandsche helpers, waar jonge mannen niet enkel voor den schoolarbeid worden gevormd, maar ook tot voorgangers opgeleid worden, om in de filiaal-gemeenten de geestelijke verzorging te kunnen behartigen.

Ten einde de stoffelijke welvaart in de hand te werken, richtte de zendeling te Modjo-Warno in Jan 1889 eene Spaarbank op. Door 35 personen werd in het eerste kwartaal daar reeds de kapitale som van *f* 1738.50 gestort en nog nemen de inlagen toe. Mag hieruit niet worden afgeleid, dat de dessalieden door zuinig overleg eene mate van welvaart genieten, die gunstig afsteekt bij hetgeen elders gezien wordt? En toch! het is geenszins het streven van de zendelingen, hier op Oost-Java werkzaam, (wij denken thans ook aan de gemeenten in het Kediri'sche en Pasoeroeansche) 1) om in het sparen alleen heil te zoeken. Reeds bij de vestiging van dessa's wordt er op gewezen, dat het hoofdbeginsel der gemeenten moet worden: «self-support». Zoodra de toestanden den bouw van school of kerk toelaten, wordt er gedacht aan eene bijdrage, vrijwillig af te staan tot onderhoud en voorziening in de behoeften. Mag het Genootschap te Rotterdam misschien met bijdragen eens bijspringen moeten, moge vooral het te Soerabaja gevestigde «Vredefonds» menige ruime gift voor dit of dat doel hebben afgezonderd, moge een vermogende zendingsvriend, bezoeker of belangstellend Europeaan zijn offer der liefde hebben geschonken, een niet genoeg te waardeeren feit blijft het, dat de zendelingen reeds vroeg de gemeenteleden tot eigen hulp opwekken. Zoo ook wordt door het bouwen van eene rijstschuur, waaraan ieder naar vermogen een deel afstaat, medegewerkt tot het bevorderen van zorg voor de armen, die daaruit naar behoefte, en, zoo noodig onder bepaalde voorwaarden, worden ondersteund.

1) Al spreken wij in deze schets alleen over Modjo-Warno en omgeving, wij vergeten niet, dat de residentie Kediri ook tal van gemeenten bezit, op gelijke wijze ontstaan en uitgebreid als die te Modjo-Warno. De gemeenten in het Pasoeroeansche zullen wij in de volgende schets gedenken kunnen; het is alleen, om niet te uitvoerig te worden, dat wij den belangstellenden lezer omtrent de gemeenten in Kediri verwijzen naar de Mededeelingen, waar geregeld verslag van dit ressort voorkomt.

Zendingskerk te Modjo-Warno.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer E. SILLEM.

Voorzeker! wij willen niet idealiseeren, maar mogen toch wel getuigen, dat een tactvolle arbeid, op dusdanige wijze geoefend, als hier geschiedt, vruchten afwerpende, als te Modjo-Warno reeds gezien worden, in den rechten zin des woords een philantropische is. De assistent-resident van Djombang idealiseerde niet, toen hij bij de eerste-steenlegging van het ziekenhuis (zie boven) «hulde bracht aan de gezonde economische toestanden te Modjo-«Warno. Waar heerscht eene zoo goede verstandhouding tusschen de Euro-«peesche en de inlandsche bevolking; welke dessa in Java's binnenland kan, «gelijk deze, zich beroemen op een zoo fraai bedehuis, eene school met ± 600 «leerlingen, een spaarbank met een aanmerkelijk kapitaaltje, een zangkoor, «waarvan de wedergade op Java niet licht zal worden aangetroffen en thans, «als de kroon op het werk, een grootsch ziekenhuis — altemaal werken der «Christelijke barmhartigheid, ad majorem humanitatis gloriam!»

En nu! de bron voor al dezen arbeid der toewijding en der liefde, die gelijk wij zagen, toestanden heeft omgezet of geheiligd, en zonder welke het niet mogelijk zou zijn geworden dergelijke resultaten te verkrijgen? Wij aarzelen niet, haar te zoeken in de eenvoudige prediking van het Evangelie door de mannen, die, van Jellesma af tot Kruijt toe, èn hier, èn in de omgeving, geholpen door mannen als Paulus Tosari, Matthëus Aniep en anderen, in eenvoud hun geloof door de liefde openbaarden. De eenvoudige, voor den inlander passende godsdienstoefeningen zullen het kunnen getuigen, hoe de zendelingen vóór alles gevoelen, dat, zal men deze toestanden in goede banen houden, of zal men, waar het noodig is, deze nog moeten ontwikkelen, de kracht alleen gelegen is in de aankweeking van het christelijk geloof, dat alleen tot daden van christelijke barmhartigheid aanspoort. Geen dessa, of er is eene kerk, en wij vinden dat natuurlijk; want de gemeente moet zich kunnen vergaderen, en zij heeft er behoefte aan. Niet alle gebouwen zijn even sierlijk, 't is ook niet noodig; niet alle zijn van steen opgetrokken; toch heeft menige dessa een godshuis, dat jaren lang dienst kan doen. Geen van alle wint het evenwel van dat te Modjo-Warno, waarvan ons bijgaande plaat een indruk vermag te geven.

Den 24sten Februari 1879 werd de eerste steen gelegd; in 1881 werd het gebouw ingewijd. Naar een plan, opgemaakt door den heer C. Nash Jr. is de kerk even sierlijk als hecht. In gemengden stijl opgericht, zijn de ramen en deuren gothisch, de pilasters normandisch, het front grieksch. Zij heeft eene breedte van 15 M. bij eene lengte van 30 M., terwijl de kerkekamer 4 M. in 't vierkant is. Vier treden leiden tot de voorgalerij, waarin twee groote deuren toegang tot de beide zijportalen geven, door welke men de kerk binnentreedt. In het midden van het tegenovergestelde einde der kerk staan op een platform van ongeveer ½ M. hoogte een katheder en voorlezerstafel; aan de achterzijde is eene kleine deur naar de kerkekamer. Op de muren der portalen rust de bovengalerij. Aan de zijden der kerk rechts en links heeft men twee groote deuren; twaalf schoone, groote kerkramen geven toegang aan licht en lucht. Zoowel kerk als galerij zijn door nette banken met zij- en rugleuningen bezet, aan 400 à 500 toehoorders plaats gevende. Eene deur op de galerij geeft toegang tot den toren, die versierd is met eene groote klok, ruim 300 kilo zwaar, die ten geschenke ontvangen werd van het «Fonds des Vredes door het bloed des Kruises» te Soerabaja. Een orgel is aanwezig ter begeleiding van het gezang der gemeente. Tot den bouw, die ruim 8 mille vorderde, kwamen vele giften in ook uit het Moederland. Deze som is bijna geheel bijeengebracht. 1)

1) Te Soerabaja verscheen van de hand van Dr. J. C. Schagen van Soelen een

We moeten van Modjo-Warno afscheid nemen. Met frissche indrukken kunnen we verder reizen, waar we hier althans een aanvang zagen van de vervulling der profetie, dat Gods Woord nooit ledig wederkeert. Laten de zendingsvrienden in het Moederland, door zooveel kleingeestige verschillen somtijds verdeeld, elkaar over Modjo-Warno de hand reiken en, wat ook de geschiedenis van het Genootschap te melden hebbe, haarkloverijen en verdachtmakingen liever inruilen voor gemeenschappelijken zendingsijver. Laat Modjo-Warno in elk geval den Christen leeren, dat het geld, aan de Zending besteed, niet weggeworpen is, als men zich maar met ernst en vasthoudendheid toerust, om, naar den eisch der bevolking, in het geloof de hand aan den ploeg slaan tot opheffing van het maatschappelijk en zedelijk peil van den Javaan.

AANHANGSEL OVER DEN ISLAM.

Het is van vrij algemeene bekendheid, dat de bewoners van onzen Archipel grootendeels den Islamietischen godsdienst belijden. Zondert men de bevolking der binnenlanden op de eilanden, Java uitgenomen, uit, dan belijdt de overige bevolking vrij algemeen het Mohammedaansche geloof. Nog steeds wordt de leer van den Islam vooral door bedevaartgangers en handeldrijvenden verbreid en schijnt zij, over het algemeen genomen, door de inlanders gemakkelijk te worden aanvaard. Wel is deze toetreding veelal werktuigelijk en houden de bekeerlingen begrijpelijkerwijze nog gaarne vast aan hunne heidensche begrippen, gelijk men dit bij de Javanen kan waarnemen. Eenmaal evenwel ingelijfd in de Islamietische wereld, zijn er voor de Christianisatie van het volk zooveel moeilijkheden gerezen, dat sommige zendelingen wel eens aan eene staking van den arbeid hebben gedacht. Hoe wenschelijk zou het dus niet zijn, als er tal van zendelingen beschikbaar waren, om op die eilanden, waar de Islam nog niet doordrong, de banier des Evangelies te planten. Vooral is dit in het Oosten van onzen Archipel nog niet te laat. Hetgeen het Gouvernement door aanstelling van hulppredikers doet, ten einde de inl. Christengemeenten der O. I. Compagnie voor versterf te bewaren, mag hier in 't voorbijgaan met dank worden gedacht.

Bracht in vroeger tijd het Gouvernement nog wel eens bezwaren in, wanneer de zendelingen op een nieuw terrein bij een heidensch volk hun arbeid wenschten te beginnen, (o. a. Bolang Mongondou op Celebes) thans zal men bij het Indische Bestuur veel meer aanmoediging dienaangaande vinden. Gaandeweg heeft het gevoelen baan gebroken, dat het Christendom hechter steun aan ons gezag biedt dan de Islam, zoo men daar al van steun spreken kan. Dat bovendien eene zendingswerkzaamheid onder de Heidenen spoediger vrucht draagt dan bij Mohammedanen, bewijzen bijv. de Minahassa en de Battaklanden, die, wat de resultaten betreft, de Mohammedaansche terreinen ver overtreffen. Zelfs zijn er niet weinigen, die ongeloovig het hoofd blijven schud-

geschrift: «De steenen Christenkerk der Javanen te Modjo-Warno», prijs *f* 1.— (ten voordeele der kerk uitgegeven).

Een Javaansch «priester».
Naar eene teekening van E. HARDOUIN, overgenomen met toestemming van den Heer A. W. SIJTHOFF te Leiden.

den, wanneer zij hun oordeel over een Evangelisatiearbeid onder Mohammedanen doen kennen. Het is goed de bezwaren voor eene christianisatie onder de Mohammedanen niet te gering te tellen; om, ter wille der bezwaren den arbeid maar te eindigen, is een uiterste, dat met het oog op de resultaten, reeds verkregen, niet te gauw overdacht moet worden.

Het kan zijn nut hebben, een weinig meer in bijzonderheden te treden over den Islam en de wijze, waarop deze godsdienst wordt beleden. Wij bepalen ons daarbij tot Java en hetgeen daar bestaat; op de Buitenbezittingen zijn de toestanden niet overal gelijk, zoodat het moeilijk is, deze onder één type saam te vatten. Ongetwijfeld leidt eenige bekendheid met den Islam en met de wijze, waarop de Muzelmannen hun geloof belijden tot beter en billijker beoordeeling van het zendingswerk, daar men moet erkennen, dat de Islam eene macht is, die met wijdvertakte vangarmen het geheele volk omvat en alle godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken beheerscht.

De Mohammedanen in Nederlandsch-Indië behooren nagenoeg allen tot de orthodoxe Sjafeiëten, eene der vier rechtzinnige afdeelingen, waarin de Moslemin verdeeld zijn. 1) Reeds vroeger merkten wij op (bladz. 100), hoe de Islam in Indië zich vestigde. Van Java kan men getuigen, dat er in de dessa's, waar een districtshoofd woont, ook een bedehuis gevonden wordt, waar de geloovigen samenkomen, benevens een geestelijke, die de godsdienstige belangen zijner onderhoorigen behartigt.

De Islam kent geen eigenlijke priesterschap, in den zin, dien wij daaraan hechten, als een lichaam, waarin men slechts opgenomen kan worden na voldoende bewijzen van kunde te hebben verworven, en waarin men na wijding pas opgenomen wordt. Ieder Muzelman kan zonder voorbereiding aan de godsdienstige plechtigheden deelnemen. De priester van de hoofdplaats eener residentie heet hoofd-panghoeloe; die eener afdeeling heet panghoeloe, terwijl de voornaamste geestelijke eener districtshoofdplaats naïb wordt genoemd. Onder hen staan tal van andere geestelijken, die onderscheidene namen dragen, bijv. modin, ketib enz.; ook zijn er nog velen, die den een of anderen dienst verrichten in de bedehuizen. Van alle dezen worden Hoofd-panghoeloe en panghoeloe door de Regeering benoemd, indien zij tevens adviseurs bij de rechtbanken zijn, indien niet, dan door den Regent; de andere geestelijken worden door dezen aangesteld. De geestelijken wonen meestal samen in eene wijk, de priesterwijk geheeten, waarin ook de moskee staat.

De Mohammedaansche bedehuizen heeten moskeeën of missigits (Arab. masjdid). Op elke hoofdplaats eener afdeeling of van een district bevindt er zich een, eene enkele slechts bezit er meerdere. Deze moskeeën, althans die der hoofdplaatsen, zou men kathedralen noemen kunnen; verscheidene geestelijken zijn hieraan verbonden. In kleinere plaatsen zijn ook bedehuizen, doch deze zijn uiteraard van geringer omvang. Gewoonlijk zijn de moskeeën logge, vierkante gebouwen zonder architektonische schoonheid; veelal hebben zij een dak, dat uit drie, naar omhoog kleiner wordende daken is samengesteld. Zij zijn aan de Westzijde van de aloen-aloen opgetrokken; bij het binnentreden

1) De drie andere orthodoxe secten zijn die der Hanafieten, Hanbalieten en Malekieten. De opperpriesters dezer 4 afdeelingen hebben in den Kaäba te Mekka een afzonderlijken preekstoel, aan elk der vier hoeken opgericht.

tegenover den ingang is de nis aangebracht, om de richting van Mekka te weten. Naast den ingang is een waterbak geplaatst tot het verrichten van de rituëele wasschingen; tevens vindt men daar eene groote trom, waar de gebedsuren op worden geslagen. Op de meeste moskeeën zijn minarets of torentjes, vanwaar het samenroepen tot het gebed plaats vindt. Inwendig zijn de moskeeën weinig versierd; eene enkele Koran-spreuk aan den wand benevens de verplaatsbare kansel, rechts van de nis, zijn vrijwel het eenige, dat men er vindt.

Het is bekend, dat de Mohammedanen geen rustdag hebben; de Vrijdag evenwel is de dag des gebeds, hoezeer men volgens den Koran zijn dagelijkschen arbeid niet behoeft na te laten. Voor dien Vrijdagdienst zijn noodig minstens 40 meerderjarige vaste inwoners der gemeente, anders mag hij geen voortgang hebben.

Tot de werkzaamheden der geestelijken behooren, behalve de leiding der godsdienstoefeningen, het innen en verdeelen der djakat en pitrah (waarvan beneden meer), de administratie der moskeekas, de leiding der plechtigheden bij besnijdenis, tandenvijlen, huwelijk en begrafenissen, de zorg voor de heilige graven, en voor sommigen het afnemen van den eed bij de rechtspraak. Ook zijn zij belast met de rechtspraak in zake boedelscheidingen, voogdijschap e. d. m. Gelijk wij elders (bladz. 89) opmerkten, is bij de Regentschapsgerechten en Landraden een panghoeloe of hoofd-panghoeloe als adviseur aangesteld. 1)

De inkomsten der geestelijken worden bestreden uit de opbrengst der vaste goederen, die aan de moskee behooren. Deze opbrengst wordt in de moskeekas gestort, zoo ook behoort daartoe een aandeel in de godsdienstige belastingen, die de gemeenteleden opbrengen, voorts de bidgelden en hetgeen als liefdegaven wordt geschonken.

Omtrent de geestelijke goederen bestaan vele eigenaardige en moeilijke bepalingen, waarvan wij niet in bijzonderheden willen treden. 2) Alleen merken wij dienaangaande op, dat in vele dessa's, vooral in West-Java, sawah's, tuinen, soms huizen en erven bestaan, welker opbrengst tot vrome doeleinden is afgestaan, en die onder de administratie der geestelijkheid vallen. In Midden-Java werden door de Javaansche vorsten dergelijke goederen met bepaalde bestemming geschonken o. a. de dessa Tegal-sari (res. Madioen), waarover later meer. Zoo heeft men ook dessa's, die vrijgesteld zijn van heerendiensten en andere verplichtingen. Deze vrijstellingen vinden haren grond in de verplichting om heilige graven 3) te onderhouden. In de Europeesche

1) Zulk een panghoeloe heeft den titel van Panghoeloe-landraad; die, aan eene moskee verbonden, heet Panghoeloe-masdjid. In West-Java zijn beide functiën in een persoon vereenigd.

2) Zie hierover desverkiezende, Mr. L. W. C. van den Berg in het Tijdschr. Bat. Gen., Deel XXVII, bl. 37.

3) Deze heilige graven (kramat) zijn gewoonlijk van wali's of de eerste invoerders van den Islam. Zoo zijn er o. a. te Cheribon, waar Sech Ibn Maulana een prachtig graf heeft; verder te Pekalongan, Semarang, Japara, Rembang, Soerabaja (waar te Grissee Malik Ibrahim begraven werd). Ook behooren hiertoe de kerkhoven der vorsten van Solo en Djokjo te Sela, gelegen in eene enclave in het Regentschap Grobogon, res. Semarang, te Imagiri, en te Pasar Gede in het Djokjasche.

administratie heeten deze dessa's pardikan-dessa's (vrije dessa's, pardikan = vrijheer). De hoofden dezer dessa's worden voor een groot deel in tegenstelling tot hetgeen in andere geschiedt, door den Gouverneur-Generaal benoemd; in de Vorstenlanden geschiedt dit door de Vorsten.

De Islamietische godsdienst stelt aan zijne geloovigen tweeërlei eischen: de eischen van het geloof en de eischen van de godsvereering. De eerste zijn 6 in getal. Zij omvatten het geloof in God den Allerhoogste; in de engelen; in de boeken des Allerhoogsten; in de gezanten des Allerhoogsten; in den dag der opstanding en in goede en kwade voorbeschikkingen. Tot het goddelijk wezen behooren niet minder dan 20 eigenschappen. Tot de boeken worden gerekend de Wet van Mozes, de Psalmen, het Nieuwe Testament en de Koran. De drie eerste kunnen geacht worden in den Koran te zijn begrepen, zoodat die dus overblijft, en dan ook voor elken waren Islamiet het Boek bij uitnemendheid is. Wat de gezanten des Allerhoogsten aangaat, leert de Islam, dat er 124000 profeten en 314 gezanten waren. Adam was de 1e profeet, doch Mohammed de laatste gezant, de «gezant van het einde der tijden». De dag der opstanding beslist het lot der menschen. «Eerst zal alles «sterven, wat adem heeft; ook de engelen. De laatste, die sterft, is de engel «des doods, dien een smartelijk lijden van veertig dagen en nachten, uit oor-«zaak, dat hij zoovelen smart heeft aangedaan, langzaam zal doodmartelen. «Niets blijft leven dan de eeuwige, onvergankelijke God. Op den door Hem «bepaalden tijd wordt alle schepsel weer opgewekt, eerst de engelen, dan de «profeet Mohammed, vervolgens de andere profeten en menschen van Adams «tijd af. En daarop worden allen geoordeeld en gaan heen, deze naar de ge-«westen der zaligheid, die naar de verblijven der ellende, terwijl een deel, «te slecht voor het eerste en te goed voor het laatste, aan de loutering van «het vagevuur onderworpen zal worden.» 1)

Tot de godsdienstplichten worden gebracht de 5 volgende eischen, waarvan de Profeet volgens de overlevering moet verklaard hebben, dat zij de grondzuilen van den Islam zijn. Zij zijn: 1. het getuigenis (sjahadat); 2. de rituëele gebeden (salat); 3. de godsdienstige belasting (djakat en pitrah); 4. de vasten (poeasa); 5. de bedevaart (hadj).

1. Het getuigenis (sjahadat). Eigenlijk bestaat dit uit twee getuigenissen, de hoofddogma's van den Islam, nl. «Daar is geen God dan Allah» en «Mohammed is zijn gezant.» Met het eerste der twee neemt de Islam direct positie tegen het Heidendom, en als zoodanig moest dit dogma den eersten volgers van den Profeet wel imponeeren. De groote menigte der Javanen, die aan allerlei geesten gelooven, gelijk wij boven (bladz. 102) zagen, begrijpt deze tegenstrijdigheid niet. De geestelijken bestrijden dan ook deze vereering van Dan-Hjangs met wat daarmee samenhangt; evenwel meer door er van te zwijgen dan door er krachtig tegen te ageeren. Toch, ondanks deze onbegrijpelijkheid, is Allah één en ondeelbaar. Allah kan geen medegenoot hebben. Hem behoort alle aanbidding; Allah heeft de schoonste namen, gelijk de 99 kogeltjes aan

1) Coolsma. West-Java, bladz. 98.

den rozenkrans, die elk een zijner namen beduiden, herinneren. En, aangezien Allah nu niet de nationale god der Arabieren alleen is, maar de internationale bij uitnemendheid, verklaart het zich, dat andere volken tot de aanbidding van dien eenen en waarachtigen God gebracht moeten worden. De Islam is dan ook de zendingsgodsdienst bij uitnemendheid. 1)

Mohammed voelde evenwel zeer juist, dat dit eene dogma niet genoeg teekende. De Joden, de Christenen, ja, eenigermate de Heidensche Romeinen en Grieken, die immers eene opperste godheid aanbaden, waren ook monotheïsten. Er behoorde dus iets kenmerkends bij, waardoor de Islam Mohammed's godsdienst zou blijken. Van daar het tweede dogma: «Mohammed is Allah's gezant». Ver verheven boven al zijne voorgangers, was hij de profeet. Zooals de Koran het uitdrukt, was hij door God gezonden, «om de menschen te leeren, te «bevelen het goede te doen, hen van het kwade af te houden; hetgeen on«schuldig is betreffende spijzen, zal hij hun veroorlooven, hun verbieden, wat «slecht is. Hij zal hun den last, dien zij torschen en de banden, waarmee zij «gekluisterd zijn, afnemen.» 2)

2. De rituëele gebeden (salat). Een goed Moslim moet bidden. Dit is eene verplichting jegens Allah. Het bidden evenwel is een rituëel bidden, eene godsdienstoefening, uit gebed en ceremoniën bestaande. De waarde en onwaarde van het gebed hangt geheel af van het vervullen dier voorschriften. De Koran geeft allerlei inlichtingen over de wijze van bidden: niet onverschillig, met ootmoed, in het verborgen, enz. Bovendien gelden allerlei voorschriften: tijd, plaats en wijze betreffende. De bidders zelve moeten rituëel rein zijn; vandaar de vele wasschingen. Men bidde nooit dan met het gezicht naar Mekka gekeerd; zelfs late men niet na een matje te gebruiken. (Bij gebreke van dien gebruikt de inlander wel zijn buisje (badjoe) daarvoor).

De Javanen worden door hunne geestelijken 5 maal daags tot het gebed geroepen, n.l. des middags te ± 12 ure, te half 4, met zonsondergang, te half 8 en des morgens te half 6. Des Donderdags wordt ter voorbereiding voor den

---

1) De Mohammedanen splitsen de wereld in twee deelen: het gebied van den Islam, d. i. waar de Muzelmannen heerschen, en het gebied der ongeloovigen in het Arabisch genoemd: het gebied van den oorlog. Op de Muzelmansche gemeente rust de verplichting, de niet-geloovigen (kafirs) tot het ware geloof te dwingen; in den Koran wordt daarop dikwijls gewezen. Dat dus de Islam een vijandig standpunt inneemt tegenover allen, die buiten het Mohammedaansch statenverbond staan, is een uitvloeisel van dit dogma en niet iets accidenteels. De godsdienst staat of valt er mee. Moge men in zekeren zin van het Christendom zeggen kunnen, dat het in zake propaganda dan niet veel met den Islam verschilt, omdat het ook steunt op een woord van zijn stichter, en een even internationaal karakter bezit, men vergete niet, dat het Christendom als beginsel heeft: eene bekeering door overreding. De bekeeringen door het zwaard (waarvan de middeleeuwen spreken) worden door den geest des Evangelies afgekeurd. Het Chr. beschouwt de ongeloovigen niet als vijanden, gelijk de Islam, maar als afgedwaalden, voor wie men eer medelijden dan vijandschap gevoelen moet. De Islam daarentegen tracht niet door overreding te bekeeren, maar zal sommeeren om den Islam te omhelzen, of zich aan het Muzelmansche gezag te onderwerpen. Geldt het nu een volk, waar de Islam nog niet doordrong, dan is eene bekendmaking met het bestaan en den inhoud van den godsdienst plicht. Dat nu in Indië dergelijke eischen niet worden gesteld, komt van de bestaande rechtsverhoudingen, die door ons worden beheerscht, en wordt van de zijde der Muzelmannen door tal van rechtsfictiën en sofistische beschouwingen als noodzakelijk erkend. Zie hierover, desverkiezende: Gids 1890, aflev. 10, bl. 71.

2) Poensen. Brieven over den Islam.

naderenden Vrijdag 10 tot 15 maal op de trom (bedoeg) van de missigit geslagen, hetgeen anders maar driemaal plaats vindt. Indien mogelijk, bidde men in de moskee of ander bedehuis, doch ook thuis of op het veld kan men zijn gebed verrichten. Alleen des Vrijdagsmorgens, ± half elf, elf uur, behoort men in de missigit te komen. (Deze Vrijdag-dienst behoort niet tot de vijf dagelijksche gebeden (salat)). Neemt men nu nog in aanmerking, dat het gebed met tal van handelingen gepaard gaat, waarvan de opvolging uiterst bezwaarlijk is, bijv. dat men met «knieën, handen, aangezicht en neus» den grond moet aanraken, en dat de gebeden meestal bestaan uit het opzeggen van stukken uit den Koran, dan zal het niet vreemd gevonden worden, dat men zoo weinig Javanen vindt, die het bidden naar Islamietische opvatting verstaan. De Sjifiïeten hebben 34, de Sjiïeten wel 600 zaken in acht te nemen. De groote menigte der Javanen bidt dan ook niet als de Mohammedaan. Zeker! het is wel zijn streven, zoo hij als goed Muzelman wil bekend staan, hierin te voldoen, doch! wie kan het hem kwalijk nemen, als hij te kort schiet? De meesten spreken dan ook slechts eene duistere formule (rapal) uit en steeds wordt hier de belijdenis omtrent Allah en Mohámmed bijgevoegd, eene belijdenis, die, gelijk wij zagen, eigenlijk alles in zich sluit. Als slechts aan den vorm voldaan wordt, is immers de zaak ook gered. Voorwaar! geheel anders is het bidden in geest en in waarheid, waarvan de Schrift ons spreekt Waar blijft de zegen voor de ziel, die zich uitstort in hare gevoelens voor den Vader «die in de Hemelen is»? De Koran heeft hiervan geen besef, en vreemd is het niet, de zendelingen te hooren spreken van de onbegrijpelijke bezwaren, waarop zij stuiten, als zij den Javaan willen duidelijk maken, hen willen doen gevoelen, wat voor kracht er in eens Christens gebed gelegen is. De heer Poensen, over deze dingen schrijvende, voegt daaraan toe: «Hoe ware het te wenschen, dat de Javaan-Mohammedaan van ieder Christen «kon leeren, wat eigenlijk bidden is, het «bidden in geest en in waarheid!» «Welk een geheel anderen invloed zou de Europeesche maatschappij dan op «de inlandsche uitoefenen!»

3. D e g o d s d i e n s t i g e b e l a s t i n g (djakat en pitrah). De Koran schrijft den geloovigen het algemeene gebod voor: «Geeft uwen overvloed weg!» En dit, hoezeer later in de Wetboeken geformuleerd, is dan ook de grond voor de godsdienstige belastingen der Moslemin. Mohammed bestemde ze voor ouders, bloedverwanten, weezen, armen, reizigers, bedelaars, slaven en «strijders voor de heilige zaak». Op grond van dit laatste gebruikte hij zelf de giften ook voor zijne oorlogen, en, aangezien dit niet verborgen kon blijven, ligt het voor de hand, dat daarmee tevens de zedelijke beteekenis van het geven, hoezeer de Koran er van sprak, in de practijk toch weer, gelijk met zoovele uitspraken geschiedt, op den achtergrond geraakte. De Javanen beschouwen de D j a k a t als eene instelling van den profeet, en als een der 5 «grondzuilen» van den Islam. «Gelijk het lichaam uitwendig door wasschingen, inwen«dig door vasten gereinigd en geheiligd wordt, zoo worden de bezittingen door «de d j a k a t gereinigd.» De P i t r a h, als aanhangel van de d j a k a t te beschouwen, is eene gewijde, zedelijk verplichte gave, bij het einde der Vasten te geven. D j a k a t en P i t r a h dragen niet het karakter van wettelijke opbrengst, maar zijn vrijwillig, hoogstens geschonken door zedelijke pressie

of uit gewoonte. De Djakat bestaat in een deel der bezittingen, die de dessaman, hetzij van zijn padi, vee, vruchten, soms van zijn geld, aan zijn goeroe of kjaï aanbiedt, en waarvan hij de grootte en den vorm veelal zelf bepaalt. De Pitrah wordt gewoonlijk in den vorm van rijst, of eenige centen voor elk familielid aan den morgen van den 1en Sawal (het einde van den vastentijd) bij den modin, kjaï, of goeroe gebracht. De modin (dessapriester, in W.-Java lĕbĕ genoemd) ontvangt 1 koeli-aandeel rijst, doch neemt daartegen de verplichting op zich, bij alle godsdienstige verrichtingen in de dessa, bij besnijdenis, huwelijk, begrafenis enz. zijne hulp te verleenen. Aan behoeftigen, weezen, ongelukkigen, ouden, zwakken wordt van deze belastingen niets afgestaan. De dessaman meent, dat er voor de verzorging van de zoodanigen nog wel familieleden gevonden zullen worden. Een ieder gevoelt, welk eene groote leemte hiermee wordt aangeduid in de Mohammedaansche wereld. Welk een verschil met onze Christenmaatschappij, waar zooveel Christelijk-philanthropische arbeid verricht wordt! Welk eene prediking ligt er in die vele vereenigingen, waarvan ons land overvloeit! Om niet meer te noemen, wie onderneemt het, eene geschiedenis saam te stellen van de leemten in huisgezinnen, waar bijv. Martha-Stichting of de Weesinrichting te Neerbosch genezing voor trachten aan te brengen. Zou de Javaansche maatschappij, die ook behoefte heeft aan wees- en godshuizen, er dan niet bij winnen, wanneer de barmhartigheid wat meer tot haar recht kwam?

4. Het vasten (poeasa). Ook het vasten is voor den oprechten Muzelman eene verplichting. In de maand Ramadan (de maand van de vlucht van Mohammed) wordt door elken Muzelman gevast. Tusschen zonsop- en ondergang is alle eten en drinken dan verboden; dat vindt alleen plaats des avonds ± 7 uur en des morgens vóór zonsopgang. In den vastentijd geldt het verbod van het dragen van gouden en zilveren versierselen; het gebruik maken van zijden kleederen; het bespelen, aanhooren, koopen en verkoopen van muziekinstrumenten e. m. d. De inlandsche rechtbanken hebben dan geen zittingen; alles is in die maand in eene periode van stilstand. Na den vastentijd komt men samen in de moskee in feestgewaad, daarna hebben er maaltijden plaats, wordt er vuurwerk afgestoken, des morgens bezoekt men de graven met bloemen; kortom men doet zien, dat de kruisiging des vleesches heeft opgehouden en men toont de liefelijke zijde van het leven nog niet vergeten te zijn.

5. De bedevaart naar Mekka (hadj). «Elk geloovige moet eenmaal in zijn leven eene bedevaart naar Mekka doen» luidt het gebod van den Koran. Al is het niet mogelijk voor een ieder, dit ten uitvoer te brengen, elk Muzelman zal er ten minste naar trachten. Hij zal lang vooruit opsparen; en kan men op die wijze niet genoeg samenbrengen, dan is leenen of verkoopen, op Java althans, geen zeldzaamheid. Indien vrouw en kinderen maar goed verzorgd zijn, dan zal men over vele bezwaren heenstappen; zelfs blijkt het wel, dat men het met die verzorging ook niet zoo nauw neemt. De gedachte, dat men met «geloovigen» uit alle werelddeelen te Mekka zal samenkomen, vervult hoofd en hart. Het denkbeeld, om den eenigen Allah en zijn uitverkoren gezant in zijn bij uitnemendheid Hem gewijden en door Hem gezegenden tempel, binnen de muren van het heilige Mekka te aanbidden, met lofzangen en offers

te eeren, brengt de ziel in eene te hooge stemming, om niet alles ervoor te geven.

« Het ligt niet in den geest van den Islam met zijn prikkel tot eigengerech- « tigheid, het hart in eene ootmoedige, dankbare stemming te brengen wegens « de genade, door God verleend, zoodat het een eigenaardig gevoel wekt, ver- « heven te zijn boven anderen, iets anders te wezen dan de groote menigte; « en het ligt voor de hand, dat dit bij den man, die niet-religieus van nature « is, en de reis ook niet alleen of bij uitnemendheid gedrongen door religieuse « motieven aanvaardt, moet leiden tot fanatieken trots, tot huichelachtige gods- « dienstigheid. Vandaar het streven, om, eenmaal teruggekeerd, en dan ver- « sierd met tabbaard en witten tulband, indien mogelijk, stoffelijk voordeel met « de verworven voorrechten te behalen. Waar de godsdienstige gesteldheid des « gemoeds alle aanleiding tot dweepzucht en fanatisme geeft, daar is het dui- « delijk, wat men te verwachten heeft van zoodanigen bedevaartganger, als hij « eenmaal als Hadji zal zijn wedergekeerd tot de zijnen.» 1)

De politieke en internationale beteekenis van den Islam wordt den bedevaartganger in Mekka pas volkomen duidelijk; hij hoort daar van de oorlogen tegen Christelijke natiën; daar wordt de invloed van den godsdienstijver gewekt; en hij keert terug in de vaste overtuiging, dat eenmaal de Islam alom zal heerschen. Die godsdienstige opgewektheid krijgt hare volledige beteekenis, wanneer men er op let, dat Arabië het vereenigingspunt is van alle politieke leiders der Mohammedaansche Staten, waar men beraadslagingen en overleggingen houdt, tractaten verspreidt tot godsdienstige opwekkingen, die voor de rust en orde der Mohammedaansche volkeren, onder Christelijke overheden, bedenkelijk zijn. De bedevaart doet het fanatisme tieren; bij den hadji openbaren zich gansch andere zielsbehoeften en neigingen dan bij den man der ngelmoe's. « De Javaan gaat niet naar Mekka, om aan den drang van innige « zielsbehoeften en een smachtend verlangen naar het geestelijk genot in Gods « gemeenschap te voldoen —, maar om zijne godsdienstplichten te vervullen « en uitnemend te worden te midden van zijn geslacht! Eigengerechtigheid is « de wortel der Islamietische vroomheid: knechtelijke leer- en vormendienst « haar gebladerte; geestelijke hoogmoed en blind fanatisme zijn hare vruchten!»

Eene bedevaart is op zich zelve niets vreemds. Hoevele volken toch hebben niet hunne heilige plaatsen: de Hindoes hebben ze, evenals de Perzen; de Israëlieten evenals de Roomsch-Katholieken. Wie wil hierbij de Kruistochten vergeten, waar zoovele Christenen aan hebben deelgenomen? Mohammed evenwel maakte haar verplichtend voor zijne volgelingen, door ze als een der 5 voornaamste plichten van den Muzelman voor te stellen. Ziedaar eene der redenen, waardoor zij zoo algemeen werd. Alleen hij, die door ziekte verhinderd was, kon zich onthouden, terwijl gaandeweg de onkosten en de bezwaren aan de reis er velen teruggehouden hebben en nog wel terughouden zullen. Ten andere had Mohammed de gevatheid, in het reeds lang bekend zijnde heiligdom te Mekka, een uit den hemel gevallen zwarten steen de Kaäba, te doen vereeren, waarvan hij, als Gods profeet, de beteekenis wist toe te lichten. Het was volgens zijne voorstelling eene parel uit het paradijs, een ver-

1) Poensen, Brieven over den Islam, bl. 75.

steende engel, eertijds wit geweest, doch door de zonden der menschen zwart gemaakt. «Bij het einde der dingen zal deze steen naar den hemel terugkeeren, «en dan weer een engel worden en allen aanklagen, die hem zonder oprecht-«heid des harten als steen te Mekka hebben aangeraakt.»

De Javanen, die den hadj verrichten, moeten zich bij aankomst melden aan het kantoor van den Nederlandschen Consul te Djeddah. Men sluit zich bij meerderen aan op den tocht naar Mekka, reinigt zich, zoodra men de heilige stad nadert, verandert zijne kleederen en neemt daarna deel aan de godsdienstige verrichtingen, die in de groote moskee plaats vinden. Deze bestaan in het volbrengen der voorgeschreven gebeden en omgangen, het water drinken uit de bron Zamzam 1) en het doen van eene religieuse wandeling naar eene hoogte, Marwa geheeten. (Deze laatste wandeling is eene herinnering aan het omdolen van Hagar in de woestijn en wordt zevenmaal achtereen volbracht.) Men verlaat dan gewoonlijk de stad, om in gezelschap naar het nabijgelegen dorp Mina op te trekken. Vervolgens eveneens naar de vlakte Arafat, waar alle hadji's eene groote samenkomst hebben, die men als het eigenlijke hoofddoel van den hadj beschouwt. Op deze vlakte toch hebben onze voorouders, uit het paradijs verdreven, elkander na lange scheiding wedergevonden, en men gevoelt, dat deze samenkomst van pelgrims uit alle landen daarom symbolisch eene profetie voor de Mohammedaansche geloofsgenooten uitdrukken moet. Eene preek wordt hier gehouden, natuurlijk door slechts weinigen van de duizenden, die aanwezig zijn, verstaan. Men gaat dan terug en na nog een paar godsdienstige wandeltochten te hebben gehouden, verschillende plechtigheden te hebben bijgewoond of hieraan te hebben deelgenomen, 2) offeranden te hebben gebracht, bij terugkeer in de heilige stad nog zeven omgangen om de groote moskee te hebben verricht, gaat men weder zijns weegs, hetzij om nog andere heilige plaatsen te bezoeken, of naar zijn land weder te keeren. De 10e dag van de 12e maand van het Mohammedaansche jaar (de groote hadj-dag, de dag der samenkomst op de vlakte) is tevens de groote feestdag voor alle Mohammedanen in alle deelen der wereld, men moge tot de bedevaartgangers behooren of niet. Overal wordt deze dag (op Java heet hij Garebeg-besar) door offeranden, vasten en feestelijkheden gevierd en daarbij aan de plechtigheden in Arabië gedacht.

De bedevaartganger is na zijne terugkeer hadji geworden. Aan zijne Arabische kleeding is dit duidelijk zichtbaar: het lange, witte onderkleed zonder mouwen reikt van den hals tot aan de enkels. Het hierover hangende bovenkleed van laken of katoen, gemeenlijk gekleurd, is voor Java even uitheemsch als de tulband, die om zijn hoofd gewonden is. De rozenkrans, aan den zakdoek over zijn schouder hangende, bevat 99 kogeltjes, die elk een naam van Allah beteekenen, gelijk het eene grootere kogeltje den naam Allah zelf voorstellen moet. Zijn schoeisel, een paar muilen, is ook Arabisch. Zoo

1) Deze bron is dezelfde, naar men beweert, die de engel voor Hagar deed ontspringen, om Ismaëls dorst te lesschen.

2) Bijv. aan het zg. «steentjes-werpen», eene handeling, waarbij men de gewoonte heeft, bij het werpen van elk steentje te roepen: «In naam van Allah! Allah is groot!» Voor de Muzulmannen heeft deze ceremonie de beteekenis van het steenigen van den Satan, hetgeen Abraham ook zou gedaan hebben.

wandelt hij daar heen in het volle gevoel van zijne waardigheid; zijne kleeding vooral is het, waardoor hij dadelijk kenbaar wordt als den man, die recht heeft op onderscheiding. De heerendiensten laat hij, zoo mogelijk een ander doen en hij geniet van de bevolking bovendien allerlei attenties; hij huurt (of koopt) sawah's en laat ze à raison de helft der opbrengst, of dergelijke voorwaarde, door de bevolking bewerken. Veelal koopt hij het product op, en drijft daarmee een handel, waarin hij door zijne meerdere wereldkennis, alias slimheid, in den regel goed geld verdient. De bevolking eert hem als een verheven persoon, en gaarne laat de hadji zich die hulde welgevallen.

Het Indische Bestuur, dat in 1825 nog van elken hadji *f* 110.— ter betaling van een pas eischte, heeft langzamerhand uit het oogpunt van verdraagzaamheid of van politiek de beperkende bepalingen voor de bedevaart weggenomen. Wel heeft het steeds toezicht gehouden, riep verordeningen omtrent voeding, overtocht, geneesmiddelen enz. in het leven, en zorgde voor een consulaat in Djeddah, waar, zooals wij zagen, elk bedevaartganger zijn pas moet laten afschrijven, doch laat overigens de bedevaart geheel vrij. Het getal bedevaartgangers is in den laatsten tijd zeer toegenomen: in 1859 namen er 2164, in 1881 een getal van 3628 aan deel, terwijl het laatste Koloniaal Verslag een getal van 5171 aanwijst voor hen, die de bedevaart ondernamen. Lang niet allen keeren terug; sommigen blijven in Arabië en ontwikkelen zich op de scholen, of bij de Mohammedaansche geleerden in de theologie van den Islam. Anderen, die in armoede vervallen, worden slaven en leiden een ellendig bestaan. Het laatste Kol. Verslag vermeldt, dat er 3854 op Java uit Mekka wederkeerden.

Volgens sommigen zou het voor ons gezag wenschelijk zijn, dat het Gouvernement de bedevaarten bemoeilijkte. Anderen betwijfelen dit en meenen met het Gouvernement, dat het grooter aantal juist strekt om den invloed te verminderen. Weer anderen zijn van meening, dat het Gouvernement wijs zou doen, de teruggekeerde hadji's geen voorrechten in veranderde kleeding toe te staan. Welke weg de beste is, moeten wij aan anderen ter beslissing laten; een feit is het, dat de Islam in kracht toeneemt vooral op West-Java. Dezer dagen kwam nog in een Indisch blad het bericht voor, dat uit de Residentie Bantam duizend lieden naar Mekka vertrokken zijn. Daar ieder Mekkaganger in het bezit *moet* zijn van minstens *f* 500.— (er zijn er, die *f* 2000.— en meer meenemen), is bijgevolg Bantam dan ook minstens 5 ton armer geworden. De berichtgever voegt er aan toe: dat het aantal hadji's in Bantam buitengewoon groot is, «geen tien menschen ziet men bijeen of er is één hadji bij.»

Deze toenemende krachtsontwikkeling van den Islam moet men hoofdzakelijk toeschrijven aan den invloed der verschillende geheime orden. Vooral hebben deze secten in den laatsten tijd in Bantam van zich laten spreken Het schijnt vooral de Tariqah (orde) der Naqsjabendjah's 1) te zijn, die er naar tracht met haar mysticisme op de bevolking invloed uit te oefenen, de onontwikkelde massa's in geestdrift te doen ontvlammen en tot haat voor de kafirs

---

1) Over deze orde zie men: N. D. Schuurmans in Ned. Zendingstijdschrift 2e jaarg., bladz. 265.

(de ongeloovigen) te verwekken. Dr. Snouck Hurgronje haalt in zijn beroemd werk over Mekka, tal van voorbeelden aan van den grooten invloed dier orden uit hetgeen hij dienaangaande in Mekka zag en hoorde. Volgens denzelfden geleerde zijn er daartegenover ook enkele ontwikkelde Muzelmannen in Indië, die de leeken op het gevaar wijzen van te luisteren naar de opruïngen, die van deze geheime genootschappen uitgaan. Deze personen, waaronder hij er een noemt, nl. Sejjid Othman, zijn voor ons gezag ontzaggelijk veel waard, en volgens zijn raad dient het Gouvernement zulke personen in hooge eere te houden. 1) De geheime genootschappen, die de mystiek propageeren, staan eigenlijk buiten den bodem van den Islam. De hooge geestelijkheid steunt ze niet, wegens hun pantheïstisch karakter.

Uit het voorafgaande omtrent de godsdienstplichten van den Islam moge het duidelijk geworden zijn, dat de Islam de Javaansche maatschappij, zooal niet als een zuurdeesem doortrokken, dan toch als met een net overspannen heeft, waarvan de invloed in bijna alle verhoudingen merkbaar is, en waarvan zij, hoe langer zoo meer, den invloed ondervindt. Het oude godsbegrip der Hindoes is veel gemoedelijker, en al geeft de Javaan door zijn aanleg en karakter zich nog niet in allen deele rekenschap van den Moslimschen invloed, al hangt hij tot op zekere hoogte nog met zijn geheele hart aan de Dan-Hjangs en ngelmoes, het moet gevreesd worden, dat de Islam aan den volksgeest hoe langer zoo meer eene richting geeft, die verstijvend op het gemoedsleven werkt. Want de Islam is nu eenmaal, de geschiedenis heeft hierover haar vonnis reeds gestreken, een godsdienstvorm, die alle geestesontwikkeling doodt in plaats van verlevendigt. 2) Aan den Islam ontbreekt het geestelijk bezielend element, hij is te zeer een godsdienst van gebod en verbod, om van hem te kunnen verwachten, dat hij op de zedelijkheid, de zeden en gewoonten, op handel en wandel een gunstigen invloed zou kunnen uitoefenen.

Het is dan ook duidelijk aan den dag getreden, dat elke Mohammedaansche maatschappij, eenmaal op zekere hoogte van ontwikkeling gekomen, in een toestand van verstijving ging verkeeren. Grootendeels zal men de verklaring hiervoor kunnen vinden in den invloed. dien de Islam op het huwelijks- en familieleven uitoefent, daar men het huisgezin immers als de cel der maatschappij beschouwen kan. De Islamietische wereld kent geen huiselijk leven, zooals de Christelijke wereld dit kent. Zeker is ook hier veel onreins aan te wijzen, doch slechts daar, waar men zich aan den invloed van het Evangelie onttrekt. De Islam daarentegen heeft, ondanks alle vermaningen in den Koran, ondanks alle dichterlijke ontboezemingen, het algemeen peil der zedelijkheid niet verhoogd, maar verlaagd.

Uit Mohammed's voorbeeld met zijne 11 vrouwen en 2 bijvrouwen, blijkt, dat hij er geen bezwaar in zag, dat zijne geloovigen in polygamie leefden: immers mag iedere Muzelman 4 vrouwen houden. Op Java zal dit nog niet iedere

1) Wie hiervan meer begeert te weten, verwijzen wij naar het Ned. Zendingstijdschr., 2e jaarg., waarin een stuk voorkomt: Pan-Islamisme. Over Sejjid Othman zie men N. Rott. Courant van 14 en 16 Oct. 1888, of Meded. XXXI, bladz. 41.

2) Zie hierover Rénan in zijne redevoering: «L'Islam et la Science», en Poensen's Brieven over den Islam; een en ander ter confrontatie van Dr. Blyden's werk: «Islam, Christianity and the Negro Race.»

Muzelman doen wegens de onvermijdelijke kosten. De « kleine man » stelt zich gewoonlijk met ééne vrouw tevreden, tenzij hij een tweede kunne onderhouden. Het is bekend, hoe gemakkelijk bovendien de Muzelman van vrouw kan verwisselen. Voorwaar, mogen volksaard en karakter bij den Javaan nog niet de vrouw tot slavin verlaagd hebben, ja, moge zelfs in vele gevallen de vrouw veel invloed uitoefenen, het lijdt geen twijfel of de bestaande toestanden zijn niet geschikt, (we toonden dit elders reeds aan, bl. 59) om van de opvoeding van het kroost door man en vrouw veel te verwachten. Het huwelijk staat op veel te losse schroeven, en de Islamietische godsdienst werkt niet mede, om hiervan verbetering te hopen. Men kan te gemakkelijk den geestelijke tot sluiten of ontbinden van het huwelijk bereid vinden. Niet weinigen zijn dan ook bevreesd, dat de geest des volks hoe langer hoe meer in de richting van harem en polygamie zich zal ontwikkelen: een geest, die doodend voor het familieleven werkt! Wil men den geest der meeste Javaansch-Mohammedaansche gezinnen in vergelijking brengen met de toestanden in de Christen-dessa's, o. a. van Oost-Java, dan zal men van dien gunstigen toestand in deze dessa's veel moeten toeschrijven aan de doorwerking van den invloed van het Christelijk huwelijk.

Laat ons ten slotte nog even stilstaan bij de vraag, of de Islam door zijn jarenlangen invloed ook de Staatsinstellingen heeft doordrongen. De invloed op het volksleven is niet te miskennen, doch in juridische en sociale zaken geldt de Nederlandsch-Indische wetgeving. Van een Mohammedaanschen staat kan men op Java niet spreken.

In de eerste plaats heeft het Hoofd van den Staat in Mohammedaansche landen het hoogste gezag in handen. Op Java is dit niet het geval. In de Vorstenlanden bestaat nog een schijn van onafhankelijkheid, doch meer dan een schaduw van gezag is het niet; op overig Java is er geen sprake van natuurlijk. Toch zal het Gouvernement met wijsheid en tact handelen, waar het belangrijke godsdienstkwestiën geldt, en steeds zorgen bij de rechtspraak over inlanders een Mohammedaansch geestelijke als adviseur ter zijde te hebben.

In de tweede plaats is de rechtspraak niet op Mohammedaansche wijze geregeld. Er zijn op Java wereldlijke en geestelijke rechtbanken. Deze laatste beslissen meestal in zaken van huwelijks- en erfrecht, en worden door Mohammedaansche geestelijken geleid; de eerste behandelen uitsluitend burgerlijke zaken; komt er eene godsdienstige kwestie bij, dan is is er een Mohammedaansch geestelijke als adviseur aanwezig.

In de derde plaats duidt de beschouwing over de rechten op den grond aan, dat Java geen Mohammedaansche Staat is. De Islam zegt: de onbebouwde grond wordt het eigendom van den ontginner. Op den bebouwden grond heeft het hoofd van den Staat geen ander recht dan dat van inkomsten te heffen. Het Indisch Gouvernement daarentegen verklaart den grond tot zijn eigendom, het eigendom van den Souverein. De ontgonnen gronden behooren in zooverre den opgezetenen, als zij medeëigenaar werden door de ontginning. 1)

Wij willen ons geen oordeel aanmatigen over den Islam als politieke macht

1) De kwestie van het grondbezit naar Mohammedaansche opvatting is te ingewikkeld, om hier met een paar woorden met genoegzame volledigheid aangeduid te kunnen worden.

en de politiek der Indische Regeering. Zeker is er een tijd geweest, dat het Gouvernement meende, den Islam om politieke redenen te moeten ontzien, en eerbiedigde het dezen godsdienst in de hoop zijne belijders te kunnen winnen. Er is alle reden aan te nemen, dat het thans, beter ingelicht, ook door mannen als Dr. Snouck Hurgronje, niet meer zoo denkt. Het blijft evenwel een feit, dat wij als gezaghebbers rekening moeten houden met den toestand, zooals wij dien bij onze komst hebben gevonden. De Islam was toen reeds in den Archipel doorgedrongen, en de billijkheid, ook tegenover den Javaan, gebiedt ons, daarmee rekening te houden. Het gaat eenmaal niet aan, dezen toestand te loochenen, en het heeft allerminst onze sympathie, wanneer er stemmen opgaan, die van het Gouvernement eischen, geen rekening te houden met den Islam, en daartegenover, liefst zoo steil mogelijk, positie te nemen. Juist door zoo te handelen, zouden we tegen den geest des Christendoms handelen, en, behalve, dat wij het bezit van Indië in de waagschaal stelden (Eng.-Indië heeft hiervan bewijs geleverd), zouden wij ook miskennen de zuivere bedoelingen van vele Mohammedaansche Regenten, die met oprechte toegenegenheid, in weerwil van hun geloof, aan ons Bestuur verbonden zijn. Mogen we anderzijds hopen, dat het Christendom baan breke, het geschiede gansch in zijnen geest: als een zuurdeesem, door zachte overreding, meer nog door voorbeeld, bovenal door strikt eerlijk bedoelen van den kant der zendelingen.

AANHANGSEL OVER HET MOHAMMEDAANSCH GODSDIENST-ONDERWIJS.

Het onderwijs, dat in Oost-Indië gegeven wordt, moet men, ten einde hiervan eene juiste voorstelling te verkrijgen, tot drie categoriën brengen; nl. *a.* **het Europeesch onderwijs**, dat vanwege het Gouvernement of door particuliere vereenigingen voor Europeanen en met hen gelijkgestelden is bestemd, en gegeven wordt aan inrichtingen voor middelbaar en lager onderwijs; *b.* **het Inlandsch onderwijs**, dat, ook door Gouvernement en particulieren verstrekt, bestemd is voor inlanders en *c.* **het Mohammedaansche godsdienstonderwijs**, dat door particuliere krachten wordt gegeven door of namens de Mohammedaansche geestelijken. Sinds een paar jaren is thans door het Gouvernement aan het onderwijs, door particulieren verstrekt, het uitzicht op subsidie geopend, onder nakoming van daartoe strekkende bepalingen. Wij stellen ons voor, thans over het Mohammedaansche godsdienstonderwijs in bijzonderheden te treden, en zullen later dat, onder *a* en *b* genoemd, gedenken.

Wij kiezen de bestaande toestanden op Java daarbij als het voorwerp onzer beschrijving; op de Buitenbezittingen is dit onderwijs, zoo het al gegeven wordt, niet onder één type saam te vatten.

Op den laagsten trap van het Mohammedaansche godsdienstonderwijs staat dat, hetwelk gegeven wordt in de langgar's, zoogenaamde dessa-scholen. Een professioneel theologisch karakter draagt dit onderwijs niet; zelfs is het

de vraag of men wel van onderwijs, in den zin, dien wij daaraan hechten, spreken kan. Het is veeleer eene werktuigelijke oefening van het geheugen, handelende over dingen, waarvan de leerlingen, soms zelfs de onderwijzer, niet het minste begrip hebben. Men zou het kunnen noemen: *Lager onderwijs op Mohammedaanschen grondslag.*

Het Arabische letterschrift wordt geleerd en een stuk uit den Koran (den geheelen Koran geeft men den leerlingen nooit in handen) wordt door herhaald voor- en nazeggen ingepompt. Van verklaring is er geen sprake. Ook wordt eenig onderricht gegeven in de voornaamste godsdienstplichten, doch zonder toelichting of verheldering van begrippen. Ontwikkeling van verstand is gansch buitengesloten. Tenzij men in de dessa's van de Gouvernementsscholen, voor inlanders bestemd, wil gebruik maken, is het onderwijs, op de *langgars* te verkrijgen, het eenige, dat de kinderen der dessa genieten. De Mohammedaansche Godsdienstscholen zijn vrij talrijk. Het aantal, door het Koloniaal Verslag opgegeven, is 17879 voor Java en Madoera (waaraan nog de opgaven van de resid. Banjoemas en Bagelen ontbreken) en 4836 voor de Buitenbezittingen, met resp. 259166 en 67168 leerlingen. Hiervan zijn ongeveer 4/5 *langgars.*

De bouw is voor rekening van den onderwijzer; het onderhoud ervan en de aanstelling der geestelijken, die aan *langgars* onderwijs geven, is overgelaten aan het Indische dessabestuur. De Hoofden noch de geestelijkheid achten het hunne roeping hiervoor te zorgen, al zijn die onderwijzers uit den aard der zaak toch in den regel persoonlijk wel bij hen bekend. Slechts bij uitzondering wordt aan de *langgars* eene subsidie uit de moskeekas gegund. Als onderwijzer treedt gewoonlijk op de dessageestelijke. Het zal duidelijk zijn, dat, waar het dessabestuur zonder controle van hooger hand deze zaken te behartigen heeft, er nog wel eens wat ontbreken zal aan den juisten gang van zaken. Er zijn streken, waar *langgars* zonder geestelijken bestaan, vooral is dit het geval in de residentie Kediri; in Besoeki komt het meermalen voor, dat het dessabestuur de oprichting van een *langgar* achterwege laat.

Ieder particulier mag op zijn erf een *langgar* oprichten; 1) men gebruikt die dan ook wel tot andere doeleinden.

Op den tweeden trap van het Mohammedaansche godsdienstonderwijs staan de *pesantrens* of *priesterscholen.* Hiervan zijn verschillende categorieën. Sommige bedoelen enkel een voortgezet langgar-onderwijs; in andere worden leerlingen (*santri's*, van waar de naam *pesantren* afkomstig is) gehuisvest; weer andere, en deze zijn hoofdzakelijk op de hoofdplaatsen langs de kust gevestigd, zijn op eigen initiatief gesticht door leeraars, die vele jaren te Mekka vertoefd hebben en zich met het onderwijs in het Mohammedaansch recht en de geheimen der Mohammedaansche theologie hebben vertrouwd gemaakt. Deze laatste categorie valt of staat met den leeraar natuurlijk, die door zijne meer of mindere beroemdheid leerlingen verzamelt. Het onderwijs wordt verstrekt in huis of in de moskee; met huisvesting enz. der *santri's* bemoeien deze leeraars zich niet. Gewoonlijk zijn de geestelijken, die eene school

---

1) In Eigen Haard 1885, bl. 441, komt eene afbeelding van een particuliere langgar naar eene aquarel van M. ten Kate voor.

dezer categorie oprichten, bekwame mannen, en zij, die van het onderwijs gebruik maken, zijn leerlingen van allerlei leeftijd, niet zelden hadji's, die hunne kennis van den Islam nog willen volmaken. Tal van geleerde werken staan hun daarbij ten dienste; het programma van onderwijs van een leeraar omvat niet het ruime veld van onderzoek, dat de Islam zou kunnen aanbieden, maar één onderdeel of meer; zoodat het voorkomt, dat men zich eerst bij den eenen beroemde, dan bij een andere «wijze» gaat ontwikkelen. De leeraars van dit soort pesantrens geven onderwijs in *het Mohammedaansch recht*, in de *grammatica*, in *de grondslagen der Islamsche theologie*, in *de exegese van den Koran*, in *de mystieke theologie*. De studie in deze laatste wetenschap vormt den overgang tot «de beoefening der tariqah's of «mystieke devoties der Darwisj-orden, zooals de Naqsjabendijah, Sjatarijah, «enz. Deze devoties vormen weder den overgang tot het buiten den Islam «staande mysticisme. De oefening hierin kan niet geacht worden tot het godsdienst-onderwijs te behooren.» 1)

De eerste en tweede categorie der pesantrens bewegen zich in de lagere sferen van onderwijs. Die, welke hier en daar in enkele dessa's bestaan, doch waar geen leerlingen als internen worden aangenomen, zijn eigenlijk scholen, waar het langgar-onderwijs wordt voortgezet. Lezen en verklaren van Arabische werkjes, evenals dat deel van het Mohammedaansche Recht, dat over godsdienstplichten handelt, vormt het leerplan. De leerlingen (waaronder ook nog enkele meisjes voorkomen), zijn de kinderschoenen ontwassen en worden meestal verkregen uit de buurt, waarin de pesantren is gelegen. Vele leerlingen kiezen na eenigen tijd verblijf den geestelijken stand; anderen vatten hun beroep op en bezoeken de school, omdat de ouders familieden van geestelijken zijn of tot de zg. bongsa-poetihan (zie bladz. 105) behooren. Het is duidelijk, dat van de vruchten van dit onderwijs bijna alles afhangt van den onderwijzer. «In West-Java, speciaal in Bantam, heeft het onderwijs in de «pesantren's, ja, zelfs dat in de langgar's veel vrucht gedragen en groo«ten invloed uitgeoefend. Onderscheidene bekwame Bantamsche hoofden heb«ben daaraan hunne vorming te danken, en op vele plaatsen treft men er

---

1) Mr. L. W. C. v. d. Berg in Tijdschr. voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde (Batav. Gen.) deel XXXI, bladz. 553.

Met opzet stonden wij hierbij een weinig stil, vooreerst om de aandacht te vestigen op de mystieke orden, die in den laatsten tijd zooveel van zich doen spreken. (Zie o. a. Nederl. Zendingstijdschr., Jaarg. II, bladz. 49 en bladz. 265; voorts Tijdschr. Bat. Gen., deel XXXI, bladz. 67 en 546; deel XXVIII, bladz. 158 en Dr. Snouck Hurgronje's «Mekka».) Ten andere vestigden wij hierop de aandacht, om den maatregel van den Min. van Koloniën, Mackay, in het rechte licht te doen treden, waarbij deze aan particuliere scholen eene subsidie toekende, mits onder voorwaarde van aan bepaalde eischen te voldoen, o. a. contrôle op het onderwijs, een maatregel, waarover hij in de Pers en in de Tweede en Eerste Kamer indertijd veel heeft moeten hooren, doch die uit billijkheidsgronden zeer goed te verdedigen valt. De subsidie zal, indien men er gebruik van wil maken, wel de langgars en pesantrens van de 1e en 2e categorie ten goede komen; die der 3e hoogstwaarschijnlijk niet. Een bij uitstek deskundige als Mr. v. d. Berg verklaart in een der bovengenoemde artikelen omtrent de besproken mystiek, «dat sommige sekten een pantheïstisch karakter «hebben, iets, dat, gelijk men weet, al zoo sterk mogelijk met de leer van den «Koran in strijd is.» Om die reden vinden de mystieke genootschappen geen steun bij de hooge Moh. geestelijkheid.

«dessa's aan, waar bijna alle jongens en zelfs vele meisjes ten minste lezen «en schrijven leeren.» 1)

In de laatste plaats moeten wij nu melding maken van dat soort pesantren's, waar de leerlingen bij den chef der inrichting huisvesting genieten. Deze pesantren's zijn slechts weinig in getal. Zij zijn het belangrijkst in die streken, waar de Islam het weligst tiert, en het is te betreuren, dat «dergelijke nationale instellingen tot opleiding van geestelijken, die een mach«tige dam zouden kunnen zijn tegen eventuëele Pan-Islamietische woelingen» vele hunner leerlingen naar andere inrichtingen van onderwijs, die een veel minder nationaal karakter dragen, zien vertrekken. Er zijn er slechts weinige, waar het aantal leerlingen meer dan 100 bedraagt; deze worden gevonden in Brangkal (res. Bagelen), Bonikasih (nabij Tjiandjoer), Tegalsari (afd. Ponorogo, res. Madioen), Bandjarsari (res. Madioen, afd. Ponorogo), Sida Tjerma (nabij Soerabaja).

Van al deze was die te Tegalsari de beroemdste. Door eene beschrijving van den heer F. Fokkens, destijds adj.-controleur bij het Binnenl. Bestuur, thans inspecteur der cultures, zijn wij in staat eenige nadere bijzonderheden omtrent deze pesantren te geven.

In het midden der 18e eeuw leefde te Tegalsari een Mohammedaansch priester van groote vroomheid; zijn naam was Kjahi Agoeng Kasan Besarie. De roep van zijne heiligheid was ver verbreid; hij leidde een kluizenaarsleven, doch ontving voortdurend bezoeken van jongelingen, die zich bij hem vervoegden, om van hem onderwijs te ontvangen, zoodat van algeheele afzondering niet veel komen kon. In een der oorlogen tusschen een paar Javaansche vorsten werd zijn verblijf eene schuilplaats van den Soesoehoenan Pakoe Bawana II, die uit zijn rijk verdreven was geworden. Deze vorst deed eene gelofte, dat hij, mocht hij weer in zijn gebied hersteld worden, de dessa Tegalsari tot de bakermat van den Islam in zijn rijk zou maken, haar dan zou afstaan aan Kjahi Agoeng en zijne nakomelingen en de dessa tot pardikan-dessa (zie bladz. 117) zou maken, onder voorwaarde, dat Kjahi Agoeng zich dan zou wijden aan het onderwijs in den Mohammedaanschen godsdienst. De krijgskans keert na eenigen tijd; de Soesoehoenan wordt in zijn gebied hersteld en hij houdt woord: Tegalsari wordt pardikan-dessa, Kjahi Agoeng komt aan het hoofd der priesterschool, die thans nog bestaat en tot de beroemdste der «alma mater's» van Java behoort. Toen in 1830 een deel van het gebied der Vorsten van Djokjo en Solo, waaronder Madioen, aan het Gouvernement kwam, bevestigde de Regeering de dessa Tegalsari in hare rechten en handhaafde derhalve de historisch verkregen privilegiën.

Evenals alle pardikan-dessa's ziet Tegalsari er net en welvarend uit; het behoort bovendien tot de grootste dessa's uit het regentschap Ponorogo, aangezien het eene bevolking van 1679 zielen telt, en $208^3/_8$ bouw aan rijstvelden bezit. De erven zijn alle door een steenen muur omringd. Op de plaats, waar Kjahi Agoeng's kluizenaarshut stond, is een steenen huis met pendoppo verrezen. Dicht in de nabijheid hiervan, door een steenen muur afgescheiden, staat aan de Noord-Westzijde de moskee. Hierachter is de begraaf-

1) Mr. L. W. C. v. d. Berg.

plaats van de achtereenvolgende bestuurders der dessa, eene plek, door de dessagenooten als heilig beschouwd. De moskee is bijzonder prachtig ingericht en bevat al, wat de Mohammedaansche godsdienst dienaangaande voorschrijft. In de nabijheid der moskee bevinden zich eenige gebouwtjes (pondoks), de verblijfplaatsen der kweekelingen of santri's. Eenvoudig, van hout en bamboe opgetrokken, met sirappen dak gedekt, zijn zij in aan elkaar grenzende hokjes, elk van 8 voet in 't vierkant en 10 voet hoogte, verdeeld. Eene groote tafel, waarop de leerlingen in liggende houding kunnen lezen of schrijven, maakt met een paar planken, die als boekenrek dienst doen, het eenige ameublement uit. Elke woning bevat 10 cellen, in twee rijen geplaatst met een middengang, en elke cel is voor 3 à 4, tot 10 santri's toe bestemd; de 4 pondoks te zamen kunnen dus een maximum van 400 leerlingen huisvesten. Wanneer dit maximum compleet is, zou de ruimte voor de santri's niet te groot wezen; doch zelden zijn allen tegelijk bijeen. Om te slapen, zoeken zij dan verblijf, hetzij in den gang der woning, hetzij in de moskee. Terzij van de pondoks bevinden zich de rijstschuren voor de leerlingen, waarbij elk om beurt de wacht houdt.

Op verschillenden leeftijd komen de leerlingen aan: men heeft er van 10, er zijn er ook van 30 jaar. Degenen, die gehuwd zijn en hier nog onderwijs begeeren, laten de vrouwen thuis en keeren na 1 à 2 jaar terug. Anderen blijven langer en trachten dan hier of daar eene plaats als geestelijke te bekomen. Van alle zijden komen leerlingen het onderwijs zoeken; van Bantam tot Madioen levert elke residentie haar contigent; alleen Oostwaarts van laatstgenoemde residentie bezoekt men bij voorkeur de «alma mater» bij Soerabaja. Het is niet noodig, dat de leerlingen bij aankomst reeds eenige kennis bezitten; lezen en schrijven kunnen zij hier ook leeren. Schoolgeld wordt niet geëischt; ook behoeven zij geen werk voor den Kjahi te verrichten. Wie het doet, doet het uit vrije keuze. Als oppermachtig gebieder in de dessa kan de Kjahi de bevolking in heerendienst oproepen. Ook is geschenken geven niet noodig; is men vermogend, en wil men bij vertrek iets den Kjahi aanbieden, dit zal dankbaar aanvaard worden. De santri's moeten zelf voor hunne boeken zorgen en ook zelf in hun onderhoud voorzien. Diegenen, die niet vermogend genoeg zijn, om in hun onderhoud zonder arbeid te voorzien, verhuren zich op de naburige sawah-velden; anderen houden zich tegen betaling, onledig met lijkdiensten te vervullen. Den 21sten dag der Vastenmaand gaan enkelen uit om de pitrah (zie bladz. 119) te innen. Elken Donderdagavond biedt de Kjahi zijnen santri's een maaltijd in de moskee aan, die uit de djakat (zie bladz. 119) bestreden wordt.

De Kjahi geeft zijn onderricht kosteloos, omdat het een verdienstelijk werk tegenover Allah is. Zijne inkomsten vloeien uit allerlei bronnen; hij bezit zijne sawah-velden, heeft een aandeel in de belasting, enz. Hem staan twee helpers (goeroe's) ter zij, die eveneens hun arbeid als een Gode gevallig werk bezien en ook geen belooning daarvoor krijgen.

Reparatiën aan de moskee worden door de bevolking, in heerendienst opgeroepen, volgaarne verricht.

Het onderwijs te Tegalsari is, òf voor eerstbeginnenden, òf voor meergevorderden. De eerstbeginnenden moeten eerst lezen leeren, en de Arabische karakters in zooverre verstaan en schrijven kunnen, dat zij den onderwijzer

in het voorlezen en het uitleggen der later gebruikt wordende Arabische geschriften kunnen volgen. Dit «lagere» onderwijs wordt overgelaten aan santri's, die in den middengang de nog ongeoefenden in deze elementaire kundigheden onderrichten. De goeroe's, onder toezicht van den Kjahi, geven les in de moskee. Des morgens van 7—12 en des namiddags van 1—4 wordt onderwijs gegeven, hetgeen bestaat in het voorlezen van Arabische werken; dit geschiedt op een vervelenden, eentonigen dreun. Ten einde den onderwijzer beter te kunnen volgen, zijn in de boeken de Javaansche en de Arabische tekst naast elkaar opgenomen. Gedurende de les spreekt de goeroe alleen. Ophelderingen worden alleen na de les gegeven; gedurende de les zwijgen de santri's; na afloop kunnen de santri's het geleerde door eindeloos herhalen zich eigen maken. Dwang is hierbij uitgesloten; alleen de ijverige spant zich in. Wat wij in ons land zoo noodig vinden: *herhaling en reproductie van het geleerde*, wordt bij dit onderwijs niet noodig geacht. Evenmin is men verplicht tot het geregeld bijwonen der lessen; wie wil, blijft weg; in alles is het begrip van «vrije studie» gehuldigd. Of men bij dergelijken gang van zaken, wel grondige ontwikkeling in de hand werkt, mag betwijfeld worden, hoezeer de goeroe's niet ongenegen zijn in vrijen tijd aan onderzoekenden de begeerde ophelderingen te geven.

VII. OOST-JAVA. II.

Nederlandsch Zendelinggenootschap. — Java-Comité.

Beteekenis van Oost-Java. — Suikercultuur. — De Hoogvlakte van Malang. — Het Tengger-Gebergte. — De Tenggereezen. — De Bromo. — Swaroe, Peniwen, Kendal-pajak. — De zendeling en zijn invloed. — De Madoereezen. — Arbeid van het Java-Comité.

Beteekenis van Oost-Java. De drie oostelijke residentiën van Java, Pasoeroean, Probolinggo en Besoeki, gewoonlijk Java's Oosthoek genoemd, behooren tot de vruchtbaarste van het eiland. Ofschoon zij langen tijd in bevolkingsdichtheid en belangrijkheid bij het overig deel des eilands achterstonden, is dit in den laatsten tijd anders geworden: de bevolking neemt toe, en door de op groote schaal verbouwd wordende cultuurgewassen, met name koffie, suiker en tabak, wordt het belang voor den handel van deze residentiën ingezien. Vooral is dit het geval met de eerstgenoemde, Pasoeroean, bovendien om haar natuurschoon bekend. Deze residentie, vrij wel door vulkanen ingesloten (aan de Westgrens liggen de Ardjoeno en de Kawi, aan de Oostgrens de Semeroe en het Tenggergebergte met den Bromo) bezit in de hoogvlakte van Malang een waar paradijs, door Veth aldus gekarakteriseerd: «de schoonheid, liggende aan den boezem der verschrikking». Ook hebben

Probolinggo en Besoeki hunne aantrekkelijkheden. Over het algemeen is het klimaat in den Oosthoek droger en de temperatuur van den dampkring lager dan op overig Java. Dit moge dan ook verklaren, dat het hier gezonder is.

Wij hebben het voornemen, deze residentiën, om meer dan eene reden voor ons van belang, te bezoeken. Van Soerabaja uitgaande, kunnen wij Pasoeroean per spoor en over den postweg gemakkelijk bereiken. De twee wegen liggen parallel en voeren ons door heerlijke dreven. Tal van suikerfabrieken passeeren we, en moge ons de weezoete lucht, steeds waargenomen, wanneer de «campagne» in vollen gang is, ook eenigermate hinderen, wij stappen een der fabrieken op, en willen ons in het voorbijgaan even van de belangrijke suikercultuur op de hoogte stellen.

Suikercultuur. De suiker is reeds van overoude tijden bekend; de oude Grieken en Romeinen kenden dit gewas reeds; in Indië was het reeds lang vóór de komst der Europeanen bekend. Ook in Europa heeft men de cultuur beproefd in Spanje en op Sicilië. Op Java wordt het suikerriet in groote hoeveelheid geteeld, en op de markt wordt Java's productie alleen door Cuba overtroffen.

Het suikerriet behoort tot de grasgewassen (gramineeën); het is eene overblijvende plant, die in haar gelede stengels het zoete sap bevat, waarom het bij de cultuur eigenlijk te doen is. Het riet wordt van 2.5 tot 4 M. lang, en bloeit met eene lange pluim, niet ongelijk aan die van ons vaderlandsch riet. Er zijn tal van suikerrietsoorten en variëteiten; Java telt er minstens 20.

Vele Javanen verbouwen op hunne erven of tuintjes dit gewas op kleine schaal, en brengen het op hunne markten, waar menig liefhebber zich van stokken voorziet, om de suiker door kauwen te genieten. In 't groot wordt het op daarvoor bestemde velden aangeplant. Eerst worden deze met de ploeg bewerkt; eene afwateringssloot wordt er omheen gegraven; het veld in vakken verdeeld, door goten gescheiden. Deze goten op 3, soms op 6 voet afstands van elkaar, zijn de plaatsen, waar de stekken in plantkuilen worden geplaatst. Natuurlijk, dat men, om de ontwikkeling te bevorderen, voor een open bodem en bevloeiïng bij droogte moet zorgen, terwijl de vrees voor vernieling door wilde zwijnen of het dorpsvee alsook voor verbranden, (dit laatste vooral bij het rijp worden) niet geringe moeilijkheden aan den planter bezorgen.

In lage gewesten heeft het riet 9 à 12 maand, in hoogere 12 à 18 maand noodig, om rijp te worden. Is het riet rijp, d. w. z. heeft het zijn hoogste suikergehalte bereikt, dan wordt het geoogst, en begint voor den suikerfabrikant de «campagne». De oogst vangt gewoonlijk in Juni aan en duurt tot September; somwijlen nog tot later. Het is voor den fabrikant van het hoogste belang, zoo spoedig mogelijk het riet te verwerken: als het lang moest blijven liggen en aan de lucht, de zon en den regen blootgesteld worden, zou de qualiteit van het sap sterk achteruitgaan. Het riet wordt met een hak- of snijmes, stok voor stok, afgesneden; de topeinden geven de stekken; de stokken, die de suiker bevatten, worden naar de fabriek getransporteerd. Een goed suikerrietveld levert per bouw (= 7096 M^2) ongeveer 800 pikol (1 pikol = $61\frac{3}{4}$ KG.). Er zijn natuurlijk velden, die minder, er zijn er ook, die meer opleveren; een fabrikant kan evenwel tevreden zijn met bovengenoemde productie in doorsnee.

De bereiding van de suiker is in den laatsten tijd door toepassing der verbeterde machines en door gebruikmaking van de lessen der scheikunde enorm verbeterd. In vroeger tijd waren het veelal Chineezen, die zich met de bereiding inlieten. In eenvoudige loodsen werd het riet tusschen verticale houten walsen of steenen cylinders geperst, die door buffels, soms door menschen in beweging werden gebracht. Thans gaat dit met horizontale ijzeren cylinders, die door stoommachines worden gedreven. Het uitgeperste sap werd in een bak opgevangen, daarna voegde men kalk toe, ten einde verzuring te voorkomen en vrije zuren en andere nadeelig werkende stoffen te binden. Het vuil, dat zich bij het verkoken aan de oppervlakte verzamelde, werd afgeschuimd. Vervolgens werd het sap, in ijzeren pannen overgebracht en tot de helft verkookt. Na nogmaals te zijn overgedaan in andere pannen en opnieuw aan koking onderworpen te zijn, deed men de lijvige massa ten slotte in potten, ten einde ze met eene dunne laag brei van klei te kunnen bedekken. Daarna werden

zij geplaatst op eene vloer met goten, waar, ten gevolge van den druk in de potten de stroop er uitlekte. De massa werd na het eindigen van het strooplekken gedroogd, en al of niet tot poeder gestampt. Dan was de ruwe suiker tot aflevering in krandjangs of kanasters gereed. Thans verwerken de groote fabrieken de gezuiverde sappen slechts in luchtledige pannen, en heeft het kleien weinig meer plaats, daar de turbines of centrifuges sneller en afdoender tot het doel leiden. Is de campagne afgeloopen, die, ook door de verwerking der stroop tot December aanhoudt, dan is er door het onafgebroken werk in de fabriek zooveel te repareeren, dat de overschietende maanden ver van rustig voor den fabrikant zijn.

Het is bekend, dat de rietsuiker, bijzonder in de laatste jaren, een zeer grooten concurrent in de beetwortelsuiker heeft verkregen. Moge het eensdeels verklaren, dat de suikerproductie voor de maatschappij onmisbaar is geworden, het kan evenmin ontkend worden, dat de ontzaggelijke afzet van bietsuiker voor den rietsuikerfabrikant eene moeilijke concurrentie is geworden, en dit te meer, daar de bietsuiker door allerlei beschermende bepalingen voor fabricatie en handel in veel gunstiger conditie verkeeren kon. Reeds in 1605 was van den beetwortel al bekend, dat hij eene behoorlijke hoeveelheid suiker bevatte, en begon men hem reeds met het doel, er suiker uit te bereiden, te verbouwen. Doch sinds Napoleon, die, om van Engeland onafhankelijk te zijn, door het Continentaal Stelsel de import van de koloniale producten weerde, den aanplant op groote schaal gelastte, werd het voor de bietsuikerfabrikanten een goede tijd. In bijna alle landen van Europa werd de beetwortel verbouwd. Duitschland staat nog bovenaan in productie; Nederland telt thans 32 fabrieken met eene productie jaarlijks van ± 20 millioen kilo. Toch staat de biet in absoluut suikergehalte onder het riet, en het is deze omstandigheid, die de rietsuikerfabrikanten op de meerdere voortreffelijkheid van hun grondstof deed insluimeren. Daarbij mag niet vergeten worden, dat sinds het cultuurstelsel in Indië werd ingevoerd, het Gouvernement door contracten met fabrikanten voor hen de aanplant en de verwerking van het riet zeer vergemakkelijkte. Daardoor toch werden gronden in exploitatie gegeven, en werd de bevolking op allerlei wijzen gebruikt, om tegen vaste prijzen het riet aan te planten en aan de fabrieken af te leveren.

In 1870 nu zijn andere bepalingen hieromtrent in werking getreden; gaandeweg is het duidelijk geworden, dat het cultuurstelsel (hoe goed ook bedoeld, en, bij strikt eerlijke toepassing ontegenzeggelijk veel goeds gehad hebbende), in de praktijk voor den inlander verderfelijk is. Het beginsel van vrije cultuur is regel geworden. Door trapsgewijze vermindering in exploitatie der velden, zijn in 1890 de contracten met het Gouvernement in zake de suikercultuur afgeloopen. Thans is er dus alleen sprake van vrije cultuur, die, het moet gezegd worden, op kleiner schaal ook reeds vroeger naast de Gouvernementscultuur bestond, doch een betrekkelijk nederig bestaan leidde. Voor den suikerfabrikant brak, sinds het Gouvernement zijn steun zou gaan onttrekken, een moeilijke tijd aan, omdat de bietsuiker zich door allerlei bescherming en krachtige nijverheid steeds had ontwikkeld. Is dan nu voor den rietsuikerfabrikant de concurrentie vol te houden? Wij geven hiervoor het woord aan een deskundige: 1) «Onder het oude régime geen aanleiding «tot inspanning van eigen krachten, tot «toepassen van verworven of te verwerven «kennis; handeling, zelfstandig optreden «waren onnoodig, en zoo verviel men in «eene sleur, die noodwendig verderfelijk «moest worden voor de ontwikkeling der «industrie. Toch heeft de vrije industrie «zich roemvol gehandhaafd naast de be«voorrechte officiëele, en hiermede is vol«dingend bewezen, dat zij levensvatbaar«heid bezat en alleszins loonend kon zijn. «De oogen zijn geopend en de toekomst «belooft nog meer licht. Vele fabrikanten «hebben begrepen en allen zullen eenmaal «overtuigd worden, dat zij zonder de «hulp der scheikunde onmogelijk tot hun «volle recht tegenover de koopers zullen «komen.

«De ondervinding heeft dan ook reeds «geleerd, dat de koloniale nijverheid de «mededinging best kan volhouden, sinds «zij aan zuinigheid en overleg kennis en «toepassing van de beste mechanische en «chemische middelen paart.

«De suikerproductie van Java gaat aan«zienlijk vooruit; per eenheid gronds wordt, «dooréén, het dubbele gewonnen van een «20 à 30 jaren geleden en de kostprijzen «zijn naar evenredigheid gedaald. Dit suc«cès is te danken aan groote inspanning «en aan toepassing van de lessen der we«tenschap, en wel in weerwil van eene «ernstige ziekte, (serèh) die sinds eenige «jaren het riet bedreigt.»

1) v. Gorkom.

Na deze uitweiding over de suiker, hare cultuur en hare bereiding, waartoe ons eene der vele fabrieken uitlokte, zetten wij onzen tocht naar Pasoeroean voort. Daar aangekomen, blijkt het ons weldra, dat deze plaats eene der aangenaamste van Java is. Schoone, breede straten, naast nette huizen en villa's der Europeanen, daarbij de regelmatig aangelegde wijken der vreemde Oosterlingen, maken de plaats zeer aantrekkelijk. Evenals de meeste havenplaatsen aan de Noordkust heeft ook Pasoeroean het gebrek van eene slechte reede te hebben. De schepen moeten een eind wegs uit de kust ankeren. In de nabijheid van Pasoeroean ligt eene veel bezochte badplaats, Banjoe Biroe (blauw water) die zeer de aandacht van reizigers trekt en, in eene heerlijke omgeving gelegen, menigeen reeds eene aangename ontspanning aanbood.

De Hoogvlakte van Malang. Wij willen de reeds bovengenoemde hoogvlakte van Malang bezoeken, niet enkel omdat het natuurschoon ons uitlokt, maar ook om in de buurt der plaats enkele Christen-nederzettingen te kunnen opzoeken. We gaan te dien einde tot Bangil op onze schreden terug en kunnen nu per spoor Malang bereiken. Dit traject is een der schoonste, die men in Indië bereizen kan. Reeds even buiten het station Bangil treft ons oog de golvende, rijk bewaterde hoogvlakte, kenbaar aan de weelderige rijstvelden en de hooger gelegene koffietuinen. De trotsche berggevaarten, aan weerszijden van den spoorweg gelegen, geven eene zeldzame afwisseling van natuurschoon te genieten. Rechts valt ons oog op de ribben van den Ardjoeno. Op de helling van dezen berg hebben tal van Europeanen uit Bangil, Pasoeroean, zelfs uit Soerabaja, hunne villa's, die, witgepleisterd, op een grooten afstand zichtbaar en tusschen het groen allerheerlijkst gelegen zijn. Een rijweg van Bangil nemende, zouden we tal van vriendelijke dessa's kunnen passeeren, door onderscheidene reizigers in geschrifte 1) verheerlijkt. Links wordt ons oog het niet minder trotsche Tengger-Gebergte gewaar, waaruit de Bromo zijne rookende pluim verheft. Op den achtergrond in Zuid-Oostelijke richting zien we den hoogsten vulkaan van Java, den Semeroe liggen, die eveneens door zijn rook verkondigt, dat hij nog niet tot de uitgebrande vuurhaarden behoort. De spoorweg naar Malang stijgt en gaat over ijzingwekkende ravijnen, waarover trotsche viaducten den reiziger veilig heenbrengen. In de diepte ziende, treft menig bruisende bergstroom het oog; ook verhoogt een waterval de schoonheid van het tafereel.

Wij komen te Malang aan, dat ons als een aangenaam plaatsje voorkomt. Flinke rij- en wandelwegen zijn hier aangelegd. Buiten de plaats kan ons oog zich verzadigen aan de tallooze koffietuinen, die, goed onderhouden als zij zijn, ons verklaren kunnen, dat er eenige reden bestaat voor de bekendheid, die de Malang-koffie in Patria geniet.

Voor wij de Christen-dessa's bezoeken, ten Zuiden der hoofdplaats gelegen, maken wij eerst een uitstapje naar het Tengger-Gebergte.

Het Tengger-Gebergte. We keeren te dien einde een eind terug tot de halte Lawang, en nemen van daar een paar flinke paardjes aan, die ons naar de dessa Tosari zullen brengen, aan de helling van het Tengger-Gebergte gelegen. Aldra stijgt de weg en voelen wij de koude lucht ons tegen-

---

1) Zie o. a. P. Heering, Een bezoek aan Java's hoogsten bergtop. Gids, jaarg. 1878.

stroomen. De dessa, die wij bezoeken, is eene der dessa's van de Tenggereezen, een volkje, dat zich van de Javaansche bevolking in veel onderscheidt. Bij de voortbreiding van den Islam is een deel der bevolking naar dit gebergte gevlucht en heeft jaren lang hare Heidensche gebruiken en de godsdienstvormen der oude Hindoe's behouden. In den laatsten tijd is de Islam er doorgedrongen, doch, te oordeelen naar sommiger uitspraken, is de bevolking in haar hart den Heidenschen godsdienst getrouw gebleven. Om die reden heeft zekere heer Ottolander, eigenaar der kina-aanplanting Pangonnandjěro, een zendeling van het **Nederlandsche Zendelinggenootschap** uitgenoodigd, zich hier te vestigen. Ofschoon dit om vele redenen moeilijk uit te voeren viel, is er met den Evangelisatiearbeid niettemin op de aanplanting begonnen en wordt er ook nog steeds door den zendeling te Kendal-pajak (van wien straks meer) een helper af en toe heengezonden, om het Christendom aldaar te bevestigen en zoo mogelijk uit te breiden.

De omgeving der dessa Tosari zou ons aan Europa doen denken: de plantengroei heeft er een gansch ander karakter dan in de laaglanden: rozen, viooltjes, witte klaver, vergeet-mij-nietjes, bloemen, bij ons zoo bekend, wisselen tal van warmoezerijen af, vol met Europeesche groenten, waaronder vooral kool en uien. Ware het niet, dat de boomvarens met hare eigenaardige bladeren ons deden zien, dat wij in de tropen zijn, dan zouden wij het aan den plantengroei niet merken. In plaats van de palmen, overal zoo rijk vertegenwoordigd, zien wij tal van coniferen of naaldboomen, welker eigenaardig ruischen ons aan vaderlandsche bosschen doet denken. Ook het klimaat werkt mede om ons in die begoocheling te laten: 60° is de gemiddelde temperatuur, die hier heerscht.

De Tenggereezen. De huizen der Tenggereezen, gelijk wij die in Tosari dus ook kunnen waarnemen, staan dicht bijeen en niet, gelijk elders, van elkaar verwijderd. Zij hebben veel van schuren, zijn niet door aanplantingen of heggen omgeven en zijn veel langer dan op overig Java. Toch wonen er niet verscheidene gezinnen saam. In elke woning wordt steeds een vuur onderhouden als herinnering aan den god des vuurs Bromo (Brama); breede, lange rustbanken van bamboe en hout staan langs de wanden, terwijl slaap- en bergplaatsen door doeken of kleeden zijn afgeschoten. In de velden staan hier en daar kleine hokjes, om er te verblijven, wanneer men zich met den veldarbeid bezig houdt, een arbeid, waaraan vrouwen en mannen gelijkelijk deelnemen. De Tenggereezen zijn zeer gastvrij, en hebben alles voor hunne bezoekers over; zij zullen hun bijv. niet alleen spijs en drank voorzetten, maar dan tevens de zitplaatsen met kussens vergemakkelijken. In de huizen heeft men eene voorraadsplaats, waar men landbouwproducten, als kool, aardappelen, uien, verzamelt, en een heiligdom, misschien oorspronkelijk eene bidplaats, doch thans alleen dienende, om er de erfstukken der vaderen te bewaren.

De priesters der Tenggereezen (doekoen's) vervullen allerlei gewichtige posten bij hunne dessagenooten: bij huwelijk of besnijdenis, bij sterfgeval of feesten vervullen zij de rol van leiders. 1) Het meest komt dit uit, wanneer

1) Voor meerdere inlichtingen omtrent de Tenggereezen, verwijzen wij naar Meded. XXIX, bl. 337.

eenmaal 's jaars de Bromo wordt bezocht en zij het volk aanvoeren bij de feestelijkheden en offers, die dan plaats vinden.

Van Tosari uit willen wij dien merkwaardigen berg eveneens een bezoek brengen.

De Bromo. Het Tengger-gebergte, dat van straat Madoera zacht glooiend opstijgt tot eene hoogte van 2655 M. boven de zeeoppervlakte, is over den Tosari-pas gemakkelijk te bereiken. De kraterrand bevat enkele bergtoppen, die zich daaruit verheffen. Het geheel gelijkt op een afgeknotten kegel, welks bovenrand wij thans trachten te naderen. De kraterbodem zelf is gevuld met eene ontzettende hoeveelheid zwartachtig, vulkanisch zand en draagt om die reden den naam van Zandzee, bij de inlanders Dasar. Op den rand aangekomen, staan wij verbaasd over die kolossale uitgestrekte zandmassa, die zich aan onzen voet in horizontale richting bijna cirkelvormig uitstrekt. In doorsnede is dit vlak ongeveer $1^3/_4$ uur gaans; de vlakte zelf ligt ± 2050 M. boven de zee, en is dus vrij diep onder den rand gelegen. In het midden der vlakte verrijzen uit den bodem vier uitbarstingskegels, waarvan de Bromo er een is. Deze, zich boven de Dasar tot eene hoogte van ruim 200 M. verheffende, en dus nog beneden den grooten kraterrand blijvende, is in tegenstelling tot de andere toppen, een nog werkende vulkaankegel, en dientengevolge ook alleen kaal op zijne hellingen.

«Op het hoogste punt van den rand «staande, bevindt men zich boven een «duizelingwekkenden afgrond: vóór den «reiziger daalt de wand ter diepte van «300 Meters steil en plotseling naar bene«den. Het geheimzinnige Zandmeer ligt zoo «diep beneden zijn voet, en strekt zich uit «over een zoo grooten omvang, dat de «ruiters, die er in ronddolen, zich als «kleine, zwarte stippen voordoen. De zwart«achtig grijze, van plantengroei beroofde «vlakte is aan alle zijden omsloten door «den kring van hooge steile wanden, op «welken hij staat. Uit die kale, sombere «vlakte verheft zich in wonderbaar regel«matige vormen met ribben of stralen, «die van boven naar beneden steeds bree«der worden, de smaragdgroene Batok «als een half opgeslagen zonnescherm. «Groen zijn ook de Segarawedi en de «Widadaren met hunne uitgedoofde kraters «en den hoogen Kembangtop, waarvan «laatstgenoemde het hoogste punt van den «kraterrand vormt; alsook enkele plekken «in de Dasar, waar het samenloopend «regenwater de ontwikkeling van een licht «plantenbekleedsel heeft mogelijk gemaakt. «Maar even kaal en aschgrauw als verre«weg het grootste deel der Dasar zelve is «de Bromo, die steeds aan de uit zijne «ingewanden opstijgende rookwolken ken«baar is. Snijdend is het contrast van het «levendig smaragdgroen met het sombere «grauw, waarop het zich teekent, en van «beide met den donkerblauwen hemel, «die er zich over welft. Somber is de in«druk der doodsche stilte, die op het zon«derlinge landschap rust en treffend zou, «zonder de groene kegels, die er uit ver«rijzen, de overeenkomst der Dasar zijn «met de zandwoestijnen van Arabië en «Afrika. Zelfs de wervelende zandhoozen «ontbreken er niet, wanneer in den dro«gen moesson het zand, door de zonne«stralen verhit en geelgekleurd, zich in «stofwolken oplost, en de verticaal opstij«gende luchtstroomen worstelen met de «horizontale richting van den heerschenden «Zuidoostenwind; ja, soms roept dan zelfs «de tooverstaf der Fata Morgana de ver«rassende verschijnselen der zandspiegeling «in het aanzijn.» 1)

Door een zigzagvormig uitgehouwen pad in de steile helling kan men de Zandzee bereiken en derhalve ook den Bromo. Deze is eveneens te beklimmen; daartoe zijn ladders aangebracht, en bevindt zich om den krater van den Bromo eene leuning, om tot den 180 Meter diepen bodem des te gemakkelijker te kunnen zien.

Op den rand van den Bromo nu, wordt eenmaal 's jaars, tegen ongeveer half

1) Veth, Java, III bl. 1017.

September, een groot offerfeest (slamatan) door de Tenggereezen gevierd. Onder leiding van den opperpriester verzamelen zich de mannen, vrouwen en kinderen in feestgewaad in eenige hutten, op de dorre zandvlakte opgeslagen. Dan wordt door den priester een offer van wierook, rijst en andere spijzen gebracht aan den geest van den grooten Bromo (Brahma), die verondersteld wordt in den krater te wonen. Gebeden stijgen op en na de plechtigheid viert het volk in de vlakte onder zang en dans feest. Nu de Islam veld wint bij de Tenggereezen, en ook deze streken zooveel bezocht worden, zal het niet vreemd zijn te vernemen, dat de Heidensche gebruiken langzamerhand tot de geschiedenis gaan behooren.

Het staat te vreezen, dat de Tenggereezen, ten getale van ongeveer 3000 nog aanwezig, langzamerhand door deze invloeden als afzonderlijke volksstam zullen ophouden voort te bestaan en dat zij derhalve zullen samensmelten met de hen omringende bevolking.

Wij verlaten het Tengger-Gebergte, om nu aan de ten Zuiden van Malang gelegen zendingsposten een bezoek te brengen.

Swaroe, Peniwen, Kendal-pajak. Gelijk reeds met een enkel woord gezegd werd, behooren deze posten tot het **Nederlandsch Zendelinggenootschap**. Zij zijn alle gelegen in Pasoeroean en hebben haar middelpunt in Kendal-pajak, de woonplaats van den zendeling. Deze plaats is evenwel niet de oudste vestiging; dat is de dessa Swaroe, een naam, herinnerende aan eene nederzetting in een der *Waroe*bosschen, waarvan er vele op het Zuidergebergte gelegen zijn. Elders hebben wij uiteengezet, hoe het de methode van dit Genootschap is, om eene dessa van Christenen, indien het kan, te vestigen op den grond, dien Javanen van het Gouvernement ter ontginning kunnen bekomen. Zij mogen dien grond dan als hun eigendom beschouwen, regelen bij de vorming der dessa het bestuur naar eigen inzicht en kiezen zelfstandig hun dessahoofd. Op die wijze trachten de zendelingen het vestigen van dessa's te bevorderen, die onder Christelijke verhoudingen zich ontwikkelen en bij eene doorwerking van den geest des Evangelies als lichtpunten hier en daar in de Mohammedaansche omgeving hun invloed niet zullen missen. Zoo ontstond Modjo-Warno, zoo ontstonden de gemeenten in het Malangsche.

Na zendeling Jellesma, door wien Swaroe is aangelegd, was zendeling Harthoorn er eenigen tijd; doch na diens vertrek bleef het 12 jaren lang zonder herder en werd toen als filiaal-gemeente onder Kediri gerekend. In 1874 kreeg het weer in zendeling Kreemer een verzorger; onder diens invloed nam de dessa weer in bloei toe.

Jammer evenwel, dat in de onmiddellijke nabijheid van Swaroe geen onontgonnen gronden voorhanden waren, om nieuwe dessa's te kunnen vormen. Daar er te Swaroe ook geen geschikte zendelingswoning kon opgetrokken worden, verlegde de zendeling zijne standplaats naar Kendal-pajak, $5^1/_2$ paal 1) van Malang en 14 paal van Swaroe verwijderd. De Christenen van Swaroe vestigden eerst Peniwen ten Noord-Westen, op een afstand van 24 paal gelegen, daarna Bantoer, 8 paal ten Zuiden van Swaroe, gelegen in het Zuider-Gebergte. Het goed gerucht, dat er van de Christenen uitging,

1) 1 paal = ± 20 minuten gaans = 1506,94 meter.

lokte een dorpshoofd uit de buurt van Bantoer uit, om de hulp van enkele Christenen in te roepen tot ontginning van het Zuider-Gebergte, dat nog zooveel wildhoutbosschen «onder niet geregeld beheer» 1) bevat. Men gaf hieraan gevolg, zoodat er nog uitbreiding van deze missie te gemoet kan gezien worden.

De zendeling en zijn invloed. Men mag vragen, wat de zendeling nu toch in deze dessa's kan doen, daar hij toch geen bestuursfunctie kan bekleeden. (Zie bladz. 79). In 't kort zij zijne werkzaamheid aldus omschreven.

De zendeling is de leider der dessa in geestelijken zin, en oefent alleen door zijne zedelijke meerderheid invloed uit. Hij is, indien de «uitzwerming» door Christenen ondernomen is, het denkende, bezielende element. Daar de Indische Regeering met wijzen tact aan de autonomie der dessa vasthoudt en haar de gelegenheid geeft, bestuursaangelegenheden en de huishouding der dessa zelf te regelen, (zij het dan ook onder hoogere goedkeuring) daar kan de zendeling niettemin invloed uitoefenen in het doen aannemen van bepalingen door het dessabestuur, die den waren bloei der dessa bevorderen. Zoo bijv. kan het Bestuur bepalingen omtrent gebruik van opium, dat steeds contrabande in de Christen-dessa's is, uitvaardigen; het kan bepalingen in het leven roepen, waarbij vreemdelingen, als Chineezen, geweerd worden; het oprichten van pandhuizen verbieden; offerfeesten tegengaan, enz. Bij deze indirecte bemoeiïngen komen de meer directe zorgen, als de zorg voor ontwikkeling op de school, die de zendeling zal trachten te stichten, en zorg voor het geregeld houden van godsdienstoefeningen. Hij zal trachten den lust tot arbeid op te wekken; hij zal door het oprichten van eene spaarkas beproeven het stoffelijk belang zijner gemeenteleden te bevorderen; bovenal, door als geneesheer op te treden, de bevolking van direct nut wezen; in 't kort op zoo velerlei wijzen is hij in staat zijne dorpelingen van dienst te zijn, dat men enkel om deze materiëele voordeelen de vestiging van een zendeling van belang zou achten. Zooveel te grooter nu het vertrouwen op dezen «leidsman» is, een vertrouwen, alleen door handel en wandel te verwerven, zooveel te meer zal hij de geestelijke herder der kudde worden kunnen. In de meeste gevallen nu gelukt dit den zendeling, en vreemd is het dan ook niet, dat blijkens de ervaring, de toean pandita op de handen gedragen wordt door zijne dorpelingen.

Vraagt men naar de resultaten? Laat een ooggetuige voor mij spreken:

«Te Swaroe, is alles reeds meer «settled», dan te Peniwen; de dessa «is uitgebreider, ze telt reeds 600 inwoners; de huizen zijn er hechter, de «erven zijn grooter. Het is een waar genoegen door de lommerrijke lanen der «dessa te wandelen. Achter de bloeiende heggen komen de bamboewoningen «te voorschijn, omgeven door de lichtgroene bladeren der bananen en het «donkere, glinsterende loof der koffieheesters; de erven getuigen van onderhoud «en netheid. Ook de dooden worden niet vergeten. De Mohammedaansche «begraafplaatsen, al brengen de Javanen op gezette tijden offeranden aan de «nagedachtenis hunner voorzaten, worden verwaarloosd en maken een huive«ringwekkenden indruk. De doodenakker van Swaroe daarentegen, die zich «tegen een zachtglooienden heuvel aan het uiteinde der dessa legert, draagt

1) Zie kaart Koloniaal Verslag 1891.

«de sporen van voortdurende zorg. Rozen en oleanders bloeien over de een-«voudige graven. Ook hierin openbaart zich de verheffende invloed van het «Christendom. Er heerscht te Swaroe klaarblijkelijk eenige welvaart. Door «de nabuurschap van grootere plaatsen behoeven de inwoners niet enkel van «eigen ingezamelde vruchten te leven en kunnen zij ook op andere wijze geld «verdienen. Sommigen kweeken vruchtboomen aan, die hun voordeel aan-«brengen; anderen weder drijven een kleinen handel. Moet de gemeente te «Peniwen zich voor hare godsdienstoefeningen nog tevreden stellen met de «pendoppo van het dorpshoofd, te Swaroe staat een net kerkje, met aardige «muurschilderingen versierd, die een zendingsvriend er om niet heeft aan-«gebracht. Er is nu ook onlangs eene nieuwe school ingewijd, een eenvoudig, «maar practisch ingericht gebouw, dat tijdens mijn bezoek nog niet geheel «gereed was. Ik kon mij moeilijk voorstellen, hoe deze bloeiende gemeente «eenmaal geweest was als Peniwen, eene kleine nederzetting in eene nog «niet ontgonnen streek. Ontelbaar waren de bezwaren, waarmede de jonge «kolonie te worstelen had; niet alleen materiëele bezwaren, gebrek aan geld, «moeilijkheden, die zich bij de ontginning voordeden, gemis aan bouwmate-«riaal en wat dies meer zij; maar bezwaren van veel ernstiger, het ontluikende «Christendom bedreigenden aard. Te midden van zedeloosheid en onverschil-«ligheid, omgeven door de listen en lagen van inlandsche hoofden, die het «aan blijken van vijandschap niet lieten ontbreken, was deze jonge gemeente «gedurende vele jaren zonder zendeling (zie boven) — omdat het Genootschap «de kosten der uitzending niet kon dragen — zonder herder, die haar tegen «den aanval of de spotternij der vijandig gezinden beschermen, maar haar «ook voor innerlijk verval behoeden kon. Want waar zij, die reeds lang «gekerstende landen bewonen, nog zooveel leiding, nog zooveel opwekking «tot zelfonderzoek noodig hebben, zal het wel geen betoog behoeven, dat «herderlijk toezicht voor eene inlandsche Christengemeente een dringend ver-«eischte is.» 1)

Op gelijke wijze zijn nu in de Christendessa's, waar de zendeling niet gevestigd is, helpers werkzaam, die op geregelde tijden met den zendeling samenkomen en van hem advies ontvangen. Natuurlijk, dat deze af en toe de filiaalgemeenten bezoekt, met de groote feestdagen, als Kerstmis, Paschen, Pinksteren, nu eens hier, dan daar optreedt, huwelijken inzegent, avondmaal houdt, kinderen doopt, enz. enz. Om werk behoeft hij niet verlegen te zijn. Vooral is het de ziekenpractijk, die hem verbazend veel werk geeft, gelijk dit ook de zendeling te Modjo-Warno (zie Schets VI) ondervindt. Dan komen de school, ook bewaarschool, de opleiding tot helpers voor zijne gemeenten, in 't kort arbeid van allerlei aard, en niet het minst de prediking op hem neer. 2) Het moet evenwel erkend worden, dat deze arbeid een zegen in zich draagt, die ruim opweegt tegen de groote kosten en moeiten, er aan verbonden. Want, al vermeldden wij met opzet niet de vele ondervindingen, door zendelingen ook op dit terrein opgedaan, dat menigeen rust voor zijne ziel

1) Mr. O. J. H. Graaf van Limburg Stirum, in de Meded. XXIX, bl. 392.

2) In Meded. XXXII komt eene afbeelding van het kerkje te Kendal-pajak voor, in welks voltooiing de heer v. Limburg Stirum zoo groot aandeel heeft gehad. Ook droegen de inl. Christenen zelf veel tot den bouw bij.

ontving, waar hij door een eenvoudig, oprecht geloof in Jezus als zijn Verlosser beleed te gelooven, eene rust, die het Mohammedanisme niet schenken kan, het geloof gaf hem bovendien tegenover anderen de kracht, eigen gebreken te bestrijden en voor anderen een liefhebbend burger te zijn. Welk eene voldoening is het voor den Evangeliedienaar hieraan te hebben meegewerkt; de eeuwigheid zal eenmaal openbaren, wat ook door de toean pandita's in het Pasoeroeansche goeds gewrocht werd.

De Madoereezen. Wij verlaten thans de residentie Pasoeroean en richten onze blikken naar een arbeidsveld, dat een tiental jaren geleden pas werd ontgonnen; hoewel natuurlijk hier nog niet zooveel resultaten zijn verkregen, toch geeft het goede verwachtingen. Wij bedoelen den arbeid van het **Java-Comité** onder de Madoereezen. Dat dezen niet enkel het eiland Madoera bewonen, maar zich in grooten getale hebben neergezet in den Oosthoek, bepaaldelijk in de residentiën Probolinggo en Besoeki, mag bekend heeten.

De Madoereezen verschillen in vele opzichten van de Javanen. Hoewel het eiland Madoera tot het voormalige Hindoerijk Modjopahit heeft behoord, hebben de Hindoes betrekkelijk weinig invloed uitgeoefend op de bevolking. Niet alleen hierdoor, doch ook, omdat zij als bewoners van een vrij wel onvruchtbaar eiland zich in gansch andere levensverhoudingen bewogen, zijn zij zóózeer onderscheiden van de Javanen, dat men bijna van twee volken zou spreken. In allerlei opzicht komt dit aan den dag; zij zijn sterker gespierd dan de Javanen; hebben een breeder, platter achterhoofd dan deze; zijn zelfstandiger en fierder van aard; zijn bekwaam in handenarbeid en bovenal liefhebbers van zeevaart en handel. Staan zij in hun handel als eerlijk te boek, als zeevaarders hebben zij zich nog al berucht gemaakt door hunne zeerooverijen, die zij onder den schijn van het onschuldige visschersberoep vrij handig plegen. Ook in taal en kleeding verschillen zij van de overige Javanen.

«Het Madoereesch is een sterk geïndividualiseerd dialect van het Javaansch, «evenwel zonder Kromo (zie bladz. 99), een gevolg van meer zin voor onaf«hankelijkheid bij de Madoereezen; echter nemen deze op Java in het spreken «tot hunne meerderen soms Kromo-vormen van de Javanen over. In brieven «en openbare stukken schrijft men het Madoereesch met Javaansche karakters. «Holle onderscheidt het Soemenepsch in het Oosten, van het eigenlijke Ma«doereesch, in het Westen.» 1)

In kleeding verschillen zij in zooverre van de Javanen, dat zij den hoofddoek losser binden; voorts dragen zij een kort broekje en een kort buisje; om het middel knoopen zij met eene bevallige nonchalance een langwerpig vierkant stuk goed, waarvan de einden meestal van voren afhangen. Meer gegoede Madoereezen vervangen dit laatste kleedingstuk door een wijd kleed, dat van de heupen tot de enkels reikt.

De Madoereezen, op Oost-Java als kolonisten gevestigd, blijken als landbouwers veel verdiensten te bezitten. Zij kweeken inzonderheid tabak, rijst, suikerriet, maïs en koffie. Ook zijn velen onder hen kleinhandelaars. De vrouwen, ook flink van lijf en leden, zijn in kleeding van de Javaansche een

1) Schuiling, Nederland tusschen de Tropen, bladz. 183.

weinig onderscheiden. Een lang, wijd kleed van de heupen tot over de knieën wordt gedragen onder een baadje, een kleedingstuk, van mouwen voorzien en van den hals afhangende, dat evenwel lang genoeg is, om om het middel vastgeknoopt te worden.

De Madoereesche vrouw draagt bijna alles op het hoofd: de aarden pot, waarmee ze water schept; het eten, dat ze aan haar man brengt, als hij in het veld werkt; de koopwaren, die ze van en naar de markt vervoert. Sommige vinden ook arbeid op de tabaksondernemingen, terwijl haar natuurlijk de bezigheden in de woning of voor de maaltijden, zooals rijststampen, enz. is opgedragen.

Gewoonlijk hebben de Madoereezen een stukje grond, dat zij zelf bebouwen; een paar buffels zijn daarbij gemeenlijk hun eigendom.

Het karakter van den Madoerees is, gelijk wij reeds opmerkten, fierder en zelfstandiger dan dat van den Javaan. Moge die zelfstandigheid een struikelblok zijn voor de Zending in het verkrijgen van eenigen invloed, daar staat tegenover, dat, eenmaal gewonnen, men op hen beter zal kunnen bouwen. Enkele ondervindingen, door de zendelingen opgedaan, bevestigen deze meening. Een moeilijk te bestrijden trek bij de Madoereezen is hun zucht tot liegen, dat hun eigenlijk eene tweede natuur is geworden; voeg daarbij eene hooge mate van onverschilligheid, en het wordt duidelijk, dat de zendeling veel bezwaren zal hebben te overwinnen, zal hij vrucht op zijn werk zien. Toch is er van vrucht reeds sprake.

Arbeid van het Java-Comité. In 1882 koos het Java-Comité dit arbeidsveld; de eerste zendeling, Dr. I. Esser, heeft zijn arbeid aangevangen in de dessa Soemker Pakem. Het was hem een reden tot groote blijdschap, na 2 jaren verblijf, den eersteling Pa' Ebyng te kunnen doopen. Deze eersteling bleek een buitengewoon flink man te zijn, zóó, dat zendeling Esser hem reeds spoedig als zijn helper kon gebruiken en hij dus daardoor een groote steun was. Toen zendeling Esser, die zich behalve met de ziekenpractijk ook met de taal bezighield, gereed was met de vertaling van het Nieuwe Testament, kwam hij naar het Moederland om den druk te bezorgen. In dien tijd nam zijn helper de kleine gemeente van 17 zielen onder zijne leiding. In Nederland zijnde, beproefde zendeling Esser een fonds gesticht te krijgen, ten einde landontginning te kunnen aanvangen, doch tot uitvoering kwam het niet. 1) Eene groote ramp trof het Java-Comité, toen genoemde zendeling vrij wel plotseling aan longontsteking in 1889 stierf. Er was ook door zijne bemoeiingen reeds een jongmensch, H. v. d. Spiegel, opgeleid, die in hetzelfde jaar vertrok en den arbeid overnam. Onlangs is dezen een helper toegevoegd in zendeling Dekker, die zich met den eerstgenoemde vol ijver aan de taak der Evangelisatie wijdt. Tot nu toe bestaat hun arbeid in de zorg voor prediking, onderwijs en de zieken. De gemeente te Soember Pakem wordt allengs grooter; het plan bestaat in Bondowosso een nieuw station te vestigen. In deze laatste plaats werd sedert eenigen tijd reeds door v. d. Spiegel godsdienstonderwijs aan kinderen van eenige Europeanen gegeven.

Wij besluiten dit korte overzicht met het volgende onverdacht getuigenis,

1) Zie Geïllustreerd Zendingsblad 1888, N°. 10, 11, 12.

dat, eenigen tijd geleden, gansch vrijwillig werd gegeven in het Soerabajaasch Handelsblad: «In het Bondowossosche en Djembersche «neemt de propaganda van den zendeling van het Java-Comité in den «laatsten tijd zeer toe. De gevolgen, die men te Modjo-Warno ziet, vallen «ook daar op kleiner schaal, op te merken: een ingetogen gedrag, spaarzaam-«heid, plichtsbetrachting. In de pittige Madoereezen moge de Christelijke «moraal minder spoedig post vatten, is het eenmaal zoover, dan zijn de «resultaten bij hen nog wel zoo frappant als bij hunne meer meegaande «Javaansche broeders.»

AANHANGSEL OVER HET OPIUM.

Cultuur en bereiding. Het opium is het verdikte en voor het gebruik tot eene brandbare zelfstandigheid verwerkte sap van den papaver of slaapbol. 1) Als cultuurplant is de teelt in Indië verboden; het in onze Bezittingen gebruikte opium wordt door de Regeering verstrekt van andere markten. Afrika levert in Egypte, Azië in Perzië, China en Voor-Indië, Europa in Turkije, en Australië in N.W. Zuid-Wales opium voor de wereldmarkt. Een tijd geleden werd in onze vaderlandsche provinciën Gelderland en Overijsel dit gewas nog al veel verbouwd, omdat het de zg. maan- of papaverolie voor de schilders opleverde. Waar men thans in ons Vaderland de papaverplant aantreft, heeft zij het karakter van eene sierplant.

Het sap van de papaverplant, waarom het eigenlijk te doen is, wordt op de volgende wijze verkregen. Nadat de bloem zich heeft ontwikkeld, verzamelt zich in de groene zaaddoozen, tijdens het rijp worden der vrucht, een melkachtig sap, dat door insnijdingen in de wanden der zaaddoozen naar buiten komt. De droppels verdikken snel en veranderen hunne melkachtige kleur in bruin. Men laat die droppels circa 24 uur op den buitenrand zitten, en schrapt ze daarna voorzichtig met een mesje af. Het aldus verkregen sap, dat in aarden potten wordt opgevangen, is het opium. Natuurlijk moet dit nu nog gezuiverd worden. Dit geschiedt in daartoe bestemde fabrieken, waarbij het opium wel in aroma wint, doch in gewicht verliest. Het bereide opium heet tjândoe of madat; van al de tjandoe-soorten is die uit de Levant en Bengalen de meest gezochte.

Gebruik. Het opium wordt op verschillende wijzen genuttigd: de Turken kauwen het; elders wordt het met water vermengd, en na oplossing gedronken. In Indië wordt het algemeen gerookt. Dit rooken heet men «schuiven», van waar de uitdrukking opium- of amfioenschuiven dus haar oorsprong heeft. Hoewel het veel in de woningen genuttigd wordt, gebruikt menigeen het in de daartoe aangewezen verkoopplaatsen, kitten genaamd.

---

1) De naam opium is een Latijnsch woord voor sap; het Grieksche opion = plantensap. De Perzen noemen het afjoen, de Arabieren afioen. De Maleiers en Javanen zeggen hiervoor apjoen, vanwaar amfioen. Behalve de woorden opium en amfioen, gebruiken wij ook het woord heulsap, d. w. z. sap der plant, genaamd heul, niet het sap, dat heul aanbrengt.

Deze worden evenwel weinig door den gewonen dessa-man bezocht, tenzij om het genotmiddel te koopen; de publieke plaatsen krijgen bijna enkel bezoek van den gaanden en komenden man of van hem, die door het veelvuldig gebruik reeds een slaaf ervan geworden is en zich niet meer schaamt, de kitten op te zoeken. Men bezigt voor het gebruik eene pijp, welker roer (steel) van metaal of bamboe is vervaardigd. Aan het eene uiteinde bevindt zich de kop van hout of hoorn, soms van ivoor of zilver vervaardigd, waarin een balletje tjandoe wordt gelegd, dat nu aan een lampje wordt aangestoken. De schuiver neemt, om beter te kunnen genieten, eene liggende houding aan, doet een paar trekken, want daarmee is het balletje reeds op, houdt de rook zoolang mogelijk binnen, ten einde meer hare uitwerking te kunnen ondervinden en blaast ze daarna langzaam uit. Een tweede, derde pijpje wordt wellicht genomen en de werking doet zich dra gevoelen: spoedig toont een lachend gelaat, een levendige, vroolijke blik, dat allerlei fantasie-beelden het brein doorkruisen, en langzamerhand bewijzen de oogen, dat het genotmiddel den gebruiker de beheersching over zijnen wil doet verliezen. Het oog wordt dof, glazig staart het u aan; het hoofd zinkt neder; armen en beenen volgen; ten laatste brengt eene soezelige slaap met droomen den gebruiker in een roes, die uitwerken moet, voor men hem weer normaal heeten kan.

Als geneesmiddel zijn de praeparaten of alcaloïden van het opium zeer bekend en van groote waarde. Tal van doctoren schrijven ze echter niet dan noode voor, omdat het in Indië meermalen is gezien, dat zulke patiënten er later misbruik van dreigen te maken. Als genotmiddel gebruikt, is bijna de geheele medische faculteit eenparig van oordeel, dat het opium bij voortgezet gebruik zeer verderfelijk op de organen van het lichaam werkt. Het maakt het lichaam ongevoelig voor andere medicijnen, verzwakt de fijnere organen, is in één woord een alleszins schadelijk middel. Het opium wekt op, prikkelt het zenuwleven, doch om daarna verslapping te doen intreden. Bij herhaald gebruik vermindert het de spierkracht, verzwakt het de werking der zenuwen en der hersenen, benevelt het het verstand, verlamt het de denk- en wilskracht, en doet het geheugen verdwijnen. De gebruiker begint aan hoofdpijnen en benauwdheden op de borst te lijden, zijne spijsvertering ondergaat vertraging, terwijl hij langzamerhand versuft en stompzinnig wordt. De glans verdwijnt uit zijne oogen, en zijn slepende gang verklaart genoegzaam, dat hij aan levenskracht heeft ingeboet. En wat nu juist het opium voor den gebruiker zooveel erger maakt, is de omstandigheid, dat het, naar het oordeel van velen, eene geheimzinnige bekoring meebrengt, waardoor gebruik bijna zonder uitzondering misbruik wordt. Het is daarmee, als bij alle morphine-gebruikers; de hoeveelheid, die heden voldoende is, moet morgen vergroot worden, om hetzelfde effect te weeg te brengen. Het opium overtreft den sterken drank ten onzent hierin, dat de drinker gewoonlijk zonder het te willen in een staat van bedwelming geraakt, terwijl de schuiver dien overgang juist zoekt, en door de bedwelming heen onder de geheimzinnige bekoring van het genotmiddel wenscht te komen. Het bijna eenparig getuigenis over de werking van het opium van mannen, als de ministers Rochussen, Loudon, Sprenger van Eijk, Hasselman, vooral van den tegenwoordigen Minister van Koloniën, Baron van Dedem, is welsprekend. Deze allen veroordeelen het

gebruik als schadelijk, en, waar nu doctoren, als Dr. Groneman, Oswood, Little e. m. a., benevens zendelingen als Jansz, Hoezoo, Schuurmans enz. deze getuigenissen komen bevestigen, daar krijgt deze uitspraak te meer kracht, omdat doctoren en zendelingen van de ellende toch zeker nog meer te zien krijgen dan ambtenaren, al hebben deze laatsten van het Gouvernement in opdracht op gebruik en misbruik door inlandsche ambtenaren streng toe te zien. Geen dezer genoemde personen neemt het *matig gebruik* in bescherming; zij allen kenschetsen het opium in min of meer sterke bewoordingen, als «een vijand voor de bevolking», «eene langzame, maar zekere volksvergiftiging» en meer dergelijke uitspraken.

Ik kan mij niet weerhouden, een paar staaltjes van de uitwerking, die het opium op de gebruikers heeft, hier in te lasschen.

«Hoor! wat akelig benauwd gehuil! «Treed binnen en zie! Een man ligt ge«knield op zijne slaapbank en hangt met «de omhoog gestrekte armen aan eene «dwarslat, om alzoo zijn bijna stokkenden «adem een weinig ruimte te geven. Ook «zoo dreigt hij nog te stikken en stoot «hij bij tusschenpoozen dat naar gehuil «uit! Zoo hangt hij bijna onophoudelijk «dag en nacht, twee of drie etmalen aan«een, zoolang de aanval duurt, die zich «elke twee of drie weken herhaalt. Had «hij nu maar opium! Die zou hem ver«lichting schenken. Ach, alles is reeds «verteerd aan opium. Voor vrouw en kin«deren is er bijna niets te eten. Hij zelf «kan geen spijs binnenkrijgen, zoolang «zijn adem weigert. De vrouw heeft echter «nog wat uitgespaard en koopt opium. Hij «trekt één, twee malen. Zijn adem is ver«ruimd. Hij kan wat slapen. Het opium «schijnt zijn *heul*, is werkelijk zijn *beul*. «Toen hij voor vele jaren aan aamborstig«heid begon te lijden, nam hij daartegen «het opium-rooken te baat, doch de ge«woonte van dat zoo vreeselijk palliatief «heeft zijne ademhalingsorganen tot op «zulk een graad verzwakt en verwoest. «Zijne twee jongste kinderen lijden ook «reeds aan aamborstigheid, als treurige «erfenis van hun vader."

Een ander tafereel.

«Zie dien uitgemergelden grijsaard daar «waggelen op zijn erf. Op een stok leu«nend, scharrelt hij eenige schreden voort, «al schreiende van onlijdelijke pijnen. Daar «stort hij neer met een naren schreeuw. «Hij lijdt aan eene uitputtende dyssenterie, «alleen veroorzaakt door het opium en «gebrek aan voeding. Wat eetlust is, weet «hij niet meer. Opiumrook en koffie is «het eenige, wat hij binnen krijgt. Zoolang «het opium hem genoegzaam ten deel valt, «is hij van zijne afkeerverwekkende kwaal «bevrijd. Maar, er is geen geld meer om «opium te koopen. En als nu de ondrage«lijke pijnen hem even rust geven, weet «hij niet anders te doen dan vrouw en «kinderen uit te schelden voor luiaards, «die om hun man en vader niets geven «en maar wenschen, dat hij dood ware. «En, hij vaart voort met razen en schelden, «totdat een nieuwe aanval der pijnen zijne «woorden in gekreun en geschrei doet «overgaan.

«Gij noemt hem een grijsaard; en ja! «grijs is hij ter dege; zijne trekken en «zijne houding zijn als een man van 70 «jaar. Toch heeft hij pas den leeftijd van «40 jaar bereikt. Welhaast zal zijne vrouw «weduwe, zullen zijne kinderen weezen «worden, en inderdaad het zal hun eene «winst, eene verlossing wezen!»

Een derde tafereel.

«Daar ligt eene vrouw met dooreenge«warde haren en een zuigeling aan de «uitgedroogde borst. Opium droogt het «lichaam uit en ontneemt ook den zuige«ling het natuurlijkste voedsel. Het ver«magerde wichtje houdt niet op met «schreien van den honger. Opstaan en wat «voedsel voor het kind gereed maken, «zou moederplicht zijn. Ja, als er iets in «huis ware! Neen, ze weet beter raad: «een deel van den bedwelmenden rook «wordt het arme schaapje in de keel ge«blazen. Het stikt er bijna in. Doch ein«delijk is het rustig, en de hartelooze «moeder heeft rust, om verder zich en «haar kind te vermoorden.»

«Moet ik nog wijzen op dat uitgeteerde «kind van 8 à 10 jaar, vol huiduitslag en «wonden. Ge ontmoet het telkens in de «dessa, nu hier, dan daar, hier bedelend, «daar, als het kan, gauwdievend! Heb me«delijden met het schaap! Het heeft geen «ouders meer: deze hebben zich beiden «arm en dood . . . geschoven! En, dewijl «de knaap niets bezit, en tot geen werk «bruikbaar is, wil ook niemand hem tot «zich nemen; zoo groeit hij op voor de «gevangenis, of een vroege dood moet hem «wegnemen!» 1)

1) Deze staaltjes zijn ontleed aan Jansz: «Een noodkreet». Ook voorkomende in

En nu, deze staaltjes zijn uit het leven van den «kleinen man». Hoeveel ellende wordt er bovendien niet geleden aan allerlei kwalen: huidziekten, dyssenterie, om van syphilis en andere ziekten maar niet te spreken, waarvan men nooit hoort, omdat de patiënten dit wegens hun beteren stand niet voor anderen behoeven te openbaren! Voorwaar! bij rijke Chineezen en Javanen zou stof genoeg te vinden zijn tot even treurige schetsen.

Het opium een stimulans? Gemeten met den maatstaf, dien wij gewoon zijn aan te leggen op dergelijke toestanden, kan het niemand bevreemden, als wij de oorzaak van deze rampen dadelijk met den banvloek treffen. Toch moeten wij rekening houden met het gevoelen van menigeen, die een stimulans voor een Indisch klimaat noodig vindt, of met dat van hem, die meent, dat de Javaan, zoo men hem het opium kon ontnemen, een ander middel met stimuleerende werking zou begeeren.

Ofschoon wij opnieuw deze kwestie aan de medici moeten overgeven, moge het gevoelen van enkelen hier ter weerlegging dezer beide excepties eene plaats vinden.

Kan men door stimulantia verstaan opwekkende middelen, «die eene «gezonde werkzaamheid der organen bevorderen, die het levensproces onder-«steunen, die door hun vermogen om neerdrukkende invloeden tegen te gaan «of te verwijderen», somtijds heilzaam werken, dan mag het opium als zoodanig niet gelden. Het blijkt uit onderscheidene waarnemingen dienaangaande, dat het opium 1°. geen voedingsstof aanbrengt, dus geen wezenlijke kracht meedeelt; 2°. de levensfunctiën op te zeer ingrijpende wijze opwekt en daardoor krachtvernietigend werkt.

Veeleer moet het opium tot de narcotica of bedwelmende middelen gebracht worden. Hierdoor verstaat men die middelen «die het zenuwstelsel «vergiftigen, en eene langzame, maar zekere verlamming der levenswerkingen «na zich sleepen. Zij doen het verstand, den wil, de rede, het bewustzijn, «eindelijk het leven te gronde gaan.» Dit nu doet het opium, 1) en het verschilt hierin zeer met middelen als rattenkruid, dat, gelijk bekend is, door de bergbewoners van Beneden-Oostenrijk, Stiermarken en Tyrol wordt gebruikt, om ingespannen werk en moeilijke bergtochten te kunnen verrichten. Dit middel toch, hoezeer tot de vergiften behoorende, heeft de eigenschap, de gezondheid in geene deele te schaden, en een verbeterden voedingstoestand in het leven te roepen, wanneer men, met kleine hoeveelheden beginnende, telkens opklimt tot grooter quantum. Waar voorts de bewering wordt gehoord, dat de Javaan, zoo men hem het opium onthoudt, een ander middel met stimuleerende werking zou begeeren, stelle men daar tegenover, dat een groot deel der Javanen niet schuift. De onlangs overleden prof. Wilken, de

---

J. L. Zegers, het Opium-vraagstuk, een lijvig boekdeel, waaruit wij de vrijheid namen voor ons opstel het grootste deel te putten. Dit boek, uitgegeven door den Ned. Ind. Zendingsbond moest elk Nederlander in zijn bezit hebben. Voorwaar! de lezing overtuigt van de noodzakelijkheid, het euvel, zoo mogelijk, tot oplossing te brengen. Bovendien heeft dit boek de onschatbare waarde, de netelige kwestie van alle zijden te bezien en eene objectieve voorstelling der zaak te geven, die iedereen tot vorming eener eigen meening brengen kan. Uitg. Milborn, Nijmegen. Prijs ƒ 2.90.

1) Men zie, des begeerd, hierover: «Wetenschappelijke bladen» van April 1886, het stuk, getiteld: «Opwekkende en bedwelmende middelen.»

bekwame en bekende Indoloog, zegt omtrent dit punt het volgende: «Het is «volstrekt onbewezen, dat de Indonesiër een prikkel noodig zou hebben. Op «Java en in den geheelen Archipel waren vroeger alcoholiën, voornamelijk «palmwijn in gebruik. Bij den overgang tot den Islam, die sterken drank «verbiedt, heeft destijds noch de opium, noch iets anders dien prikkel ver«vangen. De Battaks gebruiken palmwijn. Zij, die tot den Islam overgingen, «raakten niet verslaafd aan opium-gebruik. In de Padangsche Bovenlanden «wordt evenmin sterke drank als opium gebruikt. De Mohammedanen op «Ambon zijn vrij, èn van opium, èn van sterken drank; evenzoo in Bolong «Mongodou. Over 't algemeen kan men zeggen, dat de Indonesiër niet ver«slaafd raakt aan den sterken drank. Bij buitengewone gelegenheden gaat hij «zich wel aan sterken drank te buiten, maar dat bepaalt zich tot feesten. «Geregeld gebruik komt niet voor. Een dronkaard wordt hij niet.» Mij dunkt dat dit getuigenis ook wel eenigszins het gevoelen weerlegt van hen, die van meening zijn, dat een Indisch klimaat een stimulans noodig heeft. Moge het algemeen gebruik van de betel-noot (het zg. sirih-kauwen) voor dit gevoelen pleiten, en misschien wel oorzaak van de verspreiding der meening zijn, gelijk men ziet, prof. Wilken acht het nog niet bewezen en hij staat hierin niet alleen. In elk geval ware het te wenschen, dat de betel-noot of de sirihpruim het opium kon vervangen; indien men den inlander dan een stimulans meent te moeten gunnen.

Men nuttigt dit genotmiddel op de volgende wijze. Twee of drie verschgeplukte bladeren van de sirih-plant, worden aan het buitenste van het bovenoppervlak met een weinig natte schelpkalk bestreken, en daarop wordt wat gambir (= het tot extract-dikte verkookte sap van een struikgewas, een soort van catechu) en een stukje pinang (= de noot of pit van de arecaof betelpalm) gelegd. Het geheel, dichtgevouwen en met een beetje tabak gekauwd, veroorzaakt eene overvloedige, bloedroode speekselafscheiding, waardoor de lippen hoogrood gekleurd worden. Dit sap heeft eene frissche, samentrekkende en aangename werking, is niet alleen onschadelijk voor de gezondheid, maar heeft in sommige gevallen zelfs een heilzamen invloed bij zieken.

Invloed van het opium op de bevolking. Doch! laat ons terugkeeren. Betreurenswaardig moet het genoemd worden, dat het gebruik van opium voor het gezin van den schuiver in de hoogste mate verwoestend is. Degenen dan ook, die het opium nog als stimulans gehandhaafd willen hebben, zullen om economische redenen het gebruik evenzeer afkeuren, en zoo mogelijk tegengaan. De inlander is te arm, om aan genotzucht veel te kunnen toegeven. Is het geen bedroevend verschijnsel, dat op Java, naar de verklaring van Zend. Jansz., legio huisgezinnen zijn, waar de verdiensten van den man aan opium opgaan, en de vrouw voor de behoeften van het gezin moet inspringen? Mr. P. Brooshooft heeft in zijne «Memorie over den toestand in Indië» blootgelegd, hoe het gros der inlanders aan hetgeen de sawah's opbrengen, de erven aan vruchten opleveren, en hetgeen tal van grootere en kleinere nevenbedrijven aan baten afwerpen, gemiddeld nog geen *f* 100.— 's jaars kan verdienen. Het is berekend, dat in de residentie Kediri, wanneer allen daar opium schoven, en men de daarvoor vereischte sommen over een ieder gelijkelijk verdeelde, jaarlijks per hoofd *f* 3.50, of per gezin op man, vrouw en 3 kinderen gerekend, op *f* 17.50 aan dit genotmiddel uitgegeven wordt.

Ieder zal toestemmen, dat dit cijfer te hoog is bij een inkomen van *f* 100.—. Voegt men nu daarbij nog de belastingen van het Gouvernement, de godsdienstige belastingen van den Islam, de kosten voor feest- en offermaaltijden, de feesten bij den aanvang van het planten of bij het eindigen van den oogst, het groote oogstfeest, de uitgaven voor het huwelijk der kinderen of bij begrafenissen, uitgaven, waaraan de inlander zich niet kan onttrekken, althans er zijn er bij, waar dit niet gaat, dan is het niet te veel beweerd, wanneer men hieruit besluit, dat in eene streek, waar velen aan het opiumgebruik zijn overgegeven, de bevolking verarmen moet. Voorwaar! de zendeling Poensen overdrijft niet, wanneer hij den toestand met deze woorden karakteriseert: «De geschiedenis van het dessagezin is de geschiedenis der armoede.» Dat er in de laatste jaren zooveel stemmen opgingen voor afschaffing van heeren- en dessadiensten — een arbeid, die, als niet betaald wordende, bij kapitalisatie den inlander heel wat voordeel zou bezorgen — komt niet voort uit een weekhartig gevoel van medelijden voor den inlander, maar berust op sprekende feiten. Dat de gouvernementsculturen langzamerhand worden ingetrokken en het beginsel van vrijen arbeid baan breekt, moge men als resultaat van ons liberaal beheer der koloniën met dank begroeten, het doet ons tevens zien, dat men tegenwoordig beter dan vroeger de nooden en behoeften kennende, ook den moed heeft, de beletselen weg te ruimen, al zal onze fiscus daarvan wel eens de terugslag kunnen ondervinden. Hoeveel zou het waard zijn, als de schatkist ook eens de opium-bijdragen geheel kon ontberen, doch die 22 millioen kunnen vooralsnog niet gemist worden. Doch, wij zijn op den goeden weg: de publieke opinie begint van gewicht te worden in de netelige opiumkwestie, thans nog grootendeels een dubbeltjes-kwestie.

Gingen we reeds in vogelvlucht na, hoe het opium op het individu en het huisgezin zijn verderfelijken invloed doet gevoelen, men zal inzien, dat, waar zulke verwoestingen om zich heen grijpen, dessa's tot ondergang komen moeten. Wie herinnert zich niet die aangrijpende teekening in Perelaer's Baboe Dalima, waar de ondergang, binnen den tijd van een jaar, van de eens zoo bloeiende dessa Kaligaweh wordt geteekend! Voorwaar! dit is geen fantasie van den schrijver, maar werkelijkheid. Doch! al zijn de uitwerkingen niet altijd zoo afgrijselijk, de schadelijke invloed, dien het opiumgebruik op de maatschappelijke verhoudingen uitoefent, kan onmogelijk uitblijven. Waar, gelijk wij zagen, het opiumgebruik zulk een verlagenden invloed op geest en gemoed uitoefent, dat het de traagheid bevordert, de zedelijke kracht verlamt, de zinnelijkheid kweekt, is het dan wel te verwonderen, dat bij menschen, die meer aan opium wenschen te besteden, dan hunne beurs toelaat, de eerlijkheid wel zoo in eere wordt gehouden, als men dat wenschen mocht? Nu spraken wij nog niet over den ontzenuwenden en demoraliseerenden invloed, dien het opiumgebruik uitoefent op de inlandsche bestuurs- en politieambtenaren. Laat degenen, die eene rechterlijke betrekking op Java hebben bekleed, spreken over het onnoemelijk aantal strafzaken, waarbij opium niet de verborgen oorzaak was! Wie vernam nooit van amok-makers en ketjoe-partijen? 1)

1) Dr. Groneman: «Vorstenlandsche toestanden» II, Eene Ketjoe-geschiedenis. Dordrecht, J. P. Revers.

De Regeering heeft dan ook in hare reglementen niet zonder reden gelast, bij de inlandsche Hoofden het gebruik van opium tegen te gaan, ja zelfs gaf zij later order aan de residenten, dat deze er op letten moeten bij vacatures slechts dezulken voor te dragen, die vrij van opiumgebruik zijn, en deze bepaling is naderhand nog verscherpt met de bijvoeging, dat de inlandsche Hoofden, die van het opium gebruik maken, *zonder consideratie* behooren te worden ontslagen. De Regeering heeft dus wel oog voor den verderfelijken invloed, dien het opium uitoefent.

De opiumkit. Zeiden we boven, dat het opium veel in de woningen zelf wordt gebruikt, men treft op Java toch ook een groot aantal verkoophuizen, kitten genaamd, aan, waar men het genotmiddel in het klein slijt. Staan de «kroegen» bij ons in een slechten reuk, op Java niet minder de opiumkitten. De bezoekers behooren tot hen, die in hooge mate onze deernis wekken als slaven van hun hartstocht. Het blijkt toch, gelijk wij boven reeds opmerkten, dat een gebruiker niet zoo spoedig een bezoeker der kit worden zal; tenzij hij behoort tot het heen- en weertrekkende deel der bevolking, zal hij slechts door een sterken prikkel tot het opium gedreven, een «habitué» der kit worden.

Om de tooneelen te beschrijven, die in de kitten voorkomen, moet men ooggetuige geweest zijn; het is trouwens door velen op voortreffelijke wijze gedaan. Laat mij daarom uit Perelaer's Baboe Dalima eene bladzijde overnemen, om eenige voorstelling van eene kit te erlangen; de plaat helpe ons daarbij.

«Ziehier dit armzalig, vuil, smerig ge«bouwtje van bamboe, een keet of schuur «gelijk. De omwanding bij den grond ge«deeltelijk verrot. De lucht, eigenaardig «muf van in bederf verkeerende bamboe. «Zeer laag van verdieping, het atappen «dak onder den last der jaren zoodanig «doorgebogen, dat het ieder oogenblik op «het hoofd der bezoekers dreigt neer te «komen. Eene vochtige atmosfeer in de «uiterst bedompte ruimte, geheel door«trokken met die akelige, weezoete lucht. «De naakte bodem, niet eens als in gewone «inlandsche huizen aangestampt. Integen«deel, hobbelig is die vloer, hier en daar «met zwart glimmende bulten bezaaid, «onder den voet der bezoekers akelig glan«zend gepolijst. Soms ergens een vochtige «plek, soms een kuiltje van zeer verdachte «afkomst. Wie kan anders verwachten «dan dat de gezichts- en reukorganen «hier tot walgens toe worden aangedaan? «De lage deur binnengetreden, ziet men «eene smalle vierkante ruimte, begrensd «door een wand, waarin twee deuren en «een loketopening zijn op te merken. De «eene deur geeft toegang tot een vertrekje, «waarin gewoonlijk een der kithouders «zetelt, en door die loketopening roode «papiertjes met Chineesche karakters te«gen contant geld aan de koopers uitreikt, «waarop zij zich elders in het gebouw van «eene zekere hoeveelheid tjandoe kunnen «voorzien, afhankelijk van het gestorte «bedrag. Door de andere deur komt men «in een gang, waarin het ook over dag «volkomen donker zou zijn, wanneer zij «niet door de zwakke, ellendige olielamp«jes verlicht werd, wier schijnsel komt «door de overal doorzichtige bamboewan«den, die den gang begrenzen. Hier is de «atmosfeer nog bedompter, de akelige geur «nog weeër en de vloer hier zoo hobbelig «en zoo glibberig, dat alle behoedzaamheid «noodig is, om niet in de zeeperige mod«der terecht te komen. Die gang is het «middengedeelte van het gebouw en strekt «zich uit langs twee rijen vierkante hok«jes, hier ieder twaalf in getal, waarin «de binnenruimte van de keet afgedeeld «is. De onderlinge scheidswanden zijn «slechts $1\frac{1}{2}$ M. hoog, zoodat men van uit «het eene hok kan zien wat in het andere «gebeurt. Door middel van bamboedeuren «hebben die hokjes gemeenschap met den «gang. Men behoeft die echter niet te ope«nen, om te weten wat daar binnen ge«schiedt.» Dingen zoo afschuwelijk, dat men huivert bij de gedachte, dat Perelaer «wellicht waarheid schreef».

Zeker! officieel is de kit slechts de verkoopplaats van opium in het klein, doch, wie den inlander in zijne zwakke zijde aantasten wil, werke op zijne

Opiumkit.

Naar eene teekening van den Heer M. J. Lens.

zinnelijkheid, en daarom verwondere het niemand, dat al moge de eigenaar der kit van zijn huis geen bordeel maken, er toch meestal een in de directe nabijheid is. Commentaar is hier overbodig; ieder gevoelt, hoe in deze holen der verleiding menigeen moedwillig zijn geld, zijn goed, zijn eer inruilt voor een rampzalig, diep beklagenswaardig bestaan. Ongetwijfeld zijn het wel de laagst gezonken inlanders, die in deze pestholen zich ophouden, maar het mag in ernst gevraagd worden, waar we in de beschrijving der kit hare onvoldoende afsluitingen geteekend zagen, of zulke verblijven zonder invloed kunnen blijven op de vorming van het zedelijk gehalte van de bewoners der dessa, waar ze gevestigd zijn, in aanmerking genomen de trek tot zinnelijkheid, den Javaan zoo eigen.

De verkoop van opium. Laat ons thans het gebied der beschouwingen verlaten en de thans bestaande werkelijkheid onder de oogen zien.

«Het Gouvernement is de alleen wettige verkooper «van opium aan de pachters,» zeiden we boven. Het aantal plaatsen, waar deze het opium in het klein slijten mogen, is voor elk pachtperceel bepaald, en de hoofden van Gewestelijk Bestuur wijzen in hun ressort de plaatsen aan, waar de gebouwen gevestigd mogen worden. Op Java en Madoera bevinden zich een getal van 854 erkende verkoopplaatsen of opiumkitten. Doch er wordt zooveel opium onwettig verkocht, dat er noodzakelijk nog een aantal geheime kitten moet zijn, door Mr. Brooshooft op 10000 geschat. Juist door die geheime, niet erkende kitten is het onmogelijk, juiste opgaven omtrent het opiumverbruik te geven, hoezeer meermalen berekeningen bij benadering zijn gemaakt. Over het algemeen neemt men aan, dat er 2 of 3maal zooveel opium door smokkelen wordt gesleten, als wettig verstrekt wordt door de Regeering, terwijl de pacht thans opbrengt ± 22 millioen gulden. De bevolking besteedt dus naar globale berekening het enorme cijfer van ± 50 millioen gulden per jaar aan opium, d.w.z. 2½ ct. per dag en per hoofd, of per gezin van 5 personen 12½ ct. per dag. En nu nemen we hierbij aan, dat alle inlanders, mannen, vrouwen, kinderen zonder onderscheid schuiven. Al deze gelden vloeien grootendeels in den zak der pachters, die in de kitten de door hen betaalde prijzen met winst trachten terug te krijgen.

Men zal vragen: kan de Regeering daaraan niets veranderen, door bijv. met belemmering in den aan- of verkoop de bevolking de gelegenheid tot opiumgebruik zooal niet te ontnemen, dan te verzwaren. Ieder gevoelt, dat de Regeering met wetten en bepalingen daaraan zeer weinig doen kan, als er liefhebbers voor dit schadelijk werkende vergift zijn, ook al erkent men, dat het de vloek der bevolking is. Op talloos vele wijzen is de Regeering veranderd van systeem, waarbij zij nu eens belemmeringen in den weg legde, dan weder bezwaren ophief, nu zoogenaamd «verboden kringen» vermeerderde, dan weder maatregelen tegen den smokkelhandel op die verboden kringen met strenge straffen tegenging, doch telkens met de ondervinding, dat noch het eene, noch het andere, verbetering aanbracht. Ministers, Gouverneurs-Generaal, staathuishoudkundigen zochten naar eene oplossing, en men zoekt er nog naar. De Koning verklaarde in 1876, dat hij ernstig eene

verbetering wenschte, maar het vraagstuk, hoe het opium-gebruik te keeren, is niet gemakkelijk op te lossen.

Het is dan ook niet vreemd, enkelen in gemoede te hooren verklaren, dat het het beste is, het opium-gebruik geheel vrij te laten. Men meent, dat het volk, de verwoestingen, die het opium aanricht, waarnemende, zelf wel zal besluiten, dit genotmiddel te laten staan. Doch! anderen merken hiertegen op, dat de ondervindingen ten opzichte van den sterken drank in Christelijke landen, al wordt van het gebruik daarvan ook niets goeds gezien, de hoop op eene opheffing van den opium-vloek langs dien weg niet versterkt.

Gelukkig is in den laatsten tijd de aandacht van het publiek zoo op het opium gevestigd, en gaat men voort deze opinie te bewerken, gelijk met niet geringe vrucht geschiedt door den anti-opium-bond, dat er in den tegenwoordigen tijd meer kans bestaat dan ooit te voren, dat de publieke meening de Regeering tot doeltreffende maatregelen zal aanzetten. Gelijk we boven opmerkten, is de opium-kwestie voor de Regeering eene geldkwestie, en, hoe gaarne men ook het geld in zake de werkelijke belangen van een volk gering moge tellen, men kan het toch niet missen; en, als het geld eene kwestie wordt, dan dient men met die kwestie toch ook te rekenen.

Het pachtstelsel. Laat ons een en ander nader toelichten. Thans geldt in onze Oost het pachtstelsel. In Indië worden vele belastingen verpacht zooals: overvaarten, pandhuizen, dobbelspelen, wajang-vertooningen, schutgelden, vogelnestklippen, enz. Voor het opium is Java in 14 perceelen verdeeld. Hier binnen mag nu de pachter zijne tjandoe van de hand zetten in door de Regeering aangewezen verkoopplaatsen. Toch verstrekt de Regeering voor elk perceel slechts eene bepaalde hoeveelheid tegen een bepaalden prijs, thans 2 à 3maal den marktprijs van het artikel bedragende. Ook mag de pachter geen andere tjandôe slijten dan die door de Regeering geleverd is, terwijl het bezit van ongeprepareerde opium niet geoorloofd is, en men tjandoe ook niet rondventen mag. De toewijzing der pacht, nu eens voor 1, dan voor 3 jaar vastgesteld, vindt meestal plaats, nadat de hoogstbiedende een borgtocht heeft aangewezen, met wien de Regeering genoegen kan nemen.

De bedoeling der Regeering met deze bepâlingen is 1°. door het hooge bedrag het gebruik tegen te gaan, en 2°. den debitant in de vrije uitoefening van zijn monopolierecht te beperken; een en ander natuurlijk, omdat de Regeering overtuigd is van den schadelijken invloed, dien het opium uitoefent.

Wat is nu evenwel het geval?

Doordien, door de vaststelling van den prijs, het artikel slechts te verkrijgen is voor hoogeren prijs dan op de wereldmarkt, ligt het voor de hand, dat er pérsonen zullen zijn, die, met het oog op te behalen winsten, het artikel zullen trachten binnen te smokkelen. En in de tweede plaats verkeert onze Regeering thans in het geval, dat door het allengs toenemend gebruik van opium de pachtsommen zoo aanmerkelijk zijn geworden, dat zij deze baten niet missen kan.

Wat nu de smokkelhandel betreft, deze kan, ondanks de aangewende pogingen om hem te keeren, op de Noord- en Oostkusten van Java zoo

uitgebreid worden gedreven, dat kortweg aan eene bestrijding met vrucht niet te denken valt, al heeft men ook in den Resident-ter-zee, (thans de heer te Mechelen) een persoon, die met genoegzame macht bekleed is en niet anders te doen heeft, dan den sluikhandel tegen te gaan. Het is dan ook geen geheim, dat op Java bijna tweemaal zooveel gesmokkelde opium als gouvernementsopium wordt verbruikt. 1) Aangezien de pachter van het perceel slechts verlof heeft, om het opium in de erkende verkoopplaatsen te slijten, volgt hieruit vrij duidelijk, dat hij ook de grootste smokkelaar moet zijn. Hij toch heeft het meeste belang bij den verkoop. Volgens Bé-Ik-Sam (zie noot) nemen de pachters dan ook niet meer Gouvernements-opium dan zij welstaanshalve niet durven nalaten te koopen.

Als pachters treden gewoonlijk Chineezen op; deze omstandigheid maakt de opiumkwestie er niet gemakkelijker op. Bekend toch is het, dat de Chineezen een bij uitstek listig volk zijn. Hoewel men hun nageven kan, dat zij zuinig, onderworpen, gedwee, werkzaam zijn, zoolang zij arm en machteloos zijn, zijn zij in zaken berekenend en slim, bovendien volstrekt gewetenloos en meedoogenloos. Hun organiseerend talent boezemt eerbied in; met landgenooten tot kongsies of genootschappen vereenigd, ontwikkelen zij eene kracht, waarin geene natie der aarde hen evenaart. Hoewel zij arm op Java komen, verbaast men er zich over, dat zij overal, waar zij zich met iets bemoeien, als het sterkere ras, den Javaan op zijde dringen. Zij trekken alle krachten naar zich toe, maken zich meester van alles, wat binnen hun bereik valt en verzamelen daardoor ongehoorde rijkdommen. Wij stellen ons voor, hierop nader terug te komen, en vermelden thans alleen, dat zij niet minder dan 135 millioen aan vaste goederen op Java in bezit hebben, als bijv. suikerfabrieken, erfpachtsgronden, particuliere landerijen, terwijl zij in onderscheidene contracten met het Gouvernement en bij particuliere werken gevaarlijke concurrenten voor alle ondernemers zijn. De ongehoorde rijkdommen nu, waarover zij te beschikken hebben, maken het mogelijk, dat zij allerhande autoriteiten, o. a. politie, inlandsche bestuursambtenaren, ja zelfs Europeesche bestuurspersonen tot hunne belangen weten over te halen. Voeg daarbij, dat zij met allerlei onzedelijke middelen propaganda maken voor hun opium-verkoop, door o. a. bij volksfeesten tjandoe uit te deelen en derhalve de argelooze bevolking tot gebruik uitnoodigen, of personen in hun dienst hebben, die met tal van slinksche wegen vooraf verborgen opium weten te vinden bij onschuldige dessalieden, hun daardoor gevangenisstraf op den hals jagen, ten gevolge waarvan deze uit vrees voor dergelijke practijken liever de opiumkit blijven bezoeken, — dan behoeft het zeker geen betoog, dat men de Chineezen als parasieten beschouwen moet en men Java gelukkig mocht noemen, wanneer het van zijne 225000 Zonen van het Hemelsche Rijk verlost kon worden.

Men zal zeggen: Waarom doodt men den smokkelhandel niet door het opium tegen marktprijs te leveren? Hoe eenvoudig deze oplossing ook gelijken moge, zij wordt gedrukt door het enkele bezwaar, dat het Gouvernement aan den pachter slechts eene bepaalde hoeveelheid verstrekt, en juist die

1) Dit wordt o. a. beweerd in de brochure van een oud-pachter, Bé Ik Sam, een Chinees, die uit ondervinding spreken kon.

beperkte verstrekking wenscht het Gouvernement te behouden, om althans niet meer opium in handen der bevolking te zien geraken, dan onvermijdelijk schijnt. Doch, bovendien leerde de ondervinding van de jaren 1870—1873 ook, dat, toen het stelsel van onbeperkte verstrekking was aangenomen, de genomen hoeveelheden opium bovenmatig stegen, en de pachtsommen, voornamelijk ten gevolge van den sluikhandel op het gebied van den buurman in gelijke mate daalden. Immers, hoe meer de pachters konden omzetten, hoe minder de kostende prijs van hun opium werd. Door dien sluikhandel moesten dus de pachtsommen wel dalen en tegelijkertijd had men het paard van Troje binnengehaald, want de bevolking kon voor een bagatel zich van opium voorzien, terwijl de smokkelhandel er niets minder door werd en de schatkist er ten overvloede schade door leed.

Juist, omdat de opium-kwestie eene geldkwestie is voor de Regeering, wordt hare oplossing zoo moeilijk. Het belang der schatkist gedoogt het missen der baten, die het opium opbrengt, niet. Men moet erkennen, dat op onderscheidene wijzen ernstig, nu eens door Ministers, dan weer door Gouverneurs-Generaal beproefd is, de twee belangen te vereenigen: dat der zedelijkheid, het opiumgebruik te beperken, met het geldelijke, nl. de schatkist niet te zeer te berooien; maar eene oplossing is tot nog toe niet gevonden. Al deze proeven op te noemen, ligt niet in onze bedoeling. 1) Het is helaas! te betreuren, dat ons Gouvernement de bate van 22 millioen gulden niet missen kan en toch! het zal daartoe moeten komen. Dit voelt een ieder, zeker niet het minst de tegenwoordige Minister van Koloniën, indien van iemand, dan wordt van hem eene oplossing verwacht.

Bijna alle schrijvers zijn eenparig in hun oordeel over het onhoudbare van den tegenwoordigen toestand. Juist, omdat de pachter naar vermeerdering van debiet zal trachten; omdat hij bij beperkte verstrekking steeds zal smokkelen en dit niet te beletten valt met het oog op de toestanden, die op Java langzamerhand zoo zijn geworden, als zij tegenwoordig zijn; omdat men, ten einde opium-propaganda en sluikhandel te weren, tegenover de Chineezen de handen vrij moet hebben, is er van het pachtstelsel, al werden enkele onderdeelen verbeterd, geen heil te wachten. De pacht op te heffen en het opiumgebruik totaal te verbieden, wordt thans nog niet uitvoerbaar geacht; er moet te veel gerekend worden met den drang naar het genotmiddel, met de geldmacht van den pachter, met den krachtig georganiseerden smokkelhandel en de inlandsche politie, die niet in staat zou zijn het verbod van gebruik te handhaven. Bovendien zou dusdanige handelwijze van de Regeering ongeoorloofd zijn; jaren lang het opiumgebruik te regelen en plotseling zich terug te trekken, gaat niet. Eene ingekankerde kwaal wordt niet aldus genezen. Men zal trachten moeten een stelsel in te voeren, waardoor niemand persoonlijk belang heeft bij den opium-verkoop. Hierover zijn allen, die er over oordeelen kunnen, wij noemen mannen als: Kielstra, Brooshooft, Groneman, het eens: Het pachtstelsel is niet te verbeteren en de eenige voorwaarde tot oplossing volgens velen, is gelegen in eene onvoorwaardelijke loslating van dit systeem.

1) Wij verwijzen naar het geschrift van Jhr. Elout van Soeterwoude: «De opiumvloek». prijs *f* 1.—.

Laat ons thans nog een paar regels wijden aan enkele voorgestelde middelen ter verbetering. Wij beginnen met

1°. **De regie.** Het tegenwoordige pachtstelsel, waarbij het Gouvernement het opium levert, is reeds in zekere mate eene regie, d. w. z. een met uitsluiting van alle andere personen, koninklijk prerogatief tot het winstmaken en tot den verkoop van eenig handelsartikel. Alleen de Staat is thans bevoegd tot invoer van het opium en de pachter is zijn zetbaas, dien men om allerlei redenen niet salarieërt. Doch juist dit nu wenscht de regie te wijzigen, in zooverre het Gouvernement den pachter met al zijn aanhang wil weren, en zelf debitant worden. De opium-verkoopers worden dan gouvernements-ambtenaren met vast salaris en hebben geenerlei belang bij grooter of kleiner afzet. Natuurlijk blijft voor deze debitanten het gevaar, gelijk zich dit ook bij de zoutpakhuismeesters doet gevoelen, dat zij zich door hunne positie zullen trachten te verrijken; voorwaar geen gering bezwaar bij de invoering der regie. Door inspecteurs en controleurs hoopt men deze personen binnen de grenzen van hun plicht te kunnen houden, d. w. z., dat zij alleen het gouvernements-opium in de daarvoor bestemde verkoopplaatsen van de hand mogen zetten en dit dan nog onder bepaalde voorwaarden, bijv. aan denzelfden persoon per dag niet meer dan een zeker maximum. Dat het Gouvernement nu evenwel zal moeten zorg dragen, zijn opium door wijze van verpakking als anderszins voor namaak te vrijwaren en voorts in verband hiermee zal moeten waken voor den smokkelhandel, zal ieder lichtelijk inzien. Vooral dit laatste heeft veel in; toch is wellicht hierin te voorzien, doordien de smokkelhandel nu niet als bij het pachtstelsel dit débouché vinden kan bij de pachters zelve. 1)

Misschien vindt men het standpunt van den Staat bij de regie nog minder zedelijk dan bij het pachtstelsel, in zooverre de Staat, reeds verstrekker van opium, nog debitant bovendien wordt. Volkomen juist; evenwel vergete men niet, dat de voorstanders der regie zich in geenen deele inbeelden, het ideaal te hebben bereikt, wanneer dit stelsel wet mocht worden. De regie is niet het doel, maar een overgangsmaatregel; want, mocht eenmaal de Staat de zaak geheel in handen hebben, vrij zijn tegenover de pachters, die hij nu wel eens moet ontzien, dan wil men juist trachten het gebruik te doen verminderen, door geleidelijk «verboden kringen» te scheppen en deze allengs uit te breiden. Dit kan slechts geleidelijk gaan, en bij den goeden wil, die in de laatste jaren ook bij onze Regeering in zake Indië, baan brak, is dat te verwachten. De voordeelen van eene regie zijn onmiskenbaar vele: «het volk «zal niet meer blootstaan aan ergerlijke willekeur van gewetenloos geboefte; «inlandsche hoofden en politie zullen niet meer onderworpen zijn en niet meer «omgekocht kunnen worden door den pachter; door het opheffen van ver«koopplaatsen, waar het debiet beneden een minimum daalt, zal het Gouver«nement geleidelijk kunnen overgaan tot het scheppen van verboden kringen». Daardoor heeft men de Preanger langen tijd van opium kunnen vrijhouden.

Wij wagen ons niet aan eene beoordeeling van de uitvoerbaarheid van dit stelsel. Zeker zullen er bezwaren zijn; hier en daar werden wel stemmen

1) Eene uitstekende behandeling en verpakking schijnt thans gevonden.

in dien toon vernomen, met name ten opzichte van den smokkelhandel, die misschien met moeite te bestrijden valt, enz. enz. Wie hiervan meer wenscht te weten, en o. m. ook een uitgewerkt plan van inrichting van een regie-stelsel wil leeren kennen, verwijzen wij naar het geschrift van Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude: «De opiumvloek op Java». De Regeering heeft blijkbaar wel ooren naar eene regie, omdat dit stelsel althans in den aanvang de baten voor de schatkist laat bestaan en deze pas gelijdelijk behoeven te verminderen. Zij zond eenigen tijd geleden een lid van den Raad van Indië, Mr. Groeneveldt, naar Cochin-China om de regie, die daar ook ingevoerd was, om het juk der pachters te ontkomen, te besturen. Onlangs nu is het Rapport van genoemden heer verschenen, en in de hoofdzaken blijkt het zeer goed overeen te stemmen met hetgeen de in ons land opgerichte Anti-opium-bond bedoelt. 1).

Een ander aanbevolen stelsel is

2°. **Het accijns-licentie-stelsel.** Dit stelsel, door den heer Schot in de Standaard en de Ind. Gids «met talent verdedigd», bedoelt het toekennen van licenties (vergunningen) tegen eene bepaalde som als accijns voor het bereiden van ruwe opium tot tjandoe; voorts licenties voor verkoop; belasting op opiumpijpen; een en ander in verband met zware straffen op overtreding en het handhaven van tal van bepalingen betreffende den aanvoer in bepaalde havens, de bereiding, het vervoer en den smokkelhandel. De heer Schot meent, dat het licentie-stelsel, door hem voorgestaan, meer plaats laat aan de doorwerking der zedelijkheidsbeginselen, die de Staat in zake opium kan en moet propageeren, dan een monopolie-stelsel, gelijk pacht en regie. Bij dit laatste zijn de belangen van den fiscus te overwegend, om tot vermindering van opiumgebruik te kunnen geraken. De beschouwingen van den heer Schot zijn in de Standaard bestreden door J. E. N. baron Schimmelpenninck van der Oye. 2) Van andere zijde is daartegen ingebracht, dat in de practijk dit stelsel niet uitvoerbaar zou zijn, omdat «bij «de ingekankerde opium-toestanden op Java bij invoering van het accijns-«licentie-stelsel de tegenwoordige pachters of hunne handlangers en zet-«bazen, licentie-houders zouden worden.» En aangezien de licentie-houder geen beweging maken kan zonder politie-toezicht, en juist de politie, naar het oordeel van bevoegden, nog heel wat verbetering behoeft en onder den invloed van den pachter staat, is er heel wat optismisme noodig om te meenen, dat dit stelsel deugdelijk zou kunnen zijn. Ook werd de bewering van den heer Schot, dat een monopolie het gebruik niet zou kunnen tegengaan, bestreden met te wijzen op hetgeen dienaangaande in Zwitserland en Zweden in zake de alcohol-bestrijding met het zg. Gothenburger-stelsel plaats vond.

3°. **Het Gothenburger-stelsel.** Dit Gothenburger-stelsel is ook aangeprezen ter bestrijding van het opium. Hiermee wordt bedoeld de verkoop

1) Voor het lidmaatschap van den Bond (minimum-contributie *f* 1.— 's jaars) behoeft men zich door toezending van postwissel of naamkaartje met toevoeging van het woord: «opium» slechts aan te melden bij den Secretaris, thans Jhr. Mr. W. Elout van Soeterwoude, Bezuidenhout 29, den Haag.

2) De Standaard, van 21 en 24 Sept. 1891.

aan eene vereeniging van personen te gunnen, en alle winst boven 5 of 6 % bijv., ten behoeve van voor de bevolking nuttige zaken te besteden. Zeker is ook in dit stelsel veel, dat aantrekt, omdat, op andere wijze, de door opium verkregen baten ten dienste van het volk komen. Daardoor vervalt dan naar sommigen meenen, een groot bezwaar tegen de regie, omdat de Staat zich nu niet ten koste des burgers verrijkt. Toch stuit, volgens bevoegden, ook dit stelsel in de practijk op te veel bezwaren, omdat de macht der Chineezen, der smokkelaars en van alle kwaadwilligen te groot geacht wordt, om het slagen van dit stelsel, dat dan de pacht vervangen moet, te verzekeren.

4°. Het denkbeeld van den heer te Mechelen, om eene opiumfabriek van Rijkswege op te richten en daar tot een bepaald maximum slechts opium in gemerkte capsules verkrijgbaar te stellen voor pachters, zoodat alle andere opium dan noodwendig smokkelopium zou zijn, is ook door de Regeering in overweging genomen, doch niet uitgevoerd. Natuurlijk was het Gouvernement in staat op die wijze de namaak telkens met straffen tegen te gaan, en, zou al weer de politie hier geen bezwaar opleveren,, dan zou het het in zijne macht hebben, een vast verbruik toe te staan. Tevens zou de Regeering dan hiermee bewijzen, dat zij niet meer opium onder de bevolking wil brengen, dan zij verstrekken zou.

Genoeg! er moge uit dit overzicht blijken, dat tal van mannen zich met de bestrijding van het opium hebben onledig gehouden, doch ook tevens, dat het groote bezwaren meebrengt, het ingekankerde kwaad met vrucht te bestrijden. Toch! men geve den moed niet op; de tijden zijn gunstiger dan ooit te voren en er is geen twijfel aan, of men kan verwachten, dat door allerlei invloeden, zoowel bij de Regeering als bij het publiek, de overtuiging rijpt tot eene daad, en Nederland Java van den opium-vloek gaat verlossen.

AANHANGSEL OVER HET ONDERWIJS VOOR EUROPEANEN EN MET HEN GELIJKGESTELDEN.

Het onderwijs, dat in Nederlandsch-Indië, hetzij van gouvernementswege of van particuliere zijde, verstrekt wordt aan Europeanen en aan met hen gelijkgestelden, is zooveel mogelijk op Europeesche wijze ingericht. Dit is niet alleen verklaarbaar, maar het maakt de Europeanen in Indië het verblijf daar veel dragelijker, daar zij nu natuurlijk voor hunne kinderen niet eene opleiding in Patria behoeven te zoeken, tenzij deze op inrichtingen van Hooger onderwijs dient te worden voortgezet. Wat meer zegt, het onderwijs aan de scholen van Lager en op enkele hoofdplaatsen ook van Middelbaar onderwijs, is uitstekend ingericht; het Gouvernement heeft met verstandigen blik deze zaak goed geregeld, zoodat het dan ook geen verwondering baren kan, dat betrekkelijk weinige Indo-Europeanen hunne kinderen naar het Moederland

behoeven te zenden, ter bekoming van Lager of Uitgebreid Lager onderwijs.

Voorheen was het gebrekkige onderwijs dan ook geen gering bezwaar tegen eene vestiging in Indië van korter of langer duur; want, welke ouders doen hunne kinderen niet gaarne lang den zegen eener opvoeding in het eigen huisgezin genieten? Velen zenden evenwel hunne kinderen naar Europa, afgescheiden van de onderwijs-quaestie, omdat het moeilijk valt de kinderen te onttrekken aan de invloeden eener inlandsche bedienden-omgeving.

De bepalingen voor het onderwijs aan Europeanen en m. h. g. zijn geregeld bij Gouvernementsbesluit van 7 Juli 1868 en gewijzigd in 1871, 1873, 1874, laatstelijk als uitvloeisel der herziene Wet ten onzent van 1889 bij ordonnantie van 13 Mei 1891. (Ind. Staatbl. nº. 130.)

Al het Europeesch onderwijs, waartoe zoowel het Lager als het Middelbaar behoort, staat onder het beheer van den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid. Onder den Directeur van O. E. en N. heeft men 3 inspecteurs, wier standplaatsen zijn te Batavia, Semarang en Soerabaja; aan deze drie autoriteiten is het oppertoezicht van al het Europeesch onderwijs in den geheelen Archipel, die dus in 3 inspectiën verdeeld is, opgedragen. Het ligt voor de hand, dat de arbeid van elk dezer drie inspecteurs heel wat omvat: de verbazende administratie, de aanvullingen van het personeel, die door de mutatiën en verplaatsingen ongehoord vele zijn, de inspectiën der scholen zelve, door tallooze dienstreizen alleen te volvoeren, de examina, die er af te nemen vallen, de verdeeling en aanvulling van schoolbehoeften, de ontelbare rapporten, die er over te leggen en bij te houden zijn, voorwaar! het verwondert ons niet, dat men aan de aanstelling van een vierden titularis heeft gedacht, iets, dat alleen wegens den tegenwoordigen toestand der Indische financiën niet tot uitvoering is gekomen. 1) In elke plaats wordt bovendien toezicht op het onderwijs uitgeoefend door plaatselijke schoolcommissiën, wier taak door een Reglement nauwkeurig is omschreven. De voorzitter van eene plaatselijke schoolcommissie is het Hoofd van Gewestelijk Bestuur, dus de Resident of Assistent-Resident, terwijl de leden gekozen worden uit ter plaatse wonende Europeanen. Jaarlijks dienen de plaatselijke commissiën een beredeneerd verslag in bij den Inspecteur van het ressort. Deze vereenigt de rapporten tot een Verslag aan den Directeur van O. E. en N., die hiervan jaarlijks weer een Verslag laat samenstellen en dit aan de Regeering aanbiedt.

De scholen voor Lager onderwijs, waarbij wij het eerst zullen stilstaan, betrekken hunne onderwijzers óf uit Nederland óf uit Indië. Komen zij uit Nederland, dan hebben zij zich na aankomst bij den Directeur van O. E. en N. te vervoegen, die hun de plaats aanwijst, waar ze zullen arbeiden, welke aanwijzing zij op straffe van ontslag hebben op te volgen. Zij blijven daar zóó lang, tot de Directeur hen verplaatst, tenzij een geneeskundig attest bewijze, dat hunne gezondheid eene overplaatsing noodzakelijk maakt. De kosten van overplaatsing, meubels en huisraad uitgenomen, worden door het Gouvernement naar vaste regels betaald.

De onderwijzers worden gerangschikt in drie klassen, waartoe ze naar anciëniteit bevorderd worden. Onderwijzers met hulpacte blijven in de 3e

1) Zie Kolon. Verslag over 1891 bl. 107.

klasse. De 3e klasse geniet een maandelijksch inkomen van *f* 125.— 's maands; met 4 drie-jaarlijksche verhoogingen tot een maximum van *f* 225.—. De 2e klasse geniet *f* 200.— 's maands met 6 drie-jaarlijksche verhoogingen van *f* 50.— tot een maximum van *f* 500.—. De 1e klasse geniet een maandelijksch inkomen van *f* 250.— met 6 drie-jaarlijksche verhoogingen van *f* 50.— 's maands, alzoo tot een maximum van *f* 550.—. Daarenboven ontvangen de onderwijzers nog 10 % van het schoolgeld en vergoeding voor huishuur van *f* 60.— tot *f* 80.— 's maands. Voor het bezit van bijakten of aanteekeningen voor talen worden geen afzonderlijke toelagen meer verstrekt. De salarissen der hulponderwijzeressen zijn thans evenzoo geregeld.

Van solliciteeren of vergelijkende examens is in Indië geen sprake. De inspecteurs hebben een zorgvuldig bijgehouden conduite-staat hunner onderwijzers, en naar deze staten worden veranderingen vastgesteld. Indien mogelijk, wordt op de speciale desiderata der belanghebbenden acht gegeven.

Wat de opleiding tot onderwijzer betreft, hiervoor geeft Indië niet veel gelegenheden. Gouvernements-kweek- of normaalscholen, of ook -normaallessen bestaan er niet. Het particulier initiatief heeft hier en daar in deze leemte trachten te voorzien: in Batavia, Semarang en Soerabaja leggen de z. g. kloosterscholen zich vooral toe op het voorbereiden tot het examen van hulponderwijzeres. In Batavia bijv. bestaat eene vereeniging van eenige onderwijzers en in Semarang eene klasse aan de particuliere Wilhelmina-school, die zich de opleiding tot onderwijzeressen ten doel stellen.

De eischen voor het examen als onderwijzer zijn niet minder dan in het Moederland. Door den Inspecteur afgenomen, omvatten zij dezelfde vakken, als de Wet ten onzent vaststelt, en, mag thans de vormleer nog op het programma prijken, en het teekenen benevens de «vrije en ordeoefeningen» nog niet onder de verplichte vakken opgenomen zijn, men beschouwe dit als een uitvloeisel van de nawerking der Wet van 1857, die geheel als voorbeeld voor de Indische Wet van 1868 heeft gediend. Niet onwaarschijnlijk is het, dat ook het tegenwoordige programma volgens de laatste veranderingen in de Schoolwet van Patria gewijzigd wordt.

In Batavia en sedert 1891 ook te Soerabaja bestaan cursussen tot voorbereiding voor de Hoofdacte. Deze tweejarige cursussen dragen den naam van gouvernements-normaalscholen; zij werden in 1890 door 15 hulponderwijzers en 21 hulponderwijzeressen gevolgd.

De scholen voor Lager onderwijs bieden, wat het programma van onderwijs betreft, weinig verschil met onze scholen aan. Enkele hebben «uitgebreid leerplan», d. w. z. het onderwijs omvat behalve de gewone verplichte vakken nog de beginselen der levende talen, die der wiskunde, die der landbouwkunde, gymnastiek, en het teekenen. Voor zoover de meisjesscholen aangaat, behooren hiertoe ook nog de vrouwelijke handwerken. De scholen met uitgebreid leerplan worden genoemd: «eerste lagere scholen».

Bijzonder kenmerkend is de begeerte om het onderwijs zoo aanschouwelijk mogelijk te maken. Veel meer dan dit bij ons geschiedt, zal men voorwerpen in de school te brengen, welker aanschouwing tot de vorming van juiste begrippen voert; op plastische wijze zal de onderwijzer menige handeling, zoowel door gebaren als anderszins begrijpelijk maken, terwijl van modellen

en platen bij het onderwijs een ruim gebruik wordt gemaakt. Bij eenig nadenken zal men spoedig inzien, dat de Indische maatschappij tal van zaken uit de Europeesche omgeving mist, en dus hare jeugd, wier opvoeding uiteraard meer Europeesch dan Indisch zal moeten worden, ook meer behoefte aan opzettelijke aanschouwingsoefeningen gevoelen moet dan de onze. Om die reden zal de school trachten aan te vullen, wat de dagelijksche omgeving niet geeft.

Een tweede kenmerkend onderscheid met onze scholen is gelegen in de vele spreekoefeningen, die men met de jeugd houdt. Ofschoon het voor menige school in het Moederland geen weelde zou zijn, wanneer opzettelijke spreekoefeningen met de jeugd gehouden werden, niet slechts in de lagere, maar ook nog wel in de hoogere klassen, is het voor de Indische scholen bepaald eene behoefte. Deze behoefte vloeit uit den noodzakelijken omgang der kinderen met de inlandsche bedienden voort; en, hoe goed de ouders dien invloed zullen trachten te neutraliseeren, hen geheel daaraan te onttrekken, is blijkbaar onmogelijk.

Het geheele leerplan, de wijze van straffen en beloonen, de lesuren, de keuze van leer- en leesboeken, zijn alle geregeld en nauwkeurig omschreven en bepaald door besluiten van den Directeur van O. E. en N. Het is duidelijk, dat de gelijkheid van leermiddelen, die uit het depot te Batavia betrokken worden, haar grond vindt in de talrijke en soms onvermijdelijke mutatiën, die zoowel bij de onderwijzers als leerlingen voorkomen.

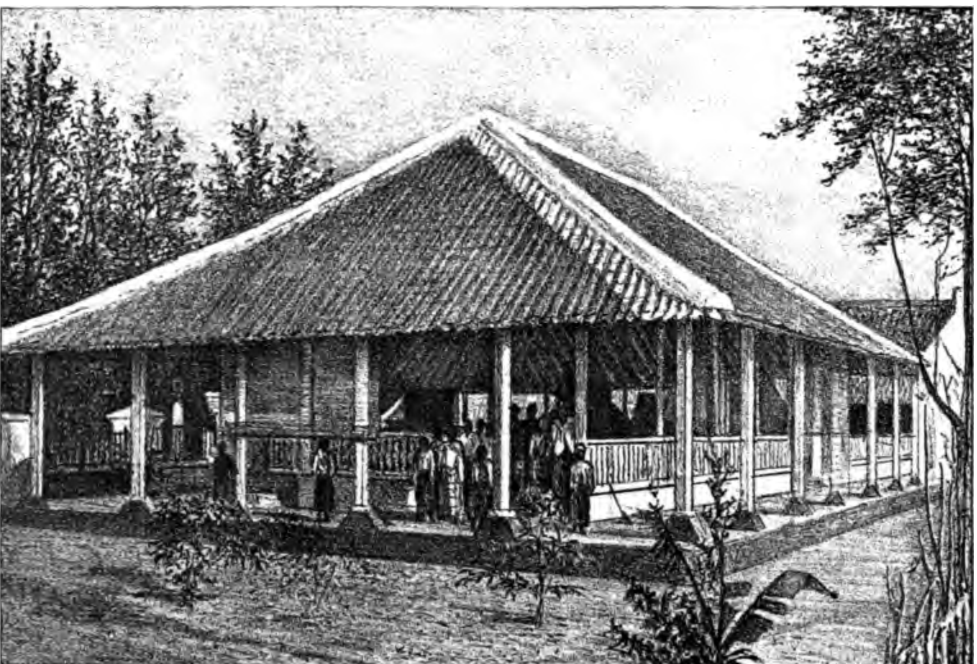
Het verplaatsen der kinderen van de eene klasse in de andere geschiedt door den Voorzitter der plaatselijke Schoolcommissie, op voordracht van den hoofdonderwijzer, aan het einde van eene openbare les, waarop ook eere- en aanmoedigingsprijzen worden uitgereikt. Hoewel we het nut van sommige dezer bepalingen niet willen wegcijferen, wil het ons toch toeschijnen, dat deze eenvormigheid, door de omstandigheden wellicht geboden, voor de onderonderwijzers wel wat verlagend is, en hen althans meer tot machines maakt, dan dit in het Moederland het geval is.

De schoolgebouwen zijn ruim en luchtig gebouwd, meestal eenige voeten van den grond opgetrokken met overhangend dak. Een ruim erf voor speelplaats benevens eene pendoppo voor regenachtig weer ontbreken niet. Ofschoon ze in weelderige inrichting niet kunnen wedijveren met de schoolpaleizen hier te lande op sommige plaatsen te zien, zijn zij uit onbekrompen beurs gebouwd en laten inrichting en meubilair niets te wenschen over. 1)

De schooluren duren van 8 uur tot half 12 en van 12 uur tot 2 uur; in het half uur pauze blijven de kinderen onder toezicht der onderwijzers op het erf spelen.

Ofschoon de meeste scholen voor Europeanen e. m. h. g. Gouvernementsinrichtingen zijn, bestaan er ook bijzondere inrichtingen. Het aantal openbare Gouvernementsscholen bedraagt thans 144, waarvan 15 zg. eerste scholen, 102 gewone lagere scholen en 27 meisjesscholen. Van deze cijfers komen voor Java en Madoera resp. 109, 12, 76 en 21; de rest geldt voor de Buitenbezittingen. Het onderwijzend personeel bedraagt voor Java en Madoera 361 per-

1) De afbeelding eener « Javaansche School », is meer eene inlandsche dan wel Europeesche school te noemen, hoezeer de bouwtrant althans in vroeger tijd, niet veel verschil in deze twee categorieën vertoonde.

Javaansche school.
Uit het album van den Heer L. C. Dudok de Wit.

sonen, voor de Buitenbezittingen 93; terwijl er totaal 12377 kinderen, waarvan Java en Madoera 10164 bijdragen, van het onderwijs gebruik maken.

Wat de bijzondere scholen aangaat, verdient vermelding, dat vóór 13 Mei 1891 dergelijke inrichtingen gesubsidieërd konden worden, indien zij, evenals de gouvernementsscholen, toegankelijk waren voor alle kinderen, zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid, indien dus het onderwijs «neutraal» ware. Sedert genoemden datum evenwel is de beperkende bepaling, om subsidie te verkrijgen, opgeheven, en kunnen thans ook scholen op godsdienstigen grondslag gesubsidieërd worden. Blijkbaar is deze bepaling een billijkheidsmaatregel, die bij de gewijzigde Wet van 1889 in Nederland, gelijk bekend is, om dezelfde reden werd genomen. Het aantal Bijzondere scholen bedraagt thans 17, waarvan 12 met uitgebreid leerplan. Het is bekend, dat onder deze de «School met den Bijbel» te Batavia (zie bladz. 27) ook gerekend moet worden. Het onderwijzend personeel aan deze inrichtingen beloopt een cijfer van 107; dat der kinderen bedraagt 2399.

Eene bijzondere categorie van particuliere scholen vormen de zoogenaamde namiddagscholen, opgericht met het doel om aanvullingsonderwijs te geven in eenige vakken van het Lager en meer uitgebr. Lager onderwijs, ten einde eene betere aansluiting met het Middelbaar onderwijs te verkrijgen. Meestal worden deze namiddagscholen gehouden door onderwijzend personeel aan Gouvernementsscholen; doch, bij circulaire van den Directeur van O. E. en N. aan de Europeesche Schoolcommissiën werden deze laatste uitgenoodigd, de oprichting dezer namiddagscholen niet te zeer in de hand te werken, maar liever het leerplan aan te vullen, zoodat de aansluiting met het Middelbaar onderwijs zonder extra-lessen verkregen wordt. Enkele namiddagscholen met bijzondere bestemming (herhalingsonderwijs, opleiding tot examen als hulponderwijzer e. t. q.) zijn evenwel in deze aanwijzing der circulaire niet bedoeld.

Dat er hier en daar particuliere gymnastiekscholen, teekenscholen en bewaarof Fröbelscholen zijn verrezen, kan in het voorbijgaan worden opgemerkt; de Indische Regeering schijnt, blijkens het Kolon. Verslag over 1891, er aan te denken, deze laatste categorie binnen den kring harer bemoeienissen te trekken.

Het Middelbaar onderwijs, dat in Indië gegeven wordt, is slechts op de hoofdplaatsen te verkrijgen. Batavia bezit het bekende gymnasium Willem III (zie bladz. 28). Aanvankelijk opgericht met de bedoeling eene voorbereidende inrichting te zijn voor het Universitair onderwijs in het Moederland, is na de veranderde Wet op het Hooger onderwijs in 1878 dit Gymnasium in Hoogere Burgerschool veranderd. Tevens is er eene afdeeling B aan toegevoegd, die onder den titel van: Inrichting voor de Indische taal-, land- en volkenkunde, ten doel heeft ambtenaren voor den burgerlijken dienst op te leiden. Het getal leerlingen bedraagt thans 37.

De afd. Hoogere Burgerschool van het Gymnasium Willem III trekt steeds veel leerlingen. De laatste cursus telt er 155, in 5 klassen gesplitst, doch, daar de laagste klassen veel toevoer hebben, is de 1e klasse in drie, en de 2e kl. in twee parallelklassen gescheiden. Ook te Semarang en Soerabaja bevinden zich Hoogere Burgerscholen, resp. met 98 en 106 leerlingen. Ofschoon, gelijk begrijpelijk is, de leeraren dezer Hoogere Burgerscholen voor het Middelbaar onderwijs gegraduëerd moeten zijn, en dus daartoe uit Nederland betrokken

moeten worden, geeft het incompleet in het leeraars-personeel wel eens aanleiding tot de keuze van een onderwijzer van de Lagere scholen, die op een of andere wijze goed aangeschreven staat, of door aanteekeningen in vreemde talen bijv., hiervoor in aanmerking zou kunnen komen.

Batavia bezit voorts nog eene Hoogere Burgerschool voor meisjes met driejarigen curcus, die 38 leerlingen telt. Voorts is er nog eene Burgeravondschool te Soerabaja, met thans ± 40 leerlingen. Bij de oprichting was beoogd eene voorbereiding tot ondergeschikte technische betrekkingen. Aanvankelijk kwam de opleiding ten goede aan hen, die zich tot leerling-machinist bekwaamden; doch, door uitbreiding van het leerplan, zal nu de school eene volledige voorbereiding kunnen geven voor de betrekking van opzichter bij de burgerlijke openbare werken, opnemer bij het kadaster en de irrigatie. Aangezien het meerendeel der leerlingen in de gelegenheid werd gesteld, om bij gouvernementsinrichtingen en werkplaatsen of in particuliere ambachtsinrichtingen, gelijk Soerabaja er zoo vele bezit (zie bladz. 93), zich practisch te oefenen mag deze inrichting eene zeer nuttige geacht worden.

Particuliere inrichtingen voor Middelbaar onderwijs zijn uiteraard weinig in Indië te vinden. Alleen de Wilhelmina-school te Semarang mag als zoodanig gelden. Opgericht door eenige ingezetenen aldaar, ter voorziening in de behoefte aan voortgezet onderwijs voor meisjes, genoot zij in 1890 eene Gouvernementssubsidie van *f* 400.— 's maands. Het aantal leerlingen bedroeg in 1891 een getal van 18.

Met de vermelding, dat er nog te Semarang een particuliere cursus voor Middelbaar onderwijs in enkele vakken, met name scheikunde, ten dienste van beambten aan suikerfabrieken bestaat, sluiten wij dit overzicht.

VIII. SUMATRA. I.

Het Rijnsche Zendingsgenootschap.

Beteekenis van Sumatra. — Ethnografisch overzicht van Insulinde. — Volksstammen van Sumatra. -- De Maleiërs der Bovenlanden. Menangkabau. — Matriarchaat. — Soekoe-indeeling. — Woningen. — De pasar. — Hanengevechten. — Raffles en Sumatra. — De Padri-oorlogen. — De Sumatra-expeditie. — Padang. — Het Rijnsche Zendingsgenootschap. — De Spoorweg op Sumatra's Westkust. — Fort de Kock.

Beteekenis van Sumatra. Sumatra (Soematra) ontleent zijn naam aan Samoedra, de hoofdplaats van een voormalig rijkje aan de Noordkust. Het behoort met Java tot de belangrijkste eilanden van onzen archipel; men heeft het dan ook wel eens het **Java der toekomst** genoemd. In vruchtbaarheid doet voor het laatstgenoemde eiland niet onder; terwijl het klimatologisch onder veel gunstiger omstandigheden verkeert. Bijna geen tropisch gewas is er te noemen, of het wordt hier gevonden: de bodem, voor cultuur uitnemend geschikt, levert getah-pertja, kamfer, peper, kruidnagelen, muskaatnoten, koffie, kina, cacao, tabak, rijst, suiker, indigo, katoen enz. De bosschen bevatten schatten van hout in groote verscheidenheid, terwijl het delfstoffenrijk goud, tin, lood, koper, ijzer en steenkolen oplevert. Al deze schatten evenwel wachten op vollediger exploitatie. Het is de taak van Nederland, dit rijke eiland tot ontwikkeling te brengen, en, ofschoon men in de laatste jaren een streven in die richting duidelijk kan waarnemen, ja, hier en daar reeds resultaten tot meer inspanning uitlokken, er blijven voor de ontsluiting van Sumatra groote bezwaren bestaan. In de eerste plaats is een hoofdbezwaar de geringe bevolking. Naar berekening wordt het geheele eiland door slechts 6 millioen zielen bewoond. In de tweede plaats zijn er tal van streken, waar ons Bestuur nog niet voldoende geregeld is, om daar «Europeesch kapitaal en intellect» tot de exploitatie van den bodem aan te moedigen. In de derde plaats ontbreken nog de geschikte afvoerwegen. Wel heeft Oost-Sumatra prachtige rivieren, die, naar de kaart te oordeelen, gemakkelijk het binnenland zouden kunnen doen ontsluiten; doch, behalve dat hare bevaarbaarmaking vele bezwaren oplevert, wonen aan haren bovenloop meermalen stammen, die de Europeanen nog niet vertrouwen. De spoorwegen in Deli breiden zich wel uit; de spoorweg aan de Westkust zal ongetwijfeld tot den afzet der producten en de ontwikkeling der Padangsche Boven- en Benedenlanden ontzaggelijk medewerken; het Gouvernement

liet reeds wegen aanleggen, die reeds tot eene aanzienlijke lengte zijn uitgebreid, en de ontwikkeling ten goede komen, doch van een net van verkeerwegen kan men nog niet spreken. Een groote weg bijv., is aangelegd van Singkel (N.-Westkust) over Siboga (met zijtak naar Lagoe Boti a. h. Tobameer), Padang Sidempoean, Fort de Kock, Padang, Mokko Mokko, Benkoelen naar Bintoehan, met vele zijtakken in de Padangsche Bovenlanden. 1) Een andere belangrijke weg loopt van Benkoelen over Tebing Tinggi en Lahat naar Palembang met een paar zijtakken. In de residentie Lampongsche Districten zijn een paar wegen aangelegd; terwijl de verkeerswegen in Deli en Atjeh, voor locaal gebruik van veel belang, nog niet bij de hoofdlijnen aansluiten, om voor het geheele eiland van belang te kunnen heeten. Voeg daarbij, dat er telegrafische gemeenschap bestaat tusschen Medan over Tandjong Balei (Oostkust) dwars door Sumatra heen, via Padang Sidempoean, Fort de Kock, Padang, Bengkoelen en Tëlok Betong (Palembang is door eene zijlijn verbonden), — dan is er wel eenige grond voor de verwachting, dat Sumatra in het publiek verkeer zal worden opgenomen. 2)

Ethnografisch overzicht van Insulinde. De bevolking van Sumatra bestaat uit onderscheidene stammen, die alle tot de Indonesische onderafdeeling van het Maleisch-Polynesische ras behooren. Tot recht verstand van deze mededeeling, volge hier een overzicht der bevolking van den geheelen Archipel. Langen tijd heeft men gemeend, dat onze Oostindische Bezittingen door twee van elkander gansch onderscheidene rassen bewoond waren; nl. de Maleiers en de Papoea's. De beroemde Engelsche natuuronderzoeker Wallace, en op diens voetspoor vele anderen, trokken uit allerlei gegevens omtrent lichaamsbouw, schedelvorm en haargroei, karakter en aanleg de conclusie, dat deze twee rassen niets met elkander gemeen hadden. Hoe volledig ook door hen deze onderscheidende kenmerken zijn opgegeven, 3) zoodat men geneigd zou zijn, op grond hiervan tot twee rassen te besluiten, er is, sedert de ethnografie in de laatste jaren eenheid van taal als de meest juiste maatstaf deed gelden, op dezen grond uitgemaakt, dat de geheele bevolking van Indië oorspronkelijk één is geweest. De gelijkheid of sterk sprekende overeenkomst in tal van woorden, die de behoeften van het leven en bedrijf noemen, heeft geleerden, als: prof. Kern, Dr. Brandes, prof. Wilken, Robidé van der Aa tot eene oorspronkelijke raseenheid doen besluiten. De laatste o. a. wijst er op, 4) dat nog vele zeden en gewoonten tusschen de eilandbewoners bestaan, die deze eenheid bevestigen. Hij noemt o. a. het tatoeëeren, evengoed bij de Polynesiërs als bij de Dajaks en de bewoners der Mentawei-eilanden gebruikelijk; het taboe (= heilig) verklaren, onder den naam van pomali nog bij de heidensche bevolking

1) Niet overal is deze weg even degelijk en voor het gebruik geschikt. De wegen in de Padangsche Bovenlanden bijv. zijn flinke wegen; ten Zuiden van Padang o. a. is de groote weg niet meer dan een voetpad.

2) Deze geografische aanwijzingen zouden wellicht de behoefte aan atlas of kaart kunnen doen gevoelen. Een der nieuwste en nauwkeurigst uitgevoerde beknopte atlassen is die van W. v. Gelder. (Gron. Wolters) *f* 2.50.

3) Wallace, Insulinde; vertaald door prof. Veth. 2e deel, bladz. 480.

4) In: Tijdschr. Aardr. Gen., 1885, Serie 2, deel 2, bl. 241.

van den Archipel in zwang; het koppensnellen, eene gewoonte, bij Alfoer, Niasser en Dajak gevolgd; het menscheneten, dat ook door de Battaks en Dajaks geschiedt, evengoed als dit plaats vindt op enkele Polynesische groepen.

Van de zeden en gewoonten der Maleisch-Polynesische volken is verreweg het grootste deel uit den godsdienst te verklaren. Hunne geheele levenswijze, de plechtigheden en gebruiken, die bij huwelijken, begrafenissen, geboorten, sterfgevallen, ziekten, enz. door hen gevolgd worden, vertoonen eene eenheid, die op gemeenschappelijken oorsprong wijst en dus toelaat, gebruiken bij het eene volk uit de overeenkomstige bij het andere te verklaren. Deze godsdienst wordt het animisme genoemd (zie ook bladz. 102) en heeft tot voornaamste dogma's het geloof in de bezieldheid van alles, wat in de Natuur voorkomt, en in het vermogen der zielen, om de voorwerpen, waarin zij huizen, te verlaten en in andere te varen, of ook zonder lichaam rond te waren.

Wel moeten de twee hoofdgroepen, Maleiers en Papoea's, langen tijd gescheiden geweest zijn. Doordien de verschillen zoo duidelijk uiteen loopen, is er eenige grond voor het vermoeden, dat de Westelijke helft des Archipels met het vastland van Azië, de Oostelijke helft met dat van Australië eenmaal verbonden was; ook de flora en fauna der Soenda-eilanden, vergeleken met die der oostwaarts gelegen eilanden, schijnen dit te bewijzen. Wallace, in de eerste plaats natuuronderzoeker, vestigt hierop juist sterk de aandacht, en het is dan ook niet vreemd, dat hij hierin een steun vond voor zijne beschouwingen. Reeds zoo dikwijls zijn deze verschillen uiteengezet, dat wij meenen, deze niet behoeven te herhalen. Liever geven wij, aan de hand van prof. Wilken, een overzicht van de bevolking naar de resultaten der linguïstiek.

Volgens de onderzoekingen van prof. Kern 1) is het gebleken, dat de talen, die gesproken worden van Formosa tot Nieuw-Zeeland en van Madagascar tot het Paascheiland (met uitzondering alleen van Nieuw-Holland) de namen van sommige dieren (bijv. haai, rog, inktvisch) en planten (bijv. bamboe, rijst, kokospalm) gemeen hebben, om welke reden men in het vaderland dezer producten ook het stamland (= het land, door de Mal.-Polyn. volken bewoond, onmiddellijk vóór hunne scheiding) der Maleisch-Polynesische volken zoeken mag. Den tijd der verhuizing kan men niet veel vroeger dan een paar eeuwen vóór Chr. stellen, omdat de talen onderling lang niet zoo groote verschillen vertoonen, als bijv. al de talen, die tot den Indo-Germaanschen taalstam behooren. Het stamland nu der Mal.-Polyn. volken, vanwaar deze zich langzamerhand over het gebied hebben verspreid, is Anam, Kambodja, Cochin-China en de Oostelijke kuststreken van Achter-Indië. Thans wonen nog in Anam en Kambodja de Tjams, die eene Mal.-Polyn. taal spreken. Naar Madagascar zijn zij eerst na de 1e eeuw onzer jaartelling getrokken, hoogstwaarschijnlijk uit Zuidwest-Sumatra.

Het Mal.-Polyn. Ras nu, is volgens prof. Wilken gesplitst in 4

1) Verslagen en Mededeelingen der Kon. Acad. van Wetensch., (Afd. Letterk.) 1889.

onderrassen, *a*. het Maleische of Indonesische Ras; *b*. het Melanesische of Papoesche Ras; *c*. het Micronesische; *d*. het Polynesische.

Tot het **Maleische of Indonesische Ras** behoort dan de westelijke bevolking van den Indischen Archipel, meer bepaald de Groote Soenda-eil., de Kleine Soenda-eil. tot en met West-Flores, benevens Savoe; ook moeten de bewoners der Philippijnen, van het schiereiland Malakka, zelfs van Madagascar hiertoe gerekend worden.

Tot het **Melanesische Ras** behoort de bevolking van Nieuw-Guinea, die der eilanden tusschen N.-Guinea en Celebes, de Molukken, de overige Kleine Soenda-eil., Midden- en West-Flores, Timor, Rotti, de Zuidwester- en de Zuidooster-eilanden, benevens de bevolking van den Nieuw-Brittannia-Archipel, de Salomo-eil., de Nieuwe Hebriden, de Fidschi-eil., Nieuw-Caledonië en eenige daartusschen gelegene kleinere groepen. Nieuw-Holland valt er buiten.

Aangezien het **Micronesische** en **Polynesische Ras** geheel buiten onzen Archipel vallen, laten wij deze rusten, om met een enkel woord nog te herinneren, dat de meest typische Papoea's op Nieuw-Guinea, de zg. Papoesche eil., en de Aroe-groep gevonden worden. De bewoners van de Molukken, van Oost- en Midden-Flores, Timor, Rotti, Zuidwester- en Zuidooster-eil. hebben niet die zuivere Papoea-trekken, doch zijn blijkbaar van gekruist ras. Evenwel heeft bij deze vermenging het Papoesche element den boventoon. De Negrito's der Philippijnen, evenals de Semangs van Malakka en de Mincopies der Andamannen, werden door enkelen aangezien als een onderdeel van het **Melanesische Ras**; anderen, onder wie Wallace, meenden, hen tot een afzonderlijk ras te moeten brengen, wegens hun dwergachtig voorkomen en enkele sterk sprekende verschillen in het uiterlijk. Zij behooren, gelijk de taalverwantschap heeft aangetoond, gerekend te worden tot het **Maleisch-Polynesische Ras.**

Het kan in onze bedoeling niet liggen, de bijna ontelbare verscheidenheid der onderafdeelingen dezer hoofdstammen op te geven. De aardrijkskundige werken geven ze vrij wel alle; ook vindt men ze aangegeven op de Zendingskaart, waarnaar wij dus de vrijheid nemen te verwijzen; indien noodig, zal eene opsomming bij de afzonderlijke eilanden of groepen volgen.

Volksstammen van Sumatra. Sumatra bijv., dat thans het voorwerp onzer beschouwing uitmaakt, bevat tal van Maleische stammen, die dan ook alle uit het stamland afkomstig zijn. Deze stammen beschouwen het oude rijk van Menang-kabau (Padangsche Bovenlanden) als hun stamland, hoezeer op grond van bovenstaande beschouwingen, minder juist.

De taal der Sumatraansche Maleiers wordt verdeeld in *a*. het Menang-Kabau'sch, gesproken aan den bovenloop van Rokan, Siak, Kampar en Indragiri, met de westelijk gelegen kuststreken; *b*. het Riouw-Lingga'sch of het literarisch Maleisch, gesproken aan den benedenloop van Djambi, met Batang Hari en Indragiri; en *c*. het Midden-Maleisch in het stroomgebied

van de Moesi tot de Westkust; hiervan alleen uitgezonderd de taal der Redjangers, ten noorden van Benkoelen. 1) Dit Midden-Maleisch, dat sterk onder den invloed van het Javaansch gestaan heeft, toen tijdens den bloei van Modjopahit in Palembang belangrijke Hindoe-Javaansche vestigingen waren, is zoo genoemd, omdat de taal tusschen het Maleisch van Menang-Kabau en het Riouw-Lingga'sch in staat.

Van al de Maleische stammen op Sumatra is de stam der Menang-Kabauers de grootste, en, gelijk boven reeds werd aangeduid, leiden de overige Sumatraansche stammen, hoezeer minder juist, hunne verwantschap van hen af. Door allerlei oorzaken nu zijn sommige stammen naar de binnenlanden teruggedrongen en hebben zich zelfstandig ontwikkeld; andere hebben onder den invloed van kolonisten, zoowel in taal, als in zeden en gebruiken veel van dezen overgenomen, ten gevolge waarvan het oorspronkelijke type moeilijk te herkennen valt; over 't algemeen, is op Sumatra eene groote verscheidenheid van stammen merkbaar, die, hier meer, daar minder, de verwantschap met den hoofdstam verraden. Zoo vindt men in Noord-Sumatra de Atjehers met de meer binnenslands wonende Orang Alas en Orang Gajoe. Zuidwaarts van dezen wonen de Battaks, die evenwel niet aan de kust, maar in de binnenlanden zijn gevestigd. Deze bevolking, vooral die uit de nog niet aan ons gezag onderworpen streken, is nog heidensch. Later zullen wij daarbij meer verwijlen en dan ook hare verhouding tot de Maleische stammen toelichten.

Voorts hebben wij de Orang Koeboe, Orang Loeboe, 2) de Orang Sakei, die nog als nomaden rondzwerven, en de Orang Mamaq, die in de binnenlanden van Indragiri wonen. Daar de trap van beschaving dezer laatstgenoemde stammen zooveel verschilt met die der overige Maleiers, heeft men reden te denken, dat zij zich reeds vroeg van de hoofdstammen hebben afgescheiden en zich onafhankelijk van anderen ontwikkeld hebben. Op West-Sumatra wonen de Korintji's, Redjangs, de Pasoemah's en de Seraweh's, welke tot de Midden-Maleiers gerekend moeten worden. In Zuid-Sumatra treffen wij nog de Orang Aboeng en de Orang Lampong aan.

De Maleiers der Bovenlanden. Menang-Kabau. Ten gevolge van de groote beteekenis nu, die men aan de bevolking van het voormalige Menang-Kabau moet toekennen, achten wij het niet ongeschikt, van haar nader kennis te nemen. In de Padangsche Bovenlanden is het type nog het zuiverst bewaard.

Eene oude overlevering deelt ons den oorsprong van den naam Menang-Kabau mee (= Menang Karbau = overwinning van den buffel).

De Vorst van Modjopahit (bladz. 101), die in Palembang eene kolonie had gevestigd, zond op zekeren keer een leger uit, om de Maleiers der Bovenlanden te onderwerpen. De Javanen deden aan de Maleiers den voorslag, twee karbouwen met elkaar te laten strijden, onder voorwaarde, dat het volk, welks karbouw verslagen werd, zich aan het andere zou onderwerpen. Door eene

1) Men zie, des begeerd, het taalkaartje van Holle, (Kolon. Verslag 1887) ook voorkomende in Schuiling: Nederland tusschen de Tropen, bladz. 314.

2) Wij maken van deze gelegenheid gebruik om te vermelden, dat de Orang Loeboe op de Zendingskaart wel wat ruim zijn aangewezen.

goed bedachte list bleven de Maleiers overwinnaars. Zij brachten in plaats van een volwassen karbouw een kalf, dat men bezig was te spenen, in het veld. Dit dier had men eene scherpe punt op den neus bevestigd, ten einde het verder zuigen aan de moeder-karbouw te beletten. Bij het begin van den kampstrijd nu, richtte zich het kalf oogenblikkelijk naar den buik van zijn tegenstander, ten einde te beproeven, of het zijn trek naar melk kon bevredigen. De buffel-stier, op deze beweging niet verdacht, was niet tijdig genoeg bij de hand, om haar af te weren, kreeg dientengevolge de scherpe punt in het lijf en bezweek aan de daardoor bekomen wonden. De Maleiers bleven alzoo overwinnaars, en de Javanen gingen op de vlucht. Ter herinnering aan dezen strijd ontving de hoofdstad van het zich ontwikkelende rijk den naam Menang-kabau. De daken der huizen zouden naar de buffelhorens, de puntige uitloopers ontvangen hebben.

Matriarchaat. De Maleiers der Bovenlanden zijn zeer vrijheidslievend en aan hun land buitengewoon gehecht. Eigenaardig is de inrichting hunner maatschappij. De vader behoort bij hen niet tot het gezin, maar blijft een deel uitmaken van de familie, waarvan hij afstamt. De man helpt de vrouw bij den rijstbouw, hij onderhoudt haar, maar zijne bezittingen vervallen aan zijne broers en zusters. Het hoofd des gezins is de oudste broeder der vrouw; ontbreekt deze, dan de oudste zoon van een der zusters. Is er die niet, of heeft geen hunner den leeftijd, om als hoofd op te treden, dan komt de moeder. Alleen, wanneer moeder en broers overleden zijn, wordt de vader hoofd van het gezin. Dat dergelijke gewoonten, welke in te denken, ons moeite kost, allerlei vreemde verhoudingen in het leven roepen, ligt voor de hand. In een aanhangsel zullen wij deze opvolging in de vrouwelijke lijn (matriarchaat) dan ook wat nader uiteenzetten.

Soekoe-indeeling. Oudtijds was de bevolking van Menang-Kabau in twee hoofdafdeelingen gesplitst; deze afdeelingen droegen den naam van laras. De laras werden verdeeld in onderafdeelingen of soekoe's, die ten getale van 40 nog bestaan, en elk haren bijzonderen naam dragen. De soekoe's bestaan weder uit afzonderlijke geslachten, en deze worden met de meeste zorg uit elkander gehouden. De leden van eene zelfde soekoe mogen niet onder elkaar huwen; en, hoewel de soekoe's kris en kras dooreen wonen, weet ieder Maleier toch, tot welke soekoe hij behoort. Aan het hoofd van de leden eener zelfde soekoe in elk dorp (kampong of kota [1]) staat een panghoeloe; de gezamenlijke panghoeloe's uit eenzelfde dorp vormen het hoofdbestuur. In vroeger tijd bestond behalve dit soekoebestuur nog de Jang Dipertoewan, of Vorst van Menangkabau. Sedert evenwel het Nederlandsche Gouvernement het opperbestuur in handen nam, is zijne bevoegdheid overgegaan op onze Regeering, die door de aanstelling van panghoeloes-laras en panghoeloes-kampong (districts- en dorpshoofden) hare bevelen geeft aan de panghoeloes der soekoes, waardoor de bevolking, gelijk dit op Java ook geschiedt, onder hare eigene Hoofden staat. Voor eigen veiligheid bij twisten tusschen onderscheidene districten, was het in vroeger tijd gewoonte bij de Maleiers, dat enkele dorpen een of- en defensief verbond sloten. Deze confederaties hebben aan ons Gouvernement de basis voor een

1) Kampong is wel het meest gebruikelijke Maleische woord voor dorp, doch beteekent op Sumatra eigenlijk de twee huizen, waarin eene familie woont, eene groote familie-woning, zou men kunnen zeggen. Dorp is eigenlijk kota, waar binnen de kampongs (= wijken der afzonderlijke familiën) gelegen zijn. Enkele dorpen samen vormen eene negeri.

administratieven grondslag gegeven; de herhaaldelijk voorkomende termen: de X Kota's, de L Kota's, de IX Kota's, enz. zijn derhalve de namen van districten of afdeelingen, die elk uit zoovele dorpen (kota's) bestaan.

De gronden behooren in de Maleische landen tot de negeri of tot de Kota. Onbebouwde stukken mogen verkocht of verpacht worden, doch niet aan vreemdelingen, of juister gezegd, aan niet-district-bewoners. (Door district verstaat men het hoofddorp met zijne nederzettingen.) Deze niet-districtbewoners zijn van alle rechten uitgesloten en kunnen hoogstens tijdelijk een stuk grond in gebruik krijgen. De rechten, die de afzonderlijke districtbewoners op den grond doen gelden, komen wel eenigszins overeen met onze eigendomsrechten, doch steeds blijft het district oppermachtig eigenaar. Vervreemding wordt niet toegestaan.

De godsdienst der Maleiers is de Mohammedaansche. De «priesters» hebben grooten invloed op de bevolking, ofschoon het karakter van den Islam hier niet dat fanatieke bezit, dat men er elders wel eens aan moet toekennen. In Padang en Fort de Kock zijn steenen moskeeën gebouwd.

Woningen. De dorpjes der Maleiërs in de Padangsche Bovenlanden liggen liefelijk in het groen verscholen; op een afstand gezien, hebben zij veel overeenkomst met de kampongs op Java. De woningen evenwel hebben eene bijzondere lengte: het schijnt, alsof men eene rij huisjes onder hetzelfde dak heeft opgetrokken, een gevolg van hetgeen bij het huwelijk plaats vindt. Is de woning te klein, dan bouwt men aan, het huis wordt verlengd; de vrouw blijft immers een deel van haar familie uitmaken.

De woningen worden op palen gebouwd, gelijk dit ook in de Soenda-landen plaats heeft; gewoonlijk zijn zij met snijwerk versierd, terwijl onderscheidene kleuren smaakvol zijn aangebracht, nl. rood, zwart, wit of blauw. De glanzende blikken rand, om het zwarte dak aangebracht, geeft in vergelijking met de huizen op Java iets vroolijks. Niet ieder geniet het voorrecht van versiering; dit is alleen den «vrijen» Maleier geoorloofd. Daar de tegenstelling tusschen «vrije» en «slaaf» wettelijk niet meer bestaat, omdat in 1860 de slavernij en het pandelingschap zijn afgeschaft, zal wellicht mettertijd deze traditie wel in onbruik geraken. Eigenaardig is bij den bouwtrant der huizen, dat de breedte den rang der bewoners aangeeft: eene woning met 5 palen in de breedte behoort aan een Hoofd; een met 6 palen aan iemand van hoogen rang; gewoonlijk is het getal 3 à 4.

In 't midden van elk dorp bevindt zich een groote, opene ruimte, door zwaar geboomte beschaduwd. Dit is de vredeplaats, zoo genoemd, omdat in vroeger tijd hier geschillen beslist werden. Op dit plein bevindt zich een klein gebouwtje, waar de Hoofden recht spreken. In of onder dit gebouw bevindt zich eene uitgeholde boomstam, waarmee men, door er op te slaan, de bevolking samenroept bij belangrijke gelegenheden.

De pasar. Wil men den inlander in zijn eigenlijk volksleven leeren kennen, dan dient men hem gade te slaan op de markt (pasar).

«Geen Hollandsche markt kan een denk«beeld geven van de buitengewone talrijk«heid en verscheidenheid der artikelen, «die op een Bovenlandsche pasar te koop «worden aangeboden, en van de verba«zende menigte, die er samenvloeit. De «Maleier, de Bovenlander, niet het minst, «is een echt liefhebber van het pasarbe«zoek. Opmerkelijk is het, dat men ner«gens woest en ruw gedrang ziet; het

«onhebbelijke stooten en duwen en schreeu«wen, het zenuwachtig gejaag en meer «dergelijke eigenaardigheden van het Euro«peesche marktgewoel zijn hier ten eenen«male onbekende zaken. Allen bewegen «zich kalm en bedaard. Vechtpartijen ko«men niet voor. Een paar oppassers van «de inlandsche politie mogen een wakend «oogje houden op het gewoel, bijna nooit «is de tusschenkomst der politie noodig. «Des Zaterdags is de pasar-dag bij uit«nemendheid. Dan stroomen langs alle we«gen de koopers en verkoopers toe, en «van 's morgens vroeg tot na zonsonder«gang vertoont het plein het levendigste «en bontste tooneel, dat men zich kan «voorstellen. Dan zijn de tallooze kraam«pjes opgezet, onveranderlijk uit een af«dak op vier stijlen en een houten vloer «bestaande, terwijl honderden hunne koop«waren onder den blooten hemel uitstal«len. Een groot deel der pasarbezoekers «zijn vrouwen. De meesten van dezen «hebben zwaardere of lichtere lasten «op het hoofd. De meergegoeden laten «hunne belangrijke bezendingen per kar«bouwen- of paardenpedati vervoeren, die «in grooten getale aankomen. Tal van «personen krioelen dooreen; hier ziet men «een Hoofd op een mager paardje; daar «een hadji, kenbaar aan zijn Arabisch «hoofddeksel; elders een Bovenlander met «eene duivenkooi in de hand, waarin hij «zijn geliefden vogel meevoert; allen blijk«baar in goeden luim, te oordeelen althans «naar de levendige en opgewekte wijze, «waarop men zich met elkander onder«houdt.» 1) Het is niet doenlijk, alle producten, die op een pasar te koop aangeboden worden, op te sommen: voortbrengselen van landbouw, van nijverheid, evenzoo goed als producten uit de bosschen; vischjes uit de frissche bergrivieren, niet minder dan vleesch van karbouwen; Europeesche groenten, naast producten van Europeesche nijverheid, zooals spelden, naalden, naaigaren, Zweedsche lucifers; in 't kort, er is eene verscheidenheid van koopwaren, die het oog vermoeit. Opmerkelijk is het groote aantal hanen, dat te koop aangeboden wordt. Vreemd is dit niet, want de Maleier is een groot liefhebber van hanengevechten.

H a n e n g e v e c h t e n. Het Gouvernement heeft deze liefhebberij verboden om de vele twisten, die er uit voortkwamen. Dit was dan ook de reden, dat in den «goeden ouden tijd» op het marktplein of de vredeplaats nooit een hanengevecht mocht plaats vinden. Toch, ondanks het verbod van hooger hand worden deze gevechten nog dikwijls op afgelegene plaatsen in de bosschen gehouden.

«Op een afgesproken dag en gewoonlijk «eerst tegen tien uur des morgens komen «de lieden, die aan de feestelijkheid deel«nemen, op een bepaalden plek in de «bosschen of het gebergte bijeen. Hier en «daar, soms op vrij grooten afstand van «de kampplaats, posteert men, alvorens «met het hanengevecht te beginnen, eenige «lieden, ten einde in geval van onraad «gewoonlijk door geweerschoten een waar«schuwend sein te geven. De mannen, die «een kemphaan medegebracht hebben, (de «vrouwen en kinderen dragen ververschin«gen aan) reiken die aan de djoearou's; «zoo heeten de personen, die de hanen «tegen elkaar loslaten en aanhitsen. Het «is aan de beslissing van deze kamp«rechters overgelaten, welke hanen tegen «elkaar zullen strijden. Zijn twee hunner «daaromtrent overeengekomen, dan ruilen «zij elk onderling een der hanen, die men «hun toevertrouwd heeft, en schatten «nauwkeurig de sterkte van die dieren, «om daarnaar te bepalen, waar de spoor «moet aangebonden worden, opdat de «twee strijders zooveel mogelijk van ge«lijke krachten zijn. Zijn beide even «sterk, dan bindt men elk een spoor «(gewoonlijk in fraaie bamboekokers be«waard) aan den rechterpoot. Is de eene «haan zwakker, dan wordt deze aan den «rechterpoot en zijn tegenstander aan den «linker van een spoor voorzien. Of, naar«mate een der hanen sterker is, bindt «men dezen de spoor aan het zwakste «van den poot of aan den sterksten teen, «of tusschen de twee uiterste teenen, of «eindelijk aan den top van den sterksten «teen. Zijn de kemphanen gewapend en «tot gelijke sterkte toegerust, dan gaat «men over tot de weddingschappen. Elk «zet naar verkiezing op een der hanen «eene som gelds van 20 cts. tot 500 gulden «toe. Eerst dan, wanneer op beide hanen «een gelijk bedrag gezet is, kan de strijd «beginnen. De personen, die het geld der «weddingschappen in ontvangst nemen, «en op een matje voor zich leggen, krij-

1) M. Buijs. Twee jaren op Sumatra's Westkust.

«gen van elk der djoearou's bij elk ge-«vecht, een duit. Nu plaatsen de twee «djoearou's elk met zijn haan in de hand, «zich tegenover elkander; terwijl de toe-«schouwers in een wijden kring om hem «nederhurken. Woedend vliegen de hanen, «gehitst en gesard, op elkaar af; en onder «luide kreten van bijval of afkeuring is «de strijd in weinige minuten beslist. Wie «zijne weddingschap gewonnen heeft, ont-«vangt een gelijk bedrag, als hij heeft «opgezet, als winst, en ten slotte wordt «aan den eigenaar van den overwinnenden «haan diens doode tegenstander toege-«wezen.» 1)

Raffles en Sumatra. Vóór het jaar 1814 heeft Sumatra in de geschiedenis onzer koloniën eene weinig belangrijke rol gespeeld. Met dit jaar evenwel werd het anders. Bekend mag het heeten, dat in 1814 aan Nederland alle door Engeland veroverde koloniën werden teruggegeven, uitgenomen de Kaap de Goede Hoop, Demary, Berbice en Essequebo. Deze teruggave omvatte dus ook de koloniën in onze Oost, waar sinds 1811 de Gouverneur Raffles met onmiskenbaar talent, in het belang van Engeland den schepter had gezwaaid. De beslissing nu der Mogendheden was dezen man een doorn in 't oog; hij scheen zich te hebben voorgesteld, dat Indië, zooal niet geheel, dan toch voor een deel, aan Engeland zou kunnen blijven. Nadat de conventie van 1814 zijne plannen in duigen deed vallen, heeft hij onze Regeering tal van moeilijkheden in den weg gelegd.

In 1816 werd Raffles door zijne Regeering naar het Moederland ter verantwoording geroepen over klachten omtrent zijn bestuur. Hij kon zich dienaangaande zuiveren, en wist te zijner rehabilitatie dan ook te bewerken, dat hij in 1818 als Luitenant-Gouverneur van Benkoelen optrad. Dit klinkt wellicht vreemd in verband met het bepaalde in 1814, doch men wete, dat aan de Ned. Regeering wel in dat jaar door de verzamelde Mogendheden de koloniën werden toegewezen, maar tevens, dat de Commissarissen-Generaal, die de overname regelen moesten, tot 1819 de handen vol werk hadden, om haar tot stand te brengen. Tal van kwesties, voortgesproten uit het oude regime der Vereenigde Oostindische Compagnie, waren er op te lossen; nieuwe regelingen van koloniaal beheer, waartoe Raffles den grond had gelegd, waren er vast te stellen; maatregelen ter opbeuring van handel en zeevaart, ook in het belang van het Moederland, vielen er te treffen; en dit alles gaf den H.H. Commissarissen: Elout, Buyskes en van der Capellen (welke laatste als Gouv.-Generaal zou optreden) zeer veel arbeid.

Deze moeilijkheden werden op geen geringe wijze verzwaard door de handelingen van Raffles. Zoo deden wij bij de regeling onzer verhouding tot den Sultan van Palembang de ondervinding op, dat de Engelschen den Sultan tot verzet aanspoorden, hetgeen aanleiding gaf tot den oorlog, die van 1819—1825 duurde, en gelukkig met algeheele onderwerping eindigde. Zoo bezorgde Raffles ons moeilijkheden met Bangka, daarna met Billiton; hij beproefde bij den Gouverneur van Penang (Malakka) allerlei middelen, om het Nederlandsche gezag in den Archipel van Riouw, op Borneo's West- en Sumatra's Oost-kust tegen te werken; met Atjeh sloot hij in 1819 een verdrag, waarbij bepaald werd, dat geene andere Europeesche mogendheid dan Engeland zich in dat rijk zou mogen vestigen, ja, dat zelfs de Sultan

1) A. W. P. Verkerk Pistorius.

met geen anderen Staat een contract zou sluiten zonder vergunning van het Britsche Gouvernement.

Van al de bemoeiingen van Raffles heeft er geen zulke groote beteekenis gekregen als de vestiging der Engelschen op het eiland Singapore. Raffles nl. wist den Gouverneur-Generaal van Britsch-Indië te beduiden, dat, nu de Straat Soenda in het bezit van Nederland was, de handelsweg naar China openblijven moest, en om die reden maakte hij zich meester van het eiland Singapore, waarop het nauwelijks bekende en zeer onaanzienlijke plaatsje van denzelfden naam was gelegen. Het eiland behoorde aan den Sultan van Djohor (Malakka), min of meer onzen vazal; er zou dus onze goedkeuring vereischt worden, het te mogen behouden. Raffles heeft het evenwel in bezit gehouden, maakte van Singapore een vrijhaven, en gaf daardoor den stoot tot de kolossale beteekenis, die de zich spoedig ontwikkelende stad verkreeg. Thans is het de grootste handelsplaats van Zuidoost-Azië.

Al de moeilijkheden nu, uit de overname voortgevloeid, hebben geleid tot het Tractaat van 1824, dat tot heden nog de grondslag is der betrekkingen tusschen Groot-Brittannie en Nederland. Bij dit Tractaat, 17 Maart 1824 te Londen afgesloten, is in hoofdzaak het volgende bepaald. De Nederlandsche Bezittingen in Voor-Indië en op het schiereiland Malakka worden in ruil voor Benkoelen aan Engeland afgestaan. De Engelschen zullen van alle vertoogen tegen het bezetten van Billiton afzien, en de Nederlanders wederkeerig van Singapore; de Engelschen mogen geene kantoren oprichten op, of tractaten sluiten met eenige der eilanden ten Zuiden van Straat Singapore; de wederzijdsche onderdanen worden in de bezittingen der beide Mogendheden voor den handel toegelaten op den voet der meest begunstigde natie, behalve alleen op de Moluksche eilanden, waar de Nederlanders den alleenhandel in specerijen behouden, terwijl omtrent Atjeh eene afzonderlijke bepaling werd vastgesteld. Bovendien zal Nederland ter finale afdoening van alle rekeningen en vorderingen van Engeland, voortgesproten uit de teruggave van Java en van andere etablissementen in Oost-Indië aan Engeland voor het einde van het jaar 1825 £ 100.000 uitbetalen.

De Padri-oorlogen. Nu ten gevolge van dit tractaat, Nederland de handen op Sumatra grootendeels vrij had, heeft het zijne macht daar met veel beleid uitgebreid en bevestigd. In de allereerste plaats had dit plaats met Palembang, waar wij sedert 1819 reeds een oorlog hadden te voeren. Bijna gelijktijdig vestigden wij ons gezag op Sumatra's Westkust.

In het begin der 19e eeuw had zich de secte der Wahabieten op Midden-Sumatra doen gelden. Het doel dezer secte, welker aanhangers zich Padri's (naar het Portugeesche padre = priester) noemden, was nl., als hervormers van den Islam op te treden. 1) Reeds deden de Padri's hunne macht in Menang-Kabau zoo zeer gevoelen, dat de Vorst van dit rijk in de klem geraakte; bevreesd, door hen van zijne macht beroofd te worden, riepen enkele Maleische Hoofden de hulp van Raffles te Ben-

1) De Padri's waren eigenlijk 3 hadji's, die in 1803 uit Mekka terugkeerden, dat toen in handen der Wahabieten was. Zij werden door de puriteinsche gezindheid dezer secte zoo aangetrokken, dat zij na terugkeer op Sumatra den heiligen oorlog predikten tegen allen, die 't met de voorschriften van den Islam niet al te nauw namen.

koelen in. Deze evenwel, ziende, dat Padang toch voor Engeland verloren zou gaan, trok zich terug. Dit gaf dezen Maleischen Hoofden aanleiding, de hulp van ons Gouvernement in te roepen. Hoewel onze Regeering juist in dien tijd in Palembang de handen meer dan vol had, en zich liever niet in nieuwe moeilijkheden wikkelde, heeft zij toch erin toegestemd, hulp te bieden. De Hoofden hadden nl. de toezegging gegeven, dat alle aan Menang-Kabau behoord hebbende landen aan het Gouvernement zouden komen, zoo het de macht der Padri's mocht verbreken. Wel ondervond de Regeering weinig van den steun, haar toegezegd, en bleek het later, dat de Hoofden niet het mandaat bezaten, dat zij voorgegeven hadden; doch, eenmaal ter plaatse, liet de Regeering niet los en heeft zij niet gerust, voor zij haar doel had bereikt. Meer dan eene expeditie is er heen gezonden; de Padri's breidden hun invloed naar het Noorden uit, nestelden zich in Bondjol en maakten zich allengs meester van de kust, tot Ajer Bangis toe. Toen de Atjehers zich met hen vereenigden, werd onze toestand kritieker. Wij hadden inmiddels de handen wat ruimer gekregen, hetgeen den Resident Elout in 1831 tot krachtiger maatregelen heeft aangezet. Majoor Michiels trad met kracht op, doch het gelukte hem niet, den strijd te beslechten. Op verwoede wijze werd door de Padri's de oorlog gevoerd, doch het sterke Bondjol, het brandpunt van den strijd, viel generaal Cochius na 4 jaren strijdens eindelijk in handen; daarna was de onderwerping een feit geworden. Van dien tijd af is ons gezag voor goed gevestigd en, wat van onmiskenbaar gewicht mag heeten, tot heil der bevolking.

Hoewel de Padri-oorlogen de annexatie van de Padangsche Boven- en Benedenlanden tot direct resultaat hadden, is ons gebied later nog meer Noordwaarts uitgebreid, gelijk wij later zullen zien. «Sumatra's Westkust geeft een «treffend blijk van Neerlands kracht in Indië, ook in de 19e eeuw, en het «is een kostbare schakel geworden in de keten onzer Indische bezittingen. «Indien ooit gezegd kan worden, dat de onderwerping eener Inlandsche «bevolking aan dat gezag voor haar een zegen is geweest, dan is zulks wel «ter Sumatra's Westkust het geval.» 1)

De Sumatra-expeditie. In 1845 is ons gebied in het Zuidelijk deel der Padangsche Bovenlanden nog uitgebreid. Midden-Sumatra evenwel, hoezeer wij nu in het belangrijkste deel vasten voet hadden verkregen, was tamelijk onbekend. Bij de aandacht, die het reeds in het Moederland had getrokken, was de begeerte verklaarbaar er nader kennis mee te maken, en uit de rijke producten voordeel te behalen. Men dacht aan afvoerwegen langs de rivieren der Oostkust, daar de bergrug, die vrij dicht langs de Westkust onafgebroken doorloopt, de ontsluiting der binnenlanden moeilijk maakte. Niet gering deed zich de behoefte aan goede afvoerwegen gevoelen, toen in 1867 de mijningenieur de Greve aan den bovenloop der Indragiri, (die onder den naam Ombilien het meer van Singkarah verlaat) steenkolen van goede hoedanigheid ontdekte.

De stijgende begeerte tot kennismaking met de gesteldheid der binnenlanden, gevoegd bij de verwachtingen van een ontsluiting dezer streken hebben het

1) E. B. Kielstra.

Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap in 1876 het initiatief tot eene expeditie in Midden-Sumatra doen nemen. In geheel Nederland vond dit plan warme sympathie; van alle zijden ontving het Genootschap steun: de Regeering gaf als subsidie *f* 20000; de Maatschappij Nederland, de Ned.-Indische Stoomvaartmaatschappij zou reductie van prijzen voor vervoer van personen en materialen toestaan; tal van autoriteiten in Nederland en Indië gaven hunne medewerking; giften werden ingezameld; kortom, de onderneming was eene Nederlandsche bij uitnemendheid. Het doel der expeditie zou zijn, Midden-Sumatra bekend te maken. Te dien einde zouden eene landexpeditie, van Padang uit, en eene rivierexpeditie, van Djambi begonnen, elkander trachten te ontmoeten. Men vermoedde bij de voorbereiding tot dit plan, dat de Batang Hari een goede afvoerweg voor de Ombilien-steenkolen zou wezen, en meende uit allerlei gegevens te kunnen opmaken, dat de binnenlanden rijke cultuurstreken waren. Tot chef der expeditie werd de Luitenant-ter-zee Schouw Santvoort gekozen; de andere leden zouden zijn, de controleur bij het Binnenlandsch Bestuur van Sumatra, A. L. van Hasselt; de ingenieur D. D. Veth en Joh. Snelleman, zoöloog.

In Padang aangekomen, zou de heer Schouw Santvoort beproeven van Padang uit, door de Bovenlanden Djambi te bereiken. Middelerwijl zouden de andere leden zich te Batavia vereenigen, de materialen afwachten en de voorbereidende maatregelen treffen. De reis, die door den heer Schouw Santvoort, in gezelschap van het larashoofd van Soengei Pagoe, Radjah Toeankoe di Sembah, werd ondernomen, werd door hem met veel moeite ten einde gebracht. Had hij niet zulk een steun gehad in het invloedrijke inlandsche Hoofd, dat hem vergezelde, dan had hij zeker, wegens het wantrouwen der inlanders, er het leven niet afgebracht. Zijne aanteekeningen moest hij meermalen des nachts en dan nog zeer in het geheim opmaken; het Hoofd heeft hem ten overvloede halverwege in den steek gelaten. Toch bereikte hij in 1877 Djambi, en spoedde zich van daar via Palembang naar Batavia, waar de andere leden reeds waren saamgekomen. Eene stoombarkas, door de Marine ter beschikking gesteld, zou voor de rivierexpeditie op de Djambi dienst doen. Schouw Santvoort, benevens verder, onontbeerlijk personeel, vertrok te dien einde naar de plaats Djambi, waar eerst allerlei oefeningen met de barkas gehouden werden. Plotseling overleed hier de energieke jonge man aan eene hartkwaal; de dood maakte een einde aan de groote verwachtingen, die men van zijne werkzaamheid koesteren mocht.

Van dit overlijden kregen de drie heeren der landexpeditie pas veel later kennis. Onder leiding van den kundigen controleur van Hasselt, aan wien de expeditie, vooral ook na het overlijden van Schouw Santvoort, veel te danken heeft, waren zij van Padang uitgegaan en over Fort de Kock naar Solok getrokken. De bovenloop der Batang Hari (zijrivier der Djambi) werd nagegaan, en het bleek, dat deze veel noordelijker liep dan de bestaande kaarten aangaven; deze rivier kwam derhalve vrij wat dichter bij de Ombilienvelden, dan men had gedacht. De ingenieur Veth projecteerde reeds een spoorweg van de steenkolenvelden naar de plaats, waar de Batang Hari bevaarbaar werd. Deze maatregelen werden noodig bevonden, omdat de Indra-

giri, welker bovenloop de Ombilien en verderop Kwantan heet, geen goede afvoerweg bleek te zijn. Toen later de spoorweg naar de Westkust overdacht werd, is ook de afvoerweg over den Batang Hari ernstig overwogen; doch het bleek toen, dat men zich veel te gunstige voorstellingen van deze rivieren der Oostkust gemaakt had. (Zie, desverkiezende: Economist 1878.) Ook werden de Piek van Korintji of Indrapoera en de berg Talang bestegen, benevens de fauna en flora der doorgetrokken streken bestudeerd door den zoöloog. De heer van Hasselt verzamelde gegevens op linguïstisch en ethnographisch gebied, en men was vol hoop, bij het voorttrekken de rivierexpeditie te zullen ontmoeten. Dit is evenwel niet geschied; de bevolking der Bovenlanden legde den onderzoekers zoovele bezwaren in den weg, dat men tot terugkeer naar Padang moest besluiten. Hier vernam men den dood van Schouw Santvoort. Te Batavia werd nu in verband met de autoriteiten over den verderen gang van zaken beraadslaagd. De heer Snelleman ging van Padang naar het Moederland, omdat de kosten voor de expeditie meer uitgaven niet toelieten. Dit eerste deel van de onderneming had wel niet het verwachte resultaat opgeleverd, doch was niet zonder vrucht geweest. Behalve tal van gegevens op botanisch, zoölogisch, linguïstisch en ethnographisch gebied was de bekendheid met de rivieren als vermoedelijke afvoerwegen, eene zaak van groot gewicht.

Na eenig overleg besloot men, dat de twee deelen der expeditie (in plaats van Schouw Santvoort was Luitenant-ter-zee Cornelissen opgetreden) elkander andermaal zouden trachten te ontmoeten. Men had het voornemen, de twee rivieren, de Moesi, van Palembang uit en de Djambi, van Djambi uit, te onderzoeken, om te beoordeelen, hoe het aan beider bovenloop vooral met de bevolking en de streek, die zij bewoonde, gesteld was. De Resident van Palembang, de heer Pruijs van der Hoeven, was inmiddels met den stoomer, de Barito, den Batang Hari opgevaren, doch, hoezeer hij de rivier ver opvoer, bleek deze te ongeschikt voor het doel, en keerde hij dus terug. Luitenant Cornelissen voer nu de Djambi een eind op met de barkas, doch kon wegens de vijandige gezindheid der bevolking niet verder gaan; om die reden stoomde hij de Tembesi, eene zijrivier van de Djambi, op. Hier kreeg hij de opdracht, zich te vereenigen met van Hasselt en Veth, die van Palembang uit de Moesi reeds tot op eene lengte van 540 KM. van de monding, waren opgevaren, doch toen niet verder konden. Zij deden daarop eenige tochten in de buurt, doch ondervonden van de bevolking, door hadji's opgestookt, nog al eenigen tegenstand. Van eene vereeniging met Cornelissen kwam niets, en men besloot toen, zich maar te ontbinden Cornelissen ging naar Djambi terug; van Hasselt direct naar Palembang, waar later ook Veth aankwam, die eerst nog een tocht door de Lampongs maakte, waar hij evenwel ten gevolge eener ziekte, opgehouden werd. In het Moederland werden de gegevens, die men verzameld had, uitgewerkt, en in 4 lijvige boekdeelen is het uitgebreide en belangrijke Verslag dezer Expeditie bekend gemaakt. 1)

1) Reizen en onderzoekingen der Sumatra-expeditie 1877—1879. Verkort bericht in Petermann's Mitth. 1880.

Padang. De hoofdplaats van het Gouvernement Sumatra's Westkust is Padang. De Gouverneur der Westkust vervult de betrekking van Resident der Padangsche Benedenlanden, kortweg resid. Padang, genoemd. Gelegen aan de Padang-rivier en de zee, ter plaatse, waar deze uitmondt, is de stad van de zeezijde met stoomschepen en groote vaartuigen niet te genaken. Toch heerscht er groote handelsdrukte. De schepen ankerden vroeger bij het eilandje Poeloe Pisang, vanwaar de goederen in lichte, inlandsche prauwen werden overgebracht naar de vele pakhuizen, die aan de rivier opwaarts in grooten getale zijn gebouwd. Thans, nu de Wilhelmina-(Koninginne-)baai met de Emmahaven voor uitnemende ligging der grootste schepen bruikbaar is gemaakt, werd voor Padang een groot voordeel verkregen. De bergachtige kust vormt bij den riviermond den 300 voet hoogen Apenberg, die dicht met groen begroeid, aan tallooze apen tot verblijf dient; bij het omvaren van dien berg maakt de stad, liefelijk gelegen, met de achter haar zich verheffende bergen een aangenamen indruk. Padang is een der schoonste plaatsen in Indië; de boschrijke hellingen van het gebergte op den achtergrond, de tallooze palmen- en klapperboomen, die in groote verscheidenheid fraaie lanen vormen, welke de stad omgeven en doorsnijden, waartusschen de Europeesche woningen met hare bloemperken en groene heiningen, afgewisseld met de inlandsche kampongs gelegen zijn, doen aan een reusachtig park denken.

Er vertoeven hier tal van vreemde Oosterlingen: Chineezen, Arabieren, Klingaleezen, benevens een betrekkelijk groot aantal Niassers. Deze laatsten hebben hun kampong afzonderlijk aan de overzijde der rivier.

Het Rijnsche Zendingsgenootschap. Moge Padang door zijne gunstige ligging als handelsplaats groote beteekenis hebben, wij mogen niet verzuimen mee te deelen, dat het ook een zendingsstation heeten mag van een zendeling van het **Rijnsche Genootschap.** Allerlei arbeid is hier voor hem te vinden, niet ongelijk aan den werkkring, die in andere groote handelsplaatsen, als Batavia en Soerabaja, door zendelingen wordt verricht. In het bijzonder heeft de hier gestationeerde zendeling zijn arbeidsveld gezocht bij de Niasser-gemeente en de Militairen, van wie er hier een zeer groot aantal in garnizoen liggen. Hospitaal en gevangenis worden evenzeer door hem geregeld bezocht; en eene kerk, onlangs voltooid, is de verzamelplaats van zijne gemeenteleden. De arbeid onder de Militairen, die in den laatsten tijd ook vooral de aandacht in het Moederland gaat trekken (wij denken o. a. aan de plannen tot oprichting der Militairen-Tehuizen in Salatiga, Magelang en elders, evenals aan het reeds bestaande Tehuis in Batavia) is door dezen zendeling al sedert jaren met liefde verricht.

Men behoeft niet veel na te denken, om in te zien, van hoe grooten zegen deze arbeid voor de soldaten is. Zijn deze in het Moederland nog eens in de gelegenheid, zich ontspanning te gunnen, waar voor hen allerlei middelen bestaan, om toegang te verkrijgen tot verschillende kringen der burgermaatschappij; niet alzoo in Indië. Wij merkten reeds vroeger op, dat de middenstand, die in onze Christelijke landen zulk een waardeerbaar element voor de samenleving oplevert, in Indië in het geheel niet gevonden wordt; de militair, wil hij in zijn vrijen tijd zich verpoozen, moet zich dus redden in kazerne of kroeg. Waar nu het tropische klimaat ten overvloede het physiek

van den mensch aan allerlei prikkelingen blootstelt, en men in eene maatschappelijke omgeving verkeert, die in haar Europeesch deel zich weinig om den militair bekommert, en in haar inlandsch deel, het leven van de zinnelijke zijde alleen beziet, daar moet men het niet vreemd vinden, dat het moreel gehalte onmogelijk hoog staan kan. Wij willen bescheidenlijk ons oordeel opschorten over het leven van vele militairen met inlandsche vrouwen, die in of bij de kazernes gehuisvest zijn, sinds enkele hoofdofficieren op ernstige wijze deze zaak meenden te mogen verdedigen; maar het is stuitend voor onze christelijke opvattingen van moraliteit, wanneer wij hooren gewagen van de verregaande onzedelijkheid, die in chambrées plaats vindt, en die een uitvloeisel is van de eigenaardige zedeleer, die men huldigt met deze toestanden te aanvaarden. Bedriegen wij ons niet, dan gaf het legerbestuur onlangs dienaangaande goede bepalingen, die wel niet eene opheffing van het leven met inlandsche vrouwen ten gevolge zullen hebben, maar waardoor toch de aanleiding tot onzedelijkheid veel vermindert.

Doch, hoe het zij! ieder Nederlander behoort iets te gevoelen voor onze Indische militairen, die bij allerlei gelegenheden geroepen worden kunnen, de eer van ons gezag hoog te houden, en die, over 't algemeen genomen, nog veel te weinig gewaardeerd worden in hetgeen zij zijn en doen al nemen enkelen, op wier leven veel aan te merken is, dienst bij het corps. En iedereen zal het op grooten prijs stellen, wanneer een zendeling voor hen zijn huis openstelt, het laat inrichten voor hun gemak, hun daar gelegenheid geeft, niet enkel, om zich eens te verpoozen, maar ook om wat nuttigs te doen en te hooren, en, zoo dit begeerd wordt, goeden raad te ontvangen. Dat dus zij, die de Tehuizen steunen, een goed werk verrichten, lijdt geen twijfel; en, al mag niet iedereen in staat zijn te doen, wat een vermogend Amsterdammer doet, die den arbeid der zendingswerkzaamheid in Padang bijna geheel voor zijne rekening neemt, het is eene overoude waarheid, ook in deze zaak van toepassing, dat vele kleinen éénen groote maken.

De Spoorweg op Sumatra's Westkust. Wij spraken zooeven over de slechte gelegenheid, die te Padang bestaat, voor het laden en lossen der handelsschepen. Dit bezwaar zou zich in nog grootere mate doen gevoelen, wanneer de spoorweg, die, gelijk bekend is, thans op de Westkust wordt aangelegd en die reeds ten deele in exploitatie is, de groote verkeerweg tusschen de zeekust en het Binnenland zal zijn.

Juist om die reden heeft men, zij het dan op eenigen afstand Zuidwaarts der stad, eene haven als het eindpunt der spoorlijn in gereedheid gebracht, deze met tal van onmisbare magazijnen, kranen, kaden, enz. voorzien en daardoor de mogelijkheid geopend, om Padang tot grooter bloei te brengen. Deze haven is een der inhammen van de baai, die vroeger Brandewijnsbaai werd geheeten, doch door Minister Keuchenius in Koninginne- (of Wilhelmina-) baai overgedoopt werd. De eigenlijke haven heet thans Emmahaven. Door den ingenieur Ruijs werd in 1887 met de werkzaamheden in baai en haven aangevangen. Nu zij geëindigd zijn, is voor Padang eene groote aanwinst verkregen. Het laden en lossen in prauwen kan nu langs kaden en steigers geschieden, waar de grootste zeekasteelen kunnen meren; entrepôt-lokalen, wachthuizen, douane-loods, seinlichten, en wat de handel

maar-behoeft, is thans reeds aanwezig, en de spoorlijn, die, gelijk gezegd, hier haar uiteinde heeft, vergemakkelijkt het vervoer naar de hoofdplaats.

De spoorlijn zelf, waarover zooveel gesproken is geworden, en die thans hare voltooiing nadert, verdient een weinigje uitgebreider beschrijving. De oorzaak tot den aanleg is gelegen, naar hetgeen reeds medegedeeld is, in de ontdekking der steenkolenmijnen in het dal der Ombilien-rivier met hare zijstroompjes. De Ombilien-rivier, de uitwatering van het meer van Singkarah, heet in haren verderen loop Kwantan en valt als Indragiri in de straat van Malakka. Ten Zuid-Oosten van dit meer aan weerszijden der Zuid-Oostwaarts stroomende Ombilien, worden deze steenkolen in groote hoeveelheden aangetroffen. Een der drie groote, door den ingenieur de Greve ontdekte velden, het Doerian-kolenveld, bevat twee lagen van 2 M., en eene laag van 6 M. dikte; alle drie lagen kunnen zonder put, met vlakke galerijen ontgonnen worden. Men schat de beschikbare hoeveelheid op 200 millioen tonnen (1 ton = 1000 KG.). Volgens deskundigen is de qualiteit der kolen beter dan die der Engelsche en Duitsche; zij geven weinig asch, en zijn natuurlijk, voor fabrieken en stoomschepen in Indië, door besparing van transportkosten, van groot gewicht. Bij eene der eerste onderzoekingen is de ingenieur de Greve bij het peilen eener rivier, ongelukkigerwijze verdronken. Aan den ingenieur J. L. Cluysenaer, werd daarna door de Regeering in 1873 de moeilijke en veelomvattende taak opgedragen, opmetingen te doen en het tracé van den spoorweg te trekken. Er waren twee wegen te kiezen, òf van Padang uit over Solok, ten Zuiden van het meer van Singkarah, het terrein te bereiken, òf de andere weg: van Padang Noordwaarts over Padang Pandjang, langs de Oostzijde van het meer van Singkarah, ter plaatse te komen. Hoezeer de eerste weg korter is dan de tweede, is toch de tweede gekozen. 1) Beide projecten boden de moeilijkheid, den steilen bergrug te overschrijden, die als Boekit Barisan langs de geheele Westkust van Sumatra loopt. De Zuidelijke weg over Solok evenwel zou over den Soebang-pas (1123 M. boven de zee) moeten gaan; en steile hellingen waren hier dus nog onvermijdelijker, dan bij het andere tracé, dat bij Padang Pandjang slechts eene hoogte van 773 M. zou eischen. Dit laatste tracé verdiende daarom ook de voorkeur, omdat er dan kans zou zijn de dichtbevolkte streken ten Noorden van het meer van Singkarah in de verbinding op te nemen. Daarom werd tevens eene zijlijn naar Fort de Kock geprojecteerd. Met het oog op de toepassing, die het tandradspoorsysteem reeds in Duitschland en Italië had verkregen, stelde de heer Cluysenaer dan ook aan de Regeering den langeren weg voor. Hoewel nog pas in aanvang dit systeem was toegepast, en de hier te maken trajecten veel grooter waren, dan men elders reeds had beproefd, is de mogelijkheid tot practische toepassing op groote schaal door genoemden heer verdedigd en zijne verwachting is niet bedrogen geworden. Thans zijn over de geheele lengte van 177 KM., 53 KM. als tandradspoor uitgevoerd. De heer IJzerman, die deel uitgemaakt had van de opname-

1) Op de kaart van het Kolon. Verslag, 1888, staat de Zuidelijke weg (Padang-Solok) aangegeven als: ontworpen spoorweg. In hoeverre dit beteekent, dat men in de toekomst dezen weg nog denkt te exploiteeren, zal de tijd leeren.

Spoorbrug over den Batang Singalang tusschen Kajoe Tanam en Padang Pandjang.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer J. L. Cluysenaer.

Cluysenaer, werd in 1887 met den aanleg belast, en sedert heeft het werk zijn beslag gekregen. Onlangs (Augustus 1892) is de eerste voorraad kolen te Padang aangekomen.

De weg gaat van Padang, liever van de Emma-haven in de Koninginnebaai, langs Padang (de mond der Padang-rivier is met een zijlijntje verbonden) vrij wel horizontaal met flauwe hellingen tot Kajoe Tanam. Van daar is er tandrad-spoor tot Padang Pandjang, dat 773 M. boven Padang-peil ligt. De weg loopt in het dal van de rivier de Anei, rijst voortdurend, en heeft bij den aanleg hier ontzaggelijke moeilijkheden gegeven. Als «de Kloof» is hij om zijne vele trotsche natuurtafereelen bekend. Laat mij in 't voorbijgaan even 't woord geven aan een der vele reizigers, die de schoonheid der Kloof beschreven hebben. 1) «Stout en trotsch verheffen zich aan de «eene zijde van den weg de bergwanden «naar de hoogte, loodrecht meestal. In «de spleten en kloven der wanden hebben «krachtige boomen hunne wortelen ge-«slagen; terwijl andere het grootste deel «daarvan, bij gebrek aan weeke rotsdee-«len, uitgeworpen hebben in de lucht. «Weelderige slingerplanten hebben zich «om deze wortels in sierlijke festoenen «en guirlandes heengeslagen. Het fleurigste «groen bedekt overal de verweerde rots-«wanden en maakt nog slechts te liefelij-«ker indruk door de enkele naakte punten «of spleten, die zich hier en daar er tus-«schen vertoonen. Bijzonder talrijk zijn «de varens, van welke sommige de hoogte «van middelmatige boomen hebben be-«reikt, en met eene sierlijke, schermvor-«mige kruin zijn getooid. Zij doen ons «denken aan het geboomte, waaruit de «bosschen van de voorwereld waren ge-«formeerd, en welker gedaante men heeft «leeren kennen uit de overblijfselen ervan «in de steenkolenlagen. Eene treffende «tegenstelling met deze reuzenvarens vormt «het dusgenoemde Venushaar, ook eene «varensoort met keurig, fijn en klein blad, «dat op vele punten in weelderigen over-«vloed de harde rotsen mollig en teeder «bedekt. Allerwegen dringt en borrelt het «water uit de spleten en poriën van het «gesteente en ritselen en murmelen de «beekjes langs de sierlijk bekleede berg-«wanden, als is de natuur op deze geze-«gende plek er voortdurend op uit, om «de frischheid en jeugd van het prachtige «groen ongerept te bewaren. De gras-«strooken, die op de breedere plaatsen «den weg omzoomen, de gazons, die de «groote, vlakke rotsblokken bedekken, «waarlangs de bergstroom zich voortrept, «doen denken aan de grazige weiden van «het Vaderland in de liefelijke Meimaand. «Op het diepste punt der Kloof, waar de «bergwanden een hoek met elkander vor-«men, stort van eene duizelingwekkende «hoogte een waterval naar beneden (de «waterval van Mantjoer) welks benedenste «gedeelte in fijne straaltjes en eindelijk «in stof uiteenvalt, — een reusachtig lint «van blinkend satijn, in ragfijne franje «eindigende, te midden van glanzig sma-«ragd.»

Wij zeiden, dat deze weg voor den aanleg ontzaggelijke moeilijkheden te overwinnen aanbood: uitgravingen eenerzijds, ophoogingen anderzijds, het maken van bruggen, tunnels en viaducten, het verleggen van de rivierbedding, gezwegen nog van den aanvoer van materialen.

Onze illustratie stelt een deel der spoorlijn voor tusschen Kajoe Tanam en Padang Pandjang. Het riviertje, waarover de brug is gelegd, de Batang Singalang, is een klein bergstroompje. In de verte op den achtergrond leidt de weg naar een tunnel. De woningen, op de plaat afgebeeld, zijn van Javaansch model en dienden wellicht tot verblijf van Javaansche opzichters, die bij den aanleg betrokken waren. Het witte gebouwtje heeft gediend tot het bewaren van dynamiet, dat bij den aanleg voor tunnels als anderszins grooten dienst heeft bewezen.

Van Padang Pandjang schiet eene zijlijn uit naar Fort de Kock. Ofschoon de laatste plaats met de eerste een verschil in hoogte van 147 M. heeft, (Fort de Kock ligt 920 M. boven de zee) moet de spoorlijn hier rijzen tot eene hoogte van 1154 M., om den pas tusschen de twee bergreuzen, de Merapi en de Singgalang, te overschrijden. Dit hoogste punt ligt bij Kotabaroe. De hoofdlijn buigt bij Padang Pandjang Zuidoostwaarts langs het meer van Singkarah. Ook hier ligt weer een deel tandradspoor. Langs het meer zelf gaat de spoorweg vrij wel horizontaal, en bereikt, na de rivier Ombilien per brug gepasseerd te zijn, Solok, dat nog op 387 M. boven Padang-peil is gelegen. Voorts gaat de weg in Oostelijke richting naar de kolenvelden, waar de lijn in een tunnel van 825 M. eindigt, die haar brengt bij de Loento-vallei, die men het eerst denkt te ontginnen.

1) M. Buijs.

Voorwaar! talloos waren de moeilijkheden, die de aanleg heeft opgeleverd; niet alleen de technische bezwaren van het terrein, ook de eigenaardige tegenstand, dien men bij de bevolking heeft ondervonden met de regelingen voor het onteigenen der gronden.

De arbeid bij den aanleg werd behalve door kettinggangers ook door Javanen en Soendaneezen verricht; dezen hadden bij den aanleg der spoorwegen op Java reeds eenige ondervinding opgedaan. Ook hebben Niassers en Chineezen hunne krachten tot dit grootsche werk geleend, dat blijken zal een krachtig middel tot ontwikkeling voor de gansche omgeving te zijn. 1)

Fort de Kock. Wij kunnen ons overzicht niet besluiten, voor met een paar woorden Fort de Kock, de hoofdplaats der Padangsche Bovenlanden, even te hebben bedacht. Bij ambtenaren en militairen geldt deze standplaats als het neusje van den zalm: bij eene heerlijke natuur en een koel klimaat is er in den regel voor Europeanen goeden omgang te vinden. Door de inlanders wordt de plaats Boekit Tinggi, (= hooge heuvel) genoemd. Het fort nl., is evenàls de woningen der ambtenaren gelegen op een heuvel te midden eener groote vlakte, het plateau van Agam, met dorpen, rijstvelden en koffietuinen bezaaid. Tegenwoordig ligt een groot deel van Fort de Kock in de sawah, die zich ten Zuiden van den heuvel uitstrekt. De kazernes, voor de troepen bestemd, zijn hier ook opgericht en behooren naar bouw en inrichting tot de beste, die Indië bezit. Zieke militairen worden dikwijls naar het hier bestaande hospitaal heengezonden tot volledig herstel. Ook vindt men in Fort de Kock eene kweekschool voor Inlandsche onderwijzers, de eerste tot dit doel op Sumatra verrezen.

Het plateau van Agam is een koffieland bij uitnemendheid, zoodat het geen verwondering baart, in den omtrek hiervan alle sporen te vinden. Men vindt de koffieboompjes, zoowel in kleine boschjes rondom de huizen, als in grootere tuinen bijeen. Door het Gouvernement zijn kweekbedden aangelegd, waar de jonge plantjes worden ontwikkeld. Voor de geheele omgeving is de teelt van de koffie, die evenals al de koffie der geheele Westkust als Padangkoffie aan de markt komt, eene der voornaamste bezigheden der bevolking.

Van Fort de Kock nemen wij onzen weg Noordwaarts en passeeren het in de Padri-oorlogen (bl. 171) zoo bekend geworden Bondjol, vrij wel op de grens der Padangsche Bovenlanden gelegen. De weg voert ons verder door den Noordwestelijksten uithoek der Padangsche Bovenlanden, waar wij den vulkaan Ophir gewaar worden, die van alle kanten vrij uit de vlakte oprijst en door zijne hoogte een majestueuzen indruk maakt. De Portugeezen gaven den vulkaan dezen naam, omdat zij zich inbeeldden, dat het de berg was, waarvan Salomo zijn goud voor den tempel haalde. Dra bereiken wij de grens dezer residentie en komen in de derde onderafdeeling van het Gouvernement van Sumatra's Westkust, de residentie Tapanoeli, waar wij de merkwaardige Battak's zullen leeren kennen, benevens de stations der Zendingsvereenigingen, die hier werken. Doch hierover in eene volgende schets.

1) Men zie, desbegeerd, Eigen Haard, jaarg. 1891, waarin tal van gravures en eene uitvoerige beschrijving voorkomen. Eveneens in het Tijdschrift: De Natuur, jaarg. 1892, aflev. 7.

AANHANGSEL OVER HET MALEISCHE GEZIN EN HET MATRIARCHAAT.

De inrichting van het Maleische gezin en het daarmee samenhangende matriarchaat (afstamming uit de vrouwelijke lijn) verschillen zoo hemelsbreed met onze toestanden en hebben aan de Maleische maatschappij zulk eene eigenaardige inrichting geschonken, dat wij hierbij wat uitvoeriger zullen moeten stilstaan. De heer A. W. P. Verkerk Pistorius, wiens studiën over de Maleische bevolking in de Padangsche Bovenlanden, van zoo groot belang zijn, is hierbij onze gids.

De grondslag van de Maleische samenleving is het erfrecht, en dit staat in zulk een nauw verband tot het Maleische gezin, dat het een zonder het andere niet verklaarbaar is. Tot het Maleische gezin behoort de vader niet; deze blijft na zijn huwelijk een deel uitmaken van het geslacht (de Soekoe) waartoe hij naar geboorte behoort. Het gezin bestaat uit de moeder met de kinderen. De vader staat tot zijne broers en zusters in nauwere betrekking dan tot zijne vrouw en kinderen. Personen uit eene zelfde soekoe mogen geen huwelijk met elkander aangaan. Man en vrouw blijven deel uitmaken der familie, waartoe zij oorspronkelijk behoorden. Huwt een man, dan wordt er geen afzonderlijke woning gebouwd, maar is de ruimte te klein, dan bouwt men slechts bij: het huis wordt verlengd. Vandaar, dat de Maleische huizen zóó groot worden, dat men meent eene aaneenschakeling van woningen te zien; er zijn districten, waar een huis 60 tot 80 personen herbergt. In de lengte zijn verschillende deuren aangebracht; naast elke deur is een oven, waarop gekookt wordt, en de personen, voor wie dezelfde oven bestemd is, maken dan ook één gezin uit. Waar nu de vader na zijn huwelijk deel blijft uitmaken van de familie of het geslacht, (soekoe) waaruit hij afstamde, evenals de moeder deel van haar familie blijft, daar is het duidelijk, dat hij ook over zijne eigene kinderen, benevens over zijne vrouw, en over de bezittingen, door het huwelijk gewoonlijk saamgebracht, geen gezag uitoefent. Van zijne huishouding is hij dan ook niet het hoofd; dit is de oudste broeder der vrouw en deze oudste broeder heeft alle rechten en verplichtingen van den vader. Zijn er nu in eene familie meer dochters, dan ligt het voor de hand, dat er na verloop van eenigen tijd hoogstwaarschijnlijk meer gezinnen uit voortkomen. In onze uiteenzetting onderscheide men dus familie, den wijderen kring, van gezin, den engeren kring.

Zijn er geen mannelijke bloedverwanten in de familie, waartoe de vrouw naar geboorte behoort, dan treedt de oudste zoon als hoofd van het nieuw gevormde gezin op. Een bepaalde leeftijd is hiertoe niet vereischt, de adat stelt gewoonlijk den leeftijd van huwbaarheid, dus 14 à 15 jaar. Heeft echter geen der zoons dezen leeftijd, dan treedt de moeder als hoofd van het gezin op, en, alleen als deze overleden mocht zijn, komt de vader pas als gezinshoofd in aanmerking.

Niettegenstaande deze vreemde inrichting heeft de man voor de vrouw wel eenige zorg te dragen: hij helpt haar bij den arbeid op de sawah's, hij geeft haar kleeren en onderstand, doch, aangezien dit niet voldoende is, wordt het gezin (de moeder en de kinderen) eigenlijk onderhouden door de

algemeene bezittingen, die aan de familie toebehooren. De bezittingen, die de man zich mocht verwerven, vervallen na zijn dood aan de familie, waartoe hij naar afkomst behoort: zijne kinderen erven hiervan niet. Slechts bij uitzondering kan hij van hetgeen door eigen vlijt of schenking verkregen is, aan zijne kinderen afstaan; daartoe is evenwel noodig de goedkeuring van broeders en zusters, zelfs van de hoofden van het dorp en van vele andere getuigen, ten overstaan van wie deze schenking plaats heeft. Men zal deze vreemde handelwijze zoo vreemd niet vinden, als wij het oog er op vestigen, dat het beginsel is en blijft, de goederen (poesaka) het gemeenschappelijk en onvervreemdbaar eigendom van de familie te laten blijven. Deze poesaka vormt het fonds, om een vervallen tot armoede te voorkomen. Vandaar, dat eene schenking met zooveel belemmeringen gepaard gaat; en deze mag dan alleen nog maar geschieden van hetgeen na het huwelijk het bijzonder eigendom van den man werd, nimmer van de poesaka. Hiervoor wordt met groote zorg door het hoofd van de familie gewaakt, zoodat niets ontvreemd wordt of ter sluiks wordt weggeschonken. De poesaka moet vermeerderd worden; de onroerende goederen mogen niet verkocht worden; de vrouwen hebben het vruchtgebruik ervan, en, aangezien allen belang hebben bij een goed beheer, wordt dan ook door allen goed toezicht er op gehouden, dat de bezittingen bij elkaar blijven. Bij overlijden eischen de familieleden, zoowel van mans- als van vrouwszijde, de goederen op. Het hoofd der familie is de beheerder, de familie is de gemeenschappelijke eigenares. De beheerder der poesaka wordt bij wangedrag verstooten.

Na overlijden van de mannelijke leden eener familie, wordt deze ontbonden geacht. Zoolang de broeders der moeder leven, tellen de kinderen bij eene erfenis nog niet mee; de moeder krijgt slechts haar aandeel als lid der familie. Lost eene familie zich nu op, dan ontvangt elk der zusters met hare kinderen (de gezinnen dus) eene gelijke portie; eene zelfde portie is ook voor de ongehuwde kinderen. Omdat de eigen kinderen dus niet erfgenamen worden, maar wel die van broers of zusters, wordt dit erfrecht ook neven-erfrecht genoemd.

Men vraagt met recht, vanwaar toch komen deze gebruiken? Vermoedelijk hebben zij hun oorsprong in den wilden echt, dien men bij vele natuurvolken aantreft. Door die tijdelijke verbindtenissen, zoo gemakkelijk te sluiten en te ontknoopen, is het vaderschap der kinderen moeilijk te constateeren, en moesten er dus wel veel pretendenten komen, vooral, indien er vele bezittingen waren. Dientengevolge werd de behoefte aan een fonds gevoeld, om zusters met hare kinderen te onderhouden. Dit fonds werd de poesaka, en in verband daarmee wordt de vader buiten het gezin gehouden en blijft elk gezin tot zijn eigen kring behooren. «Opmerkelijk is deze instelling, als men haar vergelijkt met het «communaal bezit op Java. In beginsel en doel zijn beide instellingen gelijk. «In de Sumatraansche verhoudingen treedt het gezin, de familie en bij «uitbreiding de soekoe op den voorgrond; op Java heeft het dessabestuur «het familiebestuur vervangen; op dit laatstgenoemde eiland heeft dus eene «voortgezette ontwikkeling plaats gegrepen.»

En nu, welke gevolgen heeft het matriarchaat bij de Maleische bevolking?

Het is zeer natuurlijk, dat daar, waar de vader niet verantwoordelijk is voor zijn gezin, hij dus ook daarin niet den prikkel zal hebben tot werken. Zijne inspanning, zoo hij ze zich wil getroosten, komt ten goede aan de familie, waartoe hij behoort. Hoogstens plukt zijne vrouw de vruchten van zijn werk, maar zijne kinderen deelen er niet in. Hieruit moet immers wel volgen een stilstand in de algemeene materieële welvaart, want, waar bij de mannen de heilzame prikkel ontbreekt, die juist hun ijver staalt, hun geest vindingrijk maakt, hun gemoed verwarmt, daar ondervindt immers de maatschappij de gevolgen?

Eene andere schaduwzijde is gelegen in het ontbreken van de zedelijke verantwoordelijkheid des vaders. Waar den vader de verantwoordelijkheid voor de zedelijke vorming zijner kinderen, om zoo te zeggen, ontnomen wordt, terwijl hij toch, door de natuur als hun leidsman en beschermer is aangewezen; hoe moet niet de maatschappij daarvan de wrange vruchten plukken? Wat wordt het huwelijk met zulke toestanden anders dan een paren, dat de dierenwereld kent? Waar is de heiligende, opbouwende kracht, als de man de stem zijns bloeds tegenover zijn eigen kroost moet smoren? Nu zal ook hier, gelijk elders zoo vaak bleek, de natuur wel beter zijn dan de leer, maar het lijdt geen twijfel, of de ongunstige gevolgen voor het gemeenschapsleven moeten aan den dag treden.

Aan de andere zijde voorkomt eene regeling als deze de groote kwaal, verbonden aan bijzonder eigendom, nl. de armoede, waartoe een gezin komt. Door de poesaka wordt dit natuurlijk zoo goed als onmogelijk. Doch, waar allen in eigen behoeften voorzien moeten, en grootere voorspoed en welvaart de poesaka der familie alleen ten deel valt, daar kan dit ook niet zooveel bedragen, dat men opeenhooping van materieële welvaart aantreft: daarvoor zijn de eischen, aan de groote familie gesteld, te veelvuldig. Bij de Maleiers vindt men geen rijken dus, maar ook geen armen.

Waar de beschaving van Europa begint door te dringen, waar de Europeesche invloed begint merkbaar te worden op de gevoelens der geestelijke leiders van de bevolking, daar wordt wel ingezien, hoe weinig factoren er aanwezig zijn, om de maatschappij tot ontwikkeling te brengen. In de Padangsche Benedenlanden beamen de «priesters» reeds de noodzakelijkheid, dat de vaders een deel der nalatenschap aan hunne kinderen vermaken moeten, en wij gelooven, dat zoolang de Islam met zijne materieële opvatting van het huwelijk (al heeft deze den wilden echt aan banden gelegd) den toon geeft, de toestanden niet gezond zullen worden. Voorshands moeten wij tevreden zijn met de vestiging van onze macht, waardoor ruwheid en machtsoverschrijding niet meer zoo ruim kunnen voorkomen.

IX. SUMATRA. II.

Het Rijnsche Zendingsgenootschap.

Op weg naar Padang Sidempoean. — Schets van het land. — Vestiging en uitbreiding der Nederlandsche macht. — Keerzijde der medaille. — Verhouding der Battaks tot de Maleiers. — Een Battaksch dorp. — Maatschappelijke verhoudingen. — Karakter der Battaks. — Godsdienst der Battaks. — Het menscheneten. — De Zending onder de Battaks. — De arbeid in de Toba-districten. — De inrichting der gemeenten. — De geldelijke zelfstandigheid der Christengemeenten. — Vanwaar de gunstige resultaten? — De godsdienstige toestand.

Op weg naar Padang Sidempoean. Bezochten wij reeds de beide residentiën, de Padangsche Boven- en Benedenlanden, tot het Gouvernement van Sumatra's Westkust behoorende, het derde onderdeel, de residentie Tapanoeli willen we thans eenigszins nader leeren kennen.

De groote weg van Fort de Kock loopt langs den nog werkzamen vulkaan Ophir en voert ons verder door het grootsche bosch van Panti, dat als een echt tropisch woud, niet nalaat ons een indruk te geven van de verbazende groeikracht, die hier heerscht. Nadat wij het plaatsje Rau zijn gepasseerd, zijn wij dra de grens over en de Battaklanden binnengetreden. Hoezeer deze weg voor het binnenlandsch verkeer van veel beteekenis is, zal een reiziger, die de Battaklanden bezoeken wil, of daar om andere redenen vertoeven moet, bij voorkeur van de boot gebruik maken, die van Padang naar de baai van Tapanoeli op geregelde tijden vaart. Wij stellen ons voor, van deze gelegenheid gebruik te maken; met een paar dagen reizens zijn wij ter plaatse.

De baai van Tapanoeli en de Koninginne-baai (vroeger Brandewijnbaai, bl. 175) zijn de eenige goede havens, die de Westkust van Sumatra aanbiedt. Deze baai is bij het instoomen tooverachtig schoon. De azuren waterspiegel, het kristalheldere water, dat de zeegewassen zichtbaar laat, de dichtbegroeide kust, op welker achtergrond de stoute bergen zich verheffen, — het is moeilijk te zeggen, wat het meest indruk maakt, wanneer men de reeks van eilandjes, die de baai als een krans omgeven, gepasseerd is, en om den hoek van het eiland Pontjang de stad Siboga voor zich ziet, welker gebouwen, als witte vlekjes tusschen het groen, het landschap op alleraangenaamste wijze stoffeeren.

Siboga is thans door flinke wegen met Lagoe Boti, aan het Tobameer, en Padang Sidempoean verbonden. Wij kiezen den laatsten weg, die, door de verbeteringen, welke voor eenige jaren hier aangebracht zijn, zeer goed te berijden is. Een paar Battaksche paardjes zullen ons met onze bagage veilig *aan het doel onzer reis* brengen, al gaat de weg, die tot Loemoet vlak blijft,

spoedig bergopwaarts. De kaarsrechte kamferboomen 1) herinneren ons aan den handel, die door de «Compagnie» al voor tijden met de bevolking dezer streek werd gedreven; de verscheidenheid van allerlei houtgewassen, de tallooze klimplanten, de weelderige orchideeën, die wij bij het bestijgen van den begroeiden bergrug, dien we overtrekken moeten, waarnemen, geven ons bij vernieuwing een indruk van den weelderigen plantengroei. De kapokboomen, door ons Bestuur gebruikt als telegraafpalen, voldoen met hun geringen bladerentooi en horizontaalstrekkende takken uitnemend voor het doel, al contrasteert de telegraaflijn wel een weinig met het maagdelijke, ongerepte landschap. Zijn wij bij Batang Toro gekomen en hebben wij over eene flinke ijzeren hangbrug den woesten bergstroom, van denzelfden naam als de plaats, gepasseerd, dan is ons doel, Padang Sidempoean, weldra bereikt. Ofschoon deze plaats ruim 300 M. boven de zeeoppervlakte ligt, is het hier niet zeer gezond, omdat zij, te zeer door bergen ingesloten, gebrek heeft aan frissche doorstraling van lucht. Sinds de afdeeling Padang Lawas in 1879 onder ons Bestuur gebracht werd, is de beteekenis van dit plaatsje zeer toegenomen. Dat het de zetel van den Resident van Tapanoeli werd, heeft daartoe natuurlijk veel bijgedragen; de druk bezochte pasars, de talrijke warongs geven ons aanleiding om op te merken, dat er een druk verkeer van inlanders plaats heeft. Wij willen hier eenigen tijd verwijlen, om eens onze aandacht te bepalen bij land en volk.

Schets van het land. De Battak-landen omvatten niet alleen de residentie Tapanoeli, maar strekken zich Noordwaarts tot Atjeh en Oostwaarts tot de residentie Sumatra's Oostkust uit. Uitgenomen de de assistent-residentie Siboga en de kuststreek bij Baros en Singkel wordt dit gebied door de Battaks ingenomen. Zij wonen dus in de Binnenlanden. Ons gezag strekt zich niet over dit geheele gebied uit; Noordwaarts reikt dit niet verder dan de Zuidgrens van het Toba-Meer. Wat dus ten Noorden en Oosten van dit meer binnen de aangeduide grens gelegen is, behoort tot de zg. «onafhankelijke Battaklanden».

Ons zal bezighouden het deel, tusschen het meer van Toba en de Zuidgrens der residentie Tapanoeli, de zetel der werkzaamheden van **het Rijnsche Zendingsgenootschap**. Dit deel nu, is een groot dal van circa 40 uren lengte, aan weerszijden door bergen ingesloten, die, hier meer daar minder van elkaar verwijderd zijn en dientengevolge hier en daar plateau's vormen. Dit lengtedal bevat twee stroomgebieden. Het eerste is dat van den Batang Toro, die van de hoogvlakte van Toba afstroomende, door den vulkaan Loeboeq Raja (aan welks Zuidoost-voet Padang Sidempoean ligt) in zijn onstuimigen loop wordt tegengehouden en zijn koers Westwaarts naar de zee neemt. Het andere is dat van de Gadies, die haar water ten deele van de Angkola ontvangt, welke van den Zuidvoet van den Loeboeq Raja stroomt. De Gadies zelf komt uit twee bronrivieren van de twee

1) De kamfer van Sumatra (Baros) heeft even als die van Borneo, eene zeer hooge waarde, verre boven die van Japan. Konde men de in het wild groeiende boomen met meer zorg exploiteeren en den aanplant bevorderen, dan ware daarin stellig eene groote toekomst gelegen, nu men rookeloos buskruit verlangt, dat men door middel van kamfer vervaardigt.

bergen Kalaboe en Malintang, op de grens der residentie gelegen. Vrij wel op het midden van den afstand tusschen Padang Sidempoean en de Zuidgrens vereenigt zich de Angkola met de hoofdrivier, om dan ook Westwaarts de zee te zoeken. Uit den loop der rivieren blijkt, dat het Zuiden hooger ligt dan het midden; voorts dat bij Padang Sidempoean het lengtedal weer eene bodemverheffing heeft (Pad. Sid. ligt op ± 300 M. hoogte), terwijl de bodem ten Zuiden van het Toba-Meer naar de hoofdstad toe afhelt.

De Battaklanden bevatten verschillende landschappen of provinciën. Van het Zuiden naar het Noorden gaande, krijgen wij eerst Klein (= oneigenlijk) en Groot (= eigenlijk) Mandheling. Tot Klein-Mandheling behooren Pakanten en Oeloe. Dan volgen Angkola en Sipirok. Hierna Pangaloan, Sigompoelan en Silindong. Ten Noorden hiervan het plateau van Toba. De Padang Lawas (Bolok) ligt ten Oosten van Angkola buiten den bergrug, en bevat den boven- en middenloop der rivieren Pane en Bila, die in de straat van Malakka uitmonden.

Over het algemeen is de vulkanische bodem vruchtbaar; de overvloedige regen, die bijna dagelijks valt en de gematigde warmte, die hier heerscht, zijn oorzaak, dat de cultures, hier beproefd, goed gedijen. Het plateau van Sipirok wordt door reizigers als een aardsch paradijs geteekend. Een hunner 1) zegt er van:

«Nergens in Indië heb ik aangenamer «en verkwikkender klimaat aangetroffen. «Het plateau is eene ellips van ongeveer «7 uren gaans lang en 2 uur breed, aan «alle zijden door bergen ingesloten, wel«ker schilderachtige, rijk getinte rotswan«den zich steil en stout verheffen en met «zwaar en dicht geboomte zijn gekroond. «In deze gezegende landstreek tiert de «koffieboom allergelukkigst. Hier en daar «maken de liefelijke, donkergroen getinte «koffietuinen te midden der heldergroene «rijstvelden, waartusschen beekjes als zil«veren draden vlieten, een aangenamen «indruk. Talrijke dorpjes met hunne zwarte «daken, waaronder hier en daar een Chris«tenkerkje zijne spits verheft, stoffeeren «het landschap op de vriendelijkste wijze.»

Niet minder wordt het dal van Silindong geroemd. Met zijne bevolking van ± 30000 zielen, «gelijkt het op een groot rijstveld, «door vele stroompjes en kanalen door«sneden, en door bergen in de rondte om«geven.»

«Voor de eerste maal het dal van Silin«dong ziende, worden oog en hart bijzon«der getroffen, door zijne schoonheid; «vooral als weldra de rijst rijp wordt voor «den oogst. Dan ziet het dal er uit als «eene stille zee, waarboven de dorpjes «met hunne schoone omheiningen van «bamboe als eilandjes uitsteken. Schoon «is het dal in het vroege morgenuur, wan«neer de nevels er overheen trekken, ter«wijl op de hoogte reeds warm de zon «schijnt; schoon tegen den avond bij zons«ondergang of in den van sterren schit«terenden nacht; liefelijk op marktdagen, «als de menschen in lange rijen, gemeen«lijk achter elkander als de ganzen, naar «de markten trekken. 2)

Het plateau van Toba, in welks centrum het meer gelegen is, is begroeid met alang-alang; groote kudden karbouwen, paarden, evenals tijgers komen er hun voedsel zoeken. Het meer, dat evenals alle meren van Sumatra, door instorting van vulkanisch gesteente is ontstaan, is viermaal zoo lang en breed als het meer van Singkarah. In het Zuidelijk deel ligt een schiereiland, Samosir geheeten, dat bergachtig is. Ter plaatse ongeveer van de landtong, die dit schiereiland met den oever verbindt, ligt een vulkanische bergtop van bijna 1800 M., de Poesoek Boekit. Het plateau verheft zich 1100 à 1150 M. boven de oppervlakte der zee; het meer, dat op eene hoogte van 900 M. ligt, voert met een waterval van meer dan 30 M. hoogte, aan de Zuidoostzijde zijn water af in een rivier, de Asahan, die naar de Oostkust vloeit. Deze rivier zal de afvoerweg voor de Toba-districten worden. Een weg is reeds geprojecteerd tot aan het punt, waar zij bevaarbaar wordt.

---

1) Buijs.
2) *Hanstein.*

Laan van palmboomen op Sumatra
Naar eene *photographie in* het bezit van den Heer E. MODIGLIANI te Florence.

In de Battaklanden worden drie dialecten gesproken, het Tobasch (op het plateau), het Daïrisch (in het stroomgebied der rivieren van Singkel en Baros) en het Mandhelingsch (in het Zuiden). De bekende taalkundige, Dr. Neubronner van der Tuuk, bestudeerde ze, en gaf eenige werken (eene spraakkunst en eenige deelen van den Bijbel) in het Tobasch uit. 1)

Vestiging en uitbreiding der Nederlandsche macht. Reeds vroeg waren de Westelijke Battaklanden bekend om hun rijkdom aan kamfer- en benzoëboomen; ook was goud een gewichtig handelsartikel. Door Maleische handelaars aan de kust werden deze handelsproducten van het bergvolk verkregen. De Hollanders vestigden zich dan ook met eenige vooruitzichten in den loop der 16e en 17e eeuw, o. a. te Baros en Singkel. In de eerste plaats bouwden zij in 1668 eene factorij; zij beloofden zich hiervan gouden bergen. De Eng. O. I. Compagnie trachtte door eene factorij op het eilandje Pontjang, in de baai van Tapanoeli, eveneens handelsvoordeelen te verkrijgen, maar de gespannen verwachtingen van geen der twee Compagnieën gingen in vervulling: het bleef een kusthandel; en met de Battaks, het bergvolk, was de aanraking al zeer gering.

Toen Raffles in 1818 Gouverneur van Benkoelen werd, dacht deze er over de Battaklanden te koloniseeren. Hij liet zich op de hoogte stellen van de zeden en gewoonten der Battaks, en stelde zich van den invloed der Chr. Zending veel voor. Door zijn toedoen drongen de zendelingen Burton en Ward in 1824 het land binnen; zij werden door de Battaks vriendelijk ontvangen. Evenzoo had eenigen tijd vroeger, een Engelsch regeeringsagent beproefd van Penang uit, met de Battaks van het Noordelijk plateau in aanraking te komen. 2) Het Tractaat van 1824 wierp al deze plannen in duigen; de Engelschen moesten de hoop op eene vestiging van hun invloed opgeven, en daarom vertrokken ambtenaren en zendelingen. Toen de Padri-oorlogen, tusschen de jaren 1830 en 1840, een optreden van de Nederlandsche krijgsmacht noodig maakten, en het rijk van Menang-Kabau in 1832 onderworpen was, werden de Padri's, die naar de streken Noordwaarts waren gevlucht en daar geweldig huishielden, door het Nederlandsche leger achtervolgd. Mandheling werd door Generaal Michiels onder Hollandsch Bestuur gebracht; in 1838 werd Padang Lawas onderworpen; in 1839 werd in Baros bezetting gelegd, waardoor de invloed der Regeering merkbaar toenam; en in 1841 werd ook te Singkel door militair vertoon de schrik onzer wapenen verbreid. Toch, hoewel bij de onderwerping van Padang Lawas en Mandheling van de Battaks weinig tegenstand ondervonden werd, heeft het Gouvernement zijne aanvankelijke veroveringen, de Padang Lawas en de Oostwaarts van het plateau van Sipirok gelegen gewesten, weer prijs gegeven: het kon geen meerdere troepen beschikbaar stellen, en men oordeelde het dus raadzaam, de onderwerping tot later uit te stellen.

---

1) De spraakkunst van Dr. v. d. Tuuk wordt door de zendelingen zeer geroemd, en is hun van onschatbare waarde geweest. De Bijbelvertaling had eene ernstige revisie noodig. Het O. Testament, door zend. Johannsen vertaald, is thans na 4 jaar arbeid voor den druk gereed.

1) Dr. C. W. Janssen. Die Holländische Kolonialwirthschaft in den Battaländern, Strassburg, 1886, bl. 7.

De landschappen Mandheling, Angkola en Sipirok, met de Westwaarts gelegene streken, bleven onder ons gezag. Gelijk boven reeds werd vermeld, is Padang Lawas in 1879 weer onder ons Bestuur gebracht, evenals in 1881, op verzoek der Hoofden, Silindong en de Toba-vlakte bij het gebied van het Gouvernement van Sumatra's Westkunst werden gevoegd, ten gevolge waarvan ons gezag zich thans tot aan den Zuidrand van het Meer uitstrekt. Deze onderwerping is zeer vreedzaam in zijn werk gegaan; in het boven Taro-dal en op de vlakte vertoonde zich tot heden toe nog geen enkel soldaat. De bevolking is over 't algemeen gaan beseffen, dat het Nederlandsche Bestuur haar uitnemende diensten bewijst. De smalle voetpaden, door gebrek aan zorg bijna onbruikbaar, worden tot flinke gebaande wegen; de dorpen winnen in helderheid; de bamboezen heiningen om de dorpen, vóór de «onderwerping» noodig ter verdediging voor overvallen van vijandige naburen, zijn niet meer noodzakelijk en worden opgeruimd; twisten houden op, en overal heerschen orde en rust. De omstandigheid, dat de bevolking uit de «onderworpen» streken nooit aan verhuizen denkt, hoewel men uit de niet-onderworpen gedeelten dikwijls emigreert naar onze Afdeelingen, kan tot bewijs strekken voor de stelling, boven uitgesproken. Ten overvloede komt dit ook aan den dag bij de koffiecultuur, die op hooger last hier is ingevoerd. De verplichte arbeid aan deze cultuur viel niet in den smaak, evenmin als de heerendiensten, van de bevolking gevraagd voor aanleg en onderhoud van wegen. Langzamerhand evenwel is de bevolking de cultuur zelve als een weldaad gaan beschouwen, aangezien men op onderscheidene plaatsen een vrijwilligen aanplant in particuliere tuinen waarneemt, ten gevolge waarvan een stijgende toevoer in de Gouvernementspakhuizen gezien wordt. Toch is de vastgestelde prijs, waarmee het Gouvernement de koffie betaalt, laag in vergelijking met hetgeen het er zelf voor maakt op de markt: de pikol (61¾ KG.) wordt voor *f* 15.— geleverd, terwijl het Gouvernement er ruim *f* 60.— van maakt.

Keerzijde der medaille. Eéne schaduwzijde is evenwel aan de uitbreiding van ons Bestuur verbonden; eene schaduwzijde, die, hoezeer door het Bestuur beäamd, toch moeilijk schijnt vermeden te kunnen worden. Ze is deze: met de vestiging van ons Bestuur krijgt de Islam tegelijk uitbreiding en versterking. Hoofdzakelijk vindt dit in het volgende zijne verklaring.

De Maleische taal wordt bij ons Gouvernement als het voertuig van de gedachte met de bevolking schier in geheel Indië gebezigd. In justitie en bestuursmaatregelen wordt de kennis van het Maleisch van de inlanders, die voor eene aanstelling als kapala koeria (dorpshoofden) in aanmerking komen, wel niet geëischt, doch, daar deze zelve liever direct met de Nederlandsche ambtenaren in aanraking komen, is het eene aanbeveling Maleisch te kunnen spreken. Deze personen hebben een grooten invloed op het volk. Kennen zij genoegzaam Maleisch, dan is het, alsof zij zich voor hun eigen taal schamen. Aangezien nu de Maleiers bijna zonder uitzondering Mohammedanen zijn, wordt onwillekeurig de gedachte bij het volk gevestigd, dat de Regeering niet alleen de taal, maar al wat van de Maleiers komt, voorstaat. Vandaar, dat licht de ceremoniën van den Islam worden overgenomen. Zijn de Hoofden eenmaal Mohammedanen, dan volgen de ondergeschikte

beambten en de bevolking spoedig. Bovendien is het in het voordeel der Hoofden, dat velen hunner onderhoorigen Mohammedanen zijn of blijven, want de Hadji's deelen hun aandeel in de sidoka (tienden = djakat (bl. 119)) met de Hoofden. Hoe grooter nu de betalenden zijn, zooveel meer is het voordeel der Hoofden natuurlijk. Nu is het Mohammedanisme wel oppervlakkig — velen weten zelfs niet, of er nu één of meer goden te aanbidden zijn; het rituëel gebed en het Koran-lezen worden dra niets-beteekenende gewoonten — doch de Islam is dan toch eenmaal gevestigd en laat niet na, zijn verstijvenden invloed te gevoelen. De eisch dien de Islam stelt: het onthouden van honden-, zwijnen- en rattenvleesch, wordt vastgehouden

Merkt men nu op, dat de Islam 1°. zeer brutaal optreedt, en bijv. een Battak, die niet meewil, uit de gemeenschap afsnijdt; zoodat, wanneer één familielid gewonnen is, de anderen bijna van zelf volgen, en 2°. dat deze godsdienst geen zedelijke eischen stelt, bijv. geen moeilijkheden bij huwelijksverhoudingen (2e of 3e vrouw, echtscheiding) in den weg legt, dan laat het zich gemakkelijk begrijpen, dat deze godsdienst ingang moet vinden. Den Battaks wordt het bovendien gemakkelijk gemaakt, waar zij zooveel van hun godsdienst kunnen behouden als zij zelf verkiezen: tooverij, speelzucht, heidensche middelen bij ziekte, enz. Naast elkaar gesteld, moet men het Battaksche heidendom nog meer zedelijke waardij dan den Islam toekennen. Bij het Heidendom is er ten minste nog een begrip van geboden, en worden uitspraken van geesten verbindend geacht; de reinigingen, het vasten, het opzeggen van gebedsformulieren van den Islam zijn louter vormen zonder eenige zedelijke waarde. Bij de Heidensche Battaks leeft het bewustzijn van een hoogste Wezen, die de wereld heeft geschapen. De zedelijke macht, die dit hoogste Wezen uitoefent op de menschen, spiegelt zich af in den «adat», want eene strenge bestraffing van zedelijke misslagen vindt daardoor bij de Heidenen plaats; iets, dat de Islam nalaat.

Is daartegen niets te doen, vraagt men zich af — en met reden? Zeker ware er reeds veel gewonnen, indien niet alleen alle Nederlandsche gouvernementsambtenaren, maar alle Europeanen, levende aanbevelingen van het Christendom waren; als het aan hunne houding bleek, dat het Christendom het richtsnoer hunner handelingen is, en dat de meening der inlanders, alsof de Regeering den Islam wil, eene grove dwaling is. Doch, vóór alles is eene Christianisatie van het volk, en liefst, vóórdat het Gouvernement gevestigd wordt, de beste weg. Men behoeft dit niet enkel uit godsdienstige motieven zoo begeerlijk te vinden; uit louter politieke overlegging kan men evenzeer deze begeerte koesteren. De Regeering schroomt niet (en wij zijn er dankbaar voor) af en toe eens te doen uitkomen, dat het Christendom voor haar gezag meer steun biedt dan de Islam. Verscheidene regeeringsambtenaren spreken het thans luide uit (wij denken hier aan de woorden van Mr. Cremer in de Tweede Kamer, aan die van den voormaligen Gouverneur van Sumatra's Weskust, den heer Canne, in het Indisch Genootschap e. a.) dat eene Christianiseering der Battaks eene gewenschte zaak is. Te verwonderen valt het dan ook niet, dat de Rijnsche zendelingen bijna zonder onderscheid, vol lof zijn over de welwillende houding

der bestuursambtenaren. Geen wonder zal men zeggen, en wij stemmen hiermee in! Want, wat deze mannen daar van 1856 tot heden toe verricht hebben en met bewonderenswaardigen ijver nog voortgaan te verrichten, mag wel dankbaar erkend worden door elken Nederlander. Heeft een Mr. Cremer het niet eens luide als zijn gevoelen uitgesproken, dat wij onze Oost wel kwijt hadden kunnen zijn, als de Zending onder de Battaks niet een dam was geweest tegen den Islam, die sinds den Atjeh-oorlog ons gezag zoo gevaarlijk bedreigde? 1)

Voor wij evenwel den arbeid der zendelingen overzien, moeten wij eerst, ook ter betere beoordeeling van hun arbeid, nog een paar punten bespreken.

Verhouding der Battaks tot de Maleiers. Vooreerst de verhouding, waarin de Battaks tot de Maleiers staan. Langen tijd heeft men op het voetspoor van den geleerden Junghuhn, die de Battaklanden in 1847 heeft bereisd, gemeend, dat de Maleiers en de Battaks twee verschillende volken waren. Hetgeen men af en toe van deze volken te hooren kreeg, scheen deze meening zeer te versterken. Toch zijn zij oorspronkelijk één volk geweest, en zijn beide volken, om zoo te zeggen, twee takken van eenzelfden boom. De vorderingen, die de taalwetenschap in de laatste jaren heeft gemaakt, hebben dit voldoende bewezen. Dr. A. Schreiber schreef over die verwantschap der twee volken zijne dissertatie 2), en zij komt ons belangrijk genoeg voor, om ter toelichting dezer kwestie hieruit eenige gegevens over te nemen.

Aangezien de taal den zekersten maatstaf aanbiedt, om de stameenheid te bepalen, heeft de schrijver, die zelf 12-tal jaren in deze streken doorbracht, op tal van gegevens steunende, gemeend, om de overeenstemming in woordenkeus en woordvorming, met gerustheid tot deze eenheid te kunnen besluiten. In tegenstelling tot hetgeen andere ethnologen meenden te kunnen vaststellen, heeft hij aangetoond, dat de Battaks afkomstig zijn van de Toba-vlakte 3). De algemeene traditie bij het volk spreekt daarvoor, evenals hetgeen de vorstelijke geslachten in de Zuidelijke streken, Mandheling en Angkola, verklaren omtrent hun stamboom, dien zij van Tobaschen en niet van Maleischen oorsprong afleiden. Alleen zijn in die Zuidelijke provinciën nog een paar Maleische stammen over: de Orang Oeloe en Orang Koeboe, die tot de Hoofden van Mandheling en Angkola in slavenverhouding stonden. De geleerde taalkundige, Dr. Neubronner van der Tuuk komt, evenzoo op taalkundige gronden, tot dezelfde meening: nl. dat de Toba's de Zuidelijke gewesten veroverden.

Behalve deze eenheid in taal is er ook overeenstemming in gewoonten en zeden. Zoo bouwen Maleiers en Battaks hunne huizen beide op palen; beide volken vinden hun hoofdvoedsel in rijst; de maaltijden van beide volken vallen op dezelfde tijden: tweemaal daags, des morgens tegen 9 à 10 uur; en des avonds om 7 uur. Ook in den godsdienst blijkt de eenheid. De Maleiers zijn wel Islamieten en het is moeilijk na te gaan, hoe hun

1) Redevoering in de Tweede Kamer van 16 Nov. 1888.
2) Die Batta's in ihrem Verhältniss zu den Malaien von Sumatra. Barmen, 1874.
3) Deze meening wordt bevestigd door hetgeen Dr. Hagen en control. Neumann, die de Battaks in de laatste jaren hebben bestudeerd, dienaangaande te weten kwamen. (Batav. Gen. jaarg. 1883, en Tijdschr. Aardr. Gen., jaarg. 1886.)

godsdienst vóór de komst van den Islam was, doch wat van bijgeloof ondanks den Islam, behouden bleef, bevestigt de uitgesproken meening in geen geringe mate. Zoowel Maleiers als Battaks achten de geheele natuur, alle geheimzinnige plaatsen, donkere bosschen, vulkanen, heete bronnen, woonplaatsen van geesten te zijn. Beide volken bezitten nog een overvloed van bezweringsen tooverformulen. Beide volken hebben hun geluks- en ongeluksdagen, gelooven aan de beteekenis van droomen, of hechten aan hunne uitlegging.

De Maleische Staat is samengesteld uit familiën en geslachten, die, gelijk wij vroeger zagen, met zorg afgescheiden blijven voortbestaan. Alle bezittingen zijn geen individueële eigendommen, doch behooren aan de soekoe (familie). Als uitbreiding van de soekoe gelden de grootere afdeelingen: laras. Ditzelfde vindt men ook bij de Battaks, al gebruikt men andere woorden. Men heeft bij hen eene verdeeling van het volk in marga's, dat dan met de laras der Maleiers overeenstemt, terwijl horong identiek is met soekoe.

In de hoofdzaak nu, de verhouding van enkelen tot soekoe of marga, en de onveranderlijkheid van het bezit bij de stammen, is volledige overeenstemming. De plaats, die de Vorsten bij Battaks en Maleiers niettemin innemen, verschilt. Bij de Maleiers staan de Vorsten in hooger aanzien dan bij de Battaks. Opmerkelijk evenwel is het, dat, hoe verder men naar het Zuiden komt, des te grooter de beteekenis der Vorsten wordt. In de Zuidelijke Battaklanden heeft een Hoofd nog bijzondere kleeding, bezit hij een recht van beschikking over de werkkrachten van het volk, krijgt hij een belangrijk deel van het geslachte vee, of van een gevelden olifant een tand. Deze voorrechten zijn in de Toba-landen gansch onbekend. Hier hebben de Vorsten bijna niets te zeggen, tenzij door oorlog hunne positie van zelf van beteekenis wordt. Allen behooren tot de marga, allen noemen zich dan ook radja, als zij op eene of andere wijze (door verstand, rijkdom, ouderdom) boven anderen uitsteken. Men kan dit wellicht op deze wijze verklaren. Door de veroveringen der landstreken op de Maleiers door de Battaks, wilden de Vorsten dezer laatsten hoogstwaarschijnlijk hunne hoogere plaats door den oorlog ingenomen, op het voorbeeld van de Maleiers, behouden, en begeerden zij hunne positie duurzaam te maken. Dat in de Zuidelijke streken de Vorsten hooger in aanzien staan, pleit zeker wel voor deze uitlegging. Het is bovendien toch ook duidelijk, dat bij de patriarchale inrichting der soekoe (marga) voor eene positie als die van een Vorst, moeilijk plaats was.

In zake het huwelijk bestaat er weer onderscheid tusschen de beide volken. Bij de Battaks zijn de mannen de hoofden der familie, bij de Maleiers de vrouwen. Dit onderscheid moet verklaard worden uit eene gansch andere beschouwing der vrouw. De Battak moet, ten einde te kunnen huwen, een grooten bruidschat geven (van *f* 50.— tot *f* 500.—); hij koopt dus min of meer zijne vrouw. In verband daarmee beschouwt hij haar dan ook als zijn eigendom, en beschikt hij over haar als over eene zaak. Wordt eene Battaksche vrouw weduwe, dan kan de broeder van den overleden man deze vrouw zonder formaliteiten als de zijne beschouwen. De gevallen van polygamie ontstaan dan ook gewoonlijk uit deze gewoonte, hoezeer meerdere welstand den Battak ook wel eene tweede vrouw nemen doet. Bij de Battaks

mag voorts geen vrouw uit de marga tot echtgenoote gekozen worden; dit wordt als bloedschande aangezien. In vroeger tijd was dit ook het geval bij de Maleiers, doch, door Mohammedaanschen invloed, is deze gewoonte langzamerhand gewijzigd, zoodat men aan geen overtreding denkt, indien men eene vrouw uit dezelfde soekoe huwt. Hoezeer de plaats der vrouw bij de Battaks veel nederiger en onwaardiger is dan bij de Maleiers, moet men erkennen, dat de sociale verhoudingen bij de Battaks voor de vrouwen gunstiger zijn dan bij de Maleiers. Dit vindt hoofdzakelijk zijn grond in den duren prijs, dien de Battak voor zijne vrouw geven moet. De vrouwen hebben bij de beraadslagingen dan ook beslist meer invloed bij de Battaks dan bij de Maleiers; bovendien zullen de laatsten de vrouw bij den veldarbeid meer laten verrichten dan de Battaks, die met hunne vrouwen gezamenlijk de zorg voor de akkers verdeelen. De liefde tot kinderen, tengevolge daarvan eene talrijke nakomelingschap, is bij de Battaks veel grooter dan bij de Maleiers; hieruit valt voor de Battaks wel eene gunstige gevolgtrekking te maken. De Nederlandsche Regeering, het mag erkend worden, wendt in de aan haar gebied onderworpen gewesten, haren invloed aan, om den rechtstoestand der vrouw te verbeteren.

Bij beide volken is voorts overeenstemming in de slavernij, die, hoewel thans afgeschaft, toch nog in hare gevolgen merkbaar is. Bij beide volken werden diegenen tot slaven gemaakt, die òf krijgsgevangenen werden, òf door schulden, ontstaan uit achteruitgang en speelzucht, tot armoede vervielen.

Ten slotte blijkt uit de rechtsbedeeling, die bij Maleiers en Battaks door de stamhoofden wordt geoefend, dat ook hier overeenstemming tot vroegere eenheid mag doen besluiten. Opmerkelijk mag het heeten, dat de Battaks een meineedige voorbeeldig streng straffen, in tegenstelling tot hetgeen de Maleiers doen. Dezen toch, die den eed op den Koran afleggen, waarvan zij weinig of niets begrijpen, beschouwen den eed als zeer vormelijk. Bij de Battaks daarentegen wordt bij het afleggen van een eed bij rechtsgedingen, den aangeklaagde op zinnebeeldige wijze het strafwaardige van meineed voorgehouden. Men zal bijv. een kikvorsch in tweeën scheuren, water vergieten, wierook branden, als anderszins, teneinde hiermee hun symbolisch een indruk te geven van de straf, die hen wacht, zoo zij een valschen eed uitspreken.

In zake de doodstraf heerscht er weder verschil. De Maleiers dooden den daartoe aangewezene met de kris; de Battaks wisten geen beter middel dan den delinquent op te eten. Hoewel deze kannibalen-gewoonte niet meer voorkomt in de streken, aan ons gezag onderworpen, is zij bij de z.g. onafhankelijke Battaks nog niet afgeschaft. Deze gewoonte hangt bij de Battaks samen met hunne godsdienstige meeningen. Later komen wij hierop terug, ten einde thans niet al te uitvoerig te worden.

Tot zoover Dr. Schreiber. Uit deze uiteenzetting moge blijken, dat, hoezeer de twee volken één zijn geweest in lang vervlogen tijden (er is eenige grond om aan te nemen, dat de scheiding vóór de 9e eeuw reeds bestond), toch beider verschillende verhoudingen hebben geleid tot zelfstandige ontwikkeling; ieder, die tot deze volken in betrekking komt, zal daarmee ongetwijfeld rekening moeten houden. Er moge tevens uit gebleken zijn, dat de Battaks, ondanks hun kannibalisme, een volk zijn, dat meer waarborgen van

Een Batta'sch dorp.

degelijkheid dan de Maleiers aanbiedt, en dus ook voor de zendelingen een gunstiger arbeidsveld oplevert.

Een Battaksch dorp. Het wordt na deze uitweidingen tijd, om van de gewoonten, leef- en denkwijze der Battaks eenige nadere kennis te nemen.

Het spreekt van zelf, dat men bij het bespreken van de zeden en gewoonten den stam in het oog moet houden, dien men beschouwt. De nog onafhankelijke Battaks bijv., die ten N. en O. van het meer van Toba wonen, de Karo-Battaks, de Timor-Battaks e. a., verschillen veel in hun doen en laten met de bevolking van Angkola. Daar, waar ons Bestuur is gevestigd, zijn de verhoudingen, die het uitvloeisel zijn van gehandhaafde orde en rust duidelijk merkbaar; in de streken, waar het Christendom reeds vasten voet kreeg (het dal van Silindong bijv.) worden de toestanden gaandeweg gezonder, en zal men de heidensche gewoonten en gruwelen ook niet meer aantreffen, die men in het Noorden nog kan waarnemen. Wij stellen ons voor, slechts mededeelingen over die volksstammen te geven, die aan ons gezag onderworpen zijn.

De plaat, die ons eene voorstelling tracht te geven van een Battaksch dorp, 1) moet ons daarbij helpen. Het dorp onzer afbeelding moet gelegen zijn in de streken, waar het Nederlandsche Gouvernement reeds is gevestigd. Dit is o. m. te merken aan het ontbreken der schutting van stekelige bamboestokken, die vóór onze vestiging elk dorp omringde en het tot eene kleine vesting maakte. De aan ons gezag onderworpen dorpen zijn ook veel netter en ordelijker dan die, welke nog in de onafhankelijke gewesten worden aangetroffen. De kokospalmen, die in en om elk dorp worden gevonden, de koffietuinen in de rondte, de sagopalm-aanplantingen, zij getuigen van orde in aanleg en van eenige welvaart.

Vele dorpen hebben aanplantingen van komkommers, betel, suikerriet, ananas en tabak. Waar men sawahs aanleggen kan, worden zij aangetroffen; laat de streek de natte rijstcultuur, bij gebrek aan water, niet toe, dan teelt men de rijst op droge velden (ladangs); in de Toba-districten wordt als hoofdvoedsel veel gebruikt een soort zoete aardappelen (oebi, Bat. gadong).

Onze plaat geeft voorts duidelijk te zien, dat de woningen op palen van 4 tot 6 voet hoogte boven den grond uitkomende, gebouwd zijn. Dit is algemeen in de Battaklanden. In de Zuidelijke streken zijn de woningen klein, uitgenomen die der Hoofden; in de Noordelijke daarentegen heeft men woningen van wel 50 voet, waarin van 4 tot 6 familiën wonen. Op de palen is eene vloer van latten of dunne takken aangebracht, de wanden zijn hier van geplette, elders van gevlochten bamboe of somtijds ook van boomschors; slechts in enkele streken vindt men planken omwandingen. Onze plaat geeft een paar mannen te zien, die de omwanding van gevlochten bamboe herstellen; hetgeen op den grond ligt, en een mat toeschijnt, is blijkbaar een juist voltooid deel. De daken, met alang alang, palmbladeren of idjoek 2) (zooals onze plaat vertoont) bedekt, hebben aan beide zijden eene opgaande punt,

1) De naam Batta of Battah (uitgespr. als Battak) geldt eigenlijk voor scheldnaam, door de Maleiers aan het volk gegeven. De Battaks zelf noemen zich: Toba's.

2) Idjoek of gemoeti is de donkergrauwe, dradige stof, die bij wijze van steunblad om den voet der bladeren van den arèngpalm voorkomt.

hetgeen iets eigenaardigs aan den bouwtrant geeft. In sommige streken openbaart de aesthetische zin van het volk zich in snijwerk en bonte kleuren aan de stijlen der huizen. Vooral munten de woningen der Hoofden hierin uit. De ruimte onder de huizen is bestemd voor allerlei vuil en afval, hetgeen de inrichting der vloeren verklaarbaar maakt. Ook is de open ruimte onder den vloer de gewone verblijfplaats der kippen, die bij de Battaks veel worden gevonden. Enkele woningen hebben den vloer zoo hoog boven den beganen grond, dat men die ruimte als paardenstal kan gebruiken; in beschaafdere districten heeft men evenwel voor deze dieren afzonderlijke stallen.

Om de huizen te kunnen binnen komen, maakt men gebruik van een trap van zeer eenvoudige constructie; soms is dit een paal met inkepingen. Waar de beschaving reeds eenige vorderingen heeft gemaakt, is dit o. a. aan de zindelijkheid en de inrichting der woningen op te merken; in de Toba-districten bijv., zal men de huizen slechts door een luik, van onder aangebracht, kunnen binnenkomen. Worden in een dorp varkens gehouden, dan is dit een bewijs, dat de Mohammedanen hier niet den grootsten invloed hebben; gelijk bekend is, verbiedt de Islam het eten van zwijnenvleesch. In de nog niet aan ons onderworpen gewesten zijn de woningen buitengewoon onrein. Een controleur, die het Pane- en Bila-stroomgebied heeft bezocht en de daar woonachtige Battak-stammen nauwkeurig heeft bestudeerd, deelt daarover het volgende mede:

«De huizen gelijken holen, de hoeken «der vertrekken zijn vol spinnewebben, «de wanden met kalk besmeerd, de vloer «vol sirih-speeksel en kippendrek. Van de «kookplaats in een der hoeken en be«staande uit een vierkant vak van klei, «waarop zich steenen bevinden, om de «potten en pannen te kook te zetten, «wordt overvloedige rook in de vertrekken «verspreid, die maar door reten en ope«ningen haar weg vinden moet. Men vinde «het dan ook niet vreemd, overal aan «wanden en balken roet te zien. Door een «en ander wordt het verklaarbaar, dat er «van zuivere lucht bijna geen sprake is «en men vraagt zich met reden af, hoe «hier nog menschen wonen kunnen. Schrikt «men er al niet voor terug, een huis bin«nen te gaan, met zekere beklemdheid «berust men er in, zulk een huis tot nacht«verblijf te moeten aannemen. Want ver«raderlijk sluipen duizendpooten en schor«pioenen rond en trachten tusschen al «dat vuil iets van hun gading te vinden; «mieren bouwen er loopgraven en nemen «hunne gangen over den mensch heen; «kakkerlakken vliegen onbehouwen heen «en weer; muizen drijven er ongestoord «hun spel; en daarenboven nog luizen, «die zich wellustig verbergen in alles wat «schoon mag heeten. Denkt men aan deze «ongeriefelijkheden, dan is het niet mo«gelijk den slaap te vatten. Is men evenwel «gelukkig genoeg, om in Morpheus' ar«men vergetelheid te vinden, dan wordt «men na eenige uren van zoete rust plot«seling gewekt door den beet van een «schorpioen, van een duizendpoot of van «eene muis, die aan de teenen zit te krab«belen; of van eene mier, die men in haar «rusteloos heen en weder gaan gestoord «heeft. Toch weten de Battaks daarvan «niets; zelden bespeuren zij deze ongerie«felijkheden, óf zij zijn er ongevoelig voor, «óf zij zijn er aan gewoon geraakt.» 1)

Zulke toestanden komen in de afdeelingen, onder ons Bestuur, niet meer zoo voor; de beschaving en het Christendom zijn daar reeds te ver gevorderd en hebben gelukkig dergelijke misstanden reeds ten deele opgeruimd.

Tusschen de woningen van een Battaksch dorp bevinden zich hier en daar kleine schuurtjes, rijstschuurtjes geheeten. Op onze afbeelding komen er een paar voor. Bij eene oppervlakte van ± 4 M²., zijn zij op dezelfde hoogte

1) *Tijdschr.* Aardr. Genootschap, 1886, Serie II, deel III, bladz. 259.

als de huizen gebouwd en dienen zij tot het bewaren van den rijstoogst. In elke kampong bevindt zich voorts een gebouw, dat den naam draagt van soppo. Hier open, in andere districten geheel of gedeeltelijk met eene omwanding voorzien, hebben zij eene lengte van 8 à 10 M. De soppo dient voor volksvergaderingen en samenkomsten; ook is zij bestemd voor logies van gasten. Tevens is zij het verblijf der jonge, ongehuwde mannen. Is de soppo van eene zoldering voorzien, dan wordt daar de rijst- of djagongvoorraad van het hoofd der plaats opgeslagen. Veelal zijn de soppo's aan de stijlen en wanden niet onbevallig met snijwerk, lange horens of hertengeweien versierd; de punten der daken dragen meermalen karbouwenkoppen.

Maatschappelijke verhoudingen. De Battaks zijn geen nomaden, gewoonlijk leggen zij zich in hun vruchtbaar land toe op den akkerbouw. Toch vindt men er ook veel smeden en pottenbakkers. Ofschoon de bevolking in standen is gesplitst, is de afscheiding niet zeer merkbaar. Hoe meer men naar 't Zuiden komt, des te meer beteekenis heeft de macht der radja's. In Mandheling bijv., is de pracht der vorsten grooter dan in de Toba-districten. Vooral komt deze uit bij bijzondere gelegenheden, begrafenissen als anderszins. De vrouw heeft bij de Battaks eene betere maatschappelijke positie dan bij de Maleiers. Wel is de vrouw de dienares des mans, en moet zij hard werken, doch de man onttrekt zich niet aan den arbeid. In den regel evenwel handhaaft de vrouw hare zelfstandigheid tegenover den echtvriend met goed gevolg. Ook spreekt zij als meisje in zake het huwelijk een woordje mee. De vrouw wordt voor eene groote som gelds, als bruidschat aan den vader van het meisje af te dragen, gekocht. Juist daarom wordt echtbreuk met zware straffen bedreigd. Vóór het huwelijk is het leven der Battaks ver van rein; jongens en meisjes verkeeren zeer vrij met elkander, en, hoewel de jonge meisjes in sommige streken onder het opzicht eener eerbare weduwe, in andere onder dat van den radja staan, genieten zij in den tijd vóór het huwelijk allerlei vrijheden, tengevolge waarvan zij het huwelijk zoo lang mogelijk uitstellen. Dit laatste geldt voor de Toba-districten, in Silindong huwen de meisjes te bekwamer tijd. Eenmaal gehuwd, gedoogt dezelfde adat, die haar vroeger de meest mogelijke vrijheid gaf, deze niet meer en is zij de ondergeschikte des mans. Allerlei huiswerk wordt haar opgedragen: het rijststampen, de zorg voor het middageten, het bewerken van djagong-veld, sawah of ladang, waarbij de man evenwel het zwaarste voor zijne rekening neemt. Deze brengt overigens zijn tijd door met inzamelen van toeak (palmwijn), jagen, visschen, luieren, of twistgesprekken voeren in de soppo; ook zoekt hij soms koeliearbeid aan de kusten. In de Nederlandsche Afdeelingen heeft hij tevens verplichte diensten in koffietuinen of aan de wegen te verrichten.

Karakter der Battaks. Hoewel in hoofdzaken alle Battaks enkele karaktertrekken gemeen hebben, is er nog al eenig onderscheid bij de verschillende stammen. Hier komt bijv. de neiging tot stelen meer aan den dag dan daar; ginds wordt de eerlijkheid meer betracht dan elders. Over het algemeen zijn zij allen openhartig, vrijheidlievend en dus niet kruipend, hoezeer niet onbeleefd. Werkzaamheid kan men hun niet ontzeggen, doch de vrouwen zijn ijveriger dan de mannen, die nog wel eens op hun gemak luieren kunnen. *Spaarzaamheid* wordt weinig aangetroffen. De Battaks zijn trotsch op

hunne kinderen; een huwelijk zonder kinderen wordt niet alleen als schande geacht, maar ook als bewijs van armoede beschouwd. De meeste huwelijken zijn dan ook rijk met kinderen gezegend. Eene hunner hoofdneigingen is de zucht tot spelen. Het dobbel- en kaartspel bijv., heeft zeer snel zijn weg bij hen gevonden; in de streken, waar ons Bestuur nog niet gevestigd is, zijn de hanengevechten, die met buitengewonen hartstocht worden gehouden, nog al veelvuldig; daar deze zooveel aanleiding gaven tot twisten, zelfs van dorpen tegen dorpen, zijn zij door ons Bestuur verboden. Een aangeboren karaktertrek der Battaks is hun zucht om gelijk te willen hebben. Gaarne zal een Battak een zaakje bepleiten, en verwondelijk is dan de spitsvondigheid, die hij daarbij ten toon spreidt. Het is eene bijzondere gave van hem, eene eenvoudige zaak zoo ingewikkeld te maken, dat de beoordeelaars zich laten verschalken, zoodat daarover soms vergaderingen belegd moeten worden, terwijl de kwestie terstond tot oplossing gebracht had kunnen worden. Daarbij vertoont hij dan gewoonlijk zijn redenaarstalent op luidruchtige wijze, gesticuleert op allerlei manier, dreigt, smeekt, put zich niet zelden uit, alsof het de belangrijkste zaak der wereld geldt. Ook onder de vrouwen vindt men goede praatsters, die in hare zaak uitnemend het woord kunnen voeren, en meermalen met tranen en andere hulpmiddelen, uitstekend het hart harer rechters weten te vermurwen.

Dankbaarheid is bij den heidenschen Battak eene onbekende zaak. Een hoofd bijv., is verplicht zijne onderdanen te helpen, doch dit geschiedt uit plicht of vrees, niet uit liefde. Iemand, die een Battak van eene ziekte geneest, zal met geschenken overladen worden, evenwel niet uit dankbaarheid, doch opdat de schutsgeesten van zijn geneesheer hem ook in het vervolg niet zullen verlaten; derhalve zuiver uit eigenbelang. Om die reden is trouw ook eene onbekende zaak. Brengt het eigenbelang mede, trouw te zijn, dan is de Battak het, anders niet. Wordt zijne hulp begeerd, hij zal die verleenen; doch hij ontziet zich niet, anderer hulp te eischen, wanneer hij die behoeft.

De Battak, ofschoon de opium hem niet aantrekt, heeft veel neiging tot drinken, waartoe hij toeak (palmwijn) gebruikt. Bij feestelijkheden zal hij zich niet zelden aan het overmatig gebruik te buiten gaan. In zijn roes wordt hij gevaarlijk, en dit te meer, wanneer hij door zijn spel- en dobbelzucht zich laat vervoeren.

Godsdienst der Battaks. De Battak is zeer bijgeloovig. Hij gelooft aan goede en kwade dagen, aan voorteekens en dergelijke; hij stelt een groot vertrouwen in hen, die door allerlei middelen de wereld der geheimen voor hem kunnen ontsluieren. Vandaar, dat de datoe's en sibaso's zulk een grooten invloed uitoefenen. De datoe's zijn eigenlijk tooverdokters; zij bezitten de wetenschap der geneeskunde en wichelarij. Zou men bij de Battaks van priesters kunnen spreken, dan zouden de datoe's dien naam verdienen. De datoe is de hoofdpersoon bij alle publieke offeranden; hij weet van elke ziekte het verloop mee te deelen en zijne uitspraken luiden als orakeltaal. Hij is de droomenuitlegger, weet minnedranken te bereiden en is de man, die de ongeluks- en geluksdagen vaststelt. Bij al zijne verrichtingen gebruikt hij de wichelboeken en -tafels, die in het Battaksch letterschrift geschreven, met zorg bewaard worden. In oorlogstijd is hij de vraagbaak. Door zijn ingetogen leven, meestal in afzondering gesleten, oefent hij een grooten invloed op de bevolking uit.

Een sibaso is een niet minder gewichtig persoon; om zoo te zeggen, een medium tusschen de geesten- en menschenwereld. Hij leeft te midden zijner dorpsgenooten. Daar hij plotseling kan worden opgewekt tot eene groote helderziendheid en vatbaarheid, om zich met de geesten te onderhouden, speelt hij als voorspeller van de toekomst eene groote rol in de samenleving. Ook roept hij de geesten op, wanneer hij daartoe wordt ontboden. Op allerlei wijzen, door wonderlijke kleeding, stuiptrekkende bewegingen, gebruik van olie, sirih en andere ingrediënten, het slaken van kreten en het knarsen der tanden, brengt hij onder het slaan op trommels de aanwezigen in den waan, dat hij de geesten tot zijne werktuigen maakt, en dat zij hem dan alle begeerde openbaringen doen. Na de ontvangen openbaring is de sibaso lijdelijk als een kind, een natuurlijk gevolg van de overmatige spanning, waarin hij verkeerde.

De geesten (begoe's), het blijkt reeds uit het voorafgaande, spelen bij den Battak eene groote rol. Men onderscheidt goede en kwade geesten, geesten van afgestorven bloedverwanten (soemàngot) en geesten, die beschermers zijn van het individu. Ziekten worden door geesten veroorzaakt, en voor herstel worden de datoe's geraadpleegd. Allerlei offers brengt men hun; offers voor gestorvenen, offers voor het ongedierte, offers, om zich in den oorlog onkwetsbaar te maken, enz. Aan hunne graven besteden de Battaks bijzonder groote zorg; dit geschiedt vooral om de nagedachtenis der overledenen te eeren. Zij gelooven ook, dat de geesten der afgestorvenen verhuizen kunnen, zoodat zij ten laatste in den hoogsten hemel terecht komen. Sterft iemand van aanzien, dan worden op groote schaal, onder muziek en dans feesten aangericht, en dit alles, opdat de booze geest, die den dood veroorzaakte, den levenden geen kwaad zal berokkenen.

Volgens de voorstellingen der Battaks bestaat de wereld uit drie verdiepingen. De eerste (opperste) hemel is de woonplaats der goden; de tweede is de aarde, de verblijfplaats der menschen; de derde, die der geesten. In den oppersten hemel wonen de drie goden: Bataragoeroe, Soripada en Mangalaboelan. Bataragoeroe is de Schepper van alles, doch hij houdt zich op den achtergrond en bestuurt van uit de hoogte. In zijne plaats zijn de geesten en goden (sombaon's) aangewezen, om het lot en het leven der menschen te regelen. Op aarde heerschen de goden slechts bij enkele gelegenheden, daarentegen worden de stemmen der geesten gehoord in het ruischen van de boomen in de bosschen; in het murmelen der beken; in de klanken, die de stilte der eenzaamheid verbreken; in het geschreeuw der vogels; in het knappen en sissen van het vuur, enz. Zij zijn de uitvoerders van den wil der goden en de leiders van het menschelijk lot. Wij vinden hier, gelijk elders, eene verpersoonlijking van natuurkrachten (animisme) terug, waardoor dit aantrekkelijke volk voortdurend in angst en spanning wordt gehouden. Afgodstempels worden niet aangetroffen; wel vindt men beeldjes, hetzij boven de deuren der huizen, bij den ingang der dorpen, of in daartoe ingerichte woningen. Deze beeldjes bedoelen eene bescherming tegen de booze geesten; om die reden hebben zij ook een schild in de eene, en een zwaard in de andere hand.

Het menscheneten. Wij moeten ten slotte, vóór wij over den zendings-

arbeid spreken, nog stil staan bij de afschuwelijke gewoonte van het menscheneten, waardoor de Battaks reeds zoolang eene verschrikking waren voor reizigers. Hoewel bij het doordringen der beschaving deze gewoonte tot de geschiedenis gaat behooren, komt ze in enkele streken, zeer waarschijnlijk in de onafhankelijke landen, nog wel voor. Het slachtoffer wordt meestal buiten de kampong aan een paal gebonden en door den aangewezen persoon of door den Radja, die daarbij eerst eene redevoering houdt, met lanssteken gedood. Geldt het een krijgsgevangene, dan wordt deze niet eerst gedood, maar de ooren, de vleezige deelen der vingers, stukken uit de wangen worden achtereenvolgens uit het lichaam gesneden, totdat een der edele deelen getroffen wordt en de dood aan het verschrikkelijk lijden een eind maakt. Soms treedt deze pas na 2 of 3 dagen in. De uitgesneden stukken vleesch worden een oogenblik boven een vuur gehouden om ze te roosteren, en daarna met toevoeging eener goede dosis zout en lombok opgegeten.

Met reden mag men naar de oorzaak van dit kannibalisme vragen. Sommigen meenen hierin eene strafrechtelijke executie te kunnen zien, daar slechts krijgsgevangenen en hun, die wegens bloedwraak strafbaar waren geworden, dit lot beschoren werd. Anderen achtten de gewoonte eene openbaring van blinden hartstocht, om wreedheden te bedrijven; weer anderen, onder wie Bickmore 1), meenden, dat de Battaks het menschenvleesch wegens zijne smakelijkheid begeerden en het zelfs boven varkensvleesch verkozen. Het is mogelijk, dat voor ieder dezer meeningen wel wat te zeggen valt, of dat daardoor de bestaande gebruiken bestendigd zijn. Het is misschien juister den grond voor het kannibalisme te zoeken in den godsdienst, waarmee het kennelijk samenhangt. Zoo deelt prof. Wilken in zijne verhandeling over: «*De schedelvereering bij de volken van den Indischen Archipel*» 2) mee, dat de Battaks van overoude tijden reeds het vleesch van gevangenen opaten en den schedel bewaarden. Hierom was het dan te doen, want «*zij stellen dien op hoogen prijs en gebruiken hem als betaalmiddel, zoodat hij, die de meeste schedels bezit, als de rijkste beschouwd wordt.*» De zendelingen Burton en Ward bevestigen dit getuigenis, door mede te deelen, dat de Battaks de schedels van in den krijg gevallen vijanden op de zolderingen der soppo's bewaarden. Moge de grond van dit kannibalisme gelegen zijn in hun godsdienst, het moet erkend worden, dat deze handelwijze langzamerhand ontaard is in bloote wraakneming, waarmee zij òf vijanden, òf hen, die op andere wijze gestraft moesten worden, wilden treffen.

Gelukkig zal men het vinden, dat de gewoonte niet meer voorkomt, waar ons gezag gevestigd raakt. Moge zij nog een overblijfsel zijn van vroegere tijden, die, gelijk dit bij meer kannibalen bleek, door den invloed met andere volken gaandeweg afgeschaft is, dan moet men zich in elk geval verheugen, dat de Battaks, bij wie deze gewoonte door de afzondering, waarin zij langen tijd leefden, zoo lang kon stand houden, nu meer en meer in het verkeer opgenomen worden. Het meest afdoende middel, om tot hare afschaffing te

1) Bickmore, Travels in the East Indian Archipelago, pag. 446.
1) Bijdr. tot de Taal- en Volkenkunde van Nederl.-Indië door het Kon. Instituut 5e volgreeks, 4e deel, bl. 102.

geraken, evenwel zal wel wezen, dat de Battaks allen Christenen worden, gelijk dit in vele landschappen reeds gezien wordt. Gelijk wij boven reeds opmerkten, (bl. 187) ware het te hopen, dat de Christianiseering der nog heidensche Battaks kon plaats vinden vóór de vestiging van ons Bestuur.

De Zending onder de Battaks. Niet onduidelijk is het merkbaar, dat de Nederlandsche politiek eene Christianisatie der Battaks gaarne ziet, al kan zij officieël moeilijk den wensch daartoe uiten. De voorkomendheid, waarmee de zendelingen van het Rijnsche Genootschap door het Nederlandsch Bestuur behandeld worden, de waardeering, die het werk dezer mannen over het algemeen bij de besturende ambtenaren ondervindt, doen duidelijk zien, dat het Gouvernement eene Christianisatie meer in zijn belang acht, dan een overgang tot den Islam. De goede klank, dien ons Bestuur bij de nog onafhankelijke Battaks heeft, doet zijne werking, zoodra zich de zendelingen in eene niet bezette streek nederzetten. Het is dezen zendelingen gelukkig om hoogere motieven te doen bij hunne pogingen tot evangelisatie dan om wegbereiders te wezen voor ons Gouvernement, maar den indirecten steun, dien zij daardoor niettemin in hun arbeid genieten, mag men niet gering tellen.

Wij willen bij de werkzaamheden dezer mannen een oogenblik verwijlen. Een historisch overzicht te geven, ligt niet in onze bedoeling; wij stippen slechts een en ander aan.

Bekend is het, dat dit veld gekozen werd, nadat Borneo in 1859 opgegeven moest worden. De keuze werd hoofdzakelijk gedaan tengevolge van den arbeid, die door den geleerden Dr. N. van der Tuuk, als afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap was verricht. Deze had nl. een woordenboek, een leesboek en eenige gedeelten van den Bijbel in het Toba-dialect bewerkt. Eene belangrijke voorbereiding tot het werk was dus geschied. Reeds waren de zendelingen v. Asselt, Betz en Dammerboer, door Ds. Witteveen uitgezonden, hier sedert 1856 met hun evangelisatie-arbeid begonnen. Tengevolge van eenig overleg gingen van Asselt en Betz over tot het Rijnsche Genootschap, en Dammerboer tot het Java-Comité. In eene volgende schets zullen wij ons bij den arbeid van het Java-Comité bepalen; wij laten dien dus voorloopig rusten. Zend. van Asselt en Betz waren bij de komst der Rijnsche broeders dezen laatsten buitengewoon welkome gidsen. Vooral zend. van Asselt, die de taal der Battaks goed sprak, (jammer, dat zend. Betz reeds spoedig wegens ziekte moest terugkeeren) heeft, naar het getuigenis van Dr. Schreiber, een groot aandeel in den aanvankelijk voorspoedigen gang der zaken. « Zonder twijfel is aan zijn arbeid een deel van de latere resultaten toe te schrijven. » De arbeid werd aangevangen op het plateau van Sipirok, waar van Asselt reeds begonnen was; het eerste station was Sipirok, spoedig vermeerderd met andere, als: Boengabondar, Pangaloan en Sigompoelan. **Het Barmer Genootschap**, dit moet erkend worden, heeft deze Zending met groote kracht en toewijding gediend; voortdurend zond het nieuwe krachten, die allen met niet genoeg te waardeeren ijver zich de belangen aantrokken.

Toch bleek het dra, dat het Mohammedanisme een belangrijk struikelblok voor de Christianisatie was. Vreemd mag het dan ook niet heeten, dat zendeling Nommensen, zonder de werkzaamheden in Sipirok gestaakt te

willen zien, het dal Silindong en de districten van het Toba-Meer als geschikter terrein uitkoos. In 1863 ondernam hij eene reis naar Silindong en zette zich begin 1864 daar neder. Wij willen, door het noemen van zend. Nommensen niet in het minst te kort doen aan den arbeid der vele Broeders, die reeds op dezen akker werkten en voortdurend bleven toevloeien; wij stellen ons niet voor, gelijk wij reeds opmerkten, een historisch verloop te geven. Toch zal niemand het wraken, dat wij bij Nommensen's arbeid eenigszins langer stilstaan; een ieder toch, die van de ontwikkeling dezer Zending kennis nam, zal weten, dat hij een man is, die telkens nieuwe wegen opende en hierbij met eene onverschrokkenheid optrad, die ieder verbaast. Zijne handelingen worden alleen verklaarbaar door zijn onwrikbaar geloof in Gods bijstand: tallooze malen toch heeft hij dien bij zijn werk ondervonden. Een paar staaltjes ter toelichting.

Toen zendeling Nommensen verlof tot den bouw eener woning had verkregen, werden hem allerlei zwarigheden voor het verkrijgen van bouwmateriaal in den weg gelegd; twisten, dreigen zonder eind. Door onverstoorbare kalmte en vriendelijke gelatenheid gelukte het hem eindelijk de Battaks te bewegen, den bouw te laten doorgaan. Hij schertste met hen, speelde hun iets voor op de viool, wist ze telkenmale in goeden luim te brengen, wanneer zij met woedende gebaren op hem losstormden en eens zelfs uitriepen: «Wij hakken «u de beenen af en werpen u in de rivier!» Heel kalm glimlachte hij tegen hen en zeide: «Maar vrienden! dat meent ge im«mers niet!»

Toch waren hunne dreigementen ernstig gemeend, en bleef het niet alleen bij woorden. Zoo hadden enkelen in alle stilte bij zijne afwezigheid de rottanstrikken, waarmee hij de dwarsbalken aan het geraamte van zijn dak had bevestigd, doorgesneden, opdat bij eene mogelijke beweging, hetzij rukwind als anderszins, dit dak op hem storten en hem verpletteren mocht. Gansch ongedacht merkt Nommensen dit op, toen hij, vermoeid thuis komende, in liggende houding naar boven kijkt, en de rottanstrikken doorgesneden ziet. Hij staat reeds op om het huis te verlaten, toen juist de inlanders uit de kampong door het uiten van een bepaalden kreet te kennen geven, dat zij eene aardbeving voelden. Dit was werkelijk het geval, want de grond was aan het schokken. Pas heeft Nommensen met zijn jongen het huis verlaten, of met krakend geweld stort het dak ineen.

Een ander maal had een datoe, tevens een Hoofd, een snel werkend vergift in zijne brei gemengd. Terwijl de jongen des zendelings met de vervaardiging van de *spijs bezig* was, kwam de datoe in het *achterhuis bij hem*, en begeerde, naar hij voorgaf, zijn meester even te spreken. De jongen zeide niet weg te kunnen van zijn kooksel, waarop de datoe aanbood, het werk van hem over te nemen, als hij zijn pandita maar eens even wilde roepen. De jongen gaf den lepel, waarmee de brei geroerd werd, over aan den datoe, die, alleen zijnde, het vergift in de brei mengde. Toch ondervond Nommensen niet het minste leed van het vergift. De datoe ging met zorg na, of de «blanke man» niet ongesteld werd; dat hij hierin teleurgesteld werd, bracht hem tot nadenken en had zijne bekeering ten gevolge. Eenige maanden later vertelde de datoe aan Nommensen zelf het verloop der zaak.

Een groot bewijs van onverschrokkenheid en tegenwoordigheid van geest toont het volgende feit, dat einde 1864 plaats had. Er zou in het dorpje, waar N. zich onlangs had gevestigd, een groot feest aan den sombaon gegeven worden. Naar oude gewoonte werd dan een karbouw, aan een paal vastgebonden, aan den sombaon ten offer gebracht. Met lanssteken werd deze eerst gedood en bij de offerande werd dan tevens een slaaf gevoegd, die eveneens zijn leven moest laten. Dit ophanden zijnde feest lokte vele radja's uit den omtrek naar het dorp; zelfs uit de omgeving van het Toba-Meer zou men aan de plechtigheid deelnemen. Nommensen, hiervan kennis genomen hebbende, wilde in Gods kracht beproeven, deze gruwelijke openbaring van het heidendom, waarmee een menschenleven gemoeid was, vrijmoedig te bestrijden. Hoewel een paar radja's, die hem eenigszins bevriend waren, en wien hij van zijn voornemen kennis gegeven had, hem zijn plan zeer sterk ontrieden, bleef hij bij zijn voornemen, en begaf zich zeer vroeg met zijn jongen naar de markt, vóór dat iemand der verwachte gasten daar aanwezig was. De jongen moest zijn bamboe-

leuningstoel meenemen, en Nommensen liet dien midden op de markt nederzetten. Weldra kwam een radja opdagen, gewapend en wel. Terstond treedt Nommensen op hem toe en, zonder veel omhaal van woorden, verplicht hij dezen, zijne wapens af te leggen, die door den jongen aan het eind van het plein op zijn meesters aanwijzing moesten bewaard worden. Verbluft over het dictatoriaal optreden van den Europeaan, gehoorzaamt de radja. Elke volgend aankomende wordt op gelijke wijze door Nommensen toegesproken en, waar wellicht een enkele talmt, oefenen de reeds ontwapende radja's door hunne houding invloed op den aarzelende uit, en geschiedt des zendelings wil. Natuurlijk, dat de ontwapende radja's geen lust hadden het zich te bekennen, overbluft te zijn door den « blanken man »; zij werden dus eigenlijk diens bondgenooten. Eéne afdeeling, nl. de bewoners der kampong Hoeta barat, begeerde de wapens te behouden, en deze trok zich daarna in het bosch terug. Toen langzamerhand het plein vol was, en het feest een aanvang zou nemen, werd de karbouw opgeleid en, met een ring in den neus vastgebonden aan den paal. Thans neemt de sibaso de leiding op zich en deze, als het medium waardoor de sombaon spreekt, leidt, na zich met allerlei lichaamsverwringingen in de vereischte stemming gebracht te hebben, dien god sprekende in. Met allerlei vragen en mededeelingen geeft de sombaon verschillende aanwijzingen. « De man, die het land kwam bezien, is oorzaak van het misgewas; hij verwacht, dat zijne kinderen zich niet aan vreemden zullen toevertrouwen, enz. » Hij (de sombaon) begeert ten slotte, dat men hem den buffel zal brengen, natuurlijk naar de oude, bestaande gewoonten, d. w. z. begeleid door een mensch, die ook als offer zou moeten vallen. Niemand twijfelde er aan, of de blanke man was door de aanduidingen van den sibaso als het offer bedoeld; ook Nommensen zelf begreep, dat hij het offer zou zijn. Met de grootste kalmte had Nommensen, op zijn leuningstoel gezeten, het geheele verloop aangezien; toch had hij niet de minste vrees verraden. Op dit beslissende oogenblik evenwel staat hij op en spreekt de menigte aan. « Wel, » zegt hij, « gijlieden meent, dat de geest van «uw grootvader (zoo noemen de Battaks «hunne goden), die het wel met u meent, «thans heeft gesproken. Doch! laat mij «eens wat zeggen. Ik zag onlangs een paar «kinderen met steentjes spelen, en de «werkelijke grootvader kwam daar juist «voorbij en gaf den jongens de waarschu«wing voorzichtig te zijn, want zij zouden «elkaar wel eens in de oogen gooien kun«nen. Als nu een wezenlijke grootvader «al die bezorgdheid voor zijn kleinkinderen «heeft, en gij allen zoudt immers evenzoo «doen? (toestemming), — dan kan toch «uw sombaon geen goede grootvader «zijn, want hij begeert het leven van een «mensch. Het is dan ook geen goede geest, «die zegt gesproken te hebben, ik weet «dit beter: hij is de menschenmoorder van «den beginne. Daarom volgt zijn raad niet «op, en laat hem met den karbouw tevre«den zijn. » Overbluft zwijgt de sibaso, en de verzamelde radja's stemmen met dit staaltje van verpletterende logica lachende in, en vinden, dat de blanke man gelijk hebben kan. De karbouw zal het dus alleen zijn en, naar de gebruikelijke gewoonten, wordt nu het dier door spietsen geprikkeld. Brullende loopt het dier in een cirkel rondom de paal, schuw elken nieuwen lansstoot afwachtende. Al joelende en juichende windt zich de menigte op, tot ten laatste de karbouw het leven laat. Door deze juichtonen opgewekt, komen de eerst afwezige Hoeta-baraters naderbij, en schieten hunne geweren af, daarmee eene uitdaging bedoelende. Op eens wordt de wilde menigte daardoor opgewekt en wil naar de wapens grijpen. Natuurlijk, dat zij thans naar de plaats stormen, waarheen Nommensen ze had laten brengen, en onder onbeschrijflelijk gewoel neemt ieder maar het wapen, dat hij krijgen kan, en vliegt hollende het marktplein af, om de beleedigers te straffen. Dra is het marktplein leeg en Nommensen blijft met zijn jongen bij den dooden buffel alleen over. Het gevecht, dat men zich voorstelde, had niet veel te beteekenen, en de rust keert spoedig weer. — Dit optreden van Nommensen had evenwel op de bevolking een grooten indruk gemaakt, en weldra bleek het den zendeling, hoezeer hij in de oogen van het volk als een orgaan van den goeden sombaon (grootvader) werd aangezien.

Toen het volgende jaar eene pokkenepidemie uitbrak, bewezen de zendelingen door hunne hulp, dat zij ook met der daad barmhartigheid konden bewijzen; de genezing van velen door hunne zorg, deed het vertrouwen in de zendelingen zeer rijzen.

Het zal niet noodig zijn, er op te wijzen, dat menige tegenstand nog te overwinnen viel, vóór het Christendom baan brak. Ging er een persoon tot

de zendelingen over, dan werd dit als verraad aan den stam beschouwd; men stootte den bekeerling uit de gemeenschap met de opmerking, dat hij, die niet meer aan de offers wenschte deel te nemen, ook geen recht op de akkers in de dorpen behoefde te doen gelden. Tengevolge daarvan zagen de zendelingen zich wel genoodzaakt, deze uitgestootenen tot zich te nemen, en hun vergoeding te schenken uit hetgeen zij zich eerst door aankoop moesten verschaffen. Menigeen, die zich liever op deze wijze van het noodige voorzag, is toen wel schijnbaar uit overtuiging, doch eigenlijk uit berekening toegetreden, en niet weinig moeite kostte het den zendelingen, het kaf van het koren te onderscheiden. Gelukkig, dat de tegenstand gaandeweg verminderde, sinds men de bedoelingen der zendelingen beter leerde kennen.

Vooral kwam het in Silindong uit, dat daar, waar de Maleiers nog niet doorgedrongen waren, de arbeid veel meer vrucht opleverde. Ook bleek het, dat de inlandsche helpers, die men reeds in Sipirok op het station Prau Sorat onder leiding van zendeling Schreiber was beginnen te vormen, voor den arbeid in Silindong moeilijk gebruikt konden worden, aangezien eene min of meer vijandige stemming, die tusschen de Zuidelijke en Noordelijke gewesten heerschte, voor de welwillende ontvangst belemmerend was. Om die reden trachtte men zich in Silindong door eene «wandelschool» te helpen. De jongelingen, voor helper geschikt bevonden, (en de Silindongers bleken hiervoor beter te zijn dan die uit het Sipiroksche), reisden van den eenen zendeling naar den anderen, totdat ook in Silindong, in 1877, te Pantjoer na Pitoe een seminarie opgericht werd, hetgeen tot nu de opleidingsschool is gebleven. 1) Vergelijkenderwijs zijn de resultaten in Silindong gunstiger dan die in Sipirok. Hoofdzakelijk is dit toe te schrijven aan den tegenstand, dien de Islam in Sipirok te overwinnen geeft. De spot, dien de Christenen of zij, die genegen bevonden worden, toe te treden, te verduren hebben, is niet gering; daarbij moet men nog voegen de omstandigheid, dat het volk in de handen zijner Hoofden is, en het dus niet gemakkelijk overgaat tot het aannemen van een anderen godsdienst, dan deze belijden. De Mohammedanen beschouwen het Christendom als eene verouderde zaak: een godsdienst, dien God door een nieuwen vervangen moest. Hoe dwaas is het niet, zoo oordeelt men, dat hunne landgenooten nog vertrouwen stellen op menschen, wier Heer aan een kruis hing. De profeet Jezus (Nobi Isa) is een ster, die reeds ondergegaan is, die in zijn tijd wel barmhartig was jegens de armen en daarom misschien wel een goede man was, doch bij Mohammed ver in de schaduw blijft. Met Mohammed evenwel gaan zij van trap tot trap in den hemel, waarin hun alles zal ten deel vallen, wat een Battak maar verlangen kan. Hij is bovendien de Trooster, dien Jezus zelf beloofde te zenden. De omstandigheid, dat tijdens Nommensen in Silindong zijn arbeid begon, de Islam daar nog niet doorgedrongen was, heeft veroorzaakt, dat thans in geheel Silindong alle hoofden tot op één na, Christenen zijn, en hierdoor zijn de Battaks voor vele beleedigingen, die zij in Sipirok nog te verduren

1) Het seminarie te Prau Sorat is na het vertrek van zend. Schreiber in 1873, langzamerhand achteruitgegaan en eindelijk opgeheven.

hebben, gespaard. Een Christen vindt, ook al is zijn recht zoo klaar als de dag, geen ondersteuning bij zijn Mohammedaansch hoofd in Silindong kan dit niet meer voorkomen. Niettemin draagt de prediking in Sipirok ook goede vruchten.

De arbeid in Sipirok. Laat mij een en ander van een ooggetuige 1) mogen overnemen:

«Een aardige en weldadige aanblik le«verde uit de controleurswoning het Chris«tenkerkje van Sipirok met het nabijge«legen zendelingshuis en de omliggende «woningen. De witte kerk met haar lagen, «spitsen toren, sprekend op een Hollandsch «bedehuis gelijkende, de zendelingswoning «met haar tuin, die onmiddellijk aan eene «Hollandsche dorpspastorie deed denken, «de nederige stulpjes in de nabijheid daar«van, en daarbij de verkwikkelijke gewaar«wording van de frissche koelte, had ons «in de verbeelding kunnen brengen, in het «goede vaderland als met een tooverslag «verplaatst te zijn. Tegen het vallen van «den avond vernamen wij het zacht en «welluidend klokgelui, dat ons als een «verteederende Christengroet van verre, «dierbare plekjes in de ooren klonk. De «Christengemeente van Sipirok wordt «door dit gelui elken avond opgeroepen «tot eene korte Andachtsübung, «zooals haar leeraar zich uitdrukte, op «hetzelfde uur ongeveer, dat de Moham«medaansche gemeente zich naar haar «bedehuis begeeft. Wij mochten het ge«noegen smaken eene godsdienstoefening «van de Sipiroksche Christengemeente «bij te wonen. De vrij groote kerk was «geheel gevuld. Er waren zeker bij de «driehonderd menschen, mannen, vrou«wen en kinderen, die dicht opeengedron«gen zaten, zoodat de atmosfeer, die wij «hier inademden, nu juist niet frisch ge«noemd kon worden. Tot verbazing der «Europeesche bezoekers, en ongetwijfeld «te hunner eere, begon de dienst met het «zingen van een Hollandsch psalmvers (Ps. «68 : 10). De zendeling zeide telkens bij «het eindigen van een regel de eerste «woorden van den volgenden aan de ge«meente voor, maar voor de meesten was «deze tegemoetkoming niet eens noodig, «hoewel het Hollandsch niet door hen werd «verstaan en zij de woorden dus bloot «werktuigelijk zongen. Ook de Battaksche «liederen, aangeheven gedurende de gods«dienstoefening, die natuurlijk ook in de «taal der inlanders plaats vond, werden «door de gemeente bijna geheel uit het «hoofd gezongen. Ik vond het eene geluk«kige gedachte, dat men deze gezangen «van levendige, opgewekte melodieën in «eene snelle maat had voorzien, zoodat «men ze in hun geheel kon laten zingen, «gelijk dit geschiedt met de liederen, die «in Spurgeon's «tabernacle» in Lon«den in gebruik zijn.

«De talrijke schare nam met eerbiedige «houding en vol aandacht aan de gods«dienstoefening deel, en het kwam mij «voor, dat hierdoor de leelijke en strakke «gelaatstrekken der mannen en vrouwen «eene zekere verzachting ondergingen en «een vriendelijker voorkomen kregen. On«derscheidene jongens hadden kleine kin«deren, in selendangs gebonden, achter «zich op den rug zitten, en deze kleinen «hielden zich zoo stil als muizen, terwijl «toch sommigen van hen klaar wakker, «warm en met de glinsterend zwarte oog«jes nieuwsgierig en verwonderd naar de «lichten in de kerk en de Europeesche «heeren en dames keken. Later zag ik «deze eigenaardige manier, om kleine kin«deren op den rug van jongens te binden, «ook op de Zendingsscholen toegepast, en «de jeugdige Battakjes zaten daar, zelfs «twee à drie uren achtereen, doodstil met «hunne naakte, mollige lichaampjes tegen «de warme, eveneens naakte ruggen hun«ner broeders aangedrukt, terwijl deze «laatsten met hun levend vrachtje even «ijverig zaten te schrijven of van buiten «te leeren als hunne onbelaste makkers. «De zendelingen vertelden mij, dat zij «bij hunne komst de gewoonte hadden «gevonden, om de jonge meisjes te belas«ten met het dragen der kleine broertjes «en zusjes, doch dat door hunne bemoeiin«gen de knapen deze taak van hunne zus«ters hadden overgenomen. Hoe gering «ook dit moge schijnen, er ligt een zeer «te waardeeren beginsel in opgesloten, den «jongen Battak reeds vroeg te gewennen «aan het ontlasten van den arbeid aan «het vrouwelijk geslacht, daar dit, gelijk, «bekend is, hiervan meer te torschen «heeft dan het mannelijk deel.

«....Het ontbreekt den Battaks aan een «levendig en fijn gevoel, zoodat zachtere «neigingen uiterst zeldzaam bij hen wor«den aangetroffen. Daarom is de hoop der «zendelingen ook gevestigd op de jeugd

1) Buijs.

«en zij maken allen zonder onderscheid «veel werk van de vorming der kinderen. «Niemand zal het dan ook afkeuren, dat «zij dezen zoo vroeg mogelijk op de school «zullen trachten te krijgen.

«Te Boengabondar zag ik er eene, «die aangename herinneringen bij mij heeft «achtergelaten. Het gebouw was geheel «gevuld, toen de kinderen naar binnen «waren gegaan en neergehurkt zaten voor «de lage bankjes, die tot schrijf- en lees- «tafels dienden. Lezen, schrijven, rekenen, «Bijbelsche geschiedenis en zang vormen «de vakken van het onderwijs. Inlandsche «meesters helpen met veel ijver den zen- «deling in de school tegen een klein salaris. «Het nederige gebouwtje zinkt als in 't «niet bij de groote, ruime en fraaie Gou- «vernementsschool, die sinds eenigen tijd «tegenover de Zendingsschool is verrezen. «Doch, in weerwil van het kleine lokaal, «de nette banken en de met milde, kwis- «tige hand verstrekte leermiddelen, had- «den slechts weinigen er hunne kinderen «heengezonden, zoodat zij slechts een «zestiental telde tegenover de zestig, die «van den zendeling onderwijs ontvangen. «Bij onze komst werd door de schoolkin- «deren een welkomstlied aangeheven op «een van die teedere en tegelijk opwek- «kende melodieën, waarvan de Duitschers «zoo goed het geheim verstaan. De kinde- «ren, van allerlei leeftijd, hadden een vrij «zindelijk voorkomen en waren meeren- «deels behoorlijk gekleed.»

Tot zoover onze reiziger, wiens getuigenis met dat van vele anderen zou kunnen bevestigd en vermeerderd worden. 1) Wie, die eenigermate kennis nam van de Zending onder de Battaks, weet niet te verhalen van het muziekkorps van jonge bazuinblazers, dat den Resident van Tapanoeli verbaasde, en het ons ongetwijfeld ook zou doen, als men hen in al hun eenvoud daar zoo hartelijk hun tonen hoort vormen in instrumenten, waarvan de behandeling heel wat zorg moet gekost hebben. Zeer zeker is het feit, dat Battaksche jongelingen op verzoek van den Resident te Padang Sidempoean aldaar met het Nieuwe jaar eens zijn uitgenoodigd om eenige dagen aaneen hunne Christelijke liederen ten aanhoore van vele gasten te komen uitvoeren, te belangrijk, om niet even herinnerd te worden. Welk eene verandering heeft het Christendom onder dit kannibalen-volk al niet te weeg gebracht! Het is ondoenlijk, in een overzicht als dit, bij al de heilzame wijzigingen in toestanden, zeden en gewoonten stil te staan; elk belangstellende kan daarvan lezen in elk nieuw verschijnend nummer van het Tijdschrift «de Rijnsche Zending», om van andere geschriften maar niet te spreken.

Ik mag niet zwijgen van hetgeen eenige jaren geleden door zendeling Hanstein van Sipirok bij het dorp Si Toemba is begonnen. Deze heeft nl. bij de zwavelbron, die zich in de buurt van dit dorp bevindt, een paar woningen voor melaatschen, een voor mannen en een voor vrouwen ingericht. Hier worden tal van ongelukkigen, die aan deze vreeselijke huidziekte lijden, door baden en verstandige behandeling onder des zendelings aanwijzigingen, liefderijk verpleegd en van het noodige voorzien. Niet weinigen keeren genezen terug, want uit de omliggende streken, soms op grooten afstand, komen velen toestroomen. Wie bekommerde zich vroeger om zulke beklagenswaardige schepselen? Het plateau van Sipirok bevat thans 3 Zendingsstations, nl. Sipirok, Boengabondar en Sipiongot. Met de 17 filialen worden hier ± 2000 Christenen gevonden van de 7000 zielen, die in het landschap wonen.

De arbeid in Silindong. En nu zouden wij Silindong kunnen bezoeken. Het Seminarie te Pantjoer na Pitoe, waarvan boven reeds ge-

---

1) Wij denken hier aan dat van de heeren E. Sillem en Mr. O. J. H. Graat van *Limburg Stirum.*

sproken werd, en dat voor de geheele Zending van zooveel beteekenis is, als de plaats, waar de inl. onderwijzers, evangelisten en pastors (pandita battak) worden gevormd, werd reeds in 1877 opgericht. Sinds een paar jaren is het in een voor het doel geschikt gebouw gevestigd, terwijl een 40-tal jongelingen hier opgeleid worden. Uit deze seminaristen worden op den gewonen cursus de onderwijzers en de evangelisten of reizende predikers gevormd. Bij de uitbreiding, die de Zending heeft verkregen, vond men het wenschelijk, enkelen dezer seminaristen, die het meest daarvoor geschikt geacht werden, na eenige jaren (van 5—10 jaren) dienst te hebben gedaan als assistent van een zendeling, nog eene verdere opleiding te geven, eer zij als pastor (geördend prediker, pandita battak) konden optreden. Daartoe werd een verblijf van een jaar noodig gevonden op het seminarie. Het zal geen betoog behoeven, dat deze maatregel, hoe goed en doeltreffend ze ook werke, kosten meebrengt, omdat deze aanstaande pastors meest allen getrouwd zijn en zij in dat jaar van verblijf zich toch ook niet aan de zorgen voor hun gezin kunnen onttrekken. Het Genootschap nu heeft deze zorgen op zich genomen. Het kan zijn nut hebben, hier in 't voorbijgaan op te merken, dat het Gouvernement op zijne kweekscholen voor inl. onderwijzers, (gelijk er een te Padang Sidempoean is) aan elk der kweekelingen eene toelage van *f* 12 à *f* 15 's maands geeft. De Rijnsche zendelingen laten de jongelingen bij hun eerste verblijf gansch voor zich zelf zorgen, kleeding en voeding ingesloten; zelfs moeten zij hun leerboeken zelf overschrijven; alleen bij het tweede verblijf neemt het Genootschap de kosten voor het gezin op zich. Hoezeer de mildheid van het Gouvernement waardeerende, moet men die toch in deze zaak bepaald bedenkelijk vinden. De aanvraag staat te Pantjoer na Pitoe nooit stil, en daaruit blijkt toch, dat de liefhebbers zich niet laten terughouden, al wordt den adspirant-onderwijzers geene premie geschonken voor hunne komst. Het land bezit bovendien alle gegevens, om met een minimum inspanning zich zelf te helpen; waartoe dan de jongelingen aan weelde gewend, die men later zal moeten missen?

Eene andere zaak vraagt ook onze belangstelling. Ze is nl. de werkzaamheid van eene zendingszuster, die zich tot taak stelt meer bepaald de vrouwen en meisjes te onderrichten. Zij vergadert deze om zich of bezoekt ze in hare dorpen met het doel om het Christelijk leven bij haar op te wekken en haar door allerlei nuttigen arbeid voor toekomstige roeping geschikt te maken. Het merkwaardigste van dezen arbeid, door de zendelingen reeds lang gewenscht, is, dat hij gansch ongezocht ter hand kon genomen worden. De zuster, die thans hier haar liefde in daden toont, is eene vermogende Engelsche dame, die circa 2 jaar geleden zich uit eigen beweging bij het Rijnsche Genootschap beschikbaar stelde. 1) Op hare wandelingen en tochten wordt zij, ofschoon zich met de taal vrij goed kunnende redden, vergezeld door een blinden Battak-evangelist, die hare woorden toelicht, indien het noodig is.

Het dal Silindong, dat 15000 bewoners telt, gelijk thans na, voor zooveel mogelijk, nauwkeurige telling bleek, (men meende vroeger 25000 z. te

1) Te Pea Radja is thans in gelijken geest eene tweede dame, eene Zweedsche, werkzaam.

kunnen rekenen) heeft het beteekenisvolle cijfer van 10745 Christenen aan te wijzen, die op 5 stations Pantjoer na Pitoe, Simorangkir, Hoeta Barat, Pea radja en Sipoholon met de daarbij behoorende 27 dochtergemeenten gevestigd zijn. Tusschen het plateau van Sipirok en het dal van Silindong liggen nog een tweetal posten, die als een schakel tusschen de eene afdeeling en de andere gelden kunnen. Beide liggen in het tamelijk dun bevolkte, bergachtige landschap aan den zoom der Batang Toroe; zij heeten Pangaloan en Sigompoelan. Hier zijn, met de 4 nevenstations, reeds ruim een 1000-tal Christenen te vinden.

De arbeid in de Toba-districten. Het laatste district dezer zoo zeer gezegende Zending ligt Noordwaarts van Silindong en bevat de streken aan het Toba-Meer. In dit centrum van het Heidendom, waar de beruchte Singa Mangaradja van Bakara jaren achtereen gevreesd werd en de bevolking onder zijne knellende vuisten liet zuchten, zijn in de laatste jaren wonderen verricht. Het meer van Toba, door de Heidensche Battaks als heilig aangezien, was vóór 1873 nog niet door Europeanen bezocht. Alleen had de heer N. v. d. Tuuk het eens aanschouwd. In dit jaar hadden een paar zendelingen uit Silindong den moed, om dit Meer onder geleide van Radja Pontas, in stilte te bezoeken. Verbaasd over den treffenden aanblik van dit bergmeer (zie bladz. 184), dat aan zijne oevers met tal van dorpen als bezaaid bleek te zijn, ontwaakte bij hen de hoop, hier de Zending te kunnen aanvangen. De gevaarlijke tocht, gevaarlijk door de dreigende houding der bevolking, had hun bijna het leven gekost, zelfs kon Radja Pontas hen met moeite beschermen. Twee dagen zijn zij zelfs vastgehouden, en alleen losgelaten op het gerucht, dat een 1000 man zich uit Silindong opmaakten, om hen te bevrijden. De Regeering wilde dan ook het verlof tot vestiging niet geven. Evenwel ondernam zendeling Nommensen in 1876 weer een tocht daarheen, en ofschoon Singa Mangaradja de bevolking opriep en er zelfs eene demonstratie van Nederlandsche troepen noodig is geworden, is toch het verlof tot vestiging gegeven en de Zendingsarbeid begonnen. Het was weer zendeling Nommensen, die hier de taak aanvaardde, en met ongekend goeden uitslag. De Nederlandsche Regeering, die het noodig vond in Sipoholon, het noordelijkste station van Silindong, eenige bezetting te leggen, heeft daardoor den zendelingen wel eenigen indirecten steun verschaft; doch ook de Hoofden deden voortdurend aanzoek tot de vestiging van zendelingen. Zooveel mogelijk werd daaraan voldaan. Op verblijdende wijze ging de arbeid voort, ondanks het verzet van Singa Mangaradja, die nog in 1887 een paar stations overviel en verstoorde. 1) De Nederlandsche Regeering heeft in 1881 een harer ambtenaren te Lagoe Boti, aan het Meer, gevestigd, en de werkzaamheid der zendelingen loopt thans over een 7-tal posten, waarvan er in 1890 vijf nieuwe werden aangelegd, alle aan den Zuidoosthoek van het Meer. Wat het verzet van Singa Mangaradja nog kan uitwerken, is moeilijk te bepalen; dat de Hoofden in de streken, waar hij zoo lang onbeperkt heerschte,

1) Waar Singa Mangaradja thans is, weet men niet juist. Dr. Hagen deelt (Batav. Gen. jaarg. 1886, bl. 352) mede, te hebben vernomen, dat hij naar Atjeh gevlucht is. De zendelingen meenen met eenigen grond, dat hij zich in de bosschen en moerassen tusschen Baros en het Toba-Meer in het onafhankelijke gebied ophoudt.

blijven aandringen op de komst der zendelingen — wien de Nederlandsche Regeering niet vergunt te arbeiden, zoo de Radja's niet schriftelijk en mondeling beloven, oor hun leven en veiligheid te zullen instaan — doet vermoeden, dat zijn invloed gebroken is, en men zijn Bestuur moe is geworden. Het schiereiland, in het Toba-Meer gelegen, Samosir, zal nu ook bezet worden: een der zendelingen is er reeds voor aangewezen, en de voorbereidende maatregelen zijn door Hoofden en bevolking met ingenomenheid getroffen. Eene zendingsboot op het Meer, thans aan het Gouvernement afgestaan, deed bij tijden dienst om de verschillende dorpen te bezoeken. 1)

Aan het eind van ons overzicht gekomen, moeten wij nog bij een paar belangrijke zaken stilstaan. De eerste is de bestaande inrichting der gemeenten, zooals zij sinds 1881 is gevestigd.

De inrichting der Gemeenten. Bij de uitbreiding, die deze Zending gaandeweg heeft verkregen, werd het reeds lang van gewicht geacht, de gevestigde gemeenten in één verband te vereenigen. Men is bij deze regeling uitgegaan van den grondslag, dien de zaken reeds van zelf hadden verkregen. Elk station heeft een zeker aantal in zijne nabijheid liggende filialen of dochtergemeenten. Deze filialen staan onder toezicht van oudsten, (opzieners, ouderlingen) aan wie de zielzorg voor de gemeenteleden, de zorg voor zieken, zwakken, onderwijs aan de kinderen en aan de doopcandidaten is opgedragen. Ook gaat hun toezicht over de godsdienstoefeningen en, zooveel mogelijk, wenden zij hun invloed aan, om huiselijke godsdienstoefeningen te doen houden. In hun arbeid worden deze «oudsten» bijgestaan door onderwijzers en evangelisten of reizende predikers. Kan de gemeente een geördend prediker (pastor, pandita battak) onderhouden, dan krijgen zij een eigen inlandsch helper, die dan als herder aan het hoofd der kudde staat. Het geheele zendingsterrein is verdeeld in districten; deze weder in afdeelingen, aan welker hoofd een Europeesch zendeling op een station staat. Bij uitzondering staat een pandita battak aan het hoofd van een station met filialen. Af en toe hebben er conferentiën plaats ter bespreking van de belangen. In de afdeelingen komen de «oudsten» met de onderwijzers en evangelisten samen onder leiding van zendeling of pastor; in de districten worden eveneens vergaderingen gehouden, waar meer afdeelingen samenkomen en uitgebreider belangen worden behandeld. Jaarlijks komen alle zendelingen op de Synode samen, die alle districten samenvat. Aan het hoofd der geheele Zending staat een Ephorus (superintendent), thans zendeling Nommensen. Met nog twee andere zendelingen bestaat er, ter voorziening in de dagelijksche aangelegenheden, een moderamen, waarvan de Ephorus voorzitter is, in wien het uitvoerend gezag, om zoo te zeggen, is vertegenwoordigd. Alle zendelingen staan onder zijne hoofdleiding, hij inspecteert de posten, hij wijst den nieuw aangekomenen hunne standplaats; alleen op zijne aanwijzing wordt tot aanleggen of opheffen van stations besloten.

---

1) Wij verwijzen den belangstellenden lezer naar het zeer lezenswaardige werkje: «Nacht en morgen op Sumatra.» Amsterdam, Höveker 1873. Prijs *f* 0.90.

De geldelijke zelfstandigheid der Christengemeenten. De geldelijke aangelegenheden, die natuurlijk ook nog al wat zorg vereischen, zijn op de volgende wijze geregeld. Op zeer verblijdende wijze is hier het voorgestelde doel, de inlandsche Christengemeenten zelfstandig te maken, reeds aanvankelijk tot werkelijkheid geworden. Ten einde te voorzien in de bezoldiging der inlandsche helpers, ontving zendeling Nommensen van eenige vermogende Hollandsche zendingsvrienden eene belangrijke som (*f* 12000). Deze nu is op zijn voorstel aldus besteed. Hij achtte het het beste, dit geld niet geheel of gedeeltelijk te bestemmen voor bezoldiging aan onderwijzers, evangelisten en pastors, ook niet, het aan de gemeenten als een fonds toe te wijzen, waarvan men de renten zou kunnen gebruiken, maar hij geeft aan de kleine gemeenten een deel als voorschot, dat na eenige, meestal na 5, jaren terugbetaald moet worden. Ten einde dit mogelijk te maken, gelden de volgende bepalingen. Het einddoel bij de Evangelisatie nl., de zelfstandigheid der gemeenten, wordt reeds dadelijk bij de toetreding der eerste Christenen in het oog gevat. Elk nieuw toegetreden Christen moet van zijn oogst $^1/_{60}$ deel afstaan. Komen er nu een 100 familiën, die elk dit $^1/_{60}$ samenbrengen aan rijst of andere producten, dan zijn deze baten voldoende, om een eigen leeraar te onderhouden. De aanbouw van kerk, school en woning van den onderwijzer zijn hieronder niet begrepen, maar worden met vereende krachten en voor gemeenschappelijke rekening tot stand gebracht. Met de gegevens, die het land biedt, is aan die eischen gemakkelijk te voldoen. Nu is het duidelijk, dat men in eene gemeente, waar de Evangelisatie pas begonnen is, nog niet direct 100 familiën saam heeft, en zou dus de aankomst van een leeraar vertraagd worden. Toch is de spoedige aankomst van een onderwijzer eene noodzakelijkheid voor het ontkiemen der eerste zaadjes en voor de uitbreiding van het Evangelie. Om zulke in ontwikkeling zijnde gemeenten nu de komst van een onderwijzer mogelijk te maken, dient het voorschot, door den Ephorus gegeven, en dat van *f* 400 tot *f* 600 bedraagt. Dit kapitaal wordt dadelijk belegd in buffels, paarden, land of iets dergelijks en uit de renten worden de behoeften voor den onderwijzer bestreden. Dit geld wordt geleend tegen 25 %, een cijfer, dat men met onzen maatstaf hoog vinden zal, doch met den maatstaf, die op Sumatra geldt, zeer laag is; want de rentestandaard is daar 120 %. Juist om werkelijk tot hulp te wezen, werd dit percent aldus bepaald, omdat het dalen van den rentestandaard, ook voor andere belangen heilzaam, er door bevorderd wordt. Aldus is het steeds mogelijk voor zulke gemeenten, om de renten van het opgenomen kapitaal, voor zoover ze niet geheel gebruikt behoeven te worden voor hare uitgaven, direct op te leggen en des te spoediger het kapitaal weer te kunnen teruggeven. Dit cijfer zal voortdurend rijzen, als het aantal toegetreden leden aangroeit. De rijst, die van de $^1/_{60}$ deelen bespaard wordt, wordt opgeslagen in eene rijstschuur, en in den duren tijd aan de armen verkocht tegen marktprijs. Wat nu door verstandig beheer (dat alles onder leiding van den onderwijzer geschiedt) wordt overgehouden, dient tot vorming van een gemeente-kapitaal, hetgeen bij de uitbreiding der gemeente steeds toeneemt, en waartoe de gemeenteleden door het geven van giften bij bijzondere gelegenheden (Zondagsgeld, Nieuwjaarsgeld, doopgeld, e. d. m.) nog voortgaan bij te dragen. Op deze wijze wordt nu verkregen: *a.* de vorming van een fonds voor de gemeente; *b.* de gele-

genheid om de armeren in den duren tijd (nl. in de laatste maanden van den drogen moesson) tegen een matigen prijs aan rijst te helpen en *c*. eene daling van den rentestandaard (ook langzamerhand in de omgeving), tengevolge waarvan de mindere man niet altijd in afhankelijkheid van meer gegoeden behoeft te blijven. Bovendien kan het afgeloste kapitaal weer dienen om andere gemeenten te helpen.

Hoewel het duidelijk zal zijn, dat men niet op elk arbeidsveld deze wijze van handelen kan navolgen, en hier veel afhangt van de natuurlijke gesteldheid des lands, ligt, tot voorbeeld voor andere streken, er aan een beginsel ten grondslag, dat hier op practische wijze is toegepast. Voor den Battak blijkt er bovendien zonneklaar uit, dat de zendelingen zich zelf niet zoeken, dat zij niet komen om zich te verrijken met zijn arbeid, dat zij komen om te geven, te helpen. Zij doen het zóó, dat de bevolking er in beter conditie door komt, terwijl den prikkel tot vruchtdragenden arbeid opgewekt te hebben, ook een voordeel is. Zoo te handelen, is een recht inzicht toonen in de werkelijke belangen van het volk. De zendeling kan zeer veel bijdragen tot verbetering van landbouw en cultuur, gelijk zendeling Schreiber in 1869 en 1870 dan ook toonde, doordien hij een der eersten was, die pogingen aanwendde, om kina-cultuur in te voeren. Voor het Genootschap heeft deze handelwijze het gevolg, dat het vele uitgaven besparen kan. In het laatste Verslag komen al 41 gemeenten voor, die zich zelf geheel kunnen redden.

Vanwaar de gunstige resultaten? De andere zaak, waarbij wij nog even moeten stilstaan, is de beantwoording der vraag, waaruit de gunstige gang van zaken in deze Zending te verklaren is, waarom hier zoovele resultaten gezien worden, waarop men elders nog maar hopen kan. Het is waar, de zichtbare resultaten gelden voor ons niet als de hoogste, den rechtgeaarden zendelingen evenmin. Toch brengt het Evangelie bij zijne komst zooveel indirecte zegeningen, dat men waarlijk zijn oog hiervoor niet mag sluiten.

Allereerst dan zoeken wij dien goeden uitslag in den bijzonderen zegen, dien God aan den arbeid dezer broeders schonk; door menigerlei uitredding in gevaar zegende Hij hen blijkbaar. Hun onverdroten ijver, gesteund door een onberispelijken wandel, moest wel eene aanbeveling voor hunne prediking zijn.

Ten tweede is die uitslag ook toe te schrijven aan den geestelijken en godsdienstigen toestand der bevolking zelve. Er ontbreekt bijv. bij de Battaks een religieus systeem, onderhouden en met zorg bewaard door eene kaste van priesters. De heidensche godsdienst der Battaks berust op geloof en trouw. Hij staat hooger dan een afgodendienst, die, gelijk bij vele volken, op list en bedrog rust. De meineedigen worden streng gestraft; want de goden zijn daardoor beleedigd. Bij andere heidenen zal groote rijkdom den hemel verzekeren; bij de Battaks geven zedelijke eigenschappen den doorslag. Daarmee is niet gezegd, dat er geen ondeugden zouden bestaan; wij denken aan het liegen, stelen en bedriegen, waarmede de zendelingen meermalen tot hunne eigene schade kennis maakten.

Ten derde bezaten de Battaks een eigen letterschrift. Velen konden lezen, al was de litteratuur niet groot en al bestond die enkel maar uit de wichelboeken. Toch was deze kennis oorzaak, dat bij het gebruik van het reeds

vertaalde Nieuwe Testament het onderwijs spoediger vrucht kon dragen. Voor de zendelingen zelve was de arbeid van den heer N. van der Tuuk dan ook tot groot gemak.

Ten vierde is het Battaksche volk geen nomadenvolk. Aan vaste woonplaatsen gehecht, met cultuur goed vertrouwd, beklijfde de aangebrachte kennis bij hen gemakkelijker en werden de werkzaamheden der zendelingen daardoor niet weinig vruchtdragend.

Ten vijfde is de hooge ligging der streek (2000 vt. en hooger) van geen geringe beteekenis voor den gezondheidstoestand der zendelingen. Zij konden het daardoor langer in deze tropische gewesten uithouden, hetgeen natuurlijk den gemeenten ten goede kwam.

Ten zesde werkte de politiek der Regeering het welslagen dezer Zending zeer in de hand. De begeerte tot uitbreiding van directen invloed van ons Bestuur viel samen met de begeerte der zendelingen, om den heidenen het Christendom te verkondigen, vóórdat de Islam doordrong. De Regeering, inziende, dat het Christendom beter steun voor haar gezag bood dan de Islam, kon veilig op indirecte wijze den zendelingen steun geven; zij heeft het gedaan, en gaat voort het te doen. Als een verstandige maatregel moet men het achten, dat de Regeering in 1888 vaststelde, dat de zendeling de namen der «Oudsten» aan den controleur opgeeft. Zijn er op die wijze minstens 10 Christengezinnen onder toezicht van dien ouderling gesteld, dan ontvangt deze van den controleur een schriftelijk bewijs, dat hij als ouderling der gemeente is erkend en wordt hij, als zoodanig, vrijgesteld van heerendiensten. In hoofdzaak is de Regeering zeer ingenomen met den gang dezer Zending. Toch mag niet verzuimd worden op te merken, dat veel van het plaatselijk Bestuur afhangt; menige controleur, of assistent-resident legde wel eens uit persoonlijke overwegingen den zendelingen bezwaren in den weg. De hiërarchische inrichting van ons Bestuur maakt dan wel eens de wegneming van grieven moeilijk. Dat de Regeering bij haren voortgang orde en tucht onder de bevolking vestigt, is bekend; wij merkten dit reeds een en andermaal op. Dat de bevolking het Nederlandsche gezag verkoos boven de vroegere heerschzucht harer vorsten, bewijst veel voor haar weldadig bestuur.

De godsdienstige toestand. Hoe is nu evenwel, zal men vragen, de godsdienstige toestand der Christen-Battaks? Het is natuurlijk, dat een maatstaf van Europeesche toestanden niet kan aangelegd worden op deze nog in ontwikkeling verkeerende gemeenten. Er zijn natuurlijk wel Christenen, die uit berekening toetreden, en die in moeilijke tijden, bijv. bij ernstige ziekten, ook weer afvallen. Toch is dit zeldzaam. Wel zal hier en daar een zendeling nog wel eens teleurgesteld worden, wanneer de ondeugden van oneerlijkheid, diefachtigheid, speelzucht, e. d. m. nog niet overwonnen blijken te zijn. Doch daartegenover staan verblijdende ondervindingen van hen, die in allen ernst er naar streven, de zonde te overwinnen en in hun wandel toonen, dat zij door een beteren geest bezield zijn. De vele gevallen, waaruit blijkt, dat men zijn eenige hoop in leven en in sterven op den Heiland der Wereld stelde en men het geloof in de begoe's liet varen, om zich voortaan alleen aan den Heer der Gemeente te houden, wiens lijden en sterven alleen rust voor de ziel geven kan, doen de zendelingen met goeden moed verder gaan. Door het

uitoefenen van eene verstandige tucht wordt door de «Oudsten» toezicht gehouden op de gedragingen der toegetreden gemeenteleden. Men zal eenerzijds huiselijke godsdienstoefeningen aanmoedigen, het zelfstandig Bijbellezen bevorderen, het getrouw schoolbezoek in de hand werken, en anderzijds echtbreuk, hoererij, tooverij, enz. door het uitsluiten van het Heilige Avondmaal tegengaan.

De Battak-zending is een vruchtbaar, rijk gezegend veld, door onze Duitsche broeders met toewijding bearbeid. Zij spaarden geen moeite om het goed te krijgen; zij gaan voort met het te volmaken. Al moge een groot deel der gelden, die voor deze Zending noodig zijn, uit Nederland worden ontvangen, al zijn er enkele zendelingen Nederlanders van geboorte, dit alles doet van hun liefdearbeid niet het minste af; hij legge een band tusschen hen en ons, die onverbrekelijk is, en doe ook elken Nederlander zijne groote verplichtingen jegens de Duitsche broeders erkennen. Het mag wel eens worden uitgesproken, dat tengevolge van de verplichting, die Nederland aan Indië heeft, wat meer offervaardigheid voor de Zending getoond kon worden, niet alleen aan alle Nederlandsche Vereenigingen, maar zeker ook aan dit genootschap. Want wat Duitschers doen voor de bevestiging van het Nederlandsch gezag, is niet gering. Louter uit materiëele overwegingen zou men mogen verwachten, dat het Barmensche genootschap, hetwelk behalve de zorg voor opleiding als anderszins nog veel voor zijne rekening moet nemen, veel meer geldelijken steun voor zijne werkzaamheid uit Nederland ontving. Wat het genootschap doet, is een uitvloeisel van de liefde, die het Evangelie kweekt, en die geen rekening houdt met de scheidsmuren, door de nationaliteit opgeworpen.

De Macedoniër van 1891 geeft op blz. 160 de volgende statistiek van het geheele terrein: Aantal stations: 19; aantal hulpstations: 71; Europ. zendelingen: 20; geördende predikers: 14; ongeördende (bezoldigd): 86; idem onbezoldigd: 210; aantal vergaderde Christenen 15168.

X. SUMATRA. III.

Doopsgezinde Vereeniging. — Java-Comité. — Rijnsche Zending. — Evangelisch-Luthersch Genootschap.

Arbeid der Doopsgezinde Vereeniging. — Pakanten. De Oeloe's. — Java-Comité. — Rijnsche Zendingsgenootschap. — Overzicht van het eiland Nias. — De bevolking. — Woningen. — Taal. — Karakter. — Gewoonten en bezigheden. — De vrouw. — De kinderen. — Rechtspraak. — Huwelijk en begrafenis. — Godsdienst. — De Zending. — Evangelisch-Luthersch Genootschap.

Arbeid der Doopsgezinde Vereeniging. In de Residentie Tapanoeli treffen wij ten Zuiden van de stations van het Rijnsche Zendingsgenoot-

schap nog de arbeidsvelden van een paar Nederlandsche Vereenigingen aan, die wij met een enkel woord gedenken willen. Wij bedoelen de Doopsgezinde Vereeniging en het Java-Comité.

Beginnen wij met het terrein der eerste Vereeniging, in het Zuiden der residentie aan de grens met de Padangsche Bovenlanden gelegen. De postweg uit deze laatste residentie loopt door eene hooge bergstreek, die weinig met bosch, maar des te meer met alang-alang is begroeid. Een paar hoogere bergtoppen, de Kelaboeng en Malintang, steken boven de golvende omgeving uit, en zijn juist op de grens der residentiën gelegen. Dra bereiken wij aan den weg het plaatsje Moeara Sipongi, sinds een paar jaar een der stations van de Doopsgezinde Vereeniging.

Pakanten. In 1870 begon deze Vereeniging haar arbeid in het landschap Pakanten, dat ten Zuid-Westen van den grooten weg, dien wij passeerden, gelegen is. De zendeling Dirks vestigde zich nabij het dorp Hoeta Dolok (d. i. bergkampong), dat door hem Hoeta Bargot werd genoemd, doch onder den naam Pakanten het meest bekend is.

Ofschoon de bevolking tot den stam der Battaks behoort, is het aan alles te merken, dat Pakanten een grenslandschap is; het zuivere volkstype wordt hier niet gevonden. Ook is de Islam hier doorgedrongen, hetgeen ons verklaren kan, dat de zendeling op meer moeilijkheden stuiten moest. Hoewel Dirks steeds vriendelijk werd ontvangen, had hij toch groote bezwaren te overwinnen, voor hij een weinig vrucht op zijn werk zag. Voornamelijk was het sterk ingewortelde geloof aan begoe's, die gezegd worden in groote getale de bosschen te bevolken, welke het dal van Pakanten aan het Zuiden begrensden, geen gering struikelblok. De bewoners waren er niet toe te krijgen, eenige streken voor den aanbouw van rijst geschikt te maken uit vrees voor de geesten. Toen evenwel de zendeling enkele zijner aanvankelijke volgelingen tot dien aanleg wist over te halen, en het duidelijk werd, dat de begoe's ongestoord den arbeid lieten voortgaan, bleek de vrees voor slechte uitkomsten ongegrond te wezen. Tien jaren lang heeft zend. Dirks hier zijn arbeid voortgezet; hij had toen zoowel te Hoeta Bargot als te Siamang Banjak, een filiaal, onder leiding van den inlandschen helper ruim 100 zielen saamgebracht.

Zijn opvolger beproefde door landontginning eene Christen-kolonie rondom zich te vergaderen, doch deze poging werd niet met het gewenschte gevolg bekroond. Nu er een tweede zendeling op genoemden post is aangekomen, werd te Moeara Sipongi eene nieuwe vestiging begonnen, gelijk boven reeds werd medegedeeld. Hoofdzakelijk geschiedde dit, om te kunnen arbeiden onder de Oeloe's, een volksstam, die nog heidensch is. Over de Oeloe's is nog weinig geschreven. Met erkentelijkheid nemen wij derhalve uit de Geldersche Zendingsbode 1) een en ander betreffende dezen volksstam over.

De Oeloe's. Oorspronkelijk schijnt deze volksstam van Malakka te zijn overgekomen; daardoor wordt eene verwantschap met de Maleisch-Polynesiërs bevestigd (blz. 162). De Oeloe's vestigden zich in de Padangsche Bovenlanden, doch werden door de Menangkabauers, van wege hunne verregaande vuilheid niet geduld. Noordwaarts getrokken, wilden zij in de

---

1) *Nommer* van 19 Februari 1892, van den heer N. D. Schuurmans.

Padang Lawas gaan wonen, doch, ook van hier om dezelfde reden verdreven, hebben zij zich in het thans bezette bergachtige landschap neergezet, waar zij nu ongemoeid wonen. De faam hunner vuilheid is waarlijk niet ongegrond: wasschen en zich reinigen is voor hen eene zeldzame weelde; slechts eens in de 4, 5 of 6 maanden baden en wasschen zij zich. Vandaar, dat zij aan allerlei huidziekten lijden. Ooggetuigen vermelden, dat zij én hierdoor, én door de veelvuldig bij hen voorkomende kropgezwellen een afzichtelijk voorkomen hebben. In zake het voedsel blijkt evenzeer, dat zij weinig kieskeurig zijn: alles, wat het woud oplevert, dient hun: slangen, wormen, kevers, torren, zijn hun eene lekkernij; vleesch van tijgers, eekhorens en vleermuizen valt zeer in den smaak. Het regenwater, in bamboezen kokers opgevangen tijdens den regentijd, wordt bewaard, tot zij het behoeven. De vele insecten, die er zich in mochten verzamelen, zijn voor hen geen belemmering van het gebruik. Ook hunne woningen zijn buitengewoon vuil te noemen: alle huisgenooten slapen daarin door en naast elkander, en dan nog wel in gezelschap van honden en katten, geiten en varkens, die ongehinderd in- en uitloopen. Het huisraad is in overeenstemming met hunne leefwijze, zeer sober; hunne kleeding uiterst primitief. Door den omgang, dien zij met de Mandhelingers en Maleiers hebben, komt in dit laatste nu wel eenige verbetering, daar de Hoofden zich thans de weelde van een badjoe en een «tulband» veroorloven.

De godsdienst der Oeloe's bestaat in eene vereering van geesten. Vooral de geesten van overledenen, die op de levenden grooten invloed uitoefenen, kunnen veel kwaads berokkenen, of ook veel goeds tot stand brengen. Natuurlijk, dat dientengevolge door offers deze geesten te vriend gemaakt of gehouden moeten worden. Een der voornaamste geesten is die van Singa-tandang, «den leeuw, die ten strijde trekt,» den voormaligen aanvoerder der Oeloe's. Verbittert de een of andere geest het leven der Oeloe's, dan vooral wordt deze voornaamste geest aangeroepen. Men heeft slechts eenige malen achtereen de formule: «Ik aanbid en prijs den geest van Singa-tandang» uit te spreken, en de boosdoener wijkt naar het verblijf der duisternis.

De zendeling, thans in Moeara Sipongi gevestigd, heeft zeker geene gemakkelijke taak. Vooreerst staat hem geen beteren weg open, dan door het onderwijs, zoowel de jongeren als de ouderen te trekken 1). De Resident van Tapanoeli bezocht hem onlangs en beloofde zijn invloed te gebruiken, om de Gouvernementsschool onder des zendelings leiding te brengen.

Java-Comité. De tweede Nederlandsche vereeniging, die in de Battaklanden werkt, is het Java-Comité. In het jaar 1859 werkten op Sumatra ongeveer ter plaatse, waar wij ons voorstellen, ons te bevinden, 5 Nederlandsche zendelingen: v. Asselt, Betz, Koster, van Dalen en Dammerboer. Van deze vijf is de laatste alleen nog als zendeling werkzaam. Van Asselt en Betz gingen naar het Rijnsche Genootschap over (bl. 197); Koster overleed spoedig, en de zendelingen van Dalen en Dammerboer traden in dienst van het Java-Comité. Zendeling van Dalen, die langen tijd met Dammerboer samenwerkte, is om gezondheidsredenen naar het Vader-

1) Men zie, des begeerd: Ned. Zendingstijdschrift 1892: «Overzicht van het Zendingsveld der Doopsgezinde Gemeente in Ned.-Indië.»

land teruggekeerd, zoodat alleen de laatste overbleef. Onverdroten werkt deze trouwe dienaar des Evangelies op zijn vijftal posten, niet ver van Padang Sidempoean gelegen, voort. In meer dan eenen zin valt het werk hem moeilijk: de vele dienstjaren, die hij reeds telt, doen hem verlangend uitzien naar de komst eens jongen zendelings, die met frissche krachten zijn werk zal kunnen voortzetten. Bereids zijn er maatregelen in die richting genomen. Ook is dit arbeidsveld buitengewoon moeilijk, omdat er niets dan Mohammedanen wonen. Wij behoeven niet andermaal de redenen op te sommen, waarom aan eene Zending onder de Mohammedanen zulke groote bezwaren verbonden zijn; dat ze er zijn, bewijst elke volgende aflevering van het Geïllustreerd Zendingsblad, waar in de schijnbaar weinig beteekenende briefjes der inlandsche helpers nu deze, dan die moeilijkheid van den arbeid wordt aangewezen. Dat niettemin de zendeling met zulke gegevens op zijn post blijft, en trouw zijne kudde verzorgt en zijne filiaal-gemeenten geregeld bezoekt, maakt het begrijpelijk, dat de Europeanen van het naburige Padang Sidempoean, behoefte hadden den heer Dammerboer hunne sympathie te betoonen, bij gelegenheid dat deze zijn 25-jarig huwelijksfeest vierde (7 Oct. 1891). Op dien datum is hij door eene Commissie der Europeanen feestelijk opgezocht in zijne woning te Hoeta Rimbaroe. Des morgens werd hem eene aubade gebracht van een Battaksch zangerkoor; de kweekelingen der te Padang Sidempoean gevestigde kweekschool voor inlandsche onderwijzers verwelkomden hem met hoornmuziek; de commissie zelve, met een kapitein van het garnizoen aan het hoofd, bracht hem hulde voor zijn nederigen, stillen arbeid, en voegde er een waarlijk royaal cadeau aan toe; kortom, deze uiting van waardeering, door ter plaatse gevestigde Europeanen, is te welsprekend voor des mans arbeid, om niet vermeld te worden. Vermeldden wij reeds, dat hijzelf te Hoeta Rimbaroe woont, wij deelen voorts nog mede, dat hij op de 5 dochtergemeenten een getal van ± 500 Christenen rondom zich heeft vergaderd.

Rijnsche Zendingsgenootschap. Ten Westen van Sumatra liggen nog een paar eilanden, waarop men eene zendingswerkzaamheid heeft begonnen, die ook nog eenige opmerkzaamheid verdient. Het eerste dezer twee is het eiland Nias, waar het Rijnsche Genootschap sedert 1865 arbeidt; het andere bevat het arbeidsveld van het Luthersche Genootschap, n.l. Poeloe-Tello, een der Batoe-eilanden.

Toen den Rijnschen zendelingen Borneo in 1859 als arbeidsveld ontviel, gingen enkelen naar Batavia. Door samenloop van omstandigheden werd Sumatra als nieuwe akker ter ontginning gekozen; dientengevolge kwam zendeling Denninger te Padang aan. Zijne vrouw moest wegens haren gezondheidstoestand aan de kust blijven, en kon dus niet met de overige broeders mee naar de binnenlanden optrekken. Daardoor kwam haar echtgenoot in aanraking met de ter plaatse woonachtige Niassers (bladz. 174). Dit leidde tot de studie der taal en der zeden en gewoonten van dezen nog heidenschen volksstam, en in 1865 werd de arbeid op het eiland zelf te Goenong Sitoli begonnen.

Overzicht van het eiland Nias. Nias is een zeer bergachtig eiland, *hoezeer de bergen* van geringe hoogte zijn. Enkele kustriviertjes worden er

Zoon van een Hoofdman op Nias.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer E. Modigliani te Florence.

gevonden, doch deze geven geen gelegenheid tot de binnenlanden door te dringen. Evenmin zijn er goede wegen; alleen in de buurt van de hoofdstad Goenong Sitoli kan men er vinden; om die reden is het reizen zeer bezwaarlijk.

De dierenwereld bezit geen buitengewoon groote verscheidenheid. Behalve het zwijn, dat in overvloed aangetroffen en op groot schaal gefokt wordt, vindt men er krokodillen, herten, slangen, schorpioenen en velerlei vogels «van diverse pluimage»; wat het plantenrijk betreft, is het eiland rijk aan houtsoorten; vruchtboomen worden behalve de kokospalm en de doerianboom weinig gecultiveerd. De grond zou wegens zijne vruchtbaarheid tal van nuttige gewassen kunnen opleveren, indien de geringe arbeidzaamheid der bevolking geen struikelblok ware. Als voedingsmiddelen verbouwt men den zoeten aardappel(gowi)en hier en daar rijst. Het klimaat van Nias is door de nabijheid der zee gunstig, hoewel het er bij tijden buitengewoon warm zijn kan, waarvan vooral Europeanen te lijden hebben. Er komen veel koortsen voor, terwijl cholera, pokken, en besmettelijke huidziekten meer door de onvoorzichtigheid en onreinheid der bewoners worden voortgeplant dan inheemsch kunnen genoemd worden.

De bevolking. De bevolking van Nias hangt met de Battaks samen 1); aan de kuststreken, waar Chineezen, Atjehers en Maleiers in vrij grooten getale gevonden worden, treft men niet altijd het zuivere type aan. Het juiste getal der inlanders is onbekend, men begroot het op ± 200,000 zielen. Van middelmatige grootte, zijn de mannen zeer spaarzaam gekleed; de vrouwen dragen gewoonlijk een rokje en zijn gewoon een vierkant stuk doek om de leden te slaan, hetgeen haar niet onbevallig staat. De Niassers zijn zeer ijdel, en houden veel van opschik; de vrouwen hebben in het haar, dat zij soms op sierlijke wijze weten te vlechten, spelden van goud, zilver, soms ook maar van koper; de mannen maken, evenals de vrouwen, veel werk van groote oorringen, waardoor de lellen soms eene buitengewone lengte verkrijgen. Vooral de hoofdlieden versieren zich met eene soort kroon of hoofddeksel, dat uit een trechter van gespleten rottan bestaat, en waarop een gouden staafje van vrij groote lengte is aangebracht. Ter weerszijden draagt deze staaf, die een palmboom voorstelt, bladeren van geslagen goud. Ook dragen de mannen gaarne hals- en armringen, eveneens van goud. Dit metaal wordt door de Chineezen ingevoerd. Bij sommige Hoofden vertegenwoordigt het een zeer groot kapitaal.

In oorlogstijd zijn de Niassers voorzien van lansen, speren, messen en schilden; indien zij het machtig kunnen worden, hebben zij gaarne kruit, hoewel de invoer verboden is.

Vooral in het Zuiden van het eiland worden herhaaldelijk oorlogen gevoerd. De dorpen, goed versterkt, worden meestal 's nachts overvallen, en de buit meegevoerd; natuurlijk moet weerwraak hieruit voortvloeien. De gewoonte van koppensnellen tiert in het Zuiden onbelemmerd voort. Veel oorlogen ontstaan uit de begeerte naar wraak, wanneer men om eene of andere reden een «schedeljacht» heeft gehouden. Tusschen de Zuidelijke en Noordelijke stammen heerscht voortdurend vijandschap.

---

1) Het eiland heeft zijn naam gekregen naar het woord niha, dat mensch beteekent, waarmee de eilandbewoners zich zelf, in tegenstelling tot de dieren, noemen.

Woningen. De woningen hebben een eigenaardigen bouwtrant. Van ovalen vorm, zijn zij gebouwd op vrij hooge palen, van circa 6 voet lengte; dit geschiedt voor de veiligheid, in geval van oorlog. De vrij hooge onderverdieping, die door deze bouwwijze ontstaat, dient tot verblijfplaats van varkens en bevat tevens den trap, waarmee men de woning kan binnenkomen. Van binnen treft men een groot middenvertrek aan, met kamertjes aan de uiteinden; ook vindt men daar de stookplaats. Deze kamertjes hebben nog geheime uitgangen bovendien. De daken, zeer hoog en steil opgetrokken, zijn met palmbladeren bedekt. De woningen staan gewoonlijk in de dorpen naast elkander; in het Noorden bevatten deze weinig huizen; dorpen van 30 huizen worden groot genoemd. In Zuid-Nias daarentegen heeft men dorpen van 400 tot 600 huizen, die gemeenlijk door stevige schuttingen zijn omringd en vestingen genoemd zouden kunnen worden. Uit een en ander blijkt, dat de zorg voor veiligheid en verdediging tegen aanvallen bij de Niassers eene groote rol speelt.

Taal. De taal der Niassers is moeilijk. Zendeling Sundermann heeft met zijne grammatica en vertaling van het Nieuwe Testament een verdienstelijken arbeid geleverd. De dialecten, in het Zuiden gesproken, verschillen nog al veel met die van het Noorden.

Karakter. Aangaande het karakter der Niassers is niet veel goeds te berichten. Zij zijn zorgeloos in hooge mate, en meesters in het liegen en bedriegen. Spaarzaamheid kennen zij niet, en zij zijn er ook haast niet toe op te wekken. Liever maken zij schulden, dan dat zij zich opofferingen getroosten, om deze te ontgaan. En! bij het opnemen van geld, meestal door de hoofden beschikbaar gesteld, moet eene rente van 100 % betaald worden, waardoor velen in afhankelijkheid der hoofden geraken. Het is voor de Niassers niets ongewoons, dat deze bij het verkoopen wel 2 à 3 maal de waarde van het ten verkoop gebodene eischen.

Gewoonten en bezigheden. Werkzaam zijn de Niassers in geenen deele. Zij zijn, gelijk men wel eens zegt, liever lui dan moe. Op jammerlijke wijze verbeuzelen zij den tijd, of besteden dien met het verrichten van allerlei nietswaardigen arbeid. De vrouwen werken nog het meest geregeld. Toch kan het land bij een weinig inspanning zooveel voortbrengen. De zendelingen hebben onderscheidene malen door het aanleggen van tuintjes en erven, door het planten van vruchtboomen en cultuurgewassen, als bijv. citroenen, muskaatboomen, ananas, pisang, arrowroot, vanille en suikerriet, de bevolking getoond, met hoe weinig inspanning zij ook vrucht zoude kunnen zien; doch te vergeefs. Liever doet zij aan het vergaderen van palmwijn (toeak), en wisselt zij dezen arbeid af met het voederen der varkens. Het voornaamste voedsel is de gowi (een zoete aardappel); in 't gunstigste geval eet men rijst.

Van feesten is de Niasser een zeer groot liefhebber. Kan hij ze bijwonen, dan is hij daartoe zelden ongenegen; moet hij ze zelf geven, dan zal hij nog liever zich in schulden steken, dan er zich aan onttrekken. Bij zulke feesten is het eten van varkensvleesch een der hoofdzaken. Vooral zijn de hoofden er op uit, om bij eenigszins belangrijke gebeurtenissen groote feesten te geven. Hun hoofddoel, men zou bijna zeggen hun levensdoel, is om zich naam te maken. Vandaar niet alleen hun vertoon in kleeding en versiering, maar ook deze *zucht tot feesten.* Om dezelfde reden hebben sommige Hoofden de gewoonte,

vóór hunne huizen eenige groote steenen tot hunne nagedachtenis op te stellen. Deze steenen, ter lengte van 6 voet, hebben niets bijzonders. De lange, smalle steenen, waarin somtijds figuren van menschen worden uitgehouwen, worden loodrecht opgesteld en stellen dan de mannelijke steenen voor; de vrouwelijke liggen horizontaal daarnevens op den grond.

De vrouw. De plaats van de vrouw is bij de Niassers zeer laag. De polygamie heerscht onbeteugeld; hij, die het bekostigen kan, neemt zich gemakkelijk eene tweede vrouw; de hoofdlieden hebben soms wel tot 5 vrouwen toe. Voor de vrouwen dient men een bruidschat van *f* 150 tot *f* 400 bij den vader te storten. De Niasservrouwen gelden voor zeer schoon; hoofdzakelijk is haar lichtere huidskleur oorzaak van den roep harer aantrekkelijkheid. In Padang en enkele kuststreken, waar koloniën van Niassers zijn gevestigd, en waar zij als bekwame handwerkers een goeden naam hebben verworven, zijn de vrouwen echter zelden van zuiver Niassische afkomst.

De kinderen. Bij de karaktertrekken, die wij van de Niassers teekenden, en die weinig gunstig voor hen uitvielen, steekt zeer in hun voordeel af de sterk ontwikkelde liefde, die zij tot hunne kinderen gevoelen. De ouders hangen hen met groote liefde aan; zelfs tot den volwassen leeftijd toe zijn zij nog met liefde voor hen bezield, en door de kinderen wordt deze band steeds vastgehouden. Indien men nu meenen mocht, dat hiermee ook eene verstandige opvoeding gepaard ging, zou men zich bedriegen. Van opvoeding en het handhaven van tucht is bijna geen sprake. De kinderen groeien maar op; wat er van terecht komt, is een gevolg van de omstandigheden. De liefde der ouders wordt meermalen tot zwakheid, daar men de kinderen te goed vindt, om ze te straffen.

Rechtspraak. Over rechtsverhoudingen hebben de Niassers wel goede begrippen, doch omkooping is zeer gemakkelijk. Overtredingen worden veelal met boeten gestraft; is de doodstraf noodig, dan past men haar toe door den beschuldigde tot aan het hoofd in den grond te graven, en hem daarna met mes of lans te dooden.

Huwelijk en begrafenis. Huwelijk en begrafenis gaan met vele ceremoniën gepaard; de kern dezer ceremoniën bestaat in het geven van feesten, waarbij varkensvleesch in groote hoeveelheid wordt verorberd. Er worden wel eens feesten gegeven, waarbij tot 300 varkens toe geslacht worden en het feestterrein geheel glibberig is van al het overtollige vleesch en vet, dat den grond bedekt. Wat men niet gebruikt, neemt men mede.

In Noordelijk Nias worden de lijken begraven; in het Zuiden zet men ze op een stellage, van een paar boomstammen gemaakt. Zijn bij eene begrafenisplechtigheid de vereischte varkens niet bijeen, dan wacht men, tot het getal compleet is. Is de doode aan het graf toevertrouwd, dan plant men op den grafheuvel een bepaald plantje en tracht een spinnetje van een vereischt soort te vinden (moko moko). Dit spinnetje beteekent het overblijfsel van het hart des gestorvenen; langs dit plantje kan het gemakkelijker opkruipen. Indien men het vindt, neemt men het, zeer tevreden met de vangst, mee naar huis, om het in een beeld, dat ter nagedachtenis van den overledene is vervaardigd, te bewaren.

Godsdienst. Deze beelden brengen ons van zelf op den godsdienst der Niassers. In hoofdzaak is hun godsdienst eene vereering van de geesten der

voorvaderen en demonendienst. Als hoogste wezen erkennen zij zekeren Lowalangi, wiens naam zij wel dikwijls in den mond hebben, doch dien zij geen eigenlijke aanbidding toebrengen. Dit doen zij meer aan de verschillende afgoden, die de booze geesten (begoe's) voorstellen, en die hun alle leed toezenden. Voor onderscheidene ziekten hebben zij onderscheidene goden; zij hebben goden voor waterzucht; voor kramphoest; voor hoofdpijn; voor asthma, enz. De priesters, die bij de Niassers een bijzonderen stand uitmaken, zullen met gebeden en offers de geesten bevredigen of hen gunstig stemmen, opdat hun invloed op het lot der menschen zoo veel mogelijk inwerke. Dat hierbij voor allerlei list en bedrog ruim gelegenheid bestaat, zal men inzien; en de tooverdokters laten niet na, hiervan te hunnen gerieve partij te trekken. Waar de zendelingen door het gepast toedienen van geneeskundige hulp bij de bevolking vertrouwen verwierven, kon men natuurlijk rekenen op tegenwerking der tooverdokters; dit bleek verscheidene malen.

De Niassers gelooven ook aan een leven na den dood. Bij het sterven wordt de ziel of adem (noso) weggenomen en in het magazijn van de zielen gebracht. Het hart, dat eene bijzondere plaats inneemt, en waaruit alle levensverrichtingen worden verklaard, is de moko moko en wordt in het beeldje bewaard. Het onsterfelijke (de begoe) is volgens de voorstelling eigenlijk een schim, die blijft voortbestaan. De begoe gaat naar de doodenstad, waar hij nog jaren lang leven moet, en waar een leven geleid wordt gelijk op aarde. Was men op aarde arm, dan is men het ook in de doodenstad. Om die reden is de trek naar goud en bezittingen tijdens het leven ook zoo groot. De begoe van hem, die op aarde vele slechte daden heeft verricht, keert in het lijk in het graf terug, en wordt door de aarde op allerlei manier gedrukt. Ten laatste verzinkt deze aarde in de zee en eene nieuwe aarde ontstaat, waarheen de begoe's der menschen overgaan. Slechts de goeden komen over, de slechten storten in den afgrond. Dan heeft de wedervergelding plaats.

Deze voorstellingen, met tal van andere, waaronder zelfs in hooge mate poëtische, vermengd, vinden deels haren grond in de personificatie van natuurkrachten, en moeten deels ook verklaard worden uit den innerlijken aandrang tot eene oplossing der vele levensraadselen, die zich immers ook bij den heiden voordoen 1).

De Zending. Uit hetgeen wij omtrent de Niassers hierboven medegedeeld hebben, zal het vrij duidelijk zijn, dat de Zending onder dit volk zeer veel moeilijkheden aanbiedt. Met de Zending onder de Battaks vergeleken, valt dadelijk in het oog, dat de arbeid der Rijnsche zendelingen, hoezeer met liefde en volharding volgehouden, hier niet die groote vrucht dragen kon. Immers is de vereering van de tallooze geesten, waaronder vooral die der voorouders nog zulk eene groote rol spelen, en waaraan de Niassers met veel meer kracht dan de Battaks vasthouden, een groot struikelblok. Een stand van priesters en tooverdokters bewaart met groote angstvalligheid zijn terrein, en de voordeelen, uit dezen demonendienst getrokken, zal hij zich niet zonder tegenstand laten ontnemen. Bij de Battaks komen wel Sibaso's

1) Voor uitbreiding hiervan verwijzen wij den belangstellende naar «Allgemeine Missions-Zeitschrift», jaarg. 1884, bl. 448.

Dorpsstraat van Dahana.

en Datoe's voor, doch er ontbreekt een stand van «ingewijden» in de geheimen der geestenwereld. Daarbij komt in de tweede plaats het ontbreken van een eigen letterschrift, gelijk de Battaks bezitten. Al moge de literatuur dezer laatsten in niet veel meer dan de wichelboeken bestaan, de taal was reeds bestudeerd, toen de zendelingen begonnen, en bij den natuurlijken aanleg van het volk moest dus het te geven onderwijs aan de kinderen spoediger beklijven dan dit bij de Niassers het geval is, waar nog zooveel voorafgaande arbeid verricht worden moet. De overdreven liefde tot de kinderen, waarvan ik boven gewaagde, legde den zendelingen ook geen gering struikelblok in den weg; want zij, die men als leerlingen aan het opgerichte seminarie wenschte te verbinden, konden dientengevolge slechts met groote moeite hunne ouders voor eenigen tijd verlaten, en verlangden meermalen terug, om niet weder te keeren. Ten derde komt het ontbreken van den invloed van het Gouvernement hier in aanmerking. Hoe gansch anders is de toestand op Nias dan in de Battak-landen! Slechts in de onmiddellijke nabijheid van Goenong Sitoli wordt het gezag der Regeering erkend, terwijl het gerucht der vestiging en uitbreiding van ons gezag in de Battaksche streken wel niet direct, maar toch indirect een steun werd voor de Zending. In meer bijzonderen zin zou dergelijke indirecte steun voor den arbeid der zendelingen voor Nias veel waarde hebben. Wij bedoelen daarmee niet, dat de zendelingen dien steun zouden wenschen, integendeel!; immers het zou zwakheid van geloof verraden, indien zij op den sterken arm der wereldlijke macht vertrouwden; doch op Nias, waar zooveel oorlogen tusschen de dorpen onderling plaats vinden, zou de prikkel, dat het Gouvernement bij het voortduren der twisten zijn arm wel eens over de bevolking kon uitstrekken, heilzaam werken.

Laat ons nog een kort overzicht nemen van den arbeid der Rijnsche zendelingen. Denninger vestigde zijn eerste station te Goenong Sitoli. In 1874 werden de eerste 25 Niassers gedoopt. Eigenlijk hoorden deze eerstelingen thuis in een dorpje Hilanaä, nabij de hoofdstad gelegen. Bij hun gang naar de markt ter hoofdplaats, geraakte Denninger ongezocht met hen in aanraking, hetgeen aanleiding gaf tot onderwijs voor den Doop. Toen eene invallende cholera-epidemie dit dorpje spaarde, en in alle heidensche plaatsjes der omgeving vele slachtoffers vielen, begon dit de aandacht der bevolking te trekken, en het gevoelen brak bij de Niassers baan, dat de God der Christenen toch wel machtig was. Ook kon de vriendelijke hulp van den zendeling en diens vrouw niet nalaten haren invloed te doen gevoelen.

In 1877 kregen de Mohammedaansche Mekka-pelgrims eenigen vasten voet in de nabijheid der hoofdstad. Ten gevolge daarvan werd het station Dahana meer in het binnenland gevestigd. In 1883 beproefden een paar zendelingen (Thomas en Lagemann) zich in het Zuiden te Telok Dalam, te vestigen. Hoewel de arbeid met ijver begonnen werd, en ook de Radja hun niet ongenegen was, is de driejarige duur dezer vestiging een tijd van lijden en strijd geweest. De tallooze moeilijkheden, waaronder bedriegerijen, twisten tusschen de dorpen in de onmiddellijke omgeving, ontstelen van allerlei, waaraan de Radja zelf deelnam, gaven den zendelingen niet veel hoop. Een scheepje, de Denninger, onderhield de gemeenschap met de noordelijke posten. Een oorlog tusschen een naburig dorp en de inwoners van Telok Dalam, waarin

de zendelingen zeer tegen hun zin, betrokken geraakt waren, werd oorzaak, dat de juist op de reede liggende Regeeringskruisers de zendelingen meenamen 1). Voorloopig werd de Zending hier opgegeven. In 1890 werd een station gevestigd te Gumbu Gumene (Goemboe Hoemene), nabij Bawa desolo. Tengevolge eener reis naar het Westen zal men nu ook daar, in de omstreken van kaap Siromboe eene vestiging aanvangen. Wij vermeldden reeds den taalkundigen arbeid van zend. Sundermann. Laat ons nog meedeelen, dat deze ook in Dahana een seminarie voor inlandsche helpers vestigde, dat reeds, ondanks de eigenaardige bezwaren, die eene geregelde studie drukken, enkele helpers afleverde.

Hoezeer langzaam, gaat de Zending op Nias geregeld voort; vergeleken met andere Zendingen, is de toestand lang niet ongunstig te noemen. Een 800-tal gedoopten zijn reeds in het viertal stations: Goenong Sitoli, Dahana, Ombolata en Gumbu Gumene vereenigd.

Evangelisch-Luthersch Genootschap. Poelo Tello. Ons rest thans nog, het zeer jonge arbeidsveld van het Evang.-Luthersch Genootschap met een enkel woord te gedenken. Het eiland Tello (hoofdplaats Tello, tevens standplaats van een controleur) behoort tot de groep der Batoe-eilanden. Het telt ± 4000 inwoners, waarvan ongeveer 1000 Maleiers en 400 Chineezen zijn. De overigen zijn inlanders, die tot den stam der Niassers gerekend worden; hunne taal is een dialect van het Niassisch. Door den omgang met Maleiers en Chineezen is de bevolking der geheele eilandengroep van haar oorspronkelijk type vervreemd, hetgeen begrijpelijkerwijze voor den zendeling de moeilijkheden, om een aanknoopingspunt te vinden, vermeerdert.

De Luthersche Zending is in 1888 hier pas aangevangen; van vele resultaten kan dus nog geen sprake zijn.

Toen de aanvankelijk geprojecteerde arbeid onder de Pasoemah's (West-Sumatra) geen voortgang hebben kon, is zendeling Kersten hier aangevangen, met zijn werk te Tello, de hoofdplaats, te beginnen. Door ziekte verhinderd voort te gaan, is hij in 1890 geholpen door Zendeling Frickenschmidt, die op Nias eerst de taal aanleerde en spoedig na het vertrek van Kersten alleen stond. Wel stonden hem een paar helpers ter zijde, doch het bleek, dat deze niet op eigen beenen staan konden. Thans heeft hij ook die niet meer, en is de jonge man alleen werkzaam. Zijn arbeid omvat de zorg voor de school en prediking. Door geneeskundige behandeling zal hem, meer nog dan door de genegenheid van den Radja, hoewel die op zich zelf geene onverschillige zaak is, de deur tot dit volk wel geopend worden. Wij hopen dit van ganscher harte, want alleen te staan, gelijk hij dit thans in al zijne kracht ondervindt, is niet gemakkelijk. Als hij mag ondervinden, dat zijn woord en voorbeeld vrucht dragen, dan vindt hij vergoeding en voldoening voor de inspanning, die hij zich getroost. Moge de Heer hem sterken in de teleurstellingen, die bijwijlen zijn deel zijn op dezen eenzamen zendingspost.

1) Wie volledig van deze mislukte nederzetting wil ingelicht worden, verwijzen wij naar «Rheinische Missions-Tractat, n°. 42. Drei Jahre in Süd-Nias.» Verlag des Missionshauses, Barmen 1892. — 20 Pfg.

De Radja van Poeloe Tello.

XI. SUMATRA. IV.

Atjeh en Deli.

ATJEH. — Land en volk. — Vroegere verhouding tusschen Nederland en Atjeh. — Het tractaat van 1824. — Het tractaat van 1858 met Siak. — Het Sumatra-tractaat van 1871. — Aanleiding tot den oorlog. — De oorlog.

DELI. — De vestigingen op Sumatra's Oostkust. — Tabakscultuur. — Arbeiders in Deli. — Ongunstige gang van zaken. — Nuttige instellingen. — Medan. — Het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

Welk Nederlander heeft niet van Atjeh hooren spreken! Tot schooljongens toe weten, dat wij sedert 1873 met dat rijk een oorlog voeren, die ieder Nederlander gaarne geëindigd zag. Het kan dus niet vreemd zijn, dat wij eenige aandacht aan de Atjehsche zaken wijden. Vooraf mogen enkele mededeelingen over land en volk gaan.

Land en volk. Het rijk van Atjeh, op de Noordkust van Sumatra gelegen, is in de binnenlanden aan ons, Europeanen, nog weinig bekend. Men weet, dat het bergachtig is, hetgeen aan de kusten trouwens nog duidelijk uitkomt; rivieren van beteekenis bezit het land niet; de grootste is nog de Atjeh-rivier, die met een vrij breeden mond van 100 M. aan de Noordkust in zee valt. De rivier stroomt in haren benedenloop door eene groote vallei, de Vallei van Atjeh, geheeten. Deze streek gronds is het voornaamste terrein van den oorlog geweest, en is thans nog door onze troepen bezet. Ook maakte zij het voornaamste gebied van den Sultan uit, die in den Kraton, thans Kota Radja, zijn paleis had. De kust van Atjeh is bij de monding der rivier zeer moerassig, een uitvloeisel van den onvoldoenden afloop van het water, dat in den regentijd in ongeloofelijke hoeveelheden wordt afgevoerd, ten gevolge waarvan overstroomingen niet zeldzaam zijn. De rede van Atjeh is gedekt door tal van eilandjes, waaronder Poeloe Bras en Poeloe Way de voornaamste zijn. Het strand, dat langzaam afloopt, geeft bij eene landing groote bezwaren; de schepen moeten ± 300 M. uit de kust blijven, en met prauwen en vlotten heeft de verbinding met het vaste land plaats. De bewoners der Binnenlanden heeten Gajoes, verder het gebergte in wonen de Alas, die evenwel onafhankelijk zijn van den Sultan.

Het gebied, waarover de Sultan rechtstreeks gebood, strekt zich aan weerszijden van de Atjeh-rivier uit en draagt den naam van Groot-Atjeh (eigenlijk Atjeh). Tot dit gebied behoorden ook de eilanden, benevens eenige landstreken aan de Noord-Westkust. De rest van het gebied zijn vasalstaten, aan de Noord-, West- en Oostkust gelegen. In de staatjes aan de Westkust wonen Maleiers, overigens zijn de bewoners Atjehneezen. De bevolking van Groot-Atjeh wordt op 50,000 z. geschat; die der Staten aan de Westkust op 80,000 z.; die der Noordkust op 10,000 z.; en die der Oostkust op 90,000 z.

Groot-Atjeh is verdeeld in 3 afdeelingen (Saki's); deze zijn verdeeld in districten, die weer bestaan uit eene samenvoeging van dorpen of moekim's. De moekim's bestaan weder uit kampongs. De inkomsten der Hoofden dezer Saki's en Moekim's wisselen af, doch zijn in den regel vrij hoog. Zij bestaan uit sawah's, een aandeel in de boeten, belasting van opium, en rechten op in- en uitvoer. De regeling der uitgaven en inkomsten van den Sultan is opgedragen aan een havenmeester of Sjahbandar, een belangrijk persoon, waarmee hoofdzakelijk de vreemdelingen in aanraking komen moeten. Onder den Sultan staat een Rijksbestierder en een adviseerend lichaam van 4 leden. De geestelijkheid had steeds een grooten invloed op den Sultan. Toch, al doet de bestuursinrichting denken aan een geordenden staat, heerscht er groote wanorde in het Rijk, en de rechtstoestanden zijn er verre van zeker.

De Atjehneezen belijden allen den Islamietischen godsdienst en zij zijn er fanatieke aanhangers van. Toch oefende deze godsdienst weinig gunstigen invloed op hun leven uit: onzedelijkheid, sterke neiging tot opiumschuiven, lust tot dobbelen, ontrouw in den handel, zeeroof, zijn aan den dag tredende karaktertrekken. De oorlog, met hen gevoerd, heeft hun een roem van dapperheid bezorgd, die zeker niet onverdiend is.

Hunne huizen zijn van planken gebouwd, en hebben eene bedekking van atap. De kampongs zijn goed versterkt en gelijken op vestigingen door de heggen van stekelachtige bamboe, waarmee zij omringd zijn. Tot hunne wapens behooren klewangs, krissen, pieken, lila's (kleine kanonnen) en donderbussen; in 't begin des oorlogs bezaten zij ook eenig geschut, dat zij evenwel gaandeweg moesten afgeven.

Tot de voortbrengselen van het rijk behooren peper, rijst, pinang- en kokosnoten. Men vermoedt, dat er mineralen gevonden worden, met name goud, koper en steenkolen.

Sedert 1873 nu zijn wij met dit volk in oorlog. Dwingt ons eenerzijds de hardnekkige en taaie zelfverdediging van het Atjehsche volk achting af, anderzijds mag men het toejuichen, dat Nederland, na lang geprikkeld te zijn, een einde heeft trachten te maken aan de onrust, die ditzelfde volk aan handel en scheepvaart bezorgde. De aanleiding tot den oorlog is alleen te verklaren uit vroegere verhoudingen en om die reden willen wij een en ander ter toelichting geven.

Vroegere verhouding tusschen Nederland en Atjeh. Atjeh bezat vroeger eene zeer groote macht. De geheele Oostkust, Deli, Siak, Djohor (Malakka) behoorde tot dit rijk; aan de Westkust strekte zich het gebied uit tot Padang toe. De Sultan oefende zijne macht hoofdzakelijk aan de kusten uit; in de Binnenlanden woonden volksstammen, waarmee hij niet rekende. In 1599 brachten Frederik en Cornelis Houtman voor het eerst hier als Nederlanders een bezoek en werden door den Sultan goed ontvangen. Toen zij evenwel weigerden, den Sultan in den oorlog tegen Djohor bij te staan, werden zij, ook op aanstoken der aanwezige Portugeezen, door de Atjehers aangevallen. Cornelis verloor hierbij het leven en Frederik werd gevangen genomen. Eene latere aanraking, door ons gezocht, werd door de Portugeezen tegengehouden, doch, toen de invloed dezer laatsten begon te luwen, begeerde de Sultan weer met de Nederlanders in betrekking te komen. In dien gunstigen tusschentijd kwamen juist twee Zeeuwsche schepen, die ge-

schenken van Prins Maurits voor den Sultan aan boord hadden, op de reede. De verhouding werd toen weer beter; Frederik Houtman werd in vrijheid gesteld en sedert is de Compagnie nu meer, dan minder met den Sultan op goeden voet gebleven. Doch de Compagnie geraakte in het laatst der 18e eeuw in verval, en met de Engelsche tusschenheerschappij kwam het Bestuur van Raffles, die van eene overheersching van Sumatra droomde, gelijk wij elders zagen.

Het tractaat van 1824. De Engelsche invloed eindigde bij het tractaat van 1824. Art. 3 van dit tractaat bepaalde ten opzichte van den wederzijdschen handel, dat men elkander de meest mogelijke vrijheid zou gunnen, terwijl Engeland in art. 9 beloofde, geen kantoor op te richten of eenig tractaat te sluiten met een inlandsch vorst. Bij de schriftelijke toelichting op dit tractaat verbonden wij ons, te zorgen, dat handel en zeevaart veilig zouden kunnen plaats vinden, doch tevens, dat wij de onafhankelijkheid van Atjeh zouden eerbiedigen. Al spoedig bleek het, dat er Europeesche invloed noodig was, om de veiligheid van den handel en de zeevaart te bewerken, doch door de beperkende bepaling omtrent de onafhankelijkheid van Atjeh, kon dit niet anders dan langs den weg van vriendschappelijke vertoogen. Ons gezag breidde zich middelerwijl uit op Sumatra, en hoewel het door de vele zaken, die er te regelen en te behartigen vielen, verklaarbaar is, dat wij niet dan uit noodzaak ons met Atjeh in betrekking stelden, het blijft te betreuren, dat wij vóór 1857 niet meer directe aanraking met den Sultan hebben gezocht, ten einde daardoor vriendschappelijke betrekkingen te doen onstaan en te onderhouden. In dit jaar evenwel is er door generaal-majoor van Swieten, toen Gouverneur van Sumatra's Westkust, een tractaat met den Sultan gesloten, waarbij deze beloofde, te zullen zorgen, dat zeeroof, strandroof en menschenroof zouden worden tegengegaan en tevens, dat de wederzijdsche onderdanen zouden toegelaten worden tot handel, scheepvaart, en verblijf in elkanders havens. Veel nut gaf dit tractaat niet, want het verzekerde ons niet de gematigde uitoefening van onzen invloed, om veiligheid van handel en scheepvaart te waarborgen. En dit was toch noodig, want de onveiligheid bleef bestaan. Nu kwamen na 1857 moeilijkheden voor den Sultan met de vasalstaten op de Oostkust voor. Boven deelden we reeds mee, dat in vroeger tijd Djohor op Malakka aan Atjeh's Sultan onderworpen was. Tot dit Djohor behoorde Siak. De invloed echter van den Sultan op de onderhoorigheden van zijn gebied was al jaren zoo weinig beteekenend geweest, dat zelfs in 1641 een tractaat was gesloten, waarbij Atjeh afzag van de hulde, die het van de vroegere vorsten van Djohor geëischt had. Daarmee was dus ook de feitelijke opperheerschappij over Siak verloren. Atjeh erkende dit nu wel niet, doch sinds 1720 had Siak zich al onafhankelijk beschouwd. Siak had nu zijn gebied ook Noordwaarts uitgebreid en had dit, door de geringe beteekenis, die des Sultans oppermacht had in die streken, vrij kunnen doen; in het begin der 19e eeuw werd de Tamiang-rivier reeds als grens tusschen Siak en Atjeh beschouwd. (Thans ligt de grens slechts een weinig noordelijker.)

Het tractaat van 1858 met Siak. Zoo stonden de zaken, toen de Sultan van Siak in 1858 met ons Gouvernement een tractaat sloot, waarbij hij zich verbond onze Opperhoogheid te eerbiedigen. Met erkenning van den Sultan

als tusschenpersoon werden Siak en onderhoorigheden geannexeerd. De bewering van den Sultan van Atjeh, dat wij ons hiermee een gebied toeëigenden, dat tot hem behoorde, werd door ons niet erkend, op grond van den historischen gang van zaken. Toch zette de annexatie kwaad bloed, en onderscheidene malen bleek het uit het buit maken van schepen, dat de belofte, bij het tractaat van 1857 gepasseerd, tamelijk hersenschimmig was. In 1865 werd door ons Bestuur eene expeditie naar Assahan noodig gevonden, om den slavenhandel, die met Atjeh op groote schaal gedreven werd, te onderdrukken. Zoo hadden wij met hetzelfde doel in 1863 eene expeditie naar Nias gezonden. Deze expedities slaagden naar wensch en bevestigden ons gezag. Doch — de Sultan van Atjeh was en bleef ons vijandig gezind; de onwilligheid vermeerderde dan ook niet weinig, en nam zelfs zulke groote afmetingen aan, dat de Gouverneur der Straits Settlements in 1870 eene proclamatie liet afkondigen, waarbij elk schip, dat de wateren van Noord-Sumatra bezocht, voor de gevaren van zeeroof gewaarschuwd werd, en zelf de schade zou moeten dragen. Toch was het ons moeielijk aan deze onveiligheid veel te veranderen, omdat wij de onafhankelijkheid van Atjeh niet mochten aanranden.

Het Sumatra-tractaat van 1871. Daarom is er in het Sumatra-trataat van 2 Nov. 1871 met Engeland, eene uitbreiding aan het Tractaat van 1824 gegeven. Behalve nog eenige andere bepalingen, verklaarde toen de Britsche Regeering te zullen afzien van alle vertoogen tegen de uitbreiding van ons gezag in eenig deel van Sumatra. Wij hadden nu dus de handen vrij, doch bedoelden toen nog geenszins eene annexatie. Het beste bewijs hiervoor is hierin gelegen, dat de Radja van Edi ons in dit jaar verzocht, de souvereiniteit over zijn gebied te willen aanvaarden. Hij verzocht den controleur van Deli, tot het Nederlandsche Gouvernement in dezelfde betrekking als de Sultan van Deli te worden gebracht, in de hoop, dat zijn land tot rust en welvaart zou komen. Wij antwoordden hierop, dat hij, als schatplichtig aan den Sultan van Atjeh, van hem bescherming te vragen had. Eveneens bood de Radja van Troemon aan, om, ingeval Atjeh onze souvereiniteit wenschte te aanvaarden, naar Groot-Atjeh te gaan en te trachten de Rijksgrooten voor ons te winnen. Toch sloeg de Indische Regeering ook deze aanbieding af, hetgeen ze stellig niet zou gedaan hebben, had ze reeds over annexatie gedacht. Wij zochten aanraking met Atjeh, doch op vredelievende wijze. Bij een der vele bezoeken, aan den Sultan namens Nederland gebracht, nu eens noodig naar aanleiding van klachten, dan weder zonder eenige bepaalde reden, bleek het, dat in Atjeh twee partijen bestonden: eene Arabische partij, aan welker hoofd de Rijksbestierder Habib Abdoe'r Rachman, en eene Inlandsche, aan welker spits de Sultan stond. Of deze inwendige verdeeldheid nu aanleiding werd tot eene andere zienswijze der Regeering, of dat men deze uit andere oorzaken verklaren moet, het is zeker, dat in het begin van 1873 eene neiging om souvereiniteitsrechten in Atjeh uit te oefenen, heeft voorgezeten.

Aanleiding tot den oorlog. Nu kwamen in den aanvang van 1873 bij den *Resident van Riouw* de Sjahbandar des Sultans, met nog een paar andere *afgezanten, om, naar zij* voorgaven, namens den Sultan met ons Gouvernement

een tractaat te sluiten. Na het houden van voorafgaande besprekingen, waartoe ook behoorde eene vraag van onzen Resident om opheldering aangaande de geheimzinnige handelwijze met een Nederlandsch schip, dat op de kust van Atjeh was leeggeplunderd en afgeloopen, vertrokken deze gezanten. Een gouvernementsstoomer, de Marnix, zou hen terugbrengen. Onderweg werd met goedvinden van den Resident eerst Singapore aangedaan, om eenige zaken terecht te brengen, en daarna werden nog eenige bezoeken aan enkele vasalstaten gebracht. Kort evenwel na hun vertrek van Singapore, ontving onze Consul-generaal aldaar bericht, dat de gezanten tijdens hun verblijf intrigues hadden gespannen met de Amerikaansche en Italiaansche Consuls. De Consul-Generaal telegrafeerde dit den Gouverneur-Generaal, die daarop den Minister van Koloniën per telegraaf om advies vroeg. De Minister van Koloniën (Fransen v. d. Putte) gaf daarop bericht, dat opheldering vragen noodig was, en, zoo het bericht waar bleek te zijn, een krachtig optreden niet mocht uitblijven. De Gouverneur-Generaal (Loudon) belegde hierop eene buitengewone vergadering van den Raad van Indië, in welke, ook overeenkomstig het advies van den Minister, werd besloten eene expeditie uit te rusten en den heer Nieuwenhuijzen, Vice-president van den Raad, als Commissaris naar Atjeh te zenden, ten einde van den Sultan opheldering te vragen over zijn verraderlijk gedrag. Men wenschte een einde gemaakt te zien aan diens vijandige gezindheid, in den laatsten tijd aan den dag getreden. De heer Nieuwenhuijzen had het tractaat met Siak van 1858 voorbereid, en was dus de aangewezen persoon. Mocht de Sultan van Atjeh over zijn verraderlijk gedrag geen opheldering kunnen geven, dan zou de Commissaris den Sultan een ultimatum stellen. Als uitbreiding van deze afspraken werden er, in overleg ook met de hoofden van de land- en zeemacht, aanstonds pogingen aangewend, om eene expeditie uit te rusten. Aan het hoofd dezer expeditie zou staan de Generaal-majoor Köhler. Vóór de expeditie, die natuurlijk voorbereiding behoefde, uitgerust was, kreeg de Gouverneur-Generaal op 1 Maart 1873 van een der eerste Bataviasche handelshuizen bericht, dat er zelfs eene uitnoodiging van den Amerikaanschen Consul naar den Amerikaanschen vlootvoogd van het eskader, dat in de Chineesche wateren aanwezig was, was gezonden, om naar Atjeh te gaan. Men had geen reden om aan de juistheid van dit bericht te twijfelen; het is dan ook later gebleken, dat werkelijk een dusdanig bericht van den Consul aan den vlootvoogd is afgezonden, hoewel deze er geen gevolg aan gaf, als zijnde hiertoe niet geautoriseerd. De Nederlandsche Regeering, die langs diplomatieken weg reeds na ontvangst der eerste berichten opheldering gevraagd had van de Italiaansche en Amerikaansche Regeeringen, had van Italië bericht ontvangen, doch van Amerika nog niets vernomen. Het spreekt dus wel van zelf, dat de Nederlandsche Regeering bij de ontvangst der berichten werkelijk eene inmenging vreezen moest, die men in elk geval moest trachten te voorkomen. Den Regeeringscommissaris werd daarvan bericht gezonden door den Gouverneur-Generaal, met volkomen volmacht om, zelfs buiten instructie, te handelen. Na de ontvangst dezer laatste berichten, die den Commissaris te Penang bereikten, vertrok deze 19 Maart vandaar met bestemming naar Atjeh.

Bij aankomst te Atjeh werd den Sultan eene aanbieding van voorstellen gedaan, om de handelwijze der gezanten en den loop van zaken met het schip te verklaren en hiervan oplossing te geven. Men nam daarbij van uit zee waar, dat aan beide zijden der Atjeh-rivier versterkingen werden opgeworpen; blijkbaar rustte men zich ter verdediging toe. Over en weer werden eenige brieven gewisseld, waaruit ten duidelijkste bleek, dat de Sultan tijd zocht te winnen, ware het niet, om zijne versterkingen geduchter te maken, dan om vóór het geven van antwoord de zekerheid te bezitten, op de hulp, hetzij van Turkije, Frankrijk of Amerika, te kunnen rekenen. Het gezantschap n.l., dat te Riouw was geweest, had werkelijk (de inlichtingen van onzen Consul-generaal waren juist) den Italiaanschen en Amerikaanschen Consuls voorstellen van souvereiniteitsaanbieding gedaan; de bezoeken aan de vasalstaten waren kennelijk met het doel gebracht, om tot hulp op te wekken; ook bleek later, dat Turkije en Frankrijk om hulp waren aangezocht, doch om onderscheidene oorzaken werd deze niet gegeven. Zoo had ook de Engelsche Gouverneur van de Straits aanzoek ontvangen, doch deze wenschte evenmin daarin te treden. Hetgeen men van het opwerpen van sterkten aan de kust kon waarnemen, deed duidelijk zien, dat men te Atjeh onze komst verwachtte, en, moge het nu zijn, dat er, gelijk pas later bleek, voor Amerika geen vrees behoefde te bestaan, en dat de persoon, die de inlichtingen aan den Consul-generaal had verschaft, eene zeer verraderlijke rol in deze zaak speelde, — met de wetenschap, die onze Regeering op 19 Maart 1873 had, was het voornemen tot het stellen van een ultimatum volstrekt niet ongegrond. Toen nu bleek, dat de Sultan ons met nieuwe uitvluchten en het zoeken van allerlei uitstel aan den praat wenschte te houden, werd hem een uiterste termijn gesteld, om met het maken van versterkingen te eindigen. Dit nu bleef voortgaan, om welke reden men het oorlogsmanifest afzond den 27en Maart 1873. Onmiddellijk daarop had de landing plaats; ofschoon met niet geringe moeite, werd deze gelukkig volvoerd 1).

De oorlog. Het kan in onze bedoeling niet liggen, het verloop der krijgskundige verrichtingen te schetsen; belangstellenden kunnen deze uitgebreid vinden in het werk van den majoor der genie, E. B. Kielstra 2). Wij stippen enkele zaken aan. Het is bekend, dat de eerste expeditie geen blijvend gevolg heeft achtergelaten, laat ons juister zeggen, mislukt is. De missigit werd wel is waar genomen, doch men had op zulk een krachtig verzet niet gerekend. De generaal sneuvelde, en hoezeer men eerst geneigd was verder te gaan, besloot men na eenig beraad, terug te trekken. De gansche onbekendheid met het terrein en de naderende West-Mousson, die aan eene wederinscheping groote moeilijkheden moest in den weg leggen (indien men wellicht bij het verder trekken tot terugkeer zou kunnen gedwongen worden) gevoegd bij de opgedane ondervinding, dat men met een vijand te doen had, die zich blijkbaar verwoed verweeren zou, en elke handbreed grond verdedigen, deed tot terugtrekken overgaan. Aan de kust gekampeerd te blijven, tot het regenseizoen

1) De aanleiding tot den oorlog met de officieële bescheiden wordt volledig uiteengezet in: de Indische Gids 1884, bl. 117 e. volg.

2) *De Atjeh-oorlog*, 3 deelen, den Haag, Gebr. van Cleef. Onze voorstelling aangaande de aanleiding tot den oorlog is uit bovenbedoeld werk genomen.

voorbij zou zijn en men versterking zou ontvangen hebben, was kortweg onmogelijk. In het najaar werd, gelijk bekend is, de tweede expeditie onder Generaal van Swieten ondernomen. De kraton werd genomen en tot eene duurzame vestiging ingericht. Men gaf hieraan den naam van Kota Radja. De oorlog werd nu voortgezet door elkaar opvolgende leiders, van wien we slechts Pel, Wiggers van Kerchem, Diemont, van der Heijden, Demmeni, v. Teijn noemen. Rondom den voormaligen kraton werd een kring van posten getrokken, die, hoewel vurig bestookt, en hoewel menig gevecht tot bevestiging onzer macht plaats had, het middelpunt, Kota Radja beveiligde. Aan de kust werd op eene landtong Oleh-leh als haven en losplaats ingericht; naar de vasalstaten werd af en toe eene expeditie ondernomen. Onder deze mag die naar Samalangan niet vergeten worden, door Generaal van der Heijden met beleid uitgevoerd. De staten der radja's van Edi en Troemon werden onder Europeesch bestuur gebracht en gaandeweg breidde onze invloed zich uit.

Mag men met waardeering kunnen spreken van het taaie verzet, door de Atjehers aan den dag gelegd, met niet minder waardeering moet men de flinke kloeke, doortastende handelingen van ons leger en onze vloot erkennen. Tegenover een verraderlijk volkje, als de Atjehers bleken te zijn, die, begunstigd door de natuurlijke gesteldheid van hun land, onze soldaten in hinderlaag overvielen, moet men zoowel aan de leiding der opperbevelhebbers als aan de kranige houding der troepen alle hulde brengen.

In 1878 onderwierp zich de ziel van den tegenstand, de Rijksbestierder, Habib Abdoe'r Rachman. Met de toekenning van een jaargeld werd hij naar Djeddah in Arabië getransporteerd. Het verzet van Atjeh werd nu gebroken geacht. Gouverneur-Generaal van Lansberge, die in 1877 Atjeh bezocht, beloofde de in plechtige vergadering opgeroepen radja's herstel van den door ons verwoesten Missigit, om een bewijs te geven, dat de Nederlandsche Regeering werkelijk den vrede wenschte 1). Men beeldde zich in, dat de oorlog geëindigd was, en in verband hiermee, werden de reeds onderworpen vasalstaten van Groot-Atjeh op de kust onder een civiel Bestuur gebracht onder den heer Pruijs van der Hoeven. Dit civiele bestuur is in 1884 weer ingetrokken. Kolonel Demmeni werd toen civiel en militair gezaghebber, omdat het bleek, dat het blijvend verzet der Atjehers een krachtiger optreden noodig maakte. Sedert dezen tijd bleef in Atjeh eigenlijk nog een oorlogstoestand. De geconcentreerde stelling, in welker midden Kota Radja ligt, hoe goed ook bevestigd, moge in dit centrum veiligheid waarborgen; het net van stoomtramwegen langs de linie, die eveneens met Kota Radja en de havenplaats Oleh-leh verbonden is, moge op een vredestoestand heenwijzen; de Atjehers mogen, onder zekere voorwaarden, zich binnen deze geconcentreerde stelling vrij bewegen kunnen; een enkele invloedrijke radja moge zich onderworpen hebben, — de berichten uit de courant doen telkens nog duidelijk zien, dat de werkelijke vrede nog niet is ingetreden 2). Thans wordt, sedert de laatste jaren, het

1) Eene afbeelding dezer missigit, met beschrijving, vindt men in Eigen Haard 1882, bl. 120.

2) Met hoeveel bezwaren er telkens te kampen viel, behoeft hier niet uiteengezet te worden; een ieder weet o. a., hoe de Nisero-kwestie van 1884 vele hoofden in

stelsel van blokkade toegepast; naar het gevoelen van sommige autoriteiten moet dit middel ten slotte tot onderwerping leiden. Is men namelijk in staat, den invoer van ammunitie te verhinderen en den uitvoer der producten van het land te beletten, dan zal eene verlamming intreden moeten en eene volledige erkenning onzer souvereiniteit zal niet uitblijven. Andere autoriteiten houden tegenover deze meening als hun gevoelen staande, dat eene blokkade nooit volledig toe te passen is; dezen zijn derhalve voor eene scheepvaartregeling, waarbij men dan de hoop koestert, dat het Bestuur van Atjeh (een sultan is er thans feitelijk niet) gaandeweg het hoofd in den schoot zal leggen. Nog anderen zijn sterk voor een agressief optreden en voorspellen hiervan alleen eenig blijvend gevolg.

Wij willen ons in deze kwestie geen oordeel aanmatigen en voegen ons liever bij het groot aantal Nederlanders, die de hoop koesteren, dat het vredestijdperk spoedig aanbreke. Behalve dat de buitengewoon groote uitgaven, die deze oorlog ons reeds bezorgde, dan zouden ophouden, zou het ook voor leger en vloot, zoozeer geteisterd door de beri-beri, eene ware verlossing zijn, wanneer spoedig het bericht waarheid bleek: de oorlog met Atjeh is ten einde.

DELI.

De vestigingen op Sumatra's Oostkust. Zoo er eenig deel van Indië is, dat in de laatste jaren niet minder druk dan Atjeh besproken werd, dan is het wel het landschap Deli, dat door zijne tabaksondernemingen eene buitengewone bekendheid verkreeg. De Sultan van dit gebied heeft sedert 1863 de Europeesche landbouwnijverheid in zijn gebied toegelaten en tengevolge van de belangen, die ons Gouvernement daar te behartigen kreeg, is ook de invloed van ons Bestuur toegenomen. Was, gelijk wij boven zagen, ons gezag sedert het tractaat met Siak, in 1858 op Sumatra's Oostkust uitgebreid, tot 1873 toe bleven de landschappen ten Noorden van eigenlijk Siak gelegen (Deli, Asahan, Serdang, Pertjoet), die vroeger de suprematie van dien Sultan erkenden, administratief onder Riouw. In dit jaar evenwel werd eene afzonderlijke residentie, Sumatra's Oostkust, gevestigd, waarvan Bengkalis de hoofdstad was. Deze stand van zaken veranderde in 1884, toen de Sultan van Siak de suprematie over deze landen afstond, en wij diensvolgens den zetel van ons Bestuur naar Medan verlegden, hetgeen nu nog als hoofdplaats van Sumatra's Oostkust geldt.

De tabak, die de inlandsche bevolking van Deli produceerde, trok omstreeks 1862 de aandacht van Europeesche ondernemers 1). De Sultan van dit rijk maakte dezen Europeanen het verkrijgen van gronden buitengewoon gemakkelijk. Pachtsommen werden niet geheven, een goed jachtgeweer was, om zoo te zeggen, een prijs voor een tamelijk uitgestrekt stuk gronds. De vorsten zochten

beroering en pennen in beweging bracht. Wie zich van deze kwestie op de hoogte wil stellen, zie: «de Indische Gids» 1884, de artikelen: De Nisero-kwestie en Gouv.-*Generaal Loudon.*

1) Onder hen mag in de eerste plaats genoemd worden de heer J. Nienhuijs.

hun voordeel in de indirecte baten en in het heffen van uitvoerrechten. Daardoor werden tal van ondernemers gelokt, vooral toen het meer en meer bleek dat de tabak voor dekblad van eene superieure qualiteit was. In 1871 begonnen de vorsten (de Sultans van Langkat en Serdang waren dien van Deli nagevolgd) grondhuur te heffen, doch dit schrikte de ondernemers niet af. Het mag niet verzwegen worden, dat de planters in 't eerst veel moeilijkheden hadden uit den weg te ruimen, doch de goede qualiteit van het gewas, dat telkens hoogere prijzen behaalde, deed hun den moed behouden en gaf steeds grootere uitbreiding aan de cultuur.

In 1870 werd te Amsterdam de Deli-maatschappij opgericht; zij is door den invloed der Handel-maatschappij tot stand gekomen met een aanvankelijk kapitaal van *f* 300,000.— De productie dezer maatschappij nam voortdurend in omvang en waarde toe, gelijk uit de opbrengsten der geheele Oostkust, waarvan Deli en Langkat het grootste contingent leveren, blijkt. Bedroegen deze in het eerste jaar reeds $^1/_2$ mill., zij stegen gaandeweg en bereikten in 1890 42 millioen. Wij komen beneden op de Deli-maatschappij nader terug en willen eerst een weinig bij de cultuur der tabak stilstaan.

Tabakscultuur. De tabak wordt verkregen, gelijk algemeen bekend is, van de tabaksplant, die in het laatst der 16e eeuw uit Amerika in Europa ingevoerd en sinds algemeen burgerrecht verkregen heeft. Moge men al van de Scythen en Kelten rookpijpen gevonden hebben, waarin zij wellicht gedroogde planten hebben gerookt, na de ontdekking van Amerika is de tabaksplant in Europa algemeen bekend geworden, en sedert W. Raleigh het reeds in Amerika bekende rooken in Europa invoerde, werd de teelt van het gewas ook zelfs in Europa beproefd. In Nederland bijv. werd ook in den omtrek van Amersfoort en Nijkerk de cultuur begonnen. Overal in warmere streken, waar de grond den verbouw toelaat, wordt het gewas geteeld, en in O.-Indië wordt veel gronds voor deze cultuur gebruikt. De tabak van Java en Sumatra is fijn en geurig, doch de oorspronkelijke Havanna-aard is er niet te produceeren. De Deli-tabak onderscheidt zich door groote lichtheid en elasticiteit; zij bezit een fraai, groot blad, dat voor dekblad gebruikt wordt.

Bijna al de tabak uit O.-Indië komt te Amsterdam of Rotterdam aan de markt. Door de gunstige ligging van deze handelsplaatsen, maar vooral door ons mild belastingstelsel, wordt de bloeiende handel, in dit artikel gedreven, verklaarbaar.

In de eerste jaren na 1814 begon men in Indië gaandeweg allerlei cultures ter hand te nemen. Met het oog op de tabak werd de heer N. G. de Voogt in 1834 *naar Cuba gezonden*, om de cultuur der tabak aldaar te bestudeeren. Naar den aard dier tijden werd de tabak in Indië eerst in gedwongen cultuur door de bevolking geteeld; bij de mildere gezindheid tegenover den inlander, sedert 1855 ongeveer evenwel, brak zich ook hier de vrije cultuur baan, en in 1864 is het laatste contract op Java afgeloopen.

De tabak groeit van het lage strand tot het hoog gebergte; vermoedelijk is zij in de lagere stranden het geurigst. Op de voor de cultuur beschikbare gronden dient men het water meester te zijn. Hoewel de maagdelijke bodem buitengewoon goed voor den verbouw van tabak is, blijken vulkanische gronden even goede soorten te leveren. De beplante gronden moeten na gebruik eenige rust hebben; worden de ontgonnen gronden spoedig met boomen of struiken bedekt, dan worden de kansen op duurzame vruchtbaarheid grooter. Volgt er een wilde opslag van schadelijke onkruiden (bijv. alang-alang), dan is de kans veel geringer. Wat Oost-Sumatra betreft, meende men langen tijd, dat de bodem aldaar slechts eenmaal een goeden tabaksoogst kon voortbrengen; men velde de dichte bosschen, zuiverde den maagdelijken bodem van de kleinere boomstronken en wortels, werkte hem min of meer om, en na één oogst gewonnen te hebben, liet men den grond liggen. Het is duidelijk, dat met dezen stand van zaken de tabaksverbouw op den duur gedoemd zou zijn tot sterven. Vandaar, dat men na veelvuldig onderzoek, waardoor men natuurlijk leergeld heeft moeten betalen, tot de overtuiging kwam, dat betere grondverzorging en bewerking, bemesting en

andere wijzigingen in de cultuur, ook van de zoogenaamde afgeplante gronden, na enkele jaren wederom een oogst doen verwachten. Na den bodem 5 of 7 jaren rust gelaten te hebben, kan men op de afgeplante gronden weer aanvangen, met dat gevolg, dat «de huurrechten op afgeplante per«ceelen, die vroeger als nagenoeg waarde«loos werden beschouwd, thans soms «tegen *f* 200,000 en meer per duizend «bouws door de meest soliede maatschap«pijen worden overgenomen» 1).

Tegen het einde van den regentijd begint men de kweekbeddingen aan te leggen. Op 1 bouw grond worden van 6—10 kweekbeddingen, elk ter lengte van ± 24 voet, bij eene breedte van ± 3 voeten, aangelegd; men zorgt voor afwatering en voor beschutting, hetzij door afdakjes, omheinig of beschuttend gewas. Na 6 of 8 weken kan men het jonge gewas o v e r p l a n t e n en na 3 à 4 maanden is de t a b a k rijp voor den o o g s t. Met deze grootte der kweekbeddingen kan men 12000 planten per bouw verkrijgen. In D e l i heeft men het terrein in velden verdeeld van 150 bij 10 voet, waarop ± 10.000 planten staan. Het zal niet noodig zijn te herinneren, dat de velden, zoo ze voor het eerst ontgonnen worden, ontdaan moeten worden van het weelderige boomgewas, waarbij zoowel het kapmes als de patjol goede diensten verricht.

Is de t a b a k rijp, d. w. z. gaan de bovenste bladeren hangen, en wordt het bladweefsel tusschen de nerven oneffen, «ruim», dan komt de drukke tijd aan. De geheele plant wordt g e o o g s t. Bij het vervoer naar de schuren dient voor kneuzing zorg gedragen te worden: men draagt dan ook de plant aan eene lus, aan den stengel aangebracht. Dan wordt ze g e d r o o g d, hetgeen eene tijdruimte van 30 à 40 dagen vraagt. Hoe langzamer de tabak droogt, des te beter wordt hare kleur. Het sorteeren volgt daarna: grootte en kleur maken de maatstaf daarbij uit. Na het sorteeren wordt de tabak op stapels gelegd en vindt het gewichtigste proces plaats: het b r o e i e n (fermenteeren). De smaak, kleur, glans en de brandbaarheid hangen van het goede fermenteeren af; vandaar, dat door voortdurende temperatuurs-opname en wendingen dit proces geregeld moet worden en dus veel nauwlettend toezicht een eisch is. Na nu nogmaals g e s o r t e e r d te zijn, wordt de t a b a k in balen van 75 à 100 K.G. in fraaie, sterke manden, die in Bandjermasin vervaardigd worden, verpakt, en zoo schielijk mogelijk verzonden, aangezien het Indische klimaat voor het ongebruikt liggen van het gewas niet goed is.

Arbeiders in Deli. Op de tabaksplantages van D e l i vindt men bevolking van allerlei landaard. De M a l e i e r s bewijzen diensten als schuitenvaarders, boschkappers en schurenbouwers. De B a t t a k s, voor den aanplant en den verbouw van de t a b a k niet bijzonder geschikt, ofschoon men met hen de proef heeft genomen, gebruikt men niettemin, als losse werklieden voor den boschkap, het bouwen van schuren en koeliehuizen. De J a v a n e n bewijzen goede diensten bij het maken van wegen en waterleidingen; ook zijn dezen voor den aanplant van jong bosch en andere cultures, als bamboe en koffie, zeer nuttig. K l i n g a l e e z e n (naar Kalinga op de kust van Coromandel aldus genoemd) dragen goede zorgen voor het vee: zij drijven de ossen, en zijn als karrevoerders hier goed op hun plaats. Geheel onmisbaar evenwel zijn de C h i n e e z e n; zonder hen zou men niet zulke goede resultaten van de tabakscultuur zien. V e i l i g m a g m e n b e w e r e n, d a t m e t d e n C h i n e e s d e t a b a k s b o u w s t a a t o f v a l t.

In de voornaamste plaats vindt dit laatste zijne verklaring in de zorg, die de Chinees heeft voor zijne planten. Berekenend en nadenkend als hij is, houdt hij in het oog, dat hij zijne betaling ontvangt naar de goede planten, die hij aflevert, en zal hij alreede bij de kweekbeddingen zorg dragen voor goede en doeltreffende beschutting, voor het weren van ongedierte, voor gelijkmatige bevochtiging, voor het bijwerken van den grond e. d. m. Al dit werk doet hij handig en vlug; in ijver is hij alle andere arbeiders verreweg de baas.

1) Koloniaal Verslag 1891, bijlage FFF, bl. 18.

Administrateurswoning eener tabaksplantage te Deli.
Naar eene photographie in het bezit van Mevrouw Groote-Burgersdijk.

Te verwonderen is het dan ook niet, dat deze zonen van het Hemelsche Rijk in grooten getale hier aanwezig zijn. Van de 54,700, die ultimo 1889 als koeli werkzaam waren op de tabaksondernemingen der Residentie Sum. Oostkust, waren er niet minder dan 40,662 voor de landschappen Deli, Langkat en Serdang. Moest men vroeger voor den aanvoer dezer onmisbare arbeidskrachten in de Straits Settlements contracten afsluiten, daar men ze anders niet krijgen kon, thans evenwel is er, door het openen van directe stoomvaartlijnen op China, gelegenheid ze zonder tusschenpersonen aan te werven. De Chineezen werken op contract, en stellen zich te dien einde ten getale van ± 36 onder één opzichter (tandil), een hunner landgenooten, die hen engageert. Deze ploegen (kongsi's) worden in schuren gehuisvest, waar 18 man bijeen kunnen wonen. Het is bekend, dat door onderlinge vijandschap onder deze kongsi's, nu en dan hooggaande ruzie voorkomt, die meestal door dobbelspel en het gebruik van opium wordt opgewekt. Dit valt veel voor wanneer men na de aflevering soms een maand of 4 in de natte mousson zich meestal in de schuren moet ophouden. Drie kongsi's van 36 personen elk, staan onder een Europeesch assistent. Nauwkeurig toezicht wordt er vereischt vooral van deze personen; op elk onderdeel van het werk is er controle noodig. Doch het zal niet veel moeite kosten, in te zien, dat juist de begeerte, een goeden oogst af te leveren, de ambitie buitengewoon prikkelt en menig jongmensch tot een bij uitstek bruikbaren, kloeken man vormt. «Ja, gij Delische velden! «gij hebt menig jong man, die tehuis middelmatig onder de middelmatigen «zoude zijn gebleven, gevormd tot mannen van de daad, geschikt om te leiden, «te scheppen en verantwoordelijkheid te dragen» 1). De assistenten staan weer onder een administrateur, die de verantwoordelijke leiding van het geheel draagt.

Ongunstige gang van zaken. Hoeveel de opbrengst dezer tabaksplantages ook, naar hetgeen we boven zagen, moge bedragen, het kan niet ontkend worden, dat de berichten uit den laatsten tijd nu niet zoo heel gunstig luiden, en dat de tabaksprijzen bovenmate gedrukt zijn. Men schrijft dit eensdeels toe aan de overgroote productie, waardoor de markten overvoerd werden; anderdeels ook aan de Amerikaansche tariefwet van Mac-Kinley, waardoor de invoer in Amerika door de hooge beschermende rechten zeer belemmerd wordt. Wat hiervan zij, kunnen wij niet beslissen. Doch een feit is het, dat bij het vernemen der groote winsten, die men in Deli en omgeving maakte, menigeen den waaghals is gaan spelen en op onbekookte wijze soms zich gronden ging verschaffen, waarvan de qualiteit op zijn zachtst, zeer twijfelachtig heeten moet. Toen in Deli en Langkat in 1885 reeds bijna alle gronden uitgegeven waren, werden aanvragen in Siak gedaan, en, daar men, óf zonder voorafgaand onderzoek begon, óf op te groote schaal zijne plannen uitwerkte, moest wel voor menige maatschappij teleurstelling volgen. Ook was het ontbreken van goede werkkrachten meermalen oorzaak van de slechte resultaten. Dientengevolge hebben vele kleinere ondernemingen moeten sluiten. In Deli

1) J. T. Cremer, in Eigen Haard, 1890. In dezen jaargang en de beide vorige komen tal van fraaie illustratiën bij de opstellen over Deli voor, die den belangstellende over veel wetenswaardigs inlichten kunnen.

hoopt men te beginnen, met van de afgewerkte gronden sawah's te maken, ten einde later deze gronden weer te kunnen gebruiken en tevens daardoor eene vaste bevolking te winnen, die zelf in haar onderhoud voorzien kan. Dan toch is eerst het ontstaan van dessa's mogelijk 1).

Nuttige inrichtingen. Wat vooral in de tropen voor eene groote onderneming noodzakelijk is, is eene goede behandeling der zieken. De Deli-maatschappij is hierin de andere ondernemingen voorgegaan, en, het moet gezegd worden, zij zorgt er op uitnemende wijze voor. Op de velden bevinden zich voor de werklieden ruime, frissche localiteiten, die tot ziekenloodsen uitstekend zijn ingericht en met een Europeesch dokter en Europeesch personeel voorzien, van onbetwistbaar groot nut zijn. Voorts hebben de gemeenschappelijke maatschappijen uit particuliere krachten een emigrantenasyl opgericht voor de niet geringe som van *f* 325,000. Dientengevolge blijven thans vele Chineezen en andere werklieden na afloop van hun contract daar ter plaatse, om bij den aanvang van het volgend jaar zich op nieuw te kunnen verbinden. Het behoeft geen betoog, dat daardoor veel moeite en kosten gespaard worden. Nu men althans den Chineezen de mogelijkheid opent, daar te blijven, behoeft men niet altijd voor toevoer van nieuwe krachten te zorgen. Het herstellingsoord te Penang, waarvan in Eigen Haard 1889, bl. 264, eene beschrijving met afbeelding voorkomt, strekke voorts tot bewijs, dat men in Deli reeds zooveel als mogelijk is, gedaan heeft om den goeden gang van zaken te bestendigen door den verblijvers het leven niet alleen dragelijk, maar ook aangenaam te maken. Het ligt voor de hand, dat juist dit laatste ook in de hoofdplaats der residentie beproefd is.

Medan. Medan is thans eene flinke stad. Spoorwegen, post- en telegraafkantoor, gelegenheid tot lager onderwijs, ontbreken niet; het is natuurlijk, dat de aanwezigheid van zoovele Bestuurspersonen en hoogere en lagere ambtenaren van verschillende maatschappijen, in de zich ontwikkelende kolonie levendig naar verkeer doet zoeken. Het vervoer naar en van de ondernemingen, dat aanvankelijk per prauw of inlandsch vaartuig geschieden moest, heeft een spoorweg in 't leven geroepen, van de ankerplaats Belawan, aan den mond der Deli-rivier, naar de hoofdstad, die een eindweegs van de kust is gelegen. Deze spoorlijn loopt van daar door tot Deli Toewa en heeft twee zijarmen naar Serdang en Langkat. De lage, moerassige bodem, gaf niet weinig bezwaar voor den aanleg van den weg; de bruggen, die gemaakt moesten worden, verhoogden de kosten buitengewoon.

Het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Nadat de heer J. T. Cremer in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in zijne redevoering van 16 November 1888, in het bijzonder de aandacht vestigde op de beteekenis, die eene Christianisatie van de Battaks der binnenlanden van Sumatra's Oostkust zou hebben, heeft zich hier een zendeling van het Nederlandsch Zendelinggenootschap aan den arbeid begeven.

Het groote belang, dat handel en nijverheid hebben bij eene gekerstende

1) Met eenige ingenomenheid vermelden wij, dat in Dr. van Gorkom's standaardwerk: «De O.-I. cultures» reeds in de 1e uitgave (1880/1881) dienaangaande wenken zijn gegeven en door hem is aangedrongen op den aanleg van permanente bouwgronden, vestiging van Javanen e. d. m.

bevolking heeft de Deli-maatschappij er toe gebracht, de kosten dezer Zending voorloopig op zich te nemen, in de hoop, dat de heidensche bevolking dan het Christendom zou aannemen en dus de Islam zou kunnen geweerd worden. Het bestuur dezer Zending berust geheel bij het Nederlandsch Zendelinggenootschap, dat ten spoedigste daarheen afzond den heer H. C. Kruijt, tot dien tijd toe Hoofd der Onderwijzers-kweekschool te Tomohon in de Minahassa. Met een viertal Alfoersche Christenen begaf hij zich derwaarts, en vestigde zich na eene verkenningsreis te hebben gemaakt, te Buloh Haur (Boeloeh Hawar). Den 4en Aug. 1891 werd het nieuw gebouwde huis van den zendeling ingewijd, die op allerlei wijzen, vooral door het verstrekken van geneeskundige hulp met de bevolking in aanraking zoekt te komen. Deze vestiging is van nog te jongen datum, om op resultaten van dezen arbeid te kunnen wijzen. Wij verwachten intusschen, dat zij niet zullen uitblijven.

XII. BORNEO.

Het Rijnsche Zendingsgenootschap.

Algemeen Overzicht. — De Zuider- en Ooster-Afdeeling. — De Barito. — Banjermasin. — Het «zingen der rivieren.» — Borneo's volksstammen. — De Olo Ngadjoes of Dajaks. — Kleeding. — Wapens. — Landbouw. — Woningen. — De heilige potten. — Bezigheden. — Godsdienst. — Het Tiwah-feest. — Het koppensnellen. — De aanleiding tot den opstand in 1859. — De Banjermasinsche krijg. — De Zending onder de Dajaks. Kwala Kapoeas. — Moeilijkheden bij de Dajak-Zending. — Arbeid te Banjermasin. — De «Rheinisch-Bornesischer Handelsverein.»

Algemeen Overzicht. Het grootste der eilanden van onzen Archipel, dat thans onze aandacht vraagt, is, voor zoover het bekend is, niet minder rijk dan Java en Sumatra, doch veel minder nog dan het laatstgenoemde in cultuur gebracht. Een buitengewone plantengroei wordt hier schier overal gevonden; de weelderigheid van het tropische klimaat is zoo groot, dat bebouwde streken, na eenigen tijd verlaten te zijn, door slingerplanten en kreupelbosch na korten tijd onherkenbaar worden. De prachtige rivieren, die naar het Westen, Zuiden en Oosten afvloeien, zijn ver van de monding af bevaarbaar en geven gelegenheid de binnenlanden te leeren kennen; dieren- en plantenwereld bieden een onbeschrijfelijken rijkdom aan, en de schoot der aarde is rijk aan allerlei delfstoffen, die nog maar weinig blootgelegd zijn. Het groote bezwaar, dat de ontwikkeling van dezen rijken bodem in den weg staat, is de bij uitstek dunne bevolking, die naar gissing niet meer dan 2 millioen be-

draagt. De bevolking van het Noord- en Noord-Westelijke deel, dat niet onder ons gezag staat, is nog onder dit cijfer begrepen; wat de binnenlanden, nog uiterst schaars bezocht, en grootendeels nog onbekend, mettertijd zullen blijken te bevatten, is niet te gissen. Administratief behoort het Nederlandsche deel tot twee residentiën: de **Wester-Afdeeling**, waarvan Pontianak de hoofdplaats is, en de **Zuider- en Ooster-Afdeeling**, welker resident te Bandjermasin woont. In de Wester-Afdeeling zijn eene groote menigte Maleische Staten gevestigd, die elk door een eigen vorst bestuurd worden en eenigermate als leenroerige landen van het Gouvernement kunnen worden aangemerkt. Bekend is het, dat in deze Residentie veel Chineezen wonen, die de mijnen, o. a. de goudmijnen van Sambas en Montrado, ontginnen. Ook treft men in deze residentie kwikzilver- en antimonium-mijnen aan en, in geringe hoeveelheid, ook diamanten.

De Zuider- en Ooster-Afdeeling. Wij willen de Zuider- en Ooster-Afdeeling tot een voorwerp van beschouwing maken. Deze residentie is grootendeels Gouvernementsgebied en omvat ten Oosten van de Barito het gebied van den voormaligen sultan van Bandjermasin, wiens gebied in 1860 geannexeerd is. Het uiterste Westelijke deel, dat aan de Wester-Afdeeling grenst, is het leenland Kotaringin, dat in 1787 aan de O.-I. Compagnie werd afgestaan en onder het zelfbestuur van den vorst gelaten werd.

Het Oostelijke deel der residentie omvat ook leenlanden, bijv. Pasir en Koetei, die eigen vorsten bezitten. Ten Noorden van deze Staten liggen Boeloengan, evenals de Berouwsche en Tidoengsche landen vasalstaten. De Noordgrens der residentie, onlangs met Engeland geregeld, scheidt ons grondgebied van de landen der «North-Borneo Company«.

Voor ons doel is het stroomgebied der rivieren Barito, Kapoeas Moerong en Kahajan van het meeste belang.

De Barito. De eerste rivier, die van hare monding tot Moeara Teweh op 0° gelegen, met stoombooten te bevaren is, ontspringt uit twee rivieren van den bergrug, die de hoofdas van het eiland vormt en tegelijk de scheiding van het Gouvernementsgebied en het van ons onafhankelijk deel uitmaakt.

Tot den 1en graad Zuider-Breedte ongeveer is het land bergachtig; groote bochten in de hoofdrivier en talrijke bijstroompjes bewijzen de oneffenheden van den bodem; in de rivierbedding vertoonen zich tal van riffen en rotsblokken, die het bevaren buitengewoon bemoeilijken. De bosschen, aan weerszijden der rivier zich uitstrekkende, bevatten onschatbare houtsoorten; de zijriviertjes voeren veel en zuiver goud mede, het bergachtige landschap is bovendien rijk aan schoone natuurtafereelen. Bij den 1en graad evenwel wordt het terrein langzamerhand minder glooiend. «De lage «boomen en het langs de oevers pas op«groeiende kreupelhout toonen op vele «plaatsen aan, dat de bijl van den inboor«ling werkzaam geweest is, en de overoude «vegetatie aan den aanleg van ladangs heeft «ten offer gebracht. Eene vaart op de «rivier is vooral tegen het vallen van den «avond zeer aangenaam en indrukwekkend. «De schuins invallende stralen van de zon «plaatsen dan den oostelijken oever in een «helder licht en toonen aan het oog «de rijkste afwisseling in kleuren en «vormen van het gebladerte, terwijl het «dichte bosch als eene muur, ontzagwek«kend omhoog rijst en de golven het groot«sche tooneel sidderend terugkaatsen. De «lange en krachtige schaduwen van bladeren «en stammen verlevendigen het landschap «van den eenen oever, terwijl de tegen«overgestelde zijde bedekt is met de som«bere donkerheid des avonds. Wanneer de «schaapwolkjes door de nederdalende zon «verguld en eenige oogenblikken later bij «het opstijgen der nevelen bloedrood ge«kleurd zijn, dan neemt ook de opper«vlakte der rivier, de spiegel van den

«hemel, deze tinten aan, en de vaartuigen, «die over het water glijden, laten een langen, «gloeienden stroom achter zich. Geen luchtje beweegt zich; geen geluid stoort de «plechtige stilte der natuur. Slechts kort «en voor den eenzamen reiziger met «weemoedige aandoeningen gepaard, duurt «dit verschijnsel, want schielijk nadert de «nacht en omhult het landschap met zijn «donkeren sluier» 1).

Al verder stroomende komt de Barito in geheel vlakke streken, en deze omzoomen de rivier tot aan de monding. De hoofdrivier, hare uitwatering naderende, zendt bij Mengkatip eenen arm en zuidwaarts nog een tweeden, de Poeloepetak, uit naar de Kapoeas Moerong, die vrij wel evenwijdig met de hoofdrivier loopt. Deze staat op gelijke wijze in verbinding met de Kahajan, die ook in dezelfde richting de zee zoekt.

Deze bijbeddingen der hoofdstroomen gelijken kanalen, en dragen den naam van troesons of antassans. Deze kanalen (zoo men wil) zijn ten gevolge harer jaarlijksche overstroomingen door de rivieren zelve gevormd en kunnen alleen in de lagere deelen van het land voorkomen. In den regentijd wordt in dit deel van den benedenloop der Barito, de geheele omringende streek gronds onder water gezet; er is dan eene oppervlakte van 580 □ mijlen (zoo groot als Nederland) door water overstroomd. Het is duidelijk, dat er verscheidene poelen moeten gevormd worden, waarin het opgestuwde water in den drogen tijd blijft staan. Deze poelen heeten danau's of moerasmeeren. Bepaalde oevers hebben zij niet, maar zij verzamelen het water, door de antassan's aangevoerd, en, waar deze langzamerhand het grootste deel der watermassa afvoeren, en eigenlijk rivierbedding worden, verzanden allengs de beide monden; daardoor kan het hierdoor afgesneden water niet voldoende meer wegvloeien, zoodat er een meer ontstaat. Bij hoogen waterstand vloeit het water der rivier in den danau af en vergroot dien.

«Het water der danau's heeft, in «massa beschouwd, de zwartblauwe kleur «van inkt, en kaatst de beelden met «spiegelhelderheid terug; in een glas geschonken, is het zeer klaar en heeft den «tint van lichtkleurige madera. Deze kleur «verkrijgt het van de organische bestanddeelen uit den moerasgrond en den dezen «bedekkenden plantengroei; naarmate het «hierop langer staan blijft, iets, dat bij «hooge waterstanden soms verscheidene «maanden voortduurt, wordt de kleur «donkerder. Wanneer door aanhoudende «droogte de waterstand in de rivier tot een «minimum is gedaald, en de danau zoo «veel mogelijk leeg geloopen is, terwijl «van het terugblijvend water nog een deel «verdampt, dan gaat, hetgeen tot nu toe «meer was, in eenen moeraspoel over. Het «gezicht, dat de danau's den toeschouwer «aanbieden, is treffend, ja eenig in zijne «soort te noemen. De sombere, zwaarmoedige, eigenaardig geheimzinnige na«tuur stemt de ziel tot sprakeloozen ernst; «alles is dor en levenloos, terwijl zich «boven den zwarten waterspiegel slechts «eenige visschen en krokodillen verheffen, «de eerste met luchtige sprongen insecten «trachtende te vangen, de laatste met «verraderlijke bedaardheid op hunne prooi «loerende. Enkele witte reigers zitten op «de takken van het lage kreupelhout of «wiegen zich op de bladerlooze kruin van «den reusachtigen balangeran, terwijl «eenige valken in wijde kringen de lucht «doorklieven» 1).

De Barito heeft eenige zijrivieren, die van den Zuidoostelijken uitlooper van den centralen bergrug komen, en waarvan een drietal als handelswegen zeer belangrijk zijn. De eerste is de Teweh, die op 0° ongeveer in de Barito valt. Ter plaatse, waar hij de Barito bereikt, ligt het plaatsje Moeara Teweh, waar een Nederlandsch ambtenaar is geplaatst en waar tevens een

1) Schwaner, Borneo I, bl. 104.
2) Schwaner, Borneo I, bl. 21.

benting (fort) met eenig garnizoen ligt. De handelsweg naar Pasir en Koetei loopt over deze rivier. De tweede is de Negara, waaraan Amoentai gelegen is, een plaatsje voor den handel met de Dajaks van groote beteekenis; in dit district vindt men vele wapensmeden. In Amoentai komt ook een handelsweg van Martapoera uit. De derde zijrivier is de Martapoera. Deze leidt naar de steenkolenmijnen in het district Martapoera. In de mijn Oranje-Nassau, in 1847 door het Gouvernement geopend met behulp van Belgische werklieden, is in 1884 de Staatsexploitatie gestaakt, doch in 1890 is aan een particulieren concessionaris de voortzetting toegestaan. Ook worden in dit district diamanten en platina gevonden.

Bandjermasin. Ongeveer ter plaatse, waar de Martapoera in de Barito valt, zendt de eerste een smalle zijtak, antassan, uit, waardoor het eiland Tatas gevormd wordt, dat tot 1860 ons eenig gouvernementsgebied was. Op dit eiland en hoogerop aan de rivier zijn eenige kampongs aangelegd, die de stad Bandjermasin vormen, de hoofdplaats der Residentie Zuider- en Ooster-Afdeeling. Het Nederlandsch etablissement, waarbij een fort is gebouwd, ligt op de Oostkust van het eiland; de Chineezen, waarvan er hier een 2000-tal vertoeven, hebben hunne kampong aan den linkeroever der Martapoera. De huizen staan àlle op palen; door de dagelijks terugkeerende overstroomingen gelijkt het, alsof zij in het water staan. De gemeenschap wordt door bruggen, prauwen en vlotten onderhouden; dit geeft aan de plaats een zeer levendig aanzien. Over meer dan één uur lengte strekken zich de huizen en hutten aan beide zijden der rivier uit; voortdurend varen prauwen en vlotten af en aan; eene enkele maal wordt een Europeesche stoomer opgemerkt, hetgeen voldoende bewijst, dat de Martapoera daarvoor diepte genoeg bezit. Bij Bandjermasin is de rivier ± 800 M. breed; hoewel vóór den mond der Barito eene groote zandbank wordt gevonden, is er voor de schepen eene ruime geul, die de communicatie open houdt met de Java-zee.

Het «zingen der rivieren». Men heeft aan den mond der rivieren van Borneo dikwerf eene eigenaardigheid opgemerkt, die we met een enkel woord vermelden willen.

Het is het zoogenaamde «zingen der rivier» en bestaat in een geluid, dat het water bij de monding te hooren geeft. «Deze sirenenzang komt uit de «diepte voort, soms vol en krachtig, gelijk «orgeltonen, soms zacht en smeltend als «de melodie, die het zachte koeltje aan «de snaren der aëolusharp ontlokt. De «natuurkundige verklaring van dit ver«schijnsel is niet gemakkelijk. De tonen «schijnen zich onder het vaartuig en wel «over de geheele oppervlakte, die met het «water in aanraking is, te ontwikkelen. «Sterk en aanhoudend, als het vaartuig «door roeien wordt voortgedreven; kort en «afgebroken, wanneer het stil aan den oever «liggende, door den golfslag slechts eene «schommelende beweging verkrijgt.

«Wrijving van brak water over een vast «lichaam schijnt derhalve eene oorzaak «voor het ontstaan van dit verschijnsel te «zijn. De inboorlingen schrijven het aan «de vermenging van het zoete met het «zooveel zwaardere zeewater toe. Hoe ver«der de zee in de rivier kan opklimmen, «des te verder landwaarts in kan deze «raadselachtige muziek worden waarge«genomen 1).

Borneo's volksstammen. Laat ons thans van Borneo's bevolking eenige kennis nemen. De oorspronkelijke bevolking is naar de binnenlanden

1) Schwaner, Borneo I, bl. 31.

Bandjermasin.

teruggedrongen om plaats te maken voor de volkplanters. In het Westen vestigden zich bij grooten getale Maleiers en Chineezen. De eersten vormden daar de vele thans nog bestaande Maleische Staten, terwijl de Chineezen als werkkrachten in de mijnen dienst doen. In het Zuid-Oosten koloniseerden in vroeger tijd de Javanen van Modjopahit, en nog is ook aan het type der bewoners eenige overeenkomst met het Javaansche volk merkbaar. Aan de Oostkust hebben de Boegineezen veel gekoloniseerd. Deze kolonisatie is natuurlijk van invloed geworden op de taal der inlanders aan den benedenloop der rivieren. De oorspronkelijke bewoners worden met den naam van Dajaks (= menschen) genoemd. Hoezeer hun aantal, voor zoover men althans weet, niet bijzonder groot is, is hun kennismaking om meer dan eene reden bijzonder merkwaardig te noemen. Juist, omdat zij in zeden en gewoonten weinig onder den invloed van Mohammedanen, en, uitgenomen aan de kusten, ook weinig onder den invloed van kolonisten hebben gestaan, vertoonen zij wellicht het zuiverste type van de oorspronkelijke Maleisch-Polynesische bevolking des Archipels.

In verschillende stammen verdeeld, hebben alle Dajaks toch in taal en gewoonten veel overeenkomst. Aan den bovenloop der Barito wonen de Olo Ot (= menschen aan den bovenloop), die bij sommige schrijvers als de oorspronkelijke bevolking gelden. Deze Olo Ot zijn weinig bekend en zoeken ook weinig aanraking met de andere stammen. Zij zijn schuw van aard, leven als dieren in de binnenlanden, bouwen eene soort woning in de boomen, en voeden zich hoofdzakelijk met hetgeen het woud hun oplevert. Met de aangrenzende stammen drijven zij eenigen handel, z.g. stommen handel.

Aan den bovenloop der rivieren der Oostkust wonen de Paré Dajaks (Pandjang Dajaks). Verder heeft men nog Oostwaarts van de Barito de Olo Maänjan. Aan den middenloop der groote rivieren van het binnenland wonen de Ot Danom (= stroombewoners), die nog weer hun bijzonderen naam aan den stroom, in welks nabijheid zij gevestigd zijn, ontleenen. Zoo spreekt men van: Ot Danom Doeson, Ot Danom Moerong, Ot Danom Roengan, enz. De stammen van Dajaks in het Zuid-Oosten van Borneo worden onder den naam van **Olo Ngadjoes** saamgevat; het is meer bepaald met deze Dajakstammen, dat wij ons nader willen bezighouden.

De Olo Ngadjoes of Dajaks. In uiterlijk zijn de Olo Ngadjoes iets grooter dan de Maleiers, zij hebben even als deze zwart, sluik haar, dat hun in gewone omstandigheden wild om het hoofd fladdert. Op reis of bij den arbeid dragen zij een hoofddoek met of zonder hoed; in den oorlog eene muts of helm van gevlochten rottan, bovendien versierd met veeren van den faizant of neushoornvogel. De bewoners der binnenlanden, die in de schaduw der wouden leven, zijn lichter van kleur dan de overige stammen. De noordelijkst wonenden tatoeëeren hunne huid met regelmatige figuren, waaraan men smaak niet kan ontzeggen. Ook dragen zij gaarne allerhande versierselen, vooral als zij op reis gaan of ten oorlog trekken. Gewoonlijk bestaan deze in amuletten aan hals en armen, benevens in vervaarlijke oorringen. Naar de berichten van Carl Bock, den reiziger, die de Dajaks van Koetei bezocht, worden door het aanbrengen van telkens grootere knoppen de lellen zoo buitengewoon uitgerekt, dat zij de schouders raken. Ook dragen de Oostelijke Dajaks

tusschen hunne tanden meermalen gouden stiftjes, niet ongelijk aan spijkers met twee knoppen.

Kleeding. Op het punt van kleeding zijn de Dajaks zorgvuldiger dan men van deze kinderen der natuur verwachten zou. Aan den arbeid zijnde, is de kleeding der mannen gering. Alleen een lendedoek, een maal of zes om het lichaam gewonden, hangt van voren en van achteren met een eind af. In krijgsgewaad dragen de mannen, behalve het reeds beschreven hoofddeksel, dat hun een buitengewoon woest uiterlijk geeft, een buisje van apen- of berenvel, zonder mouwen, maar met boomwol gewatteerd, teneinde tegen den vijand beter beschermd te zijn.

De vrouwen zijn bij huiselijken arbeid gewoonlijk naakt aan het bovenlijf; om het middel alleen dragen zij een stuk goed van bamboe of plantaardige vezelstof vervaardigd en gewoonlijk van blauwe kleur. Komt de vrouw buiten, dan zal zij eene sarong met badjoe (ook zonder mouwen) dragen. De meer welgestelde vrouwen dragen dan jakjes van blauwe zijde, soms met gouddraad doorweven. Op het veld werkende, ontbreekt nimmer de groote hoed, van nipah-bladeren kunstig gevlochten.

Wapens. De Dajaks, die zeer vaak onder elkander oorlog hebben, hebben weinig wapenen, doch zij kunnen hiermee uitstekend omgaan, en zijn naar de ondervinding, die ook ons leger een en andermaal opdeed, geduchte vijanden. Zoo zal het geen Dajak ontbreken aan een mandau, een wapen, te klein om zwaard, te groot, om mes te heeten, doch steeds in eene scheede om het middel gedragen. Het wapen, voor de koppensnellers onmisbaar, heeft eene lengte van 6 à 7 dM.; de rug is van 5 tot 8 cM. dik, waardoor het een buitengewoon zwaren slag krijgt. Het loopt in een punt uit; de greep is van been of ivoor, waaraan somtijds een vlok menschenhaar is gehangen. Aan de de bovenzijde der scheede, die van zacht hout is gemaakt, bevindt zich nog eene soort van koker van boomschors, waarin een mesje van circa 3 duim lang, dat door den Dajak wordt gebruikt, om een «gesnelden kop» van zijne vleeschdeelen te ontdoen. Aan den buikband, waaraan de mandau is bevestigd, bevinden zich somtijds tal van talismans, die den krijger onkwetsbaar moeten maken. Een ander wapen is het blaasroer (sipet of soempitan), waarmee de Dajak vergiftigde pijltjes met verbazende juistheid, tot zelfs op een afstand van 150 passen weet te blazen. Gemaakt van een rond stuk ijzerhout, dat over zijne geheele lengte met behulp van een lang, puntig ijzerdraad is doorboord, heeft dit blaasroer nog aan zijn boveneinde eene speerpunt, die met gevlochten rottan is vastgehecht. De pijltjes, in een pijlkoker, die aan den gordel hangt, saamgevat, zijn ongeveer 2 dM. lang. De punt is van ijzer of koper, soms ook van in 't vuur geharde bamboe. Het vergift, dat uit het sap van boomen door koking verkregen wordt, draagt de Dajak in een klein fleschje, aan den gordel bevestigd, met zich mee. Ten derde draagt een Dajak, vooral als hij ten strijde trekt, zijn schild (kliau) bij zich. Het bestaat uit twee, van licht hout vervaardigde planken in den vorm van trapeziums, die met de langste zijde aan elkaar sluiten onder een hoek van ± 60°. De buitenoppervlakte van het schild is soms versierd met figuren van allerlei fraaie vormen; soms, gelijk onze plaat te zien geeft, met bosjes van menschenhaar.

Een Dajaksche krijgsdanser.

Naar eene teekening van C. Bock, overgenomen met toestemming van den Heer M. Nijhoff te 's-Gravenhage.

Vóór iedere woning bevindt zich in den regel op een afstand van 80 à 100 el van den oever der rivier een vlot van boomstammen, aan welks uiteinde een hutje staat, dat tot badkamer, soms ook tot privaat dient. Aan den oever staan ook meermalen loodsen, stevig gebouwd, hetzij ter bewaring van verzamelde producten, hetzij ten dienste van het algemeen, in zooverre men daar samenkomsten houdt of vreemdelingen logeert. Bij den bouw der woningen maken de Dajáks gebruik van eene soort spijkers, uit hard hout vervaardigd.

De heilige potten. Binnen de woningen der Dajaks treft men behalve het eenvoudigste meubilair, dikwerf aarden potten aan, die den naam dragen van tempajan's, djawet's of balanga's, en door de Dajaks als heilig worden beschouwd. Zij hebben den vorm van Japansche martevanen, en verzekeren den bezitter, die ze voor hooge prijzen, wel tot *f* 4000·—, koopt, welslagen in den handel, een rijken oogst, voorspoed op de jacht en bij de vischvangst, afwending van ziekte, enz. enz.

Daar ze van gewoon aardewerk vervaardigd, daarna verglaasd en met allerlei teekeningen versierd zijn, is hunne eigenlijke waarde zeer gering, doch om hetgeen de Dajaks er bij denken, worden zij hoog in eere gehouden. Dit gaat zelfs zoover, dat men bij aankoop een groot feest organiseert, gelukkig als men zich rekenen mag, zulk een kostbaren schat te hebben kunnen verwerven. Vanwaar komen deze potten, en waaraan ontleenen ze hunne waarde? Onderscheidene reizigers, die ze zagen, hebben dienaangaande allerlei meeningen geuit. De Dajaksche legende schrijft deze tempajan's aan het werk van dewa's of geesten toe; in de Zuider- en Ooster-Afdeeling is eene legende gangbaar, waarbij zij op bovennatuurlijke wijze zouden zijn gefabriceerd door een Hindoe-vorst van Modjopahit, vanwaar ze naar Borneo zouden zijn overgebracht 1). In het werk van den heer Veth 2) wordt door den schrijver het vermoeden geuit, dat zij uit Achter-Indië afkomstig zijn, waar Peru en Martaban (vanwaar het oud-Nederlandsche woord martevaan = aarden vat) door hunne fabrieken van fraai verglaasde en vergulde aarden vazen, beroemd waren.

De waarde der potten is zeker voor een deel gelegen in het geloof der Dajaks omtrent hun bovennatuurlijken oorsprong; toch dienden de tempajan's ook als bewaarplaats van relieken, en werden zij dus als amuletten beschouwd. Tengevolge daarvan hield men deze potten voor mediums bij de vereering van afgestorvenen, daar men ook geloofde, dat de zielen der overledenen hierin huisden. Vandaar hunne goddelijke vereering, die zelfs zoover uitgestrekt werd, dat men stukken van gebroken tempajan's ter grootte van een hand, soms voor *f* 25.— verkocht 3). Thans schijnt men de tempajan's niet meer te vervaardigen; de Chineezen hebben wel beproefd, ze na te maken, doch de Dajak weet met bewonderenswaardige juistheid de nagemaakte van de echte te onderscheiden.

---

1) Zie: Schwaner, Borneo I, bl. 188 en Perelaer, bl. 112.
2) Veth, Borneo's Wester-Afdeeling, I, bl. 172.
3) Men vindt, des begeerd, over deze potten nog meer in prof. Wilken's Verhandeling over de Schedelvereering (aanteekening 1) en die over het Animisme (Ind. Gids, 1884, II, bl. 75).

Bezigheden. Tot de bezigheden der Dajaks behoort behalve eenigen landbouw, waarvan we reeds met een woord spraken, ook het drijven van handel in rotan, waarvan Borneo een verbazend aantal variëteiten oplevert. Op vlotten wordt dit artikel de rivier af vervoerd; Bandjermasin is een groote uitvoerhaven er van. Vandaar wordt het op de Westersche markten in groote hoeveelheid afgeleverd. In vroeger tijd, vóór wij in het begin dezer eeuw onze macht in de Dajaklanden deden gevoelen, was er zelfs groote handel tusschen Borneo, Java en Riouw, doch, toen ons Gouvernement zijn invloed aan den benedenloop der rivieren deed gevoelen, was, naar het oordeel der Dajaks de weg verstopt voor den afvoer hunner producten en kwijnde dientengevolge deze handel langzamerhand.

Wat de nijverheid aangaat, leveren de Dajaks velerlei vlechtwerk, bestaande in allerhande stoelen, draagmandjes, groote manden (o. a. voor verzending van tabak uit Deli en elders) matten, enz. Voorts houden zij zich onledig met het inzamelen van hars, dat van de vele harshoudende boomen in groote hoeveelheid wordt gewonnen; terwijl het inzamelen van was, door de talrijke bijen verschaft, die in Borneo gevonden worden, ook vele handen bezighoudt. Het timmerhout, waaronder het harde ijzerhout, dat van 300 tot 400 jaar duren kan, is in overgroote verscheidenheid aanwezig; dit levert, evenals de getah-pertja, voor menigeen veel voordeel op.

Met vischvangst houden de Dajaks zich ook veel bezig. Op verschillende wijzen trachten zij de visch machtig te worden; hengels en netten hebben zij in groote verscheidenheid. Ook weten zij de visch door het afdammen van de rivier te bemachtigen, of haar door het strooien van vergiftige gewassen te bedwelmen. De jacht wordt wegens de dichte wouden en den moerassigen bodem zeer weinig beoefend.

De delfstoffen, die Borneo oplevert, hebben we reeds met een enkel woord genoemd; hierbij zagen we, dat de bodem nog een ontzaggelijken rijkdom bevat. Nevens steenkolen, die men thans, zoowel uit het Oosten in Koetei, als in het Zuiden in de afdeeling Martapoera wint, treft men goud in de rivieren, en diamanten, platina, antimonium enz. enz. aan.

Godsdienst. Laat ons aan den godsdienst der Dajaks thans eenige aandacht wijden. De Dajaks aanbidden een eenig opperwezen met name Mahatara. Evenwel bekreunt deze zich zeer weinig om de menschen; zijne zeven dochters besturen het lot der stervelingen en Mahatara zelf troont in volkomen zelfgenoegzaamheid in den hemel, waar hij door allerlei gedienstige geesten wordt bijgestaan. Wil de Dajak hem aanbidden en offers brengen, dan gaat hij naar het bosch, roept daar onder het strooien van rijstkorrels Mahatara om hulp aan, en smeekt dan den koning der Antangs (een roofvogel van het valkengeslacht) aan Mahatara de ziel van het offer, dat in rijst, tabak, of stofgoud bestaat, te brengen.

Als plaatsvervanger van Mahatara treedt op diens broeder Djata, die als een vervaarlijke krokodil met een rooden kop wordt voorgesteld en geacht wordt de vader der krokodillen te zijn. Tengevolge van de vereering, die men de krokodillen wegens hunne afstamming van Djata brengt, zal geen Dajak zulk een dier dooden. Worden dergelijke monsters evenwel gevaarlijk voor eene kampong, dan zal de Dajak liever een Maleier voor de jacht op

deze dieren huren, dan zich zelf er aan wagen, ofschoon het Gouvernement nog wel eene belooning van *f* 1 tot *f* 3 op de aflevering van een krokodil heeft gesteld.

Behalve Djata is ook diens zuster Kloweh in dienst van Mahatara. Zij is de moeder der spoken (hantuen's of antoeën), en woont in het middelpunt der aarde onder den grond.

Ziekten worden, naar het geloof der Dajaks, door deze hantuen's veroorzaakt, doordien zij aan slapende menschen de ziel ontrooven. «Wil een hantuen «op zieleroof uitgaan, dan rijt hij zich des «nachts het hoofd van den romp, en de «afgescheurde kop vliegt dan met de «daaraan hangende spieren en ingewanden «naar het huis van hem, dien hij kwellen «wil. Daar verandert hij zich in een vogel, «rat of muis en dringt zoo de woning «binnen. Zoodra zijn slachtoffer slaapt, «ontfutselt hij hem zijne ziel. De han«tuen moet echter zorgen, dat dit alles «geschied zij voor het aanbreken van den «dag; want, wordt het licht, voordat de «kop zijn romp weer opgezocht heeft, dan «moet hij tot den volgenden nacht wachten, «alvorens hij er zich weer mede kan ver«eenigen» 1).

Behalve deze godenwereld vereert de Dajak eene menigte geesten, die, als helpers van Mahatara, den mensch op allerlei wijze, als beschermgeesten dienen. Deze geesten heeten sanggiangs of luchtgeesten. Zij woonden vroeger op aarde, doch bewonen thans een groot eiland in de wolkenzee. De sanggiangs zijn in zeven stammen verdeeld. Het is begrijpelijk, dat men hun bij voorkeur offers brengt, om ze voor zich te stemmen. Deze offers bestaan in kippen, buffels, en, waar ons gezag nog niet doordrong, ook wel in menschen, waarvoor men dan meestal vreemdelingen of slaven neemt. Men stelt zich voor, dat de sanggiang de ziel van het offer tot zich neemt: het stoffelijke deel is voor den offeraar. Als offeraars treden slechts blian's (balians) en bassirs op. De eersten zijn vrouwelijke, de laatsten mannelijke priesters. Bij alle mogelijke gelegenheden worden offerfeesten gebracht; gaat men de velden bewerken, moet men op reis, is er een ziekte- of sterfgeval, dan worden de blians of bassirs gehaald, en naar gelang hunner diensten ook bezoldigd. De feestelijkheden, waarbij het in den regel zeer luidruchtig toegaat, en waar wild en woest getier, door het overmatig gebruik van toeak aan de orde van het oogenblik is, kenmerken zich gewoonlijk door verregaande onzedelijkheid. Zoowel blians als bassirs maken van hun werk eenigermate een beroep. Algemeene godsdienstoefeningen vinden bij de Dajaks niet plaats; slechts in bijzondere gevallen brengen zij hunne hulde aan Mahatara. Is er eenige oorzaak om geesten te verzoenen of gunstig voor zich te stemmen, dan vervullen de blians en bassirs voor den Dajak alle ceremoniën. Hij laat deze voor zich schreeuwen, zingen en trommelen, doch neemt zelf geen deel daaraan, maar is enkel toeschouwer. Begrijpelijkerwijze hecht de Dajak ook zeer aan amuletten, en groot is dan ook het aantal der fetischen, die hij gemeenlijk met zich draagt, om overal beschermd te zijn of geluk te kunnen verwachten. Dat hiervoor nog al eens dikwijls nietswaardige dingen worden genomen, kan ons niet meer verwonderen.

De Dajak gelooft aan zielsverhuizing. Nergens komt dit geloof

---

1) Het animisme. Ind. Gids, 1884, I bl. 952.

duidelijker aan den dag dan bij het **Tiwah** of **Doodenfeest**. Ten einde de beteekenis van dit grootste zijner feesten te verstaan, is eenige toelichting onvermijdelijk.

Het Tiwah. De ziel is naar de voorstelling der **Dajaks** tweeledig: het stoffelijke deel (de ziel der stoffen) en het onstoffelijke deel (de levensadem). Gedurende het leven van den mensch zijn deze beide deelen innig verbonden; doch bij den dood worden zij gescheiden. Dan toch gaat het onsterfelijke deel (liau) de levensadem, binnen de 24 uren naar het zielenland (lioe liau), waar het door den luchtgeest **Tempon Telon** wordt heengebracht. Het andere, stoffelijke deel blijft bewusteloos in en om het lijk rondwaren, totdat beide deelen bij het **Tiwah** worden vereenigd. De **liau**, het onstoffelijke deel, heeft tot dien tijd een schaduwlichaam gehad en krijgt dan een wezenlijk bestaan.

Heeft iemand nu den laatsten adem uitgeblazen, dan wordt op een viertal bekkens een eentonig doodengelui gemaakt; het lijk wordt in huis in de richting van de lengtezijde des gebouws op een rotan-matje gelegd en daar tot den 2en dag, onder aanhoudend gelui bewaakt, terwijl men het voortdurend met rijst bestrooit. Het lijk wordt daarna gekleed in meestal fraaie stoffen, waarvoor elke **Dajak** tijdens zijn leven reeds tijdig begint te zorgen. De zorg voor zulk een doodenkleed, die ons de zorg van **Keesje**, het diakenhuis-mannetje uit de **Camera Obscura** te binnen brengt, is buitengewoon groot. Op den derden dag wordt het lijk in eene voorloopige **doodkist** (raoeng) gelegd, terwijl er tot bescherming van den doode zijn schild, blaasroer en verdere wapens worden bijgevoegd. Deze **raoeng** wordt nu in statigen tocht per versierde prauw een eind stroomopwaarts gebracht naar de overzijde der rivier of een eenzaam plekje in het bosch, waar ze op een stellage wordt geplaatst, totdat men den dag van het Tiwah zal kunnen bepalen.

«Er is niets schilderachtiger, niets wat «meer tot nadenken stemt, dan die **ra**«**oengs** in de nabijheid der kampongs «of eenzaam aan den oever op hare palen «ten hemel verheven, terwijl de rivier «zachtkens murmelt, de golfjes aan den «oever kabbelen en het maagdelijke bosch «eene koele schaduw over de lijken werpt «en een dichterlijken, bekoorlijken achter«grond vormt" 1).

Het doodengelui houdt nu op en het huisgezin is 7 dagen lang onrein (pomali of pali); geen der leden heeft eenigen omgang met anderen in dien tijd.

Aangezien een **Doodenfeest** met groote kosten gepaard gaat, duurt het geruimen tijd, voor men dit aankondigt; voor sommigen duurt het wel van 8 tot 10 jaar na het overlijden. Doch, hoe lang men het ook moge uitstellen, niet dan in de hoogste noodzakelijkheid geeft men het plan tot het houden van het feest op, aangezien de **liau** in haar verblijfplaats niet gelukkig is en slechts hunkert naar hare vereeniging met het nog ronddwalende deel. Is het **Tiwah** aldus eenmaal vastgesteld, dan richt men eene loods (balei) vóór het huis op en drie dagen voor den aanvang wordt het lijk uit de aanvankelijke verblijfplaats opgehaald en naar de woning van den overledene of diens bloedverwanten overgebracht. Eene groote paal wordt tevens opgericht, op welker boveneinde een menschenhoofd is uitgehouwen. Deze paal heet **Sapoendoe** 2) en is bestemd voor de menschenoffers, gewoonlijk pandelingen, die men op den tweeden dag ten dienste van den overledene brengt. Waar ons Gouvernement zijn invloed kan doen gelden, worden de pandelingen door buffels vervangen. De eerste dag van het feest, dat in het geheel 7 dagen duurt, is bestemd voor allerlei voorbereidingen. Gelijk gezegd, worden op den tweeden dag, menschen- of dierenoffers gebracht. Men heeft het geloof, dat de pandelingen als slaven den overledene zullen dienen, zoodra hij in den hemel, eene groote kampong, waar den gelukzaligen allerlei ge-

1) Perelaer, bl. 226.

2) Aldus genoemd naar Sapoendoe, den wachter der zielenstad, ook tevens de dapperste inwoner. Boven op den paal wordt het hoofd in vervaarlijk grooten vorm met uithangende tong aangebracht, waarmee men wil aanduiden, dat daardoor alle mogelijke vijanden wel verschrikken zullen.

noegens wachten, zal zijn aangekomen. Ook meent men, dat de personen of de buffels, die met spietsen gedood worden, nadat de blian hen met bezweringsformules heeft gezegend, ongevoelig voor alle pijn zijn. Toch is het eene marteling van de ijzingwekkendste soort. Degenen, die om het slachtoffer heendansen met hunne spietsen worden als furiën; met het schuim op den mond van razernij volvoeren zij het barbaarsche werk: de wilde haren vliegen om het verwilderde gezicht. Met roode en opgezwollen oogen brengen zij het offer den eenen steek na den anderen toe; het steunen en vertwijfelde gebrul der buffels of het door de onlijdelijke pijnen teweeggebrachte kermen der slachtoffers beantwoordt de bloeddorstige troep met wild vreugdegeschreeuw, in hun waanzin meenende, dat de liau's (zielen) des te gelukkiger worden, naarmate de offers meer kwelling verduren 1).

«Van de dus gedooden wordt de ziel «onder den vorm van het lichaamsdeel, «waarmee men haar bij voorkeur vereen«zelvigt, d. i. den schedel, den overledene «gegeven, opdat zij dezen laatste naar het «hiernamaals volge en hem daar onder«geschikt worde" 2). De lijken worden daarop verbrand, en de schedels, van hunne vleeschdeelen ontdaan, worden op het graf gelegd. Op den derden dag heeft de eigenlijke begrafenis plaats, thans in eene meer deugdelijke woning (s a n d o n g t o e l a n g) die ook in het bosch op hooge ijzerhouten palen is opgesteld en als familiegraf dienst doet. Wat van de lijken in de eerste r a o e n g is overgebleven, wordt dan in het familiegraf overgebracht. Dit geschiedt weer in plechtstatigen optocht met versierde prauwen. De b l i a n 's en b a s s i r 's ontbreken hier evenmin als de gezangen en feestelijkheden. Somtijds worden eerst de beenderen verbrand en de asch in de s a n d o n g t o e l a n g bijgezet, waarbij ook de schedels en de asch der offers gevoegd worden. Onze plaat vertoont een paar van deze s a n d o n g s der Dajaks. De hooge palen, van ongeveer 8 M. lengte, die in de nabijheid der sandongs zijn opgesteld, heeten s a n g g a r a n s en hebben aan hun top een houten vogel met uitgebreide vlerken. Daaronder is een aarden pot aangebracht, waaruit de bodem is weggenomen. Men meent n.l. «dat de ziel van «den sanggaran, van den vogel en van de «pot veranderen in allerlei schatten voor «den overledene, om welke reden men ze «met groote zorgvuldighéid zoo duurzaam «mogelijk maakt" 3).

Na terugkeer bij de woning worden de feestelijkheden op den 4en, 5en, 6en en 7en dag voortgezet en eindigen in de meest ruwe en zedelooze bacchanaliën, die men zich denken kan.

Uit het voorafgaande blijkt, hoezeer de Dajak al zijn doen en laten richt op een gelukzaligen staat zijner ziel. Al moge ons hieruit eene openbaring van het diep gezonken heidendom tegenkomen, er spreekt toch ontegenzeggelijk een innerlijke drang naar een eeuwig, den mensch ingeschapen geluk, uit, dat heenwijst op een oorspronkelijken staat van gelukzaligheid.

Het Koppensnellen. Hoe vreemd het klinke, men moet uit dienzelfden aandrang ook verklaren de bekende gewoonte van het k o p p e n s n e l l e n. De schedels zijn schutgeesten; wij zagen het reeds uit hetgeen aan de S a p o e n d o e geschiedde. Prof. W i l k e n heeft in zijn opstel over de «*Schedelvereering bij de volken van den Oostindischen Archipel* de uitingen, die op een cultus van den schedel wijzen, in verband met elkaar gebracht. Aangaande het k o p p e n s n e l l e n zegt hij o. a. het volgende:

«Zijn, naar hetgeen wij reeds zagen, de geesten, die men met de schedels «te bewaren eert, in de eerste plaats schutsgoden voor achtergebleven familie«betrekkingen en vrienden, zij kunnen dit ook voor vreemden, ja zelfs voor «vijanden wezen. Slaagt men er toch in, den schedel van iemand in handen

1) Ullmann, Het Tiwah der Dajaks. Tijdschr. Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde XVII, jaarg. 1868, bl. 73.

2) Het animisme. Ind. Gids 1884, II, bl. 25.

3) Grabowsky, Der Tod, das Begräbniss, das Tiwah oder Todtenfest bei den Dajaken. *Intern. Archiv für Ethnogr.* Bd. II, 1889, bl. 193.

Een Sandong toelang der Dajaks.

«te krijgen, dan heeft men ook diens ziel in zijne macht en kan deze aan zich «dienstbaar maken, na haar door offers te hebben verzoend. Deze beschouwing «heeft tot het koppensnellen geleid. In het wezen der zaak berust dit «koppensnellen, het gebruik om iemand te dooden en zijn schedel te «bewaren, opdat de daarmee vereenzelvigde ziel een schutsgeest zij voor den be«zitter, op dezelfde voorstelling als de reeds besproken gewoonte, om de eene «of andere reliek, in de eerste plaats ook den schedel van een overledene te «behouden en als middel te gebruiken, ten einde zich met hen in betrekking «te stellen. Natuurlijk, dat deze bedoeling wel niet overal even duidelijk merk«baar is, ja zelfs hier en daar verloren is gegaan, zoodat het verzamelen van «schedels nu met geen ander doel geschiedt dan om een bewijs van moed te «geven, daar hij, die het grootste aantal hoofden weet te vertoonen, als de «grootste held wordt beschouwd. Het doel van het koppensnellen is dus: «in de met de schedel vereenzelvigde ziel van den verslagene een schutsgeest «te vinden..... De schedel is dus een amulet, een talisman. Vandaar dat een «meisje, bij een huwelijk een of meer schedels eischende van haren bruidegom, «hiermee niet anders bedoelt in den grond der zaak dan een waarborg te meer «voor een gelukkig huwelijk. Hoe meer fetischen men verzamelt, des te beter" 1).

Het koppensnellen moge zijn oorsprong hebben uit den godsdienst, het is misschien niet te gewaagd, aan te nemen, dat de aanleidingen, die de Dajaks tot de «sneltochten» aanzetten, langzamerhand tot gewoonten zijn geworden, waaraan het godsdienstig gevoel geen deel heeft. Wij zagen reeds, dat eene verloving niet tot stand komt, voor de aanstaande man een aantal koppen heeft gesneld; zoo ook wordt het in sommige streken noodig geacht, bij het sterven van een geachten doode, een of meer vijandelijke koppen te snellen. Doch, dat men de «koppen», zoowel in den Indischen Archipel als daarbuiten op andere eilandengroepen langzamerhand als zegeteekenen is gaan op prijs stellen, kan geene verwondering baren. Laat ons thans zien, op welke wijze de Dajaks gewoon zijn, zich van «koppen» te voorzien.

Een troepje Dajaks, bijv. van 3 tot 8 personen, vereenigen zich en beginnen zich gereed te maken tot den tocht, door levensmiddelen en oorlogstooi toe te bereiden. Na de vlucht van den Antang (zie bl. 239) te hebben waargenomen verlaten zij met stille trom hunne kampong, gaan soms dagreizen ver, om in de nabijheid der streken, bewoond door de stammen, waar zij hun doel meenen te kunnen bereiken, zich in hinderlaag te leggen achter struikgewas of iets dergelijks. Komt iemand, door zijn ongelukkig gesternte gedreven, voorbij, dan springt op het onverwachtst een der mannen te voorschijn, grijpt zijn slachtoffer bliksemsnel met de linkerhand bij het hoofdhaar en slaat hem met de mandau het hoofd van den romp. Dit geschiedt gewoonlijk zoo snel, dat de aangevallene niet alleen den tijd mist, om zich te verweren, maar ook zelfs geen gil slaken kan. Zoodra het hoofd van den romp gescheiden is, ontvlucht de koppensneller naar eene vooraf bepaalde schuilplaats in het dichtst van het woud, ontdoet het hoofd met het kleine driehoekige mesje (poai) van zijne vleeschdeelen, en zorgt vooral bij deze bewerking het haar niet te beschadigen, daar dit dienen moet om schild of mandau te versieren. De tochtgenooten zitten inmiddels niet stil. Zij berooven het lijk en verbergen het daarna, om opnieuw in hunne hinderlaag de komst van een tweede en derde slachtoffer af te wachten. Worden zij ontdekt, dan maken zij zich uit de voeten, want het is bijna zeker, dat een veertig of vijftigtal jacht op hen zullen maken en

1) Bijdragen tot de Taal-, Land en Volkenkunde van het Kon. Instituut. 1880, bl. 80.

deze niet zullen rusten, tot zij allen verdelgd zijn. Komen zij door de vlucht vrij, dan wordt hetzelfde beproefd bij andere stammen, totdat ieder ten minste één kop te huis kan vertoonen. Het ligt voor de hand, dat de bloedverwanten of stamgenooten, zoo zij te weten kunnen komen, wie de moordenaars waren, wraak nemen; dat deze wraak natuurlijk weerwraak uitlokt, is even duidelijk. Op die wijze wordt het verklaarbaar, èn, dat men onder de Dajakstammen steeds van oorlog en twisten zal kunnen vernemen, èn, dat de huizen en kampongs versterkt zijn om overvallen tegen te gaan. Tevens moet men de ontvolking van het eiland voor een deel aan deze gewoonte met hare onvermijdegevolgen toeschrijven.

Komen de koppensnellers in hunne negorij terug, dan worden zij door hunne stamgenooten met vele eerbewijzingen ontvangen. Er worden staken geplant, waarop de koppen worden opgesteld en een feest wordt gevierd, waarbij blians weer eene groote rol spelen 1). Bij de Dajaks hebben alle «koppen» niet evenveel waarde: een mannenschedel geldt meer dan een vrouwenschedel; een Maleische meer dan een Dajaksche; een Chineesche weer meer dan een Maleische, doch boven die allen staat in waardij een Europeesche. De heer Perelaer, aan wiens beschrijving wij den gang van zaken bij het koppensnellen ontleenden, deelt mede, dat een Dajak op het eerste gezicht het ras zal herkennen, waartoe de persoon behoorde, wiens schedel werd buitgemaakt.

De aanleiding tot den opstand in 1859. Reeds vroeg na onze komst in Indië heeft de Oostindische Compagnie zich op Borneo gevestigd. In 1612 reeds hadden we in Martapoera zóó vasten voet, naar wij meenden, dat wij den sultan van dat gebied eene tuchtiging dachten te kunnen toedienen. Ons gezag beteekende evenwel niet veel vóór 1787, toen wij, door partij te kiezen bij een successieoorlog tusschen twee pangeran's (prinsen), ons van Bandjermasin meester maakten. Na het Engelsche tusschenbestuur heerschte er eene goede verstandhouding tusschen den toenmaligen sultan van Martapoera, Adam, en het Nederlandsche Gouvernement. Zelfs werd er in dat jaar een contract met den Sultan gesloten, waarbij aan onze Regeering eenige stukken gronds in eigendom werden afgestaan, en aan haar het recht verbleef, den Troonsopvolger en den Rijksbestierder te kiezen. In 1852 moest de Regeering van dat recht gebruik maken. Door allerlei intrigues wist de toen bovendrijvende partij aan het hof van den Sultan te bewerken, dat onze Regeering zekeren Tamdjid, een der belanghebbende prinsen tot Troonsopvolger en tevens tot Rijksbestierder aanstelde. Daardoor beging onze Regeering eene groote fout, in zooverre zij Tamdjid's mededinger, Hidajat, passeerde. Deze, een wettige prins, had bij het volk grooten aanhang, terwijl Tamdjid als bastaard in 't geheel niet geliefd was bij de onderdanen. De Nederlandsche Regeering heeft door hare onbekendheid met de ware toedracht der zaken dit te laat ingezien. Toen nu de Sultan in 1857 stierf, werd Tamdjid zijn opvolger, en begrijpelijkerwijze kwam de partij van Hidajat daartegen in verzet, hoezeer nog in 't geheim. Tegelijkertijd waren in het landschap Moening onlusten ontstaan, door misbruiken in het bestuur des Sultans. Deze onlusten droegen een godsdienstig karakter en werden door zekeren sluwen Aling, in verband met den even listigen Antassari, aangewakkerd. Beide personen waren dweepzieke Mohammedanen,

1) Hoewel deze feestelijkheden bij de verschillende stammen nog al verscheidenheid aanbieden, is toch de bedoeling ervan, de geesten der verslagenen te verzoenen en *hun tot vrienden* en bondgenooten te maken. Veth, Borneo's Westerafd. II, bl. 293; *Spenser St. John, Life* in the forests of the far East, I, bl. 187.

die van de ontevredenheid der Dajaks over de troonsbeklimming van Tamdjid gebruik maakten, om de bevolking tegen het Nederlandsche Gouvernement op te hitsen. Op zeer geheimzinnige wijze was een algemeene moord, aan de Europeanen te voltrekken, voorbereid. Door eene vergissing in den datum nam de zaak een anderen loop, doch had niettemin het verschrikkelijke gevolg, dat alle Europeanen, die in de Afdeeling Martapoera bij den arbeid der mijn Pengaron werkzaam waren, benevens de zendelingen van het Rijnsche Genootschap, die sinds 1834 op acht posten werkten, werden omgebracht.

De Bandjermasinsche krijg. Reeds was de Regeering in Batavia gewaarschuwd kort voor het uitbreken van den opstand, en, hoewel te laat om het onheil te voorkomen, was toch de spoedige hulp, die de Resident van kolonel Andresen ontving, oorzaak, dat ons gezag nog gevestigd bleef. Kolonel Andresen onderzocht den toestand en wilde dien verbeteren, door Hidajat tot sultan te laten uitroepen. Deze evenwel vertrouwde de zaak niet, tengevolge waarvan aan de aanvraag, tot hem gericht, om in Bandjermasin te komen, niet werd voldaan; daardoor ontstond een oorlogstoestand, die ons leger moeilijkheden heeft bezorgd. Sultan Tamdjid deed wel afstand van zijn zetel, doch dit verhinderde niet, dat in de binnenlanden de krijg tegen Hidajat, die in den Demang Lehman een grooten steun had, werd voortgezet. Op verraderlijke wijze werden onze troepen telkens overvallen; meer dan eens bleek het, dat de Dajaks, al ontbraken hun vuurwapenen, geduchte vijanden waren, die, gesteund door de gesteldheid van hun land, onze soldaten op eene ernstige proef stelden. Kolonel Andresen werd spoedig door Luitenant-Kolonel Verspijck vervangen, en deze mag de voldoening smaken, den opstand te hebben beëindigd.

Het kan in onze bedoeling niet liggen al de krijgsbedrijven in herinnering te brengen, die in de binnenlanden van Borneo in de jaren 1859 en 1860 zijn volbracht. Den belangstellenden lezer verwijzen wij naar het werk van den heer van Rees 1).

Als een staaltje van de verraderlijke overvallen, waaraan ons leger blootstond, willen we evenwel in 't kort vermelden, hetgeen met den stoomer «de Onrust op 14 Dec. 1859, voorviel. Deze stoomer was de Barito opgezeild en had den mond der rivier Teweh (op 0° gelegen) bereikt. Het doel van den tocht was, de onderwerping van bovengenoemden Antassari te bewerkstelligen Men had aan boord zekeren Mohammedaan, n.l. Hadji Mohammed Taïb, die als vertrouwde van het Gouvernement de tusschenpersoon bij de onderwerping zou zijn. Soerapati, de zaakgelastigde van Antassari, zou na het openen van eenige onderhandelingen op den stoomer komen. Met ééne groote en verscheidene kleine prauwen komt hij tot dicht bij de Onrust, en het gezantschap, uit 15 personen bestaande, wordt aan boord gelaten. Wel had het de aandacht getrokken, dat de prauwen niet overdekt waren, hetgeen vijandelijke bedoelingen moest beduiden, doch Luitenant-ter-zee Van der Velde, die over den stoomer het bevel voerde, wenschte geen kwade vermoedens voet te geven, en ontving Soerapati zeer minzaam. Na eenig gesprek werd het schip aan het gezantschap getoond, toen men, weer op het dek teruggekomen, plotseling verschrikt werd door het geschreeuw van amok! amok! Bijna op hetzelfde oogenblik werden Luitenants Bangert en Van der Velde neergeworpen en een hevige strijd ontstond tusschen het scheeps-

1) *W. A. van Rees. De Bandjermasinsche krijg van 1859—1863.* 2 dln. Arnhem 1865.

volk en de trouwelooze gezanten. In een oogwenk schoten de roeiers der prauwen uit de booten en beklommen het dek, dat dientengevolge met een zestig man gevuld was. Bovendien waren aan de zijde der rivier een 500 à 600 man in hinderlaag verborgen, die eveneens hunne partijgenooten kwamen bijstaan. Een vervaarlijk gevecht, tot in het water voortgezet, vond hierop plaats, waarbij de geheele bemanning van «de Onrust» in de pan gehakt werd. Alleen de Hadji ontkwam en kon van het gebeurde verslag geven aan de Nederlandsche autoriteiten.

Met ware doodsverachting vochten de Dajaks, voortdurend opgezweept door de Mohammedaansche priesters. Voorvechters, versierd met witte tulbanden, vuurden de inlanders aan en hebben menig soldaat van ons leger den dood in Borneo's binnenlanden doen vinden. Vooral zijn de telkens wederkeerende geestelijke opwindingen, door de „priesters" verwekt, voor ons leger verderfelijk geweest. Deze uitbarstingen van fanatisme (Beratip beamaäl) bestonden in het hartstochtelijk bidden om onkwetsbaarheid. Dergelijke uitingen waren uitbarstingen van ware razernij en uitzinnigheid. De „priesters" gingen het volk daarbij voor; met zingen en onder woest getier wierp men zich dan op de bajonetten, als het ware den dood zoekende, om de achter hen komenden tot even groote woede aan te vuren. Toch heeft Hidajat. door het goed beleid van luitenant-kolonel Verspijck, ten laatste begeerd, zich te onderwerpen; Verspijck beloofde hem vrijgeleide, als hij te Banjer zou komen om zijne onderwerping te bezegelen. Eerlijk en rondborstig verzweeg de Commandant hem niet, dat hij Borneo zou moeten verlaten, en kalm en gelaten nam Hidajat de voorwaarden aan. Als bewijs van vertrouwen liet Verspijck hem een dag verlof behouden, ten einde met vrouwen en kinderen alleen te zijn, om op het graf zijner voorvaderen te kunnen bidden. Bij het scheepgaan op den stoomer, die hem naar Java zou overbrengen, ontsnapte Hidajat, evenwel hierbij geholpen door een aantal prauwen, die hem, naar het heette, uitgeleide zouden doen. Aan wal gekomen, wachtte hem eene ontelbare schare zijner volgelingen op, en, ondanks de pogingen onzer troepen, ontkwam Hidajat in de bosschen. Deze ontvluchting was het werk van Demang Lehman, die, naar hetgeen later bleek, Hidajat daartoe eenigermate tegen wil en dank, had overgehaald. De oorlog, liever de jacht op Hidajat, kon nu weer beginnen. Niet lang daarna evenwel verzocht Hidajat, door den honger gedreven, om den vrede, en Verspijck nam zijne onderwerping aan.

«Tegen het middernachtelijk uur van den 28sten Februari werd een man «met twee vrouwen, een kind en vijf volgelingen, allen in lompen gekleed, «binnen de versterking van Martapoera geleid. De ellendige gelaatstrekken «droegen de onmiskenbare teekenen van kommer, gebrek en uitputting. Sedert «drie dagen hadden zij geen ander voedsel gebruikt dan wortels en boombladeren. «Die man was Hidajat, de Rijksbestierder, de Sultan; die vrouwen waren «de prinsessen van den bloede! dat kind was pangeran Saleh, Hidajat's «zoon! Met ootmoed vroeg de diep vernederde vorst vergiffenis voor het kwaad, «door hem bedreven, zonder te weten, wat hij had ondernomen. Hij smeekte «om medelijden!» 1)

Waarlijk! de meest hardvochtige mensch moest medelijden hebben. Verspijck liet hem bericht geven, hoe zich zijne vlucht had toegedragen en, nadat men

1) *Van Rees. De Banjerm. Krijg*, deel II, bl. 274.

natuurlijk thans betere voorzorgen gebruikt had, werd Hidajat aan boord van den stoomer de Bali, naar Java getransporteerd. Het Gouvernement heeft hem een jaargeld toegelegd tot aan zijn dood.

Met de onderwerping van Hidajat kon men het verzet als geëindigd beschouwen. Demang Lehman, de verrader, viel eenigen tijd later met 60 volgelingen in onze handen, en hij werd den 23sten Februari 1864 tot den strop veroordeeld en dientengevolge terechtgesteld. Door een verschil met het legerbestuur heeft luitenant-kolonel Verspijck het eigenlijke eind van den oorlog niet mogen tot stand brengen, hoezeer door zijn beleidvol handelen hem de eer ervan toekomt.

Met voordacht hebben wij wat langer stilgestaan bij den opstand en den oorlog van 1859 en volgende jaren, niet alleen, omdat wij daardoor een indruk zouden kunnen bekomen van de groote moeilijkheden, waarmee ons leger bij een oorlog in Indië te kampen heeft, maar ook om te kunnen beoordeelen, hoe onwaar de voorstelling is, die kort na het uitbarsten van den opstand in tal van geschriften de ronde deed, als zouden de zendelingen van het Rijnsche Genootschap door hunne prediking de inboorlingen tot fanatisme hebben aangezet, zoodat zij dan voor de eigenlijke oorzaak van den opstand zouden moeten gelden. De moord op de zendelingen Rott, Wiegand en Kind met vrouwen en kinderen is zoovele malen beschreven, dat wij onnoodig werk zouden doen, dit te herhalen 1). Wij willen liever den arbeid der Barmensche zendelingen in zijn geheel overzien, doch stellen ons evenmin als bij de overige velden voor, in bijzonderheden af te dalen.

De Zending onder de Dajaks. De Zendingsarbeid op Borneo wordt in twee perioden verdeeld, die in karakter zeer met elkaar verschillen, n.l. in den arbeid vóór en na 1859.

De Dajaksche bevolking kent slechts meer gegoeden en slaven (pandelingen); een middenstand bestaat er niet. Toen de eerste moeilijkheden der taal door de zendelingen overwonnen waren, (hetgeen door Zendeling Hardeland dienaangaande geleverd is wordt door ethnologen van naam ook thans nog belangrijk genoemd), hebben de zendelingen zich reeds spoedig met beide hoofdafdeelingen der bevolking in aanraking trachten te brengen. Wat de vermogenden aangaat, stuitten zij op de materiëele levensbeschouwing der Dajaks, daar die geheel beheerscht wordt door hun geloof omtrent het leven na den dood, op zeer groote moeilijkheden; geen wonder dus, dat zij zich tot de slaven, de pandelingen, richtten De toestand van volkómen afhankelijkheid van hunne heeren evenwel maakte blijvende vruchten ook bij hen onmogelijk. Vandaar, dat de zendelingen beproefden, pandelingen los te koopen en rondom zich op hun station te vereenigen.

Het mag bekend heeten, dat men door pandelingen verstaat personen, die door hun onvermogen, om de schulden af te doen aan de rijkeren, van dezen volkomen afhankelijk werden Hun toestand is buitengewoon beklagenswaardig te noemen. Niet slechts moeten zij zwaar werken, maar hebben niet de minste kans,

1) O. a.: von Rohden. Gesch. der Rh. Missions-gesellschaft: Macedoniër, jaarg. 1888; G. Zimmer, Erinnerungen an Borneo (Miss.-tract. nº. 4). Dit laatste in het Holl. vertaald en uitgeg. door de Halfstuiversvereeniging te Amsterdam (Höveker en Zoon)

uit hun toestand verlost te worden, aangezien zij door de ontzaggelijk groote woekerwinst, die bij het aangaan der schuld wordt bedongen, (soms tot 6 maal het opgenomen bedrag) nooit in staat geraken vrij te worden van hunne schuldeischers. Deze ondragelijke toestand wordt nog verergerd, doordien zelfs de dood niet bij machte is het contract te ontbinden: vrouw en kinderen moeten de schuld overnemen. Door het loskoopen der pandelingen nu, slaagden de zendelingen er wel in, den uiterlijken wasdom der stations te doen toenemen, maar men moet erkennen, dat, al kwam dit middel den personen zelf ten goede, het toch niet veel waarborgen kon opleveren voor eene deugdelijke christianisatie. Immers, waar men door stoffelijke voordeelen Christenen lokt, het moge met goede bedoelingen geschieden, daar heeft men niet de gewisheid, dat eene toetreding tot het Christendom uit zuivere motieven voortspruit. Wat bij uitnemendheid eene zaak der vrijheid is, moet men vrij laten. De zendelingen erkenden dit ook wel, maar zij hoopten op beteren gang van zaken en wenschten door de resultaten te toonen, waartoe vlijt en arbeidzaamheid, naar hun voorbeeld, konden leiden. Thans is het niet meer mogelijk een dergelijk middel aan te grijpen, daar sinds 1860 bij eene wet het pandelingschap in onze O.-I. bezittingen is afgeschaft. Een tweede middel, dat men in deze eerste periode van 1836—1859 beproefde, was het onderwijs aan de jeugd. Dit middel is beter, doch de resultaten waren gering te noemen, hoofdzakelijk, omdat de bevolking zoo weinig aan hare woonplaatsen gebonden is. De Regeering steunde niettemin de pogingen der zendelingen. Vooral heeft de Resident van Bandjermasin, Weddik, zich zeer beijverd, door het schoolbezoek der kinderen in het district Poeloepetak verplichtend te stellen, de zendelingen in de hand te werken. Dit gaf werkelijk resultaten, want een jaar na de uitvaardiging van het gebod waren op elk der drie stations van Poeloepetak n.l. Bethabara, Palingkau en Bintang ongeveer 100 leerlingen aanwezig, die de school bezochten. De zendelingen jubelden, en waarlijk! de toestanden schenen althans in Poeloepetak gunstiger te worden. Werkelijk was het ook te bemerken, dat de heidensche gruwelen, zooals zij bij feesten aan den dag traden, in kracht en beteekenis afnamen. Doch! dwang van hooger hand is evenmin gewenscht voor eene degelijke christianisatie als het aanbieden van stoffelijk voordeel. In de beide andere landschappen, Kahajan en Sihong Patei, deed men dezelfde ondervindingen als in Poeloepetak op.

Daar komt evenwel 1859 en zijn opstand, en verstoort het geheele werk. Alle buitenposten worden opgegeven; alleen Bandjermasin wordt bezet gelaten. In 1866 begint men op nieuw met vergunning van het Gouvernement, dat evenwel vooreerst geen verlof wilde geven, om in de binnenlanden zonder beschutting van de Nederlandsche autoriteiten te arbeiden. Vandaar, dat behalve te Banjer nog slechts te Kwala Kapoeas, waar een fort was gebouwd en te Mandomaï de eerste stations werden gesticht. De oude middelen, loskoopen van pandelingen en schooldwang werden niet meer beproefd, maar men stelde zich voor door onderwijs, ziekenbehandeling en prediking de bevolking, al ging het dan langzaam, te trekken. Op de Dajaks maakte de terugkeer van hen, die zij hadden willen dooden, een gunstigen indruk. In Kwala Kapoeas en Mandomaï ontstonden vrij aanzienlijke gemeenten, waaronder vooral de eerste, door een ontwakend ge-

Zendingshuis te Kwala Kapoeas.

voel van eenheid en aanhankelijkheid der gemeenteleden onderling, uitmuntte.

Kwala Kapoeas 1) bestaat uit eene vijf kwartier lange rij Dajaksche woningen aan den linkeroever der rivier. Aan de rechterzijde ligt de benting met garnizoen, de woning der zendelingen en het bureau van den controleur. De Dajaks, hier woonachtig, houden zich onledig met den rijstbouw, handel met de bovenlanden en voorts met het bewerken van allerhande nijverheidsproducten, als: manden en ander vlechtwerk van rotan, krissen, wapens enz

Zend. Zimmer, die in 1866 hier zijn arbeid aanving, heeft zijne gemeente gevestigd met enkele gedoopte Dajaks uit de oude gemeenten te Poelopetak. Behalve eene school, die tegelijk voor kerk diende, begon hij, zelf een bekwaam timmerman, den Dajaks het timmeren te leeren. Meer dan één handig ambachtsman is door hem gevormd, en de vruchten zijn nog in Kwala Kapoeas te zien. Ofschoon met langzame ontwikkeling heeft het Evangelie hier vasten voet verkregen. Tegenwoordig zijn ruim een 300-tal Christenen op dezen zendingspost aanwezig.

Het is voor den bezoeker treffend, te midden van deze heidensche omgeving des Zaterdagsavonds aan de boorden der Kapoeas een liefelijk kerkklokje te hooren luiden, dat de bewoners aan den naderenden rustdag herinnert en hen tot bezoek der eenvoudige, doch doelmatige kerk op den volgenden dag uitnoodigt. Een bezoek des Zondags tijdens den dienst zou op ons, gelijk het op zoovele reizigers deed, een verheffenden indruk maken, wanneer wij die stoere kinderen der natuur met hunne ruwe gelaatstrekken, geheel vervuld van eerbied onder het gehoor van den zendeling zouden zien zitten en bijwijlen met opgewektheid hunne Dajaksche gezangen in vrij snel tempo zouden hooren aanheffen. «Het Christendom oefent ook hier, «gelijk elders, een heilzamen invloed op «het volk uit. Tegenover het lichtvaardig «schenden van de huwelijkstrouw bij de «heidensche Dajaks, tegenover gruwelen, «waarbij een vader zijn pas volwassen «zonen tot onzedelijken omgang met de «blians aanspoort, kenmerkt zich de Chris«tengemeente door meer begrip van zede«lijkheid, beter huiselijk leven en betere op«voeding der kinderen. Hun ontwakend ge«voel voor reinheid en welvoegelijkheid blijkt «o. a. uit de zorg voor behoorlijke kleeding.» «Op verstandige ontwikkeling stellen «zij reeds zooveel prijs, dat nagenoeg «alle Christen-Dajaks kunnen lezen en «schrijven. Die invloed is niet alleen «door de prediking, maar bovenal door «de persoonlijkheid van den zendeling «verkregen. De Dajaks gevoelen, dat «de zendeling niet tot hen komt als ge»zaghebbende, om arbeid of belasting te «vorderen, maar als vriend om hun wel «te doen. Zij zien, dat hem om hunnent«wil geen moeite te veel is. Hij geeft medi«cijnen voor zieken, raad en hulp in onge«legenheid, ondersteuning bij schralen rijst«oogst, welke terstond armoede veroor«zaakt. Den ganschen dag staat zijn huis «voor hen open. En ik verzeker u, dat het «voeren van gesprekken met de inlanders «een werk is van taai geduld, want haast «hebben zij nooit en zij zijn lang van stof. «De zendeling ziet er ook niet tegen op, «om verre en lastige tochten te maken, «ten einde hen bij ziekte of om andere «redenen in hunne woningen te bezoeken. «En zijn zij gedurende den plant- en oogst«tijd op hunne verwijderde rijstvelden, dan «reist de zendeling elken Zaterdag soms «tien uren ver in zijne prauw derwaarts, «om den Zondag met hen te vieren" 2).

In Kwala Kapoeas is ook door zendeling Hennemann een seminarie ter opleiding van jongelingen tot inlandsch helper opgericht. Op zeer omzichtige wijze heeft men hier moeten roeien met de riemen, die men had; eene azijnmakerij zelfs werd opgericht, om uit de opbrengst de kosten te helpen dekken. Evenwel bleken de eerst gevormde jongelingen niet voor zelfstan-

---

1) Kwala beteekent monding.

2) F. W. G. Kemmann, in Med. XXI. bl. 46.

digen arbeid geschikt, hetgeen met het oog op de diensten, die men van hen begeerde, noodig was. Men wenschte hen te gebruiken voor reizende predikers, die de Dajaks op hunne zwerftochten vergezelden. Daar zij evenwel niet opgewassen bleken tegen de verleidingen van het Heidendom, heeft men dit plan moeten opgeven. Het vertrek van Zend. Hennemann naar Depok, had de oplossing van dit Seminarie ten gevolge; de inlandsche helpers voor Borneo krijgen nu ook daar hunne opleiding.

Van het oude station in de binnenlanden, Sihong Patei, ontvingen de zendelingen voortdurend aanvragen de, om daar den arbeid weder op te vatten.

Na lang weifelen ook van de zijde der Regeering, die begrijpelijkerwijze voor deze onbeschermde posten in het binnenland niet gaarne aansprakelijkheid op zich nam, werd eerst te Telang in 1875, daarna te Tameang Lajang de arbeid onder de Olo Maänjan geopend. Het zal duidelijk zijn, dat juist deze aanvragen den zendelingen buitengemeen genoegen deden. Er bleek immers uit, dat de bevolking van hare voormalige leeraars goede indrukken had bewaard. Te meer moest dit de zendelingen bemoedigen, omdat na de eerste hervatting van den afgebroken arbeid zoo weinige, nagenoeg geene, vruchten voor den dag kwamen van hetgeen vroeger toch gezaaid was.

Verdiende de inspanning van mannen, als Becker, Hardeland, Barnstein, Berger, Hupperts, van Höfen, Beijer, Denninger, Rott, Wiegand, Kind, Klammer, enz. geen volle waardeering, men zou denken aan het ontbreken van een solieden ondergrond in dezen buitengewoon zwaar beploegbaren akker. Voorzeker! de Zending onder de Dajaks zal altijd moeilijkheden opleveren.

Moeilijkheden bij de Dajak-Zending. In de eerste plaats geldt als zoodanig, dat de bevolking geene vaste woonplaatsen heeft; pogingen om dit te bewerken, stuiten op tallooze bezwaren. De verbouw van rijst op ladangs werkt dit zwerven zeer in de hand. Is de grond voor het doel gebruikt, dan beproeft men het een volgend jaar elders; in elk geval trekt men te bestemder tijd soms uren ver stroomopwaarts om zich van de eerste levensbehoeften te voorzien. Dat de dunne bevolking de vorming van eenige belangrijke gemeenten tegenhoudt, zij in het voorbijgaan opgemerkt. Geeft de landbouw misschien bij enkelen, die de zendelingen onder hunne hoede konden behouden, geen bezwaar, dan is de groote neiging der Dajaks, om handelsreizen te doen, in de bosschen rond te dolen, ook tot inzameling van producten, welker opbrengst voor hun levensonderhoud dienen moet, eene groote belemmering om de uitgestrooide zaadjes te doen opwassen. De zendelingen beproefden dientengevolge te Mandomaï eene kokosplantage aan te leggen: men hoopte door dit voorbeeld de omliggende bevolking tot meer vastheid van woonplaats te brengen. Doch, vrucht heeft men er niet van gezien. Ook is door de zendelingen beproefd inlandsche helpers, die reizende predikers zouden kunnen zijn, te vormen. Met welk resultaat dit geschiedde, zagen wij boven.

In de tweede plaats geldt als een groot bezwaar de toestand der Dajaksche bevolking. In de binnenlanden heerscht het heidendom met al zijne gruwelen op de meest onbeteugelde wijze. Natuurlijk, dat daar de behoefte aan zendelingen het grootst is, doch ook juist daar heerschen geen zekerheid en orde; de Regeering, die niet gaarne van eene herhaling van 1859 mede oorzaak zou

wezen, is altijd nog bevreesd, Europeanen onbeschermd in de binnenlanden te doen wonen. Daardoor wordt de vestiging van zendelingen dan ook niet in hand gewerkt, hoezeer van hunne zijde meermalen aangedrongen werd. In de Zuider- en Ooster-Afdeeling, die na 1860 onder den invloed van ons onmiddellijk gezag kwam, zijn de orde en rust verzekerd, het is waar; maar hier heerscht de Mohammedaansche invloed, en wat die beteekent, behoeft niet nader te worden aangewezen. Heerscht er dus orde en rust, dan geldt het niet geringe bezwaar, den Islam te bestrijden: wat hier dus voordeel is, wordt geneutraliseerd door nadeel van andere zijde en omgekeerd.

In de derde plaats wordt geen geringe moeilijkheid veroorzaakt door de materiëele opvatting, die de Dajak heeft van het leven na den dood, gelijk deze in het Tiwah haar hoogtepunt vindt. Hoezeer men bij de Dajaks de zorg voor de naleving hunner godsdienstplichten moet waardeeren, hun godsdienst beoogt slechts, hun materiëele genoegens hiernamaals te verzekeren. Wie hier rijk is, wordt hiernamaals ook rijk; wie hier roem verwerft, zal na zijn dood de vruchten ervan plukken Het moet erkend worden, dat dit geloof eene belemmering is voor de doorwerking van zedelijke invloeden; immers kan de Dajak zich niet voorstellen, dat rijken en armen gelijk zouden zijn. Een prediker van zulke dwaasheden kan men toch onmogelijk geloof schenken!

Toch is de Dajak godsdienstig in hooge mate; en, het moet gezegd worden, dat daar, waar de zendeling eenig vertrouwen vermocht te wekken, men in dien godsdienstigen zin des volks blijkbaar veel steun ondervindt. Zal het Evangelie voortgaan op zijnen weg, men verwachte het hier evenals elders, vooral van den invloed van het voorbeeld der zendelingen. Dit strekt ter bevestiging van de prediking en doet ook bij den Dajak het vertrouwen op de gesprokene woorden toenemen.

De arbeid der Barmensche broeders concentreert zich thans in de stations Telang, Tameang Lajang, Kwala Roengan, en Kwala Koeron in het binnenland; voorts Pangkoh, Mandomaï en Kwala Kapoeas, waar de Regeering forten heeft, zoodat dus deze stations beveiligd heeten kunnen; eindelijk te Bandjermasin, de hoofdstad zelf.

Arbeid te Bandjermasin. In deze plaats, die men in 1859 als station behield, wordt door de zendelingen veel verricht. Vooral is de arbeid onder de ruim 2000 Chineezen, die aan de overzijde der Martapoera hun eigen kampong hebben, voor de zendelingen moedgevend. Binnen deze kampong heeft de zendeling thans een eigen lokaal; verscheidene Chineezen zijn als gemeenteleden toegetreden, en het blijkt, dat zij niet de slechtste Christenen zijn. Ook geeft het Tehuis voor Militairen, dat door zendeling Braches in 1888 ingewijd is, den zendeling veel arbeid. Ofschoon aan dezen vroeger ook de zielszorg voor de Europeanen eenigermate was toevertrouwd, is thans dit werk opgedragen aan een predikant.

Door den vermogenden zendingsvriend, den Engelschen heer Arthington, werd aan de zendelingen eene stoomboot toegezegd, om de stations aan de rivieren in het binnenland gelegen, te kunnen bezoeken. Aangezien men met een stoomer de verst afgelegene stations niet zou kunnen bereiken, is de milde gift gewijzigd en kan de Zendingsvereeniging thans een paar prauwen de hare noemen, waarvan druk gebruik gemaakt wordt.

De «Rheinisch-Bornesische Handelsverein». Wij moeten, voor wij besluiten, met een enkel woord nog stilstaan bij de toko, die in Banjer bestaat en die den naam heeft eene handelsonderneming te zijn ten dienste der Zending. Hoewel wij het voor en tegen van zulke handelsinrichtingen niet in het licht willen stellen, komt het ons beter voor, wanneer Zendingsgenootschappen zich vrij houden van handeldrijven. Wij willen evenwel in het belang eener juiste beoordeeling, beproeven, de verhouding dezer toko tot de Zending toe te lichten, en hopen daarmede een vooroordeel te kunnen wegnemen tegen eene inrichting, die naar veler oordeel groote beteekenis heeft.

Kort na den moord van 1859 werd de «Missions Handelsgesellschaft", ten behoeve der in Zuid-Afrika arbeidende zendelingen van het Rijnsche Genootschap opgericht, eigenaar van eene toko, die de heer Dietrich, zendelingsdrukker te Bandjermasin in eigendom had. Dit handelsgenootschap ging om allerlei redenen in Zuid-Afrika te gronde 1) en liquideerde zijne zaken aldaar in 1880. In Banjer evenwel zette het zijne zaken voort (Padang, waar men een filiaal had, had men moeten opgeven); en. hoewel in vroeger tijd eenig deel der winsten in de kas van van het Genootschap te Barmen vloeide, werd de geldelijke band met de Zendingsvereeniging in 1882 doorgesneden en de naam der firma veranderd in dien van: «Rheinisch-Bornesischer Handelsverein.» De bedoeling met dit handelslichaam is geen andere dan 1o. een Christelijken handel met de Inlanders te drijven en daardoor de zaak des Evangelies te bevorderen; 2o. door de expeditie van goederen, enz. naar en van de zendelingen en zendingsstations, den Broeders van dienst te wezen. In de kleine drukkerij, aan deze toko verbonden, worden boeken als anderszins ten gerieve der zendelingen vervaardigd. Bij aanstelling der beambten zal het bestuur dezer toko, dat te Barmen zetelt, en gelijk gezegd is, buiten het Zendingsgenootschap staat, er wel op letten, Christelijke kooplieden daarvoor te kiezen. Enkele beambten te Banjer zijn dan ook begrijpelijkerwijze wel eens den daargevestigden zendeling in zijn arbeid tot steun.

Hoezeer dit handelsgenootschap opgericht is met kennelijke bedoeling, om de Zending te dienen, willen wij niettemin er even op wijzen, dat de handelszaak als zoodanig gansch op zich zelf staat en geenerlei geldelijk verband met het Barmer Genootschap heeft. Wij drukken daarop, omdat wij dat zouden moeten betreuren, doch ook tevens om de beleedigende aanmerkingen te beantwoorden, die Indische oud-gasten wel eens tegen deze toko inbrengen, vooral naar aanleiding van den verkoop van sommige artikelen, die in deze toko, gelijk in elke andere, gevonden worden. Nu is het niet zeldzaam, Indische oud-gasten, die zich overigens niet het minst met de Zending inlaten, en toch gaarne hun woord van autoriteit willen doen gelden, beleedigende aanmerkingen over de Zending en de zendelingen te hooren maken. Gewoonlijk zijn hunne inlichtingen zeer oppervlakkig en onvolledig. Ten opzichte van deze toko blijkt het, dat de geldelijke band, dien zij zich denken, alleen in hunne verbeelding bestaat.

Door goed en kwaad gerucht zal de Zending op Borneo, die met zoo groote

---

1) *Zie: Von Rohden*, 2e Auflage, bl. 327.

bezwaren te kampen heeft, haar voortgang wel maken. De moeilijkheden zijn, wij zagen het, vele; Borneo is eene doornige akker. Doch, geen nood!

Zijn op de 7 stations thans reeds ruim 1000 Christenen verzameld, 1) dit getal zal aangroeien. Den Duitschen Broeders brengen wij gaarne onze geringe hulde! De Heer der Gemeente zegene hen!

AANHANGSEL OVER DE CHINEEZEN IN NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

Men zal zeker niet van overdrijving beschuldigd worden, als men de Chineezen het merkwaardigste volk van onzen aardbodem noemt. Niet enkel, omdat het volk in aantal het grootst is, bijna 1/4 der geheele aardbevolking, doch omdat zijn hooge ouderdom eene levenskracht en het vermogen, om zich in stand te houden, veronderstelt in eene mate, die bij geen ander volk der aarde wordt aangetroffen.

Reeds ten tijde van Abraham en Ramses stonden de Chineezen op een hoog standpunt van beschaving. Toen Europa nog in den nacht der Middeleeuwen verkeerde, genoot het Hemelsche Rijk reeds een ongekenden bloei. Oude Rijken gingen ten onder, nieuwe verrezen, en het Chineesche bewaarde onder alle lotwisselingen van Staten en dynastieën eene ontwikkeling, die tot op den huidigen dag nog wordt voortgezet. Men moge dit toeschrijven aan het stelsel van afsluiting, waardoor de Chineezen, ofschoon verstoken van de voorrechten van het internationale verkeer, ook bewaard werden voor de nadeelen, die hiermee onvermijdelijk samengaan, — te ontkennen valt het niet, dat een volk zonder krachtige levenskiemen bij een dergelijk afsluitingsstelsel zichzelf ten slotte moet verteren. En toch! in geenen deele is dit met de Chineezen het geval! Onverzwakt en onaangevochten staat de natie nog daar! Sedert door den aandrang der Westersche Mogendheden China voor het verkeer der volkeren is opengesteld, is men van het doen en laten dezer Zonen van het «Rijk van het Midden» beter ingelicht geworden. De uitgebreide Chineesche letterkunde, die tot de hoogste oudheid opklimt, heeft tal van oudheidkundige, sociologische, ethnographische, taalkundige vragen opgelost, waardoor men in staat is geraakt, dit volk beter te bestudeeren en tot op zekere hoogte te bewonderen.

Voor ons, Nederlanders, die in onzen Oostindischen Archipel over zulk een buitengewoon groot getal Chineezen den schepter te voeren hebben, is dus de kennis van het Chineesche volk in zijne gewoonten en zijn aanleg van zeer groot belang; want alleen de studie van hun, in veler Europeanen oog nog onverklaarbaar, doen en laten maakt het mogelijk, hen naar de grondbeginselen van recht en billijkheid te beoordeelen. Het kan niet ontkend worden, dat de onderzoekingen van onze bekwame Sinologen, professor Schlegel en vooral van prof. de Groot, in de laatste jaren veel aan het licht hebben gebracht, wat tot nu toe onbekend was. Daardoor is op vele handelingen van ons Gouvernement uit vroegere jaren vooral, een ander licht gevallen. Ten

1) Zie: Macedoniër, 1891, bl. 122.

gevolge van onvoldoende bekendheid met de zeden en gebruiken der natie heeft onze Regeering wel eens tot onjuiste beoordeeling en onrechtvaardige bejegening der Chineezen aanleiding gegeven.

Hoewel op de hoofdplaatsen van Insulinde in grooter of kleiner aantal Chineezen als handelaars of kooplieden gevestigd zijn, worden zij op geheel Java, op West-Borneo, Bangka, Billiton en Deli in buitengewoon grooten getale gevonden. Het Koloniaal Verslag van 1891 geeft te dezen opzichte de volgende cijfers: Op Java en Madoera 237579 (waarvan alleen te Batavia 27049); in West-Borneo 32172; op Bangka 2400; op Billiton 12255; in de residentie Sumatra's Oostkust 80582 1). Deze cijfers, vermeerderd met die van het overige deel van den Archipel, geven een totaal van 447030.

Het is bekend, dat de sterke overbevolking, die in China heerscht, oorzaak van de emigratie is: niet alleen in vroeger tijd, doch ook tegenwoordig nog verlaten duizenden Chineezen hun vaderland en kiezen, zooal niet in Indië, dan in Australië, Amerika of elders hun verblijf, ten deele om na eenigen tijd te repatrieëren, ten deele om zich voor goed in den vreemde te vestigen.

De Chineezen, in onzen Archipel woonachtig, zijn niet alle uit dezelfde streek van hun vaderland afkomstig. De Java-Chineezen komen uit het Zuidelijk deel der provincie Foekhiën, met de stad Amoy, aan de Drakenrivier, als hoofdplaats. Om die reden heeten de Java-Chineezen ook wel Foekhiëneezen of Amoy-Chineezen. De emigranten van West-Borneo, Bangka, Billiton en Deli zijn óf Hoklo-Chineezen (naar de provincie Hokkiën), óf Hakka-Chineezen (naar het Chineesche Hakka = familie van gasten of emigranten). Beide deze stammen, de Hakka's en Hoklo's behooren naar hunne taal in Noord-China thuis, doch zijn reeds vroeger naar de provincie Kwangtoeng geëmigreerd. De Hakka's zijn bij voorkeur mijnwerkers in bovengenoemde residentiën; de Hoklo's gemeenlijk landbouwers.

Met het oog op haren rechtstoestand wordt de bevolking van onzen Oost-Indischen Archipel gesplitst in vier categorieën; n.l. Europeanen, Inlanders, met Europeanen gelijkgestelden en met Inlanders gelijkgestelden. Tot de met Inlanders gelijkgestelden behooren de niet-Europeanen en de niet-Inlanders, die Mohammedanen en heidenen zijn. Gewoonlijk wordt deze categorie genoemd de Vreemde Oosterlingen, en daartoe worden dan gerekend de Chineezen, de Arabieren en de Klingaleezen. Van deze volksstammen nu zijn de Chineezen verreweg het talrijkst.

Reeds uit de tijden der Compagnie dagteekent het streven der autoriteiten, om de vrijheid der vreemde Oosterlingen aan eenige bepalingen te binden. Van oudsher golden ten opzichte der Chineezen de navolgende drie grondbeginselen: 1o. zij behoefden vergunning om zich op het gebied van onzen Archipel te vestigen; 2o. zij moesten bijeen wonen, afgescheiden van de

1) In deze laatste residentie is dit cijfer vlottend, daar voor de tabakscultuur niet altijd evenveel Chineesche koelies in dienst zijn.

Europeesche en inlandsche bevolking; en 3o. zij moesten rechtstreeks bestuurd worden door hoofden van hun eigen landaard. In de jaren 1871 en 1872 zijn de bepalingen, waaronder zij in onze koloniën kunnen leven, vastgesteld en volgens deze reglementen staan hunne wijken (kampong tjina) onder een wijkmeester, benoemd door den resident. Alle wijkmeesters eener Afdeeling of residentie staan onder een door den Gouverneur-Generaal benoemd Hoofd, die den titel van Kapitein, Luitenant en op de groote plaatsen dien van Majoor draagt. Deze hoofden genieten geen bezoldiging, doch trekken eenig collecteloon der belastingen. Op hun titel en rang zijn zij evenwel zeer gesteld.

Jaarlijks komen nog vele emigranten uit China in Indië aan; evenwel wordt de snelle aanwas der bevolking belemmerd door het verbod van emigratie der vrouwen, alsook door het repatrieëren van velen, die in hun vaderland genieten willen van de gewonnen rijkdommen. Ten gevolge van bovengenoemd verbod huwen vele Chineezen met inlandsche vrouwen en het anntal Chineesche mestiezen is dan ook zeer groot. Deze half-bloed Chineezen worden peränakan-Chineezen of lao-kee (= oudgast) genoemd, in tegenstelling tot de rechtstreeks uit China gekomenen, die den naam van sinkee (= nieuw gast), kortweg kee, ontvangen. De peränakan-Chineezen worden op Chineesche wijze opgevoed; zij volgen den godsdienst en de kleeding hunner vaders. Men zegt, dat zij de energie der echte Chineezen missen; alsook, dat zij minder de deugden der Sinkee's, doch des te meer hunne ondeugden bezitten.

Ten einde den toestand bij voorkomende gevallen meester te blijven, legde de Regeering tijdens de Compagnie en ook later, toen het Cultuurstelsel nog welig tierde, aan alle neringdoenden en nijverheids-ondernemers allerlei belemmerende bepalingen in den weg. Deze golden evenwel de Chineezen niet alleen, maar ook de Europeanen. Toen het Cultuurstelsel in verval geraakte, kregen de Europeanen meer vrijheid van beweging, doch aan de Chineezen durfde men die nog niet te gunnen. Zoo werd hun o. a. de toegang tot de Preanger en de Vorstenlanden geweigerd; het huren van woesten grond was hun verboden, evenals het pachten van landerijen in de Vorstenlanden. De liberaal-koloniale politiek heeft deze scheidsmuren laten vallen; thans kunnen de Chineezen, evengoed als alle ingezetenen in Indië, landen in erfpacht bekomen, en woeste gronden ook aan hen verhuurd worden. Ook zijn de belastingen, die op de Chineezen drukken, het hoofdgeld te Batavia bijv., of de belasting op het houden van speeltafels, moeielijk als uitzonderingsbelastingen voor de Chineezen te beschouwen, daar deze belastingen van andere inlanders, onder andere namen evenzeer geheven worden. Van de belemmeringen in vroeger tijd is dus alleen het wonen in wijken overgebleven, en ook hiervan kan nog door het Gewestelijk of Plaatselijk Bestuur worden afgeweken; evenwel moeten degenen, wien zulk eene vergunning om elders te wonen, geschonken is, steeds op de eerste aanwijzing van het Bestuur in de voor hen bestaande wijken terugkeeren.

Uit dit alles spreekt de zorg der Regeering om eene aanraking der Chineezen met de inlandsche maatschappij zooveel mogelijk te vermijden. Men vraagt met recht: Waarom dat? Een antwoord hierop kan alleen gegeven

worden, wanneer men den Chinees in zijn karakter en zijne eigenschappen nagaat. Wij willen beproeven, hiervan eenig denkbeeld te geven, en nemen hierbij den Chinees, zooals hij zich op Java vertoont, tot model. Hoewel de Chinees nergens zijn landaard aflegt, en zijn karakter overal vertoont, zoowel in de Buitenbezittingen als op Java, zijn de toestanden op laatstgenoemd eiland zoo gansch verschillend van die der andere deelen van den Archipel, dat men dit bij eene beoordeeling niet uit het oog moet verliezen.

De Chinees is bij uitstek geschikt door zijne physieke, intellectueele en moreele eigenschappen, om het ver in de wereld te brengen: in alle landen, waarheen hij geëmigreerd is, wordt dit gezien. Zijn taai, sterk lichaam is bestand tegen elk klimaat; voor zwaren arbeid is hij evenzeer geschikt als voor werk van fijner gehalte. Verstandig, wakker, schrander, zijn voordeel doende met de hem ten dienste staande middelen, is hij voor het practische leven als geschapen. Men heeft zijne vindingrijkheid wel eens betwijfeld; doch, moet dit zoo zijn, dan komt hiermee nog al in schrille tegenspraak zijne gevatheid in het ontduiken van 's lands wetten, waar het zijn voordeel geldt. IJver en spaarzaamheid kenmerken hem in hooge mate; rijkdom na te jagen is, naar het schijnt, zijn ideaal. Toch is de Chinees niet gierig. Is hij arm, dan leeft hij karig; is hij rijk, dan weet hij het voor zich zelf er best van te nemen. Vandaar dat de inlandsche bevolking op de Chineezen niet nederziet als op eene bende van menschenschuwende woekeraars. Zij weten het geld te gebruiken, omdat zij het weten te verdienen. In zelfbeheersching munt de Chinees uit; al zijne handelingen worden door koel verstand, nooit door hartstochtelijkheid beheerscht 1). Alleen het spel kan hem benevelen, en, onder de bekoring daarvan gekomen, is hij een geheel ander mensch. Dan verlaat hem zijne koele berekening over woorden en daden, en niet zelden blijkt hij dan tot alles in staat. Zijne buigzaamheid en plooibaarheid maken het hem gemakkelijk te kruipen of te vleien, al naar het door hem doeltreffend geacht wordt. Gewetensbezwaren kwellen hem niet, zoo hij min humane middelen moet kiezen tot bereiking van zijn doel; medelijden te gevoelen met het lot van iemand, dien hij in zijne fuik heeft gevangen, is den Chinees onbekend. Al zijn doen en laten richt zich op het ééne doel: geld winnen. Hij is een zuiver materialist in al zijne overleggingen en schijnt voor ideeële indrukken totaal onvatbaar.

De verklaring voor deze materialistische levensopvatting schijnt alleen te kunnen gevonden worden in den invloed van den godsdienst, door de Chineezen beleden. Het zou ons te ver voeren, wilden we deze stelling in het breede toelichten 2); genoeg zij het te zeggen, dat de drie godsdienststelsels, het Confucianisme, het Taoïsme en het Boed-

---

1) Hiermee is niet gezegd, dat de Chinees geen slaaf van zinnelijken hartstocht zou kunnen zijn. Helaas! de bewijzen hiervan zijn in overvloed voorhanden, al zal hij ze voor zich zelf dekken met hetgeen zijn godsdienst voorschrijft. Het leven aan gene zijde des grafs heeft voor den Chinees slechts beteekenis in zooverre daarbij een aantal nakomelingen als onmisbare factor behoort. Zijn levensdoel is op het verwekken van kinderen gericht. Hij houdt bijzitten en slavinnen, niet uit wellust, maar om zich een talrijk kroost te verzekeren.

2) Den belangstellenden lezer verwijzen wij naar: Dr. J. J. M. de Groot. «Jaarl. feesten en gebruiken bij de Emoy-Chineezen.» Verhandel. Batav. Genootsch. Deel XLII, bl. 491.

dhisme, die achtereenvolgens in verloop van tijden voor de Chineesche natie tot volksgodsdiensten zijn geworden, aan bijzondere behoeften voldoen en elkaar daardoor aanvullen. Zij zijn dan ook zoo wonderlijk ineengestrengeld, dat het moeite zou kosten, ze weer uit te rafelen. Het Confucianisme richt zich op een deugdzaam leven hier op aarde; het Taoïsme bedoelt in hoofdzaak de vereering der natuurkrachten; het Boeddhisme heeft den dienst der voorvaderen ontwikkeld en met ceremoniën bekleed. De kern van het Boeddhisme, de leer van het ascetisch leven, is nooit tot het hart der Chineesche natie doorgedrongen; maar door de phantastische wereldbeschouwing was het Boeddhisme bij uitstek geschikt om op het gevoel en de verbeelding der natie in te werken, en vulde daardoor eene leemte aan. Hierbij dient in het oog gehouden te worden, dat alle drie stelsels samenstemmen in het beginsel van menschenliefde en erkenning van de waardij des menschen. Daaruit kan dan ook verklaard worden, dat zij zich vredelievend naast elkaar ontwikkeld hebben dat geen der richtingen ten koste van de andere propaganda heeft trachten te maken; dat zij dus niet beproefd hebben elkander aanhangers te ontwringen of elkander te vuur en te zwaard te verdelgen. Opmerkelijk, doch hieruit enkel verklaarbaar dan ook, is het, dat de Chineesche geschiedenis van geen godsdienstoorlogen gewaagt. Mocht de eene keizer wellicht het Taoïsme, een ander het Boeddhisme hebben begunstigd, tot eene zucht om de leeken tegen elkaar in het harnas te jagen, kwam het nooit, en dat wel om de reden, boven genoemd.

Wij gevoelen, hier niet meer dan een paar aanwijzingen te hebben gegeven, waardoor althans eenigermate, zij het dan oppervlakkig, verklaard wordt, dat al het ideeële in den godsdienst der Chineezen wordt gemist en derhalve de wereldbeschouwing der natie hiervan eenigen terugslag vertoonen moest.

Alleen het tastbare, de zinnelijke wereld wordt door den Chinees als het hoogste aangemerkt; al, wat strekken kan om het verblijf hier beneden zoo volmaakt mogelijk te maken, wordt nagejaagd; wat in verband kan gebracht worden met het bewaren van een onbevlekten naam voor de nakomelingschap, wordt betracht. Eene oplossing voor de raadselen des levens, het geloof aan verlossing en verzoening ontbreekt; daardoor wordt de hoop gemist op eene herstelling van alle wanverhoudingen, door de zonde teweeggebracht. Hoezeer Sinologen van naam niet aarzelen, den Chineeschen godsdienst als den meest practischen aan te bevelen, wij kunnen niet inzien, dat het Christendom bij vergelijking achtergesteld zou moeten worden. Het is waar, dat de geschiedenis van elke Christennatie van vervolgingen, van godsdienstoorlogen gewaagt; inderdaad men moet dit betreuren en zeker kunnen deze niet aan den stoffelijken bloei van een land bevorderlijk zijn; maar even waar is het ook, dat het Evangelie ze niet gebiedt en dat zij geheel voor rekening komen van hen, die, door lagere motieven geleid, hunne eigene toepassing gaven aan de voorschriften van het Evangelie. De propaganda der Chr. Zending van den nieuwen tijd leert gansch andere dingen. Tevens is voor den onbevooroordeelden onderzoeker daardoor duidelijk geworden, dat het Christendom door zijn universalisme heeft getoond, den godsdienst van alle volkeren der wereld te kunnen zijn 1).

1) Over den godsdienst der Chineezen verwijzen wij behalve naar het werk van

Uit deze uiteenzetting zal gemakkelijk blijken, dat de Chinees ter bereiking van zijn doel een vriend van orde, rust en vrede is; hij leeft gaarne in goede verstandhouding met zijne machthebbers. De Chineezen zijn dan ook ordelievende, handelbare onderdanen; een onderworpen gedrag kenmerkt hen in het maatschappelijk leven. Menig inlandsch (ook wel Europeesch) ambtenaar kan bovendien getuigen, dat de Chinees de waarheid verstaat van het woord: «*les petits souvenirs entretiennent l'amitié*». Met al zijne ordelievendheid en handelbaarheid is evenwel de invloed, dien hij op den inlander, vooral dien der dessa's in de binnenlanden uitoefent, niet gunstig te noemen. Dit wenschen wij eenigszins nader aan te toonen.

Er is bijna geen tak van volksnijverheid, die voordeel belooft, of hij wordt door Chineezen uitgeoefend.

Vooreerst zijn op Java de Chineezen als landbouwers de grootste concurrenten der Europeanen. Van de particuliere landerijen bijv. zijn er 215 van de 432 (d. i. 50 %) in hunne handen; in de verponding zijn deze gronden aangeslagen voor eene waarde van 22 mill., wat aangaat de landerijen der Chineezen, tegen 29 mill., wat betreft die der Europeanen; d. i. derhalve 43 %. Als fabrikanten leveren zij suiker, olie, wijnen en bieren; zij treden uitsluitend op als pachters van het Gouvernement in zake opium. Al de zoogenaamde «kleine verpachte middelen» zijn in hunne handen. Hiertoe behooren de belastingen op veeren en overtoomen, dobbelspelen, wajangvertooningen, pandhuizen, het slachten van buffels, paarden en veulens, enz. enz. enz. Als klissen hangen deze belastingen aaneen, die, naar het betoog van den heer E. B. Kielstra 1), juist met voorbedachten rade door de Chineezen worden gepacht, omdat zij het opiumverbruik sterk in de hand werken. Wat toch is het geval? Door de inning dezer belastingen komt de Chinees in bijna elke dessa en heeft daardoor gelegenheid zich zoozeer met des inlanders huishouding te bemoeien, dat hij tevens gunstige gelegenheden te over heeft, om clandestien debiet van opium in de hand te werken. Voorts is hij bij aannemingen van bouw- en aardewerken even goed concurrent als bij leverantiën aan leger, vloot en gevangenissen. Transporten van zout, koffie en geld worden gewoonlijk door Chineezen bezorgd. Niet minder zijn zij kooplieden in groot en klein. Hier gevestigd in toko's, ziet men ze elders als rondreizende marskramers hunne artikelen aan den man brengen en zij doen dit met zulk een aangeboren talent, dat men zich met moeite van den koopman ontslaan kan. Nu hangen de meeste tokohouders van den opiumpachter af, daar zij van hem geld leenen; in de dessa's der binnenlanden wordt eveneens handel gedreven met geleend geld van den pachter. Verder treden de Chineezen op als middelaars tusschen producent en consument; zij helpen den eersten aan geld, den ander aan goederen. Dan kan men overal Chineezen vinden als kassiers, bedienden, schrijvers, opzichters, evenzeer als tuin- en ambachtslieden, timmerlieden en metselaars, ververs en kuipers, rijtuig- en meubelmakers. En nu spreken wij nog niet van allerlei bedrijven,

Dr. de Groot (zie noot, bl. 491), ook naar: Dr. Chantepie de la Saussaye, «Vier schetsen uit de Godsdienstgeschiedenis»; Utrecht, 1883.

1) In «de Gids» van Sept. 1889.

als dat van den zeeman, den visscher, den wagenverhuurder, den pandhuishouder, den groenteboer, den grasleverancier, den apotheker, den karrevoerder, den pakjesdrager, waarvoor zij ook geschikt blijken te zijn; voorwaar! alles pakken zij aan; niets is hun te groot of te gering; niets is hun te ingewikkeld of te eenvoudig. «Het Chineesche element is als de alang-alang»; het groeit en tiert overal, zelfs op den ondankbaarsten bodem; het heeft een minimum van voedsel noodig om te leven; het verstikt andere planten, en, men zou zeggen, het is bijna onuitroeibaar.

Het is toch duidelijk, dat, waar zulk een groot aantal personen met de beschreven karaktertrekken onder een volk woont, bijna alle andere bruikbare elementen verdrongen moeten worden. Door niet weinigen wordt dit dan ook betreurd. Door de weinige behoeften, die de Chinees heeft; door de ongelijke arbeidskracht, die hij tegenover den inlander ten toon spreidt; doordien het klimaat voor hem geen beletsel is, is de concurrentie met hem bijna niet vol te houden. En hoe concurreert de Chinees? Gelijk gezegd, hij heeft weinig behoeften; hij voedt zich met rijst, visch, eenige weinige groenten en drinkt gewoonlijk water of thee. Kan bruintje het trekken, dan versmaadt hij geenszins arak. Kleeding en woning kosten hem weinig. Met weinig loon tevreden, bedient zich grondbezitter en fabrikant, zoowel als handelaar en aannemer gaarne van die goedkoope en flinke werkkrachten; doch een noodzakelijk gevolg hiervan is, dat de blanke arbeiders, hoe gering hun aantal in Indië ook moge zijn, evenals de sinjo's, gewoonlijk zonder werk en brood zijn, terwijl de Europeesche kleinhandel gaandeweg achteruit gaat.

En dan? «Waar de Chinees optreedt», zegt de heer van Kesteren, «wordt «de wet bijna immer ontdoken, knoeierij gepleegd, en de inlander uitgezogen.» Hier moge tegelijk de weinige betrouwbaarheid der politie mee aangeduid zijn, het feit bestaat niettemin, dat de Chinees deze zwakke plek te zijnen bate exploiteert. De Chinees is listig in gewicht en maat; hij beknibbelt bijna altijd den prijs; hij zwijgt meermalen, als het zijn eigenbelang meebrengt. Hij doet, wat een druppel olie op het papier doet, hoe langer hoe verder zich uitbreidende, bederft en besmet hij hoe langer hoe meer. Want te ontkennen valt het niet, dat de inlander, met zulke personen veel in aanraking komende, ook den invloed van bedriegelijke goocheltoeren moet ondervinden. Niet, dat de Chinees den inlander slaat, hij mat hem slechts af. Niet, dat hij steelt, daarvoor is hij te geslepen. Niet, dat hij gezaghebbenden omkoopt, neen! hij geeft hun slechts geschenken en steeds met eene betuiging van eerbied. Tot alles is hij in staat en juist daardoor heeft zijn voorbeeld zoo slechten invloed op het gemoed van den onbedorven Javaan. Met opzet onthouden wij ons te spreken van den verderfelijken invloed van het opiumpachtstelsel en de practijken, die hiermee samenhangen. Dit is reeds zoo dikwijls gedaan, dat wij ons tafereel hiermee niet nog donkerder behoeven te maken.

Eene ware ramp voor de bevolking is het voorschottenstelsel. Heeft een Javaan bijv. geld noodig, een Chinees zal hem gaarne voorschot geven op het te veld staand gewas, bijv. rijst. Gewoonlijk geschiedt dit aldus: de Chinees zal voor elken geleenden gulden 1 picol padi, die bij verkoop gewoon-*f* 2.— opbrengt, ontvangen. Dat is dus à raison van 100 °/₀. Wel zorgt de

Chinees, dat zijn voorschot niet aanzienlijk is, want de kans van verlies moet kunnen opwegen tegen de winst, wanneer het contract nagekomen wordt. Is nu de oogsttijd daar, dan is de Chinees er ook, en gewoonlijk is de geheele oogst dan voor den Chinees; want met zijn scherp oog, heeft hij bij het voorschot-geven reeds begroot, wat het gewas kon opbrengen. Daar gaat dan nu de vrucht van des Javaans arbeid; hij heeft blijkbaar voor den Chinees gewerkt, en deze, koud als hij is, neemt zonder «Gewissensbisse» het hem wettig toekomend deel. Maar de Javaan heeft nu niet te eten! Och! de Chinees wil hem wel op den volgenden oogst weer voorschieten. Waarom niet? De Javaan, voor wien de zorg voor den dag van morgen eigenlijk niet bestaat, is nu geholpen; maar hoe? Om bij den volgenden oogst weer de vruchten van zijn arbeid te zien heengaan in de hand van zijn weldoener. Zoo gaat het jaar op jaar, tot er misgewas, ziekte, brand, onverwacht groote uitgaaf voor begrafenis of bruiloft komt, en dan! ja, dan zit de Javaan aan den hengel van den Chinees, die al lang op het dobbertje heeft zitten turen. Met de hem eigene hardvochtigheid kent de hengelaar geen barmhartigheid. Laat het gewas in den steek, nu! er is nog wel een karbouw, wellicht zijn er nog vruchtboomen of iets anders aan roerend goed. Zoo komt de Javaan nooit onder den druk heen. Mag men nu al niet kunnen wijzen op wetsovertreding, dan is het toch niet te veel gezegd, hier van bloedzuigerstactiek te spreken, die ieder weldenkende verafschuwen moet.

Het zal niet noodig zijn, op te merken, dat de toestanden, waarin de Javanen jarenlang hebben verkeerd, de gewetenlooze handelwijze der Chineezen in de hand werken. De lijdelijke bevolking staat overal bloot aan dergelijke exploitatie ten gerieve van baatzuchtigen, zij heeten dan Chineezen, Arabieren, Sinjo's, ja, zelfs Europeanen! De gelukkig meer en meer baanbrekende humaniteitsbeginselen, ook in zake de behandeling van den Javaan, zullen, naar wij hopen, op den duur den standaard van rechtschapenheid doen rijzen. Een geluk mag men het ten minste achten, dat de Regeering den grond niet heeft geëmancipeerd. Geen Europeaan of Vreemde Oosterling kan meer gronden door aankoop machtig worden. Voorwaar! ware dit mogelijk, dan was de inlander in dubbelen zin aan de heidenen overgeleverd. Het is op goeden grond te verwachten, dat de Regeering tot de emancipatie van den grond niet licht komen zal, vooral om het gevaar, dat van de zijde der Chineezen dreigt 1).

Nu zal men zeggen, hoezeer de Chinees zijn eigenbelang moge dienen, hij is toch onmisbaar. Indien de Chineezen plotseling verdwenen, dan zou er zeker stoornis komen in het inlandsche maatschappelijk raderwerk; zij zijn nu eenmaal de machtige motoren geworden, waardoor het geheel in beweging blijft. Enkelen zelfs zijn van oordeel, dat hunne beteekenis zoo groot is, dat regeering of maatschappij hen niet ontberen kan. De groothandel moge invoeren, maar wie brengt de ingevoerde waren aan den consument, wanneer de Chinees het niet doet? Wie zou de regeering voor de opiumpacht kunnen krijgen, zoo de Chineezen er zich eens aan onttrokken, zoo vraagt men. Bovendien, men vergete niet, zeggen zij, die hen à tout prix willen handhaven, dat de Chi-

1) Zie hierover, des begeerd, Tijdschr. van Ned.-Indië, jaarg. 1878, bl. 55 en verv.

neezen eene levendigheid aan landbouw en bedrijf geven, die men anders niet zou waarnemen en daarvan profiteert de inlander toch ook? Wie zou al die duizenderlei baantjes willen, en even goed kunnen, volbrengen, die de Chineezen thans verrichten, van opiumpachter af tot pakjesdrager toe? «Neem den Chinees weg,» zegt Dr. J. J. M. de Groot, «en de gansche «invoerhandel, waarvan o. a. Twente bestaat, wordt onmogelijk. En hiermee «staat of valt een groot deel der vaderlandsche nijverheid»

Voorzeker! Wij gevoelen van al deze tegenwerpingen wel eenigermate de beteekenis, maar toch durven wij niet zeggen, dat zij, die roepen: *The Chinese must go!* in alle deelen ongelijk hebben.

Volgens sommiger voorstelling is de teekening van der Chineezen onmisbaarheid te somber. Het Europeesche element, zegt men, kan zich met moeite handhaven en het zal dit met nog meer moeite kunnen, als men de Chineezen laat voortwoekeren. Het pauperisme neemt onder de Europeanen toe, en vele bedrijven konden dan ook best door hen ter hand genomen worden. Volgens deze voorstelling ligt het succes der Chineezen meer in de omstandigheden dan in hunne persoonlijkheid. De Europeanen, zeker! zij zouden even goed vooruit kunnen komen; maar zij zijn bij aankomst reeds te veel mijnheer. Wilden ze maar aanpakken, waar wat aan te pakken viel, wilden ze maar volharden, gelijk de Chineezen, wenschten ze maar niet allen met het knabbelen aan de staatsruif er te komen! Bovenal! beschouwden ze zich zelf maar niet als wezens van hoogere orde dan de inlanders, ziet! dan zou het wel blijken, dat de Chineezen niet als het ware een monopolie voor alle baantjes hadden. Deze gezaghebbers zijn dan ook van oordeel, dat de Regeering met meer kracht tegen de uitbreiding van het Chineesche element kon optreden, want, ondanks de belemmerende bepalingen, waarvan we in den aanvang spraken, neemt de emigratie ieder jaar nog toe. In 1883 had Java 211000 Chineezen; in 1884 was dit getal reeds 214000; in 1885 werd het 221000; in 1886 225000; thans is het reeds tot 237000 gestegen. «Waarom,» zoo vragen deze bestrijders van het Chineezen-regime, «handhaaft de Regeering niet met meer kracht het verbod, dat geen Chinees in de binnenlanden mag reizen zonder een pas bij zich te hebben?» Het binnenland van Java is met Chineezen overstroomd. Wanneer dit passenstelsel gehandhaafd werd, dan ware reeds veel gewonnen. Een pas toch wordt niet afgegeven, tenzij de aanvrager eerst voldoende middelen van bestaan kunne aanwijzen. In Soerakarta werden eens ± 400 Chineezen opgepakt, die zonder verlof hier verblijf hielden 1). «Hoe kwamen die aan passen?» vraagt men. Moet men hier aan verslapte verordeningen denken, in Indië niet zeldzaam, of is het te gewaagd, hier den invloed van «*Sa Majesté l'argent*» te vermoeden?

Wij gevoelen al het moeilijke voor de Regeering, om hierin met wijsheid te handelen. Ons dunkt, wil men den Chinees zijne vrijheid laten, laat men dan ook den Javaan emancipeeren. De bewijzen zijn er toch ook, dat Soendaneezen en Javanen even uitstekende handelaren en commissio-

---

1) Wie eenige gegevens begeert over den invloed der Chineezen in de Binnenlanden van Java, zij ter lezing aanbevolen: Dr. J. Groneman. «Uit en over Midden-Java.» Zutphen, Thieme. 1891.

nairs bleken te zijn als de beste Chineezen. Doch! dit waren dan ook vrije mannen, niet blootgesteld aan de dagelijksche kwellingen hunner Hoofden, onafhankelijk van heeren- en cultuurdiensten.

Zooals de toestanden thans zijn, kost het wel eenige moeite het optimisme van een geleerde, als Dr. de Groot ontegenzeggelijk is, aan te hangen. Genoemde professor heeft in zijn werk: «*Het kongsiwezen van Borneo*» 1) een krachtig pleidooi geleverd ten gunste der Chineezen. Met het oog op hetgeen zij in West-Borneo en elders hebben verricht, n.l. streken tot ontwikkeling gebracht, die anders nog braak zouden liggen, zijn zij als ware pioniers der beschaving te erkennen, en deed de Regeering z. i. geheel verkeerd, met hunne macht en invloed te verbreken en de Maleische vorsten daar thans onbeperkt te laten heerschen. Had de Regeering beter kennis gedragen van den waren aard der kongsi's (vereenigingen) of zelfs der hoei's (geheime genootschappen), dan zouden de kongsi-oorlogen niet noodig geweest zijn, en zij zou in gansch anderen zin de zaken hebben geleid; ja, zij zou dan van de Chineezen nog meer hebben kunnen profiteeren en, bij het bewustzijn, rechtvaardiger gehandeld te hebben, zou zij ongetwijfeld deze streken tot hooger bloei hebben gebracht. Dit nu is door den loop, dien de zaken thans namen, doordien de Chineesche kongsi's werden overwonnen, zij het dan na bloedigen strijd, niet geschied. Op grond van zulke beschouwingen concludeert deze geleerde, dat men van de Chineezen-vrees genezen moet; het is zijn oordeel, dat, worden zij billijk bestuurd, ons Gouvernement in plaats van hen te vreezen, hen nog meer waardeeren zal.

De studie, zoo even genoemd, is te belangrijk, om er niet even bij te willen stilstaan, al kan hetgeen wij geven slechts een kort overzicht zijn.

De kongsi's (vereenigingen) 2) vinden hunne verklaring in de zucht naar samenvoeging, die bij de Chineezen sterk ontwikkeld is, ten einde des te beter de belangen der familie te kunnen behartigen. Hare hoogste toepassing vindt deze neiging in de dorpsinrichting van het moederland. De dorpen toch worden in China op democratische wijze bestuurd. Het dorpshoofd is de patriarch van allen, die samenwonen. Hij is aansprakelijk voor den goeden gang van zaken; hij handhaaft orde en rust, en doet dit met volkomen goedvinden van alle belanghebbenden. Het Rijksbestuur eerbiedigt dezen toestand, en daarin ligt een waarborg voor innerlijken vrede, die onafhankelijk is van de wisselingen der dynastie. De patriarch wordt in zijne functie gedragen door het bij de Chineezen zeer ontwikkeld gevoel van eerbied voor allen, die ouder in jaren en met gezag bekleed zijn. Het nationale gebod van ouderliefde, door ouders en onderwijzers ingeprent, steunt dit gezag; daarop zal niemand, zelfs niet, wanneer strenge straffen noodig blijken, inbreuk maken. Die straffen worden bovendien in den tempel der voorouders ondergaan, en niet gering is de invloed, die van dergelijke handelwijze zich naar buiten openbaart. Immers, daar de dienst der voorvaderen een belangrijk deel van den cultus der Chineezen uitmaakt, wordt op het eergevoel van het volk gewerkt, wanneer eene straf als in hunne onmiddellijke tegenwoordigheid wordt voltrokken.

1) Dr. J. J. M. de Groot. Het kongsiwezen van Borneo. 's-Gravenhage, 1885.
2) Het woord kongsi beteekent: beheer (= si) eener gemeenschappelijke zaak (= kong).

Daar voorts het onderling hulpbetoon sterk ontwikkeld is, zoodat geen Chinees een landgenoot hulpeloos zal laten staan, zal men het verklaarbaar achten, dat de Chineezen dien geest van samenbinding ook hebben trachten over te brengen naar de streken, waarheen zij emigreerden. Het is dan ook het gevoelen van den schrijver, dat de Regeering niet den minsten last van de Chineezen zou gehad hebben, wanneer zij den aard der kongsi's had verstaan; de vrees, alsof deze genootschappen politieke vereenigingen zouden zijn of worden, is volgens hem ongegrond. Bekend toch mag het heeten, dat ons Gouvernement van 1819 tot 1854, nu eens meer, dan minder geweldadig, op West-Borneo tegen deze kongsi's is opgetreden, en ten slotte door krachtige militaire maatregelen deze genootschappen heeft verplicht, zich te ontbinden. In 1860 staken twee kongsi's weer het hoofd op, en ook die opstand is door ons bestuur geweldadig onderdrukt.

Op gelijke wijze betoogt de schrijver, dat de geheime genootschappen (hoei's) evenmin zouden ontstaan zijn, als men de Chineezen maar had laten begaan in hunne neiging om zich te vereenigen. Uit statistieke gegevens toont hij eindelijk aan, dat de Chineezen niet tot het uitvaagsel der menschheid behooren, maar, vergeleken met anderen, die met onze rechtspraak in aanraking kwamen, glansrijk den toets kunnen verdragen.

Ongetwijfeld is het belangwekkend betoog van den heer de Groot, die als zaakkundige in China en West-Borneo de toestanden ter plaatse heeft onderzocht van groot gewicht, al is men dadelijk geneigd de opmerking te maken, dat de toestanden in West-Borneo, Banka, Billiton en Deli nog al verschillen met die van Java; terwijl het zeer de vraag is, of bij eene ontwikkeling in West-Borneo ook niet de schaduwzijden van den Chineeschen invloed aan den dag zouden treden. De Chineezen blijven in aard en karakter tamelijk wel gelijk, en, waar de Javanen van de Hemelsche Zonen alleszins de schaduwzijden, doch weinig de lichtzijden te ondervinden krijgen, daar huivert men wel een weinig voor de conclusie, door den schrijver bedoeld, dat men toch de Chineezen meer vrijheid gunnen moge, overal, waar zij zich in onzen Archipel gevestigd hebben of zich nog vestigen willen.

Slechts dan, wanneer onze koloniale politiek geheel doortrokken raakt van liberale beginselen, in den goeden zin van het woord, die reeds hier en daar merkbaar worden; wanneer onze Regeering in de allereerste plaats den Javaan in geenen deele meer als werkezel beschouwt, maar hem emancipeert en tot vrijen man gaat opheffen; wanneer, naar wij hopen, de Regeering meer en meer de belemmeringen voor de Christianisatie opruimt, zoodat het Evangelie ook hier meer baan breken moge en de Regeering als van zelf dan komen zal tot eene meer humane behandeling der inlanders, evenals dat thans in de laatste dagen ten opzichte van de Minahassers op onderscheidene wijze wordt betoogd, — dan alleen is ook de vrees voor den Chinees overbodig te achten, waardoor hij voor den parasiet der inlandsche bevolking gehouden wordt; dan alleen kan men verwachten, dat de goedaardige Javaan in zelfstandigheid en fierheid toeneme en tegen den berekenenden Chinees al in zijne practijken zich opgewassen betoonen zal.

XIII. DE RESIDENTIE MENADO.

Het Nederlandsch Zendelinggenootschap. Het Sangi- en Talaoe-Comité.

A. DE MINAHASA. — Menado. — De Minahasa in vogelvlucht. — Op reis naar Tomohon. — Tomohon. — Op reis naar Tondano. — Riedel en de Tondaners. — Het Tondano van heden. — De godsdienst der heidensche Alfoeren. — Mythologie der Alfoeren. — Het meer van Tondano. — Op weg naar Langowan. — Een en ander over het grondbezit. — Producten van den landbouw. — Bestuurspersonen in de Minahasa. — Langowan. — Naar Koemelemboeaai. — Bolaäng Mongondou en Posso. — Het jaar 1870 en de Chr. Zending. — Overdracht aan de Ind. Kerk. — Hulpprediker of zendeling? — Toestand der Christen-Minahassers. — De Taal bij de Evangelieverkondiging. — De Roomschen op het terrein.

B. DE SANGI- EN TALAUËR-EILANDEN. — Algemeen overzicht. — De vulkaan Awoe. — De bevolking en de radja's. — Ds. O. G. Heldring en de Regeering. — Toestand in 1856. — Het «Sangi- en Talaoe-Comité.» — Begin van den arbeid der Zendelingen. — Het moerid-stelsel. — Vruchten der Zending. — De Talauër-eilanden.

De Noordoosthoek van Celebes, die in hoofdzaak het onderwerp dezer schets zal uitmaken, verdient met het oog op de resultaten, door de Zending van den nieuweren tijd hier verkregen, alleszins belangstelling. Waar binnen het tijdsverloop van ± 60 jaar eene bevolking van ruim 100 000 zielen 1) op slechts luttel uitzonderingen na van Heiden Christen is geworden; waar deze geleidelijke toetreding niet in naam maar inderdaad uit den drang des harten blijkt te zijn voortgekomen, tengevolge waarvan het volk in de Minahasa een Christenvolk heeten kan; waar de Christianisatie en in verband hiermee een verstandig Bestuur tot zelfs het «gelaat des aardrijks» heeft veranderd, — daar is niet enkel aan de de vrienden der Zending, maar vooral ook aan hen, die voortgaan met aan de Zending het eeresaluut te onthouden, een belangrijk terrein aangewezen.

Dit gedeelte van Celebes, algemeen bekend onder den naam Minahasa, 2)

1) Volgens het laatste Koloniaal Verslag ± 140 000 zielen.

2) Minahasa (uitgesproken: Minahassa) beteekent: bondgenootschap. De stam is «asa», hetgeen één beteekent; het werkwoord, hiervan afgeleid: «mahasa» = tot één verbinden; het voorvoegsel «ni» maakt er een substantief van, zoodat de oorspronkelijke vorm moest luiden: «Nimahasa», hetgeen door omzetting geworden is «Minahasa».

heeft Menado tot hoofdstad. Hier zetelt de resident, tot wiens gewest ook nog buiten de eigenlijke Minahasa behooren de Sangir- en Talauër-eilanden, en de assistent-residentie Gorontalo.

Menado. Menado is gelegen aan eene ruime baai, die toegang tot de haven geeft, en die bij het binnenstoomen een prachtig gezicht oplevert. Jammer evenwel, dat de haven, voor den Westmoesson geheel open liggende, in den tijd van het jaar, dat deze heerscht, voor den handel geheel ongeschikt is. Dan toch concentreert zich de handelsbeweging in het aan de oostzijde gelegene Kema. Om die reden juist heeft men meer dan eenmaal er aan gedacht, Amoerang tot zetel des Bestuurs te bestemmen; de reede van deze laatste plaats is veiliger en het geheele jaar toegankelijk. Door de vele bezwaren, die met eene verplaatsing gepaard gaan evenwel, is tot nu toe dit plan onuitgevoerd gebleven.

Menado ligt tevens aan den mond der rivier van dien naam, die als afwatering van het meer van Tondano ook wel rivier van Tondano wordt geheeten. Deze rivier verdeelt de stad in twee ongelijke deelen; aan den linkeroever liggen de voornaamste wijken, ook die, waar de Europeanen wonen. Deze wijk, Eris geheeten, onderscheidt zich door fraaie, ruime woningen met net aangelegde erven. Aan den rechteroever ligt de kampong Bantik, waarop we beneden terugkomen.

De Minahasa in vogelvlucht. De Minahasa is een prachtig bergland. De vulkanische bodem verraadt zich aan den kegelvorm van een enkelen berg, o.a. de Klabat in het Noorden en de Sapoetan in het Zuiden. Den reiziger biedt het gewest eene ongemeene verscheidenheid van hoog en laag aan, waardoor beurtelings trotsche en liefelijke partijen elkaar afwisselen. Tal van bergstroompjes vloeien van de hoogere deelen naar het lager gelegen land en geven eene aantrekkelijkheid aan het landschap, die verhoogd wordt door de heerlijke bosschen, die men allerwege vindt. De flinke negorijen met goed bebouwde akkers zijn langs goede wegen te bereiken, en, moge men niet geneigd zijn te paard te reizen, dan is er voor het reizen in draagstoel en rijtuig bijna overal gelegenheid te vinden, al zal niet elke weg, wegens zijne hellingen, de laatstgenoemde reisgelegenheid toelaten.

Op reis naar Tomohon. Wij stellen ons voor van Menado zuidwaarts te reizen, en kiezen Tomohon tot ons eerste doel. Tot Lotta, op ongeveer 6 palen (2 uur) zuidwaarts van Menado, blijft de weg vlak; aldaar bereiken wij het hoogland. De natuur wordt hier trotscher; vulkanische granietblokken wisselen lagen van puin en zand, uit de omringende vulkanen afkomstig, af; aan onze rechterzijde bespeuren wij den 1500 M. hoogen kegel van den Lokon; in de verte aan onze linkerzijde nemen wij den Klabat waar; zien wij, al stijgende, achter ons, dan genieten wij een heerlijk gezicht op de baai van Menado, met de eilanden, die zich noordwaarts daarvan uitstrekken.

Tomohon. Te Tomohon aangekomen, nemen wij onzen intrek in de loge of pasanggrahan, eene soort woning, die als hotel voor gouvernements-reizigers dienst doet, doch ook door particulieren gebruikt kan worden. Veel meer dan gelegenheid tot nachtverblijf en stalling van paarden biedt deze loge ons niet aan.

Tomohon is eene nette, welvarende plaats. Zij ligt vrij wel in het midden

van de Minahasa en is, doordien de meeste wegen hier samenkomen, eene plaats van veel vertier. Tomohon bevat, behalve eene gouvernementsschool, twee opleidingsscholen, waarvan de eene dient tot vorming van onderwijzers, de andere tot voorbereiding van evangelisten-leeraars. Beneden komen we hierop nader terug.

Ook vindt men in Tomohon eene meisjesschool, bestemd voor dochters van inlandsche Hoofden. Bij den voortgang der Christianisatie is door de zendelingen met juistheid ingezien, dat eene goede opvoeding in Christelijken geest aan de meer gegoede jonge dochters, als toekomstige vrouwen van het meer aanzienlijke deel der bevolking een niet geringen invloed op de bevestiging van het Christendom hebben kon. Deze inrichting is het eigendom en staat onder het bestuur van het **Nederlandsch Zendelinggenootschap,** dat eveneens ruim 120 gewone lagere scholen (meestal Genootschapsscholen genoemd) onderhoudt. Beneden zullen wij meer uitgebreid de werkzaamheden van dit Genootschap en den arbeid der Hulppredikers toelichten; deze voorloopige mededeeling zij dus hier voldoende.

Op reis naar Tondano. Tomohon verlatende, richten we onze schreden naar het Oostwaarts gelegen Tondano, de plaats, waar zendeling Riedel heeft gearbeid. Deze achtenswaardige man heeft met zijn ambtgenoot, zendeling Schwarz, den grond gelegd tot de vestiging van het Christendom in de Minahasa, en hun eerenaam van « *Vaders der Minahasa-Zending* » is alleszins verdiend. Laat ons eenige oogenblikken bij den arbeid van eerstgenoemde mogen verwijlen.

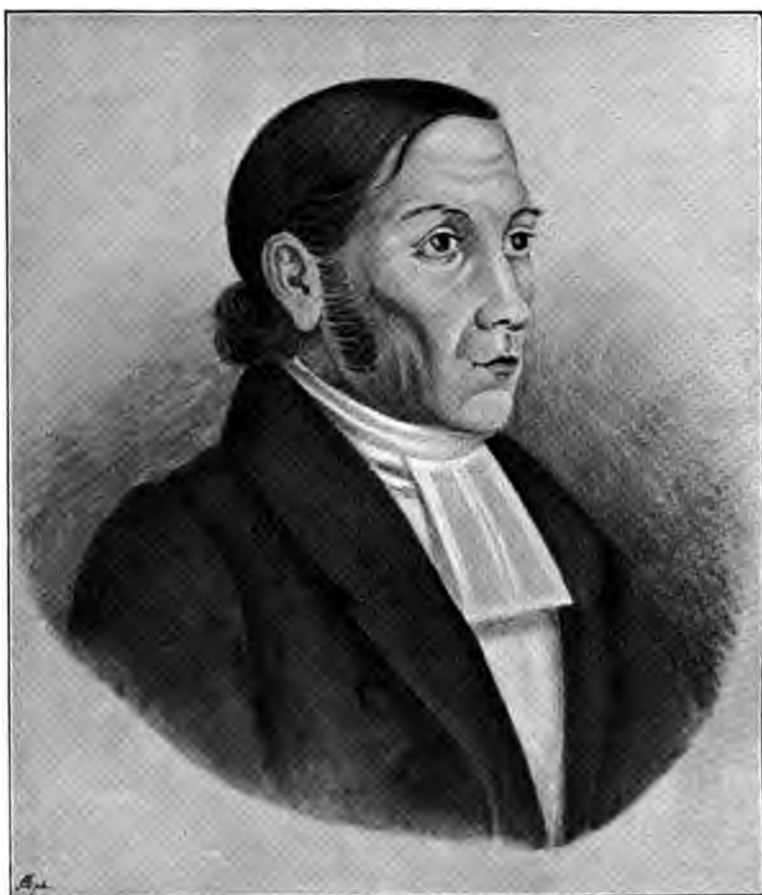
Riedel en de Tondaners. Opgeleid door pastor Jähnicke te Berlijn, werd hij door het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rottetdam uitgezonden.

Bij zijne komst in de Minahasa in 1831 stonden de Tondaners als zeer lastig bij het Gouvernement te boek. Door hunne woonplaats aan de rivier, aan welker oever zij hunne woningen ten deele in het water op palen gebouwd hadden, waren zij in de oorlogen met hunne stamgenooten, die hunne dorpen met heiningen van stekelachtige bamboe hadden omgeven, geduchte vijanden. Reeds had de Compagnie de Tondaners meermalen moeten tuchtigen en, sterk als zij waren door de natuurlijke verdedigingsmiddelen hunner erven, had wellicht ook hun karakter een trek van zelfstandigheid verkregen, die hen in de oogen van Riedel, toen deze met Hellendoorn eene plaats van vestiging zocht, juist aantrekkelijk maakte. De ruwheid van zeden, de neiging tot dronkenschap, de woeste tooneelen, waartoe de vele twisten telkens aanleiding gaven bij de Tondaners, deden Riedel in den aanvang vele moeilijkheden ondervinden. Met waardige kalmte evenwel liet hij zich weinig met deze twisten in; doch al spoedig had hij eenig vertrouwen weten te wekken, toen hij belangstellend zich met doen en laten der bevolking vertrouwd wist te maken. Zoo bezocht Riedel in den aanvang dikwijls een in de buurt van Tondano staand wachthuis, dat, gelijk op Java de gardoe, ook in de Minahasa bereids door het Gouvernement als politiepost op de hoofdwegen was ingevoerd. Hier toch verzamelde zich, «gelijk in onze «vaderlandsche dorpen van weleer bij de «smidse» 1) de bevolking na afloop van het dagwerk, en hier deed hij behalve de fijne nuanceeringen van het volksdialect ook zijne kennis van menschen op, die al dra haar vrucht zou dragen. Hoe spoedig toch bleek het niet, dat de eenvoudige man, die, goed Duitscher als hij was, met de onontbeerlijke, lange pijp gewapend, zijne wandelingen des morgens in de negorij deed, voor menigeen goeden raad had; hoe spoedig kwam het niet aan den dag, dat hij belangeloos zijne hulp aan zieken verstrekte, die, daar zij meermalen doeltreffend bleek, zeer op prijs werd gesteld; hoe spoedig vond zijn voorbeeld, met den bouw eener nette woning, die met de weinige hulpmiddelen te zijner beschikking weldra verrees, navolging, toen hij voorstelde in gemeenschappelijken arbeid een beter

1) N. Graafland. De Minahasa. Uitg. Wijt, Rotterdam.

Een Wachthuis.

J. F. Riedel.
Naar eene teekening van den Heer J. Loran.

kerkje op te trekken, dan dat, hetwelk nog uit den tijd der Compagnie over was. Toen dit gebouw klaar was, en hij in de onderverdieping (het gebouw was gelijk alle woningen op palen opgetrokken ter beschutting voor wilde dieren, of voor meerdere veiligheid bij overvallen van vijanden) zijne nieuwe medeburgers bij het eerste Kerstfeest uitnoodigde, waar zijne vrouw voor Kerstkoeken naar Duitsch model en koffie bij den Kerstboom had gezorgd, — hoezeer gevoelden toen de Tondaners niet, in Riedel een persoon te hebben ontvangen, die in hunlieder belang tot hen was gekomen, en die dan ook bij den dag in beteekenis voor hen won! Zeker! er was met dit aanvankelijk optreden nog niet veel meer gewonnen dan het vestigen van eenig vertrouwen bij de Tondaners; het drinken van sagoweer, het gejoel, getier, getwist en geschreeuw duurden voort; de feesten, naar aanleiding van allerlei oorzaken werden, gelijk voorheen, op luidruchtige wijze gevierd, doch ook dit werd spoedig anders.

De school, door hem geopend, bleek voor de ouders, die bij den arbeid in de tuinen de kinderen zonder opzicht lieten ronddwalen, waardoor natuurlijk allerlei verkeerdheid werd bedreven, een welkom hulpmiddel voor hunne verzorging te zijn. Al spoedig nam Riedel enkele jongens, die tot zijne beste scholieren hoorden, bij zich, gaf hun onderwijs en leiding, en vormde op deze wijze eenige helpers, die al dra bij het uitbreiden der werkzaamheden voor de toebrenging van de bevolking uit andere negorijen, vooral die tusschen het meer van Tondano en het zeestrand gelegen waren, goeden dienst bewezen. Op gelijke wijze bemoeide zijne vrouw zich met meisjes, die van haar onderricht in huiselijken arbeid ontvingen.

Deze methode (moerid-stelsel) bleek bij uitstek goede vruchten te dragen. Daardoor toch werden de jongelingen (moerids) uit hunne heidensche omgeving, naar het huis van den zendeling overgeplaatst, gewend aan al de voordeelen, die eene Christelijke opvoeding en tucht vermogen aan te brengen. De aangeleerde gewoonten werden hun tot eene tweede natuur, en door de geregelde verdeeling van den tijd tusschen arbeid en studie, afgewisseld met ontspanning, leerden zij de waarde van den arbeid verstaan, terwijl hun geest werd ontwikkeld en zij dus ook te gelijkertijd gevormd werden tot helpers, die met meer vrucht op hunne stamgenooten konden inwerken.

Riedel maakte bovendien veel werk van zijne godsdienstoefeningen; *«elke prediking is eene daad»*, placht hij te zeggen. Opdat evenwel het gehoorde, dat uiteraard voor de toehoorders vele onbegrijpelijke zaken bevatte, beklijven mocht, voerde Riedel al spoedig eene nadere samenkomst op den Zondag middag in, in de zaal onder zijne woning, door hem de «huiskerk» genoemd. Hier mocht ieder belangstellende vragen tot hem richten en Riedel had daardoor gelegenheid bij zijne Tondaners zuiverder begrippen omtrent Godsvereering als anderszins te vestigen, terwijl tevens door hem op het nalaten van heidensche gewoonten werd gewerkt. Met de aspirant-lidmaten bemoeide Riedel zich veel, en terecht. Evenzeer moest het hem blijken, dat men een ernstigen levenswandel leiden wilde, wanneer het tot doopen kwam. Gaandeweg veranderden dan ook de toestanden in Tondano; de fosso's (feesten) namen in beteekenis af, en de priesters (walian's) merkten aan invloed verloren te hebben; bij ziekten en sterfgevallen werd al dra meer gewicht gehecht aan de woorden en gebeden van Riedel dan aan de uitbanning der geesten door de walians; twisten tusschen negorijen werden door Riedels invloed meermalen op vredelievende wijze bijgelegd; het uiterlijk aanzien der huizen won in netheid, en allerwege zag men tuintjes rondom de erven ontstaan; de kleeding werd met meer zorg behartigd; het onderwijs werd gewaardeerd; de Zondagsviering begon wortel te schieten; kortom na eenige jaren bleek het, van hoeveel zegen de stille, nederige arbeid van den man met zijn taai geduld en zijn warm hart voor Tondano was.

Eenigszins hoekig van aard, mocht hij misschien bij de eerste kennismaking niet in den smaak vallen van den meer beschaafden Europeaan, aan de vruchten van zijn arbeid was het te merken, dat achter deze hoekige vormen eene degelijkheid zetelde, die de Tondaners, dank hun zelfstandig karakter, wel wisten te waardeeren. Teekenachtig kwam Riedels eenvoud uit, toen hij, na een bezoek van een Gouverneur-Generaal aan Tondano, gepolst zijnde over zijn gevoelen omtrent een ridderkruis, dat men hem wilde vereeren, deze aanbieding stoutweg afwees met de opmerking, dat hij geen ridderkruis begeerde, omdat hij een ridder in het leger van den Heer Jezus was en zijn hoogste eer gelegen was in het dragen van Diens kruis. Om tot ontspanning zijn arbeidsveld voor een paar jaar met Europa te verwisselen, hiertoe was de ijverige man niet te bewegen. Het kan dan ook geene verwondering wekken, dat Riedel, toen hij in 1860 zijn hoofd neerlegde, diep

betreurd werd door de Tondaners. Dat zijne nagedachtenis nog steeds elk jaar wordt gevierd, doordien men een gedenkdag van zijn sterfdag (14 October) heeft gemaakt, is eene veel beteekenende hulde aan zijne werkzaamheid 1).

Het Tondano van heden. Hoe geheel anders ziet het er thans in Tondano uit, dan toen Riedel zijn arbeid begon! «Toen ik,» zegt een reiziger, 2) die in 1886 Tondano bezocht, «door de plaats wandelde op dien prachtigen «Zondagmorgen in de heerlijke zonneschijn, en de frissche lucht genoot, kon ik «niet anders dan ten zeerste getroffen worden door de netheid, de rust en schoon-«heid van de negorij. De rijen liefelijke huisjes, elk op zich zelve een toonbeeld «van netheid en sierlijkheid, en omringd door een tuintje van bloemen en «heesters; het rustige en ordelijk gedrag van de bewoners, die hunne hoeden «bij het passeeren afnamen en ons met hun «Tabeh, toean!» (wees gegroet, «mijnheer!) vriendelijk groetten; het nette marktplein; de groote kerk met «hare flinke klok, die de eenvoudige en stemmig gekleede inwoners naar de «godsdienstoefening riep, — dit alles waren mij symbolen van den algemeenen «toestand van vrede en voorspoed, die er in het landschap bij het meer van «Tondano heerschten. En dan te bedenken, dat bij heugenis van de bejaarden «dit zelfde land voorheen bijna steeds in onrust en wanorde verkeerde!»

Welk eene omzetting van gewoonten en levensbeschouwing: een volk, gereed om aan een fosso deel te nemen, of geneigd, zich des Zondagsmorgens ter kerk te laten noodigen. Staan wij bij de godsdienstige gebruiken der voormalige Alfoeren een weinig stil.

De godsdienst der Heidensche Alfoeren. Onder een fosso verstonden de Alfoeren een godsdienstig feest, dat bij allerlei gelegenheden werd gehouden met het doel, om de goden gunstig voor zich te stemmen, door hun bijv. voorspoed op den arbeid, afwering van ziekten of kwalen af te smeeken, enz. Naar de verschillende aanleiding tot het houden ervan sprak men van familie-, negorij-, dooden-, tuinfosso's, die elk op onderscheidene wijzen werden gevierd.

Allerlei geschenken werden den goden aangeboden bestaande behalve in rijst, in een grooter of kleiner aantal varkens. De priesters of walians gingen bij de fosso's voor, en op de onderscheidene dagen (gewoonlijk duurde een fosso 9 dagen) werd een onderdeel van het feestprogramma afgespeeld. Onder het brengen van offers, hetzij van pinang, sirih, tabak of palmwijn werd de wil der goden uit het hart der geslachte varkens verklaard; onder allerlei volksspelen, waarbij de walians ook de leiding hadden, verheugde men zich en gaf men zich door overmatig gebruik van lekkere spijzen en dranken aan allerlei ruw zingenot over.

De goden speelden in het leven der Alfoeren eene gewichtige rol; op allerlei wijzen zochten de menschen met hen in rapport te komen: door offers; door gebeden; door het acht geven op de vlucht en het geschreeuw van vogels; door te letten op voorteekenen; door een uitleg aan natuurkrachten te geven; — kortom in alles werd de macht en de invloed der goden gezien en erkend.

---

1) Men zie, des begeerd: J. F. Riedel, ein Lebensbild. Güterslohr, Bertelsmann. In het Holl. vertaald en uitgegeven bij Wijt, Rotterdam, in de z g. «Kleine Stukjes».
2) S. J. Hickson. A naturalist in North-Celebes, bladz. 214.

Offerplaats der Heidensche Alfoeren.

Uit dit alles blijkt, dat het volk zich afhankelijk van die hoogere machten gevoelde. De walians waren de verklaarders van der goden wil, en het is natuurlijk, dat zij een grooten invloed op het volk hadden.

Sla met mij dien weg in naar het bosch. Hij brengt ons op een open plek, door den walian uitgekozen, waar hij de goden gewoon is te raadplegen, of waar hij hem den dank voor betoonde hulp betaalt. Mogelijk wil een zijner dorpsgenooten een huis bouwen; de goden dienen dus geraadpleegd. De boom op de linkerzijde van onze teekening is een heilige boom; hier houden de goden zich bij voorkeur op; de drie heilige steenen, die uit den grond steken, ontbreken niet; vlak daarbij staat het altaar, waarop de spijzen worden aangeboden. Dit altaar, uit een viertal bamboepaaltjes, door latten van hetzelfde hout verbonden, bestaande, is door middel van eene keten van woka-bladeren met den boom verbonden. Straks zal op dit altaar, met waaiervormige bladeren versierd, de rijst en de gekookte kip, thans nog niet geheel in orde gebracht, worden neergelegd en dan worden de goden uitgenoodigd, de spijzen (eigenlijk den geest daaruit) te nuttigen. Middelerwijl is de priester bezig zich met sagoweer, door hem uit den achter zich bevindenden boom verzameld, tot de plechtige offerande voor te bereiden; ook de goden krijgen daarvan eenige hoeveelheid te genieten. Op zijn bamboe-rustbank onder het afdakje gezeten, worden bespiegelingen gehouden, terwijl de kip geplukt, in stukken gesneden, en in den bamboekoker, naast de hut liggende, gestopt, met water, zout, spaansche peper en geurige bladeren voor eene korte koking op het vuur in gereedheid gebracht wordt. Is alles klaar, dan wordt een en ander in een der meegebrachte potten naar het altaar gebracht, en met een: «Komt, goden! eet en drinkt!» blijft de walian afwachten, tot de goden nederdalende, het offer tot zich hebben genomen, en keert huiswaarts, als hij het ongeestelijke deel heeft genuttigd. De materialen blijven ter plaatse, om naderhand nog weer dienst te doen. De eerste boom, voor de woning bestemd, wordt in de buurt van de offerplaats geveld; steeds wordt daarbij zorg gedragen, dat de top naar het zuid-westen valt, omdat in die richting de god woonde, die het eerste huis bouwde. Op diezelfde plek moet nu ook het hout gekapt worden, en alle toebereidselen voor hetzelfde doel worden voorts zooveel mogelijk ter plaatse gemaakt.

Met dezelfde zorg, om de goden tot bondgenooten te verkrijgen, ging men te werk bij het aanleggen van tuinen, waarbij dan vooral op het geschreeuw van vogels acht gegeven werd; bij de inwijding eener woning, waarbij dansen werden uitgevoerd, ook ter eere der goden; bij het sagokloppen; bij het op de jacht of op reis gaan; bij den aanvang van den rijstoogst; kortom bij geen handeling van eenig gewicht werden de goden vergeten.

Allerlei gebeden, naar de verschillende bedoelingen ook verschillend geformuleerd, werden daarbij uitgesproken. Het is duidelijk, daaruit sprak een gevoel van afhankelijkheid van de Hoogere machten, die het lot en leven der menschen besturen. Maar het behoeft geen betoog, dat met deze godsdienstige plechtigheden ook veel bijgeloof gepaard ging; de lichtgeloovige Alfoer liet zich gemakkelijk meesleepen, en de priesters maakten hiervan een handig gebruik. Doch, wanneer men zorgvuldig dat, wat bijgeloof in de godenvereering is, afdert 1), houdt men een kern van godsdienst over, waarbij de prediking der zendelingen zich zeer na kon aansluiten, en die ook tot eenige verklaring kan dienen voor den voorspoedigen gang der Christianisatie dezer bevolking.

Bij deze aangeboren neiging van het volk komt ook zijn aanleg, welke het eenigszins begrijpelijk maakt, dat het onderwijs bij de Minahasers zulk eene groote vlucht heeft genomen. Daardoor toch heeft de bevolking, althans

1) Zie: Mededeelingen XXVII, bl. 172.

het schrandere deel, de bedriegerijen der priesters spoedig leeren inzien, en niet weinig is hun invloed daardoor ondermijnd 1).

Mythologie der Alfoeren. De oude mythologie der Alfoeren, waarvan ons in de geschriften der zendelingen veel bewaard is, bevatte vele poëtische voorstellingen, die eenig denkbeeld vermogen te geven van de geesteswerkzaamheid van dit volk. Laat ons ten bewijze een paar staaltjes hier inlasschen. Zoo verhaalt ons zendeling Wilken over het ontstaan van de Minahasa het volgende:

De empoëng (god) Loemimoeöet, de moeder der Minahassers, verliet ouders en geboorteplaats, bevoer met een schuitje de zee, en nam op hare reis een handvol aarde mee. Midden op de zee wierp zij deze aarde in het water, en hare stem verheffende tot den grootmachtigen oppergod (Empoëng Wailan Wangko) zeide zij: «Indien ik van u afstam, laat dan van «deze handvol aarde een groot land ont«staan, waarop ik kan wonen!» En ziet! een groot land dook terstond uit de zee op. Dit land is de Minahasa. Door het slaan op een grooten steen ontstond Kareima, de priesteres, die op de gedachte kwam, Loemimoeöet een tochtgenoot op hare wandelingen te bezorgen. Dit zou Toär, haar zoon zijn. Kareima bracht moeder en zoon aan het verstand, dat zij de wereld in moesten, om een wederhelft te ontmoeten. Zij verschafte aan beiden een stok van zekere rietsoort, en na vele lotwisselingen op hunne zwerftochten werden Loemimoeöet en Toär man en vrouw, en de stamouders van het volk der Alfoeren. De Minahasische adel stamde van hen af, en al wat het volk aan aanvoerders in den oorlog, geweldige voorvechters, fossomakers enz. bezat, zijn de rechte afstammelingen van Loemimoeöet en Toär 2).

Eene andere legende omtrent de schepping der eerste menschen verhaalt ons zendeling Graafland in zijn werk: «de Minahasa».

Empoëng Wailan Wangko was alleen op de wereld; toen werd er een eiland zichtbaar; de kokosboom kwam aanspoelen, de boom groeide en werd mahawatoe genoemd. Empoëng Wailan Wangko nam den boom, en, toen deze brak, kwam er een mensch uit te voorschijn, wien door hem de naam van Wangi werd gegeven. Wailan Wangko zeide daarop tot Wangi: «Blijf gij «hier maar op de aarde of op het eiland; «ik wil op den boom klimmen.» Wangi vond dit goed. Maar Wangi bedacht zich en klom in den boom mahawatoe, met het doel om empoëng Wailan Wangko te vragen, waarom hij zoo alleen moest blijven. Wailan Wangko zeide: «Keer «weder en neem een weinig aarde en «maak daarvan twee beelden, een man en «eene vrouw.» Wangi deed dit; beide beelden werden menschen, maar spreken konden zij niet. Wangi klom toen weer op den boom mahawatoe, en zeide: «Hoe «nu? Beide beelden kunnen niet spreken.» Wailang Wangko zeide daarop: «Neem deze gember en ga daarmede de «schedels en de ooren der beelden in«wrijven en blaas er dan op, opdat zij «zullen kunnen spreken. Geef hun daarna «namen». Dit deed Wangi, en aan den man gaf hij den naam van Adam, en aan de vrouw dien van Eva.

Hoogstwaarschijnlijk heeft men bij deze legende te denken aan den invloed van eene vroegere prediking van het Christendom, waar het Bijbelsch verhaal vervormd is door hetgeen onder het volk aangaande zijn eerste geschiedenis nog als legende leefde. Niet minder aantrekkelijk door de naïeve voorstelling, die met alle logica den spot drijft, is de volgende legende omtrent de wijze, waarop de Minhassers aan de rijst kwamen.

Toen men nog geen rijst kende, aten de Alfoeren eene vrucht klijat. Een oud man nu kwam eens op zijne wandeling aan den navel der aarde; daar lag een steen, dien hij verwijderde, waarop hij een diep gat waarnam. Hierin stond eene lange rotantrap. De oude man daalde die trap af en zag, dat de menschen, die beneden in de aarde woonden, er geheel anders uitzagen dan boven: hun neus b.v. hadden zij dwars over hun gezicht zitten. De oude man wandelde hier een weinig rond en zag deze menschen de padi (ongebolsterde rijst) gebruiken. Hij nam eenige korrels weg en verborg die in zijn tjidako (buikriem). Daarop klom hij naar boven. Toen hij de

1) Zie nader: Mededeelingen XVII, bl. 190.
2) Mededeelingen XXV, bl. 101.

Rivier van Tondano.

trap opklimmende naar beneden keek, zetten de dwarsneuzen hem achterna; met een hakmes kapte hij de rotantrap door, waarop zijne vervolgers naar beneden vielen. Hierop sloot de oude man het gat weder, en zaaide de padi-korrels, waardoor zijne landgenooten de rijst leerden kennen.

De heer Graafland, aan wiens werk wij deze legende ontleenen, voegt hier zeer ter snede aan toe, dat de Minahassers dus gestolen rijst eten.

Deze legenden en volksverhalen nu, zijn met tal van andere voorbeelden te vermeerderen, die, het moet erkend worden, van den geestesaanleg der Alfoeren een gunstig getuigenis afleggen, al moet men het betreuren, dat door het ontbreken van alle letterschrift het niet gemakkelijk valt den juisten vorm te bepalen, daar niet in alle streken de onderdeelen van eenzelfde onderwerp overeenstemmen. Dienden deze volksverhalen eensdeels tot verklaring van natuurkrachten, anderdeels werd de stof geleverd door hunne godenleer; men moet den zendelingen dankbaar zijn, dat zij deze producten der geesteswerkzaamheid der Minahassers hebben bewaard. Voorwaar! zij leggen een gunstig getuigenis van het gevoel en verstand van dit volk af 1).

Wij waren nog steeds in Tondano, thans niet meer gelijk vroeger aan of in het meer gelegen. In het begin dezer eeuw n.l. heeft men de bewoners dezer negorij, door hunne hutten te verbranden, er toe verplicht, hunne woningen op de rieteilandjes in het meer te verlaten en zich meer landwaarts te vestigen. Toch zijn nog vele woningen te midden van afgedamde watervlakten gebouwd. De negorij bestaat uit twee deelen, n.l. de negorij Toelian en Toelimambot, aan weerszijden der rivier van Tondano, de afwatering van het kratermeer van Tondano.

Het meer van Tondano. «Dit meer beslaat het middelste deel van eene «hoogvlakte, die meer dan 6000 meters boven de zee gelegen, eene uitgestrekt«heid heeft van 18 palen (= 6 uur) in de richting van Noord naar Zuid, «en van 2 tot 8 palen in de richting van Oost naar West. Door talrijke bergen «omringd, is het meer zelf ongeveer 11 palen ($2^{3}/_{4}$ uur ongeveer) lang, en «ongeveer drie palen breed; alleen in het midden is zijne breedte ongeveer «2 palen. Talrijke beekjes en riviertjes geven hun water aan dit meer af, dat, «gelijk reeds werd opgemerkt, in de rivier, waaraan de negorij gelegen is, «afvloeit, en die ook als rivier van Menado bij deze laatste plaats de zee «vindt» 2).

Wanneer men voor zonsondergang op een helderen morgen op dit meer een roeitochtje onderneemt, dan geniet men een schouwspel, dat pen noch penseel ons vermag weder te geven. «Ik waag het niet te beschrijven, hoe een roos«kleurige vuurgloed zich uitgiet over het oostelijk gebergte en nederdaalt op «het spiegelvlak des meers; hoe gij de toppen van den Lokon en Tampoesoe «ziet baden in het eerste zachte schijnsel der gouden schijf, nog verborgen «voor uw oog!

«Wat heerlijk panorama ontwikkelt zich voor u, als de zon eindelijk boven «de bergkammen verrezen is! Zie! links achter u de steile en scherpe helling, «van den bergkrans, die het meer aan de oostzijde begrenst. Volgt haar met

1) Des begeerd, zie men nader: De geestesarbeid der Heidensche Alfoeren gedurende de heidensche periode. Meded. XXV, bl. 97.

2) Bleeker, Reis door de Minahasa, bl. 70.

«het oog, tot zij zich in het Zuiden vereenigt met het gebergte, waarvan de «Sapoetan den hoofdtop uitmaakt. Aan de westelijke zijde ziet gij open vlakten, «maar op den achtergrond weer bergen, en verder langs het meer heuvel-«reien, die zich in onregelmatige lagen verheffen, tot aan de Tampoesoe toe, «een der schoonste bergen in de Minahasa. Wolkenlagen zijn als een witte «gordel om hem heen gespreid en liggen zoo rustig, alsof zij werkelijk sliepen «als de mollige zuigeling aan de borst der moeder. Donzige, vluchtige wolken «omzoomen de verder liggende, donker groene bergtoppen, en klimmen door «de eerste stralen der dagvorstin opgeschrikt al hooger en hooger» 1). De Tondaners, zoo bij uitstek met dit meer vertrouwd en conservatief van aard, zullen thans nog bij voorkeur reizigers in hunne kano's, blotto's genoemd en van boomstammen gemaakt, al pagaaiende, voortroeien. Eigenaardig is daarbij de gewoonte, de maat bij het roeien te bewaren door het zingen van liederen, die in het volksdialect door dit zanglievende volk aangeheven, een tochtje op dit liefelijke meer waarlijk idyllisch maken.

De rivier van Tondano maakt ten Noorden van de hoofdplaats bij de negorij Tonsea lama den bekenden waterval, die ons als bijzonder fraai wordt geteekend. Eigenlijk uit drie boven elkander gelegen bekkens bestaande, schijnt hij op een afstand gezien, voor één val te gelden. De benedenste is de grootste en is ± 70 voet hoog. Hij stort zich in eene diepe kom, met reusachtige, verticale wanden, van dichten plantengroei voorzien.

Op weg naar Langowan. Daar wij ons thans voorstellen, het meer van Tondano van Noord naar Zuid te zijn overgestoken, komen wij aldra, onze reis zuidwaarts vervolgende, aan de negorij Kakas. Wij komen hier te midden van koffietuinen, alle, gelijk bekend is, nog onder gouvernements beheer. Wij willen ons niet ophouden met het ontwikkelen der gronden, die eene afschaffing dezer gouvernementscultuur vooral voor de Minahassers wenschelijk maken, het rapport van den heer Gallois anders zou er overvloedige stof toe bieden. Wij slaan liever den breeden weg in, die van Kakas naar het Zuidelijk gelegen Langowan voert. Opmerkelijk is het, dat in dit deel van de Minahasa zoo weinig kokospalmboomen worden aangetroffen; de palmboomsoorten die er zijn, zijn meestal arengpalmen, uit welker sap men de bekende drank, het sagoweer, aftapt, en dat, na in bamboekokers te zijn opgevangen en na eenigen tijd gegist te hebben, vooral bij feesten gebruikt wordt. Onder het voortreizen wordt onze aandacht getrokken door een man, die met eene Nederlandsche vlag in de hand, en door twee anderen gevolgd, op eene trom slaat en de menschen bijeen schijnt te roepen. Deze gewoonte, de menschen tot den arbeid saam te roepen 2), vindt hare verklaring in het bijna overal in de Minahasa voorkomend gebruik, van gemeenschappelijk den grond te bewerken. Men noemt dit werken in mapaloes. Ten einde hiervan eene goede voorstelling te erlangen, zou eene uiteenzetting noodig zijn van de wijze, waarop het grondbezit in de Minahasa geregeld is. Wij willen, om niet te uitgebreid te worden, slechts enkele punten daarvan aanstippen 3).

1) Graafland.
2) Elders doet men dit door op eene schelp te blazen.
3) Uitgebreider te vinden in Meded. XVII, bl. 107 waar een artikel van prof. G. A. *Wilken over dit onderwerp* voorkomt.

Een en ander over het grondbezit. De gronden in de Minahasa zijn óf woeste gronden (kalakeran), óf ontgonnen gronden, die zoowel bebouwd als braak liggend kunnen zijn (djoeramei-gronden). Deze laatste soort nu zijn tengevolge van de ontginning in het bezit gekomen, d. w. z. wat het vruchtgebruik aangaat, van enkele personen of familiën. Dit recht van vruchtgebruik gaat over op de erfgenamen van den ontginner. Worden na den dood van den ontginner de djoeramei-gronden niet verdeeld, maar blijven zij «en gros» het gemeenschappelijk bezit der familie, dan verdeelt deze ook jaarlijks de gronden, die ter bebouwing uitgekozen worden door het negorij- of districtsbestuur 1). Met dit gemeenschappelijk eigendomsrecht nu hangt het werken in mapaloes samen, en daaruit wordt dan ook verklaard, dat, zoodra de tijd voor zaaien, bebouwen of oogsten daar is, men in plaats van helpers te huren, alle belangstellenden oproept tot gemeenschappelijken arbeid. Alle mannen en vrouwen voegen zich dan bijeen; zijn zij in genoegzamen getale saam, dan trekt men gezamenlijk op naar de «tuinen». Na zonsondergang gaat men «en corps» weer terug naar het huis van den «eigenaar» der akkers. Is er eenige aanleiding toe, dan wordt een varken geslacht, rijst en sagoweer worden genuttigd en onder spel, zang en dans de avond vroolijk ten einde gebracht, om den arbeid den volgenden dag voort te zetten.

Producten van den landbouw. Tot de voortbrengselen van den Minahassischen landbouw behooren behalve de koffie, waarvan we reeds spraken, in de eerste plaats rijst, die evenwel weinig op sawahs wordt verbouwd. Resident Jansen (ongeveer 1853) liet rijst uit Java komen, om hiermee de cultuur te beproeven. Hoewel minder fijn, dan die, welke in de Minahasa geteeld werd, zou hij deze voedzamer rijstsoort hier gaarne zien gedijen. Evenwel is de proef niet gunstig uitgevallen.

Voorts levert de Minahasa koffo, eene plantensoort, waarvan men de vezels tot draden trekt en waarvan dan de ruwe stof wordt bereid tot vervaardiging van kleeding of bedekking. Dan geeft de teelt van katoen en kapok ook aan velen arbeid. De kokospalmen, die vooral in de strandvlakten worden aangetroffen, leveren de copra, het vleezige deel der vrucht, een gewild handelsartikel, dat veel wordt uitgevoerd. Eindelijk is de cultuur van notenmuskaat, peper en cacao beproefd, doch niet altijd met even goed resultaat. Voor zoover de grond de verbouwing toelaat, hangt voor het slagen dezer cultures veel af. van de inlandsche Bestuurspersonen.

Bestuurspersonen in de Minahasa. Elk der 18 districten, waarin de Minahasa verdeeld is heeft aan zijn hoofd een Hoekom besar; 8 dezer dragen den titel van Majoor en hebben tot onderscheidingsteeken een pajong

1) Het zal geen betoog behoeven, dat tengevolge van deze reeds jaren gevolgde gebruiken, het niet altijd gemakkelijk is om de rechten op de djoeramei-gronden te bewijzen. Om die reden heeft de resident van Menado, ten einde de rechtszekerheid in deze zaak te versterken, bevolen, dat deze gronden na kadastrale opmeting moesten geregistreerd worden. Deze maatregel werd door de Minahassers misverstaan, en door hen opgevat als eene poging der Regeering om zich deze gronden toe te eigenen op dezelfde wijze als zij in 1877 deed, toen zij de woeste gronden tot staatsdomein verhief. Een der grieven van de Minahassers, waarvoor de heer Gallois Menado bezocht, is dan ook in dezen maatregel van den resident gelegen. (Zie hierover meer in het bekende rapport van den heer Gallois.)

en een stok met gouden knop, waarop het Nederlandsche wapen voorkomt 1). Deze onderscheidingsteekens zijn hun geschonken uit erkentelijkheid voor bewezen diensten in den Java-oorlog, waaraan enkelen hunner hadden deelgenomen. Buitengewoon gesteld op deze symbolen hunner waardigheid, laten deze magistraten, benevens hunne assistenten, de tweede-districtshoofden (Hoekoem Kadoewa), zich ook niet weinig op de onderscheiding voorstaan. De beteekenis van hunne persoonlijkheden wordt in hun oog niet weinig verhoogd door de omstandigheid, dat zij als afstammelingen van den oud-Minahasischen adel in vroeger tijd door de Compagnie als hare bondgenooten zijn beschouwd. Na de tweede-districtshoofden komen de Hoekoem Toewa of negorijhoofden. Terwijl de 1ste en 2de Districtshoofden door het Bestuur benoemd worden, worden de Hoekoem toewa's door de mannelijke ingezetenen der negorij gekozen; deze keuze wordt daarop goedgekeurd door den resident, die hen ook ontslaan kan. Onder de negorijhoofden staan de kamponghoofden (kapala djaga), die door de districtshoofden worden aangesteld. De 1ste en 2de districtshoofden genieten eene bezoldiging van gouvernementswege; de negorijhoofden genieten geene bezoldiging, doch een collecteloon ten bedrage van 6°/₀ van de door hen geïnde hoofdelijke belasting, bovendien eenige koffieprocenten en het recht op eenige diensten van negorijlieden.

Ofschoon in de Minahasa reeds enkele belastingen in arbeid omgezet zijn in eenige belastingen in geld, is dit toch nog lang niet met alle het geval. Met uitzondering van enkele personen is elk Minahasser verplicht een zeker aantal dagen 's jaars in heerendienst, tot onderhoud van wegen, bruggen, het vervullen van wachtdiensten enz., op te komen. Het maximum van 36 dagen 's jaars is bij de wet vastgesteld, al bracht het rapport-Gallois eene schromelijke overschrijding van dit officiëele cijfer aan den dag. Behalve deze belasting wijzen wij nog op de negorijdiensten en de persoonlijke diensten ten behoeve van de negorijhoofden. Het moet gezegd worden, dat de verplichte diensten in sommige streken zwaar op het volk drukken. Vandaar, dat het Bestuur er naar streeft, deze belastingen langzamerhand door de bevolking te doen afkoopen; het wil dan den arbeid, die verricht moet worden, tegen betaling doen verrichten. Het is evenwel, ook door het onderzoek van den heer Gallois gebleken, dat de bevolking voor een geheelen afkoop nog niet rijp is. Intusschen is er alle reden voor de hoop, dat het Bestnur het misbruik, dat door sommige Hoofden en ambtenaren van de krachten des volks wordt gemaakt, zal te keer gaan.

Langowan. Wij zijn inmiddels te Langowan aangekomen, de plaats, waar zendeling Schwarz heeft gearbeid. Langowan mag veilig voor een der aangenaamste negorijen in de Minahasa doorgaan; goed gebouwde huizen, omgeven door tuinen, waarin bloemen en sierplanten niet ontbreken, treft men er in menigte aan. Deze geven ons zoowel een gunstigen indruk van de welvarendheid der bewoners als de net aangelegde moestuinen, waarin

1) De eerste-districtshoofden hebben een pajong met de kleuren der Nederlandsche vlag met gouden rand en knop; de tweede een dito, waarvan het veld half oranje en half groen is.

Zendelingswoning van S. Ulfers te Koemelemboeaai.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer H. H. LONDT Jr.

aardappelen, boonen en asperges welig tieren, ons doen zien, dat de Westersche invloed hier voet heeft verkregen. De houten kerk, in het midden van het dorp, is eene der netste uit de geheele Minahasa 1). Een en ander zal bij ons, gelijk bij zoo menigen reiziger 2), den indruk versterken, dat de arbeid der zendelingen ook hier zijne vruchten heeft gedragen.

Naar Koemelemboeaai. Van Langowan afscheid nemende, kunnen wij òf zuidwaarts langs een goeden weg Ratahan, de hoofdplaats van het district Belang, tevens standplaats van een hulpprediker, bereiken, òf westwaarts over Tompasso en Woewoek ons naar het aan zee gelegen Amoerang begeven. Dezen laatsten weg willen wij nemen, hoezeer het doel onzer reis zuidelijker ligt. Wij willen n.l. Koemelemboeaai bezoeken en steken, na een indruk van de prachtige baai van Amoerang te hebben meegenomen, en den daar gevestigden hulpprediker even de hand te hebben gedrukt, de rivier Rano-i-apo (= stroom der Vaderen) over, die ons in het Koemelemboeaaische brengt. Dit district is het zuidelijkste van de Minahasa en wordt door de Paigar-rivier van het met ons contractueel verbonden rijk van Bolaäng Mongondou gescheiden.

Wat ons naar dezen uithoek heendrijft, is niet in de eerste plaats de heerlijke streek; hoezeer de prachtige natuurtooneelen, die het bergland met zijn vele stroompjes, de buitengewone verscheidenheid aan houtsoorten, die de weelderige bosschen opleveren, ons den tocht niet zouden doen beklagen. Neen! wij bedoelen een bezoek te brengen aan de plaats, waar zendeling Ulfers gedurende zooveel jaren heeft gearbeid, waar hij zooveel Alfoeren den Christus predikte. Dat hij daarbij oog voor de practijk van het leven had, heeft hij bewezen, doordien hij zoovele bekwame timmerlieden heeft gevormd, die het in de kunst van meubelmaken aldra toonden zoover te kunnen brengen, dat menig Europeaan in de Minahasa en elders zich niet voor den arbeid dezer Alfoeren behoefde te schamen, ja zelfs gaarne door deze inlandsche schrijnwerkers zich liet voorzien van ameublementen. Voor de zooveelste maal is hier dan ook weer bewezen, dat de zendelingen, die hunne roeping verstaan, werkelijk in het belang der bevolking handelen, als zij bij haar den prikkel tot arbeid weten te wekken.

Doch! keeren wij terug tot den landweg, die ons in het Koemelemboeaaische brengt. Onze weg leidt ons door een waar bergland. De negorij zelve ligt op een rug van het Lolomboelan-gebergte en wordt aan beide kanten door ravijnen begrensd. Overal verheft zich weelderig geboomte, dat eene rijke verscheidenheid van houtsoorten aanbiedt. Uit de bergkloven glinstert ons het water tegen, dat in waterval en stroompje zijn weg zoekt, en hier en daar als frissche bron opwelt en het landschap verlevendigt. De groote hoeveelheid dezer bronnen heeft het plaatsje zijn naam (Koemelemboeaai = opwelling van water) gegeven. Op het hoogste punt van de negorij heeft men een prachtig, ruim uitzicht over een groot deel der Minahasa met zijne bergtoppen. De negorij bestaat slechts uit eene lange straat, zou men kunnen zeggen, die van den bergrug naar Amoerang toe afloopt. Op het laagste punt ongeveer bevindt zich de woning van den zendeling, van waaruit men evenwel nog een grootsch panorama kan genieten 3). De woning, door weelderig hout en struikgewas omringd, is door den zendeling zelf met zijne gemeenteleden opgetrokken. Een weinig ter zijde afdalende, komt men in een klein dal, waar eene frissche bron haar water omhoog doet springen met zulk eene kracht, dat zendeling Ulfers hier eene

---

1) Eene afbeelding met beschrijving dezer kerk kan men vinden in Meded. XXXI. Over het leven en de werkzaamheid van zendeling J. G. Schwarz zie men: Med. IV, bl. 253; Med. V, bl. 3; Med. VI, bl. 357; Med. VII, bl. 1.

2) O. a. Bickmore: Travels in the East Indian Archipelago, bl. 365.

3) Zie het schoone gedicht, getiteld: «Een huis in 't bosch», voorkomende in Mededeelingen X; ook overgenomen in: «De Zending op de School»; bladz. 161.

straal van 5 Rijnl. duimen afleidde en daarmee nog twee okshoofden water per minuut kon verkrijgen. Een verfrisschende dronk zal ons niet onwelkom zijn na den warmen rit, zooeven volbracht!

Daar nu, te midden zijner Alfoeren, heeft onze zendeling met zegen gewerkt, zijne Kerstfeesten gevierd, zijne zieken behandeld, zijn huisbezoek volbracht, zijn schooltje gehouden, zijne timmermanswerkplaats van den hamerslag doen daveren, de 27 negorijen uit de buurt in zijn werkkring opgenomen; kortom, voor hare 9000 zielen is hij jarenlang tot in hoogen ouderdom tot een vraagbaak en helper geweest. En voorts —, daar het hem bleek, dat zelfs de bewoners van het naburige Bolaäng Mongondou, door de sagopalmen of het wild in de bosschen aangelokt, ook van zijne prediking gediend waren — heeft hij niet opgehouden bij het Bestuur van het Genootschap aan te dringen op eene missie ook in dat Rijk.

Bolaäng Mongondou en Posso. Zeer zeker zou de Zending hier vrucht gedragen hebben; het blijft maar te betreuren, dat wel het Genootschap wilde, doch de Regeering tegen eene vestiging bezwaar had, en de vergunning niet wilde geven. Bekend toch is het, dat, nadat het Genootschap een en andermaal een paar zijner zendelingen tot het doen van onderzoek uitzond 1), meer dan één dringend verzoek tot de Regeering werd gericht, doch zonder vrucht. Het was nog in den tijd, toen onze Regeering de zendelingen meende te moeten vreezen en met angstvallige zorg den Islam wilde te vriend houden. Thans is Bolaäng Mongondou voor den Islam gewonnen en van het Koemelemboeaaische uit is de bevolking niet meer te bereiken. Het Genootschap heeft onlangs ten zuiden eene vestiging begonnen in Gorontalo. De daar gevestigde zendeling zal nu van Limbotto uit, noordwaarts trachten de bevolking der binnenlanden, waar de Islam nog weinig voet heeft, te bereiken. Met dank moet worden erkend, wij merkten het reeds een en andermaal op, dat de Regeering hare angstvallige vrees voor den Islam heeft afgelegd. Althans het geven van vergunning voor Gorontalo, en nu ook voor het zuidwaarts gelegen Posso (landschap Todjo, aan het zuiden van de golf van Tomini) doet zien, dat de Regeering eene Christianisatie van meer gewicht acht dan eene voortwoekering van den Islam. Deze nieuwe posten zijn nog te kort bezet, om er veel van te zeggen Laat er ons maar veel goeds van hopen; bovenal. laat de Nederlandsche Christenheid toch niet achterblijven in het offeren van de gaven, die de Zending zoo goed gebruiken kan. Dat ze goed besteed worden, kan ons in de Minahasa overtuigend blijken. Hoe jammer! het smart ons dit te moeten zeggen, dat het Nederlandsche Zendelinggenootschap een deel van zijn arbeid heeft moeten overdragen aan de Regeering.

Het jaar 1870 en de Chr. Zending. Toen n.l. in 1870 door de Indische Regeering, na jaren lang in deze zaak verzuim te hebben gepleegd, met kracht begon zorg te dragen voor het Inlandsch onderwijs, brak er voor het Genootschap eene hoogst moeilijke periode aan. De Minahasa werd ook begiftigd met gouvernementsscholen, en de Regeering stichtte daardoor verwarring. Kon het onderwijs, dat van wege het Genootschap gegeven werd, misschien niet voldoende heeten, waarom, zou men willen vragen, heeft het Gouvernement dan niet door subsidie den toestand verbeterd?

1) Reis van Wilken en Schwarz, zie Meded. XI; voorts eene reis van Schwarz en de Lange, zie Meded. XX.

Het meende thans er toe verplicht te zijn het onderwijs neutraal te maken, en daarmee beging het eene groote fout. De bevolking der Minahasa toch, had het onderwijs van de zendelingen ontvangen: was het wonder, dat de Minahassers ook dit onderwijs vereenzelvigden met het Christendom, het althans als een daarbij behoorend onderdeel beschouwden? 1) Daar nu de gouvernementsonderwijzers zich bloot als onderwijzers der jeugd beschouwden en niet, gelijk bij de Genootschapsscholen het geval is, tevens helpers bij den Zendingsarbeid waren, moesten de nog in ontwikkeling verkeerende gemeenten daarvan den nadeeligen terugslag ondervinden. Juist de omstandigheid, dat de gouvernementsonderwijzers met hunne neutrale opleiding eer vijandig dan welwillend ten opzichte van den Christelijken godsdienst gezind bleken, moest op de jeugd een verderfelijken invloed uitoefenen. Hunne hooge tractementen maakten hen bovendien zoo aanmatigend, dat zij zich menigmaal boven de hoofden durfden te stellen. De samenwerking tusschen school en Zending werd gemist, en daardoor een stevige wasdom van het in werking zijnde Christianisatie-proces tegengehouden, althans niet bevorderd. Het Genootschap petitioneerde, doch zonder vrucht; het riep de Christenen in Nederland tot grootere offervaardigheid op, doch met weinig succes; dientengevolge werd de invloed, die van de Zending zoo klaarblijkelijk al gedurende jaren was uitgegaan, zeer belemmerd.

Overdracht aan de Ind. Kerk. De geldelijke moeilijkheden, waarin het Genootschap verkeerde, werden omstreeks denzelfden tijd veel verlicht door de uitbreiding van het getal hulppredikers en de overname der Minahassische Zendingsgemeenten door de Ind. Kerk. Het Gouvernement n.l, dat sinds eenigen tijd een getal van 35 predikanten ten dienste van de Europeanen op de voornaamste hoofdplaatsen bezoldigde, had, vooral ten gevolge van de vertoogen van Ds. O. G. Heldring, in 1864 reeds een getal van 3 hulppredikers aangesteld ten dienste van enkele Christengemeenten, nog uit den tijd der Compagnie afkomstig. In 1870 nu werd bij Koninklijk Besluit dit aantal hulppredikers tot 10 uitgebreid en, na het meer voldoend regelen van de geldelijke aangelegenheden bij Koninklijke Besluiten, werd in 1879 vastgesteld, dat men zooveel hulppredikers zoude benoemen, als noodig zouden blijken. In de eerste plaats kwamen voor eene verzorging in aanmerking de inlandsche Christengemeenten in de residentie Ambon, waartoe ook, gelijk bekend is, de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden gerekend worden. Doch de Regeering begon het ook wenschelijk te achten, de reeds bestaande zendingsgemeenten in de Minahasa als zoodanig te bezien; dientengevolge gingen de zendingsposten in handen van de Ind. Kerk over. In zekeren zin was de zendingswerkzaamheid van het Zendelinggenootschap, dat in 1822 zijn arbeid in de Minahasa was aangevangen, eene voortzetting van hetgeen reeds door de Compagnie was begonnen; doch wat er van over was gebleven, toen de zendelingen daar

---

1) De heer Gallois stelt aan de Regeering in zijn rapport (immers een officiëel rapport) voor, al de gouvernementsscholen maar aan de zendelingen over te dragen; althans de genootschapsscholen flink te subsidieëren. Ligt daarin geen vonnis voor de gouvernementsscholen opgesloten?

aanvingen, was de moeite van het noemen niet waard. De Zendingsposten werden dus hulppredikersplaatsen, en de zendelingen kregen den naam van hulppredikers. Daardoor was het Genootschap van een groot geldelijk bezwaar ontheven. Dankbaar eenerzijds mogen we de Regeering zijn voor deze beschikking, waardoor zij metterdaad heeft getoond de geestelijke belangen van hare inlandsche onderdanen in de koloniën te willen behartigen. Maar betreurenswaardig anderzijds achten we het, dat de in vrije genootschapswerkzaamheid met zorg en liefde vergaderde gemeenten, nu onder het toezicht van den Staat kwamen en daardoor de band eenigermate werd losgemaakt, die deze gemeenten verbond aan de Gemeente des Heeren, van wie de arbeid behoort uit te gaan, en die dien tot ontwikkeling zal dienen te brengen. Met dit te zeggen, spreken we gelijktijdig het vonnis uit over de lauwheid der Nederlandsche Christenheid, die dit alles maar kalmpjes heeft laten geschieden. De overdracht toch zou niet noodig geweest zijn, zoo de Christenen in het Moederland zich offervaardig genoeg hadden betoond en het Genootschap maar in staat hadden gesteld, zoowel de kosten der Zendingsstations als der scholen te dragen. Thans bleef het Genootschap alleen nog maar eigenaar van hare 123 scholen. Deze maken nog zijne grootste zorg uit, evenals de opleidingsschool voor evangelisten-leeraars, benevens eene kweekschool voor onderwijzers (zie bladz. 266) te Tomohon, ook nog onder zijne hoofdleiding staan.

De kweekschool voor onderwijzers is in 1850 te Sonder opgericht met het doel de zendelingen van onderwijzers te voorzien. In 1854 werd zij naar Tanawangko verplaatst, waar zendeling Graafland de leiding in handen kreeg. Uitgenomen eene korte tusschenpoos van 1879—1882, welke genoemde zendeling wegens ziekte in Europa doorbracht, was deze met hare leiding belast, tot hij in 1883 tot adjunct-inspecteur bij het Inlandsch Onderwijs werd benoemd. De lessen werden nog een jaar voortgezet, doch in 1884 moest de school gesloten worden. In 1885 evenwel werd zij heropend; zij kwam toen onder leiding van H. C. Kruijt, die haar om gezondheidsredenen naar Tomohon verlegde. De andere inrichting, de kweekschool voor Evangelisten-leeraars werd in 1868 opgericht te Tomohon en diende tot opleiding van jongelieden speciaal tot voorgangers bij de Inlandsche Christengemeenten. Ofschoon het Gouvernement in 1870 1) aan elken hulpprediker opdroeg een getal van 4 leerlingen tot het leeraarsambt op te leiden, en ook voor die opleiding eene subsidie toekende, werd aldra de wenschelijkheid ingezien, al de aldus opgeleide jongelieden onder de leiding te brengen van één persoon Hiermee werd de heer Wilken belast, die, na zijn dood in 1879, door den heer Louwerier is opgevolgd. De jongelieden moeten na volbrachte studie een examen afleggen ten overstaan van eene commissie, gevormd door alle hulppredikers in hetzelfde gewest, onder presidium van den oudsten predikant binnen het gewest aanwezig.

Doch, — om terug te keeren — hoe jammer wij het dus moeten achten, dat de zendelingen (een drietal slechts uitgezonderd) die tot 1870 nog dien naam droegen, met hulppredikers te worden, in het kader der Indische

1) Ind. Staatsblad 1870, No. 125.

Kerk (d. i. van den Staat) traden, wij zijn verplicht er bij te voegen, dat het karakter van hun werk geen verandering onderging. Noch de toenmalige titularissen, noch de latere hulppredikers beschouwden zich in hunne betrekking anders dan als zendelingen.

Hulpprediker of zendeling? Hun nieuwe naam is dan ook allerongelukkigst gekozen om hun werkkring te qualificeeren. Zij zijn, nu ja! hulppredikers en helpen, zoo men wil, den predikant van het ressort in de geestelijke verzorging der gemeenten; maar ieder, die de toestanden in de Minahasa kent, weet, dat zij een geheel zelfstandigen werkkring hebben, en dat zij nog even goed als voorheen hunne kudde trachten uit te breiden. Nog even goed als vroeger achten zij zich geroepen om bekeerde heidensche Alfoeren door den Doop in hunne gemeenten op te nemen, en zij zullen ook de gelegenheid om hen met prediking te bereiken, niet verzuimen; elk nieuw verslag bewijst dit. Het laatste Verslag 1) vermeldt dienaangaande nog: 409 volwassenen, 4947 kinderen gedoopt; 1608 tot lidmaat aangenomen; 1111 huwelijken ingezegend. We behoeven ten overvloede maar te herinneren aan de toetreding der Bantiks, de heidenen uit de kampong van Menado (zie bladz. 265) met eenige ten Noorden dezer hoofdplaats gelegene negorijen, die zich jaren lang hardnekkig verzet hebben tegen het Christendom, en nu onlangs op het voorbeeld van hun Hoekoem besar, in grooten getale zich hebben aangemeld om gedoopt te worden 2).

Laat ons, nu we onze reis door de Minahasa te Koemelemboeaai als geëindigd kunnen beschouwen, nog bij enkele zaken stilstaan, die tot juister kenschetsing der toestanden zullen strekken.

Toestand der Christen-Minahassers. Vooreerst dan zij de vraag aangeroerd, of de toestand der Christen-Minahassers bevredigend mag heeten. Hierop antwoorden wij zonder eenige aarzeling: ja. Het spreekt wel van zelf, dat men geen Westersche toestanden als maatstaf mag aanleggen: een 60-tal jaren is de Zending hier pas aan het woord geweest. Als wij de zendelingen (alias hulppredikers) met openhartigheid hooren getuigen, dat de zondagsviering niet overal met evenveel zorg wordt in acht genomen; dat de gewoonte nog niet uitgestorven is, bij een huwelijk een koopsom te bedingen, omdat de ouders gaarne eenig voordeel bejagen; dat er nog wel eens echtscheidingen vooorkomen; dat de catechisatiën wel wat beter bezocht konden zijn, — dan past ons, Nederlandsche Christenen, geen hard oordeel, maar wij vragen ons beschaamd af: «Is dit alles ten onzent, zooals het behoort?»

Waar wij bij het beoordeelen op zullen te letten hebben, is dit, of de Christelijke geest onder de bevolking doordringt, ja dan neen! We laten dit het liefst uitspreken door hen, die als onpartijdigen, hetzij als ambtenaren, hetzij als particulieren, de Minahasa leerden kennen, en die meest allen eenstemmig in hun oordeel zijn. Wij behoeven daartoe die breede schare van getuigen niet op te roepen van dr. Bleeker af tot wijlen prof. De Vriese toe, om van buitenlanders maar niet te spreken. Bovendien namen wij zelf in onze teekening een en ander-

1) Meded. XXXV, bl. 198.
2) Zie: Maandbericht 1892, No. 3.

maal waar, hoe de zendelingen hier hebben gewerkt; en wij zijn blijde, allen, die het hooren willen, en ook wel hen, die tot hooren minder geneigd zijn, op de Minahasa als een tuin des Evangelies te kunnen wijzen. Niet alleen hebben de onderlinge oorlogen met de koppensnellerstochten opgehouden en worden de veeten thans vredelievend beslecht, behooren fosso's met hunne zedeloosheid tot de geschiedenis, doch ook is de vrouw in hare eer hersteld; zij zondert zich niet, gelijk elders, schuchter af van de samenleving. Niet alleen zijn onderwijs en arbeid in eere, maar offervaardigheid voor philantropische belangen wordt gevonden, gelijk de vereeniging: «Onderlinge hulp» bewijst; samenkomsten tusschen negorijen tot versterking van het geestelijk leven vinden plaats 1); de Avondmaalsviering wordt in eere gehouden, en menig sterfbed getuigt van eene hope des eeuwigen levens.

De Taal bij de Evangelie-verkondiging. Eene tweede belangrijke zaak is de kwestie van de taal, die men bij de Evangelie-verkondiging gebruikt. Het Alfoersch bestaat uit verschillende dialecten, die scherp afgescheiden van elkaar bestaan. Men kan zelfs moeielijk spreken van afdeelingen van eene zelfde hoofdtaal, zoo zeer zijn zij onderscheiden. Bij de komst der zendelingen kwam deze taalkwestie natuurlijk practisch aan de orde. Op de strand- en hoofdplaatsen werd Maleisch gesproken. Riedel en Schwarz vonden het gewenscht, eenheid van taal in de hand te werken, en kozen het Maleisch. Ook werd de Bijbel aanvankelijk in die taal vertaald. Toch gevoelden beide mannen, dat hunne prediking slechts ingang vond, toen zij hunne preek in het Alfoersch dialect herhaalden, hetgeen zij Zondagsnamiddags deden. Volkomen beslist is de zaak nooit. Er kwamen verscheidene adviezen in. Welk dialect moest men kiezen, of welke eenheidstaal zou men nemen?

Dr. Bleeker en Zendeling Ulfers o. a. waren sterk voor het Nederlandsch; zendeling Graafland en de toen ter tijd aanwezige zendelingen toonden zich krachtige voorstanders van het Maleisch. Zij wezen, tot staving voor hun gevoelen, op Ambon, waar toen ook het Maleisch bij de inlandsche gemeenten het voertuig der gedachte was. Ter bevordering van hun streven richtte zendeling Graafland eene courant op, die, in het Maleisch geschreven, ook thans nog veel gelezen wordt: zij heet de Tjahaja Sijang (= glans van het daglicht). Behalve bekendmakingen van het Gouvernement bevat dit nieuwsblad allerlei berichten, geschiedkundige wetenswaardigheden, verhalen, spreuken, populaire stukken enz. Ook inlanders schrijven van tijd tot tijd hierin. Daar zij eene oplage van ± 800 exemplaren heeft, moet men erkennen, dat dit middel aan de eenheid van taal zeer bevorderlijk kan zijn. 2)

Het Genootschap daarentegen, bleef een der krachtigste voorstanders van de volkstaal, of althans van het dialect, dat bij verdere ontwikkeling het meest geschikt geacht kon worden. Juist met het oog op de grootere vrucht, die de Evangelieverkondiging zou kunnen afwerpen, bleef het zijn gevoelen vasthouden tegenover de zendelingen. Hoewel wij moeielijk beslissen kunnen, komt ons het gevoelen van het Bestuur het meest aannemelijk voor. Daar nu de

1) *Meded. XXII*, bladz. 56.
2) *Zie over de taalkwestie* o. a. Ned. Zendingstijdschr. 4e Jaarg. bl. 85.

hulpprediker Schwarz voorts aanraadt, gelijk vóór hem ook zendeling Hermann deed, het dialect der Tompakĕwa's te kiezen, schijnt deze gedachte toch ook wel door mannen op het terrein zelve, voor verwezenlijking vatbaar geacht te worden. Genoemde voorstander grondt zijne meening vooral hierop. dat het Tompakĕwa-dialect door een groot aantal inlanders wordt gesproken en nog wel door de meeste Christenen. Juist omdat het Maleisch, ondanks de verwachtingen, die men er van koesterde, niet doorgedrongen is tot de bevolking der binnenlanden, acht hij het nu nog den tijd, om te dezen opzichte eene beslissing in dien zin te nemen. Doch! dan dient in de eerste plaats de Bijbel in dat dialect vertaald te worden en ten andere dienen alle Hulppredikers mede te werken 1).

De Roomschen op het terrein. De derde zaak, die we nog moeten aanroeren, en die wij zoo gaarne wenschten niet to moeten behandelen, is de mededeeling van het alleszins betreurenswaardige feit, dat de Roomschen zich in dit terrein hebben gedrongen. Juist, omdat de zaak zoo diep treurig is, zullen we hierover zoo kort mogelijk zijn. We behoeven niet stil te staan, 't is van algemeene bekendheid, bij de ondervinding, die op zoovele Zendingsvelden is opgedaan, dat de Roomschen zoo gaarne op een anders akker komen weiden. Waar zij eerst de Protestanten de moeilijkheden laten opruimen, komen zij en treden met eene onbeschaamdheid op, die afschuw wekt. In Indië, waar de toelating der Regeering voor de vestiging als zendeling noodig is, zou voorkomen kunnen worden, dat twee afdeelingen der Christenheid zich op hetzelfde arbeidsveld vestigden. Toch heeft het listige optreden der Roomschen ook hier het Gouvernement verschalkt. Wij weerhouden ons met moeite een weinig uitvoerig te vermelden, hoe de Roomsch-Katholieken gewoon zijn in Indië op te treden, en hoe zij ook welgezinde Europeanen weten te verblinden. Het moet erkend worden, dat de Roomsche geestelijkheid uitnemende persoonlijkheden kiest, die met eene, voor ons Protestanten beschamende, toewijding hun werk volbrengen en, naar men zegt, hierbij zeer gunstig tegenover enkele predikanten afsteken Ook is het bekend, dat zij aan geld nooit gebrek hebben. Doch! hoe men hierover denken moge, het is weerzinwekkend, de geschiedenis van hun listig indringen in de Minahasa te hooren.

In het laatst van 1868 werd pastoor de Vries, gestationeerd te Ambarawa (Midden-Java) verlof gegeven, tot het opzoeken van gemeenteleden, die als gepasporteerde militairen naar hunne woonplaatsen in de Minahasa waren teruggekeerd. Tijdens hun verblijf in genoemde garnizoensplaats waren zij tot het Christendom toegetreden. Op zich zelf zou tegen zulk een herderlijk bezoek, door genoemden pastoor, als gouvernementsambtenaar reizende, geen bezwaar gemaakt kunnen worden, indien hij dan ook maar strict bij zijn verlof, geloofsgenooten op te zoeken, gebleven was. Doch! wat gebeurt? In Kema werden op zijne bezoekreis 83 personen, in Ratahan 780 personen in alle stilte gedoopt. Wat dergelijke doop te beteekenen gehad heeft, kan veilig buiten

---

1) Hulpprediker Schwarz is reeds bezig voor het Nederlandsch Bijbelgenootschap het Nieuwe Testament in het Sonder-dialect (Tompakĕwa) te vertalen. Zie, des begeerd, hierover nader: *Meded.* XXVII, blz. 64.

beschouwing blijven, maar dat eene tweede bezoekreis tot het opzoeken van geloofsgenooten hiervan het gevolg werd, is duidelijk. En, — wat nu de zaak niet beter maakt, is de omstandigheid, dat in 1882 verlof werd gegeven aan de Roomsche geestelijkheid om eene statie in de residentiën Menado en Ternate op te richten, met de standplaats Menado. Er zou zich dus een missionaris kunnen komen vestigen, want, waar zoovele geloofsgenooten reeds aanwezig waren, kon men immers dit billijke verzoek niet weigeren. Het wil ons toeschijnen, dat de Regeering in dit geval wel anders had mogen handelen. ook moet gezegd worden, dat er van alle zijden gepetitioneerd werd en men in Regeeringskringen zich zeer sterk verontwaardigd heeft getoond. Naar ons bescheiden oordeel had de Regeering den zendelingen en het Zendelinggenootschap die grievende teleurstelling moeten besparen. Voor hetgeen zij in de 60 jaren hunner werkzaamheid in de Minahasa hebben tot stand gebracht, had hun eene andere bejegening moeten te beurt vallen.

Al mogen we op goede gronden hopen, dat het Protestantsche Christendom te zeer post gevat heeft bij de Minahassers; al moet, blijkens de berichten, die de hulppredikers geven, erkend worden, dat de Roomsche prediking bij het betere deel des volks weinig ingang vindt; al moge in het rapport-Gallois officiëel geconstateerd zijn, dat de beide gezindten elkander leeren waardeeren, het gebeurde blijft te betreuren, en stemt tot nadenken voor andere genootschappen. Het is zoo moeilijk op zijne hoede te zijn tegen de listen, waarmee Rome arbeidt. «Wij moeten doen, wat de «Roomsche Zending niet doet en niet wil doen,» zegt Anderson. «Zij zal «zich nimmer ten doel stellen om den geest der jeugd en des volks in het «algemeen aan zelfstandig nadenken, naspeuren, onderzoeken te gewennen en «het zedelijk gevoel dieper te wekken. Deze leemte moeten wij aanvullen en «tot het volk in verstandelijk, zedelijk en Christelijk opzicht de rechte tucht «brengen door eenvoudige prediking des Evangelies» 1).

DE SANGIR- EN TALAUËR-EILANDEN.

Algemeen Overzicht. Tot de Residentie Menado behooren ook de noordelijk van de Minahasa gelegen Sangir- en Talauër-eilanden 2), die we thans een bezoek zullen brengen. Van Menado uitgaande, hetzij per stoomboot der Koninklijke Paketvaart-Maatschappij, hetzij per prauw, passeeren wij eerst verscheidene eilanden, die nog tot de Minahasa gerekend kunnen worden, tot wij ten Noorden van Straat Bangka op 2° Noorderbreedte het zuidelijkste eiland der Sangir-groep, n.l. Biaro, in 't gezicht krijgen. Achtereenvolgens komen wij in onzen noordwaartschen koers, behalve verschillende kleinere eilanden, eerst Tagoelandang, dan Siåoe (Siauw) en eindelijk

1) Allgem. Miss. Zeitschrift, jaarg. 1881, bl. 469, aangehaald in het artikel «de Roomsche Zending in onze Koloniën», Ned. Zendingstijdschrift, 1e jaarg. bl. 36.

2) De spelling van den naam dezer eilandengroep loopt nog al uiteen. Op goede gronden achten wij bovenstaande de meest juiste.

Groot-Sangir voorbij. Laat ons op dit laatste eiland aan wal gaan, en kiezen wij tot aanlegplaats Taroena, waar de stoombooten der «Paket» aanleggen, en dat tevens de standplaats van den controleur is.

De Talauër-eilanden liggen ten Noord-Oosten der Sangir-eilanden. Behalve enkele kleinere behooren daartoe Karakelang, het noordelijkste, Salibaboe en Kaboeroeang. De eilanden van beide groepen zijn van vulkanischen aard en daardoor vruchtbaar.

Vooral zijn het velerlei houtsoorten, die hier buitengemeen goed tieren; onder deze komen eene vrij groote verscheidenheid van palmensoorten, waaronder kokos- en arengpalmen, het meeste voor. Misschien wordt in Indië de kokospalm (gewoonlijk «klapper» genoemd) nergens in zoo groote hoeveelheid aangetroffen als hier, en het is dan ook geen wonder, dat de inlanders hem in grooten getale aanplanten. De grond, vooral van Groot-Sangir, is door tal van riviertjes goed bewaterd, hoezeer deze in den regentijd veel overstroomingen veroorzaken. Uitgenomen aan de kusten, die hier en daar vrij moerassig zijn, is het klimaat dezer eilanden gezond te noemen. De bergachtige gesteldheid werkt de gezondheid zeer in de hand, daarentegen is deze ook oorzaak van slechte verkeerswegen. De negorijen liggen bijna alle aan de zeekust, en de gemeenschap wordt meestal door prauwen onderhouden, omdat de aanleg van wegen over de meestal steile bergen en de vele ravijnen groote moeilijkheden aanbiedt. Het Bestuur tracht intusschen zijn invloed te doen gelden voor het tot stand brengen van wegen, en roept meermalen, soms wel tot schade van andere belangen (waarover beneden meer), het volk daartoe in heerendienst op.

De vulkaan Awoe. Op het noordelijk deel van Groot-Sangir ligt de vulkaan Awoe, die door hare geweldige uitbarsting op den 7den Juni 1892 zooveel van zich heeft doen spreken. Reeds meermalen toonde deze vulkaan, dat zij nog geenszins tot de uitgebrande behoort, o. a. hadden er in 1711 en 1856 geweldige uitbarstingen plaats Het is ontzettend, te lezen 1) hoe geweldig de verwoestingen zijn, die door de uitbarsting in het vorige jaar zijn aangericht: stroomen lava en modder vernielden dorpen en tuinen; vele personen werden door de heete, natte asch deerlijk verbrand, zooal niet gedood; alle boomen in den omtrek werden van hunne schors ontdaan; kortom in ongeloofelijk korten tijd werd eene bloeiende omgeving tot eene wildernis. En nu spraken we nog niet van de gevolgen, die eene uitbarsting na zich sleept, als bijv. gebrek aan voedingsmiddelen, gebrek aan woningen en beschutting voor den geweldigen regen, die, gelijk ditmaal, op de uitbarsting volgde, het totaal ontbreken van drinkwater; daarbij het groote gevaar voor epidemieën, dat in deze warme streken steeds bestaat, — dit alles heeft de ramp, die onlangs Sangir trof, zoo verschrikkelijk doen zijn.

Niet minder dan 1536 personen zijn bij de laatste uitbarsting omgekomen; meer dan één dorp, o. a. Sawang en Taboekan, is vernield; de geheele noordhoek van het eiland, die door den vulkaan wordt ingenomen, is van voorkomen veranderd, en het geheele eiland heeft schade aan den plantengroei geleden

---

1) O. a. in: «de Indische tolk» van het Nieuws van den Dag, dd. 20 Sept. 1892.

door het gewicht van de dikke aschlaag, die door hevige regens gedurende eene maand nog niet was afgespoeld. Met erkentelijkheid vermelden wij het beleid van den heer E. L. van Rouveroy van Nieuwaal, secretaris van Menado, aan wien de noodlijdenden eene spoedige en doelmatige eerste hulp te danken hebben, alsook de hulp, betoond door controleur en zendelingen en door het «Sangi-Comité» dat zich te Menado vormde, die bovendien gesteund werden door tal van giften uit Indië en het moederland, waardoor de bevolking van het hoogst noodige voorzien werd en de geleden schade haar althans ten deele vergoed zal kunnen worden.

Ook de zuidelijke eilanden hebben hunne vulkanen; op Siåoe, welks Goenoeng-Api af en toe nog wel eens werkzaam is, vreesde men ook thans voor eene uitbarsting; de Roeang, een vulkaan, het geheele eiland van dien naam uitmakende, vlak ten Zuiden van Tagoelandang, zich uit de zee verheffende, liet nog in de jaren 1870, 1871 en vooral 1874 van zijne werkzaamheid blijken.

De bevolking en de radja's. Doch het wordt tijd, dat wij van de bevolking eens eenige notitie nemen. De Sangir- en Talauër-eilanden worden bevolkt door circa 80.000 zielen. Hoewel dit cijfer niet nauwkeurig zijn kan, zal het wellicht niet veel van de werkelijkheid verschillen; voor de Sangir-groep alleen begroot men de bevolking op ruim 50.000 zielen, zoodat voor de Talauër-eilanden 30.000 blijven 1). De bevolking staat nog niet onder direct bestuur van ons Gouvernement; met de vorsten (op de Sangir-eilanden ten getale van 6) zijn contracten gesloten 2), waardoor zij eenigszins als leenmannen van ons bestuur gelden. Te Taroena woont, gelijk reeds vermeld werd, de controleur, die onder den Resident van Menado staat, en door zijne positie zeer grooten invloed op de vorsten (radja's) heeft. De radja's der Talauër-eilanden waren onderworpen aan eenige radja's der Sangir-groep. Over het algemeen valt van de bevolking op te merken, dat zij ten gevolge van het despotisme der radja's in hooge mate traag, lui, vleiend, listig en achterhoudend van aard is, hoewel deze eigenschappen bij haar niet meer dan bij enkele andere inlanders van onzen Archipel worden aangetroffen Daartegenover staan gelukkig ook goede hoedanigheden. De Sangireezen zoowel als de Talauëreezen zijn hartelijk en voor die hen kennen, aanhankelijk. Komen zij tot het besef, dat men hen liefheeft, dan blijken zij een goedig soort menschen te zijn.

De bevolking is verdeeld in drie standen, nl. de adel, de vrije mannen en de slaven. Van dezen laatsten stand zijn er een groot aantal. Hoezeer de slaven officiëel afgeschaft zijn in onze bezittingen, reikt onze macht op deze eilanden nog niet zoo ver, dat onze Regeering deze wet overal kan doen eerbiedigen. Men moet evenwel erkennen, dat de toestand der slaven dragelijk is. Veelal zijn de menschen, die tot den slavenstand

---

1) Eene juiste opgave over de bevolking ontbreekt; ook het Koloniaal Verslag, waaruit deze cijfers zijn genomen, is te dezen opzichte onvolledig, zooal niet onjuist.

2) Namelijk die van Tagoelandang, Siåoe, op de eilanden van dien naam; van Taboekan, Manganitoe, Taroena en Kandahr op het eiland Groot-Sangir, die elk op gelijknamige hoofdplaatsen wonen.

behooren, hiertoe vervallen, doordien zij op willekeurige wijze door de radja's beboet werden. Ook zijn van de Talauër eilanden velen als zoodanig op de Sangir-groep aangebracht. Ook de vrije kleine man heeft diensten voor den radja en zijne onderhoorige hoofden te verrichten. Van tijd tot tijd moet hij als «wachtmensch» een week lang in het voorhuis van den radja zitten, om den tijd aan te geven op eene gong; dan weder heeft hij kleine, huiselijke diensten te bewijzen, of wordt uitgezonden om tuinarbeid te verrichten, sago te kloppen, of visch te vangen. Een Engelsch natuuronderzoeker 1), die in 1886 deze eilanden bezocht, geeft ons een paar sprekende staaltjes van de wijze, waarop in vroeger tijd de radja's onderdanen tot slaven van hen zelf of van anderen maakten.

De grootvader van den tegenwoordigen radja van Kandahr liet op zekeren dag sago kloppen en was zelf bij het wasschen ervan tegenwoordig. Daar gaat een man argeloos voorbij. Den volgenden dag laat de radja dien persoon ontbieden, en veroordeelt hem tot zijn slaaf, onder aantijging van door tooverij den geest, het voedende bestanddeel, aan zijn sagomeel ontnomen te hebben.

Er sterft een aanzienlijke. Een gedeelte van het strand, waar hij zijne netten gewoon was uit te zetten, wordt ten teeken van rouw afgezet, en het visschen op die plaats wordt verboden (pali, pomali, pĕlli, fosso) verklaard; zou iemand nu daar toch gaan visschen, dan wordt de heilige plek ontwijd, en de familie van den overledene heeft dan gelegenheid om den schuldige voor den radja te brengen en hem tot haar slaaf te doen maken.

Op gelijke wijze kan bij den dood van een aanzienlijke, door het toewijden van enkele vruchtboomen aan den doode, of door een verbod van het dragen van ronde hoeden (tolo's of panamba's) menigeen, die uit onkunde of moedwil dergelijke bepalingen overtreedt, tot eene overmatig groote boete of tot slavernij veroordeeld worden.

Bij de rechtspraak lieten vroeger de radja's gewoonlijk de beide partijen betalen; de eene partij voor de moeite, die de radja's en de hoofden namen, de andere voor het loon, dat het gestreken vonnis vereischte. De betaling geschiedde gewoonlijk in palmwijn 2).

Ook de vrouwen verkeeren in een allervernederendsten toestand. Behalve dat zij haast al het werk tot onderhoud van het gezin moeten verrichten, is hun rechtstoestand zeer bedroevend te noemen. Zij zijn de slavinnen van hare mans, die haar voor eene andere of voor anderen verlaten kunnen, wanneer hun dit belieft. De vrouwelijke slavinnen zijn nog meer dan de mannelijke het eigendom harer heeren. De niet-Christelijke hoofden, hoogere zoowel als lagere, gaan hunne onderdanen bovendien voor in grove onzedelijkheid; wat wonder, dat de bevolking hierin volgt. Dat heidensche, Sangireesche Hoofden aldus handelen, vindt men treurig; maar wat dan te denken van controleurs, die de bevolking aanzetten tot heidensche feesten, die door den invloed der zendelingen nog maar in stilte op afgelegen plaatsen werden gehouden, en thans onder bescherming dezer ambtenaren hier en daar weder publiek plaats grijpen. Deze feesten, hoe kalm ook begonnen, leiden gewoonlijk tot eene uitgieting

1) Dr. S. A. Hickson. A naturalist in North-Celebes, blz. 194.

2) De radja van Taroena, een groote dronkaard, is misschien thans nog de eenigste, die aldus handelt; die van Kandahr en Tagoelandang zijn Christenen. Taboekan, Manganitoe en Siåoe hebben sedert eene reeks van jaren geen radja; hunne functie wordt waargenomen door een plaatsvervanger.

van allerlei zedeloosheid; dit is den controleurs even goed bekend als den zendelingen, die er tegen ijveren.

Doordien de bodem op de Sangir-eilanden genoegzaam voedsel voor de bevolking oplevert (pisang, bataten 1), sago, klappers en rijst), en een ieder, zelfs de slaaf, grond bezit, is er van eigenlijke armoede geen sprake doch daaruit wordt dan ook de traagheid van het volk verklaard. Hierdoor immers ontvangen allerlei verkeerde neigingen voedsel, en dit werkt, hier gelijk elders, niet anders dan schadelijk op de ontwikkeling. Men zal een toenemen dezer zwakheid moeten betreuren, daar het den zendelingen overtuigend gebleken is, dat de Sangirees bij goede leiding en vriendelijke behandeling zeer gemakkelijk tot den vlijtigsten arbeid kan opgeleid worden. De Talauëreezen behooren, wat aanleg betreft, in 't minst niet achter te staan bij de Sangireezen; integendeel kan men van hen misschien nog meer verwachten. In handenarbeid zijn zij ijveriger en kunstvaardiger dan laatstgenoemden; vooral in het bewerken van hout toonen zij grooten aanleg

Waar de arengpalm veelvuldig voorkomt, kan het ons niet bevreemden, dat de bevolking daaruit ook de palmwijn (toeak, sagoweer) wint; helaas! de Sangirees raakt gemakkelijk aan elke soort van sterken drank verslaafd. Men mag het daarom een goed besluit van de Regeering achten, dat op initiatief der zendelingen, in 1888 de invoer van arak is verboden.

Ds. O. G. Heldring en de Regeering. Hoeveel was er dus niet nog op deze eilanden te recht te brengen, toen Ds. O. G. Heldring, na kennisname van eene reisbeschrijving van zendeling van der Capellen uit de Minahasa 2) in 1856 op goeden grond zijne stem deed hooren ten gunste der bevolking van die «*arme verlatene Sangir-eilanden*». Nu, zijne stem is tot in de raadszalen der Regeering doorgedrongen, want in hetzelfde jaar is door haar eene toelage aan een viertal zendelingen toegezegd, die door de hulp van Ds. O. G. Heldring spoedig gevonden waren. Het waren de zendelingen Schröder, Kelling, Grohe en Steller. De drie eerstgenoemden waren eene kortere of langere poos kweekelingen geweest van den bekenden Berlijnschen predikant Joh. Gossner, om welke reden deze mannen, die als «zendeling-werklieden» zouden uitgaan, ook bij de Regeering bekend stonden als «Gossnersche mannen».

Een tweetal jaren later nam de Regeering eveneens op zich, op dergelijke wijze ook voor de Talauër-eilanden te zorgen; voor deze eilanden werden de zendelingen Günther, Richter, van Essen en Tauffmann uitgezonden; de beide laatsten zijn echter spoedig naar Sangir en Celebes vertrokken. De Regeering aanvaardde dit arbeidsveld als eene nalatenschap van de O.-I. Compagnie. Zendeling Van der Capellen had uitvoerige berichten gegeven over den toestand der nog aanwezige 24 scholen, die door ± 1000 jongens bezocht werden; deze berichten luidden niet zeer gunstig.

Toestand in 1856. Behalve, dat de school-, tevens kerkgebouwen, in bedroevenden staat verkeerden, kwam er van het onderwijs aan de jeugd

1) Een soort van zoete aardvrucht.
2) Mededeelingen I, blz. 27 en v.

bijster weinig terecht. Aan leermiddelen was volslagen gebrek; een enkel blad van een Maleisch Testament was soms het eenige beschikbare hulpmiddel bij het onderwijs. En hiervan moest de jeugd dan maar, al spellende, lezen leeren. De grooteren onderrichtten de kleineren, wanneer de meester in de «tuinen» was. Tijdens het rijst-planten of -oogsten hielpen de leerlingen den onderwijzer, aan wien zij letterlijk dienstplichtig waren, gelijk de volwassenen aan de hoofden. Werd er dus nog eenig resultaat met het onderwijs bereikt, dan was het zeer gering en werktuigelijk aangebracht; het «Onze Vader» en de «Tien Geboden» te kunnen opzeggen, was dan ook wel het maximum van kennis. Menigeen kon echter vlot Maleisch lezen en het gelezene in de moedertaal vertalen; ook waren er onder de schooljongens, (meisjes gingen niet school) die fraai schreven, hetgeen bij de gebrekkigheid van het onderwijs een bewijs is, dat de Sangireezen zeer bevattelijk zijn. Dit blijkt ook uit de groote welsprekendheid, die zij bij voorkomende gelegenheden ontwikkelen. Hunne taal, die volgens prof. Kern tot de schoonste van den geheelen Archipel behoort, is zeer welluidend, en door de beoefening, die zij in den laatsten tijd geniet, zal zij in de rij der Indische talen aldra bij de mannen der wetenschap goede sier maken.

Ook wat het ambt van voorganger in de Gemeente betreft, zag het er, naar luid van bovengenoemd reisverhaal, allerbedroevendst uit. Geen spoor van gezonde begrippen omtrent de Christelijke geloofsleer; geen schaduw van Christelijken levenswandel. Wat als zoodanig doorging, mocht dien naam niet dragen. Er had, ja! op den Zondag eene samenkomst in de kerk (het schoolgebouw) plaats, waar de meester-voorganger eene Maleische preek voorlas; Donderdagsavonds werd hier en daar eene bidstond gehouden, die evenwel alleen door kinderen bezocht werd, doch van Zondagsviering was niet het minste te bespeuren. Laat ons evenwel dien meesters er geen verwijt van maken. Hoe zou men van die mannen meer hebben kunnen vergen! Waar zich, gelijk in de dagen der Compagnie, een predikant éénmaal in de 6 à 7 jaar, soms wel na een tusschentijd van tien jaren, vertoonde, en deze dan op zijne vluchtige bezoekreis Avondmaal hield, huwelijken inzegende en den doop toediende, misschien hier of daar een wenk gaf, wat voor vrucht kon dergelijke zielszorg hebben!

Het «Sangi- en Talaoe-Comité». Het was dus geen overbodige zaak, dat de Regeering in 1856 zich deze eilandbewoners aantrok. Wij verheugen er ons in, dat zij het deed, gelijk wij ons er in verheugen, dat in 1887 een drietal Zendingsvereenigingen in ons vaderland de handen ineen sloegen tot de vorming van het «**Sangi- en Talaoe-Comité**», dat zich meer bepaald de zorgen voor deze eilanden zou aantrekken. Wij verheugen er ons in, dat de Regeering in 1887 eene flinke jaarlijksche toelage voor een drietal zendelingen voor de Sangir- en Talauër-eilanden vaststelde, gelijk wij er ons in verheugen, dat in 1890 een jong zendeling, goed voorbereid en met een warm hart, zich te Oeloe op het eiland Siåoe vestigde met het doel, eene opleidingsschool voor onderwijzers-voorgangers te vestigen. Want waarlijk! voor de vele scholen zijn degelijke onderwijzers noodig. Er zijn thans ongeveer 25 Gouvernementsscholen, waar slechts zoodanige onderwijzers benoembaar zijn,

die het examen 3e klasse hebben afgelegd. Deze gouvernementsonderwijzers zijn voor de Zending niet bruikbaar 1), en, daar het Gouvernement nu op hare scholen niet anders dan personen met het bovengenoemd radicaal wil aangesteld zien, is het van belang, zoowel voor de Gouvernementsscholen als voor het 36-tal particuliere scholen, die door de gemeenten op de Sangir-eilanden alleen onderhouden worden 2), dat jonge mannen tot het voldoen aan de eischen van dat examen kunnen worden voorbereid. Dit doel nu wordt met de opleidingsschool te Siåoe beoogd.

Begin van den arbeid der zendelingen. Doch, laten wij niet verder vooruitloopen, maar een en ander van den arbeid der vier in 1856 uitgezonden mannen vermelden Op hunne reis naar het nieuwe arbeidsveld bezochten zij de verschillende zendingsposten in de Minahasa, waar zij een half jaar vertoefden, tot zich eene reisgelegenheid naar Sangir aanbood. Opgetogen over de vruchten, die in de Minahasa met het anak-pyara of moerid-stelsel 3) verkregen werden, vormde zich bij hen het voornemen, deze wijze van arbeiden ook in toepassing te brengen. Zendeling Kelling vestigde zich te Tagoelandang, zendeling Grohe te Siåoe, en zendelingen Steller en Schöder op Groot-Sangir, resp. te Manganitoe en Taboekan. Aangezien er op Sangir geen voedingsmiddelen te koop verkrijgbaar waren of ingevoerd werden, (pas sedert eenige jaren is dit het geval met rijst), en ieder Sangirees slechts voor eigen behoeften plantte, terwijl de Regeering slechts eene zeer matige toelage verstrekte, moesten de zendelingen wel bedacht zijn op middelen om in eigen onderhoud te voorzien. Op aanmoediging van Resident Jansen te Menado beproefden zij spoedig het verbouwen van rijst en het aanplanten van cacao en notenmuskaat. De eerste proeven, op gekochte, moerassige kustgronden genomen, mislukten; toen begonnen zij zelf bosschen op de bergen te ontginnen, aanvankelijk met behulp van de groote schooljongens, die schoolbehoeften wilden verdienen, als de school 's middags afgeloopen was. De wijze, waarop in Sangir rijst verbouwd wordt, en de noodzakelijkheid, dat de grond na één rijst-, en 2 à 3 batata- en pisangjaren moet braak liggen, tenzij men kokos- of notenmuskaatboomen plant, bracht hen er toe, van tijd tot tijd versche gronden erbij te ontginnen.

Het moerid-stelsel. Van de vier bovengenoemde personen nu is zendeling Steller het, die het anak-pyara of moerid-stelsel het meest volledig heeft toegepast. Bij eenig nadenken zal men inzien, dat deze wijze van evangeliseeren groote voordeelen aanbiedt. Waar jonge mannen uit hunne heidensche omgeving worden overgeplaatst in een Christelijk gezin; waar men hen bij afwisseling door studie en landbouw- of handenarbeid tracht te ontwikkelen; waar men hen aan orde went en aan Christelijke tucht onderwerpt; en waar dit alles geschiedt onder de leiding van iemand, die hen in Christelijken wandel voorgaat; daar moet dit van zelf een heilzamen invloed uitoefenen. Te meer zal dit het geval zijn, wanneer men hier eene aanraking met huisgenooten

1) Zie bladz. 277.
2) Deze kosten worden bestreden uit de gemeentekas, een fonds voor algemeene belangen, waaraan de gemeenteleden reeds vroeg worden gewend, bijdragen te schenken.
3) Van anak = kind en pyara = opvoeden. Moerid = kweekeling.

niet afsnijdt, maar tot bezoek der onderlijke woning op vaste tijden de gelegenheid geeft. In 't kort, — het enkele feit, dat jongelingen zich voortdurend aanbieden, om als moerid te worden opgenomen, spreekt genoeg voor zich zelf, om reeds tot bewijs te strekken, dat de leefwijze niet afstootend maar aantrekkend werkte. Na een 6 à 7-jarig of langer verblijf worden de bekwaamste moerids tot onderwijzer-voorganger in eene gemeente aangesteld, ontvangen eene kleine bezoldiging en blijven steeds, hoezeer met eenige zelfstandigheid, onder den zendeling werkzaam. Om deze wijze van werken te doen slagen, moet de zendeling een persoon zijn, die den tact bezit, jonge menschen te leiden; hij moet, zonder groote gestrengheid, toch met vaste hand tucht weten uit te oefenen, bovenal door het voorbeeld tot navolging opwekken. Het kan niet ontkend worden, dat zendeling Steller getoond heeft, hiervoor bij uitstek geschikt te zijn. Het aantal moerids, die in een eigen gebouw op het erf gehuisvest zijn, groeide dan ook zeer aan. De oudsten onder hen zijn aansprakelijk voor den goeden gang van zaken en zorgen er ook goed voor. Arbeid, studie, maaltijden en ontspanning wisselen elkander af, en alles geschiedt onder de leiding van den zendeling of zijne helpers, wanneer zij nog geen plaatsing in de gemeenten hebben. In de laatste jaren is het onderwijs der jongeren hoofdzakelijk opgedragen aan een der uit Depok met akte van onderwijzer en inlandsch evangelist teruggekeerde kweekelingen, die nog op eene aanstelling wacht. De Sangireesche helpers, niet alleen in landbouwarbeid ontwikkeld, leveren het bewijs, dat de Sangireezen grooten aanleg voor allerlei handwerken bezitten.

De vruchten, die men ook hier op de Sangir-eilanden van deze methode heeft gezien, zijn dan ook, evenals in de Minahasa, niet gering. Tal van plaatsen hebben op deze wijze voorgangers-onderwijzers gekregen, die tot groot nut voor hunne dorps- of stamgenooten werden. Toch! het moeridstelsel heeft eene schaduwzijde, die we ons niet verhelen. Op prijs stellende, dat men door de zorg voor goede voeding en kleeding jonge menschen een grooten dienst bewijst; waardeerende, dat men door onderwijs veel nuttige zaken later de bevolking ten goede doet komen, dreigt met dit alles toch het gevaar, dat men de jonge menschen als werkkrachten ten eigen bate aanwendt. Wij hebben reden te gelooven, dat onze zendelingen zich van dit gevaar bewust zijn en bedoelen met deze opmerking geen veroordeeling van hun arbeid, doch duiden hiermee slechts eene zwakke zijde dezer methode aan.

Op de Sangir-eilanden, dit mag erkend worden, is de bevolking bij het besproken stelsel wèl gevaren; het groot aantal moerids heeft ontwikkelend gewerkt op den lust tot arbeid; dezen te hebben opgewekt is de verdienste der zendelingen, al wordt dit niet altijd door de heeren controleurs gewaardeerd, die dan ook meermalen toonden, de zendelingen tegen te werken. Het moet bovendien uitgesproken worden, dat de moerids en hunne landgenooten zelve het meeste materiëele voordeel van hun aanplantingen hebben getrokken; gelijk thans met de uitbarsting van den Awoe bleek, zijn vele notenmuscaattuinen van moerids vernield.

Vruchten der Zending. Vraagt men naar reeds verkregen resultaten, door de Zending tot stand gebracht, dan geldt op deze eilanden gelijk elders,

dat men in deze niet met eene enkele opsomming kan volstaan. Ook blijft het hier waar, dat de zichtbare vruchten niet de voornaamste zijn. Waar de trek tot traagheid wordt bestreden; waar de zucht tot stelen wordt overwonnen; waar een voldoen aan zinnelijken lust wordt beheerscht, doordien de prediking van het Evangelie de gemoederen wakker riep, daar mag men deze veranderingen als vruchten erkennen, al treden ze niet elk oogenblik aan den dag. Toch hebben de zendelingen in dit opzicht van vele aangename ervaringen te gewagen. Doch ook naast deze ondervindingen staan andere, die zich meer naar buiten openbaren. In de eerste plaats bijv. noemen wij de offervaardigheid. Boven spraken we reeds over de gewoonte, bij te dragen in de gemeentekassen, tot onderhoud der scholen; bij gelegenheid eener epidemie op de Talauër-eilanden droeg de gemeente te Manganitoe eens de som van *f* 107.— bij ter voorziening in levensmiddelen; de gemeente te Oeloe kocht uit eigen middelen een zilveren avondmaalservies ter waarde van *f* 500.—. Wij wezen reeds op den lust tot arbeid, die zich op verschillende wijzen, ook in onderling hulpbetoon openbaart; op het niet meer deelnemen aan heidensche feesten; in 't kort er is veel van den gunstigen invloed merkbaar, door reizigers en ook door ambtenaren waargenomen en erkend.

De zendelingen stellen het zich ten taak, door strenge kerkelijke tucht de doorwerking van den geest des Evangelies te bevorderen. Zoo verbieden zij absoluut het gebruik van sterken drank aan de gemeenteleden; houden den eisch van monogamie onverbiddelijk vast; bestraffen het deelnemen aan luidruchtige, niet-christelijke feesten; sluiten den schuldige in een twist buiten, totdat hij berouw toont en schuld belijdt. Hoewel de zendelingen, naar sommiger oordeel, wellicht in enkele dezer eischen te ver gaan, het is een feit, dat de welgezinde Sangireezen ze niet te zwaar vinden en toonen er aan te kunnen voldoen. Op even nauwgezette wijze houden enkele zendelingen, waar dit uitvoerbaar is, de hand aan maandelijksche bidstonden, die op de standplaatsen der zendelingen gehouden worden, en waaraan alle gemeenteleden uit de naburige negorijen deelnemen kunnen. Deze samenkomsten, ook dienstbaar gemaakt aan regeling van plaatselijke belangen en behoeften, versterken den band der gemeenten onderling zeer, en worden veelal goed bezocht. Ten einde tot huiselijke godsdienstoefeningen op te wekken, houdt een enkele zendeling in zijne gemeente 's morgens en 's avonds eene gemeenschappelijke «Andacht», hetzij in de kerk, hetzij in de meesterswoning. Waar huisvaders, zelfs al zijn zij Christenen, deze goede gewoonte nog niet in hun huisgezin invoerden, daar zal ongetwijfeld een heilzame invloed op het godsdienstig leven der gemeente van deze voorbereiding tot den dagelijkschen arbeid uitgaan.

In het geheel kan men zeggen, dat $^1/_5$ van de bevolking der Sangir-groep het Christendom omhelsd heeft. Mocht de opleidingsschool te Oeloe eens vrucht kunnen afwerpen, dan zullen de zendelingen in de daar gevormde helpers een grooten steun hebben voor de verdere Christianisatie van het volk, dat zoo lang in duisternis wandelde.

Onze afbeelding geeft het kerkje te Manganitoe te zien. Dat wij op het gezicht ervan niet jaloersch worden op het kerkgebouw van den Sangirees is duidelijk, doch wij stellen er prijs op te vermelden, dat, hoe primitief ook, dit kerkgebouw Zondags eene aandachtige schare toehoorders bevat.

Kerk te Manganitoe (eil. Groot Sangi).
Naar eene photographie in het bezit van Mejuffrouw C. Steller.

't Gebouw, stevig in metselwerk opgetrokken, is ruim en koel, heeft goed licht, en kan ongeveer een 1000 personen bevatten. De geestelijke belangen der gemeente worden door den zendeling in vereeniging met den kerkeraad, bestaande uit ouderlingen en diakenen, behartigd. Dat deze hulp met toewijding geschiedt, ondervond de zendeling meermalen; voorzeker ligt hierin voor hem eene groote voldoening, die ruim op weegt tegen den weinig sierlijken en geriefelijken staat van zijn primitief kerkgebouw.

De Talauër-eilanden. De Zending op de Talauër-eilanden heeft van den beginne met veel wederwaardigheden te kampen gehad. De eerst uitgezondenen bleken voor hunne taak niet berekend; een hunner ging zich in Menado vestigen en begon daar een handel: de twee, die bleven, huwden met inlandsche vrouwen, waardoor hun invloed zeer verlamd werd. Toen in 1887 door de gunstige uitzichten, die de Regeering opende, een tweetal jonge mannen op nieuw afgevaardigd werden, was ieder belangstellende vol groote verwachtingen. Edoch! zij werden beschaamd. Een hunner was verplicht wegens ziekte terug te keeren; de andere, na zich tal van opofferingen getroost te hebben, ondervond van den controleur dezer Afdeeling zooveel tegenwerking, dat hij een anderen werkkring zocht. Al moge deze controleur, die ook den zendelingen op de Sangir-eilanden veel leeds berokkende, tengevolge van zijne tegenwerking onlangs verplaatst zijn geworden, en de Regeering hiermee getoond hebben, na onderzoek recht te laten wedervaren, het blijft te bejammeren, dat op die afgelegen buitenposten reeds zooveel door ongemotiveerden tegenstand van onheusche ambtenaren bewerkt kan zijn, voordat de arm van het Bestuur beschermend tusschen beide treedt. Dit is te meer jammer, nu in de laatste jaren ook de Islam post begint te vatten en vooral in de havenplaatsen niet nalaten zal haren verstijvenden invloed te doen gevoelen. Juist dit moet de Nederlandsche Christenheid tot meerdere werkzaamheid prikkelen. Waar, gelijk hier, nog niet in de macht van den Islam gevallen inlanders kunnen bereikt worden met de prediking des Evangelies, daar verzuime toch de Nederlandsche Christenheid niet de handen uit te steken. Heeft men langen tijd de gelegenheid gemist, om bij een de zaken behartigend Comité of Genootschap van zijne liefde blijk te geven, sedert 1887 bestaat dit bezwaar niet meer. Mogen de mannen, die op deze «verre stranden» vergrijsden in den dienst des Evangelies, het ondervinden, dat jongeren met liefde hun arbeid voortzetten en dat de Christenen hen steunen willen. De bevolking, wij zagen het, verdient, dat men de uitgestrekte handen aangrijpe; de arbeid zal ongetwijfeld goede vrucht dragen.

AANHANGSEL OVER HET INLANDSCH ONDERWIJS.

Wij deelden op bladz. 126 mede, over het Inlandsch Onderwijs, d. w. z. over het onderwijs, door het Gouvernement of particulieren aan inlanders verstrekt, te zullen handelen en willen thans deze belofte vervullen.

Reeds de O.-I. Compagnie zorgde voor het onderwijs aan inlanders; zelfs

bekostigde het kweekscholen voor onderwijzend personeel. Dit onderwijs droeg uit den aard der zaak een godsdienstig, kerkelijk karakter. De waarde ervan was uiterst gering. De kinderen leerden lezen uit den Catechismus of andere godsdienstige geschriften, of uit den Bijbel in het Maleisch. Dergelijke scholen vond men op Ceilon, te Batavia, op Ambon en onderhoorige eilanden, op Ternate, te Menado en op de Sangir-eilanden. Op Ceilon en later te Batavia werden kweekscholen voor «herders en predikers» opgericht. Toen evenwel de Compagnie begon te vervallen, verminderde hare zorg ook hiervoor en ten laatste beteekende zij bijna niets.

De Commissarissen-Generaal (bladz. 169) namen in hun ontworpen Regeeringsreglement van 1818 de zorg voor het onderwijs op, doch, wat in dit en de latere Regeeringsreglementen van 1827 en 1836 als onderwijs aan inlanders omschreven werd, mocht, hoe goed ook bedoeld, den naam van volksonderwijs niet dragen. Aangezien de behoefte gevoeld werd, om inlandsche hoofden, die tot het vervullen van allerlei plichten geroepen werden, zekere bekwaamheden bij te brengen, had het hier bedoelde Inlandsch Onderwijs meer het karakter van eene opleiding van enkele inlanders tot ambtenaren. Het mag niet vergeten worden hierbij op te merken, dat het Bijbelgenootschap in dezen tijd ook zeer aandrong op het stichten van scholen voor inlanders. Maar de Regeering meende aan zulk een Genootschap bezwaarlijk de leiding der zaak in handen te kunnen geven, aangezien het onderwijs dan te zeer eene godsdienstige strekking zou verkrijgen.

Het is de bekende Dr. W. R. Baron van Hoëvell, die voor Indië zooveel door woord en pen tot stand bracht, die in Nederland de oogen der Regeering voor het groote gewicht van goed volksonderwijs in de Koloniën opende, en aan zijn krachtig optreden is het hoofdzakelijk te danken, dat in het Regeeringsreglement van 1854 de volgende zinsnede werd opgenomen: «De Gouverneur-Generaal zorgt voor het oprichten van scholen ten dienste der inlandsche bevolking.» Toch moest het nog 1871 worden, voor de grondslagen, en 1872, vóór het Algemeen Reglement op het Inlandsch Onderwijs werden vastgesteld. Bij de vaststelling van dit Reglement lag het in de bedoeling van de meeste leden der Kamer om het onderwijs te doen strekken niet slechts tot opleiding van aanstaande ambtenaren, maar tot beschaving der bevolking in het algemeen. Eenmaal aangenomen, heeft het Gouvernement met buitengewone mildheid, tot zelfs in het overdadige toe, gelden toegestaan voor de inrichting van het Inlandsch Onderwijs.

De Regeering sloot zich niet aan bij hetgeen reeds door particulieren was tot stand gebracht. Zij zou, door bestaande inrichtingen, die hier en daar in den loop der tijden met de ontwikkeling van het volk waren tot stand gebracht, te steunen, niet alleen veel kosten hebben uitgewonnen, maar ook (de geschiedenis heeft het bewezen) in het belang van de betrokken inlanders gehandeld hebben. Wat het Nederlandsch Zendelinggenootschap in de Minahasa en de Molukken voor het onderwijs reeds verricht had, al mocht het dan niet uit zoo ruime beurs zijn geschied, zou door geldelijke ondersteuning veel verbeterd hebben kunnen worden. De kweekschool te Ambon, die van 1836 af reeds tal van goede vruchten had afgeworpen,

werd, evenals de kweekschool van het Genootschap te Tanawangko (zie bladz. 278) voorbijgegaan. Wel wilde de Regeering in 1872, omdat het gebrek aan onderwijzers had, aan scholen subsidie toekennen, doch onder voorwaarde, dat het onderwijs neutraal bleve. Hoewel de onredelijkheid van dezen voorgenomen maatregel in de Tweede Kamer door de heeren van Loon en Teding van Berkhout werd aangetoond, werd hij krachtig door den minister van Koloniën, gesteund door den heer Moens e. a., bestreden. Het Nederlandsch Zendelinggenootschap kon zich met de voorwaarden tot subsidie niet vereenigen en de Regeering ging op haar eigen weg voort.

Zij richtte, met den maatstaf van Nederlandsche toestanden, kweekscholen op en ging daarbij op eene weelderige wijze te werk, waarvan men eenige jaren later de verkeerde werking inzag. Niet alleen, dat men te veel vakken op het programma van onderwijs zette (onder welke het onderwijs in de Nederlandsche taal), maar men kende èn aan de kweekelingen, èn aan de onderwijzers zulke hooge toelagen en tractementen toe, dat daardoor van zelf de nadeelige terugslag moest gevoeld worden, toen de aldus gevormde onderwijzers aan de inlandsche scholen geplaatst werden. Deze achtten zich boven hunne omgeving verheven en misten daardoor den invloed, dien zij als opvoeders van het volk hadden kunnen hebben. De opgedane kennis was, hoe goed zij ook mocht zijn, voor hunne leerlingen veel te hoog; in 't kort, de met zooveel mildheid aangevangen regeling bleek schipbreuk te lijden, indien men niet tijdig van koers veranderde. Dit nu is gaandeweg geschied.

In 1885 werd reeds het programma van onderwijs der kweekschool aanmerkelijk besnoeid (o. a. werd het onderwijs in het Nederlandsch er af genomen); ook werden de tractementen en toelagen ingekrompen; en, last not least, werd in 1892 eene splitsing aangenomen in de scholen, waarbij onderscheid gemaakt werd tusschen scholen voor den gewonen inlander, die met een minimum van onderwijs kan volstaan, en in die, voor de meer gegoede standen bestemd. Beneden komen we op deze bepalingen van den laatsten tijd nader terug.

Laat ons thans trachten, een overzicht te geven van de inrichting van het Inlandsch Onderwijs, zooals het thans ingericht is, of, naar de laatst aangenomen beginselen, worden zal. Wij onderscheiden twee hoofdrubrieken: A het **Openbaar** en B het **Bijzonder Onderwijs** 1).

A. **Openbaar Onderwijs.** Dit onderwijs, van gouvernementswege verstrekt, wordt gegeven aan I. Openbare, lagere scholen; II. Speciale scholen; III. Kweekscholen (deze laatste met of zonder externen-scholen) en IV Hoofdenscholen.

I. Openbare, lagere scholen. Het onderwijs, hier gegeven, is neutraal, d. w. z. voor kinderen van inlanders van allerlei nationaliteit bestemd, zonder dat eenig godsdienstig element erin wordt opgenomen. Het algemeen toezicht op dit onderwijs wordt uitgeoefend door inspecteurs (naar de thans bepaalde verordeningen vijf in getal), bijgestaan door adjunct-inspecteurs; het plaatselijk toezicht wordt gevormd door

1) Onze gegevens putten wij hoofdzakelijk uit het Vijfjarig Verslag van het Inlandsch Onderwijs, waarvan het derde thans is verschenen. Dit loopt over het tijdvak 1882—1887.

schoolcommissiën, samengesteld uit ter plaatse gevestigde Europeanen en Inlanders, welke laatsten van zelf tot de meer aanzienlijken behooren.

Het is opmerkelijk, dat over het algemeen weinig meisjes van het aangebodene onderwijs gebruik maken; het besef schijnt nog niet genoeg bij de bevolking doorgedrongen, dat ontwikkeling der verstandelijke vermogens ook voor meisjes nuttig is. De meisjesscholen, te Fort de Kock en Padang opgericht, bijv., zijn dan ook bij gebrek aan deelneming opgeheven. Bij eenig nadenken wordt het geringe bezoek van meisjes verklaarbaar. Op de zendingsscholen is het bezoeken der scholen door meisjes veelvuldiger. Immers, waar door het Catechetisch onderwijs bij de aanstaande vrouw het besef van meer zelfstandigheid ontwaakt, daar blijft de begeerte, om zich te ontwikkelen niet achter. Juist, omdat de zendeling krachtens het Evangelie op eene verheffing der vrouw aandringt, komt in de streken, waar hij met vrucht arbeidt, ook een veelvuldiger bezoeken van meisjes op de zendingsscholen voor dan elders.

Over het algemeen verlaten de kinderen vroeg de school. Op Java bijv, bereikte $3\frac{1}{2}$ % der leerlingen maar het eind van den cursus. Dit vindt hoofdzakelijk zijn grond hierin, dat het grootste aantal leerlingen kinderen zijn van den «kleinen man», met name van landbouwers, neringdoenden, werklieden of bedienden. Zullen landbouwers wellicht eenige kennis noodig vinden om als opzichter (mandoer) geplaatst te kunnen worden, anderen, bijv. neringdoenden, achten het aanleeren van enkele kundigheden voor hunne kinderen al spoedig voldoende, om ze daarna in bedrijf of huisgezin op te nemen. De kleinste categorie der leerlingen zijn kinderen van welgestelden of handelaars; dezen bezoeken de school langer. Het niet voltooien van den cursus moet ook toegeschreven worden aan minder goed personeel, waardoor het bleek, dat de kinderen bij gebrek aan goede leiding, zich gemakkelijker verveelden. Althans de ervaring leerde, dat beter personeel voor getrouw bezoek betere resultaten gaf. Eene derde oorzaak is gelegen in het deelnemen aan de vele huiselijke en godsdienstige feesten, waarvan het bijwonen door kinderen als uitvloeisel van den adat, noodig werd geacht.

Wat de leeftijd der leerlingen aangaat, hierin schrijven de verordeningen voor, dat geen leerling boven de 17 jaar mag worden aangenomen. In het laatste Verslag waren er van de schoolgaande kinderen tusschen den leeftijd van 9—12 jaar 39 %, en tusschen 13—16 jaar 37 % ingeschreven. Hoewel op Java eenig schoolgeld geëischt wordt, wordt daarbuiten het onderwijs meestal gratis verstrekt.

Het leerplan der openbare; lagere scholen wordt door de onderwijzers samengesteld, en, na door de plaatselijke schoolcommissie voorloopig te zijn goedgekeurd, met de tafel van werkzaamheden aan het oordeel van den inspecteerenden ambtenaar, die wijzigingen aanbrengen kan, onderworpen. Het leerplan bevat behalve het *onderwijs in de inheemsche taal*, als verplichte vakken: *het lezen*, *schrijven en rekenen*. Dit laatste, hoewel geen juiste grens omschreven is, strekt zich gewoonlijk niet verder uit dan de 4 hoofdregels met geheele getallen. Indien het noodig is of wenschelijk geacht wordt, kan onderwijs gegeven worden in de vakken, die aan de kweekscholen worden onderwezen; deze zijn: *vormleer*, *aardrijkskunde*, *geschiedenis*, *natuurkunde*, *handteekenen en zingen*.

Wij moeten, dit leerplan besprekende, even aanroeren, dat hier en daar wenschelijk gevonden is, onderwijs in handenarbeid (slöjd) op te nemen. Bij de bekende vaardigheid die den inlander; hier meer, elders minder, in kleine industrie doet uitmunten, achtten enkele deskundigen het wenschelijk, deze tot ontwikkeling te brengen en daaraan eene richting te geven, die veredelend werken kan. Het wil ons toeschijnen, dat dit van practischen blik getuigt. Wie zag niet wel eens fraaie producten van inlandschen handenarbeid, als daar zijn: vlechtwerk, mandjes, tot allerlei doeleinden bestemd, sigarenkokers, snuisterijen in ivoor, borduurwerk, enz.? Na herhaalde aanwijzingen, vooràl van de zijde van den adj.-inspecteur in de Molukken, den heer N. Graafland, is de Regeering er dan ook eindelijk toe overgegaan, hiermee eens eene proef te nemen. In 1887 werd voor één jaar, evenwel tot twee jaren uitgebreid, op de scholen in de Molukken handenarbeid onderwezen. De heer Graafland was door zijne ondervinding op de kweekschool te Tanawangko bij uitstek geschikt, om de onderwijzers tot steun en raadsman te zijn. Toch staakte de Regeering in 1889 de proefneming, omdat het personeel niet genoegzaam op de hoogte bleek te zijn, om het onderwijs met vrucht te geven, en omdat men gebrek aan grondstoffen had.

Wij veroorloven ons de opmerking, dat de proef, aldus genomen, niet anders dan slecht kon uitvallen, omdat men niet eerst de onderwijzers van het vak op de hoogte stelde. Doet men hier te lande ook aldus, nu er eene strooming ontstaan is om handenarbeid op de scholen in te voeren? Immers neen? Men is hier te lande aangevangen met de onderwijzers te ontwikkelen; onlangs is aan de Rijkskweekscholen het vak verplichtend gesteld. Eerst, als men onderwijzers heeft, die het vak verstaan, zal men de proef kunnen nemen en over de al of niet uitvoerbaarheid valt dan pas te oordeelen. Men mag bovendien vragen, of de Regeering met de resultaten, aan de kweekschool te Tanawangko opgedaan, niet voldoende oordeelen kon over de uitvoerbaarheid; over de wenschelijkheid behoefde zij niet lang na te denken.

Ons komt het voor, dat bij de inrichting van scholen voor kinderen der Indische maatschappij nooit te veel op de practijk van het leven kan worden gelet; en, hoe gaarne de goede bedoelingen erkennende, die de Regeering met de regeling en inrichting van het Inlandsch Onderwijs had, schijnt het ons toe, dat zij te weinig rekening heeft gehouden met den toestand der Indische maatschappij. Met blijdschap begroetten wij daarom de nieuwe voorstellen, bij de Begrooting van dit jaar aangenomen. Nu zal de Regeering er toe overgaan, om de openbare, lagere scholen in twee categoriëen te splitsen. Tot de scholen der Eerste klasse zal men dan brengen die, welke op de hoofdplaatsen der Afdeelingen, de centra van handel en verkeer, bestaan of nog opgericht zullen worden. Het onderwijs, hier gegeven, zal alleen verstrekt worden door aan kweekscholen opgeleide onderwijzers, en omvatten: *lezen en schrijven der volkstaal; Maleisch met eigene en Latijnsche karakters, de vier hoofdregels van het rekenen met geheele en gebroken getallen, aardrijkskunde van Nederlandsch-Indië, de geschiedenis van het gewest of het eiland, de beginselen der kennis van de natuur, het handteekenen en de beginselen van het landmeten.*

De scholen der tweede klasse zullen dan op zeer eenvoudigen voet worden ingericht. Het personeel behoeft niet aan eene kweekschool opgeleid te zijn, terwijl het leerplan bij de meest elementaire vakken blijft. Het is duidelijk, dat de tegenwoordige scholen slechts gaandeweg bij één der twee categoriën ingedeeld zullen worden. We kunnen hierbij de opmerking niet weerhouden, dat reeds jaren lang door de zendelingen, vooral die in de Minahasa, is aangedrongen op eene inkrimping van het voormalige leerplan. De gedachte ligt voor de hand, dat de Regeering, die in hare officiëele verslagen de eenvoudige zendingsscholen, waarvan er velen door gebrek aan middelen een kwijnend bestaan voortslepen, den teekenenden titel volksscholen geeft, hiermee heeft willen uitdrukken, dat de zendingsscholen beter aan de behoeften van het volk toonden te voldoen dan hare eigene 1). Is dit juist, dan ligt daar o. i. eene hulde in voor het bedoelen der mannen, die meer oog bleken te hebben voor de behoeften van het volk, dan de Hooge Regeering zelve. Onze Indische Regeering is bovendien meermalen door ambtenaren attent gemaakt op de bruikbaarheid der zendingsscholen; onlangs nog heeft de heer Gallois in zijn bekend Rapport aan de Regeering den raad gegeven, alle zendingsscholen in de Minahasa o. a. maar tot gouvernementsscholen te maken en deze dan onder het bestuur der zendelingen te laten. Voorwaar! menig armzalig gebouwtje zou dan door geldelijken steun der Regeering kunnen vervangen worden; menig onderwijzer kon dan beter beloond worden dan thans aan het Genootschap mogelijk is.

De schoolgebouwen der openbare, lagere scholen, voor zoover ze nieuw opgetrokken zijn, zijn netjes en doelmatig ingericht. De hier en daar gehuurde gebouwen, die voorloopig voor het doel bruikbaar gemaakt werden, werden gaandeweg door nieuwe vervangen, die naar eene matige berekening voor *f* 500.— zijn te verkrijgen. Een houten geraamte, steenen vloer, bamboe-bewanding, omgaande galerij en sirappen 2) dak, ziedaar de voornaamste bestanddeelen van eene inlandsche school.

Het aantal openbare, lagere scholen, thans in Ned.-Indië in gebruik, bedraagt voor Java en Madoera 203, met 34.607 leerlingen (waaronder 211 meisjes). Voor de Buitenbezitlingen zijn er 304 scholen met 38,160 kinderen, waaronder 8823 meisjes.

Voor de scholen betrekt men het hoofd en voornaamste hulppersoneel van de kweekscholen: een einddiploma daar, geldt als radicaal voor eene benoeming tot hulponderwijzer. In dezen rang zijn ook nog verschillende graden, terwijl in de formatie van het personeel ook ruimte voor kweekelingen is. Ten overstaan van den inspecteerenden ambtenaar, op diens dienstreizen, kan men zich voor een examen aanbieden. Op Java en Madoera bedraagt het aantal personen, aan openbare, lagere scholen werkzaam, 701; voor de Buitenbezittingen wordt dit cijfer 795.

II. Speciale scholen. Tot deze inrichtingen, met een speciaal doel gesticht ter voorziening in speciale behoeften, behooren:

---

1) Opmerkelijk is het zeker; want in de officiëele Kolon. Verslagen heetten de gouvernementsscholen eerst: volksscholen (1885); toen: gouvernements-volksscholen (1886); toen: gouvernements lagere scholen (1887); sedert aldus gebleven.

2) Sirappendak = dak met plankjes, in den vorm van pannen.

a. De Ambonsche Burgerschool, in 1869 opgericht in plaats van de 2de Openbare, Lagere School, is bestemd voor kinderen van «Ambonsche burgers», ofschoon ook anderen tegen betaling worden toegelaten. Het Nederlandsch is hier een der vakken; het aantal leerlingen bedraagt 232, waarvan 32 meisjes. De resultaten zijn uitstekend.

b. De Depoksche school. Deze, opgericht op het particuliere landschap Depok, is door de Regeering overgenomen. Zij is bestemd voor Depoksche kinderen, en wordt zoowel door Christen-Depokkers als Mohammedanen en Chineezen begeerd. Thans zijn er 113 leerlingen, waaronder 49 meisjes, ingeschreven.

c. De school te Magelang, bestemd voor kinderen van mindere Christen-militairen uit de residentiën Menado, Ambon, Ternate en Timor, werd in 1879 opgericht. Deze school is thans om de geringe resultaten, ten gevolge van de vele verplaatsingen der kinderen, opgeheven en ingesmolten bij de 2de lagere school te dier plaatse.

III. Kweekscholen. De opleiding van onderwijzers voor de inlandsche scholen vindt hoofdzakelijk plaats aan de kweekscholen. Men heeft ook proeven genomen met de opleiding in Nederland; jongelieden werden dan gewoonlijk te dien einde bij den heer Hekker te Amsterdam geïnterneerd. Ofschoon het bleek, dat inlandsche jongelingen zich voor het hulponderwijzersexamen in Nederland zeer goed bekwamen konden, en enkelen dezer aldus opgeleiden thans nog in functie zijn, wordt thans deze wijze niet meer gevolgd, omdat de jongelingen na terugkeer voor hunne omgeving ongeschikt bleken te zijn; «zij kregen eene te groote dosis Europeïne», gelijk men het wel eens geestig heeft uitgedrukt.

De leeftijd der kweekelingen aan de kweekscholen loopt van 12—20 jaar; de cursus duurt 5, vroeger 8 jaar. De kortere duur is gevolg van de inkrimping van het leerplan, toen de Regeering was gaan inzien, dat gewone lagere scholen aan zulke hooge eischen niet behoefden te beantwoorden (zie bladz. 293). Thans behooren tot het leerplan de volgende vakken: behalve het onderwijs in *de inheemsche taal* (indien deze daarvoor niet geschikt is, kiest men *het Maleisch*), *het schoonschrijven*, *het rekenen*, *de vormleer*, *de aardrijkskunde*, *de geschiedenis*, *algemeene natuurkennis*, *handteekenen*, *paedagogiek en zingen*. Behalve het *zingen* zijn al de overige vakken verplichtend. Vroeger, d. w. z. vóór 1885, behoorden nog daarbij *het Nederlandsch*, *de beginselen der landbouwkunde*, *die der landmeetkunde*, *het rechtlijnig teekenen en de gymnastiek.*

Als een staaltje van de eischen, waaraan de candidaten der kweekschool bij het eindexamen behooren te voldoen, geven wij eenige opgaven uit het schriftelijk werk voor de eindexamens der kweekschool te Probolinggo uit het tijdvak 1882—1887. Volgens het laatste Vijfjarig Verslag worden de beste resultaten te Probolinggo en te Ambon verkregen.

Rekenkunde. 1. Vermenigvuldig in het 8-tallig stelsel 0.4 met 0.4. Herleid daarna het product tot eene gewone breuk in dat stelsel.

2. Drie personen, wier krachten zich verhouden als de getallen 16, 20 en 15, kunnen zeker werk afmaken in $9\frac{7}{17}$ dag. In hoeveel tijd kunnen zij het elk afzonderlijk doen?

3. Van eene evenredigheid is 't verschil der termen van de eerste reden 11, dat

van de termen der tweede reden 33, en de som der volgende termen is 144. Men vraagt naar de evenredigheid.

Vormleer. 1. Van een regelmatig vierzijdig prisma is de oppervlakte 4.34 dM.² en de grootte van het grondvlak is 49 cM.² Bereken den inhoud van het prisma.

Aardrijkskunde. Opstel te kiezen uit: 1. De residentiën Banjoemas en Bagelen. 2. Zons- en Maansverduistering. 3. Eb en vloed (dit opstel in de Maleische taal).

Geschiedenis. Opstel te kiezen uit: 1. Het rijk van Modjopahit. 2. De wording van het Turksche Rijk. 3. Filips van Bourgondië. 4. Columbus (Dit opstel in de Javaansche taal).

Natuurkennis. Opstel (met teekening) te kiezen uit: 1. Hoe bepaalt men het soortelijk gewicht van vloeistoffen; geef daarvan voorbeelden. 2. Beschrijf een stoomcylinder met toebehooren en verklaar de werking. 3. De spijsvertering (dit opstel in 't Nederlandsch).

Handteekenen (naar de natuur). Een hanglamp. Een bloempot op voetstuk met grasmes.

Opvoedkunde. Opstel te kiezen uit: 1. Welke middelen zult gij aanwenden tot bestrijding van het schoolverzuim? 2. Hoe kan de school de zedelijke opvoeding der kinderen bevorderen of verwaarloozen?

Wij maakten geen bloemlezing, doch namen de opgaven, naar ze voorkwamen, en ieder zal moeten erkennen, dat aan de eischen van dergelijke examens te voldoen, eene studie postuleert, waarvoor men ontzag hebben moet. Als wij dan ook meedeelen, dat van de 11 candidaten bijv., die in 1887 aan de kweekschool te Probolinggo eindexamen aflegden, er 8 slaagden, is er grond voor de uitspraak, dat het gegeven onderwijs het gestelde peil bereikte, en tevens voor de opmerking, dat de openbare, lagere scholen, meer dan voldoend knappe onderwijzers aan het hoofd zullen krijgen. Wij willen niet in herhaling vallen omtrent het meer of minder wenschelijke van zulk een leerplan, als noodig geacht wordt voor de onderwijzers van de kinderen der inlandsche maatschappij, en verwijzen dus hier naar hetgeen dienaangaande boven werd opgemerkt.

Omtrent de kweekelingen moeten wij nog meedeelen, dat zij niet allen ongehuwde jongelingen zijn. Een deel der kweekelingen is, hoe vreemd het ons ook klinke, gehuwd; dezulken wonen met hun gezin, òf op het erf der kweekschool, òf bij kennissen in de kampong. Het is duidelijk, dat de oorzaak tot het gehuwd-zijn van kweekelingen eener onderwijzers-kweekschool alleen verklaard kan worden uit de omstandigheid, dat de Indische maatschappij het huwelijk geheel anders dan de onze beziet. De maatschappelijke en zedelijke eischen der Europeesche maatschappij zijn zoo gansch verschillend. In Indië wordt door de ouders een kind uitgehuwelijkt, zoodra het huwbaar is; het huwelijk dient dikwerf daar alleen, om de jongelieden te binden aan ééne vrouw en ze van min gewenschte aanraking af te houden. De ongehuwden staan onder toezicht in het internaat. Op verstandige wijze is voor ontspanningen en verdeeling der werkzaamheden gezorgd.

Vanwege de inrichting wordt niet, ook zelfs niet in het internaat, in de voeding der kweekelingen voorzien; de kweekelingen moeten zelf hiervoor zorg dragen. Dit is dan ook oorzaak, dat op de verschillende kweekscholen de maaltijden op onderscheidene wijzen geregeld zijn: hier zal men met een leverancier contracteeren; elders zal men «en corps» op het schoolerf zijne tafel houden; dezen gaan bij kennissen of vrienden; genen naar hunne gezinnen. Voor voeding bleek ongeveer *f* 7.— 's maands noodig, zoodat er nog genoeg van eene den kweekelingen *verstrekte* toelage overblijft tot besparing. Vroeger, vóór 1885, waren de toe-

lagen hooger, en met het oog op de weelderige leefwijze, waaraan de kweekelingen zich gewenden, en die zij, eenmaal onderwijzer geworden, bleven volhouden, zijn deze toelagen dan ook ingekrompen. Het behoeft geen betoog, dat eene weelderig levenswijze, reeds in den kweekelingentijd begonnen en door het hooge onderwijzers-tractement gemakkelijk vol te houden, den invloed, dien de onderwijzers op hunne omgeving moesten uitoefenen, niet gunstig was. De vermindering in de toelagen is evenwel gebleken geen bezwaar te zijn voor een inleg op de spaarbank, gelijk te Bandong reeds vroeger met goed gevolg was beproefd. Daar toch werd ongeveer, ook na de vermindering, per jaar *f* 100.— door de kweekelingen bespaard.

Het aantal kweekelingen op de 6 kweekscholen (te Bandong, Probolinggo, Fort de Kock, Padang Sidempoean, Makasser en Amboina 1)), is niet overal even groot. De onderscheidene scholen hebben in de bovengenoemde volgorde een nominaal bedrag van 75, 75, 80, 25, 25 50 leerlingen. Op 31 Dec. 1891 waren er van dit nominale cijfer van 300, 224 leerlingen ingeschreven. Aan het eindexamen van dit jaar werden van de 39 geëxamineerden 34 toegelaten.

Het onderwijzend personeel der kweekscholen bestaat uit: één Hoofdonderwijzer, één tweeden onderwijzer en één hulponderwijzer, bijgestaan door één of meer inlandsche taalonderwijzers, zoo het noodig blijkt. Voor «Hoofden» is vereischt het radicaal voor hoofdonderwijzer bij het Europeesch onderwijs met een aanvullingsexamen voor Maleische taal en Indische Land- en Volkenkunde. Eene bijzondere toelage wordt bovendien gegeven voor een radicaal in de Javaansche, Soendaneesche Madoereesche, Makassaarsche, Boegineesche of eenige andere aan te wijzen inlandsche taal. Ofschoon aan kweekscholen ook inlanders tot (hulp-) onderwijzer kunnen worden aangesteld, (deze moeten eene onderwijzersacte bij het Europeesch onderwijs hebben), heeft de ervaring dergelijke onderwijzers toch als minder bruikbaar doen kennen.

De tractementen van het onderwijzend personeel bedragen voor de «Hoofden» van *f* 500 tot *f* 700 's maands; op de kleinere kweekscholen van *f* 400 tot *f* 600; voor de hulponderwijzers van *f* 300 tot *f* 450. In vroegere jaren waren deze nog hooger. Het is, wij willen dit aan het slot onzer beschouwing over de kweekscholen even melden, vooral door het rapport van den inspecteur-honorair van het Inlandsch Onderwijs, den heer A. W. P. Verkerk Pistorius, dat de Regeering vele harer begane fouten, waarvan wij hier en daar enkele aanstipten, heeft trachten te verbeteren 2).

Ten einde de kweekelingen der kweekscholen gelegenheid tot practische vorming te geven, dienen de Externenscholen, aan vier der zes

---

1) Vroeger waren ook nog kweekscholen gevestigd te Magelang, Tondano en Bandjermasin, die evenwel, eensdeels om het meer dan voldoend aantal kweekelingen, en anderdeels om den achteruitgang van het bestaand getal leerlingen werden opgeheven, resp. in de jaren 1884, 1885 en 1890. Thans is evenwel weer besloten tot het oprichten van eene kweekschool op Midden-Java.

2) Het belangrijk rapport van genoemden heer is als bijlage L te vinden achter het derde Vijfjarig Verslag van het Inlandsch Onderwijs.

kweekscholen verbonden. Alleen in Probolinggo en Padang Sidempoean worden deze oefeningen anders gehouden; òf men zendt de kweekelingen naar openbare scholen, ter plaatse aanwezig, òf men zendt leerlingen naar de Kweekschool, om daar onderwijs te ontvangen. Van deze externenscholen maakte in 1887 een 267-tal leerlingen gebruik, waarvan 40 gratis onderwijs ontvingen.

IV. Hoofdenscholen. Ons rest thans nog te spreken over de Hoofdenscholen. Deze categorie van scholen voorziet in eene bepaalde behoefte. Zij zijn bestemd voor zonen van Hoofden of aanzienlijke inlanders, bijv. Regenten, patih's, djaksa's, panghoeloe's, wedono's enz. Er zijn er in het geheel vier; deze zijn gevestigd te Bandong, Magelang, Probolinggo en Tondano. Tot nu toe hebben deze scholen maar ten deele aan hare bestemming voldaan. Bij de oprichting beging men de groote fout geheel dezelfde leervakken te nemen als die, welke aan de Kweekscholen onderwezen werden, zonder te bedenken, dat het doel dezer scholen een geheel ander is. Voorts droegen deze scholen te zeer een tweeslachtig karakter; eensdeels moest het onderwijs te elementair zijn bij de ervaring, dat de gouvernements lagere scholen bezwaarlijk een voldoend getal leerlingen konden leveren; anderdeels diende het onderwijs tot middelbaar onderwijs te worden uitgebreid, doordien men eene opleiding tot Inlandsche Ambtenaren bedoelde. Juist met het oog op dit meer uitgebreide leerplan werden de Hoofdenscholen dan ook kostbaar ingericht. De Hoofden, althans de hoogsten in rang, wenschten gaarne eene degelijke opleiding voor hunne zonen, opdat deze later hunne politieke en administratieve rol behoorlijk konden vervullen. Zij toonden bovendien daarvoor geld over te hebben; enkelen zelfs zonden hunne zonen naar Europa; velen engageeren Europeesche gouverneurs of doen hunne zonen opnemen in het huis van onderwijzers aan gouvernements of particuliere scholen.

Na veel geschrijf en gewrijf over voorgestelde wijzigingen heeft eindelijk de tegenwoordige Minister van Koloniën, Baron van Dedem, eene regeling geleverd, die doeltreffend geacht mag worden, en die aan de trouwe handhavers van ons gezag, de Regenten, eindelijk tracht te verschaffen, wat hun twintig jaren lang onthouden is. Al naar de Ind. Regeering geschikte personen disponibel heeft, zal aan eene of meer dezer Hoofdenscholen eene Afdeeling worden toegevoegd, waar onderricht in de beginselen der rechtswetenschap en aanverwante vakken zal worden gegeven. Daardoor kan dus het doel bereikt worden: voorbereiding tot de betrekking, zoowel rechterlijke als administratieve, die de hoofden moeten vervullen. Met dergelijke opleiding zullen die Hoofden niet tot werktuigen behoeven verlaagd te worden, maar zij zullen in staat zijn met oordeel te handelen, met de overtuiging, dat onze wetten op goede beginselen rusten. Tevens zal op deze tweede afdeeling practische landmeetkunde en waterpassen worden onderwezen, terwijl daar tevens gelegenheid zal bestaan tot het verkrijgen van kennis van het ijken, teneinde de leerlingen later bij de contrôle van maten en gewichten dienst zouden kunnen bewijzen.

Het ligt in de bedoeling der Regeering om ook bij deze tweede Afdeeling

diploma's uit te reiken aan hen, die met goed gevolg den cursus afloopen. De eerste Afdeeling der Hoofdenscholen zal dan blijven omvatten wat tegenwoordig op die inrichtingen geleerd wordt. Het eerste onderwijs is voor de leerlingen, die toegelaten worden, achter den rug. Over 4 jaarcursussen verdeeld, omvat het onderwijs *het Nederlandsch*, *Maleisch* (3de en 4de jaar), *de landstaal*, *het schoonschrijven*, *de rekenkunde*, *de vormleer*, *de aardrijkskunde*, *de geschiedenis*, *de natuurkennis en het handteekenen*.

Het onderwijs aan deze Hoofdenscholen wordt gegeven door een Europeeschen hoofdonderwijzer en twee of meer, meestal, inlandsche onderwijzers. Het nominaal getal leerlingen op elke kweekschool is 60; alleen voor Tondano 40. Thans zijn van de 220 plaatsen, die er op de 4 scholen zijn, 217 bezet. Van deze 217 zijn 151 interne leerlingen. In 1891 voldeden aan de vier scholen 36 candidaten voor het eind-examen.

Voor wij thans het Bijzonder Onderwijs willen beschouwen, zij hier nog even vermeld, dat de kosten, door het Gouvernement aan het Inlandsch Onderwijs, voor zoover het rechtstreeks gegeven wordt, besteed, ruim 1 millioen Gulden jaarlijks bedragen.

B. **Bijzonder Onderwijs.** Het Bijzonder Onderwijs omvat dat onderwijs, hetwelk door particulieren wordt gegeven. Het Gouvernement heeft hier en daar subsidie toegekend, toen het in 1872 het Inlandsch Onderwijs regelde. Aan deze subsidie was evenwel verbonden de voorwaarde van neutraliteit; van zelf werden dus alle scholen, die de Chr. Zending had gesticht, evenals de scholen, door de Mohommedaansche geestelijkheid opgericht en onderhouden, voorbijgegaan.

Met een enkel woord herinneren wij er aan, hoe Minister Mackay in 1890 deze beperkende bepaling omtrent de subsidie heeft opgeheven, zoodat bij wettelijke regeling is vastgesteld, dat ook aan particuliere scholen, waar het onderwijs op godsdienstige bazis rust, eene subsidie kan verkregen worden. Dat hij hiermee èn de Chr. Zendingsscholen een goeden dienst deed, èn door de aanvaarding van het beginsel, dat zelfs de Mohammedaansche scholen eene subsidie zouden kunnen aanvragen, den eisch van billijkheid heeft betracht, behoeft hier niet nader uiteen gezet te worden. Het is duidelijk, dat de Regeering niet nalaat, eischen te stellen en dit is van hare zijde niet alleen billijk, maar ook plichtmatig. Goed onderwijs te doen geven is de bedoeling der Regeering, en, als de landspenningen daarvoor worden aangewend, is toezicht van haar kant noodzakelijk. Het werd den minister meermalen afgeraden subsidie toe te kennen, omdat de consequentie daarvan zich dan ook over de Mohammedaansche scholen zou uitstrekken. De minister aanvaardde de consequentie evenwel, en, gelijk gezegd, hij voldeed daarmee aan den eisch van billijkheid. Door de eischen, die de Regeering stellen kan voor deugdelijk onderwijs, is thans tevens de weg gebaand om vele Mohammedaansche scholen vruchtdragend te maken. Meer dan eens is het aangetoond, dat de Regeering verstandig zou gedaan hebben, zoo zij reeds in 1872 dit billijkheidsbeginsel had aanvaard. Neutraliteit is voor den inlander, vooral voor den Mohammedaan, eene onbekende zaak; had voorts de Regeering zich bij de bestaande toestanden aangesloten en door haren steun de verbetering van de scholen van particulieren bevorderd, — voorzeker

de bevolking zou er goed bij gevaren zijn. Wij toonden bij onze beschouwing van de Minahasa reeds aan, dat de invoering van het Gouvernementsonderwijs daar meer kwaad dan goed heeft gedaan.

Tot het Bijzonder Onderwijs behooren, behalve de Zendingsscholen en die der Moh. geestelijkheid, gerekend te worden die scholen, die op plaatsen waar geen gouvernementsscholen bestaan, nochtans door den invloed van plaatselijk of gewestelijk bestuur verrezen zijn. Kunnen deze scholen aan den eisch, om subsidie te krijgen, voldoen, dan subsidiëert de Regeering ze op aanvraag en naar onderzoek. Geschiedt dit niet, dan moeten de kosten door de zich daarvoor moeite gevenden bestreden worden. Het officiëele Verslag onderscheidt te dezen aanzien de volgende categoriëen:

I. Gesubsidiëerde scholen. Dat zijn, evenals die der volgende categorie, scholen, welker karakter met dat van de openbare, lagere scholen overeenstemt. Deze konden, blijkens het boven opgemerkte, reeds vóór 1890 op eene subsidie aanspraak maken. In 1891 werden in Oost-Indië 78 van dit soort scholen gevonden, waarvan 75 op Java, 1 te Palembang en 2 te Menado. Slechts ééne zendingsschool, die nl. van zendeling Hoezoo te Samarang, behoorde daar ook toe.

II. Niet-gesubsidiëerde scholen. Met dezen naam worden scholen aangeduid, die evenals die van de voorgaande categorie in karakter met de openbare, lagere gouvernementsscholen gelijkstaan en die haar ontstaan ook grootendeels te danken hebben aan het initiatief van gewestelijk of plaatselijk Bestuur. Hiertoe behooren o. a. de negorijscholen van de Minahasa, uit de negorijkassen bekostigd, en vele van de scholen der Sangir- en Talauër-eilanden. Het Gouvernement bijv. geeft geene subsidie, wanneer niet een onderwijzer het zg. 3de klasse-examen heeft gedaan. Op vele plaatsen nu, waar door Europeanen of andere belangstellenden behoefte aan onderwijs gevoeld, en dit niet van rijkswege verstrekt werd, is dit soort scholen dan met gemeenschappelijke hulp gesticht. Waar het eenigszins kon, nam de Regeering enkele scholen van deze soort over, of kende eene subsidie toe. Volgens het Vijfjarig Verslag waren in 1887 van deze scholen nog op Java 21 en op de Buitenbezittingen 56 aanwezig.

Tot deze categorie van scholen behoort ook nog de zeer nuttige inrichting de Kost- en Dagschool voor meisjes in Tomohon. In 1881 geopend, en staande onder het bestuur van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, met het doel voor het meer aanzienlijke deel der Minahassische bevolking goed ontwikkelde vrouwen te vormen, had deze school einde 1891 een getal van 22 inlandsche en 3 Europeesche meisjes. Hiervan waren 23 kostleerlingen en 2 dagscholieren. Ofschoon de Chr. Zending te veel belangen te behartigen heeft, om in het bijzonder de aandacht op deze nuttige instelling te vestigen, behoeft het geen betoog, dat het Zendelinggenootschap met deze school een waarlijk practische inrichting stichtte. Waar de Christelijke hoofden zich eene vrouw kunnen kiezen, die in ontwikkeling hooger staat dan de rest harer landszusteren, daar zullen wel niet veel woorden noodig zijn, om te wijzen op den goeden invloed, dien deze echtgenooten der Hoofden hebben kunnen op de bevol-

king 1). Daar de Christenen van het Moederland, helaas! te kort schieten in hunnen steun aan deze inrichting, zouden wij gaarne zien, dat de Regeering termen vond tot eene milde subsidie aan deze school, die ook indirect haar belang dient.

III. Chr. Opleidingsscholen. De derde categorie van scholen zijn opleidingsscholen of seminariën. Aan deze soort scholen worden jongelingen gevormd tot inlandsche helpers of inlandsche onderwijzers.

Behalve het reeds op bladz. 34 beschrevene seminarie van Depok met hare 34 leerlingen, uit alle deelen van den Archipel afkomstig, behooren daar voorts toe de opleidingsschool te Modjo-Warno met 15 leerlingen (bladz. 112); die te Kendal pajak (bladz. 137) met 16 leerlingen; die te Dahana (bladz. 218) en die te Pansoer (Pantjoer) na Pitoe (bladz. 200) met 35 leerlingen. Te Tomohon bestaan twee inrichtingen, eene ter opleiding van a. s. onderwijzers (adjar goeroes) en eene ter opleiding van evangelisten-leeraars (adjar panoelongs). De eerste dezer twee behoort tot onze categorie. De andere staat onder de leiding van een hulpprediker, die daarmee in zijn persoon het werk van alle hulppredikers in zijn ressort, de Minahasa, vervult (zie bladz. 278). Hetgeen de zendelingen in het algemeen beoogen met hunne opleidingsscholen is met een enkel woord te zeggen. Zij begeeren daarmee jongelingen te vormen, die hen voor school- en zendingsarbeid zouden kunnen dienen, die, ofschoon zij niet allen zulk eene zoo volledige opleiding, als te Depok gegeven wordt, behoeven, toch genoegzame ontwikkeling bezitten om in hunne scholen en gemeenten leiding te geven. Met de mededeeling, dat te Oeloe op Siåoe (Sangir-eil.) eene dergelijke opleidingsschool staat geopend te worden, stappen wij van deze categorie af en noemen thans:

IV. De Volksscholen, beter bekend als Chr. Zendingsscholen, doch in het officiëel verslag aldus genoemd. Dit zijn scholen, waar de zendelingen of hunne helpers elementair onderwijs aan de kinderen uit hunne onmiddellijke omgeving verstrekken. In schets XIII (bladz. 276) stonden wij reeds eenigszins uitvoerig stil bij hetgeen omtrent het onderwijs aan de scholen in de Minahasa op te merken viel, zoodat we het niet noodig vinden, hier in herhaling te vervallen. Het leerplan op de zendingsscholen is over het algemeen zeer beperkt en bevat niet zooveel als dat der openbare scholen. Het is moeilijk dit leerplan onder eene opgave saam te vatten: locale omstandigheden en behoeften binden den zendeling evenzeer als zijne keuze van personeel. Op Java worden 38 dezer scholen aangetroffen; op de Buitenbezittingen bedraagt hun getal 250. Hiervan genieten thans subsidie een getal van 77, nl. 14 op Java, 1 op de Batoe-eilanden, 10 in de Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo, en 52 op de Sangir-eilanden 2). De subsidie wordt, behoudens enkele voorwaarden,

1) Misschien is het niet overbodig, hier op te merken, dat slechts in eene streek, als de Minahasa, waar de geheele bevolking Christen is, sprake kan zijn van eene dergelijke school; op Java bijv. is geen enkel persoon van aanzien Christen, kan het ook haast niet zijn (zie bl. 109).

2) Het Koloniaal Verslag over 1892 vermeldt, dat het aantal Zendingsscholen in de Battaklanden, waarschijnlijk ten gevolge van het gewijzigd subsidiestelsel, belangrijk is toegenomen. In November 1891 waren er 104, zijnde 33 meer dan op ultimo 1890. Reeds waren 60 aanvragen om subsidie in Februari '91 ontvangen.

die het Gouvernement als waarborg voor goed onderwijs stelt, verleend voor bekostiging van leermiddelen en mogen dus niet tot verbetering der tractementen worden aangewend 1).

Het geheele bedrag der subsidiën beliep in 1891 de som van *f* 25.950.—, waarvan niet alleen nu de 77 zendingsscholen maar ook de 78 neutrale scholen profiteerden. Bovendien werd nog door de Regeering aan 51 scholen, waarvan 42 zendingsscholen eene tegemoetkoming in de kosten van eerste oprichting toegestaan tot een totaal bedrag van *f* 7190.—. Het totaal der leerlingen, bij de gesubsidiëerde scholen ingeschreven, bedroeg 8000, waarvan 4026 leerlingen de zendingsscholen bezochten.

Nu wij over de subsidie spraken, mogen wij niet vergeten, melding te maken van eene subsidie, die thans toegekend is aan den zendeling te Modjo-Warno ten behoeve van eene door hem op te richten industrieschool. Het doel met deze industrieschool, waarvoor eene subsidie van *f* 400.— in eens en verder van *f* 1200.— jaarlijks zal worden gegeven, is tweeledig: men stelt zich voor niet alleen goede ambachtslieden, doch ook leeraren voor ambachts- en industrieëel onderwijs te vormen, ten einde in de moeilijkheid te kunnen voorzien, waarvan boven gesproken werd (bladz. 295), om geschikt personeel te vinden, bijaldien men eene «vlechtwerkschool» (handenarbeid op de scholen) weer eens in 't leven wenschte te roepen.

Wij kunnen niet nalaten hier op te merken, dat de Roomsch-Katholieken zich zeer weinig aan het onderwijs laten gelegen liggen. Dit is verklaarbaar, want het ligt niet in de bedoeling van Rome zelfstandig denkende leeken te kweeken, door reeds de jeugd aan naspeuren en onderzoek te gewennen. Wat den naam van onderwijs draagt, het is hier te lande, over het algemeen genomen, niet anders, omvat het aanleeren van vaardigheden en kennis, die niet in de eerste plaats de vorming van het verstand bedoelt. Opmerkelijk mag het dan ook heeten, dat in het omvangrijke Vijfjarig Verslag met zijne talrijke gegevens, als Roomsche scholen slechts genoemd worden 13 in de residentie Menado (de namen der plaatsen, waar ze gevestigd heeten, werden bij de administratie niet ontvangen), 2 te Larentoeka en 1 te Maumeri. Dit is dan de geheele oogst in den ganschen Archipel, enkele scholen op hoofdplaatsen (Batavia, Semarang, Soerabaja) buiten rekening gelaten.

V. Mohammed. Geestelijke scholen. Tot het Inlandsch Onderwijs behoort ook dat, wat op de Mohammedaansche scholen gegeven wordt. Wij spraken hierover reeds op bladz. 126 en verv., onder het hoofd Mohammedaansch Godsdienstonderwijs en volstaan derhalve met daarnaar te verwijzen, na mededeeling, dat het Kol. Versl. hiervan opgeeft een getal van 18 285 voor Java en 4288 voor de Buitenbezittingen met een aantal leerlingen resp. van 281.119 en 59.626. Ten slotte komen nog de Scholen voor Vreemde Oosterlingen, bijv. de Chineesche scholen, door Chineezen ten dienste hunner kinderen in de meeste gewesten opgericht. Op Java vindt men daarvan 209 en op de Buitenbezittingen 96, resp. met 4384 en 1240 leerlingen.

1) De subsidie kan naar het getal leerlingen van *f* 200—*f* 400 in eens bedragen ter tegemoetkoming in de kosten voor eerste inrichting; en van *f* 100—*f* 250 jaarlijks ook *in verband met het* aantal kinderen, evenwel, gelijk boven gezegd is, om daarvoor *leermiddelen aan te schaffen.*

XIV. DE RESIDENTIE TERNATE.

De Utrechtsche Zendingsvereeniging.

A. HALMAHEIRA. — Bestuursverhoudingen. — Ternate. — Algemeen overzicht van Halmaheira. — De Alfoeren. — Zeden en gewoonten. — Godsdienst en geestenvereering. — Op reis naar het meer van Galela. — Het meer van Galela en de omgeving. — Arbeid van Van Dijken. — Opstand van Hassan. — Vruchten der Zending.

B. NIEUW-GUINEA. — Bestuursverhoudingen. — Maleier en Papoea. — De Noeforeezen. — Paradijsvogels. — Bezigheden. — De rooftochten der Papoea's. — Bezoek aan Doreh. — Woningen. — De zendingspost Doreh. — De Handelsvereeniging. — De Roem Sram. — De slaven kolonie Farisido. — Te Mansinam. — Wijze van arbeiden. — Andaï. — Naar Windessi. — Godsdienst der Papoea's. — Te Windessi. — Vruchten der Zending. — Naar Rhoon.

Bestuursverhoudingen. De eilanden van onzen Archipel ten Oosten van Celebes gelegen, worden, gelijk vrij wel algemeen bekend is, met één naam de Molukken genoemd. Administratief worden zij tot twee residentiën gebracht, nl. die van Ambon en van Ternate. De scheiding dezer twee residentiën is de Pitt's Passage of Ceramsche Zee. Tot de residentie Ternate, die ons thans zal bezighouden, behooren 1°. de Halmaheira-groep; 2°. de Batjan-groep; 3°. de Obi-groep; 4°. de Soela-groep en 5°. Nieuw-Guinea met de Papoesche eilanden.

De Oost-Indische Compagnie en vóór haar de Maatschappij van Verre had reeds spoedig de Molukken opgezocht, waar de Portugeezen en Spanjaarden heer en meester waren. Doch deze volksplanters hadden zich bij de inlanders gehaat gemaakt, en der Compagnie, gedachtig aan haar stelsel: «*Verdeel en heersch!*» was het niet moeilijk gevallen, eerst in verbond met de sultans van Ternate, Tidore en Batjan, die door verovering van de Ambonsche eilanden meesters waren geworden, zich tegen Portugal en Spanje te weer te stellen en daarna haar gezag te hunnen koste te vestigen. Het zou ons te ver voeren, wilden we den strijd onzer Vaderen ter verkrijging van de macht in de Molukken teekenen; het zij genoeg te zeggen, dat de Compagnie zich in 1663 min of meer meesteres in de Molukken kon achten. Min of meer; want de drie genoemde sultans had zij als hare leenmannen in hun gebied gelaten. Slechts de Obi-groep, met de daarbij gelegene Pekik- en Lawin-eil., de kampong Laboeha op Batjan, het zuidelijk deel van de hoofdplaats Ternate en het fortje Dodinga op de landengte van Halmaheira zijn gouvernementslanden geworden. In 1683 zijn deze bezittingen door

den sultan van Batjan voor 800 Rijksdaalders aan de Compagnie verkocht. Onze Indische Regeering nu, laat de Sultans hun eigen gebied besturen: evenwel stelt zij hen aan, benoemt de opvolgers en heeft zich het recht voorbehouden, de teugels van het bewind in handen te nemen. Ook heeft zij het recht tot benoeming der Rijksgrooten. De Sultans verbinden zich, met geene andere natie betrekkingen aan te knoopen of een deel van hun rijk af te staan; zij moeten in oorlogstijd hulp verleenen, o. a. door een bepaald getal oorlogsprauwen (kora kora's) in gereedheid te brengen en van bemanning te voorzien. Voor al deze verplichtingen belooft de Regeering hun de handhaving in hun zelfbestuur, en verkrijgen zij voor de vroeger aan de Compagnie verleende vrijheid tot uitroeiing der specerijboomen (door de Compagnie noodig geacht, om het monopolie in die artikelen te behouden) eene jaarlijksche subsidie. De sultan van Ternate krijgt dientengevolge *f* 11200; die van Tidore *f* 6400; die van Batjan *f* 1920. Boven zeiden we, dat nu de Sultans in hunne landen het bestuur vrij mogen uitoefenen; in zake rechtspraak evenwel spreekt het Gouvernement een woordje mee.

Het gebied van den sultan van Batjan laten wij buiten beschouwing, ofschoon de werkzaamheid der in 1882 opgerichte Batjan-maatschappij wel tot eenige mededeelingen zou uitlokken. Over het gebied, dat tot den sultan van Tidore gerekend wordt, hopen we beneden te spreken; thans bepalen wij ons tot dat van den sultan van Ternate. En ook hierin beperken wij ons nog; want voor ons doel zullen wij van het sultansgebied, dat uit de volgende vijf deelen bestaat, nl. 1°. het eiland Ternate, 2°. van Halmaheira het Noordelijkste en Zuidelijkste schiereiland, 3°. de Soela-eilanden, 4°. de Banggaai-archipel en 5°. een deel van Celebes, om de golf van Tolo gelegen, slechts het tweede der genoemde deelen wat nader bezien.

Ternate. Van Soerabaja uit kan men Ternate, de hoofdplaats, op het eilandje van dien naam gelegen, om de 14 dagen met een lijn der «Kon. Ned. Paket» bereiken. Na Batjan te hebben aangedaan, komt men tal van kleine vulkanische eilandjes voorbij, die, alle met groen getooid, de reis zeer verlevendigen. Het laatste eiland, dat we passeeren, is Tidore, op welks zuidelijke helft zich een vulkaan verheft, de hoogste der hier aanwezige (5000 voet). Hier woont de sultan van Tidore, wien we maar geen bezoek zullen brengen, om door te stoomen tot Ternate, de hoofdvestiging der Compagnie, vóór den bouw van Batavia.

De stad Ternate ligt aan de Oostzijde van het eilandje; haar naderende, levert het trotsche gezicht op de twee nabij gelegen vulkaankegels, die van Ternate en Tidore, een indrukwekkenden aanblik op. De kale kruin van Ternate's vulkaan, met haar stoompluim, «als een aangedikt uitroepingsteeken» boven den top, stemt tot ernst; het liefelijke groen, aan de helling van den berg vol en krachtig, zooals de plantenwereld hier zich tooit, levert een weelderigen achtergrond; terwijl aan den voet van het tafereel zich de rij huizen met hunne witte muren en roode daken uitstrekt, die, zich spiegelende in den gladden zeespiegel, eene bevallige omlijsting van het geheel vormen.

De vulkaan van Ternate behoort geenszins tot de uitgebrande: in 1855 nog heeft eene hevige uitbarsting plaats gehad, waarbij een aantal personen zijn omgekomen. «Een eigenaardig gezicht leveren de zijden van den berg op,

«die door talrijke lavastroomen als het ware geribd zijn; een dier lava-uit«stortingen loopt als eene breede, zwarte streep aan de noordzijde van den «berg tot de kust door en geeft aan die streek den naam van «verbrande hoek» 1).

De stad is in twee deelen, het Europeesche en Maleische deel, verdeeld, en heeft weinig merkwaardigs voor den toerist. In het Zuidelijk of Europeesche gedeelte, dat, gelijk boven reeds werd opgemerkt, Gouvernementsgebied is, woont de Resident; in het Noordelijkste deel de sultan. Zijn naam, dien wij hier als eene curiositeit in zijn geheel vermelden, luidt aldus: Assoeltan Tadjoel Mahsoel Bunanja Tillahilhanan Siradjoel Moelki Amiroeddin Iskandar Moena-waroesadik Wahoewaminaladilin Sjah Poetra Ahanjr.

Algemeen overzicht van Halmaheira. In Ternate zullen wij ons niet ophouden, maar wij bereiden ons voor tot een bezoek der op het Noordelijke schiereiland van Halmaheira gelegene posten van de **Utrechtsche Zendingsvereeniging.** «Dit grappige eiland, de miniatuurcopie van Celebes, «dat zijne vier armen oostwaarts uitstrekt, alsof Nieuw-Guinea de onbekende «schoone ware, die het aan zijn boezem wenscht te drukken» 2), gewoonlijk Halmaheira (= moederland) genoemd 3), wordt ook wel eens Djilolo, naar een plaatsje op de Noordkust gelegen, geheeten. De grond is nog weinig onderzocht; vulkanisch van aard, is vruchtbaar geboomte in overvloed voorhanden; doch, of zijn schoot misschien veel schatten herbergt, is wel vermoed, doch niet bekend.

Gelijk reeds werd opgemerkt, staan de Noordelijkste en Zuidelijkste schiereilanden onder den sultan van Ternate; deze wordt in de hoofdplaats van elk district vertegenwoordigd door zijn gecommitteerde of Oetoessan. Onder dezen gecommitteerde staat een inlandsch hoofd met den titel van Djoegoegoe, die met behulp van een districtsraad de bevolking rechtstreeks bestuurt. De bevolking moet haren vorst op allerlei wijzen diensten leveren in producten en arbeid; ook dienen de strandplaatsen een aantal oorlogsprauwen (kora kora's) in gereedheid te houden. De districten Galela en Tobello zijn sedert den opstand van 1877, waarover beneden meer, van heerendiensten vrijgesteld.

De Alfoeren. Het geheele eiland is naar globale schatting bevolkt met ruim 27000 zielen, waarvan er op het Noordelijkste schiereiland ongeveer 20000 wonen. Gewoonlijk noemt men de bewoners Alfoeren, een algemeenen naam voor de eilandbewoners van den Archipel, tusschen Celebes en Nieuw-Guinea gelegen. De naam, hoezeer op verschillende wijzen verklaard 4), is volgens

---

1) v. d. Lith, 1e druk bl. 130.

2) Dr. van Rijckevorsel.

3) Eigenlijk luidt de naam: Halémahéra, hetgeen in de volkstaal beteekent: «de aarde of het land, waaruit al het andere is voortgesproten.» De Ternatanen noemen het: Tanah besar (groot land). Wij zullen ons evenwel aan den meest gebruikelijken naam «Halmaheira» houden.

4) Volgens prof. Niemann is het woord Alfoer afkomstig van den naam eener negorij op Nieuw-Guinea, nl. Harafoer, van waar Arafoer, Alifoer of Alfoer afkomstig is. Crawfurd verklaart Alfoer uit eene samenstelling van het Arabische Al en het Portugeesche fora (= buitenwonend). Musschenbroek zegt, dat Alfoer afkomt van: foeroe = wild, ongetemd. Het meest waarschijnlijk is evenwel, er eene samen-

prof. C. M. Kan, gegeven «door de Maleiers, die den Islam beleden, aan die«genen onder de bevolking, die daartoe niet waren overgegaan en in de schatting «dier Maleiers, èn daarom, èn om de van de hunne afwijkende cultuur, als «wildere stammen werden aangezien.» Volgens Wallace heeft men de Alfoeren juist van het Noordelijk schiereiland van Halmaheira aan te zien als den overgang tusschen de twee rassen, de Maleiers en Papoea's, die, naar hij op natuurkundige gronden aanneemt (zie bladz. 162) den Archipel bevolken 1). Volgens hem verschillen deze Alfoeren van beide rassen. «Hunne «gestalte en trekken, zoowel als hunne leefwijze en neigingen, zijn nagenoeg «dezelfde als die der Papoea's. Hun haar is half-Papoesch; het is noch recht, «zacht en glanzend, zooals bij alle echte Maleiers, noch zoo kroezig en wollig «als het volkomen Papoesche type, maar altijd krullend, golvend en stug, «zooals het dikwijls onder de echte Papoea's en nooit onder de Maleiers «voorkomt. Hunne kleur alleen is dikwijls gelijk aan die der Maleiers en «zelfs nog lichter» 2). Men ziet het, Wallace heeft zijne meeningen louter op natuurkundige waarnemingen gebouwd. Door den voortgang der wetenschap in de laatste jaren heeft men evenwel de taal als juistere maatstaf moeten erkennen; en, hoezeer de taal der Alfoeren nog niet genoeg wetenschappelijk onderzocht is 3), om op dien grond aan de bevolking in verband tot de ras- of stamgenooten eene plaats te kunnen aanwijzen, staat dit evenwel toch vrij vast, dat ook de Alfoeren van Halmaheira, gelijk die van Boeroe, Ceram en andere eilanden in het Oostelijke deel van den Archipel, allen tot het Maleisch-Polynesische ras moeten gerekend worden. Men heeft naar deze beschouwing, in tegenspraak met Wallace, dan ook niet te denken aan een afzonderlijk ras. In zooverre de Alfoeren in hun type groote afwijking met het type-Maleier en type-Papoea, verschil vertoonen, moet dit verschil aan invloeden van anderen aard, levenswijze, afzondering, voeding, enz. worden toegeschreven. Tot recht verstand herhalen wij hier, dat Alfoer geen volksnaam is, maar een algemeene naam voor de meer onafhankelijke bewoners der binnenlanden.

De Alfoeren van Halmaheira zijn een buitengewoon flink en krachtig gebouwd volk; zoowel mannen als vrouwen munten uit in welgemaaktheid en fraaie vormen.

Zeden en gewoonten. Ofschoon zij zich met jacht en visscherij — dit laatste alleen op de kustplaatsen en op het meer van Galela — bezighouden beoefenen zij ook den landbouw; de nijverheid heeft weinig te beteekenen: spinnen en weven zijn hun onbekend. De bewoners der districten Tobello en Galela zijn ruw van zeden; in vroeger tijd vooral werd het zeerooversbedrijf op groote schaal door hen beoefend.

Over het algemeen staan de bewoners van Halmaheira op een lagen trap van beschaving; vergeleken met de Ternatanen en Tidoreezen bijv. staan de Alfoeren in vele opzichten bij hen achter. Bij de nauwkeurigste onderzoekingen is er geen bewijs gevonden van een tijdperk van vroegeren bloei; de Alfoeren ver-

---

stelling van het Arabische Al (= de) en horro (= vrijen, onafhankelijken) in te zien. Zie Tijdschr. Aardr. Gen.. Deel V, bl. 72.

1) Insulinde, Deel II, bl. 480 en vv.

2) Wallace, vertaald door prof. Veth, onder den titel: Insulinde. Deel II, bl. 23.

3) *Zendeling* van Baarda gaf onlangs eene Grammatica der Galelareesche taal uit.

keeren hoogstwaarschijnlijk sinds onheugelijke jaren in denzelfden toestand van onwetendheid en achterlijkheid in maatschappelijke ontwikkeling, die hun thans nog kenmerkt. De rechtspraak geschiedt volgens oude, ongeschreven wetten; meestal bestaan de straffen in geldboeten, door kamponghoofden (djoegoegoe's) en in hooger instantie door de gecommitteerden van den Sultan (oetoesan's) opgelegd. Zware misdrijven, bijv. verwonding, roof en moord, worden door den Rijksraad te Ternate, waarvan de Resident voorzitter is, berecht. Onderling hulpbetoon, van elke geordende maatschappij de grondslag, wordt niet gevonden; ieder zorgt voor zich zelf en bekommert zich niet om een ander.

Hoezeer de Alfoeren van de Minahasa uit vroeger tijd koppensnellers waren, en die van Ceram het thans nog zijn, kan men dit van de Alfoeren van Halmaheira niet getuigen. Zoowel in hunne woningen als in hunne gewoonten is niets te vinden, dat naar die barbaarschheid heenwijst. Toch zijn zij niet afkeerig van bloedvergieten; zij vallen op strooptochten hunne weerlooze slachtoffers met groote meerderheid aan, en rooven gaarne, wat van hunne gading is. De wijze, waarop zij bij deze overvallen te werk gaan, getuigt van gebrek aan moed.

De vrouw staat in de schatting der Alfoeren zeer laag; behalve dat zij allerlei huiswerk verricht, worden de tuinen door haar bebouwd; de echtgenoot helpt slechts bij de eerste ontginning enkel met het vellen der boomen. Wordt er een huwelijk voorgenomen, dan wordt de vrouw, hier, gelijk elders, eigenlijk gekocht tegen betaling van een bruidsprijs, die van *f* 40—*f* 100 beloopt. Met allerlei plichtplegingen heeft het aanzoek tot het huwelijk door derden plaats; ook op de bruiloft geschiedt alles volgens vaste gewoonten. Mocht de bruidsprijs nog niet bijeengebracht zijn door den aanstaanden echtgenoot, dan kan daarvoor wel eenig uitstel verleend worden; doch begrijpelijkerwijze staan de schoonouders haar dochter niet eer volledig af, dan nadat de volle som is afgelost 1).

Godsdienst en geestenvereering. De Alfoeren zijn in hooge mate bijgeloovig; tal van geesten worden door hen aangebeden en vele natuurverschijnselen langs bijgeloovigen weg verklaard; hun godsdienst is het animisme, dat wij ook elders aantroffen. Zij hebben het geloof in een oppersten God, dien zij Djohoe ma di hoetoe (= de Heer daarboven) of Gikkimoi noemen. Het geloof aan den duivel en aan booze en goede geesten (gomma's) speelt echter in hun godsdienst een groote rol. Hun cultus beweegt zich om eene vereering van djin's (beschermgeesten) en van wongi's (geesten van afgestorvenen); terwijl tal van zwangi's (booze geesten) hen in voortdurenden angst houden. Op alle mogelijke wijzen kunnen de geesten (gomma's) opgeroepen worden; gewoonlijk wordt dit door vrouwen verricht, die onder muziek en zang den geest eindelijk in zich opnemen, en dezen door het uitvoeren van dansen als anderszins tot mededeeling van verborgenheden weten te brengen. Dergelijke personen zijn, evenals de later te noemen toovenaars, het best met onze mediums der spiritisten te vergelijken. Het oproepen van geesten noemt men: gomma hattée, letterlijk beteekenende: «rillen, beven der geesten.»

Af en toe wordt een scheepje met vlaggen en tal van offeranden voor een djin opgetuigd, ten einde hem de gelegenheid te geven voor een reistochtje; is er een minder goede djin te verwijderen, dan stuurt men een opgetuigd scheepje de zee in en ontdoet zich op die wijze van een geest, die voor de bewoners te lastig wordt 2). De geesten van afgestorvenen (wongi's) keeren na den dood naar de negorij terug, doch vestigen zich gaarne

1) Wij danken deze mededeelingen omtrent zeden en gewoonten aan den heer Huisingh, die op Halmaheira een jaar of drie vertoefde.

2) Zie, des begeerd, nader: Tijdschr. Ind. Taal-, Land- en Volkenk. Deel XXVII, bl. 441.

in een of ander voorwerp. Om die reden bouwt men wel eens woningen [illegible] dergelijke geesten, die den naam van geestenhuizen krijgen. Bij de [illegible] woningen vindt men zulk een geestenhuisje, soms niet meer dan een [illegible] naast de woning. In dit huisje bevinden zich allerlei attributen ter verdedi[illegible] houten zwaarden en dergelijke meer. Ook brengt men hier zijne offers [illegible] Op onze afbeelding wordt aan de linkerzijde der teekening schemerachtig [illegible] geestenhuisje zichtbaar. (Bij een sterfgeval wordt de doode vrij wel sp[illegible] begraven, na een maand of 9 wordt evenwel het lijk te voorschijn gehaald [illegible] de weeke deelen ontdaan, terwijl de beenderen dan in het geestenhui[illegible] gewoonlijk in een houten kistje, bewaard worden, tot zij met groote fe[illegible] plechtigheden, soms na jaren voor goed begraven worden. De kosten voor [illegible] begrafenissen vertragen wel eens de uitvoering. Sterft de Alfoer in den vre[illegible] bezig bij vrienden of op handelsreizen, dan zal men zijne beenderen bij t[illegible] weer steeds meenemen en in zijne kampong plechtig begraven (Huizi[illegible] Hieruit spreekt duidelijk gehechtheid aan den geboortegrond: [illegible] de gewone rustplaats van een eervolle van den geest van afgestorve[illegible] geraakt.

Het is begrijpelijk, dat personen, die zich met eenig succes [illegible] te maken met de geestenwereld, een groot aanzien weten uit te oefenen [illegible]

[illegible]

Alfoersche woning in het district Galela.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer M. A. ADRIANI.

in een of ander voorwerp. Om die reden bouwt men wel eens woningen voor dergelijke geesten, die den naam van geestenhuizen krijgen. Bij de meeste woningen vindt men zulk een geestenhuisje, soms niet meer dan een afdak naast de woning. In dit huisje bevinden zich allerlei attributen ter verdediging: houten zwaarden en dergelijke meer. Ook brengt men hier zijne offeranden. Op onze afbeelding wordt aan de linkerzijde der teekening schemerachtig zulk een geestenhuisje zichtbaar. «Bij een sterfgeval wordt de doode vrij wel spoedig «begraven; na een maand of 9 wordt evenwel het lijk te voorschijn gehaald, van «de weeke deelen ontdaan, terwijl de beenderen dan in het geestenhuisje, «gewoonlijk in een houten kistje, bewaard worden, tot zij met groote feeste«lijkheden, soms na jaren voor goed begraven worden. De kosten voor zulke «begrafenissen vertragen wel eens de uitvoering. Sterft de Alfoer in den vreemde, «hetzij bij reizen of op handelstochten, dan zal men zijne beenderen bij terug«keer steeds meenemen en in zijne kampong plechtstatig begraven» (Huisingh). Hieruit spreekt duidelijk gehechtheid aan den geboortegrond; evenzeer als de gewoonte zelve van een eeredienst van den geest van afgestorvenen getuigt.

Het is begrijpelijk, dat personen, die zich met eenig succes bevriend weten te maken met de geestenwereld, een grooten invloed weten uit te oefenen; de toovenaars, zooals men ze zou kunnen noemen (een priesterstand kennen de Alfoeren niet, elk is zijn eigen priester) zijn dan ook bij de feesten, ter eere van de geesten gegeven, de hoofdpersonen. Zij smeren zich bij feestelijke gelegenheden met welriekende olie in, om de geesten (gomma's) te lokken; dansen dan met driehoekige geestenvlaggetjes rond, zwaaien met armen en beenen, en maken een vervaarlijk lawaai op tifa's (trommels) en gong's (bekkens), ten einde door al deze bezweringen, naar zij zich voorstellen, òf eene ziekte te bezweren, òf den regen, die zich lang liet wachten, te doen stroomen, óf op eene of andere wijze de geesten voor de vervulling hunner begeerte te stemmen.

Ook worden plaatselijke geesten vereerd. Men richt dan huisjes voor zulke geesten op, waarin een heilig voorwerp, dat dan den geest van de kampong moet voorstellen, gewoonlijk een pop, wordt geplaatst en aangebeden. Gaat men ten oorlog, dan zal men beproeven den oorlogsgeest te lokken, en, waar men er in kan slagen, gaat deze geest in een opgetuigde draagstoel mee ten strijde. Hier en daar vindt men ook eene vereering van geesten van dieren, bijv. van schildpadden en enkele vischsoorten. Toch zullen de Alfoeren bij elke vraag dienaangaande uitspreken, dat de geesten onzichtbaar zijn, de houten voorwerpen, poppen, vogels enz. die men vervaardigt, zijn niets anders dan de tijdelijke verblijfplaatsen der geesten of gomma's, die eigenlijk elders thuis hooren.

Het ligt voor de hand, dat dit veelzijdig bijgeloof aan de macht der geestenwereld oorzaak werd van het ontstaan van tal van sagen en mythen, waarin de geesten eene groote rol spelen. Ook is het geloof aan betooveringen, die zich vooral in kwaadaardige ziekten openbaren, en waartegen men zich door amuletten, bijv. krokodillentanden, potjes met wonderkruiden enz. wapent, zeer algemeen.

Het is opmerkelijk, dat de eed door de Alfoeren van Halmaheira heilig

Alfoersche woning in het district Galela.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer M. A. ADRIANI.

wordt gehouden. Ofschoon bij de rechtspleging thuis behoorende, vindt toch het besef, dat men waarheid moet spreken, zoodra men zich daartoe onder eede verbonden heeft, in den godsdienst zijne verklaring. Met allerlei symbolische handelingen roept men de wraak van Djohoe ma di hoetoe over zich in, bijaldien men blijkt meineedig te zijn geweest.

Op reis naar het meer van Galela. Onder deze Alfoeren nu, heeft de Utrechtsche Zendingsvereeniging sedert het jaar 1865 gearbeid. De heer v. d. Crab, Resident te Ternate, vestigde op dit eiland met hare goedaardige bevolking de aandacht. Na eene bezoekreis, door zendeling van Hasselt van Nieuw-Guinea ondernomen, werd tot de vestiging besloten. Zend. Klaassen, toen op Nieuw-Guinea werkzaam, zou met Br. van Dijken den arbeid aanvangen; spoedig daarna werden zij geholpen door zendeling de Bode. Van dit drietal is zend. van Dijken nog steeds ter plaatse werkzaam; de beide anderen, sedert overleden, zijn achtereenvolgens vervangen door de zendelingen Been, de Graaf, Huisingh en v. Baarda, van wie de laatste nog met van Dijken werkzaam is, resp. op de stations Soakonora en Duma (Dockolama).

Laat ons, voor wij op den arbeid der zendelingen een blik werpen, van Ternate uit hunne standplaatsen trachten te bereiken.

Per prauw steken wij naar de landengte van Dodinga over, waar we bij den Oetoesan uitrusten. Vroeger stond hier ter plaatse een fort, waarin eene kleine bezetting. Het fort, waarvan thans niets meer dan een muur, die op invallen staat, te zien is, wordt door ons Gouvernement niet meer onderhouden. De landengte, ruim een half uurgaans lang, dient thans overgestoken; het gaat bij afwisseling over hoog en laag: een niet onaangename marsch, als wij dien ten minste niet op het heetst van den dag afleggen. De in 't wild groeiende ananassen, het geringe, doch heerlijke geboomte en de vergezichten op de voor ons zich uitstrekkende zee veraangenamen ontwijfeld den wandeltocht, dien we bij de strandnegorij Bobane, aan de baai van dien naam, een inham van de golf van Kau (Kaoe) gelegen, eindigen, om thans per prauw verder langs de oostelijke kust van het noordelijke schiereiland te varen. Na Kau te hebben aangedaan, komen wij na ongeveer twee dagen roeiens te Tobello aan, de laatste negorij, voor wij Galela bereiken. Het is eene prachtige kust, die wij hier in al hare schoonheid kunnen opnemen. «Tamelijk hooge «rotsen steken op sommige plaatsen schier «loodrecht uit het water naar boven; en «op den bodem groeien nochthans in de «dunne aardlaag, die hen bedekt, boomen «en gewassen in dichte massa, waardoor «de kale rotsen nog een sierlijke kroon «verkrijgen. De zee slaat hare golven met «kracht tegen deze steenmassa's, zonder «ze te deren. Hier en daar ziet men holen «en openingen in de rotsen, die eene goede «schuilplaats voor allerlei gedierte aan«bieden.» 1)

Te Galela, standplaats van een posthouder, aangekomen, eindigt onze reis met de prauw; wij hebben thans nog een bergachtigen weg van 3/4 uur gaans af te leggen, voor wij een meer bereiken, aan welks oever zich de twee stations der hier gevestigde zendelingen, Duma en Soa-Konora, bevinden. Een weinig ten Zuiden van dezen strandweg van Galela naar het meer, ligt de negorij Towara, dat eenigen tijd voor Zendingspost heeft gediend, toen men nog niet van de Regeering verlof had verkregen, zich op meer dan eene plaats rondom het meer te vestigen.

Het meer van Galela en de omgeving. Het meer zelf, zich uitstrekkende van West naar Oost, is 1 uur gaans lang, en ongeveer 20 minuten breed, terwijl het eene diepte van 20 à 26 vademen heeft. De noordelijke oever is bergachtig en steil; de zuidelijke vlak. In het meer liggen enkele

1) Berichten der Utrechtsche Zendingsvereeniging 1865, bl. 191.

eilandjes, alle met weelderig groen begroeid. Rondom het meer liggen een achttal Alfoersche negorijen, die zich alle door netheid onderscheiden. In elke negorij bevindt zich een ruim plein, waaromheen woningen staan, welker bouwtrant zoowel door degelijkheid als sierlijken vorm aantrekt. Gewoonlijk zijn zij van achthoekigen vorm en hebben vier ingangen; de wanden bestaan behalve uit houten, bamboe-stijlen en dwarslatten uit gevlochten matten van bladeren (gespleten takken van den sago-palm, gewoonlijk gabba-gabba geheeten). Ofschoon in sommige districten van Halmaheira de woningen, gelijk elders in den Archipel, op palen gebouwd zijn, is dit in het district Galela niet het geval; daar staan zij vrij wel op den grond. Het dak, van atap gemaakt, is goed afgewerkt. Onze afbeelding geeft een vrij zuiver type van Alfoersche woningen uit het district, waar wij ons bevinden, te zien. De woningen zijn voor één gezin bestemd en dus, naar onze plaat te oordeelen, ook vrij ruim. Ze zijn in verschillende kamers verdeeld; elk ongehuwd lid der familie heeft een afzonderlijk vertrek. Het huisraad is gering: slechts enkele banken, tevens rustplaatsen, en eenig landbouwgereedschap, door de Alfoeren gebruikt, wanneer zij in hunne «tuinen» arbeiden; ook ontbreekt eenig wapentuig niet. In sommige woningen kan men in het midden ongeveer eene vrij hooge stellage op vier stijlen aantreffen, een soort platform, vanwaar men den satan aanroept of hem offers brengt, in vruchten of palmwijn bestaande.

Arbeid van Van Dijken. Zendeling van Dijken heeft zich gevestigd nabij de negorij Dockolamo, 1) aan de Noordzijde van het meer gelegen. Al dra kwam het hem het meest wenschelijk voor, zijne woning een tamelijk eind buiten het dorp te bouwen. Het doel, dat hij zich daarmee voorstelde, was, te trachten, enkele Alfoeren rondom zich te vergaderen, en aldus een Christendorp te stichten. Het bleek hem nl. spoedig, dat de Alfoeren buitengewoon schuw voor hem waren; ondanks alle pogingen bleven zij het. Mocht het hem nu gelukken, van enkelen het vertrouwen te winnen, dan zou hij in een aldus gevestigd dorp de zich ontwikkelende toestanden nog beter beheerschen kunnen dan te midden der Heidensche omgeving. Toch droeg hij zorg, zich niet te ver van Dockolamo's bewoners te verwijderen. Handig werkman als hij was, heeft hij vlak aan den oever van het meer zijne vestiging, die hij Duma (= stilte) noemde, begonnen. Niet dan na het overwinnen van tallooze moeilijkheden is hij hierin geslaagd. De oever is, gelijk gezegd, bergachtig en begroeid. Zijne woning is dus vrij hoog boven den waterspiegel gelegen. In de allereerste plaats moest hij eene trap maken in den bergwand, om het meer te kunnen bereiken, ten einde zich van drinkwater te voorzien. Op den harden ondergrond van den bergrug rust eene tamelijk zware kleilaag, tengevolge waarvan de trap, die 82 treden telt, bij groote regenbuien wel eens wegspoelt, gelijk de «Berichten» nu en dan meldden. Deze telkens terugkeerende herstellingen geven veel zorgen. Niet minder is dit het geval met de weelderig groeiende heesters, waardoor vaak de weg van de negorij naar zijne woning versperd werd. Ten einde van dien weelderigen groei geen hinder meer te hebben, hakte hij door het woud een weg, spitte dien

1) *Docko* = *dorp* lamo = groot.

een half el om, en bereikte daarmee zijn doel: de Alfoeren den toegang tot zijne woning te vergemakkelijken. Voorts zorgde hij, dat door het verbranden van het lange gras zijne woning en die der Alfoeren steeds voor elkaar zichtbaar waren. Daarna legde hij, Betuwer van geboorte en met de geheimen van den landbouw goed vertrouwd, ook eene plantage aan, waarop hij achtereenvolgens koffie, cacao, vanille, arrowrootenz. trachtte te telen. Eene weide werd omheind voor koeien, een put van 60 voet diepte met behulp van twee inlanders in den lavabodem geboord, en ten slotte een weg van twee uren lang aangelegd, waardoor hij de negorijen, rondom het meer gelegen, onderling verbond.

Tegelijk met dezen practischen arbeid, van welks voortgang de Alfoeren met verbazing getuigen waren, begon hij eene school; hij had het geluk, in zooverre het vertrouwen te winnen, dat eenige jongens als leerlingen zich bij hem voegden. Eindelijk kon hij een kerkje aan den weg tusschen Duma en Dockolamo bouwen, dat in 1874 werd ingewijd 1).

In de eerste jaren heeft van Dijken goede hulp gehad van de zendelingen Klaassen en de Bode, beiden eerst te Galela gevestigd. Helaas! deze beide broeders zijn spoedig gestorven, doch door anderen vervangen. In 1872 hadden de zendelingen te getuigen van eene geestelijke opwekking onder de Alfoeren rondom het meer, waardoor zelfs een 18-tal Mohammedanen, die ook tot hier waren doorgedrongen, konden gedoopt worden. Het Bestuur der Utrechtsche Vereeniging heeft in datzelfde jaar van Dijken door Ds. Höveker van Ternate als zendeling laten ordenen. Tot dien tijd toe was hij, als zendeling-werkman op aanwijzing van Ds. O. G. Heldring uitgegaan 2), nog niet gerechtigd tot het toedienen van den Heiligen Doop. Toen er evenwel eene gemeente begon te ontstaan, trachtte de Utrechtsche Vereeniging hierin door deze ordening te voorzien en erkende daarmee tevens de verdiensten van den man, die reeds zooveel bewijzen had gegeven van een geschikt wegbereider van het Evangelie te zijn.

Opstand van Hassan. In het jaar 1876 brak er een moeilijke tijd voor deze Zending aan. In dit jaar nl. wierp zich zekere Mohammed Hassan, zich noemende prins van Djailolo op, en trachtte den sultan van Ternate van zijn gezag over Halmaheira te berooven. Het vorige jaar reeds had te Kau en Tobello een onbeduidend persoon, die zich den naam van Adil, d. i. den Rechtvaardige, had toegeëigend, zich als profeet uitgegeven. Deze persoon wenschte het volk op te wekken tot den strijd voor den eigenlijken vorst van Djailolo, die zich dan ook het volgende jaar als Mohammed Hassan aandiende en spoedig eene groote schare zijne volgelingen kon noemen. Deze opstand nam een bedenkelijk karakter aan, zoodat het Gouvernement er zich mee moest inlaten. Geheel ongemotiveerd was het verzet niet: de sultan toch had weinig macht over zijne vertegenwoordigers, de Hoofden, en deze grootwaardigheidsbekleeders, die op zeer willekeurige wijze het volk op allerlei manier uitzogen, hadden daardoor eigenlijk het verzet van het volk uitgelokt. Bij den

1) In de «Berichten der Utr. Vereeniging» jaarg. 1885, komt bl. 164 een platte grond van het dorp Duma voor.

2) O. G. Heldring, Leven en arbeid, bl. 224.

voortgang, dien de opstand verkreeg, moesten de zendelingen hunne posten op Gouvernementsbevel verlaten en zich naar Ternate begeven. Doordien het Gouvernement den Sultan in zijn gezag steunen moest, trad het tegen Hassan op, door zijne vloot aan te tasten en een paar strandnegorijen, welker bevolking met hem gemeene zaak had gemaakt, te tuchtigen, tengevolge waarvan Hassan op Tidoreesch gebied vluchtte en de rust hersteld werd 1). De zendelingen konden toen wederkeeren. Opmerkelijk mag het voorzeker genoemd worden, dat de bevolking rondom het meer aan den Sultan getrouw bleef. Het Kolon. Versl. van 1877 bevestigt dit bovendien met deze woorden: «Te Galela en Tobello was alles rustig; hoofden en bevolking verklaarden zich bereid Hassan te bevechten, als hij komen mocht.» Sinds dien tijd mogen in de twee genoemde districten, krachtens bevel van het Gouvernement, geen heerendiensten voor den Sultan meer geheven worden. In hoeverre de Regeering hiermee, door een der oorzaken van den opstand weg te nemen, meer een politiek doel beoogde, dan wel de trouw der bevolking wenschte te beloonen, zullen wij maar niet uitmaken. Wij zijn geneigd het laatste te gelooven en meenen eenig recht te hebben die gebleken trouw in verband te brengen met de pogingen door de zendelingen aangewend, om het volk zijne verplichtingen aan zijne gezaghebbers te doen erkennen.

Vruchten der Zending. Kan ons het medegedeelde slechts doen vermoeden, dat de arbeid der zendelingen vrucht draagt, wij vinden in de aanstelling van een Christen tot Hoofd van Duma in 1878 ongetwijfeld een tastbaar bewijs van hun invloed. Waar voorts blijkt, dat bij ziekte de geneesmiddelen der zendelingen worden begeerd; waar af en toe door den invloed der zendelingen een doodenfeest wordt nagelaten of een afgodstempel afgebroken, daar blijkt uit meer dan louter woorden, dat de Alfoeren in de Evangelieprediking eene kracht erkennen, die hun geloof en godsdienst missen. Hoe van Dijken door zijne Alfoeren bemind wordt, moge blijken uit de door hem opgedane ondervinding op 18 Oct. 1889, den datum van zijn 25-jarigen diensttijd, toen hij des morgens uit den slaap werd gewekt door een koor van 25 à 30 Alfoeren, die hem Ps. 134 in het Maleisch toezongen.

Toch zijn en blijven de bezwaren niet gering. Wij denken nu niet in de eerste plaats aan een brand, die enkele woningen vernielde, aan de ziekte in de cacaoboomen, die den oogst deed mislukken; aan eene sprinkhanenplaag, die het gewas met verwoesting dreigde, maar vooral aan de hard-

1) Onze voorstelling is genomen uit het Verslag van de hand van Zend. de Graaf, dat in de «Utrechtsche Berichten» van 1877 opgenomen is. Het volgende jaar had zich bijna eene dergelijke zaak herhaald. Toen verwierf een man, die voorgaf uit de dooden te zijn opgestaan, zich een vrij grooten aanhang, met hetzelfde doel als Hassan: het oude rijk van Djailolo te herstellen. Het eiland Mithi, een eiland ten Zuiden van Tobello, ongeveer halverwege tusschen deze plaats en Kau gelegen en vanouds als zeerooversnest berucht, koos hij als zijn voorloopig verblijf. Evenwel bereikte het gerucht van den voorgenomen opstand tijdig genoeg het oor van den Nederlandschen posthouder te Galela, die zonder verwijl met nog een Europeaan en een 4-tal Javaansche soldaten per prauw den rustverstoorder in zijne schuilplaats ging opzoeken. Door het tactvol en beslist optreden van den ambtenaar gelukte het den gewaanden Sultan gevangen te nemen en naar Ternate te voeren, *en werd dus veel* kwaads voorkomen (Huisingh).

nekkigheid, waarmee de geesten worden aangezocht om bij ziekte en ongeval beschermend of afwerend tusschen beide te komen; aan de zucht tot heidensche feesten, waardoor het volk gevangen blijft in heidensche uitspattingen; aan de zedeloosheid, die met alle heilige banden spot; aan het ontbreken van geestelijk leven, dat de doorwerking van de prediking tegenhoudt.

Evenwel, wij roepen hen uit de verte toe: Moed gehouden! Met Dr. Beets, die de attentie had, aan zendeling van Dijken bij gelegenheid van een Kerstfeest het volgend gedichtje te zenden, zeggen ook wij:

«Verdrijf den nacht, verstoor zijn werk door d'Evangeliestem!
«De heiden vraagt niet naar uw hulp; God vraagt voor hem.
«De taak is zwaar; de vrucht komt traag en zorg'lijk voort.
«Getroost u dit; werk door en bid; God werkt en hoort» 1).

Laat ons dit overzicht eindigen met de mededeeling, dat er aan het einde van 1889 een getal van 18 mannen en 25 vrouwen te Duma tot de gemeente behoorden; dat er voorts een getal van 66 gedoopte kinderen was en ± 130 toehoorders in de godsdienstoefeningen samen komen. Te Soakonora, aan de Zuidzijde des meers gelegen, is het nog niet gelukt eene gemeente te vestigen. Een 16-tal kinderen bezoekt daar de school, en een 30-tal toehoorders worden bij de godsdienstoefeningen aangetroffen.

NIEUW-GUINEA.

Bestuursverhoudingen. Wij willen thans onze aandacht wijden aan Nieuw-Guinea, dat, gelijk boven reeds werd opgemerkt, behoort tot het gebied van den Sultan van Tidore, die als vasal van het Nederlandsch Gouvernement, evenals zijn ambtgenoot van Ternate, onder den resident te Ternate staat. In het contract, door onze Regeering met de beide Sultans in de jaren 1879 en 1880 afgesloten, worden de wederzijdsche rechten en verplichtingen omschreven. Daarbij hebben de sultans zich verplicht, om in elke strandnegorij een kora-kora (gewapende sloep) ten dienste van ons Bestuur in gereedheid te houden; bovendien moet, indien de Regeering dit noodig acht, de land- en zeemacht der Sultans onze hulptroepen versterken.

Niet overal in het gebied van den Sultan van Tidore wordt diens gezag erkend. De Soerabaja, uitgezonden in 1875 2), o. a. om een onderzoek naar de juiste grenzen van het gebied des Sultans en naar de mate, waarin zijn gezag door de bevolking erkend werd, in te stellen, kwam tot de niet zeer streelende ontdekking, dat dit gezag slechts geëerbiedigd werd op de Radja-Tampat-eilanden (Salawati, Misole en Waigeoe), op Doreh en nog enkele plaatsen in de Geelvinksbaai en in de Maccluer-golf. Op het overig deel kende men zelfs den Sultan niet. De schatting, die Zijne Hoogheid dan ook van de bevolking kon bemachtigen, bedroeg niet meer dan de waarde van ± *f* 500 's jaars. Het spreekt wel van zelf, dat daar, waar

1) Berichten 1888, bladz. 61.
2) Verslag dezer reis in: Tijdsch. Aardr. Genootschap, Deel II.

onze leenman over zijne onderhoorigen zoo weinig te gebieden heeft, de Nederlandsche Regeering er nog niet aan denken kan, deze streken onder «direct beheer» te brengen. Het eenige, wat zij doen kan en dan ook niet nalaat, is een gouvernementsstoomer of eene enkele maal een oorlogsschip uit te zenden, dat de kusten bezoekt, hier en daar een wapenbord opricht, een inlander tot Hoofd aanstelt en hem de zorg voor de bewijzen onzer Opperhoogheid opdraagt, om daarna verder te stoomen. Van een regeeren, dit voelt ieder, is dus bij lange na nog geen sprake. Om daartoe te geraken, valt alzoo nog veel te doen. Een en andermaal bleek het aan onze zendelingen, in de Geelvinksbaai gevestigd, dat een Nederlandsch ambtenaar niet overbodig zou zijn. Nu sedert 1891 de Koninklijke Nederlandsche Paket hier viermaal 's jaars hare booten zendt, en de uiterste grens der Noordkust (140° 47′), de Humboldtsbaai, evenals de uiterste Zuidgrens aandoet (141°), tengevolge waarvan N.-Guinea in het geregeld verkeer is opgenomen, is het vooruitzicht op Nederlandsche ambtenaren, op meerder veiligheid der gevestigde Europeanen en op betere ontwikkeling der sociale verhoudingen, gunstiger geworden.

Maleier en Papoea. Nieuw-Guinea wordt bevolkt door tal van Papoeastammen, die, hoezeer met dezen algemeenen rasnaam aangeduid, toch onderling veel verschillen. Reeds zetten wij vroeger uiteen (bl. 162), hoe de Papoea's, blijkens het resultaat der taalkundige onderzoekingen 1), eene onderafdeeling uitmaken van het Maleisch-Polynesische Ras, dat alle eilanden van Insulinde en een groot deel van Australië omvat; wij zullen dit hier niet herhalen. Het groote onderscheid, dat tusschen deze twee onderrassen van het groote Maleisch-Polynesische Ras, nl. het Maleische of Indonesische en het Melanesische of Papoesche ras, bestaat, wijst evenwel duidelijk heen op eene langdurige scheiding. Laat ons enkele verschillen tusschen de twee hoofdtypen, Maleier en Papoea, naast elkander stellen. «De Maleier is klein van gestalte, bruin van kleur, sluik van haar, «baardeloos van aangezicht, glad van huid; de Papoea is grooter, donker«roetkleurig, kroesharig, gebaard, bebaard. De Maleier heeft een breed «gelaat, een kleinen neus en platte wenkbrauwen; de Papoea een lang «gezicht, een grooten, vooruitstekenden neus en uitpuilende wenkbrauwen. «De Maleier is schroomvallig, koel, ingetogen, rustig; de Papoea is boud, «onstuimig, prikkelbaar en luidruchtig. De Maleier is stil en lacht zelden; «de Papoea is vroolijk en lacht veel. De een verbergt zijne aandoeningen, «de ander spreidt ze ten toon» 2). Deze en nog meer physische verschilllen kunnen niet anders dan uit lange scheiding verklaard worden; gelijk bekend is, wordt dit vermoeden door het groote verschil in de Fauna en Flora der meer oostelijk gelegen eilanden zeer gesteund. Het zal geen betoog behoeven, dat de twee afdeelingen geographisch langzamerhand in elkaar overgaan. Mogen Nieuw-Guinea, de Nieuw-Guineesche eilanden en de Aroe-archipel de zuivere Papoea's herbergen, de bewoners der Molukken,

---

1) Des begeerd zie men: Actes du 6me congrès international des orientalistes. Part. IV, Sect. 5, page 271.

2) *G. A. Wilken.* Handl. tot de kennis der vergelijkende Ethnographie van onzen *Archipel, bewerkt* door H. C. Pleyte. Inleiding.

van Oost- en Midden-Flores, van Timor, Rotti en in de buurt gelegene groepen zijn geen zuivere Papoea's meer, al praedomineert het Papoesche element.

Voor wij verder gaan, moeten we nog even de opmerking maken, dat de verschillende stammen der Papoea's groote verschillen, zoowel in physieke gesteldheid als in zeden en gewoonten vertoonen. Zoo zijn bijv. de bewoners der Humboldtsbaai forscher en grooter dan de meer westelijk wonende stammen; ook zijn de eersten ruwer en woester dan die van de Doreh-baai; die van het landschap Karoon aan de Noordkust zijn menscheneters, terwijl de bewoners der Zuidwestkust een zekeren trap van beschaving hebben bereikt.

De Noeforeezen. Landbouw en handel. Aangezien wij meer bepaald onze aandacht wenschen te wijden aan de bewoners van het Westen der Geelvinksbaai, zal ook onze teekening hoofdzakelijk de bevolking dier streken betreffen. Ofschoon met een algemeenen naam Noeforeezen genoemd, moet men bij hen onderscheid maken tusschen de bergbewoners en de strandbewoners; dezen zijn minder ruw dan genen. Houden zich de strandbewoners op met handel en visscherij, de bergbewoners drijven eenigen landbouw. Evenwel heeft de landbouw, waaraan de strandbewoners ook wel eenigermate doen, niet veel kunstmatigs; willen zij «een tuin» aanleggen, dan worden de boomen geveld, het ruwe hout wordt verbrand, eene heining opgericht en het zaaien begonnen. Evenals in andere deelen van den Archipel geschiedt, wordt het zaad in met pootstokken aangebrachte gaten geworpen, zonder dat vooraf de grond bewerkt of omgespit is. Behalve een weinig rijst, die op droge gronden wordt geteeld, verbouwen zij gierst, boontjes, eene soort zoete aardappelen en verder eenige vruchtgewassen, als meloenen, komkommers, ananassen; ook een weinig tabak wordt hier en daar verbouwd. Wat de handel aangaat, hierin is nog al veel bedrijvigheid onder de Papoea's. Toch is het gewoonlijk ruilhandel; landbouwproducten wisselt men in tegen kralen, messen, hakmessen, lijnwaden, armbanden, enz. Met de handelaars, die van Ternate de kusten bezoeken, wordt eene soort groothandel gedreven in schildpad, tripang, parelmoer, vogelhuiden, harst, enz., welke artikelen zij gaarne inruilen tegen ijzeren staven, koralen van allerlei gedaante, schotels, zoowel van koper als van aardewerk. Op Nederlandsche rijksdaalders zijn zij zeer verzot, daar zij die gaarne smelten om er armbanden van te kunnen vervaardigen. Bijzonder zijn kruit, lood en geweren bij hen geliefd. Hoezeer onze Regeering den invoer van geweren verbood, weten de Ternataansche handelaars daaraan wel een mouw te passen, door ze, voor de leus aan de inlanders uit te leenen; dezen weten hunne goedgunstige vrienden op allerlei wijzen wel schadeloos te stellen.

Paradijsvogels. Tot de kostbare producten van Nieuw-Guinea behooren de paradijsvogels, die in hunne mannelijke exemplaren, gelijk bekend is, met een buitengewoon prachtigen vederdos prijken. «De mannetjes schijnen in den «paartijd zoo fraai bekleed te zijn. In dien tijd houden zij hunne danspartijen, «waarbij zich van twaalf tot twintig mannetjes in de meest bonte kleurenpracht «op een daartoe geschikten boom verzamelen. Zij lichten dan hunne vleugels «op, rekken de halzen uit en zetten hunne schitterende pluimen overeind, «terwijl zij die gedurig in golvende beweging houden. Van tijd tot tijd vliegen

«zij daarbij van den eenen tak naar den anderen over, terwijl de vleugels schier «loodrecht op den muur omhoog staan, de kop neergebogen en uitgestrekt «is en de lange pluimen opgeheven en uitgespreid zijn, zoodat zij twee prach-«tige gouden waaiers vormen, aan het ondereind rood gestreept, en aan het «boveneinde wegsmeltende in de bleekbruine tint der fijn verdeelde en zacht-«kens wuivende punten» 1).

Bezigheden. De visscherij wordt gewoonlijk met prauwen uitgeoefend. In verschillende afmetingen kan men deze prauwen, door de Papoea's met veel talent gebouwd, aantreffen. Gewoonlijk gebruiken zij daarvoor begrijpelijkerwijze boomstammen, die zij uithollen en daarna van vlerken voorzien. Dit zijn zware, aan de spits toeloopende houten, met dwarshouten aan de prauw bevestigd. Het doel dezer uitleggers is, den golfslag te breken, en het is opmerkelijk, hoe goed ze daaraan beantwoorden, zoodat de Papoea's er groote tochten mee kunnen afleggen. Aan den voorsteven is, vooral bij groote prauwen, eenig snijwerk aangebracht; terwijl zij door roeiers in beweging gebracht worden. Groote prauwen hebben meermalen een mat tot zeil, dat kan worden ingenomen.

Aan industrie doet de Papoea zeer weinig. Houtsnijden wordt weinig beoefend; smeden geschiedt op gansch primitieve wijze: de blaasbalg bestaat uit een paar bamboekokers, waarin op vernuftige wijze een paar zuigers op en neer gaan; een aanbeeld wordt, evenals een paar hamers, gaarne van een schip gekocht. Wie smid wil worden, moet zich aan eenige formaliteiten onderwerpen. Het insmeeren met olie en het uitspreken van een bezweringsformulier maakt hem onkwetsbaar tegen de vonken.

De vrouwen houden zich, behalve met het gereedmaken der spijzen, bezig met het vervaardigen van matten, doozen en zakken, die zij van de lange, smalle bladeren van den pandan vlechten. Door deze met een kleursel van plantenwortels te bereiden en beurtelings een rood, geel en zwart blad te nemen, doen zij bij dezen arbeid van hun aesthetischen zin blijken. In de Doreh-baai, waar geelachtige klei wordt aangetroffen, vervaardigt men potten, die in de zon moeten drogen. Ofschoon deze potten zeer bros zijn en ze niet geglazuurd worden, zijn het toch zeer gewilde ruilartikelen voor de bewoners van andere plaatsen.

De rooftochten der Papoea's. De bezigheden der Papoea's worden voortdurend afgewisseld door hunne vele oorlogen. Eigenlijk zou men kunnen zeggen, dat hun maatschappelijk leven één burgeroorlog is. Gewoonlijk ontstaan de zoo veelvuldig voorkomende twisten uit bloedwraak of uit veeten, die al jarenlang hebben bestaan. Waar slavernij en slavenhandel nog ongestoord kunnen bestaan, daar eindigen deze hongitochten of «raaks» bijna nooit; telkens valt er wraak te nemen over geroofde menschen, hetgeen weer nieuwe vijandelijkheden uitlokt. De Papoea's betoonen zich evenwel op zulke tochten alles behalve fier en moedig; de prauwen worden in kreek of moeras verborgen, en met overmacht overvallen zij weerloozen; de huizen worden in brand gestoken, de hoofden der overwonnenen meegenomen en met gejuich keert men weder, om door hunne dorpsgenooten als helden van den echten

1) J. L. van Hasselt. Gedenkboek van een 25-jarig zendelingsleven, bladz. 10. *Utrecht 1888.*

stempel feestelijk ontvangen te worden. Menigeen, die zich onderscheidde, en een kop door list buit maakte, wordt nu als mambrie (held) geëerd.

Wij kunnen ons voorstellen, hoe geweldig woest zulk een oorlogsman, gewapend en versierd, er uitziet. Daar staat hij, met den traditioneelen kroeskop en eenige casuarisveeren in zijn ragebol, ten overvloede met fijne roodachtige klei bestreken, die op de vooraf ingewreven olie blijft hangen. Elk dezer veeren is het bewijs, dat hij een kop heeft gesneld. In zijn haarbos prijkt een kam, waaraan voorts nog eenige lapjes, liefst rood van kleur, fladderen; in het doorboorde neusbeen steekt een opgerold boomblad, eene schacht van een vogelveder of misschien een slagtand van een wild varken. Het geheele lichaam is daarbij behangen met allerlei bladeren en boomtakjes; ook draagt hij enkele amuletten, aan een snoer geregen om den hals. Met eene enkele kan zich de Papoea niet tevreden stellen; hij heeft er wel vijf of 6 te dragen. Gewoonlijk zijn het slechts houtjes, waaraan de vorm van een aangezicht is te onderkennen, zoodra men ze uit het lapje, waarin ze gewikkeld zijn, mocht te voorschijn halen. Om de armen en beenen zijn ringen van zilver, koper of gevlochten riet aangebracht, terwijl een snoer van witte, blauwe of roode kralen om den hals niet ontbreekt. Voeg daarbij eene getatoeëerde huid, waarop symetrische figuren zijn geprikt, hetzij ter herinnering aan gestorven bloedverwanten, hetzij als souvenir aan voorwerpen, door geliefde dooden gebruikt 1), en zoo eenigszins kan men eene voorstelling verkrijgen van een Papoea in krijgsdos. Het zal bijna onnoodig zijn te zeggen, dat de kleeding, uitgenomen een schortje, gewoonlijk van geklopte boombast vervaardigd en om het middel bevestigd, ontbreekt. 't Is trouwens niet noodig, want de brave zou er maar last van hebben; te meer, daar hij zijne wapens nog mee te voeren heeft. Een boog van sterk hout, met een pees van boombastvezelen; tal van pijlen, waaraan punten van vischgraten of scherpe casuarisbeenderen zijn bevestigd; lansen, met weerhaken en scherpe ijzeren punten, en, indien het mogelijk is, een hakmes of klewang, — ziedaar het oorlogstuig van den Papoea.

Hoe vreemd moet het den Europeanen te moede zijn, die leven in de nabijheid van zulke woestelingen, en wier maatschappelijke verhoudingen zich bijna enkel om oorlogvoeren bewegen, wanneer zij het geblaas op de tritonschelp vernemen en door het woeste getier, dat bij den luidruchtigen Papoea nooit gemist wordt, tot de wetenschap komen, dat hier weer een overval op eene naburige negorij wordt beraamd! Zou men niet wenschen, dat de beschavende, veredelende invloed van het Evangelie bij deze natuurkinderen nog meer doorbrak en deze moordtochten niet meer konden voorkomen? Voorzeker! Waar de zendelingen meermalen het genoegen smaakten, door hun invloed een «raak» (rooftocht) te hebben tegengehouden, daar moet tevens getuigd, dat hun invloed zich nog niet veel verder uitstrekt dan tot hunne naaste omgeving.

Bezoek aan Doreh. Laat ons een en ander nader van de zendelingen en hun arbeid vernemen. Met een der booten van de «Kon. Ned. Paket», die vier maal 's jaars enkele plaatsen bezoekt, stoomen wij, niet ver van de plaats, waar onze koers van Oostwaarts Zuidwaarts wordt, de Dorehbaai binnen.

«Men wordt verrast door het schoone «landschap. Rechts de vlakke kust van het «vasteland, bedekt met hoog geboomte en «struikgewas tot den oever der zee, waar «niet zelden het loof van een overhangenden «boom zich weerspiegelt in 't heldere nat. «Lianen slingeren zich tusschen het ge«boomte en vormen door hunne talrijk«heid en het zich in elkander strengelen «van hunne bladeren een netwerk van «levend groen. Links rust het oog op het «hooge eiland Manaswarie (= «de «vogels hebben het lief»), gewoonlijk naar «de grootste negorij Mansinam ge-

1) Tijdsch. Bat. Gen., deel XXXI, bl. 592.

«noemd. Tusschen dit eiland en de kust «ligt als een bouquet van levend groen «het kleine, lage eilandje Meos Mappi, «een vlak koraalrif, waarop zich een welige «plantengroei ontwikkelt. Het gebergte in «het verschiet is het Arfak-gebergte, waar- «van een top, de Arfak, op 9000 voet «geschat, met zijn vrij regelmatigen kruin «boven de omgeving uitsteekt» 1).

Wij stappen af aan de aanlegplaats der boot, de negorij Doreh, de standplaats van een zendeling.

Woningen. De bouwtrant der woningen is te vreemdsoortig, om niet dadelijk onze aandacht te trekken. De huizen staan op palen en zijn zelfs geheel in het water opgetrokken. Aan de landzijde bevindt zich eene brug, waarmee men den vasten wal kan bereiken. De woningen zijn tamelijk lang; geen wonder, want in elk harer huisvesten ongeveer 20 à 30 gezinnen, die te zamen één geheel geslacht uitmaken. Van eenvoudig materiaal opgetrokken, hebben zij alle een min of meer schilpadvormig dak; in 't midden bolvormig, loopt dit af naar beide zijden. De vloer bestaat uit takken of jonge boomstammen, van het overtollig uitspruitsel ontdaan, doch naar den aard der samenstelling vol reten, zoodat het water, dat heel gezellig zichtbaar is, het overtollige uit de huizen gereedelijk ontvangt.

Aan den voor- en achterkant is eene galerij. Op de achtergalerij houden de vrouwen meestal verblijf of verrichten zij hare bezigheden, hetzij deze bestaan uit matten vlechten of potten fatsoeneeren. De voorgalerij is meer voor de mannen bestemd, die hier, óf zich met visschen ophouden, óf ook wel andere afleiding zoeken. Een breede gang in 't midden der woningen verdeelt die in twee rijen kamers, die door matten gescheiden zijn, waardoor de slaapkamers der respectieve familieleden ontstaan. Het huisraad is bijzonder gering, en bestaat uit een matje, om er het lichaam bij den slaap op uit te strekken; een koffertje van boombladeren, tot berging van sarongs, armbanden, enz., voorts, behalve wellicht hier en daar eenige wapenen of vischtuig, enkele schotels, borden, kommen van aardewerk en dergelijke zaken. Wat onze aandacht zeker trekt, zijn de zg. slaapbankjes en de beeldjes (korwaar's). De slaapbankjes zijn staande plankjes, aan beide zijden met snijwerk versierd, soms een borstbeeld voorstellende, en met een hol uitgesneden bovenrand. Bij het slapen vervullen deze plankjes, waarop in het uitgeholde deel de nek wordt gelegd, en die op een plat voetstuk vrij stevig staan, den dienst van onze kussens. Over de korwaars spreken wij beneden.

De negorij Doreh bestaat uit ongeveer een dertigtal huizen, die te zamen het vijftal kampongs: Manakwari, Rodi, Rasambori, Kwawé en Ambobridai vormen, in elk waarvan een inlandsch Hoofd woont. Die van Ambodridai is de voornaamste; hij draagt den titel van Korano (Radja).

De zendingspost Doreh. Wij zoeken den zendeling op, die zijne woonplaats dicht bij de kampong Kwawé gevestigd heeft. Het is natuurlijk, dat zijne woning niet naar Papoesch model is opgetrokken en op den vasten grond staat. Reeds sedert 1855, toen de eerste zendelingen hier voet aan wal zetten, is Doreh een

1) v. Hasselt.

2) Een der schrijvers over N.-Guinea maakt de opmerking, dat prof. Ebers in zijn: «Warda» bij het ameublement eener Egyptische kamer ook van een dito slaap*bankje spreekt.*

zendingspost geweest. Bekend is het, dat Ds. O. G. Heldring ook den eersten stoot tot eene Zending op N.-Guinea heeft gegeven. De Gossnersche kweekelingen Ottow en Geissler zouden zich als zendeling-werklieden vestigen, en kozen als plaatsen voor hunne vestiging Doreh en het eiland Mansinam.

Men zocht door handel eenige aanraking met de bevolking te verkrijgen. Geissler, eenigen tijd na zijne aankomst door hevige koortsen aangetast, moest een paar maanden naar Ternate terug en kon pas na zijn herstel met het bouwen van eene woning op Mansinam beginnen. De vlakke stranden van N.-Guinea veroorzaken door hare schadelijke uitwasemingen zeer gemakkelijk koortsen; vandaar, dat ook Mansinam, hooger gelegen, werd gekozen, hoezeer door het gelijktijdig vestigen van twee stations de krachten wel verbrokkeld werden. Doch! we willen geen critiek op de handelingen dezer eerste evangelieboden oefenen; eer moeten wij hen bewonderen, daar zij, ondanks vele bezwaren, in 't geloof hebben volgehouden en naar hun beste weten zijn voortgegaan. Voorwaar! de critiek is gemakkelijk, maar, waar financieële steun zeer onvolledig werd geschonken, waar koortsen elken krachtigen arbeid tegenhielden, waar eene onbekende taal moest worden aangeleerd om te verkeeren met inlanders, van wie Renan ergens zeide, «dat ze geen ziel hebben,» — daar zwijgt men liever en verwondert men er zich eer over, dat spoedig eenig vertrouwen in de pandita's geboren werd, en zij kinderen op de school kregen, ja, dat zelfs door hun invloed een en andermaal van een rooftocht («raak») werd afgezien.

De Regeering toonde door eene toelage, dat zij de vestiging dezer zendelingen op prijs stelde, vooral toen het bleek, dat door hun optreden bij gelegenheid van een schipbreuk van de Hamburgsche bark «de Posa», een 3-tal der opvarenden, reeds door de Wandammers gevangen genomen, werden losgelaten 1). De eerste twee zendelingen kregen in begin 1862 hulp van zendeling Jaesrich, en in hetzelfde jaar werden een drietal zendelingen, door de **Utrechtsche Zendingsvereeniging** afgevaardigd. Na hare oprichting in 1859, had deze Vereeniging dit arbeidsveld had uitgekozen, en openbaarde bij haar optreden reeds den toeleg om hier met inspanning van alle krachten te arbeiden. Van het eerste, namens deze Vereeniging uitgezonden drietal, de broeders J. L. v. Hasselt, T. F. Klaassen en W. Otterspoor, is de eerstgenoemde nog aldaar werkzaam. Het kan in onze bedoeling niet liggen den arbeid der broeders, die bijna geregeld elkaar opvolgden, na te gaan. Laat ons volstaan met hunne namen te vermelden. Zij zijn: Ottow, Geissler, Jaesrich, van Hasselt, Klaassen, Otterspoor, Mosche, R. en C. Beijer, Rinnooij, Woelders, Meeuwig, Niks, Bink, Jens, van Splunder en van Balen, spoedig nog te vermeerderen met een tweetal. Velen hunner zijn reeds gevallen, anderen hebben, óók om het koortsachtige klimaat, een anderen werkkring moeten zoeken.

Al pratende, zijn wij bij het huis van den zendeling in de kampong Kwawé in de onmiddellijke nabijheid der gouvernements-kolenloods aangekomen. Natuurlijk, dat na de eerste begroeting ons gesprek over den zendingsarbeid

1) Haga, Nederlandsch Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden, II, bl. 108.

loopt. Onze broeder is vol goede hope, hoezeer hij moet erkennen, dat Nieuw-Guinea een buitengewoon moeilijke akker is. Het klimaat, reeds door ons besproken, is een groot struikelblok. Zijn het geen koortsen, die de werkzaamheid bemoeilijken, dan is het de gevreesde bobento, eene huidziekte, of dyssenterie, die alle krachten sloopt, waartegen de zendelingen te kampen hebben. Om die reden heeft men den post Mansinam, waar het gezonder is, behouden. Wij stellen den zendeling voor, gemeenschappelijk een uitstapje daarheen te maken.

De Handelsvereeniging. In 't voorbijgaan bezoeken wij den agent der Kon. Ned. Paketmaatschappij, die tevens als uitvoerend directeur eener door zendingsvrienden gesteunde, Handelsvereeniging, zoowel de zendelingen als de inlanders van dienst zal trachten te wezen. De handelsvereeniging staat buiten de Zendingsvereeniging, die evenwel bij de samenstelling der statuten, waarnaar zij handeldrijven zal, haren invloed heeft doen gelden. Ofschoon nog van zeer jongen datum, waardoor van resultaten nog niet te spreken valt, wordt van deze methode, om met de inlanders langs anderen weg in aanraking te komen, veel goeds verwacht.

De Roem Sram. Wat tevens onze aandacht vraagt, is de zoog. Roem Sram (= Islamsch huis), waarvan de zendeling ons eenigen »uitleg geeft. In bijna elk dorp aan het strand vindt men zulk eene woning, die door haar dak, dat veel overeenkomst heeft met een minnaret, aan een Mohammedaanschen missigit zou doen denken. Denkelijk heeft het daaraan zijn naam ook wel te danken. Het is dan ook een soort heilig gebouw, waarin de Papoea's beelden (mon's) bewaren, waarmede in onaesthetische, om niet te zeggen onkiesche vormen, hunne voorouders worden voorgesteld. Onder de bescherming dezer beelden acht men zich veilig. Mocht soms een dergelijk huis instorten, dan zal men, onder het inachtnemen van allerlei plechtigheden, waarbij dolzinnige feestelijkheden niet uitblijven, eene nieuwe woning oprichten. Juist die feesten, zoo menigvuldig bij de Papoea's, zoo verzekert ons onze zendezendeling, maken het bijna onmogelijk, dat het uitgestrooide zaad ontkiemt. Immers voor elke nietsbeduidende kleinigheid wordt een feest aangelegd. Wordt een meisje bij de volwassen vrouwen, of een jongeling bij de mannen ingedeeld, dan zal men een feest aanleggen; moet het kind een naam hebben, ook dan; is eene kraamvrouw hersteld, evenzeer, als wanneer men van eene «raak» terugkeert. Bij het maken van een «korwaar» zelfs, moet «gefeest» worden, en, voorwaar! de luidruchtige Papoea weet het feest wel zoo in te richten, dat men bijzonder sterk van hoofd moet zijn, om het gejoel, gedans en gezang te kunnen verdragen. Dat de sagoweer dan eene groote rol speelt, behoeft nauwelijks gezegd.

De slavenkolonie Farsirido. Terwijl wij de prauw zijn ingestapt, die ons langs het onbewoonde Meos Mappi naar Mansinam zal voeren, deelt ons de zendeling de ondervindingen mede, die hij onlangs opdeed op de slavenkolonie Farsirido.

Genoemde kolonie ligt een uur roeiens van het zendingserf en heeft haar ontstaan te *danken aan den* voor tuinbouw geschikten *grond aldaar, tengevolge* waarvan enkele Dorehneezen en Mansinammers hunne slaven daarheen zenden om tuinen te maken. Meestal zijn deze van Amberbaken buit gemaakt; hoezeer in naam slaven, genieten zij

eenezeer groote mate van vrijheid, daar zij zelfs een deel der opbrengst van de tuinen voor zich mogen nemen. Op ongezochte wijze maakte hij met deze slavenkolonie kennis; hij gaat thans elken Zondag daar geregeld heen en treft dan meestal een 20 tot 30 toehoorders bij zijne prediking 1).

Terwijl wij bij stil weder dit aangename roeitochtje volbrengen, deelt onze gids ons een en ander van een korwaar mee.

Korwaar's. «Een korwaar,» zoo begint hij, «is een houten beeldje, «tamelijk onbehagelijk van vorm en afmetingen, met onevenredige lichaams-«deelen en een hol hoofd, dat dient om er een schedel in te leggen; hoezeer niet van «zulk onkiesch model als de «mon» in de Roem Srams, is het beeld toch alles «behalve aesthetisch gevormd. Men zou de korwaars huisgoden kunnen «noemen; want elk huisgezin heeft er eenige (bladz. 327). Is er een nieuwe «korwaar vervaardigd, dan wordt deze met veel ceremoniën opgesteld en dan «als huisgenoot behandeld. Men zal geene onderneming op touw zetten, of de «korwaar wordt eerst geraadpleegd. Loopt de onderneming goed af, dan «wordt hij boos aangezien. Vraagt men, hoe de Papoea zich inbeeldt, van een houten «beeldje een antwoord te verkrijgen, dan staat men voor een raadsel. Hij «vraagt den korwaar, wat hij weten wil, en, zoodra eene zenuwachtige «aandoening bespeurd wordt, heeft de korwaar gesproken. Blijft die rilling «of zoo iets uit, dan herhaalt men de manoeuvre. Het is duidelijk, dat hier ook «weer bewezen kan worden uit het verkregen antwoord, dat men gemakkelijk «gelooven kan, wat men hoopt.»

Te Mansinam. Wij zijn inmiddels ter plaatse aangekomen; de kampong Mansinam is de grootste van het eiland, dat zich tamelijk hoog boven het omringende watervlak verheft. De zendelingswoning ligt een eind weg van het strand op eene hoogte. Naar den wal toe staan enkele bamboe-woningen van Christenen, te midden waarvan het kerkje des zendelings staat, dat, na de eerste begroeting op het erf, ons dra binnen zijne wanden heeft ontvangen 2).

Wijze van arbeiden. Bij dezen nestor der zendelingen, v. Hasselt, vinden wij overvloedig gelegenheid om een en ander van de vruchten der Zendingswerkzaamheid te vernemen. De voegzame kleeding der inboorlingen wijst ons reeds dadelijk op zijn goeden invloed, en, komt de zendeling aan 't woord, dan raakt hij niet uitgesproken over de hartelijkheid, die hij van zijn volkje ondervindt. Hij zal ons verhalen van Elli, van Candacé, van Timotheüs, van Phoebe van Paulina, van Jonathan, van Filippus en van die tal van vrijgekochte slavenkinderen, door hem in zijne woning opgenomen en verpleegd. Onze zendeling vertelt ons, waarom hij en zijne medebroeders slavenkinderen vrij koopen. Deze worden aldus aan hunne heidensche omgeving onttrokken, krijgen onderwijs in allerlei nuttige zaken, en sluiten zich, groot geworden, veelal bij de nog steeds kleine gemeente aan. Dat de Papoea's speculeeren op de liefderijke zorg en barmhartigheid der zendelingen, in zooverre zij gaarne kinderen, die een gebrek hebben, van de hand doen, is helaas waar, en verklaarbaar tevens. Toch laten de zendelingen daarom,

1) Berichten Utr. Vereeniging, 1892, bl. 51.
2) In de Utr. Berichten, jaarg. 1887 komt een platte grond voor, het Christendorp Bethel voorstellende.

zoo zij slechts middelen hebben, (een slavenkind kost ongeveer f 50.—) hun gedragslijn niet los Voorts, over schoolonderwijs sprekende, moet de zendeling hiervan minder gunstig getuigen. De kampongkinderen komen gewoonlijk slecht ter school en verlaten haar reeds vroeg. Heeft men enkele Christengezinnen bijeen, waarvan de kinderen, evenals de aangenomene, getrouw komen, dan is hiervan meer vrucht te hopen. Bij dit onderwijs wordt gebruik gemaakt van lees- en leerboeken, door de zendelingen geschreven. Deze boekjes, benevens nog tal van andere werken, natuurlijk meest vertalingen, voor de kennis der Noeforeesche (Mafoorsche) taal, bijna de eenige, waarover men beschikken kan, worden door de geleerden op hoogen prijs gesteld 1). Het Catechetisch onderwijs strekt zich slechts uit over het hoogst noodige en onontbeerlijkste. Elken dag wordt er in het kerkje eene korte godsdienstoefening gehouden. Des Zondags vindt er op voor- en namiddag een eenvoudige dienst plaats; dat de bevatting der hoorders geen diepzinnige preek toelaat, zal duidelijk zijn en deze is ook niet noodig. Welken indruk de eenvoudige prediking op de bemanning van het stoomschip «de Ruyter» der Kon. Ned. Marine maakte, laat het Handelsblad van 6 Oct. 1889 lezen 2). Voorts trachten de zendelingen de menschen te winnen door genees- en heelkundigen dienst te verleenen. Evenwel is de afkeer tegen medicamenten vrij groot, en moet diensvolgens een vrij groote tegenzin overwonnen worden, voor men zich aan de zendelingen toevertrouwt. Nu het evenwel meermalen bleek, «dat onze pogingen tot genezing gezegend werden,» zoo neemt nu onze Nestor het woord, «wordt het vertrouwen grooter. Men stelle zich evenwel niet voor, «dankbare patiënten in de Papoea's te vinden; het woord dankbaarheid ont«breekt zelfs in hunne taal. Zendeling Woelders verhaalde mij eens het «volgende: Hij had eens een jongen verbonden, die zich onder het spelen met «een hakmes het been in tweeën gespleten had. Na een 14 tal dagen was de «wond zoo ver genezen, dat de jongen op zijn been weer staan kon. Toen de «zendeling het verband wegnam, riep de vader uit: «Ik zal je twee paradijs««vogels bezorgen, omdat je mijn jongen zoo goed genezen hebt». Als de man «woord houdt,» voegde Woelders er aan toe, «dan zal dit het eerste zichtbaar be««wijs van dankbaarheid zijn, dat ik in de 22 jaren van mijn verblijf alhier van een ««Papoea heb mogen ondervinden.» Nu! hij hield woord en daarom is het geval «te merkwaardig om vergeten te worden. De meesten, als zij genezen zijn, gaan «zonder bedanken heen, en houden nog om eten, tabak of gambier aan, «voor zij vertrekken!»

Wij kunnen ons niet weerhouden, hierbij op te merken, dat er een warm hart noodig is, om met zoo weinig aanmoedigingen voort te gaan, gelijk onze zendelingen doen. Alles wordt door hen aangegrepen om vertrouwen te wekken. Zoo hield onze gastheer bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan der Utrechtsche Vereeniging, 29 April 1884, een feest met zijne christenen. Zij aten dien dag bij hem en 's avonds was er een getal van 70 gasten aanwezig. Wat moeten wij bij onze feestmalen niet gevoelen, als we eens eene verge-

---

1) Eene opgave dezer werken vindt men op bl. 63 van het boven aangehaalde *werk van* J. L. van Hasselt.
2) Zie ook: Utr. Berichten, 1889; bladz. 110, en vooral bladz. 181.

lijking maken! Laat ons er eens aan denken, als wij met vrienden en familie aan één disch, onder gezelligen kout, bij het genot van velerlei goede gaven samenzitten, hoezeer ons feestmaal verschilt met dat van een zendeling, die met zijne uit de heidenen toegebrachte Christenen feestviert. Wij behoeven nog niet aan het verschil in spijs en drank te denken; laat ons enkel maar den inhoud der gesprekken, die met deze Papoea's te voeren vallen, eens naast de onze stellen! Voorwaar! zoo de zekerheid een goed werk te verrichten, hier niet aanvulde, wat aan het uiterlijke ontbreekt, dan was het onmogelijk, daarbij genot te smaken.

Dit kort bezoek heeft ons, hoezeer nog slechts van een morgenrood sprake kan zijn, toch versterkt in het geloof, dat eenmaal ook op Papoea de volle dag zal aanlichten. Wij lasschen hier, ten bewijze dat ooggetuigen dit gevoelen deelen, een paar woorden in uit het rapport eener reis naar N.-Guinea, in het jaar 1884 door Z. M. stoomschip «Tromp» gemaakt. «Er begint hier te «Mansinam, in vergelijking met het overig N.-Guinea, een toestand van eenige «beschaving geboren te worden. In den omtrek der zendelingswoning ziet men «een aantal huizen, met behoorlijk ompaggerde tuintjes, waarin allerlei groenten «geteeld worden. Die huizen worden meerendeels bewoond door vrijgekochte «slavenkinderen, die het Christendom aannemen; en, volwassen zijnde, zich «eene vrouw kiezen en in de nabijheid van hunne weldoeners blijven wonen. «Het is alleraardigst de gehechtheid dier menschen aan den heer en mevr. «van Hasselt te zien, en de vriendelijke wijze, waarop deze met hen omgaan «en zonder harde woorden veel van hen gedaan krijgen» 1).

Met onzen gastheer, die ons begeleiden zal, willen wij nu de volgende posten bezoeken.

Andaï. Het eerst komt Andaï aan de beurt, twee uren roeiens van Mansinam gelegen.

Wij roeien vlak langs de kust; na een paar kleine eilandjes te zijn gepasseerd, hebben wij dra de monding der rivier van Andaï bereikt. «Aan hare monding een «50 ellen breed en daarbij zeer ondiep, «is deze bovendien versperd door eene «daarvoor liggende modderbank, waarop «bij N.-O. en O. winden zware branding «staat». Zoover mogelijk, misschien een 500 ellen, roeien wij de rivier op en, als wij genoodzaakt zijn, door het ondiepe water, de prauw te verlaten, dan kiezen wij een 6 à 7 meter breeden weg, door den zendeling gebaand. Deze weg, die door middelmatig hoog geboomte heenslingert, brengt ons eindelijk bij het zendingshuis, op ± 1 uur afstands van het strand gelegen.

De woning is gelegen aan den linkeroever der rivier op een omstreeks tachtig voet hoogen heuvel, vanwaar men een schilderachtig uitzicht op de omliggende streek geniet. Achter ons, landwaarts ziende, vertoonen zich de voorbergen van den trotschen Arfak, die, gelijk thans ook, gedeeltelijk in wolken gehuld is. De rivier, pas uit het bosch getreden, slingert zich aan den voet van den heuvel als een zilveren lint en verdwijnt weder onder het donkere bladerengewelf van het woud 2).

Op het oogenblik, dat wij dit schrijven, zouden we het zendingshuis ledig vinden; de zendeling Woelders, die hier meer dan 25 jaren arbeidde onder zijne Arfakkers 3), en door hen waarlijk geliefd was, is zeer onlangs over-

1) Dr. D. W. Horst in: Tijdschr. Bat. Gen., deel XXXII, bl. 223.
2) v. Rosenberg, Reistochten naar de Geelvinksbaai, bl. 78.
3) De bergbewoners heeten in de wandeling gewoonlijk Arfakkers; de strandbewoners Andaïers.

leden. Al zal spoedig dit station wel weer bezet zijn, wij betreuren het zeer, dezen wakkeren pionier hier niet meer te vinden. Hoe gaarne hadden wij hem eens gehoord over de school, door zijne vrouw met behulp van een Sangireees bestuurd, hoe gaarne hadden wij hem eens niet over de Johanna's zendingspers, die reeds zooveel diensten heeft verricht, ondervraagd! Hoe zou hij ons veel hebben kunnen vertellen van de zoo woeste en bijna ontembare Hattammers, de mannen uit het binnenland, die met de Andaïers zoo dikwijls overhoop liggen, en die hij zoo moeielijk tot vrede en kalmte kon brengen! In zekeren zin is de Arfakker een andere type dan de Noefoor; zoowel in uiterlijk, als in zeden en gewoonten verschillen zij nog al van elkaar. De Korwaar en Roem Sram zijn den Arfakkers onbekend; toch is het geloof aan booze geesten bij hen meer ontwikkeld dan bij de strandbewoners. Mogen zij minder feesten vieren dan de Noefooreezen, het koppensnellen is bij hen in hooge eere, en de woeste feesten, dientengevolge gevierd, blijven voor den zendeling eene groote hinderpaal. Wij hopen, dat de opvolger van den door vele zendingsvrienden betreurden broeder, zijne voetstappen met eere zal drukken. Bij de herinnering aan den ontslapen zendeling, doet het goed in het verslag van de reis der «Soerabaja» in 1875 1) omtrent zijn arbeid het volgende te lezen:

«Het bezoek, door gecommitteerden aan «den zendeling Woelders gebracht, werpt «zulk een eigenaardig licht over de voor«treffelijke wijze, waarop de edele mevrouw «Woelders, eene Nederlandsche mevrouw «Livingstone, de zendingszaak opvat. «In huis gekomen, vonden wij haar bezig «onderwijs te geven aan 28 kinderen van «8 tot 18 jaren. Nauwelijks waren wij in «de school, of er werd te onzer eere een «gezang aangeheven. Het onderwijs bestaat «in lezen, schrijven, rekenen en zingen. «Blijkbaar werd het niet machinaal ge«geven, daar het alleszins de kenteekenen «droeg, dat men de kinderen leerde den«ken. Het onderricht in de muziek werd «zeer aanschouwelijk gegeven; de voor«stelling van den notenbalk geschiedde op «de vingers, stellende de pink de onderste «en zoo langs de vingers voortgaande, de «duim de bovenste lijn voor. De meisjes «krijgen ook onderricht in het naaien. «Toen wij de school zouden verlaten, hieven «de kinderen een driestemmig gezang aan, «begeleid door een harmonium, door den «heer Woelders bespeeld. De heer en «mevr. Woelders hebben zich het ver«trouwen weten te verwerven zoowel van «de strand- als de bergbewoners en de «bevolking raadpleegt den zendeling dik«wijls in bestuurszaken».

Naar Windessi. Wij zijn inmiddels den weg weder teruggewandeld en maken ons thans gereed, al voortroeiende langs de kust, den 4den zendingspost, Windessi, te bereiken. Aan het strand passeeren wij de kampong Masiema en Manzeiman; verder zuidelijk de kampong Moon, in het landschap Wariap gelegen, vroeger ook een station.

Terwijl wij tusschen het eiland Amberpoon en de kust doorroeien en den inham de «Vuile Bocht» bereiken, maken wij de opmerking, dat deze baai, in tegenstelling tot haar naam, werkelijk schoon heeten moet. «Rechts «en links schoone, groene bergen, die «soms den vorm van een koepeldak «hebben; daarboven een heldere hemel, «en, naar beneden ziende, op den bodem «van het klare water, prachtige koraalge«wassen, waartusschen men de visschen «kan zien zwemmen». Aan onze linkerzijde zien wij in de verte de kustlijn van het eiland Meoswaar (= watereiland). Dit eiland was vroeger ook een zendingspost.

1) Tijdschr. Aardr. Gen., deel II.

doch sedert 1873 als zoodanig opgegeven. Nog bevinden zich op dit eiland eenige koeien, door den eerst gevestigden zendeling Mosche daar aangevoerd, ten einde de zendelingen van rundvleesch, zoo schaars te verkrijgen in de Geelvinksbaai, te kunnen voorzien. Ook wordt nu en dan, bij groote behoefte, wel eens jacht gemaakt op de dieren, die tamelijk verwilderd daar rondloopen, volgens de Meoswaren ten getale van 60. 1) Terwijl onze roeiers zich beijveren, bijtijds Windessi te bereiken, begint onze Nestor van Mansinam eenige mededeelingen over den godsdienst der Papoea's uit de Geelvinksbaai, die wij met belangstelling volgen.

Godsdienst der Papoea's. De Papoea's, zoo deelt hij ons mede, dienen geen goden, maar geesten. Wij vonden bij onze komst alhier het begrip van een Hooger Wezen, 't is waar, (de Papoea's noemden het Manseran Nanggi (= Heer des hemels), doch het begrip, dat zij zich van dit hoogere wezen vormden, was zoo nevelachtig, en werd zoozeer verdrongen door de vereering der geesten van afgestorvenen, dat het in hunne vereering geheel op den achtergrond kwam. Men zou veilig kunnen zeggen, dat bij de Papoea's de cultus der voorouders het geheele gemoedsleven beheerscht, gelijk de aanbidding der korwaars, die zulk eene groote rol spelen in al hunne handelingen voldoende bewijst. Zij stellen zich nl. voor, dat de schimmen hunner dooden niet dadelijk naar de plaats der gelukzaligheid gaan, maar dat een onderdeel van elk blijft ronddwalen en als booze en goede geesten overal blijft zweven. Zij verdeelen de geesten in boschgeesten (manoïn's) en watergeesten (faaknik's). Ziekte, dood, ongeluk, alles wordt aan de werking van booze geesten toegeschreven, die, hetzij op het land, op bergtop of boomen, hetzij op rots of klip hun verblijf houden. Een geestenbezweerder (konoor) stond dan ook en staat begrijpelijkerwijze nog bij hen in hooge achting. Komt iemand te sterven, dan gaat de geest van den doode ten deele naar den hemel der Papoea's. Daar heerscht geen strijd om het bestaan, aardsche genietingen worden daar gesmaakt, en, al zijn er enkele formaliteiten met den deurwachter te vervullen, de geest wordt binnengelaten. Alleen de schaduw («nien») van den geest blijft op de aarde in de nabijheid der woning rondzwerven, tot men een «korwaar» (zie bl. 323) heeft vervaardigd, waar zij haar intrek neemt. Na twee of drie dagen beweend te zijn, wordt de overledene begraven. Het lijk wordt in eene mat gewikkeld; eene baar van bamboe wordt genomen en in een prauw gezet, die met het achterste eind naar voren gekeerd, den doode naar de grafplaats moet vervoeren. Daar aangekomen, wordt met behulp van bijl, hakmes, klapperdoppen, koevoet en spade, een graf gegraven. De doode wordt evenwel niet daarin gezet, voor men aan de wanden van het graf eerst geluisterd heeft naar geluiden, die door geesten veroorzaakt worden. Hoort men het geluid van een triton-schelp, dan beduidt dit, dat er eene slavenjacht op til is.

Zoo onderzoekt men ook, welke geest den overledene heeft gedood, en, wonderlijk genoeg, de doode geeft daarop antwoord. Eindelijk wordt het lijk in het graf gelegd, en de baar er bovenop geplaatst; driehoekige vlaggetjes worden er opgestoken en een wacht er nevens gesteld. Op enkele plaatsen geeft men het lijk in het graf eene zittende houding met opgetrokken knieën: de mensch keere in dezelfde houding, als hij in de wereld kwam, naar den moederschoot der aarde terug. Deze formaliteiten gelden alleen vrije mannen;

1) Berichten Utr. *Zendingsv.* 1885, bl. 191.

slaven begraaft men zoo, zonder meer; kinderen worden in eene kist van boombladeren gelegd, die daarna in een boom wordt opgesteld. Nadat men zich gebaad heeft, is de rouwtijd over den doode afgeloopen, en, als er gelden genoeg aanwezig zijn, wordt naderhand een doodenfeest gevierd, waar het onder zang, spel en dans tamelijk luidruchtig toegaat. De beenderen worden dan weer opgegraven en in een knekelhuisje bewaard 1). Geeft onze zegsman met deze mededeelingen duidelijk te verstaan, dat de Papoea in zijne vereering van geesten groot heil vindt, niet minder waarde hecht hij aan zijne amuletten, die hij, gelijk wij reeds vroeger zagen, om den hals draagt, meestal in lapjes gewikkeld, en die hem nooit verlaten. Ook treft men overblijfselen van natuurvergoding bij hen aan. Op sommige tijden, bijv. als er eene verre zeereis wordt ondernomen, wordt de maan met gejuich begroet en soms door offers aangebeden. Zoo ook ontbreekt bij hen niet het geloof aan heksen, en wee den vrouwen, (want gewoonlijk vertoeven de heksen bij haar) die van hekserij verdacht worden.

Toch is er voor den Papoea, zegt onze Nestor, zooveel raadselachtigs en nevelachtigs in het wezen en bedrijf der geesten, dat het ons meermalen overkomt met een: «wij weten 't niet!» te worden weggezonden, indien wij eene opheldering verlangen.

Te Windessi. Inmiddels hebben wij Windessi bereikt. De negorij is gebouwd in eene halvemaan-vormige baai, naar het Noord-Oosten openliggende en afgesloten door een dertiental eilandjes van verschillende grootte, hoogte en vorm.

Onze illustratie laat aan hare linkerzijde een drietal ervan zien, die wij ons voorstellen, zoo juist omgeroeid te zijn. Het landschap vertoont een met dicht bosch begroeid gebergte met uitloopers, die naar zee afdalen. Daartusschen stroomen ettelijke beekjes, die aan de zee een moeras vormen, waarin de rizophoren welig tieren. Geheel in de verte vertoont onze afbeelding de flauwe kustlijn van het eiland Rhoon, dat van Windessi uit in 6 uur roeiens (bij gunstigen wind in 4 uur zeilens) te bereiken is. Waar wij nu met onze prauw het strand bereiken kunnen, en niet, gelijk de schepen op onze afbeelding zoover uit de kust behoeven te blijven, komen wij dra langs de in het water liggende huizen der negorij. Men ziet het, de schilpadvorm is overal kenmerkend: aan de landzijde der huizen kan men, mits scherp ziende, eenige kleine prauwtjes der inlanders waarnemen; achter de huizen liggen een paar met vlaggen versierde prauwen, die voor eene expeditie gediend hebben.

Tevens wordt men een paar woningen met platte daken gewaar, bestemd tot slaapplaatsen van jongelingen, die dus afgezonderd wonen.

Bij laag water is het terrein der negorij eene zwarte modderpoel, waar men tot de enkels zou inzakken. Daar wij bij hoog water de baai zijn binnen gekomen, bestaat voor ons het bezwaar van den modder niet, en stappen wij dan ook zonder ongeval uit, om dra den bergrug van ± 200 voet te beklimmen, op welks helling ongeveer halverwege, op een klein plateau, voor het doel geëffend, de woning van den zendeling is gebouwd, die wij dra binnen treden.

Het zal geen betoog behoeven, dat de zendeling ons reeds aan het strand heeft opgewacht en blijde was, ons te zien. Zijne woning, opgetrokken met

1) Deze gang van zaken bij sterfgeval komt vooral op het eiland Rhoon voor. Wij ontleenden dit aan een opstel van zendeling van Balen, voorkomende in: Tijdschr. Bat. Gen., deel XXXI, bl. 556.

De baai van Windessi.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer F. J. F. van Hasselt.

behulp zijner Papoesche jongens, van Rhoon medegebracht, voldoet slechts aan de eerste behoeften, doch dit hindert ons niet, want de hartelijkheid en gulheid, waarmee de zendeling en zijne vrouw ons ontvangen, doen ons het gemis van «comfort» niet gevoelen. Terwijl wij ten zijnent uitrusten, en van het heerlijke zeegezicht voor ons genieten, loopt spoedig het gesprek over allerlei zaken. Van vele vruchten kan hij nog niet spreken; immers eerst sedert het einde van 1889 is hij hier gevestigd. De school, waarin de echtgenoot van den zendeling met veel ijver werkzaam is, begint bij de bevolking geliefd te worden. Geen wonder ook! waar de «witte njonja» (des zendelings vrouw) zich zoo gansch en al met der kinderen spel bemoeit en hen leidt, gelijk wij nog onlangs in de «Berichten» (1892, bl. 179) lezen konden, daar verbaast het ons niet, dat de bevolking den nieuw aangekomen pandita met zijne vrouw, naar wier komst ze zoo lang met begeerte hebben uitgezien, een goed hart toedraagt. Doch! er ligt nog een groote afstand tusschen begeerte naar een zendeling en eene toetreding tot het Evangelie, hetgeen, onze Nestor kan het getuigen, voor de Papoea's in de allereerste plaats medebrengt het opgeven van tal van heidensche gebruiken, het nalaten van rooftochten, die nog zoo veelvuldig voorkomen, dat men zelfs op zendingsposten niet veilig is 1). «Ja!» zegt onze spreker, «het «ware te wenschen, dat de Resident van Ternate ons niet meer verbood, «ons, wanneer het te erg loopt, in de huiselijke aangelegenheden der Papoea's «te mengen, of hen met de komst van een stoomschip te dreigen. Sinds de «Biakkers (bewoners van het eiland Biak, een der Schouten-eilanden), on«gestraft kapitein Holland vermoord hebben, toonden de Papoea's toch logica «genoeg met hunne gevolgtrekking, dat zij nu gerust de koppen, die zij hebben «moeten, kunnen halen. Vóór de uitvaardiging van dit verbod 2), en de Regeering «kan weten, of wij daarom te laken waren, was het niet alleen op de Zendings«posten veilig, maar strekte onze invloed zich ook vrij ver in de omgeving «uit. Dat is thans niet meer te verwachten. De Regeering, zoo komt het mij «voor, moest wat krachtiger optreden tegen den oproerigen geest der Papoea's, «en, durft zij ons dan niet meer vrijheid laten, of, kan zij nog geen ambtenaren «hier plaatsen voor de vestiging van een geregeld bestuur, laat zij zich «dan minstens een paar maal per jaar met een stoomschip vertegenwoordigen «en op die wijze haar gezag doen gelden, en dit niet nu en dan, maar «geregeld. Wat heeft de expeditie tegen de krijgslustige Wandammers niet «geleerd? Het doet mij ten minste genoegen, dat de Min. van Koloniën «aan ons Bestuur heeft geantwoord op diens request, dat dit voortaan ge«schieden zal. Juist, dat iedereen zijn eigen rechter is, maakt de veiligheid hier «zoo onzeker. Bij een officiëel bezoek wordt de bevolking door sommige ambte«naren vermaand, zich van gewelddadigheden te onthouden, doch, daar nooit straf «op het misdrijf volgt, wordt het bevel eenvoudig voor kennisgeving aangenomen.»

Onze gastheer maakt hierbij de opmerking, dat de Windessiërs nog al eens dikwijls overhoop liggen, hetzij met de Wariappers, hetzij met de strijdlustige Wandammers.

Vruchten der Zending. Het eenige middel, dat ook hier baten zal,

---

1) Berichten Utr. Vereeniging, jaarg. 1888, bl. 163.
2) Door den Resident van Ternate, den heer F. S. A. le Clercq.

zal niet zijn in de eerste plaats de vestiging van een regeeringsambtenaar, maar de vestiging van het Evangelie. «Nu!» zegt onze gids van Mansiman, «wij «mogen goeden moed houden. Wij hebben op Mansinam ook geduld moeten «oefenen; en, hoezeer langzaam, wij gaan vooruit. Is het niet veel waard, dat «wij des Zondags een reeds vrij goed bezochten dienst kunnen houden? Mag «het niet verblijdend heeten, dat ons Christendorp Bethel reeds een Christen «tot kamponghoofd heeft? In zekeren zin begint zich ten mijnent reeds een «kerkvorm te ontwikkelen, want ik heb reeds een kerkeraad. En dan! waar «wij nu onlangs twee onzer Papoesche jongelingen naar Depok hebben kunnen «zenden, is er meer dan voorheen reden om op beteren gang te hopen, want «wij erlangen nu inlandsche helpers, en dezen brengen pas de bevolking in «massa toe. Hoe duidelijk is dat niet in Engelsch-Guinea waar te nemen! «Welke vruchten plukt daar de Zending niet reeds, en dit is enkel en alleen «toe te schrijven aan het tot jaloerschheid prikkelend, groot aantal inlandsche «helpers van het seminarie te Lifu 1), waarover men, om zoo te zeggen, «maar te beschikken had.»

Naar Rhoon. Terwijl wij naar aanleiding van deze laatste mededeeling aan 't spreken geraken over de opruiming van allerlei beletselen bij het zendingswerk, komt het plan ter sprake, ook onzen broeder te Rhoon op te zoeken. Dit plan vindt instemming en wordt den volgenden dag uitgevoerd. Wij hebben met gunstigen wind binnen 4 uur het nabijliggende Rhoon bereikt. Het eiland Rhoon is bergachtig en levert van de zee gezien een grootsch gezicht op. «Links en rechts van het strand verheffen zich twee hooge bazalt«rotsen en daartusschen eene halvemaanvormige kom of bocht, waarin dertien «groote huizen op Papoesche wijze in het water op palen gebouwd zijn; achter «die huizen bevinden zich kokospalmen, en een paar honderd schreden verder«op een steil opgaande berg, allerwege met hoog en laag geboomte begroeid, «in het midden tot eene hoogte van 1000 voet opklimmende, en van weers«zijden uitloopende in de reeds genoemde bazaltrotsen» 2). Het huis van den zendeling ligt aan den voet van het steile gebergte achter den in zee gebouwden kampong Jendé. Niet ver van daar is een groote waterval: een zware stroom van helder water stort zich van eene hoogte van 40 à 50 voeten met daverend gedruisch naar beneden. Twee andere kampongs, Sjabes en Mena, worden ook nog op het eiland aangetroffen en ook met de bewoners daarvan stelt zich de zendeling veel in betrekking.

Nog niet lang pas is dit station gevestigd; in 1884 werd het eiland voor het eerst bezocht met het doel een post te vestigen, en kort daarna werd hij reeds betrokken.

De zendeling heeft ons veel wetenswaardigheden te vertellen. De Rhooners zijn nog al wraakgierig en maken gaarne reizen. Op Mansinam en in Doreh kan men ze veel aantreffen om inkoopen te doen van artikelen, die zij gaarne voor hunne producten verruilen; met de Wandammers valt er menige twist uit te maken. Wat vooral den zendeling hindert, zijn de vele gebruiken, die

1) Zie, des begeerd, hierover: Burckhardt-Grundemann, 2e Auflage, IV, bl. 3 en 158.
2) *v. Hasselt, bl.* 214.

hier bij het Doodenfeest worden gevolgd 1) en die de geheele bevolking in rep en roer brengen. Toch heeft hij reeds van vruchten, hoe gering ook, te spreken. In 1890 doopte hij zijn eersteling, en, al bestaat zijne gemeente nog maar uit een vijftal leden, hij heeft toch reeds een 40-tal toehoorders bij zijne godsdienstoefeningen en gemiddeld een 23 scholieren, benevens 7 catechisanten 2).

Na een dag hier te hebben vertoefd, en van vele eigenaardige gebruiken der Rhooners te hebben kennis genomen, welke met die op de overige posten nog al verschillen, aanvaarden wij den terugtocht naar Doreh, waar wij de boot der Paket afwachten, die ons naar Amboina zal vervoeren.

Steun hen, die aan de verre stranden
Als vredeboden eenzaam staan;
Zijn zij vermoeid, beur op hun handen,
Versterk hun knieën onder 't gaan.
Zij werken, Heer! op Uwen akker.
Roep door hun stem de dooden wakker!
(GRONEMEYER.)

XV. DE RESIDENTIE AMBON.

Inlandsche Christengemeenten.

Onze vestiging in de Molukken. — De stad Ambon en hare omgeving. — Sago-bereiding. — Kruidnagel-cultuur. — Het specerij-monopolie en de hongi-tochten. — Grondbezit op Ambon. — Belastingen. — Indeeling van het volk. — Karaktertrekken van den Ambonees. — De inlandsche Christengemeenten. — De toestand der Christengemeenten. — Naar Boeroe. — Kajeli. — De Christengemeente te Kajeli. — De Alfoeren. — De Utrechtsche Zendingsvereeniging. — De Banda-zee. — Banda Neira met omgeving. — Eene bladzijde uit de Geschiedenis. — De beletselen weggeruimd. — Notencultuur.

Onze vestiging in de Molukken. Vóór de vestiging van Batavia had de O. I. Compagnie in de Molukken den hoofdzetel van hare macht. Tot aan haren val toe hebben de hoofdbronnen voor hare inkomsten ook hoofd-

1) Zie: Tijdschr. Batav. Genootsch., deel XXXI, bl. 556.

2) Op Mansinam, Andaï en Doreh zijn deze getallen respectievelijk aldus: Gemeenteleden: 26 mannen, 23 vrouwen; 10 m., 4 vr.; 5 m., 4 vr.; gedoopte kinderen: 62, 22, 5; getal toehoorders 150 à 200, 70 à 90; 50; getal schoolkinderen: 60, 50, 34; getal catechisanten 32, 18, 14. Van Windessi is nog niet veel meer te zeggen, dan dat er een 100-tal Papoea's in het reeds gebouwde kerkje samenkomen.

zakelijk hier gevloeid. Later, na 1814 pas, werd Java het middelpunt. De geschiedenis van de vestiging en handhaving van ons gezag in de Molukken, moet ons met eenigen weerzin vervullen, al bewonderen wij de doortastendheid onzer vaderen, die zich hier een monopolie wisten te verwerven, waarvan in de geschiedenis van den handel aller natiën de wedergade niet aangetroffen wordt.

Het kan in onze bedoeling niet liggen, de geschiedenis dezer ontwikkeling te teekenen. Genoeg zij het slechts te herinneren, dat reeds de eerste vloot onder Houtman het eiland Ambon aandeed; dat vooral Steven van der Hagen, die een groot aandeel in de vestiging had, de eerste sterkte aanlegde en haar den naam gaf van Fort van Verre (Kota Waerwijck). Bij de vele twisten, eerst met de Portugeezen, later met de Spanjaarden en Engelschen, waarin de namen van Diemen, de Vlamingh, van Outshoorn, Demmer, e. a. eene groote rol spelen, werd de Compagnie, niet dan na het bedrijven van ongehoorde wreedheden, meesteres in de «Groote Oost»; en dit is zij gebleven. Toen na het Engelsche tusschenbestuur dit deel van onze Oost weer in onze handen zou overgaan, ontstond er in de Molukken allerwege ontevredenheid, en was het zelfs noodig, in 1817 een opstand te dempen; wel een bewijs, dat het Nederlandsche bestuur daar geen goeden naam had achtergelaten.

De stad Ambon was tot 1866 toe nog de zetel van den Gouverneur der Molukken, waartoe de tegenwoordige residentiën Ambon en Ternate gerekend werden. In genoemd jaar evenwel werd het voormalige Gouvernement in deze twee residentiën verdeeld.

Tot de residentie Ambon behooren, in ruwe schets, al de eilanden rond de Banda-zee. Administratief is zij verdeeld in 17 Afdeelingen, die elk bestuurd worden door een Nederlandsch ambtenaar, onder een der titels van controleur, civiel-gezaghebber of posthouder.

De stad Ambon en hare omgeving. Het hoofdeiland der residentie is Ambon, dat met de dichtbij gelegene Oeliasers, de eilanden Haroekoe, Saparoea en Noesa Laut onze aandacht het eerst zal vragen.

Dit hoofdeiland bestaat uit twee schiereilanden; het Noordelijkste heet Hitoe; het Zuidelijkste draagt den naam van Leitimor. De baai van Ambon scheidt beide deelen, die in het Noorden door den pas van Baguela (vroeger een doortocht) zijn verbonden.

De baai van Ambon behoort tot de schoonste uit den ganschen Archipel. «Aan «weerszijden wordt ze scherp begrensd «door een lachend heuvelland, dat meestal «met steile hellingen naar de zee afdaalt, «doch hier en daar overgaat in kleine «vlakten, door de Amboneezen in cultuur «gebracht. Ofschoon de baai in haar eerste «derde gedeelte nog ongeveer eene geo«graphische mijl breed is, is die breedte «schijnbaar veel minder door het hooge «kustland en waant men zich eerder in «eene breede rivier te bevinden, vooral «wanneer men bij het naderen der hoofd«plaats Ambon in het smaller gedeelte «der baai komt. Als wij nu den vrij ver «westelijk uitspringenden hoek, dien de «kust van Leitimor iets ten Zuiden van «de hoofdplaats vormt, zijn omgevaren, «wordt men verrast door het prachtige «gezicht op de stad, die nu geheel in de «nabijheid voor ons ligt. De reede wordt «verlevendigd door eenige handelsvaar«tuigen en inlandsche prauwen. Men landt «gewoonlijk aan een ver in zee uitgebouwd «palenhoofd, waar de grootste schepen «eene veilige ligplaats hebben. Het hoofd «langs gaande, komen wij door de buiten«werken van het fort Nieuw-Victoria «dat zich scherp op den voorgrond af«teekent, ter weerszijden waarvan zich «de eenvoudig gebouwde, doch niet on«oogelijke huizen der Europeesche en Chi-

Baai van Ambon.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer E. Sillem.

«neesche wijken bevinden. De achtergrond «wordt ingenomen door de heuvels, welke «de kleine vlakte van Ambon nauw «omsluiten» 1).

De stad Ambon heeft weinig beziens-waardigheden. Het residentiehuis Batoe Gadjah, aldus genaamd naar de wai-Gadjah, eene rivier, die het bijbehoorend erf van het residentiehuis aan de Zuid-zijde begrenst, is, als de woonplaats van den vertegenwoordiger van ons gezag, het eenige bezienswaardige gebouw, tenzij ons de Ambonsche Burgerschool of de Kweekschool voor inlandsche onderwijzers (zie bl. 297) mocht aantrekken. Alle stadslanen, waarvan vele met fraaie boomen beplant zijn, komen op het plein voor Batoe Gadjah uit, en, mochten we eene wandeling willen ondernemen naar de druipsteengrot Batoe lobang (= holle rots), dan zouden we deze richting kunnen houden en ons het uitstapje zeker niet beklagen.

't Is waar, zoo wij niet den vroegen morgen kiezen, zouden we van een draagstoel moeten gebruik maken: op andere wijze is het reizen op Ambon ondoenlijk; de wegen zijn voor paarden niet geschikt; doch, hetzij wij de heuvelen, met heerlijk geboomte begroeid, beklimmen, hetzij wij dan per palankijn ons laten vervoeren, — eene kennismaking met het bergland van Leitimor over de heuvels van Soja, die zich meer Zuidwaarts uitstrekken, loont gewis de moeite. Het gezicht, dat men op de baai heeft, is buitengewoon prachtig; aan de overzijde strekt zich het gekartelde bergland van Hitoe uit.

Overal, waar men het oog wendt, ziet men frisch groen, nergens dorre plaatsen. Toch wordt er weinig van den landbouw bespeurd.

Sago-bereiding. Behalve met vischvangst met netten of hengel, houdt zich de bevolking hoofdzakelijk bezig met Sago-kloppen. Het is bekend, dat de Sago het hoofdvoedsel uitmaakt van de bevolking der Molukken. Meestal zal de Ambonees zijn sagopalm, die hem de sago levert, vellen in de nabijheid eener rivier of althans van water, noodig voor het wasschen.

Is de boom genoegzaam dik van stam, dan wordt hij geboord, en, na goed bevonden te zijn, gekapt, ontbladerd, geschild en in tweeën gespleten. Elke halve cylinder bevat het vrij vaste merg, dat onderaan rood en bovenaan wit van tint is, en dat door kloppen verkregen wordt. Men gebruikt hiertoe een hamer, bestaande uit een aan eene steel bevestigd stuk bamboe, dat aan ééne zijde midden door gespleten is, en niet zoozeer dient om het merg af te snijden, als wel om het neer te drukken en fijn te maken. Soms gebruikt men ook wel een knuppel van hard hout, aan welks dikste eind een scherpe steen is aangebracht, waarmee men de reepen uit den stam snijdt. Het merg ziet er na de verbrijzeling uit als grof zaagsel. Thans wordt het gewasschen in een langwerpig halfronden bak of goot. Na wassching in het water wordt het gezeefd en is dan tot gebruik gereed.

De Amboneezen gebruiken de sago in onderscheiden vormen; nu eens, hetzij warm of koud, als papeda (papje) voorzien van eene vischsaus en gekruid met Spaansche peper, waarbij in plaats van een lepel twee stokjes dienst doen, dan als koekjes (sagoe lempen), die veelal als proviand voor de reis worden meegenomen 2).

Ambon levert niet genoeg sago voor de bevolking, het ontbrekende haalt men van het nabijgelegene Ceram.

Kruidnagel-cultuur. Tot de cultuurgewassen, die Ambon en de Oeliasers leveren, en waardoor deze eilanden zoo bekend geworden en gebleven zijn, behoort vooral de kruidnagel. Laat ons van dit laatste product en zijne inzameling nader kennis nemen. Ofschoon de kruidnagelboom wellicht

---

1) J. C. Leendertz, Van Atjeh's stranden tot de koraalrotsen van Nieuw-Guinea, bl. 169 en 179.

2) Reinhardt, Reis naar den Molukschen Archipel.

oorspronkelijk op het eiland Markian, ten Zuiden van Ternate te huis behoorde, is hij in de Molukken overal geteeld, doch hoofdzakelijk op het eiland Ambon met de Oeliasers.

Hij komt in onderscheidene afmetingen voor. De stelen en kruiswijs geplaatste bladeren zijn rood getint; de bloemen bevinden zich aan de uiteinden der takjes in kleine trosjes, in kleur niet ongelijk aan onze perzikbloesems. De kelk is langwerpig en saamgegroeid met het vruchtbeginsel. Als de bloemkrans verwelkt, wordt de kelk opvolgend rood en geel; in dit laatste tijdperk plukt men den bloem, die in gedroogden staat onze kruidnagel oplevert. Om de twee jaar kan men op goeden pluk rekenen, die voor het eerst na 7 of 8 jaar pas kan aanvangen. Bij de inzameling neemt men de voorzorg, kleeden op den grond te spreiden. Het inzamelen geschiedt door afschudden of afslaan met stokken, hetgeen begrijpelijkerwijze niet al te ruw moet geschieden. Laat men den bloem doorgroeien, dan krijgt men eene vrucht ter grootte van een olijf (moernagel), die als specerij geen waarde heeft, doch één of twee zaden tot voortkweeking oplevert. Na geplukt te zijn, worden de nagels eerst aan den rook van een zacht houtvuur, op horden geplaatst, blootgesteld, en daarna in de zon gedroogd. Bij distillatie kan men uit de nagels de bekende nagelolie verkrijgen. De bevolking op Ambom gebruikt de kruidnagelen tot het vervaardigen van allerlei snuisterijen, als bijv. mandjes, doozen, huisjes, scheepjes, enz. 1)

Het specerij-monopolie en de hongi-tochten, Met de nagelcultuur zijn het specerij-monopoliestelsel der Compagnie en de hongi-tochten, door haar gehouden, zoo nauw verbonden, dat wij ons hierbij even willen bepalen.

Ten einde den alleenhandel (monopolie) in dit product, even als in dien der muskaatnoten in haar macht te houden, en andere concurrenten te weren, begeerde de Compagnie, dat de nagelboomen slechts zouden groeien, waar het haar beliefde; zij had Ambon en de Oeliasers voor de nagelen, en Banda voor de muskaatnooten aangewezen. Uit haar stelsel volgde de wensch, deze producten overal elders uit te roeien. Daarvoor gebruikte zij dan de hongi-tochten, die oorspronkelijk door Frederik de Houtman waren ingesteld, om orde en rust te handhaven. De bevolking werd daarbij verplicht, op vaste tijden een zeker aantal gewapende prauwen (kora kora's) te leveren, waarmede dan, onder leiding van dienaren der Compagnie, de weerspannige eilandbewoners getuchtigd werden, als het noodig was, of onderworpen, als het wenschelijk bleek. Op deze hongi-tochten nu, roeide men tevens in naam van de Compagnie de overtollige boomen uit. Waar men maar een scheutje aantrof, werd dit uitgeroeid; en, mocht dan van de gespaarde boomen de oogst nog te welig worden, dan verbrandde de Compagnie, althans in den aanvang, de overtollige specerijboomen. Doch, toen deze methode te duur bleek, omdat de verbrande nagels toch betaald moesten worden, wist zij er wat anders op te vinden. Vreesde de Compagnie voor een te ruimen oogst, dan werd de hongi-vloot saamgeroepen op het tijdstip, dat de nagelen rijp begonnen te worden. Voordat de oogst kon aanvangen, ging de hongi-vloot dan in zee, en kwam zij dan terug, dan kon de inlander met zijne inmiddels bedorven vruchten weinig meer doen. Bovendien werden de eilanden, waar geen specerijen mochten groeien, berooid, terwijl de bemanning der hongi-vloot, die slecht betaald en gevoed werd, de tekort-

1) *Naar v. Gorkom.*

komingen der Compagnie begrijpelijkerwijze, op de bevolking verhaalde. Daarenboven werd, waar de teelt toegelaten werd, de bevolking slecht betaald. Hoe zouden met dit afschuwelijk, wij zouden haast zeggen satanisch, stelsel de eilanden bloeien kunnen? Gelukkig, dat het Gouvernement langzamerhand de bevolking meer humaan heeft gaan behandelen. De Engelschen hadden in 1795 reeds het monopolie-stelsel opgeheven; Van der Capellen trok in 1824 de hongi-tochten in; doch de dwangcultuur is eerst in 1864 opgeheven. Om geen te snellen overgang te doen plaats grijpen, werd tot 1868 de gelegenheid gegeven, tegen den ouden prijs nagelen te leveren. Jammer is het, dat de bevolking dit vrijlaten verkeerd heeft begrepen. Zij meende nl., dat het product weinig waarde meer op de markt had, omdat het Gouvernement zich onttrok; om die reden werden vele nageltuinen verwaarloosd en was de bevolking ondanks de krachtige, prijzenswaardige inspanning van bestuurspersonen bijna niet tot verbetering te krijgen. Van Hoëvell is van oordeel 1), dat de regeering het product had moeten vrijgeven, doch de verplichte cultuur niet eer had moeten opheffen, voor het besluit ter kennis van den groothandel was gekomen, of wel de Regeering had streng de hand moeten houden aan de aanplantingen. Dit zou althans als overgangsmaatregel beter hebben gewerkt dan de te groote liberaliteit, die de Regeering nu handelen deed; «de cultuur was te impopulair, om haar in eens vrij te geven.» Voor de bevolking is thans eene bron van inkomsten opgedroogd, en het zal lang duren, eer zij daaruit weer putten kan. In de laatste jaren is er gelukkig een vooruitgang ten goede waar te nemen; de opvoeding, die het Amboneesche volk onder een milder bestuur geniet, zal, naar wij hopen, met elk jaar betere vruchten dragen.

Grondbezit op Ambon. Het grondbezit op Ambon is zeer samengesteld. Stond dit niet in nauw verband met de belastingen, waarvan we tot beter verstand der toestanden moeten kennis nemen, dan lieten wij deze splinterige zaak rusten. Nu mag een enkel woord daarover niet ontbreken.

In onzen Archipel wordt op verschillende plaatsen communaal naast individuëel bezit van den grond aangetroffen. Daar bij de inbezitneming de geheele stam, familie of de belanghebbenden gelijkelijk lasten en lusten hadden te deelen, is het communaal bezit het oudste. Hieruit heeft zich op sommige plaatsen individuëel bezit van den grond ontwikkeld, die ten gevolge van allerlei redenen door enkelen verworven, onafhankelijk van den stam en familie in cultuur wordt gebracht. Op Oost-Java, wij zagen het reeds vroeger, wordt nog veel communaal bezit aangetroffen; op West-Java veel individuëel bezit; de Soekoe-indeeling der gronden, waarvan we bij Sumatra spraken, wijst ook op een gemeenschappelijk bezit. Naast deze beide soorten van gronden «heeft men op sommige plaatsen, inzonderheid daar, waar de geslachten «of stammen verspreid wonen, ook nog gemeente- en districtsgronden, die aan «alle bewoners van een dorp of van een district behooren» 2). Deze laatste soort van gronden, als «woeste gronden» gewoonlijk bekend, zijn in tegenstelling tot de beide eerstgenoemde, niet in cultuur gebracht. Op Ambon nu

1) G. W. W. C. Baron van Hoëvell, Ambon en de Oeliasers, bl. 67.
2) R. v. Eck, Leerboek der Geschiedenis, Staatsinrichting enz. van Ned.-Indië, bl. 380.

komen veel van deze «woeste gronden», die aan eene gansche negorij toebehooren, voor. Men noemt ze doesoens; ze waren oorspronkelijk tot den aanplant van sago-bosschen bestemd, waartoe de geheele bevolking meewerkte, en waarvan dan ook de geheele negorij profiteerde. Omtrent het verlof tot het in cultuur brengen van deze doesoens bestaan er allerlei splinterige bepalingen, waarmee wij ons niet zullen inlaten; wij willen alleen vermelden, dat de doesoens eener zelfde negorij verdeeld zijn in dati's. Deze dati's nu zijn de eigenlijk belastbare elementen der negorij; want oorspronkelijk hebben de hoofden der inlanders hunne onderdanen belast met allerlei diensten, waarvan nog enkele door het Gouvernement of de inlandsche Regenten (op Ambon eigenlijk dorpshoofden) mogen geëischt worden.

Volgens den heer van Hoëvell 1) is het woord dati uit het Arabisch overgenomen in het Maleisch, en moet dan belasting beteekenen. De heer Riedel zegt 2), dat dati van datio (= perk) afkomstig is. Hoe het nu met deze afleiding sta, het schijnt, dat de beteekenis van het woord overgedragen werd op de stukken grond, die oorspronkelijk belastbaar waren.

Lang, vóór de Compagnie op Ambon invloed kreeg, bestond dit datistelsel reeds; de heer van Hoëvell veronderstelt, dat het uit Zuid-Celebes is overgenomen. Dat het op Ambon als een soort leenstelsel heeft gewerkt, waarbij de vorst niet alleen de indeeling naar familiën, en de belastingen dati'sgewijze vaststelde, zal niet alleen uit het bovenstaande duidelijk zijn, maar kan ook uit den tegenwoordigen toestand blijken. Elke negorij heeft nog haar bepaald aantal dati's, aan welker hoofd een kapala dati staat, wiens ambt van vader op zoon overgaat. De kapala dati, die van de opbrengst der dati het leeuwenaandeel krijgt, regelt de verdeeling van den arbeid; hij wijst ook de inlanders aan voor de diensten, die zij bewijzen moeten.

Belastingen. De voor den arbeid geschikte mannen eener negorij zijn in 3 of 4 ploegen verdeeld; elke ploeg moet op haar beurt invallen; zij moet beschikbaar blijven (boelan trop), en mag dan wel binnen het grondgebied der negorij jagen, visschen, sagokloppen, enz., doch moet bij oproeping tot den arbeid, meestal in onderhoud van wegen, bruggen, scholen, gouvernementsgebouwen bestaande, gereed staan. Deze «diensten in arbeid» mogen evenwel volgens de wet niet meer dan een maximum van 30 dagen 's jaars bedragen.

Door ons Gouvernement nu is, ter vervanging van de verplichte nagelcultuur, eene individuëele belasting ten bedrage van *f* 5.— ingevoerd; ook wil de Regeering alle diensten der bevolking door belastingen in geld vervangen. Met deze invoering van personeele belasting door de Regeering wordt, naar het oordeel van van Hoëvell, tegen den adat der bevolking gehandeld. Aangezien sommige dati's uit 20 en meer leden, en andere daarentegen maar uit 3 leden bestaan, welk verschil in den loop der tijden is geworden, zou de regeling billijker zijn geweest, wanneer de Regeering de dati als basis voor belastingheffing had aangenomen, vooral nu het grootste deel der bevolking zijn voornaamste bron van inkomsten

1) In zijn bovenaangehaald werk, bl. 179.
2) In: De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papoea, bl. 44.

trekt uit het lidmaatschap van de dati. Een uitvloeisel der tegenwoordige regeling is dus, dat de belasting onregelmatig drukt en daardoor ontevredenheid wekt. De vele moeilijkheden, die zich bij de inning der particuliere heffing voordoen, bewijzen dit ten overvloede.

Indeeling van het volk. Laat ons thans trachten een overzicht te geven van de indeeling van het volk. De Amboneezen zijn in twee deelen gesplitst: in burgers (orang bebas) en het negorij-volk (orang negori). Beide afdeelingen kunnen Christen of Mohammedaan zijn.

«De burgerstand van Ambon is geheel eenig in den Archipel. Hij werd «niet, gelijk in Europa, door verdiensten geboren, maar eenvoudig door de O. I. «Compagnie ingesteld, als een hulpmiddel om het hooger, gezagvoerend deel «der bevolking aan zich te verbinden, en zich daardoor te gemakkelijker van het «bezit der zoo gezochte specerijen te verzekeren» 1). De Compagnie stelde de burgers vrij van de verplichte diensten, deelde hen niet in bij de nagelcultuur en preste hen niet voor de hongi-tochten. Deze privilegiën waren erfelijk in hun geslacht. Thans vormen de burgers, ook wel «maardijkers» genoemd, naar de kampong mardika op Ambon, de schutterijen en zijn nog vrij van kwartodiensten en van de hoofdelijke belasting. Van negorijdiensten evenwel zijn zij niet vrijgesteld. Zij staan nog onder het onmiddellijk gezag hunner Sergeant-wijkmeesters, doch wonen bij uitzondering in afzonderlijke kampongs. Hoezeer na het afschaffen van de hongi-tochten en van de verplichte nagelcultuur hunne voorrechten niet veel meer beteekenen, zijn zij zeer trotsch op hun titel, en achten zich dan ook hooger dan den negorijman, hetgeen zelfs in hunne kleeding duidelijk wordt. Kan een Ambonees zich bij vergissing als burger laten inschrijven, dan zal hij dit niet nalaten. Als schutters doen zij bij officiëele gelegenheden goede diensten; door de vele banden, die zij evenwel onder het negorijvolk hebben, valt op hen niet veel te rekenen. Bij het reglement van 1825 zijn hunne rechten en verplichtingen geregeld; zoo worden o. a. de Regenten, waaronder men op Ambon slechts negorijhoofden heeft te verstaan, uit de burgers gekozen.

De negorij-eilanders zijn verplicht tot diensten, waarvan wij er boven enkele aangaven. Het is niet te verwonderen, dat zij met afgunst tot de burgers opzien; dikwijls staan zij bloot aan minachting dezer laatsten en de arbeid, dien vele ledigloopende burgers onverricht laten, valt voor een deel op hen neder.

Behalve burgers en negorijlieden komt nu nog eene derde categorie inlanders voor, nl. de s njo's 2) (= afstammelingen van Europeanen en inlandsche vrouwen). Deze achten zich boven den burger verheven, omdat zij in hunne schatting nader bij den Europeaan staan; door hun naam en minder donkere tint der huid kan aan ieder blijken, dat Europeesch bloed in hunne aderen stroomt. Toch moeten zij té dikwijls ondervinden, dat er groote afstand bestaat tusschen hen en de Europeanen, hoezeer zij de allures dezer laatsten gaarne overnemen. Over het algemeen vormen zij eene klasse van leegloopers, die te trotsch is om te werken en gaarne den heer

1) E. W. A. Ludeking. Schets van de residentie Amboina. Bijdr. Kon. Inst. III, bl. 42.

2) Zijn deze mestiezen uit een niet-wettig huwelijk gesproten, dan worden zij veelal «inlandsche kinderen» genoemd.

speelt. Met voorliefde vervullen zij een postje of baantje, dat hunne verhevenheid kan doen uitkomen.

Karaktertrekken van den Amboneês. Omtrent de karaktertrekken van de Amboneezen verschillen onderscheidene schrijvers zeer met elkander. De bewoners der hoofdplaats mogen niet als type gelden; doch ook die schrijvers, die de Amboneezen van de negorijen teekenen, zijn niet allen eenstemmig in hun oordeel. Het is waar, sommige schrijvers, die Java kennen, vinden op Ambon niet die volgzame en gedweeë bevolking, en zijn daarom onbarmhartig in hun oordeel; anderen, die slechts een kort bezoek brachten, en dus zeer vluchtige indrukken konden opdoen, zijn evenmin betrouwbaar te achten. Weer anderen zijn van meening, dat de bevolking van deze eilanden, waar zoolang het Christendom gepredikt is, toch veel verder op den weg dier beschaving moest gevorderd zijn en hun oordeel valt dan ook niet gunstig uit. Wij achten ons niet bevoegd, om hierin te beslissen, en zullen derhalve een paar personen laten spreken, wien door bekendheid met de bevolking autoriteit mag toegekend worden.

In de eerste plaats dan Baron van Hoëvell. Deze getuigt van de Amboneezen, «dat zij allen groote leugenaars «zijn, en op een zeer laag standpunt staan. «Voorts zijn zij liefhebbers van sagoweer. «kan het, van sterken drank. Ook verwijt «hij hen hunne bijgeloovigheid en dat, on«danks de jarenlange prediking van het «Chistendom.» Toch erkent dezelfde schrijver, dat «de Amboneês zich zelden aan «het goed van anderen vergrijpt, dat de «ketjoe-partijen, op Java zoo veelvuldig, «hier onbekend zijn, en verklaart hij voorts, «dat eene Ambonsche vrouw, enkele uit«zonderingen daargelaten, voor geld niet «veil is.» Men ziet het, het beeld is niet erg vleiend, al valt een enkel lichtstraaltje op de teekening. Wij zouden daar tegenover kunnen stellen het gunstige oordeel van Ds. Kemmann. Deze geeft in de Mededeelingen 1) van het Nederl. Zendelinggenootschap eene zeer gunstige beschrijving van de Amboneezen, hoezeer hij ook oog heeft voor de donkere zijden van hun karakter. Nog beter komt zijne gunstige beschouwing uit in de «Stemmen voor Waarheid en Vrede» 2), waar hij het ongunstig oordeel van zijn ambtgenoot de Vries weerlegt. Het wil ons voorkomen, dat het oordeel des laatsten, die, toen hij zijne meening gaf, slechts één jaar ter plaatse was, bij dat van Ds. Kemmann achterstaat. In gelijken geest als Ds. Kemmann schrijft ook Ds. van Hasselt in Geloof en Vrijheid 3).

Doch, — en met voordacht halen wij beider gunstig oordeel niet aan — wij geven liever, om allen schijn van partijdigheid te mijden, het woord aan den heer A. W. P. Verkerk Pistorius, die door een vijfjarig verblijf op Ambon de inlanders kennen kon en die hen aldus teekent 4):

«Van de bewoners der hoofdplaats zal «ik niet spreken; die van het binnenland «zijn van een beter soort. Zij zijn levendig, «heftig, hartstochtelijk, ongemeen rad van «tong, zoo zelfs, dat iemand, die het Ma«leisch machtig is, toch moeite heeft om «hen te verstaan; vrijmoedig, tot vrijpos«tigheid toe, prikkelbaar en gevoelig, zich «levendig bewust van hunne rechten, «eerlijk, dapper en trouw. Hoe met deze «karakterschets, vraagt wellicht deze en «gene, de vrij algemeene beschuldiging, dat «de Ambonners lui zijn, te rijmen? «Luiheid en levendigheid, luiheid en in «'t algemeen menige trek van een manne«lijken aard gaan immers niet samen? «'t Zij mij vergund, deze vraag met een «vraag of wat te beantwoorden. Hoe is «deze beschuldiging staande te houden «met het oog op het feit, dat de Am«bonners niet alleen de Franschen, maar «ook de Savoyaarden van den Ar«chipel zijn; dat jaarlijks eene menigte «jongelieden, die in hun eigen land geen

1) Meded. XXVI, bl. 260.
2) Jaargang XXVII, bl. 980.
3) Jaargang XX, bl. 164.
4) Gids, jaarg. 1883, bl. 81.

«bestaan kunnen vinden, van Ambon vertrekken, om op Java of elders de fortuin te beproeven als klerken, boekhouders, opzieners, soldaten en schoolmeesters? Hoe komt het, dat zij als zoodanig allerwege gezocht zijn? Hoe komt het, dat de welvaart van den kleinen man in 't Ambonsche in 't oog vallend grooter is dan in vele gedeelten van Sumatra en Java, dat hij beter woont, zich beter kleedt, en vooral zich beter voedt dan de meeste andere Indische rassen?..... Zooals Rousseau en Voltaire weleer van alles de schuld kregen, zoo is het bij eene zekere klasse mode geworden, om alle ware of vermeende gebreken der inlanders en de maatschappelijke gevolgen hiervan op rekening te stellen van — het Christendom. De Ambonners zijn lui, zoo heet het; — 't zijn Christenen. Ze zijn slechts geschikt om als goudhaantjes langs de straten te zwieren; — 't zijn immers Christenen. Ze zijn valsch, leugenachtig, diefachtig, liederlijk, zedelijk verloopen, in één woord: — 't zijn Christenen. Kortom: — er is geen ondeugd, die men niet aan de Ambonners, en aan het Christendom in 't bijzonder verwijt. Dus, geen Christendom meer, maar de Koran! Eilieve! gij, die zoo spreekt, en uw aantal is groot, hebt ge wel eens in de Molukken een Mohammedaanschen kampong vergeleken met een van inlandsche Christenen? Zoo ja, dan behoeft er geen woord meer gespild.»

Uit deze woorden, uit de pen gevloeid van iemand, wien niemand gezag zal ontzeggen, spreekt eene liefde voor den Ambonees, die het hart verkwikt. Wij danken hem er voor, overtuigd, dat de Nederlanders, die den geest, die uit 1 Cor. XIII spreekt, in toepassing brengen, verheffender op de inlanders zullen inwerken dan zij, die van hunne scherpzinnigheid blijk geven in soms onbarmhartige critiek. Men vergete toch niet, dat, zoo de toestanden op Ambon niet zijn, wat zij zijn moeten, en, zoo de bevolking de deugden nog niet vertoont, die men van haar eischt, wij hier de vruchten zien van hetgeen onze voorvaderen hebben gezaaid. Voorwaar! 't zou niet tot onze eer zijn, als wij die toestanden maar lieten voortbestaan. En, waar nu in ons Indische leger een 2000-tal Amboneezen dienen, wier betrouwbaarheid en ordelievendheid door allen, die hen kennen kunnen, hoog geroemd worden; — waar de Ambonsche bevolking mannen heeft geleverd als een Picauly, Soselisa, Patiselano 1), en anderen, daar moge men gerust zijn; onder de Amboneezen treft men vele goede elementen aan. Het komt er voor ons, Nederlanders, maar op aan, deze elementen tot ontwikkeling te brengen, en om die reden moge men met dankbaarheid erkennen, dat de Regeering zoo mild heeft voorzien in de behoeften der inlandsche Christengemeenten. Hoe meer de geest des Evangelies doorbreekt, hoe beter de deugden van het volk zich zullen openbaren, en hoe meer men verwachten kan, dat misstanden opgeruimd en toestanden geheiligd zullen worden.

De inlandsche Christengemeenten. Wij willen nu de verzorging der inlandsche Christengemeenten eenigszins nader beschouwen. Wij onthouden ons van eene opsomming van hetgeen de O.-I. Compagnie met de door haar bezoldigde predikanten hier heeft verricht ten dienste der Ambonsche bevolking 2).

---

1) Men zie, des begeerd, over Picauly: Maandbericht Ned. Zendelingen, 1881 nº. 3; over Soselisa: Meded. XVII, bl. 359; over Patiselano, van wien de couranten onlangs vermeldden, dat hij tot ridder van de Oranje-Nassau-orde is verheven, Meded. XXVIII, bl. 22.

2) In het «Archief van de Oud-Hollandsche Zending» van Mr. J. A. Grothe vindt de geschiedschrijver ruime stof; voor een overzicht zie men onder anderen: De Macedoniër, jaargang 1892.

Het terrein dier inl. Christengemeenten, die onder het toezicht der twee Ambonsche predikanten zijn geplaatst, omvat, met uitzondering van hetgeen tot de Banda-ellanden gerekend kan worden, de geheele residentie Ambon (zie bladz. 332). Onder de twee predikanten staan een 9-tal hulppredikers, die elk een deel van dit terrein tot hun ressort mogen rekenen. Daar wij in het Aanhangsel dezer Schets de verhouding van den Staat tot de Ind. Kerk en den aard van den werkkring van predikanten en hulppredikers meer van nabij zullen bezien, zullen wij ons thans slechts bepalen tot de omschrijving van het terrein van elk dezer zielverzorgers. De twee predikanten hebben te Ambon eene Hollandsche Gemeente van 800 zielen, en eene Inlandsche van 4000, benevens eene negorij in de buurt, nl. Amahoesoe te verzorgen. Bovendien is hun allerlei arbeid opgedragen, die met het eigenlijk dienstwerk somtijds niets uit te staan heeft. Het beheer van een kerkfonds en van eene Diaconiekas kan nog passeeren; maar wat te denken van een bankiersbetrekking, door hen te vervullen? En toch is dit het geval, daar bij eene vendutie, die door het Gouvernement wordt gehouden, pas 4 maanden later het bedrag aan rechthebbenden wordt uitbetaald. Met het voorloopig ontvangen vendutie-accept spoedt zich de eigenaar naar den predikant, «den bankier van Ambon», en ontvangt van dezen voorloopig tegen een matig disconto het bedrag van het accept. Eveneens sluit hij bij voorkomende gelegenheden hypotheken af, en komt hierdoor nog al eens in aanraking met Chineezen en Arabieren. Deze toestanden zijn natuurlijk langzamerhand uit behoefte geboren en men kan wellicht moeilijk dezen historischen loop der dingen in andere bedding leiden; toch moet men het een misstand achten, dat predikanten zich met administratie van accepten en hypotheken, met louter maatschappelijke zaken moeten inlaten.

De negen ressorten der hulppredikers zijn: I. **Hoetoemoeri**, standplaats Hoetimoeri, omvat Leitimor, behalve de hoofdplaats Ambon; 7660 z.; II. **Wai**, standpl. Waai, omvat Noord-Oost-Ambon tot Roematiga; 3960 z.; III. **Alang**, standpl. Alang, omvat Westelijk Ambon tot Roematiga (Hitoe) met Boeroe (zie beneden); 4030 z.; IV. **Haroekoe**, standpl. Haroekoe, omvat het eiland van dien naam; 5700 z.; V. **Saparoea**, standpl. Saparoea, omvat het eiland van dien naam; 16190 z.; VI. **Noesa Laut**, standpl. Ameth, omvat het eiland Noesa Laut; 4780 z.; VII. **Amahey**, standpl. Amahey, omvat de gemeenten om de Elpapoetih-baai westwaarts tot Seroewan; 7090 z.; VIII. **Lokki**, standpl. Lokki, omvat West-Ceram met de eilanden Boano, Manipa; 3400 z.; IX. De **Zuid-Wester- en de Zuid-Ooster-eilanden**, alwaar 3 hulppredikersplaatsen zijn: *a.* Wonreli op Kisser, waartoe ook het eil. Roma behoort; 1770 z.; *b.* Serwaroe op Letti, waartoe ook Moa en Loewang behoort; 1490 z.; *c.* Djoerdjela op Wammer, waartoe de overige eilanden der Aroe-groep ressorteeren; 670 z. (De Key-archipel is aan de Roomsch-Katholieken toegewezen; de standplaats van den geestelijke is Langgoer).

Wij vreezen te uitvoerig te worden, wanneer wij bij al deze verschillende arbeidsvelden zouden stilstaan. Meer dan een zou er anders voldoende stof toe leveren. Uit onderscheidene mededeelingen zou het dan kunnen blijken, hoe broodnoodig de verzorging dezer inlandsche Christengemeenten is. De *hartelijke liefde* en onvermoeide werkzaamheid van mannen als Bär en Kam

kunnen hier maar in 't voorbijgaan herdacht worden 1). Tevens zou het ons dan kunnen blijken, hoe de hulppredikers zich wel degelijk als zendelingen beschouwen en niet enkel hun dienstwerk uitoefenen als herders van bestaande gemeenten, maar ook deze gemeenten onder de heidenen trachten uit te breiden. Wij behoeven, gelijk dit aan alle zendingsvrienden wel bekend is, slechts te herinneren aan de ondervindingen van den hulpprediker te Amahey, die reeds tal van Alfoeren doopte en groote begeerte voor het toetreden tot het Christendom waarnam.

Hoezeer het ons verheugt, dat de Regeering sedert 1870 is gaan zorgen voor deze inlandsche gemeenten en aldus het werk, dat het Ned. Zendelinggenootschap opvatte, doch had moeten opgeven, heeft voortgezet, — wij mogen niet verzuimen op te merken, dat een pionier voor het Evangelie te zijn op deze buitenposten, (wij bedoelen hiermee vooral de Z.-Wester- en Z.-Ooster-eilanden) voorwaar! tal van opofferingen vraagt, die men niet gering mag schatten, en waarvoor den mannen, die zich hieraan wijden, onze hulde toekomt. Wij spreken niet eens van ziekte, waaraan zoovelen op de hoogst ongezonde eilanden lijden, maar wel van het gebrek, zelfs aan de eerste levensbehoeften, dat af en toe zoo groot is, dat men letterlijk alles ontbeert. In dit laatste bezwaar kan thans voorzien worden door het geregeld bezoek der booten van de Kon. Paket. Maar, — de afgelegenheid dezer eilanden ontneemt aan de mannen, die hier een post bezet hebben, alle gelegenheid tot gezellig verkeer; en wie onzer, die in eene Christenmaatschappij dagelijks van gezelligen, ontwikkelenden omgang geniet, begrijpt niet, hoezeer op die «verre kusten» het gemis van omgang met gelijken, om nog maar niet van vele andere ontberingen te spreken, moet gevoeld worden

De toestand der Christengemeenten. Wij keeren naar Ambon terug en willen nog een en ander vernemen van den toestand in de Christengemeenten zelve.

Elke Christengemeente heeft haar eigen kerkgebouw; in groote negorijen dikwijls van steen opgetrokken, is het grootendeels van eenvoudige structuur, terwijl een preekstoel met voorlezersbank de onmisbare attributen uitmaken. Is er in de gemeente een hulpprediker, dan leidt deze des Zondags den dienst, anders doet dit de goeroe of hulpleeraar. Deze laatste zal, ingeval hij zelf geene toespraak kan samenstellen, eene Maleische preek uit den bundel van Caron (pred. te Ambon van 1661—1673) of uit dien van Kam (zendeling-predikant te Ambon van 1815—1833), of uit dien van zendeling Luijke voorlezen. Behalve de Zondagmorgen-beurt wordt op vele plaatsen, hier Zaterdag- of Zondagavond, elders Woensdag- of Donderdagavond, nog eene godsdienstoefening gehouden, die men eene bijbellezing zou kunnen noemen.

Deze laatste samenkomsten noemt men djamgebed (= biduur) en het eigenaardige hierbij is, dat de gemeente vaak met den voorganger in gesprek treedt, dikwijls ter herhaling en verklaring van het in de godsdienstoefening gehoorde.

Op de hoofdplaats Ambon vooral is de opkomst bij de godsdienstoefeningen zeer groot; bij de Avondmaalsviering, die één

1) Den belangstellende verwijzen wij naar de volgende bronnen: Over Kam zie men: Craandijk, «het Ned. Zendelinggen. in zijn willen en werken», bl. 92 en L. J. van Rhijn, Reis door den Ind. Arch., bl. 443; over Bär: «Stemmen voor Waarheid en Vrede», jaarg. XXIX, bl. 375 en 457; over Kisser: Utrechtsche Berichten, jaarg. 1880, 1882 en 1883; over de Zuid-Wester-eilanden: Mededeelingen XXII, bl. 1; Meded. XXVIII, bl. 71 en 166; Ned. Zendingstijdschrift, 2de jaarg., bl. 90 enz.

of tweemaal 's jaars plaats vindt en voor de gemeente als groote kerkbeurt geldt, vergaderen zich 800 à 900 Christenen.

«De dienst begint des morgens te 9 uur; «maar reeds van 7 uur af ziet men de «menschen kerkwaarts trekken, omdat zij «vreezen, geen goede plaats te zullen «krijgen. Allen zijn in zwart gekleed; de «mannen in zwart katoenen broek en «kabaai, of, indien zij negorijhoofd, school«meester of godsdienstonderwijzer zijn, in «lakensche kleeding van Europeesch model; «de vrouwen in sarong en kabaai van «katoen, of bij de hoogere standen van zijde. «De vrouwelijke nieuwe leden dragen bij «deze gelegenheid over haar kleed een «zwarten, schuin afhangenden en met gitten «bezette bandelier. In het midden der kerk «staat de tafel gereed. Keurig is het zilve«ren avondmaalstel, dat, blijkens de inscrip«tiën reeds dagteekent van de jaren 1680 «en 1682; de groote broodschotel zelfs van «1643. De godsdienstoefening vangt aan. «Krachtig klinkt 't psalmgezang. Het wordt «gevolgd door gebed en korte toespraak «van den predikant; deze verlaat daarop «den predikstoel en plaatst zich in het «midden vóór de tafel. Twee ouderlingen «zitten aan de andere zijde tegenover hem. «De gemeenteleden scharen zich, telkens «ruim vijftig, tegelijk, rondom den disch. «Onder het rondgaan van brood en wijn «spreekt de predikant een toepasselijk «woord. Van tijd tot tijd wordt er een «psalmvers gezongen. De diakenen zorgen «voor het vullen der bekers en zien met «de ouderlingen toe, dat alles met orde «geschiedt. Gedurende de godsdienstoefe«ning, ook bij het gaan naar en van de «tafel, heerscht de plechtigste stilte.

«Aan de laatste tafel zetten zich de «onlangs aangenomene nieuwe leden, «grootendeels jonge menschen, ofschoon «ook ouden van dagen zich hieronder be«vinden.... Inderdaad! geen Avondmaals«viering van Christenen in Holland kan, «ook voor den predikant zelf, opwekkender «zijn dan deze hier op Ambon!» 1).

Behalve het Avondmaal is ook het Kerstfeest voor den Amboneeschen Christen van groote beteekenis. Wel wordt dit op eigenaardige wijze gevierd: de graven der dooden worden van onkruid gezuiverd, met bloemen versierd en de grafmonumenten zorgvuldig gereinigd. Dit alles is daags voor Kerstmis geschied, want op dien dag brengen zij een plechtig bezoek aan de rustplaats hunner afgestorvenen. Men komt dan bijeen tot huiselijke feestviering en psalmgezang, wenscht elkander op het middernachtelijk uur geluk, en, mocht er oneenigheid bestaan, men zal die op dezen avond trachten op te lossen. De godsdienstoefeningen zijn den volgenden dag gewoonlijk druk bezocht en 's avonds brandt voor elk inlandsch huis meer dan ééne lamp, als een symbool van het hoogere licht, dat door Jezus' geboorte over de wereld is ontstoken.

Ook de huwelijksvoltrekking geschiedt op plechtige wijze. Men zal moeilijk kunnen ontkennen, dat dergelijke gewoonten zouden hebben kunnen wortel schieten als men niet op een fondament van Evangelischen zin bouwde. Om die reden verheugt het ons, dat men in de Ambonsche eilanden eene profetie zien mag van hetgeen, naar wij hopen, op vele plaatsen van onzen Archipel ook eenmaal zal worden waargenomen.

Temeer bedroeft het ons daarom, dat ten gevolge van de regeling der onderwijsbelangen in 1870 en volgende jaren in deze streken nog sterker gevoeld wordt dan in de Minahasa, hoe schadelijk de invoering van het neutrale onderwijs hier gewerkt heeft. Is het ergens in onzen Archipel waar, dan is het op Ambon, dat de inlander van scheiding tusschen godsdienst en onderwijs niets begrijpt. Het onderwijs heeft hij ontvangen als voorbereiding tot zijne toetreding als lidmaat. Hij zendt zijne kinderen ter school, omdat hij zelf Christen is, en zijne kinderen later leden der Christengemeente moeten worden. En, waar thans de godsdienstige grondslag bij het onderwijs op de staatsscholen weggenomen is, en de onderwijzers, vroeger tot steun van den zendeling, somwijlen zelf voorgangers der gemeente waren, daar wordt een groot nadeel toegebracht aan de bevestiging en uitbreiding van het Evangelie nu deze hulp achterwege blijft. Wij kunnen dan ook niet begrijpen, wat de Regeering hier kan hebben gedrongen tot eene invoering der neutraliteit, waar toch geen enkele andersdenkende gekwetst

1) *Mededeelingen.*

worden kon. Zal dit nog eens ten goede gewijzigd worden? Wij hopen, doch twijfelen zeer.

Naar Boeroe. Wij stappen thans van Ambon af en willen nog enkele eilanden in de buurt bezoeken. Hoewel er eenige reden zou zijn, om Ceram in de eerste plaats tot een voorwerp van beschouwing te maken, ware het niet om het geheimzinnige Kakian-verbond te leeren kennen of om de rol te teekenen, die het eiland in de historie der O.-I. Compagnie speelt, dan om hetgeen de bevolking der Pata Siwa en Pata Lima van heden ons te aanschouwen geeft, wij moeten ons daarvan onthouden, omdat wij niet alles kunnen aanroeren. Om gelijke reden passeeren we de thans weinig beteekenende eilanden Boano, Kelang, Manipa en Ambelau, in Straat Boeroe gelegen, doch zetten er ons toe, om Boeroe in vogelvlucht te beschouwen.

Kajeli. Met de «Paket» is de hoofdplaats Kajeli spoedig bereikt. De plaats, gelegen aan eene diep in het eiland indringende baai, valt niet zeer mee. Komen we in den Oostmoesson aan, dan zouden de straten ons ware modderpoelen, ja hier en daar zelfs beeken gelijken. De vele riviertjes, die van de bergen uit het binnenland stroomen, en in de baai van Kajeli uitmonden, vinden hier geen goede afwatering, daar de baai omzoomd is door eene groote alluviale vlakte, waardoor het verval der stroompjes zeer gering is. Dat Kajeli eene zeer ongezonde plaats is, zal daarom duidelijk zijn. Ten Oosten en ten Westen van het vrij wel dicht aan de kust gelegen fort Defensie, door de O.-I. Compagnie reeds gebouwd, strekken zich eenige Mohammedaansche kampongs uit. Bezuiden het fort, waarin sedert 1866 geen bezetting meer ligt, doch dat in genoemd jaar aan de burgerlijke autoriteit werd overgegeven, staat de Gouvernementswoning, waar de Nederlandsche posthouder resideert; in de buurt daarvan wonen de Christenen, die in hunne wijk eene in 1837 gebouwde kerk en eene gouvernementsschool hebben. Eigenaardig mag het voorzeker heeten, dat alle Mohammedaansche vorsten van het eiland op de hoofdplaats wonen. Elk dezer heeft zijne eigen afgezonderde kampong, in elk waarvan vroeger een missigit stond. Wegens den vervallen staat, waarin sommige dezer begonnen te verkeeren, zijn er eenige opgeruimd; thans bestaan er nog maar een zevental. De O.-I. Compagnie heeft dezen stand van zaken in het leven geroepen. Door de oorlogen, die zij om het bezit van Boeroe, dat vroeger tot Ternate behoorde, voerde, gelukte het haar in 1657 de bevolking te onderwerpen. Teneinde haar extirpatiestelsel in zake de nagelcultuur (zie blz. 334) ook hier te kunnen doorvoeren, verplichtte de Compagnie de onderworpen Hoofden der landschappen, hunne residentie naar Kajeli te verleggen, en wist zij door hare hongitochten de hand te houden aan haar opgevat voornemen: alle nagelboomen zijn volledig uitgeroeid; voorts hield zij de bevolking door het nauwe toezicht, waaraan hare Hoofden onderworpen werden, in bedwang. Met de Alfoeren, die in het binnenland woonden, bemoeide de Compagnie zich weinig. Wel bleven de landschappen aan de kust hunne namen behouden en waren de ter hoofdplaats gevestigde Regenten in naam tevens opperhoofden (Djohoe's) in de voormalige rijken der Alfoeren, die ook in opbrengsten aan deze Hoofden hunne onderworpenheid toonden.

De Christengemeente te Kajeli. De vorming der Christengemeente

ter hoofdplaats is ook nog afkomstig uit den tijd der Compagnie. Gelijk op Ambon geschiedde, heeft de Compagnie enkele inlanders tot burgers verheven, en deze werden dan ook tot Christenen gedoopt. Zij verkregen voorrechten, die thans nog voortduren in hunne schutterplichtigheid. De Christengemeente stond onder toezicht der predikanten te Ambon, en dezen hebben voortdurend de hand aan hunne kudde gehouden. Vroeger was het eene vrij aanzienlijke gemeente; doch thans bestaat zij nog maar uit een 60-tal leden. De Christenen maken, met de Mohammedanen vergeleken, een zeer gunstigen indruk. Zij zijn zeer ijverig en welvarend, staan op hooger zedelijk standpunt dan Mohammedanen en Alfoeren 1). Zij houden zich veel bezig met het bereiden van kajapoetih-olie, gelijk bekend een zeer gewild handelsartikel, door Boeroe's bosschen in grooten overvloed geleverd.

De Alfoeren. Het overgroote deel der bevolking bestaat uit Alfoeren die, gelijk reeds werd opgemerkt, in de binnenlanden wonen. Hun aantal is niet groot 1), en zij leiden een vreedzaam leven in de bosschen. Natuurlijk zijn zij ver van beschaafd, doch dronkenschap, diefachtigheid, dobbelen of koppensnellerstochten worden bij hen niet of weinig aangetroffen. Zij zijn in tal van Fenna's of stammen verdeeld, die weer in Soa's of familiën gesplitst zijn. Verschillende Fenná's maken een Foegmolin of Regentschap, aan welks hoofd een Djohoe staat, wiens waardigheid in naam althans wordt bekleed door de ter hoofdplaats gevestigde Hoofden. In werkelijkheid bemoeien zich de Mohammedaansche hoofden, die in vroegere jaren de Alfoeren hunner voormalige rijken aan zich hadden onderworpen, zeer weinig met hunne onderhoorigen; de Alfoeren hebben hunne eigene Hoofden gekozen, aan wie zij gehoorzamen. De Alfoeren van Boeroe aanbidden tal van geesten van afgestorvenen, die, evenals bij andere stammen van den Archipel, naar hunne voorstelling tusschenpersonen tusschen de menschen en goden zijn. Volgens prof. Wilken zijn er geen priesters onder hen; maar wel eene soort geestenbezweerders. Bij hen bestaat ook het gebruik om voorwerpen onschendbaar te verklaren (pali, pamali, poto, koïn).

De Utrechtsche Zendingsvereeniging. Onder deze Heidensche Alfoeren nu, heeft de **Utrechtsche Zendingsvereeniging** in 1886 eene Zending begonnen. Zij opende haar arbeidsveld aan de baai van Tifoe, aan de Zuidkust gelegen. Deze baai is slechts met een strandvaartuig van Kajeli te bereiken, wegens de koraalvorming aan de kusten, zoodat groote schepen steeds een behoorlijk eind uit de kust moeten ankeren. Ten Noorden en ten Zuiden van deze baai liggen tal van kampongs, waar reeds Christenen zijn gewonnen en nu de zendeling, die hier in 1886 zijn arbeid begon, een medehelper noodig achtte, is er reden voor de verwachting, dat hier een goed terrein is gevonden. Aanleiding tot de keuze van dit arbeidsveld is geweest, dat de hulpprediker van Alang in 1879 een 16-tal Alfoeren uit de afdeeling Masarete, waarin Tifoe gelegen is, in Kajeli doopte. Toen het Gouvernement in 1882 te Tifoe een posthouder plaatste, vond deze daar die

1) Men zie hierover, des begeerd: Willer, het eiland Boeroe, bl. 116.

2) Volgens prof. Wilken, «Bijdr. tot de kennis der Alfoeren van Boeroe» (Batav. Gen. deel XXXVIII), bedraagt het aantal zielen ongeveer 8000, waarvan 1000 Mohammedanen zijn en een 100-tal Christenen.

gedoopten, die een goeroe (meester) begeerden, om hen te onderwijzen. De kerkgemeente van Ambon voldeed aan dat verzoek, en toen naderhand een hulpprediker, deze plaats bezoekende, een 300-tal Alfoeren doopen kon, en men reeds de opmerking maakte, dat de kampongs, waar de goeroe's uit Ambon geplaatst waren er veel netter dan de overige uitzagen, heeft de Utrechtsche Vereeniging na onderling goedvinden dit terrein van de Ambonsche kerk overgenomen. De nieuw aangekomen zendeling zal zich te Mefa vestigen. Thans reeds zijn, volgens den laatst publiek gemaakten staat een 312-tal mannen en 235 vrouwen met 272 kinderen op de beide stations Tifoe en Mefa 1), waarbij onderscheidene filialen behooren, aanwezig.

De Banda-Zee. Ons rest thans nog een bezoek te brengen aan de Banda-eilanden, ten Zuid-Oosten van Ambon gelegen. Banda is met de Zuidwaarts van haar gelegene Banda-Zee in den laatsten tijd het onderwerp geweest van wetenschappelijk geologisch onderzoek. Prof. Wichmann heeft zich daarbij zeer verdienstelijk gemaakt. De Banda-Zee is een zeebekken van ± 3000 M. diepte, een z.g. dalingsveld, of weggezonken deel der aardkorst. Teneinde eenige voorstelling daarvan te erlangen, heeft prof. Wichmann eene binnenzone en eene buitenzone, door twee rijen eilanden gevormd, getrokken. Beide beginnen bij de Wetter-eilanden. De binnenzone loopt over Roma, de Dammergroep, Nila, Seroea, Manoek en eindigt in de Banda-eilanden. Deze binnenzone nu is zeer vulkanisch. De buitenzone loopt van Wetter over Kisser, Letti, Moa, de Babbergroep, de Tenimber-eilanden als zuidelijke groepen, en over de Key-archipel, de Watoebella, de Goram-eilanden en Ceram, en eindigt in Boeroe. Deze is weinig vulkanisch. De zee tusschen binnen- en buitenzone is ongeveer 1000 M. diep. De werkzame Goenoeng Api der Banda-eilanden is nog, om zoo te zeggen, een vuurhaard van den vulkanischen bodem, waarboven de zee vloeit.

Banda Neira met omgeving. Ondanks het gevaar, waaraan we ons misschien blootstellen, willen we die eilanden bezoeken. Van Ambon zijn wij spoedig ter plaatse. We willen het meest westelijk gelegen eiland Goenong Api van de Noordzijde naderen.

Als een trotsche kegel rijst hij daar steil uit de zee op; het ontbreken van plantengroei aan den top is met de rookende pluim ons een bewijs, dat hij nog tot de werkzame vulkanen behoort. Wij hebben hier aan de noordzijde, gereed om hem om te stoomen, juist het gezicht in den kratermond.

«Dikke kolommen van witte dampen «worden aanhoudend uitgedreven en ver«heffen zich statig boven den top, die zelf «nog aanmerkelijk hooger dan de krater«mond gelegen is. Aan onze rechterzijde «weidt de blik langs het hooge land van «Lonthoir of Groot-Banda, rijk be«groeid en bebouwd met zijne steile wan«den en wijde kromming, waarlangs de «perkgebouwen als zoovele villa's schilder«achtig tusschen het groene geboomte ge«legen zijn. Nadat wij den Zuidoosthoek «van den Goenong Api zijn omge«varen, zien wij de liefelijk gelegen hoofd«plaats plotseling voor ons. Men waant «zich thans in een meer of in eene breede «rivier, want overal stuit de blik op een «der eilanden van de groep. Ter linkerhand «stijgt de fraaie, scherpe kegel van den «Goenoeng Api statig uit zee op, «het liefelijke, nog kleinere Banda Neira «schijnt er aan vastgehecht, de witte «huisjes der hoofdplaats blinken vroolijk «aan den voet van een groenen heuvel,

1) Men zie het kaartje in de Utrechtsche Berichten van 1887.

«waarop ter halver hoogte het fort Bel-«gica is gebouwd, dat door ligging en «bouwtrant eer aan een Duitsch ridder-«kasteel dan aan een Indisch fort doet «denken; dan vormt de zee over eene «kleine ruimte den eenigen horizon, en «daarna verrijst de groene wal van «Lonthoir, dat zich tot achter ons «uitstrekt, en als een reusachtige groene «komkommer op het water drijft 1).

«Over dit liefelijke tooneel werpe de «Indische zon, voor zij zich achter de «kim de Banda-zee gaat verbergen, hare «laatste tintelende stralen en het schoonste, «het prachtigste, het verhevenste schouw-«spel, dat ergens ter wereld te genieten is, «brengt u in verrukking. Wij wagen ons «niet aan het beschrijven der schoonheid, «die de flikkerende lichtpartijen op de «voorgebergten, gebouwen, forten, het «water en den rookenden krater, nevens «de zwarte schaduwen, die door de met «donkergroen gevulde bergkloven worden «gevormd, aanbieden, maar laten dat aan «de verbeeldingskracht over; zoomin pen «als penseel is in staat deze schoonheden «te malen. Heeft dat gezicht geboeid, van «verzadigen is geen sprake, dan mogen de «oogen gewend worden naar de Banda-«zee met de eilandenkrans, die haar om-«geeft, in 't Westen Ai en Rhoon, en «Poeloe Swangi, in 't Oosten Rozen-«gain...... Heeft het land zijne schoon-«heid, de zee doet niet onder. Waar kan «helderder water gezien worden dan in «de Molukken, alwaar het water het «gezicht op den welig begroeiden bodem «toelaat en men een onderzeesch bosch «gewaar wordt, bevolkt met tallooze vis-«schen van allerlei zonderlinge vormen en «gestalten, van den haai tot den laweri of «lichtvischje, wiens glimmende oogen door «de visschers worden gebruikt om onder «het water het aas aan den haak te ver-«lichten, in het glashelder water door elkan-«der zwemmend, duikend, schietend met «de bontste mengeling van kleuren, van «het scharlakenrood tot het glimmend «zwart, geel, blauw, groen, oranje. Moest «de plaats worden genoemd, waar het «spelevaren is uitgevonden, de baai van «Banda zou vragen, of zij daarop niet de «meeste aanspraken had» 2).

Eene bladzijde uit de Geschiedenis. Konden deze eilanden, konden deze wateren eens spreken! Wat zouden ze veel van onze voorvaderen te vertellen hebben! De haren zouden ons te berge rijzen, als we van die gewelddadige, wreede, onmenschelijke daden hoorden gewagen, door hen ondernomen, nu ja! om zich het bezit dier eilanden te verzekeren, maar met verkrachting van alle humaniteitsbeginselen. Het is Jan Pieterszoon Coen geweest, die zich in de jaren 1620—1622 hier heeft doen kennen als een man van groote krachtsontwikkeling, het mag zijn, doch tevens als een man, die alle middelen goed vond om zijn doel, de volkomen heerschappij en de vestiging van den monopoliehandel der Compagnie, tot stand te brengen. Omdat de Bandaneezen, niet bestand tegen de verleiding, hunne geteelde noten aan andere liefhebbers te leveren, tegen beteren prijs dan de Compagnie gaf, wel eens een gesloten contract verbraken, heeft Coen ze getuchtigd, en voorwaar! zij hebben ondervonden, wat hij «niet desespereerende» daaronder verstond. De fiere bevolking, die geen andere misdaad had begaan dan te meenen, dat de producten der eilanden haar zelve toebehoorden, is eerst ten deele als slaven weggevoerd; doch, toen dit middel niet voldoende bleek, omdat velen ontvluchtten en als zeeroovers weer nieuwe last bezorgden, werd in 1622 zonder medelijden het bevel ten uitvoer gelegd, dat alle verdachten naar Batavia zouden vervoerd worden. Lonthoir werd geheel ontvolkt, en in plaats daarvan door Coen eene kolonisatie beproefd met ontslagen dienaren der Compagnie en andere Europeanen. Aan dezen werden afgestaan de voor de notencultuur geschikte gronden, die men in perceelen (perken) verdeelde. Tegen

1) Leendertz, Van Atjeh's stranden tot de koraalrotsen van N.-Guinea, bl. 201.
2) Mr. O. H. v. d. Linden, Banda en zijne bewoners, bl. 27 en 29.

vaste prijzen moesten nu de noten door de perkeniers aan de Compagnie geleverd worden, die hiermee goede zaken wist te maken. Voor werkkrachten werd gezorgd, doordien men uit alle deelen van den Archipel, voornamelijk van de Zuid-Wester-eilanden slaven roofde (perkslaven).

Toch heeft de Compagnie, met op deze wijze te koloniseeren, hare eigene schepping bedorven; «zij gunde den perkenier niet het voordeel, dat de grond «opleverde, en stelde zich zelf niet met een vast aandeel tevreden, maar zij «eischte alles. Waren de arbeiders de slaven van den perkenier, dezen waren «weer de slaven der Compagnie» 1). Hoe konden de perkeniers, wien de lust tot arbeiden werd ontnomen en de weg tot ontwikkeling werd afgesneden, de kolonie dan tot bloei brengen?

De beletselen weggeruimd. Gelukkig dat ook hier, gelijk in Ambon, met het stelsel der Compagnie gebroken is. Het is de vrijzinnige Gouverneur-Generaal G. A. G. Ph. baron van der Capellen geweest, die na zijn bezoek aan Banda in 1824 den eersten slagboom verwijderde. Eene uitvoerige publicatie, (Ind. Staatsblad nº. 21*a*), te Banda Neira afgekondigd, verzekerde o. a. aan de perkeniers: «zoo voor zich als hunne nakomelingen den vollen «en onverdeelden eigendom der perken, met ongereserveerd recht en vol«komene bevoegdheid daarover te beschikken». Wel bleef het extirpeeren der door de vogels gezaaide 2) notenmuscaatboomen voortduren tot 1862; doch in 1854 werd Banda tot vrijhaven verklaard; een maatregel, die pas beteekenis kreeg, toen in 1864 het alle ontwikkeling belemmerend monopoliestelsel werd opgeheven. Eerst van dit jaar dateert de herleving van Banda. Aanvankelijk wisten de zoo lang onmondig gehouden perkeniers niet hunne verkregen vrijheid te gebruiken: van de 34 perkeniers durfden zelfs maar een 14-tal van de aangeboden vrijheid gebruik maken, doch langzamerhand werd dit anders, toen het «pittige product eene pompeuse entrée in Amerika deed en Ben«galen zijne deugdelijkheid erkende en waardeerde boven den Ceylon- en «Pinang-noot». Nu verdringen zich de opkoopers op het kleine eiland Neira en is er steeds leven en beweging. Voorwaar! de oude tijden zijn voor Banda voorbij; de perkeniers hebben ondervonden en getoond, welke weldadige invloed er uitgaat van de vrijheid. De markt voor de Banda-noten is opgespoord; het aanwerven van arbeiders op Java tegen goede conditiën vindt geregeld plaats; de goede zorgen voor de perken zijn openbaar; de gemeenschap der eilanden onderling is door prauw en stoomboot verbeterd; een zeeboot is aangekocht om het product zelf ter markt te brengen; de havenhoofden, voor den aanleg der booten bestemd, zijn uitgelegd; scholen, zelfs eene meisjesschool, werden gesticht, en wat meer zegt, zij bloeien; voor kerkelijke doeleinden werd gaarne geofferd, — dit alles heeft Banda zien ontstaan en zien ontwikkelen, sinds Minister Fransen van de Putte in 1864 aan Z. M. den Koning voordroeg, het specerij-monopolie in de Molukken op de heffen.

Dat op Ambon dit milde besluit nog niet dergelijke vruchten droeg moet

1) Mr. O. H. v. d. Linden.

2) Het zijn vooral de z.g. notenkrakers (eene groote, groene duivensoort), die de noten in hun geheel opslikken en, nadat de maag de foelie tot voedsel heeft genomen, deze weer laten vallen, tengevolge waarvan zij de muscaatplantjes elders doen opschieten.

aan de bevolking geweten worden; zijn er op Banda energieke perkeniers; op Ambon is de bevolking eigenlijk nog onmondig te noemen. Wij merkten boven reeds op, (bl. 335) hoe dan ook in Ambon deze liberale maatregel is misverstaan.

Notencultuur. Laat ons ten besluite van de belangrijke notencultuur eenige kennis nemen.

Het is algemeen bekend, dat de muskaatvrucht, zoowel de foelie als de notenmuskaat levert. Zij is het product van een boom, die in den natuurstaat eene hoogte van ± 25 voet bereikt, en van beneden naar boven regelmatig met takken bezet is, waardoor hij een fraaien, pyramidalen vorm kan vertoonen. In den natuurstaat schiet de boom hooger door en mist hij zijne takken tot zekere hoogte boven den grond. De boom groeit goed in lichte, met vulkanisch zand gemengde aarde. Eene zilte vochtigheid der lucht werkt den weligen bloei zeer in de hand. Men beschut de boomen wel tegen winden, door er kanari- of andere boomen tusschen te plaatsen; terwijl het noodzakelijk is, de boomen van mos- en woekerplanten vrij te houden. De aanplantingen van notenmuscaatboomen verraden zich van verre reeds door den heerlijken geur, dien zij verspreiden. Schilderachtig zijn de perken met de perkeniershuisjes tegen de hellingen gelegen.

Bij eene ruime toetreding van lucht en licht is goede vrucht te verwachten. De productie vangt onder gunstige omstandigheden in het 5de tot 7de jaar aan; doch wordt eerst in het 14de jaar loonend. Met gelukkige gegevens kan de boom tot zijn 70ste of 100ste jaar vrucht leveren.

De notenmuskaat is ons als vrucht bekend: ovaal of eirond, grijsbruin met netvormige aderen voorzien. Zij zit in eene vleezige schil, terwijl tusschen noot en schil de even bekende foelie als een zaadmantel zit. Als de vruchten beginnen te barsten, vertoonen deze laatste hare hoogroode kleur. Barst de schil, dan wordt de noot voorzichtig van den stengel gewrongen met een tweetandig vorkje (gai-gai) dat aan een langwerpig eivormig korfje zit, gevlochten uit het gespleten boveneind van een bamboe. De noten worden niet alle tegelijk rijp. Het geheele jaar door kan men oogsten. Zijn de noten geplukt, dan ontdoet men ze voorzichtig van de foelie en spreidt deze op matten uit, teneinde ze in de zon te doen drogen. Tijdens de droging tracht men haar plat te treden, om het verbrokkelen (waaraan de foelie gemakkelijk onderhevig is) te voorkomen, en eene betere verpakking te waarborgen. De noten legt men op een zacht smeulend houtvuur en later roert men ze in eene brei van zuivere kalk en zeewater, waarna ze in vaten of kisten van ± 50 kilo verzonden worden. Gelijk reeds werd opgemerkt, is de superieure qualiteit der Banda-noten vooral de oorzaak van den grooten afzet. Op tal van plaatsen, bijv. op Java, Sumatra (Deli), Malakka, Pinang, Ambon en de Oeliasers, Singapore, Bengalen, O.-Afrika (Zanzibar), Menado en elders heeft men met meer of minder succes de cultuur beproefd 1).

AANHANGSEL OVER DE «INDISCHE KERK.»

De «Indische Kerk», welker belangen zoozeer met die der Zending samenvallen, verdient eene afzonderlijke behandeling.

In den eersten tijd der Compagnie waren het de kerkeraden der groote handelssteden, die met de Prov. Synoden de belangen der Ned. Herv. Christenen in de overzeesche gewesten behartigden en die de predikanten, krankbezoekers en schoolmeesters bezorgden voor de schepelingen en de vestigingen in O.-Indië. Weldra werd de zorg voor de Indische vloten en de gemeenten in O.-Indië opgedragen aan de Classes dier steden, waar de Kamers der V. O.-I. Compagnie waren gevestigd, vooral de Classes van Am-

1) Naar Dr. K. W. v. Gorkom.

sterdam en van Walcheren. Tot geregelde afdoening der talrijke werkzaamheden werden in die Classes eenige leden aangewezen als Gedeputeerden tot de Indische zaken. De Classes hielden geregelde briefwisseling met de kerken in Indië. Dat Amsterdam zich het meest aan de Indische Kerken liet gelegen liggen, lag voor de hand. Daar vergaderden ook doorgaans de HH. Bewindhebbers, de HH. XVII. Daarna volgden de Classes van Middelburg, Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen.

De Gedeputeerden nu, voor drie jaren en meermalen met verlenging gekozen, examineerden en bevestigden proponenten en predikanten voor Indië; zij moesten de Bewindhebbers voorlichten en verschenen meermalen persoonlijk ter vergadering.

De aanwijzing der standplaatsen van de uitgezondene predikanten geschiedde in Indië na hunne aankomst. Daar in Indië de organisatie der Kerk, zooals die in het Moederland bestond, ontbrak, lag het voor de hand, dat het Bestuur tot het geven van advies den Kerkeraad te Batavia uitkoos. Hoezeer die Batavische kerkeraad rechtens gelijk stond met elken anderen, kreeg hij aldus feitelijk eenige suprematie; want, de voordracht, door hem ingediend, maakte den opperlandvoogd, die het beroep te doen had, de taak gemakkelijk 1). Aanvankelijk is dit niet zoo bedoeld geweest. De Kerkorde van 1623 schreef in art. 16 voor, dat telken jare eene soort van Synode te Batavia zou gehouden worden door «samenkomsten van een predi«kant en ouderling uit iederen Kerkeraad, daartoe met be«hoorlijke credentie en instructie overgezonden,» doch de groote afstand maakte het houden van dergelijke samenkomsten moeilijk, zoodat de Kerkeraad van Batavia in 1752 schreef, dat «zulk eene vergadering ten eenenmale onmogelijk was» 2). Met de vaderlandsche classes werd door denzelfden kerkeraad van Batavia correspondentie gevoerd. De classis van Amsterdam leverde alle jaren extracten uit de O.-Ind. brieven bij de Synode van Holland in, terwijl de «Gedeputeerden tot de Indische zaken» er een boek op nahielden, waarin het belangrijkste uit deze Oost-Indische brieven werd opgenomen 3).

Deze toestanden hebben na 1815 eene wijziging ondergaan. Tot eer van Koning Willem I moet gezegd worden, dat hij na zijne inhuldiging tot Souverein vorst, de belangen der Christenen in de Koloniën onverwijld ter hand heeft genomen, al kwam het geheel met zijn geest overeen, de Protestantsche Kerk als een orgaan van den Staat te beschouwen. In genoemd jaar werd door hem eene «provisioneele commissie voor de zaken der Hervormde Kerken in Oost- en West-Indië» ingesteld. Ofschoon deze «provisioneele commissie» weinig van zich heeft laten hooren, werd zij evenwel bij Kon. Besluit van 7 Dec. 1820, n°. 113, tot eene definitieve gemaakt. En, hoezeer het nog eenige jaren duurde, vóór eene volledige organisatie haar beslag kreeg, was door dit Kon. Besluit althans een begin hiermee gemaakt. Aan de Commissie nu was opgedragen de behartiging der belangen

1) Troostenburg de Bruijn. De Herv. Kerk in Ned. Oost-Indië onder de O.-Indische Comp. bl. 135.
2) Hofstede. Oost-Indische Kerkzaken.
3) Troostenburg de Bruijn, bl. 122.

van de Protest. Kerken in Ned. Oost- en West-Indië; voorts werd o. a. in genoemd Kon. Besluit bepaald, dat het Departement voor het Publieke Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën de noodige verordeningen zouden vaststellen en eindelijk, dat de Commissie, zoolang nog niet alle verordeningen tot stand waren gebracht, hare instructiën van de zooeven genoemde departementen zou ontvangen. Daar voorts aan de Commissie opgedragen werd, de examina van candidaten, voor den dienst in de Koloniën bestemd, te regelen, benevens voor de inzegening van predikanten en candidaten te zorgen, werd hiermede reeds feitelijk de Kerk gemaakt tot een onderdeel van de staatsmachine; want aan eene staatscommissie werd de macht gegeven, welke eigenlijk aan de Synode toekwam. Was er vroeger nog verband met de Classes in het Moederland, feitelijk werd dit verband thans verbroken en is de Kerk in Ned. Oost-Indië prijs gegeven «aan de politieke macht, die haar «organiseert en reglementeert., waardoor zij tot geen eigen zelfstandig leven, «tot geen band van onderlinge gemeenschap, tot geen krachtige ontwikkeling «en werkzaamheid naar buiten kan komen» 1).

In deze richting is de Regeering steeds voortgegaan; want bij de organisatie — in het Kon. Besluit van 1820 in uitzicht gesteld, die haar beslag heeft gekregen bij de Kon. Besluiten van 11 Dec. 1835 en bij dat van 28 Oct. 1840, beide afgekondigd in het Indisch Staatsblad 1844 n°. 34, — werd bepaald: dat de Protestanten in Ned.-Indië allen tot één Kerkgenootschap zouden behooren 2); en werd voorts eene bestuursinrichting vastgesteld, die het geheel van den Staat doet afhangen. Aangezien dit Reglement nog vigeert, willen wij van de daarin omschreven inrichting van het Bestuur wat nader kennis nemen.

Er bestaat thans in Nederland eene «Commissie tot de zaken der Protestantsche Kerken in Ned. Oost- en West-Indië», kortweg «de Indische Commissie» genoemd en in Ned. Oost-Indië een college, dat den naam draagt van «Bestuur over de Protestantsche Kerken in Nederlandsch Indië», gewoonlijk met den naam van het «Kerkbestuur» betiteld. De «Indische Commissie», in den Haag gevestigd, wordt door den Koning benoemd. De leden zijn: de Secretaris der Synode van de Ned. Herv. Kerk, zoomede zijn secundus, de Secr. van het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland; voorts enkele, gewoonlijk Haagsche predikanten en twee leeken (één uit Oost- en één uit West-Indië), die door hun verblijf in de Koloniën met de toestanden aldaar bekend geacht kunnen worden. Het «Kerkbestuur» bestaat uit een lid van den Raad van Indië of een ander hooggeplaatst ambtenaar (thans is het de president van het hooggerechtshof) als president, uit een adj.-secr., ambtenaar ter Algemeene Secretarie, voorts uit de predikanten van Batavia, waarvan één vice-president en een secretaris is, en uit een drietal notabele leden

1) Prof. Millies, Opmerkingen naar de bronnen voor de gesch. der Chr. Kerk in Ned. O.-Indië. pag. 48.

2) In Batavia bestond reeds langen tijd eene Luthersche Gemeente, die aanvankelijk niet voor de samensmelting was. Door de benoeming evenwel van een predikant, *voor de vereeniging* gezind, is bij Kon. Besluit van 1854 (28 Febr. n°. 63) ook *deze gemeente bij de* andere officiëel ingesmolten.

der Protest. Kerk in Batavia. Dezen worden door den Gouverneur-Generaal benoemd; bij vacatures wordt aan Z. Exc. door het «Kerkbestuur» een drietal ter keuze aangeboden.

De «Ind. Commissie» in Nederland bereidt voor, wat ter voorziening der gemeenten noodig is; zij examineert de a.s. hulppredikers en draagt de benoodigde predikanten ter benoeming aan den Koning voor. Het «Kerkbestuur» aan wien nu de benoemden worden overgedragen, doet aan de Regeering voorstellen aangaande de plaatsing der nieuw aangekomenen. Ook worden door dit Bestuur de voorstellen tot verandering van standplaats der reeds aanwezige predikanten en hulppredikers gedaan. Evenwel gaat de benoeming uit van den Gouverneur-Generaal, die trouwens het recht bezit, buiten de voordracht om te kiezen. Het «Kerkbestuur» heeft voorts het toezicht op het algemeen beheer, op de predikanten en kerkeraden; het beslist op alle klachten van gemeenten over kerkeraden, predikanten, diaconieën en omgekeerd. Bij de kerkeraden berust het beheer over de zaken, die op de inwendige orde en tucht der plaatselijke gemeenten betrekking hebben.

Uit het voorafgaande zullen twee zaken duidelijk zijn, 1o. dat de Indische Kerk, in onderscheiding met vroeger, geheel onafhankelijk van de Protestantsche Kerken in het Moederland is, en 2o. dat zij geheel eene Staatsinrichting is ten behoeve der Protestanten.

Over deze beide zaken dient een weinig uitgewijd.

1o. Dat de Indische Kerk geheel onafhankelijk van de Protestantsche Kerken van het Moederland is, moge ten deele verklaard kunnen worden uit den historischen gang van zaken, voor een ander en niet gering deel valt de schuld daarvan op de Kerken en Genootschappen in het Moederland. Terwijl de gemeenteleden, toen de Kerken nalatig bleken, zich het lot van Heidenen en Mohammedanen begonnen aan te trekken, scheen het, alsof men zich om de land- en geloofsgenooten niet behoefde te bekommeren. Behalve den te waardeeren arbeid, dien particulieren in Indië verrichtten, door het oprichten o. a. van het Ned. Oost-Indisch Zendeling- en Bijbelgenootschap; het Genootschap voor In- en Uitwendige Zending te Batavia; zoomede het Fonds des Vredes door het Bloed des Kruises te Soerabaja (bl. 113), waren slechts het Java-Comité en de Chr. Gereformeerde Kerk (thans, gelijk men weet, vereenigd met de Ned. Ger. Kerk) werkzaam op het gebied der Inwendige Zending. Zij werken sinds eene reeks van jaren te Batavia en Soerabaja, eerst onder de Indo-Europeanen en later ook onder de militairen. Onlangs is ook voor de Evangelisatie onder deze laatsten een comité hier te lande opgericht. Met andere zendingsgenootschappen of de Synode der Ned. Herv. Kerk bestaat, in tegenstelling tot vroeger, geen direct verband tusschen de Indische Kerk en de Protestanten in het Moederland dan dat, wat wordt aangebracht door «de Indische Commissie». Deze doet uit de predikanten, die er om solliciteeren, eene voordracht aan den Minister, die hen uitzendt, zoodat de Indische Gemeenten ten slotte de predikanten krijgen, die de Regeering voor haar bestemt. Van beroep of keuze is geen sprake.

Ook komt een deel der schuld op rekening van het «Kerkbestuur» in Indië. Immers moest volgens art. 4 van het Kon. Besluit van 7 Dec. 1820.

«geregelde correspondentie gevoerd worden met de Kerken in Indië». Zoodanige correspondentie is nooit gevoerd geworden, dewijl al spoedig na de instelling der «Commissie» het «Kerkbestuur» is opgetreden, als vertegenwoordigende alle Kerken in Oost-Indië. Aan dat college worden de Jaarverslagen ingediend. Wat West-Indië aangaat, hiermede heeft de «Commissie» wel geregelde correspondentie. De kerkeraden aldaar zijn dus in de gelegenheid hunne wenschen bij vacatures aan de «Commissie» bekend te maken; zij kunnen dus invloed uitoefenen op de keuze van de hun toe te zenden predikanten. De rechtstreeks aan de Indische Commissie gezonden correspondentie is de basis van een door de laatste om de twee jaren gepubliceerd verslag.

Gaan wij de oorzaken na, waarom de gemeenten in Ned.-Indië zelf zich uiterst moeielijk tot zelfstandigheid schijnen te kunnen ontwikkelen, dan blijkt dit voornamelijk in de eigenaardige samenstelling der gemeenten te liggen. Deze bestaan uit steeds afwisselende individuën, voor zoover het uit Nederland gekomene Europeanen betreft, die gedurig verplaatst worden en eigenlijk nergens thuis behooren; voorts uit eene uit gemengd bloed gesproten schare van Indo-Europeanen, die door geboorte niet alleen, maar door den geheelen socialen toestand, en vooral door het sterk wantrouwen, dat zij koesteren tegenover de vol-bloed Europeanen, te ver van deze laatsten afstaan, om hiermee ééne gemeente te vormen. Daarbij komt nog de groote onverschilligheid voor kerk en Christendom bij vele Europeanen, zoodat zich met moeite enkelen laten bewegen om de gewone kerkelijke functiën waar te nemen.

Voorwaar! hoe wenschelijk het dus blijve, dat het Christelijk en Kerkelijk leven in de gemeenten zich ontwikkele, opdat deze gemeenten invloed oefenen kunnen op de keuze van predikanten en eene geregelde vertegenwoordiging op vergaderingen in de hand werken, het zal voorloopig, naar wij vreezen, wel bij vrome wenschen blijven. Althans de invloed, die van de Protestantsche gemeenten uitgaat, is, misschien met enkele uitzonderingen, nog zeer gering. Ds. Granpré Molière haalt in zijne onlangs verschenen brochure 1) dienaangaande de meening van een lid van de Rekenkamer aan, die maar niet begrijpen kon, waarom de Staat nog predikanten bezoldigde. Toen daar tegenover opgemerkt werd, dat onze Protestantsche Staat even veel, zoo niet meer geld uitgaf aan Katholieke geestelijken, maakte die hooggeplaatste ambtenaar leukweg de opmerking, dat «de Katholieken eene macht uitmaken, waarmee elke verstandige Regeering rekening moet houden.

2o. Dat de Kerk eene door den Staat georganiseerde en beheerde inrichting is, is door den historischen loop der dingen zoo geworden. Kon het anders zijn, de Indische Kerk zou er wèl bij varen, want een begeerlijke toestand is het niet, dat predikanten als staatsambtenaren behandeld worden en bevorderd, of ook verplaatst worden naar anciënniteit, naargelang dit wordt noodig gevonden door de Regeering, die natuurlijk niet letten kan op de behoeften der gemeenten. Ds. Granpré Molière toch haalt in zijne bovengenoemde brochure een paar gevallen aan, dat gemeenten zelfs bij rekest aan den Gouverneur-Generaal om behoud van

1) Het Protestantisme in Ned. Indië, bl. 13. Helder, C. de Boer, *f* 0.40.—.

hun predikant vroegen, hoewel deze het verzoek niet inwilligde. Toch! men zij billijk en vergete niet, dat bij de regeling in 1820 de Kerk bij lange na niet op zich zelve kon staan; zij had te veel hulp van den Staat noodig. Thans nog komt op de Ind. Begrooting een post voor van bijna *f* 500.000,— die de Regeering voor de Protestanten in Indië jaarlijks betaalt. Dat deze geldelijke steun eene groote bemoeienis van staatswege met zich brengt, zal duidelijk zijn. Ook dient men niet uit het oog te verliezen, dat de Regeering, bij het tot stand komen der nu vigeerende regeling juist met het oog op de talrijke niet-Christelijke bevolking, die verreweg in de meerderheid is, toch bezwaarlijk kon toelaten, dat de Christenen in tal van kleine, zelfstandige afdeelingen zich zouden verdeelen. Met het oog op de roeping, die deze minderheid had te volbrengen, moesten wel alle Protestanten tot één Kerkgenootschap vereenigd worden.

De oplossing der moeielijke kwestie ligt in geen geval bij het gezag, maar kan alleen gevonden worden in het zelfstandig optreden der kerkeraden in Indië. Bij hen moet zich het Christelijk leven ontwikkelen, zoodat zij tot handelen bewogen worden. In hoeverre de Zendingsgenootschappen of de Kerken in het Moederland hierin eene roeping kunnen vervullen, willen wij maar in het midden laten. De Regeering kan steunen met subsidiën en toelagen, zooals zij dit doet in zake minvermogenden (alias sinjo's) en militairen. Personen, door kerken of vereenigingen uitgezonden, die zich aan dien arbeid wenschen te geven, kunnen eene toelage van *f* 150.— 's maands ontvangen. Deze maatregel is door Min. Keuchenius bij Kon. Besluit van 28 Mei 1889 uitgelokt. Op gelijke wijze heeft de Regeering in 1892 bij het garnizoen te Willem I en te Ambarawa, evenals te Gombong (bl. 76 en 46) goede maatregelen getroffen. Dit is een eerste stap in de goede richting.

Door leden der Volksvertegenwoordiging is bovendien meer dan eens bepleit, wat door Ministers tevens is erkend, dat de Kerk en de Staat in meer onafhankelijke betrekking tot elkander behoorden te staan. In 1854 bijv. bij de bespreking in de 2de Kamer ter vaststelling van het Indisch Regeerings-Reglement, werd door den heer Mackay krachtig gesproken ten gunste van meerdere vrijheid voor de gemeenten in Indië, en dientengevolge gaf de Regeering aan het thans nog van kracht zijnde art. 122 van het Regeerings-Reglement de volgende redactie: «*In de bestaande inrichting en het bestuur der Christelijke kerkgenootschappen wordt geene verandering gebracht dan met wederzijdsch goedvinden van den Koning en het bestuur van het betrokken Kerkgenootschap.*» Juist dat met wederzijdsch goedvinden heeft tot nu toe zooveel bezwaren opgeleverd, om tot eene gewenschte regeling te komen; eene regeling toch, door de Regeering wenschelijk geacht, kan niet tot stand komen, als het «Kerkbestuur» haar niet even wenschelijk vindt. Wel heeft men meermalen beproefd, (o. a. de Heer Elout in de 1ste Kamer-zitting van 23 Jan. 1886) van de Regeering nog eens een voorstel te krijgen, doch terwijl deze in diezelfde zitting bij monde van den Minister van Koloniën, den Heer Sprenger van Eyk, geneigd bleek, mee te werken tot verbetering van den toestand, moest zij tevens verklaren, dat juist de overeenstemming tusschen Regeering en «Kerkbestuur» ontbrak. ZExc. verklaarde het wenschelijk te vinden, dat

de Protestantsche Kerk meer zelfstandigheid verkreeg, het bezwaar lag evenwel in het vinden van den besten modus quo. «Doch het Kerkbestuur in Indië dient dan», zoo sprak de Minister, «zoo zij behoefte aan verandering gevoelt, hieraan uiting «te geven. Laat, in welken vorm ook, uit de gemeenten eene stem «opgaan, hoe zij de organisatie in het belang van de Kerk wenschen; bij «de Regeering zal dit niet anders dan eene welwillende beoordeeling onder«vinden; maar, na al hetgeen door de Regeering reeds gedaan is» (dit had betrekking op een vroeger uitgesproken deel zijner rede) 1), «zijn er geen «termen, om het initiatief van de Regeering te doen uitgaan.»

Voorstellen van het «Kerkbestuur» zijn evenwel niet gekomen, en, hoezeer den heer Donner de eer moet gegeven worden, meermalen met krachtige argumenten (zie o. a. de zitting van 18 Nov. 1888) in de bres gesprongen te zijn voor het goed recht op meerdere zelfstandigheid der Ind. Kerk, tot voorstellen kwam het niet. Genoemde afgevaardigde bepleitte ook meermalen de erkenning door de Regeering van enkele Christengemeenten (o. a. te Batavia en te Soerabaja), die buiten de Hervormde Kerk staan.

Bekend is de mislukte poging van den Minister Keuchenius, van wien, blijkens zijne toezegging, eene wijziging van art. 122 R. R. had kunnen verwacht worden, had zijn ministerieël leven langer mogen duren. Thans is de kwestie nog niet opgelost en dat eene oplossing wenschelijk blijft, springt het best in het oog, wanneer men de vrijheid, die de Roomsch-Catholieken genieten, vergelijkt met die der Protestanten.

Zonder te veel in bijzonderheden te vervallen, willen wij met een enkel woord toelichten, hoe de zelfstandigheid der Roomsch-Katholieke Kerk tot stand is gekomen, en hoe hare verhouding tot den Staat thans is.

Bij het Kon. Besluit van 1835 (in 1844 afgekondigd, zie blz. 350) had de Koning zich het recht voorbehouden, de uit te zenden geestelijken te benoemen, gelijk thans nog de benoeming van predikanten en hulppredikers door den Koning geschiedt. In 1845 nu, een jaar na de afkondiging van genoemd Kon. Besluit, ging bisschop Grooff, na door den Paus tot bisschop van Canea in partibus infidelium en apostolisch vicaris, en vervolgens door den Koning tot pastoor van Batavia te zijn benoemd, met vier R.-Kath. geestelijken, niet door den Koning benoemd, naar Indië. Hij verzocht den Gouv.-Generaal na aankomst aanstelling van twee dezer geestelijken tot kapelaan, hetgeen evenwel door Z.Exc. op grond hunner niet-benoeming door den Koning, en omdat alle plaatsen bezet waren, niet geschiedde. Op eigen verantwoordelijkheid nu ontsloeg de bisschop drie pastoors en benoemde tot hunne opvolgers drie zijner meegebrachte geestelijken. Van dit feit, door den bisschop op hooger last gepleegd, om een conflict met de Regeering uit te lokken, gaf de bisschop kennis aan den Gouv.-Generaal, maar Z.Exc. kwam met recht daartegen op. Toen de Gouv.-Generaal ondanks alle vertoogen zijnerzijds den bisschop niet van zijne strafbare handeling vermocht te overtuigen, en er dus niet inslaagde, diens daad te doen herstellen, bleef Z.Exc. niets anders over dan ge-

1) Ook Minister van Bosse had eene regeling voorgesteld, die door het «Kerkbestuur» *niet* aannemelijk gevonden werd.

bruik te maken van zijn recht, en den bisschop benevens zijne 4 assistenten uit Ned.-Indië te verwijderen. Aan de door den bisschop ontzette geestelijken werd nu tijdelijk de waarneming der herderlijke belangen opgedragen en de Regeering beschouwde hen als de wettige geestelijken. Van zijn standpunt had de bisschop gelijk, daar volgens de Roomsche Kerk geen wereldlijke macht eene kerkelijke betrekking opdragen kan. De Regeering, hoezeer dit recht willende billijken, kon met de bestaande wetten niet anders handelen, al gevoelde zij, dat in de organisatie de aanstelling van R.-Kath. geestelijken wijziging behoefde. In 1847 geschiedde dit bij een Koninklijk Besluit, waarbij het beginsel van Rome werd erkend. De bisschop benoemt thans, naar hetgeen hij noodig acht en geeft den Gouv.-Generaal hiervan kennis, die daarop den betrokken resident aanschrijft, den benoemden geestelijke te erkennen, en hem te doen deelen in de burgerlijke voordeelen, aan zijne betrekking verbonden. Het behoeft geen betoog om te doen zien, dat belangen veel meer gebaat worden wanneer zij slechts door één persoon behoeven te worden bepleit, dan wanneer een college, zooals het «Kerkbestuur», dit doen moet. De kerkelijke bemoeiing is dus hierbij als een attribuut der geestelijke overheid erkend en de band tot den Staat teruggebracht tot een geldelijken. Het recht van den Gouverneur-Generaal, om de toelating voor eene of andere standplaats van een geestelijke, wiens plaatsing wordt voorgesteld, om politieke redenen te weigeren, blijft evenwel gehandhaafd.

Dat de R.-Kath. Kerk bij de regeling van 1847, die thans nog geldt, in voordeeliger conditie verkeert dan de Protestantsche Kerk, wier predikanten eigenlijk staatsambtenaren zijn, werd boven reeds opgemerkt. Aangezien het standpunt der R.-Kath. Kerk, die nooit krachtens hare beginselen een ingrijpen van de wereldlijke macht op haar terrein gedoogen kan, niet dat der Protestantsche is, kan deze laatste op dezen grond nooit gelijkstelling pleiten. Begeert zij eene onafhankelijke verhouding tusschen Kerk en Staat, dan is het, omdat zij het voor beide partijen wenschelijk acht; eischen, gelijk de R.-Kath., kan zij het niet. Het is te hopen, dat spoedig de gewenschte oplossing tot stand kome, en dat dan de voorstellen tot reorganisatie door de «Ind. Commissie», in antwoord op den brief van Minister Keuchenius ingezonden, doch, wegens diens spoedig gevolgd aftreden niet publiek gemaakt, in behandeling komen 1).

Laat ons thans nog eenige bepalingen aanstippen, die betrekking hebben op de zorg voor de Europeesche en inlandsche Christengemeenten.

Bij Kon. Besluit van 1 Aug. 1886, no. 16 is met intrekking der betrekkingen van hulpprediker bij de Europeesche Protestantsche gemeenten in Ned.-Indië en van veldprediker bij het leger in Ned.-Indië (de voormalige hulppredikers 1ste klasse) het aantal predikanten bij de «Protestantsche Kerk» in Ned.-Indië bepaald op 39, waarvan 9 (die te Batavia, Semarang

1) Hoewel de literatuur over de Ind. Kerk niet groot is, en uit allerlei schrifturen en officieële bescheiden moet geput worden, willen wij gaarne de aandacht vestigen op de dissertatie van den heer G. W. Uhlenbeck, die te Leiden in 1887 promoveerde tot Doctor in de Rechtswetenschap op een proefschrift, getiteld: «Bijdrage tot de Gesch. der verhouding tusschen den Staat en de Chr. Kerkgenootschappen in Ned. O,-I.» Wij erkennen gaarne aan deze dissertatie bij de samenstelling van ons overzicht veel te danken te hebben gehad, evenals aan de hooggewaardeerde hulp van een alleszins bevoegd deskundige.

en Soerabaja) eene bezoldiging van *f* 500 's maands en de 30 overigen van *f* 450 's maands genieten met vijfjaarlijksche verhooging en recht op pensioen na tien jaren actieven dienst. Hunne standplaatsen worden aangewezen door den Gouverneur-Generaal, die ook het ressort, waarin zij werkzaam zullen zijn, benevens het aantal vaste dienstreizen, op vaste tijdstippen te volbrengen, bepaalt.

Ter voorziening in de geestelijke behoeften van inlandsche Christengemeenten worden jongelieden gekozen, gewoonlijk door eene der zendingsvereenigingen opgeleid, die de kosten der opleiding van de Regeering vergoed krijgen. Na afloop hunner studie en het voldoen aan de eischen van een examen voor de «Ind. Comm.» worden zij als hulppredikers 2de klasse aangesteld; hunne standplaatsen worden ook door den Gouv.-Generaal aangewezen. Hun aantal, ofschoon niet bepaald, bedraagt thans 24 en hunne bezoldiging (behalve idemniteit voor huishuur) van *f* 150 tot *f* 270 's maands. Eenmaal 's jaars houden de in het ressort gevestigde hulppredikers eene vergadering met hun predikant. Officiëel is deze vergadering bekend onder den naam van: Commissie van hulppredikers. Aan deze commissie is opgedragen: *a.* het afnemen van het eindexamen der kweekelingen voor het inlandsch leeraarsambt; *b.* het aanwijzen der standplaatsen van de inlandsche leeraars; *c.* de zorg voor de handhaving van het reglement op de uitoefening van kerkelijk opzicht en kerkelijke tucht bij de inlandsche gemeenten.

Tot de werkzaamheid der hulppredikers behoort ook de vorming en opleiding van inlandsche jongelieden tot (inlandsche) leeraars (goeroe's). Bij den aanvang van elk jaar wordt het aantal der aan te nemen kweekelingen vastgesteld door het «Kerkbestuur», in overleg met den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid. Tot bestrijding der kosten van verpleging, kleeding en leermiddelen wordt aan de hulppredikers *f* 20 's maands toegelegd voor elken kweekeling. Elken hulpprediker worden niet meer dan 4 jongelingen ter opleiding gegeven. In het ressort Menado geschiedt deze opleiding te Tomohon (zie blz. 278); in dat van Ambon, door den hulpprediker van Hoetoemoeri, die daartoe op de hoofdplaats verblijf houdt; de hulpprediker te Babau (Timor) heeft 3 kweekelingen; die te Depok 1.

Toen na 1816, in Batavia de meeste Europeanen zich in de Bovenstad gingen vestigen, werd ten behoeve van vele Maleisch-sprekende Christenen in de Benedenstad, eenmaal in het Maleisch in de kerk der Benedenstad gepreekt. Een herder had echter die gemeente niet. Het is bekend, dat het Java-Comité sedert 1851 in die behoefte eenigermate heeft trachten te voorzien door het uitzenden van zendelingen en het aanstellen van een catechiseermeester. De Pasar-Baroe kerk (blz. 26) is op deze wijze ontstaan.

Van particuliere zijde is ook in 1892 opgericht een «Comité van evangelisatie onder militairen in Indië», gevestigd te Harderwijk. Dit Comité, dat met prijzenswaardigen ijver werkt, en dat den in ons Indisch leger belangstellenden Christenen veilig aanbevolen mag worden, heeft te Batavia, Salatiga reeds personen aan het werk. Bij het garnizoen *te Magelang* vestigde zich onlangs met gelijk doel een ander persoon, *de bekende* heer van der Steur, die, ofschoon op eigen gelegenheid uit-

gaande, door vele particulieren in den lande wordt gesteund. Met de opmerking, dat te Padang en te Bandjermasin een zendeling van het Rijnsche Genootschap onder militairen werkt (blz. 174 en 251), en de mededeeling, dat te Batavia en te Soerabaja ook zendelingen der «Gereformeerde Kerken» zich aan de verbreiding van het Evangelie onder Indo-Europeanen wijden, sluiten wij ons overzicht.

XVI. DE KLEINE SOENDA-EILANDEN.

BALI. — Bestuursverhoudingen. — Uiterlijk der Balineezen. — Een Balineesch erf. — Het Hindoeïsme. — De Kastenindeeling. — Aanleg en ontwikkeling. — De lijkenverbranding. — De Zending.
SOEMBA. — Algemeen Overzicht. — De Radja's. — De Christengemeenten.
SAVOE. — Toestand der Savoeneesche Christengemeenten. — De bevolking.
ROTTI. — De Rottineezen en hunne bezigheden. — De godsdienst.
TIMOR. — Nederlandsch en Portugeesch gebied. — Indeeling van het volk. — Kleeding. — Oorlogvoeren. — Eeredienst. — Bestuursinvloed. — De Christengemeenten. — De Roomsch-Katholieke missie op Flores.

BALI. De kleine Soenda-eilanden, die administratief tot drie hoofdafdeelingen behooren, nl. tot de residentie Bali en Lombok, tot het Gouvernement Makasser en tot de Residentie Timor, zullen wij niet alle in deze schets behandelen. Wij bepalen ons slechts bij enkelen, die om de eene of andere reden onze belangstelling vragen. Wij vangen aan met Bali, dat volkenkundig tot de belangrijkste eilanden van den Archipel behoort. Op dit eiland herinnert zooveel aan den tijd der Hindoe-overheersching, dat het om deze reden reeds alle aandacht verdient. Het is toch van vrij algemeene bekendheid, dat het Hindoeïsme, nadat dit van Java door den Islam was verdrongen, hier eene wijkplaats vond en tot op den huidigen dag is blijven voortbestaan.

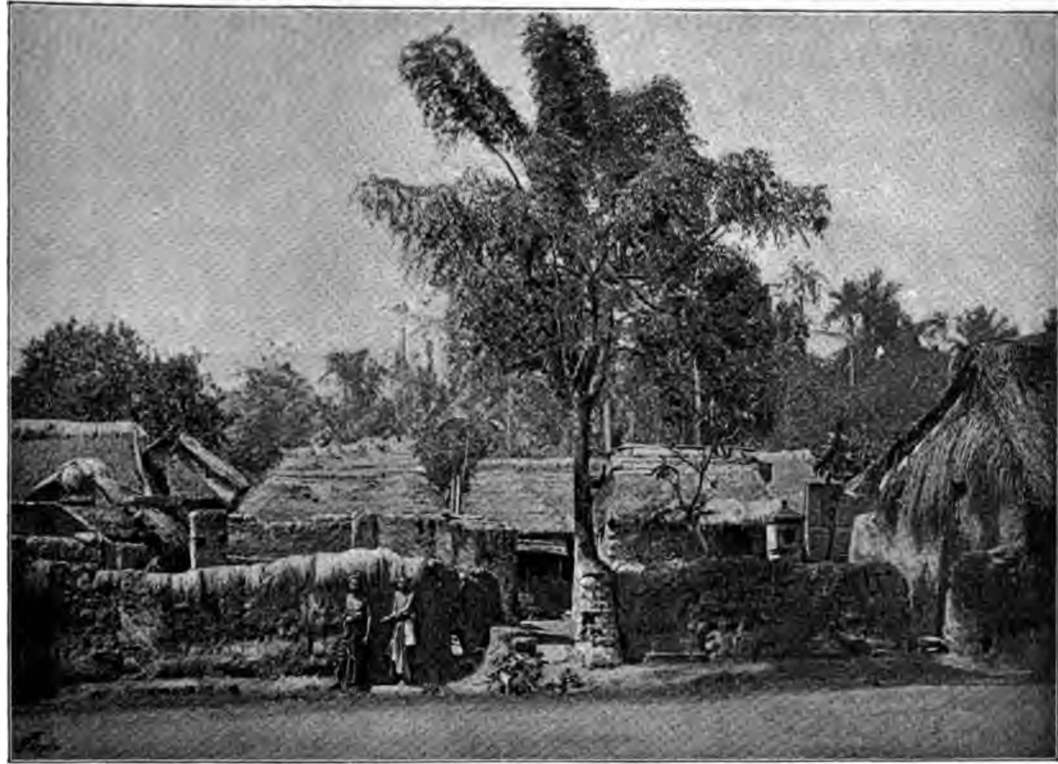
Bestuursverhoudingen. Bali was in vroeger tijd, evenals Lombok, aan de Hindoe-Javanen van Modjopahit onderworpen. Toen dit rijk omstreeks 1480 bezweek (bl. 101), vluchtte het overschot van het leger naar Bali, waar een afzonderlijk rijk onder den kroonprins werd gevestigd. Op den eersten tocht van C. de Houtman in 1597 werd ook Bali aangedaan en in 1619 verkreeg de Compagnie op dit eiland van den vorst van Gelgel verlof tot het vestigen van een kantoor. Sedert heeft de Compagnie hier vasten voet ge-

houden, al beteekende onze directe invloed zeer weinig. Daendels zou ons dien wellicht verschaft hebben, indien de gebeurtenissen hem niet te machtig waren geworden. Na het Engelsche Tusschenbestuur werden opnieuw pogingen aangewend om de vroegere, vriendschappelijke betrekkingen te herstellen. Veel hebben die pogingen niet uitgewerkt; doch toen in 1841 op de Balische kust een vaartuig strandde, dat volgens het daar geldend gebruik door de bevolking werd afgeloopen en geplunderd, meende de Regeering eenigen waarborg te mogen vragen, dat dergelijke handelwijze voortaan werd nagelaten. Een commissaris, de Heer Huskus Koopmans, werd tot dit doel naar de vorsten der 8 bestaande rijken gezonden, en het gelukte hem, een contract met hen te sluiten, waarbij zij van hun z.g. kliprecht afzagen. Spoedig evenwel bleek het, dat de vorsten, eene andere opvatting van het begrip souvereiniteit hebbende, ongenegen waren, het contract na te komen, en zij, gelijk voorheen, voortgingen, hun kliprecht uit te oefenen. Dientengevolge zijn onzerzijds een drietal expeditiën noodzakelijk geworden in de jaren 1846—1849, die, hoezeer met eenige inspanning, toch de gewenschte vrucht afwierpen: met alle radja's werden contracten gesloten. Een paar jaar later zijn twee der 8 rijkjes, nl. Boeleleng en Djembrana onder ons direct bestuur gebracht, toen het bleek, dat men daar zich aan onze verkregen souvereiniteitsrechten niet stoorde. De overige rijkjes worden thans nog door de met ons gecontracteerd hebbende vorsten zelfstandig beheerd.

Moge men tegen eene gewelddadige inbezitneming uit billijkheidsoogpunt eenig bezwaar maken, het moet erkend worden, dat de vestiging van ons direct bestuur in Boeleleng en Djembrana de bevolking zeer ten goede is gekomen. Reeds is in de overige staatjes een en andermaal de wensch uitgesproken, op gelijke wijze onder ons direct gezag geplaatst te worden, overtuigd als de bevolking wordt door de toenemende welvaart der genoemde rijkjes, dat onze Regeering rust en vrede handhaaft, en door haar maatregelen tot ontwikkeling worden getroffen, waarvan zij zelf in de eerste plaats de vruchten plukt. Dit is op Bali even duidelijk als op Midden-Sumatra gebleken.

Uiterlijk der Balineezen. De Balineezen worden in twee hoofdafdeelingen gesplitst: de Wong-Modjopahit, afstammelingen der Hindoe-Javanen, die het grootste deel der bevolking uitmaken, en de door dezen met minachting behandelde Bali-Aga of oorspronkelijke bevolking, die zich meer in de binnenlanden heeft teruggetrokken. In hun type verschillen de Balineezen veel van de Maleiers; zij zijn o. a. bleeker van huidskleur dan de Javanen, terwijl de vrouwen ook forscher gebouwd zijn. Wat hen vooral karakteriseert, zijn hunne levendige oogen. Zij zijn vrijheidlievend, bij trotsch af, eergevoelig en onafhankelijk. Het schijnt, alsof de Islam, die zeer weinig ingang bij hen heeft gevonden, en slechts aan de kusten hier en daar wordt beleden, hunne fiere natuur niet heeft verduisterd.

In kleeding verschilt de man weinig met de vrouw; de gewone kleeding bestaat in een onderrok, die om de heupen bevestigd is; sommigen dragen nog een korten rok met gordelband, waarin een kris steekt. Zijn zij op het veld aan den arbeid, dan dragen de mannen een klein buisje en ter afwering van de zon een hoed. Schoenen of sandalen zijn bij hen onbekend. Bij deftige gelegenheden heeft de man een naakt bovenlijf; de vrouw zal zich dan van eene

Erf en Woningen van Balineezen.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer M. A. Adriani.

lange shawl voorzien, die zij bevallig om het bovenlijf weet te slaan, terwijl zware arm- en beenringen als versiering niet ontbreken.

Een Balineesch erf. De erven der Balineezen zijn van elkaar gescheiden door een van klei gevormden muur van circa 8 à 9 voet hoogte; waarbinnen de woningen van tot eenzelfde huisgezin behoorenden, gelegen zijn. Aan de voorzijde hebben de erven eene opening, waarvoor des nachts eene deur van bamboe of hout wordt geschoven. Op den muur wordt, om den invloed des regens te weren, eene breede laag riet bij wijze van dak aangebracht. Binnen den muur zijn tal van huisjes en tenten (balé's genoemd) opgericht, die tot verblijf-, werk- of bergplaats dienen. Gewoonlijk zijn deze een voet of 4 boven den grond gebouwd en wordt de toegang door eene trap van 8 à 10 treden verkregen. Een der vertrekken is slaap- en tevens schatkamer, en natuurlijk niet voor iederen bezoeker bestemd. Men vindt er een paar rustbanken, eenige doosjes of potjes op plankjes van bamboe, en tegenover den ingang, onder een tralievenster, dat het licht toelaat, een offertafeltje.

Tegenover dit heiligdom is de «staatsie- en logeerkamer», alleen bij plechtig bezoek in gebruik. Behalve deze twee hoofdvertrekken, die bij allen, armen zoowel als rijken, gevonden worden, kan men meerdere tenten tot verschillend gebruik aantreffen. Eene rijstschuur ontbreekt evenmin als een keuken of eene bergplaats van landbouw- of nijverheidsgereedschappen; ook wordt de huistempel, een gebouwtje, aan de 4 zijden open, niet gemist. Gewoonlijk staat deze tempel op een vrij gelaten plek; de daar steeds voorhanden zijnde offerkistjes en versieringen geven te kennen, dat hier de eeredienst aan de huisgoden wordt vervuld. Op vele erven bevindt zich ook nog een pyramidaalvormig hokje (toegoe) genaamd. Onze plaat vertoont er ook een. Deze zijn eigenlijk pleisterplaatsen van goden, gewoonlijk opgericht na het afweren van eene ramp of ziekte. Hier tracht men de goden ter bescherming van het erf door kleine offers van rijst, sirih, gebak, als anderszins tot verblijven te lokken.

Op de erven loopen kippen, honden en varkens vrij rond; soms is er eene buffelkraal en gewoonlijk biedt het ruime erf nog plaats voor boomen aan. Alle leden eener zelfde familie wonen binnen den muur; ouders met kinderen, zoowel als broers, zusters, neven en nichten. Een twintigtal van zulke erven vormen eene buurt of dessa. In elke buurt is gewoonlijk een pleintje, waarop zich een grooter of kleiner gebouw (balé) bevindt, dat tot vergaderingen dient. Het is n.l. bij de Balineezen gewoonte in vereeniging kracht te zoeken; zij bewijzen dit vooral bij de zorg voor de rijstcultuur, die hier een hoogen trap van ontwikkeling heeft verkregen 1). De talrijke vereenigingen nu, die eenzelfde doel beoogen, houden hare vergaderingen in de balé der dessa. Het pleintje zelf dient voorts tot het houden van hanengevechten, waarvan de Balineezen groote liefhebbers zijn.

Het Hindoeïsme. De Balineezen herinneren, gelijk wij boven reeds opmerkten, in vele hunner zeden, gewoonten en godsdienstvormen aan de Hindoes. In het algemeen gesproken, zou men kunnen zeggen, dat de Balineezen van thans in godsdienst en gewoonten zeer gelijken op de

---

1) Men zie, des begeerd: Ind. Gids, jaarg. 1886, bl. 1033.

Javanen van 1300. Hieruit af te leiden, dat het Hindoeïsme onverbasterd wordt beleden, is evenwel minder juist. Wel is het Brahmanisme de hoofdgodsdienst en telt het Boeddhisme weinig belijders; evenwel is de godsdienstvorm noch Brahmaansch, noch Boeddhistisch, maar Siwaïetisch. Brahma wordt wel als hoogste zelfstandige godheid vereerd; zijne krachten en hoedanigheden, als goden gepersonifiëerd, worden aangebeden; wel wordt de leer der incarnatiën van Vischnoe aangehangen, doch de dienst van Siwa, die meer tastbaar voor het volk was, heeft zich hier het meest ontwikkeld. Des ondanks gluurt het Polynesisch heidendom bij al de veelheid der godsdienstvormen door de reten heen. Het geloof aan geesten, tooverij, geestenbannerij, komt telkens boven, en, waar de priesters al niet openlijk het schamanisme en animisme huldigen, zij sluiten er een voorzichtig contract mede.

De Kastenindeeling. In den uiterlijken vorm evenwel openbaart zich het Hindoeïsme zeer duidelijk in de kastenindeeling. De Brahmanen vormen de 1ste kaste. Van priesterkaste kan men moeilijk spreken, aangezien velen, tot deze kaste behoorende, het niet beneden zich achten een of ander bedrijf uit te oefenen, hoofdzakelijk omdat zij het anders te armoedig hebben. De leden dezer kaste heeten Ida's. De priesters dragen den naam van padanda's. Zij oefenen grooten invloed op het volk uit; zij houden zich bezig met de studie der heilige boeken (veda's); zij leiden de openbare godsdienstoefeningen, onderwijzen degenen, die tot hen komen; verkoopen het heilige water, dat bij de godsdienstoefeningen gebruikt wordt, enz. Ieder uit deze kaste, die bij een padanda in de leer gaat, kan tegen eenige betaling ook padanda worden.

Elk dorp heeft zijne offerplaats, waar de padanda de algemeene godsdienstoefeningen leidt. De groote feesten worden in de zes tempels, aan Siwa gewijd, gevierd: hier worden bloedige offers van buffels en gevogelte gebracht en wordt getracht, door het lezen of opzeggen der veda's de aandacht der goden op het offer te vestigen. De priesters dragen bij hooge feestelijkheden een bijzonder gewaad; het lijf is naakt tot de heupen; een wit kleed hangt van daar naar beneden af, terwijl het hoofd door eene roode muts is gedekt. Om den rand der muts bevindt zich een met goud overtrokken band, voorzien van edelgesteenten. De Brahmanensnoer, uit drie ineengevlochten draden bestaande, die boven den linkerschouder en den rechterarm doorloopen en op den linkerarm wordt saamgevat, mag niet ontbreken.

Van tempels der Balineezen sprekende, denke men niet aan gebouwen in verheven stijl; het zijn veelal ommuurde pleinen met prachtige poorten als toegangen. Deze poorten zijn gewoonlijk weelderig van vorm en versiering; de hoofdtempel te Boeleleng o. a. is een prachtwerk van bouwkunst. De binnenruimte wordt gevuld door tal van gebouwtjes (balé's), waarin de geloovigen zich aan eene zijde verzamelen; aan de tegenovergestelde zijde worden de offeranden sierlijk opgesteld en de godenzetels geplaatst. Veelal bevinden zich binnen het met een ringmuur omgeven heiligdom gebouwen, die veel van torens hebben, en die door in verdiepingen verdeelde daken, van de vezels van den arengpalm vervaardigd, zijn gedekt.

De leden der 2de kaste heeten Dewa's. Eigenlijk moesten de vorsten daaruit *gekozen zijn; immers* komt de kaste overeen met die der Kshatrya's of

der krijgslieden bij de Hindoes. Toch is slechts de Dewa-agong van Klongkong de eenige vorst uit deze kaste; alle andere vorsten stammen uit lagere kasten. Evenmin kan men zeggen, dat hare leden met de verdediging des lands uitsluitend belast zijn; het geheele volk toch doet daaraan mee.

De 3de kaste is die der Hindoesche Vaiçja's, en bevat de eigenlijke beoefenaren van handel, landbouw, kunsten en ambachten. De leden dezer kaste heeten Goesti; uit hen worden de hoofden en ambtenaren gekozen.

Op den laagsten trap staat het «volk zonder geslacht» of de Soedra's. In nog niet aan ons bestuur onderworpen streken zijn de Soedra's gansch afhankelijk van de willekeur der vorsten. De afstand tusschen de drie hoogste kasten en deze Soedra's is zeer groot, al blijkt het meer en meer, vooral, waar ons Bestuur het recht handhaaft, dat handel en nijverheid hen zeer in welvaart doen toenemen 1).

Aanleg en ontwikkeling. Het Balineesche volk, hoezeer bijgeloovig, is zeer vatbaar voor ontwikkeling. Er zijn vele goede goud- en zilversmeden; de kunst van krissen maken staat bij hen op een hoogen trap; terwijl de vrouwen het in het weven ver gebracht hebben. Ofschoon er op Bali geene scholen zijn, weet zich ieder de kunst van lezen en schrijven eigen te maken. Reeds kleine dreumesen leeren elkaar het Balisch alphabet lezen en schrijven. De gegoede Soedra's bezitten eenige kennis van de Kawi-literatuur, die uit boeken, van lontarbladeren saamgesteld, bestaan. De letters worden op deze bladeren gegriffeld.

«Zij gebruiken daartoe een eenigszins «puntig toeloopend mes, waarmee zij, om «zoo te zeggen, op de geprepareerde blade- «ren de letters als het ware inkrassen. «Om het geschrevene nog duidelijker te «maken, wordt het met gebrande en daarna «fijngemaakte kamiri-vruchten inge- «wreven. Zooals het lontarblad door hen «geprepareerd wordt, (15 dagen in water «weeken), houdt het zich honderden jaren «goed, zonder dat het door insecten wordt «aangevreten, terwijl het geschrevene altijd «leesbaar blijft. Het is dan ook alleen aan «deze omstandigheid toe te schrijven, dat «zoovele oude Hindoeliteratuur tot op dezen «tijd bewaard gebleven is. Een Balisch «zoogenaamd boek bestaat uit verscheidene «dezer gelijk afgesneden lontarbladeren, «die door eene kleine opening in het midden «van ieder blad aan een touw zijn ge- «regen. De onderlinge oefeningen, doch «vooral ook de wajangvoorstellingen hebben «ten gevolge, dat er bijna geen Balinees «is, die een volkomen vreemdeling is in «de kawi-literatuur. Menigen avond komen «de buren bijeen, om bij het flauwe «schijnsel eener palita de boeiende kawi- «verhalen te hooren voorlezen of liever «voorzingen» 2).

De lijkenverbranding. Het middelpunt van den godsdienst der Balineezen, om zoo te zeggen, de spil, waarom zich hun denken en doen beweegt, is de gewoonte der lijkverbranding. Deze gewoonte, nu nog gevolgd, staat in verband met de leer der zielsverhuizing. Volgens de leer der Brahmanen kan men alleen door het verbranden van het lichaam in den hemel van Indra

---

1) Een vurig vereerder der Hindoes en der Hindoebeschaving, de heer G. Birnie, verschilt in zijne twee lezingen over de Hindoe-beschaving (Deventer, 1881) met dit oordeel. Hij toch is van meening, dat op Bali, waar hij een dertigtal dagen doorbracht, de Kastenindeeling bijna niet merkbaar is, en dat in elk geval de Hindoetoestanden Bali meer welvarend hebben gemaakt dan ons Bestuur het heeft gedaan, of het ooit zou kunnen doen.

2) Dr. J. Jacobs. Eenigen tijd onder de Baliërs, blz. 217.

en van daar in den hemel der hemelen komen. Er kleeft evenwel nog altijd aan de reinste ziel iets van het kwade, waarvan het vuur reinigen moet. Deze theorie, geheel Hindoesch van opvatting, heeft op Bali evenwel practisch eene aanvulling verkregen in de leer, dat zelfs voor hoogere kasten de hoogste zaligheid hierin gelegen is, dat men te zijner tijd naar de aarde wederkeert. Vandaar na de verbranding tal van feesten, waarvan het laatste dient, om de ziel te verzekeren, dat zij te bestemder tijd op haar aanvraag verlof ontvangt om terug te keeren naar de aarde, ten einde daar weer mensch te worden. De padanda's vinden het verbranden noodig; dit opent alleen den weg naar den hemel; is er verhuizing of terugkeer tot de aarde noodig, dan is er zeker een verzuim gepleegd 1).

Is nu iemand gestorven, dan wordt het lijk eerst begraven, en niet voordat men de gelden, tot het verbrandingsfeest benoodigd, bijeen heeft, gaat men tot opgraving over. Dit duurt soms verscheidene jaren. Mocht men bij de opgraving weinig of niets van het lijk terugvinden, dan vergenoegt men zich met beenderen, of bij geheele ontstentenis ook van deze, vervaardigt men eene platte houten pop, die den overledene voorstelt. Nadat de dag bepaald is, worden familie en vrienden uitgenoodigd, om de wadah (het lijkverbrandingstoestel) te helpen vervaardigen. Het lijk wordt nu, zooals het dan voor den dag kwam, in het huis opgesteld; de rijkeren komen in een kist te liggen; anderen worden in een stuk linnen of katoen gewikkeld. Spijs en drank wordt het daarna aangeboden. De wadah wordt inmiddels toebereid; het is eene hooge pyramide, van hout en bamboe vervaardigd. In den dakvormigen top bevindt zich een kastje, het zg. bed, waarin de kist of het lijk komt te liggen. Het toestel wordt met gespannen doek bekleed; aan de hoeken bevinden zich loofwerk en bloemen. Naar gelang van den stand der gestorvenen zijn er meer of minder versieringen of verdiepingen aangebracht; alles gaat te dezen opzichte naar vaste voorschriften. De twee toestellen van onze afbeelding zijn wadah's van soedra's; zij zijn geheel wit, daar die der Soedra's niet beschilderd mogen zijn. Aan enkele kleinigheden is ook nog eenig verschil te merken, een gevolg van kleine omstandigheden, die bij sterfgeval en begrafenis plaats grepen. De wadah's der hoogere kasten hebben op het doek tal van zinnebeeldige figuren, die hier gemist worden. Friedrich verhaalt, bij het verbrandingsfeest van den vorst van Gyanjar eene wadah van elf verdiepingen te hebben gezien.

Is nu de wadah gereed gekomen, waarbij offers zijn gebracht en feestelijkheden gehouden, dan wordt het lijk, of wat daarvoor doorgaat, na gewasschen te zijn, op de verdieping onder het dak neergelegd, gewikkeld in fraaie kleederen (kaïns) en getooid met allerlei zaken, die de priester op enkele lichaamsdeelen heeft geplaatst; zoo legt hij op de tong een gouden ring; doet een stukje staal tusschen de voortanden; plaatst een melatibloem tusschen de oogtanden en een lelieknop voor de neusgaten; brengt een stukje was voor de ooren en een stukje spiegelglas voor de oogen aan; dit alles, zoowel ter bescherming dezer lichaamsdeelen voor booze geesten als ter verzekering der goede respectieve lichaamsdeelen aan den overledene bij aankomst in den hemel.

Nadat nu den volgenden dag door den priester absolutie voor de begane zonden is verkregen, gaat de stoet in optocht naar de verbrandingsplaats, het zg. kerkhof der dessa, waar de dooden van alle standen

---

1) Bij den godsdienst der Hindoes naar de Veda-liederen (d. i. vóór den Brahmanentijd) heeft de verbranding eene verhevene beteekenis. Daarbij toch is Agni de god des vuurs, en, daar nu het offer der menschen zelf eene goddelijke daad wordt, evenals het gebed en de boete dit zijn, (waaruit het latere pantheïsme der Hindoes verklaard worden moet), komt de mensch door het verbranden in de sfeer der goden, in den hemel van Indra. Daar toch krijgt de verbrande mensch dan een nieuw lichaam in het rijk des lichts en der gerechtigheid. Dat dientengevolge de gestorvenen als goden worden aangeroepen, verklaart zich hier te gelijkertijd uit en kan wellicht tevens heenwijzen naar een oorspronkelijk verband met den tegenwoordigen dienst der gestorvenen, bij vele volken van den Indischen Archipel nog in zwang.

Twee toestellen voor de lijkverbranding.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer M. A. Adriani.

worden verbrand. Een waarlijk groote stoet, met den priester aan het hoofd, omstuwd door tal van vrienden en familieleden, en gewoonlijk ook door muziekkorpsen vergezeld, begeleidt de wadah, die gedragen wordt op eene bamboehorde, waarop het geheele toestel staat. Aanvankelijk bij het vertrek uit de dessa is het, alsof de ziel niet scheiden kan van hare voormalige verblijfplaats; de dragers keeren telkens op hunne schreden terug; eindelijk toch gaat het voorwaarts en komt men op de verbrandingsplaats aan. De priester ontdoet het lijk van de kostbaarheden en, na het uitspreken van formuliergebeden wordt nu eerst het lijk, dat afzonderlijk in eene trog of kist wordt geplaatst, daarna de wadah verbrand. De asch van het lijk wordt verzameld en in de zee gestrooid onder vernieuwde plechtigheden, waarna nog enkele feestelijkheden volgen om de terugkeer der gereinigde ziel in het dorp gemakkelijk te maken.

De Zending. Wij stappen met deze beschrijving van Bali af, na nog met een enkel woord te hebben herinnerd, hoe de arbeid der Utrechtsche Zendingsvereeniging in de jaren 1866—1874 hier ondernomen, is opgegeven. Na eenige jaren allerlei pogingen te hebben beproefd om bij het volk eenigen ingang te verkrijgen, is wel een Goesti gedoopt geworden, doch het bleek, dat de toetreding van dezen bekeerling ook niet oprecht gemeend was, daar hij aan den spoedig daarop gevolgden moord van zendeling de Vroom medeplichtig bleek te zijn. Ook op verzoek van het Gouvernement is toen de arbeid gestaakt, die, naar luid der berichten, thans door de Roomschen weer zal worden opgevat 1).

SOEMBA. **Algemeen overzicht.** Wij richten thans den blik naar Soemba, een eiland, om zijne vele en deugdelijke houtsoorten zeer bekend, ten gevolge waarvan het ook wel Tjindana of Sandelhout-eiland wordt genoemd Het bevolkingscijfer van dit eiland is niet met nauwkeurigheid op te geven; men spreekt hier van 400000, elders van 1 millioen zielen. De inlanders zijn heidenen en zeer onbeschaafd; zij aanbidden tal van geesten, die naar hnnne voorstelling de bosschen bevolken, om welke reden zij dan ook zeer bevreesd zijn hout te vellen en dit te verhandelen. Hierop wordt evenwel door tal van vreemdelingen, die bij menigte in kustplaatsen wonen, zeer geaasd, met name de Endehneezen, Boegineezen en anderen. Deze vreemdelingen zijn niet van het beste kaliber, want behalve den handel in Sandelhout en de paarden, waarvan Soemba een uitstekend ras bezit (de «Sandelwoods» zijn in den Archipel, vooral op Java, zeer bekend), versmaden zij ook niet handel te drijven in slaven, waartoe zij van de Radja's vergunning erlangen.

De Radja's. Deze Radja's oefenen eene vrij uitgestrekte macht over de bevolking uit; door onze Regeering zijn met hen wel contracten gesloten, doch veel bekommeren zij er zich niet om.

Als een bewijs, hoe de Radja's met de eigendommen hunner onderhoorigen omspringen, diene het volgende:

«Heeft iemand een schoon paard, en «weet de vorst of zijn Hoofd dit, dan krijgt «die persoon een doek thuis, zoowat ter «waarde van een gulden of een daalder. «Die doek is dan een brief, die ook bij

1) Wij verwijzen den belangstellenden lezer gaarne naar de uitvoerige en zeer lezenswaardige schetsen, die de Heer R. van Eck in het Tijdschr. van Ned.-Indië (jaarg. 1878—1880) heeft geplaatst. Wij ontleenden daaraan hoofdzakelijk onze mededeelingen.

«andere gelegenheden wordt gebruikt en «den Soembanees bij nadere verklaring «van den afgezant in dit geval eenvoudig «zegt, dat de vorst zijn paard wel eens «wil zien. De goede man geeft met een «lachje, als teeken dat hij niet ongevoelig «is voor de eer, hem door den vorst aan«gedaan, zijn paard, en de vrouw en de «buurman van ons arm slachtoffer weten «alleen, wat dit lachje beteekent. Geeft hij «zijn paard niet, dan krijgt hij een koord «thuis, en daar heeft die man eene recht«matige vrees voor, want dat zou zijne «ademhalingswerktuigen te zeer belemme«ren» 1).

De voornaamste radja van Soemba heeft tengevolge van dergelijke willekeurigheden groote kudden paarden onder de hoede van een of meer zijner slaven rondloopen. Op Soemba doet een paard den prijs van *f* 40—*f* 80; op Java maakt de handelaar er *f* 200—*f* 300 van. Moet men bij zulk eene exploitatie van den inlander niet begeeren, dat de Regeering hare beschermende hand ook over dit eiland uitstrekke? Wij hebben wel op drie plaatsen een ambtenaar, nl. te Memboro, Melolo en te Waingapoe, doch, gelijk gezegd, ons gezag heeft nog weinig te beteekenen.

De Christenen. In enkele kustplaatsen van dit eiland zijn Christengemeenten gevestigd. Kabenejroe bijv., telt onder zijne bewoners enkele Savoeneezen, die evenals andere handelaars zich hier hebben gevestigd. Deze Savoeneezen waren ten deele Christenen, en werden dientengevolge door een zendeling van het Ned. Zendelinggenootschap van uit het naburige Savoe (waarover beneden meer) bezocht. In 1887 vestigde zich te Laura een voormalig zendeling der Ned. Geref. Kerk, die overgegaan was tot de Chr. Geref. Kerk 2). Tijdens een kort verblijf op Java van bedoelden zendeling, was te Laura een Roomsch-Katholiek geestelijke gevestigd, zoodat de zendeling na zijne terugkeer zich niet te Laura kon vestigen, en daarom Kabenejroe tot standplaats verkoos. Het Ned. Zendelinggenootschap deed nu in 1888 hare posten aan de toenmalige Chr. Gereformeerde Kerk over, die haren zendeling met de leiding belastte. Deze is nu nog als zoodanig werkzaam; hij heeft op zijne beide posten Kabenejroe en Melolo eene kudde van ongeveer 360 Christenen; hoezeer hij vele aangename ondervindingen smaakt, is over het algemeen de toestand zijner gemeente niet rooskleurig te noemen. Met veel zorg moeten de verwaarloosde gemeenten behandeld worden. Onlangs is hem een tweede zendeling tot hulp toegezonden. We hopen veel goeds van den gemeenschappelijken arbeid dezer mannen onder eene bevolking, die nog niet aan den Islam verviel, zoodat de Christengemeenten een flinken dam daarentegen kunnen vormen.

SAVOE. In de nabijheid van Soemba ligt het kleinere eilandje Savoe, dat de grootte van de provincie Utrecht heeft. Reeds de O. I. Compagnie heeft zich op dit eiland met het nabijgelegene Rotti gevestigd; er zijn dan ook nog enkele overblijfselen, die aan haar herinneren.

Toestand der Savoesche Christengemeenten. De in den Compagnietijd op Timor, ter hoofdplaats Koepang, gevestigde predikanten hadden

1) Mededeelingen, jaarg. XXXIV, bl. 3.
2) Gelijk men weet, zijn deze twee zendingen saamgesmolten, ingevolge de vereeniging in het Moederland van de Chr. Geref. Kerk en de «Doleerende» Kerk.

enkele Savoeneezen gedoopt, tengevolge waarvan Seba, Messara, Liaai, Mania en Timoe nog Christengemeenten zijn. In het geheel telt Savoe ± 3500 Christenen, waarvan op Seba er 2000 wonen. Het Nederlandsch Zendelinggenootschap verzorgt de gemeenten. De laatst gevestigde zendeling (op dit oogenblik mist Savoe een eigen zendeling), hoezeer hij van zijne Savoeneezen allerlei bemoedigende ondervindingen had, kon over den godsdienstigen zin des volks niet buitengewoon roemen. Het volk verkeert in groote onkunde, moest hij erkennen, en waar onkunde heerscht, heerscht ook losheid van zeden, iets, dat ook niet met een tooverslag te veranderen valt. De oorzaak daarvan wordt door hem eensdeels gezocht in de toetreding tot het Christendom van boven naar beneden; de radja's gingen voor, het volk volgde. Dan gelooft hij, dat de prediking in het Maleisch, waaronder de bevolking een twintig jaren heeft verkeerd, niet zoo tot het volk kon doordringen als een omgang in de landstaal had kunnen doen. Met aldus het mes in de wonde te zetten, wordt geen veroordeeling uitgesproken over vroegeren arbeid, maar alleen het geneesmiddel aan de hand gedaan, om de toestanden te verbeteren, en voorwaar! het Savoeneesche volk, dat evenmin als de bevolking van Soemba in de handen van den Islam gevallen is, zou er wel bij varen.

De bevolking. Laat ons van de bevolking wat nader kennis nemen. Vroeger werd Savoe gerekend een 30000 zielen te tellen; thans telt het niet meer dan 16000. De oorzaak daarvan is gelegen in eene ten jare 1869 gewoed hebbende pokziekte, die alleen in Seba, dat 5000 inwoners telde, ruim 3000 personen wegnam. Zoo vreeselijk was de epidemie, dat men de lijken onbegraven moest laten liggen, ze de deuren der woningen maar uitschoof en ze dus als prooi voor de wilde dieren liet. Hij, die nog niet overtuigd mocht zijn van den heilzamen invloed der vaccine, moet maar eens kennis nemen van de statistieken, die men in tropische streken zou kunnen overleggen betreffende den verbeterden gezondheidstoestand eener bevolking, nadat men haar heeft doen vaccineeren. Onze Regeering is voortdurend krachtig in de weer, hier haar plicht na te komen; de gunstige resultaten (hierbij stil te staan zou ons te ver voeren) spreken voor zich zelve.

De bevolking houdt zich eenigermate met den landbouw bezig; op hoogen trap staat hij niet; o. a. worden de rijstvelden niet met de ploeg bewerkt, maar wordt de grond door buffels betreden en gekneed. De Savoeneesche paarden maken voorts een gewild handelsartikel uit, terwijl de bewoners door hunne zeetochten naar Soemba en elders grootendeels met den handel den kost verdienen. Het eiland zelf is, gelijk in de geheele residentie Timor, zeer onderhevig aan den invloed der moessons. Is het de tijd van den drogen moesson, dan is het gansche eiland dor; in den natten moesson daarentegen is het vruchtbaar. Bij den overgang dezer twee jaargetijden kunnen geweldige orkanen waaien, die het eiland, gelijk in 1882, geweldig teisteren 1). Het eiland is zeer heuvelachtig, ten gevolge waarvan het reizen uiterst moeilijk gaat.

Wat de godsdienst der bevolking aangaat, gelijk gezegd, heeft de Islam

1) Men zie: «De ramp op Savoe». Kl. Stukjes, Wijt. N°. 114.

nog niet veel aanhangers; aan de kusten zijn er wel; de bevolking van het binnenland is nog in hart en nieren heidensch. Seba is de hoofdgemeente; hier is eene school evenals te Messara. De andere gemeenten, die door den zendeling bezocht en door zijne goeroes geregeld verzorgd worden, zijn: Liaai, Rai-Lioe, Mania en Timoe.

ROTTI. Sedert 1662 was de O. I. Compagnie reeds meesteres op dit eiland, welks radja's thans nog door contracten aan ons verbonden zijn. De 18 landschappen, waaruit het bestaat, worden door radja's bestuurd, die eene strenge verdeeling in standen onderhouden, en dientengevolge de bevolking vrij wel in hunne macht hebben.

De Rottineezen en hunne bezigheden. De Rottineezen zijn, ofschoon niet zwaar gebouwd, wel gevormd en lenig van ledematen. Zij hebben donker haar en een geringen baard. Uitstekende paardrijders als zij zijn, is het voor hen een genoegen, een ambtenaar, die op eene dienstreis is, te vergezellen en gaarne houden zij, zoo mogelijk, een wedloop. Het gebeurt dan ook meermalen, dat een stoet van 80 tot wel 100 ruiters aangroeit, die ventre à terre van de eene kampong naar de andere hollen.

«Zie ze daar te paard zitten, die Rottineezen! Een klein matje, los op het paard liggende, en het gewone hoofdstel, — de rapa — is alles, wat zij behoeven. Hun lichaamstooi is van meer beteekenis. Wel gebruiken de meesten slechts een kleedingstuk als een soort zwembroekje, maar hun middel is omgord met eene lange, breede strook katoen met gebloemde patronen van schitterende kleuren en phantastische figuren, die in den laatsten tijd voor den Europeeschen smaak veel aantrekkelijks schijnen te hebben. Die doek of breede sjerp laat van vóór en achter, of aan de zijden de einden met franje vrij hangen en bedekt alzoo het benedengedeelte van het lichaam. Over den schouder hebben zij eene dergelijke, lange, breede sjerp, die zij naar welgevallen dan over den eenen, dan over den anderen schouder werpen, in den wind laten wapperen, waardoor zij, eene martiale houding aannemende, een recht imposant figuur maken. Hun hoofdtooisel is weder òf een doek van dezelfde stof, kleuren en patronen, alles meest van inlandsch fabrikaat, óf wel, zij zijn gedekt met de meest grillige vormen van hoeden of petten, van de helmhoeden der Portugeesche landontdekkers der zeventiende eeuw tot de jockey-cap bij de tegenwoordige races in gebruik. Stel u nu een stoet voor van zulke ruiters ten getale van 40, 80 of 120; de voorrijder geeft de snelheid aan; ziet hij, dat de ambtenaar, wien hij tot geleide strekt, goed te paard kan meedoen, dan komt er in die weinig beweegelijke gelaatstrekken een trek van genot en goedkeuring; zijn oog schiet vuur en hij prikkelt zijn ros tot sneller vaart. Is het terrein ruim, dan verspreiden de volgelingen zich links en rechts, tirailleursgewijze over het veld, laten de breede sjerpen horizontaal achter zich wapperen, moedigen den voorrijder aan, laten soms een wild, doordringend krijgsgeschreeuw hooren, terwijl de zware hoefslag dier ruiterij een dreunend geluid veroorzaakt over den harden uitgedroogden grond» 1).

De Rottineezen, hoezeer onbeschaafd, gelijk uit hunne heidensche gebruiken blijken kan, hebben een zachten aard. Zij zijn liefhebbers van gezang en dans. Aan het Nederlandsche Gouvernement zijn zij zeer verknocht; ook zijn zij vatbaar voor verstandelijke ontwikkeling. Het is evenwel jammer, dat de vele goede hoedanigheden zeer verduisterd worden door hunne verregaande leugen-

1) *N. Graafland*, in Med. XXXIII, bl. 248.

achtigheid. Het is bijna spreekwoordelijk, dat de Rottinees zelfs in zijne meest alledaagsche verhalen niet anders dan de waarheid verdraaien of haar opsmukken kan 1). Van aanleg tot industrie zijn zij niet misdeeld; zij zijn, ofschoon hunne kennis te dezen aanzien niet te hoog mag worden aangeslagen, eenigermate vertrouwd met den landbouw. Lui zijn zij niet, maar het werken moet hun geleerd worden. De vrouwen weten uit zelf gecultiveerde katoen en eigen gesponnen garens eene soort mantels te vervaardigen, die zij met zelf vervaardigde verfstoffen weten te kleuren. Zulk een mantel kost wel tot *f* 25. De veestapel is belangrijk; de voornaamste rijkdom der hoofden en voornamen bestaat hoofdzakelijk in vee, dat niet alleen voor begrafenissen en festiviteiten gebruikt wordt, maar ook voor den handel veel beteekent.

De godsdienst. De godsdienst der bevolking is grootendeels een dienst van afgestorvenen, wier zielen zij tot afwering van ziekten en ongevallen door offers gunstig voor zich tracht te stemmen. Het Heidendom is zeer vreedzaam tegenover het bij haar geplante Christendom. Uitgenomen wellicht de meer volledige kleeding is er trouwens niet veel onderscheid tusschen Heidenen en Christenen te bemerken. «Het Christendom heeft al zeer weinig gewerkt tot «vorming van het Christelijk gezin en ter bevordering van goede en reine «zeden». Voorwaar! nu het Gouvernement, dat sinds 1857 de scholen voor zijne rekening nam, sinds 1870 een afzonderlijken hulpprediker voor dit eiland te Baä heeft gevestigd, ter verzorging van de oude Christengemeenten, daar is het te hopen, dat zijn werkkring, die hier veel vruchten belooft, elk jaar in belangrijkheid winne.

Van zijne woning moet de stoot tot degelijke hervormingen uitgaan. Allereerst door de opleiding van jonge mannen tot practische menschen, die hem naderhand bijstaan kunnen in de vorming van verstand en hart van het volgzame volk, dat blijkens opgedane ervaring de leiding van pandita's op prijs stelt. De Gezaghebber steune hem daarbij door gepaste middelen of door wegneming van beletselen; alleen door dergelijke samenwerking tusschen deze beide leidslieden van het volk kan Rotti een parel in de kroon onzer O. I. Bezittingen worden 2).

TIMOR. **Nederlandsch en Portugeesch gebied.** Ons rest thans nog een kijkje te nemen op Timor, het eiland, dat, als oude bezitting der O. I. Compagnie, in het Zuiden enkele Christengemeenten bevat. Het eiland is ten naastebij zoo groot als Nederland en behoort vrijwel voor de helft aan ons. Wel hadden wij reeds in 1613 een contract met den vorst van Koepang gesloten, doch de Portugeezen hadden dit eiland met de nabijgelegene eilanden Flores, de Allor- en Solor-eilanden grootendeels in hunne macht. In 1859 evenwel deed Portugal van de genoemde eilanden-groepen geheel en van Timor slechts voor de Zuidelijke helft afstand tegen eene schadeloosstelling van *f* 120.000. Slechts nog het eilandje Kambing en een paar enclaves in ons gebied (waar zg. «zwarte Portugeezen» of afstammelingen van Portugeezen en inlanders wonen) behoort nu tot Portugal.

---

1) J. F. Niks in: Ned. Zendingstijdschr. 3e jaarg. bl. 324.
2) Med. XXXIII, bl. 277.

Indeeling van het volk. Timor is dun bevolkt; het juiste cijfer is moeielijk op te geven, daar de onderscheidene opgaven te zeer uiteenloopen. De twee hoofdafdeelingen van het Maleisch-Polynesische ras, nl. het Maleische en het Melanesische of Papoesche, schijnen hier de elkaar te ontmoeten. De bevolking, over het algemeen flink en gespierd en grooter dan de Maleiers, is tot drie hoofdstammen te brengen: nl. de Timoreezen, de Beloneezen en de Koepangers. De Beloneezen, die het Noordelijkste deel bewonen, zijn het minst beschaafd. Behalve de Roomsch-Katholieke Christenen van het Portugeesche deel en de Protestantsche Christenen in het landschap Koepang zijn meest allen nog Heidenen.

Kleeding. De kleeding der Timoreezen bestaat uit twee stukken lijnwaad, gewoonlijk door de vrouwen geweven. Op elegante wijze weten zij deze doeken om het lichaam te slaan; het eene wordt om de heupen aangebracht en hangt tot op de voeten af; het andere slaan zij als een mantel om de schouders. Op het warmste deel van den dag bevestigen zij dit als eene wrong om het middel. Het lange haar binden zij hoog op met een breeden rand; eene kam van bamboe houdt het tevens op. Voorts zijn zoowel mannen als vrouwen verzot op allerlei sieraden: ringen van koperdraad of ivoor om de armen; snoeren van glaskralen in de ooren; en om den hals snoeren van eene soort roode kraaltjes, die, hoezeer men ze heeft trachten in te voeren, door de Timoreezen van de echte, vermoedelijk van Chineeschen oorsprong, zeer goed onderscheiden worden. Dan dragen zij aan een band over den schouder een zak, waarin zij zoowel onderscheidene ingrediënten voor het sirih-kauwen en andere kleinigheden voor dagelijksch gebruik, als amuletten, bergen.

Oorlogvoeren. De veelvuldige oorlogen, die de verschillende staatjes op Timor met elkaar te voeren hebben, gewoonlijk veroorzaakt door het rooven van vee, het schenden van grondgebied, het inzamelen van was op verboden grond, hebben hier eigenaardige gebruiken in 't leven geroepen, waarbij wij een oogenblik wenschen stil te staan. De geheele weerbare bevolking is dienstplichtig en wordt aangevoerd en voor elken krijgstocht vooraf gewijd door de Meoe's of Voorvechters. Ofschoon zij geen bepaald aantal voorvechters bezitten, zijn er meestal twee, waarvan de een Oppervoorvechter heet.

Voordat de tocht aanvangt, verzamelt ieder Meoe zijne onderhoorigen in een tempel, waar zij zich blootshoofds met brandende kaarsen in de hand nederzetten. De Meoe, die in dit geval de betrekking van priester bekleedt, verhaalt nu de aanleiding tot den oorlog, betoogt de onschuld zijner partij, vraagt, door offers aan de Goden te brengen, hun zegen op de onderneming, of het juiste oogenblik voor den aanval aan te wijzen, en voorziet zich van amuletten om onkwetsbaar te zijn. Mocht bij deze plechtigheden de kaars van een der aanwezigen niet helder branden, dan heeft deze waarschijnlijk eenig misdrijf op zijn geweten, en moet hij dus met gewijd badwater gereinigd worden, daarna een rooden of witten haan offeren, waaruit dan zijne verzoening met de goden kan afgeleid of ook soms onmogelijk bevonden worden. Is tot den oorlog besloten, en kan deze niet langs minnelijken weg worden voorkomen, dan brengen de Meoe's der uitdagende partij een zwarten hond op vijandelijk grondgebied, waar zij hem den kop afslaan en dezen, met gewijde wortelen opgevuld, onder het lossen van een geweerschot en het aanheffen van een luid geschreeuw in de nabijheid van eene bewoonde plaats neerwerpen. Zoodra de stand van zaken in beide landen bekend is, is alles in beweging en maakt men overal met slaan op trommen, bekkens, blazen op buffelhorens en schreeuwen een vervaarlijk alarm. Terstond beginnen nu ook de vijandelijkheden met meestal nachtelijke strooptochten, waarbij kampongs overvallen, veel en menschen geroofd, en zooveel

Een Rottinees.

Een Savoenees.

mogelijk koppen gesneld worden. Komt het tot een openlijk gevecht, dan plaatsen zich de Meoe's, die zich bovendien o. m. met een sitsen of rood lakensch vest, eene hooge muts van palmbladeren tooien, en zich met zwaard en lans, versierd op allerlei wijze, een nog meer geducht uiterlijk trachten te geven, voor het front der troepen. Zij branden het eerst hunne geweren op elkander los en daarna vallen beide partijen elkaar aan. Lang duurt het gevecht niet, want de partij, die éen of meer harer Meoe's ziet vallen, beschouwt zich als verslagen en kiest het hazenpad. De oorlog is hiermee evenwel nog niet geëindigd; er heeft nog een hevige strijd plaats om de hoofden der gewonde en gesneuvelde vijanden, terwijl nog tal van strooptochten voortduren, totdat men den krijg moede wordt en eindelijk den vrede sluit. Waar op Portugeesch-Timor nog door Portugal oorlog gevoerd wordt, gaat het in den krijg op dergelijke wijze toe, omdat het Gouvernement niet anders dan geheel ongeregelde Timoreesche hulpbenden heeft. Mocht uit het medegedeelde blijken, dat eené Europeesche krijgsmacht van de Timoreesche niet veel te duchten heeft, het veroveren van kampongs, die op weinig toegankelijke rotsen zijn gebouwd, heeft meermalen ernstige bezwaren opgeleverd, daar de verdedigers den vijand van uit hunne verblijfplaatsten met veel vrucht wisten te bestoken 1).

Eeredienst. Wij merkten reeds op, dat de Timoreezen nog grootendeels heidenen zijn. Zij vereeren de zon, de maan en de sterren, die, naar de voorstelling van het volk, met geesten bewoond zijn. Voorts zijn er tal van geesten, zoowel van afgestorvenen, die zij als goede geesten vereeren, als booze geesten, die zij door offers trachten te winnen. Hunne priesters hebben de macht, enkele zaken heilig (pomali, taboe, enz.) te verklaren, terwijl dezg. toovenaars door hunne tooverijen een grooten invloed op het volk uitoefenen.

Bestuursinvloed. De vorsten der 31 landschappen bekreunen zich weinig om het Europeesche gezag, dat in het Portugeesche gebied nog veel zwakker is dan bij ons. De radja's leggen de bevolking allerlei diensten op; zij straffen, geheel naar willekeur, nu eens met boete, dan met den dood. Komt de bevolking hare verplichtingen tegenover de Hoofden niet na, dan wordt men gemakkelijk slaaf. Alleen het landschap Koepang, een zoom lands rondom de baai van dien naam, is Gouvernementsgebied; met de vorsten van het overig deel zijn slechts contracten gesloten. Deze bestaan alleen in de belofte van wederkeerige hulp en het verbod, onderhandelingen met andere natiën te voeren.

De Christengemeenten. De hoofdstad der residentie Koepang, waar ruim 3600 menschen wonen, heeft, sedert zij in 1866 een vrijhaven werd, een drukken handel. De goede ankerplaats, waarover zij beschikken kan, is, jammer genoeg, in den West-moesson onveilig. Rondom de hoofdplaats liggen enkele gemeenten, waar Protestantsche Christenen wonen. Deze zijn nog uit den tijd der Compagnie overgebleven, en werden in het begin dezer eeuw door het Ned. Zendelinggenootschap verzorgd.

In 1864 werden deze gemeenten door de Regeering overgenomen en werd er te Babauw, ook aan de baai van Koepang gelegen en met deze stad door een flinken weg verbonden, een hulpprediker geplaatst. De berichten van de Christengemeenten uit dit ressort zijn uiterst schaarsch. Uit particuliere mededeeling weten wij, dat het geestelijk leven der hier woonachtige Christenen in de laatste tijden zich zeer gunstig ontwikkelt. Als bewijs moge o. a. gelden dat, ter vervanging eener oude kerk, in 1882 door eene aarbeving verwoest, in 1887 te Koepang eene nieuwe kerk werd ingewijd, die ruim *f* 16000 heeft gekost, welke som door de Christengemeenten alleen werd saamgebracht. Zoo

1) Naar de Hollander's Leerboek, deel II.

worden ook op dezen uithoek van onzen Archipel van eene in eenvoud volbrachte prediking reeds de vruchten waargenomen, die zich, naar wij hopen, zullen vermenigvuldigen 1). In het Portugeesche deel, waarvan Dilli (Delli) de hoofdstad is, woont de Portugeesche gouverneur. We vinden zoowel hier, als in het naburige Atapoepoe, eenige Roomsch-Katholieke Christenen onder leiding hunner geestelijken. Het Gouvernement, dat bij de overname van Portugal ook de verplichting op zich nam, voor deze Christenen te zorgen, bezoldigt de geplaatste geestelijken op gelijken voet, als het de hulppredikers doet.

De Roomsch-Katholieke missie op Flores. Op het naburige Flores dat, gelijk wij boven zagen, in de overname begrepen was, bevinden zich verscheiden Roomsch-Katholieke Christenen. Dit laatstgenoemde veld, het schoonste, dat de R.-Kath. missie in onzen Archipel kan aanwijzen, willen we ten slotte even in oogenschouw nemen. Het oostelijk deel van Flores heet Larentoeka; hier bevinden zich de stations: Larentoeka, Sikka besar en Maumeri. Te Larentoeka aan wal komende, wordt men zeer vriendelijk ontvangen. De Roomschen, die, gelijk bekend is, gaarne door uiterlijk vertoon verblinden, doen bij aankomst der boot een muziekkorps spelen. De schooljongens, in roode badjoe's (buisje, baadje) uitgedoscht, exerceeren onder leiding van een broeder, terwijl de flink ingerichte gebouwen, o. a. de kerk, school en slaapzaal, er zeer soliede uitzien. Op iederen post zijn een 5- of 6-tal pastoors, eenige broeders en eenige zusters gevestigd. De pastoors verrichten het gemeentewerk, de broeders zorgen voor het stoffelijke: de een is smid, de ander timmerman, een derde metselaar, ook is er een onderwijzer. Aan de gewone school is eene ambachtsschool verbonden, waar de jongens verschillende ambachten kunnen leeren. Te Larentoeka is ook eene meisjesschool, waaraan de zusters onderwijs geven. Ook is daar eene flinke veestapel met ongeveer 30 koeien van Europeesch ras.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat de toestand der gemeenteleden op deze Roomsch-Katholieke staties, evenals bij de Zendingsposten der Protestanten, wel wat te wenschen overlaat. Niettemin moet het erkend worden, dat de Roomsch-Katholieken, ondanks hun effectbejag, hunne staties, althans deze, flink in orde hebben. Voor vele Protestantsche posten zijn zij een beschamend, ter navolging prikkelend voorbeeld. Niet alleen het ruime getal arbeiders, die zoo practisch hunne rollen verdeelen, en de flinke, degelijke gebouwen, maar ook de industrieschool, door 150 leerlingen bezocht en de werkplaatsen, — zij wijzen op eene degelijke opvatting der taak, waaraan zich de geestelijken wijden.

Met deze vergelijking bedoelen wij in geenen deele gering te schatten, wat op Protestantsche Zendingsposten, met geringe hulp somwijlen, nog wordt tot stand gebracht; ook blijft het waar, dat in den zendingsarbeid de uitwendige bloei der stations niet het voornaamste doel mag zijn, doch de arbeid der Roomsch-Katholieken moge de Protestantsche Christenheid tot eensgezindheid in den arbeid der Zending aanvuren. Geen haarkloverijen

1) Voor meerdere bijzonderheden omtrent Timor verwijzen wij naar: « de Gids » van 1855, waarin prof. Veth eene belangrijke beschrijving geeft en naar Tijdschr. Bat. *Gen., deel XXXVI, bl.* 161.

over kerkelijke of dogmatische spitsvondigheden tusschen hen, die zouden kunnen samenwerken tot een arbeid, door den Heer der Gemeente aan allen gemeenschappelijk opgelegd; een arbeid, die zijn zegen in zich draagt en die ten goede komt aan de ons grootendeels goedgezinde bevolking van het aan onze zorgen toevertrouwd heerlijk Insulinde.

XVII. SURINAME.

De Zending der Herrnhutters.

De kust van Suriname. — De bodem van Suriname. — Suriname's rivieren. — Belemmeringen voor Suriname's bloei. — Het klimaat. — Ziekten. — De bevolking. I. De Indianen. — Uiterlijk, bezigheden, karakter enz. — Godsdienst. — De Indianen en de Herrnhutters. — De bevolking. II. De Boschnegers. — Een boschnegerdorp. — Bezigheden der Boschnegers. — Karakter, zeden, godsdienst. — De Herrnhutters en de Boschnegers. — De bevolking. III. De kleurlingen. — Aankomst met de mail in Paramaribo. — De stad Paramaribo. — Bestuur der kolonie. — De wijk der Herrnhutters. — Arbeid der Broedergemeente. — De plantages en de arbeiderskwestie. — De goudvelden.

Hoezeer Suriname niet in dezelfde mate als Oost-Indië in de belangstelling van ons volk deelt, is het deze niettemin overwaard. Wij overdrijven niet, als wij beweren, dat verreweg het grootste deel der Nederlanders, die in koloniale zaken belang stellen, Suriname nog zeer stiefmoederlijk gedenken, al is het waar, dat daar niet zooveel en velerlei belangen te behartigen zijn als in het zooveel uitgebreider Insulinde. Een klein deel onzes volks, slechts zij, die op de een of andere wijze meer direct belang bij Suriname hebben, maakt hierop eene uitzondering. Wij kunnen niet anders dan dat betreuren, daar ieder, die kolonie en volk leerde kennen, zijne onverschilligheid zag veranderen in warme genegenheid. Wij willen beproeven, mede te werken tot het opwekken van die genegenheid, en vangen aan met een blik te slaan op den natuurkundigen toestand van het land.

Suriname is gelegen tusschen den 2^{den} en 6^{den} graad N. Breedte en tusschen den 54sten en 57sten gr. W. Lengte. Ten Westen wordt het door de rivier de Corantijn van Engelsch-Guyana, doorgaans Demerara genoemd, ten Oosten door de Marowijne van Fransch-Guyana, doorgaans Cayenne geheeten, gescheiden. Als Zuidgrens neemt men gewoonlijk het Tumuc-humac-

gebergte aan, terwijl de Noordgrens wordt gevormd door den Atlantischen Oceaan.

De kust van Suriname. Nadert men Suriname bijv. met een der booten der Kon. West-Indische mail 1), dan zal men opmerken, dat het water van den oceaan gaandeweg meer brak, geelachtig en ondoorschijnend wordt; de zacht afglooiende kust is bovendien oorzaak, dat men op geruimen afstand moet blijven, tot men de monding bereikt heeft van de hoofdrivier der lands, de Suriname, die voor schepen met grooten diepgang alleen bij vloed kan worden binnengestoomd. Tot op vrij grooten afstand is de kust voorts omzoomd met ver in zee uitstekende slibbanken, die de scheepvaart zeer bemoeilijken. Deze slibbanken zijn grootendeels gevormd door den Zuid-Aequatoriaalstroom, die langs de Noordkust van Zuid-Amerika loopt. De oever zelve geeft een treurig tooneel te aanschouwen: donkere struiken, waartusschen ontwortelde boomen, die tot woonplaats aan millioenen insecten strekken, doen in geenen deele vermoeden, dat het land daarachter toch een waarlijk rijk land is. Toch is dit het geval; vaart men de rivieren op, dan houdt de eigenaardige strandflora op; de mangrove-boomen worden gaandeweg door de hier en daar zich reeds vertoonende palmensoorten vervangen; het rivierwater, niet meer brak gemaakt door den modder van den zeebodem, wordt helderder, en links en rechts ziende, worden we eene heerlijke vegetatie gewaar, die de oevers bijna geheel verbergt. Slingerplanten hangen van alle zijden in bevallige guirlandes neder, apen spelen in de kruinen der boomen, de oogverblindende kleurenpracht der vogels, van papegaaien tot kolibri's toe, verlevendigt het tooneel; kortom het contrast, dat met de eentonige zeekust gevormd wordt, is te groot om niet krachtig te treffen.

De bodem van Suriname. De bodem van Suriname is pas in de laatste 60 jaren een voorwerp van onderzoek geworden; in onze dagen heeft prof. Martin uit Leiden zich verdienstelijk gemaakt, door een geölogischen onderzoekingstocht op de hoofdrivieren, meer bepaald de Suriname, te ondernemen 2); dientengevolge is men thans in staat drie geölogische vormingen van den bodem vast te stellen. Van Zuid naar Noord vormen deze een langzaam hellend vlak; tot op den 5^{den} graad N. B., vrij wel parallel hiermee (in het Oosten iets meer Noordelijk dan in het Westen) loopt de oudste formatie, een bodem van graniet; dit deel van Suriname is, uitgezonderd het noordelijkste deel, schaars bekend. De tweede formatie is eene strook, die evenwijdig loopt met de eerste, en eene reeks van archeïsche gesteenten bevat. Deze strook is niet zeer breed; zij bevat aan de oppervlakte meestal blinkend kwartszand; op den leemrijken, waterdichten ondergrond vormen zich lichtbronnen. Aan haren noordrand vindt men de zg. savannen, die in W. Z.W.—O. N. O. richting loopende, ongeveer 2 à 3 uren breed zijn. Ofschoon aan de rivieroevers afgebroken door weelderige wouden, vindt men op deze savannen weinig plantengroei; slechts eene soort hard, lang gras en kleine struiken groeien daar. Daarop volgt de derde formatie, het alluvium, dat ook aan de

---

1) De Kon. West-Ind. mail vertrekt maandelijks van Amsterdam, en doet ongeveer *18 dagen over de reis.*

2) *Tijdsch. v. h.* Ned. Aardr. Gen., jaarg. 1888.

Oostzijde zich Noordelijker uitstrekt (5 uur van de kust) dan aan de Westzijde (± 12 uur van de kust). Dit laatste is geheel vlak, zoodat de rivieren in haren benedenloop eigenlijk weinig verval meer hebben, en dan ook onder den invloed van vloed en ebbe staan, dus getijrivieren zijn. In dit alluviale deel lag tot nu toe de beteekenis der kolonie. In hoeverre de bosschen van het binnenland nog productief kunnen gemaakt worden, moet de tijd leeren; de goudvelden, die in de laatste jaren zooveel van zich deden spreken, zijn begrijpelijkerwijze meer Zuidelijk gelegen. Sedert in 1876 hunne ontginning is begonnen, zal de beteekenis van onze kolonie ongetwijfeld toenemen.

Voor wij de kolonie nader beschouwen, moeten we nog even vermelden, dat de kust van den Atlantischen Oceaan hier en daar bedenkelijk wegspoelt. Vooral is dit aan onze westgrens het geval bij de uitmonding der Corantijn. Het voormalige Nickérie is langzamerhand door de zee ingezwolgen; het tegenwoordige Nieuw-Nickérie is eene nieuwe plaats, die veel Zuidelijker dan de vorige weer opgebouwd is.

Suriname's rivieren. Suriname telt kostelijke rivieren, die tengevolge van de verticale verheffing des bodems alle naar het Noorden afloopen en groote mondingen vormen. Van Oost naar West gaande, komen we achtereenvolgens voorbij de Marowijne, de Commewijne met de Cottica, die in den mond der Suriname valt; de Saramacca, de Coppename, ook in dezelfde monding de zee vindende, en eindelijk voorbij de Nickérie, die gelijk met de Corantijn haar water loost. Deze rivieren ontvangen uit talrijke nevenrivieren en ontelbare riviertjes, kreekjes genaamd, ontzaggelijk veel water. De vele stroomversnellingen en watervallen in den midden- en bovenloop, bemoeilijken het verkeer evenwel zeer, zoodat zij nog maar zeer onvolledige afvoerwegen voor het binnenland zijn.

Belemmeringen voor Suriname's bloei. Dit is te meer jammer, omdat men daar juist in zulk ontzaggelijke hoeveelheid, tal van houtsoorten aantreft, die alleen door flinke afvoerwegen voor den handel van belang worden. Het schijnt fabelachtig, wat men hoort van de ontzaggelijke groeikracht, die Suriname's bodem vertoont. Ten deele mag deze worden toegeschreven aan de warmte in verband met de vele tropische regens, die hier in den kleinen regentijd (half November—half Februari) en den grooten regentijd (van April tot einde Juli) vallen. Ieder, die wel eens kennis nam van de vele monsters houtsoorten, die het Koloniaal Museüm te Haarlem te zien geeft, waar de fijnste en edelste soorten in tallooze verscheidenheid worden aangetroffen, zal het betreuren, dat deze nog zoo weinig aan handel en industrie ten goede komen. Ligt dit eensdeels, gelijk wij opmerkten, aan de onvolledige afvoerwegen, zoodat zelfs eene Amerikaansche maatschappij er aan dacht, eene tramlijn tot diep in het binnenland aan te leggen, anderdeels moet dit ook aan andere oorzaken toegeschreven worden.

Ten deele draagt ook het gebrek aan energie onzer nijverheidsmannen de schuld van de geringe voordeelen, die men van Suriname's bodem trekt. Het zijn niet alleen de houtdistricten van het binnenland, die nog in cultuur te brengen zijn, ook in het alluviale deel is er nog veel voordeel van den bodem te trekken; van de 160,000 morgens grond, die Suriname beschikbaar heeft, zijn slechts 30,000 in cultuur. Het moge waar zijn, dat in den laatsten tijd

eene opleving van den ondernemingsgeest valt waar te nemen, het is evenzeer waar, dat wij, Nederlanders, in het productief maken eener kolonie, van de Engelschen ontzaggelijk veel kunnen leeren. Eene vergelijking met Demerara, waarbij Suriname, wat vruchtbaarheid aangaat, niet behoeft achter te staan, valt voor onze kolonie niet gunstig uit. Is men in onze Engelsche zusterkolonie reeds den steun van het Moederland ontgroeid, van Suriname valt dat in lang nog niet te zeggen, want elk jaar nog is er eene subsidie van regeeringswege noodig, om de ontvangsten met de uitgaven sluitende te maken.

Het klimaat. Het klimaat van Suriname is, althans in het alluviale deel, gezond te noemen; dat het doodelijk zou zijn, is een wanbegrip. Als de vreemdelingen bij aankomst zich een weinig willen ontzien, acclimatiseeren zij spoedig. Het is waar, men zal matig moeten wezen, vooral in het eten van vruchten; zindelijk op zijn lichaam zijn en vermoeienissen door lang aanhoudenden arbeid moeten vermijden, doch, wordt aan deze voorwaarden voldaan, dan gewent men spoedig aan de warmte, die hier natuurlijk vrij wat hooger is dan in het Moederland. De thermometer verschilt in zijn hoogsten en laagsten stand zeer weinig, en variëert van 27°—34° Celsius, d. i. ten naastebij van 77°—95° Fahrenheit. Dag en nacht zijn er vrij wel even lang, de zon gaat nagenoeg 6 uur op en 6 uur des avonds onder; schemering is er niet.

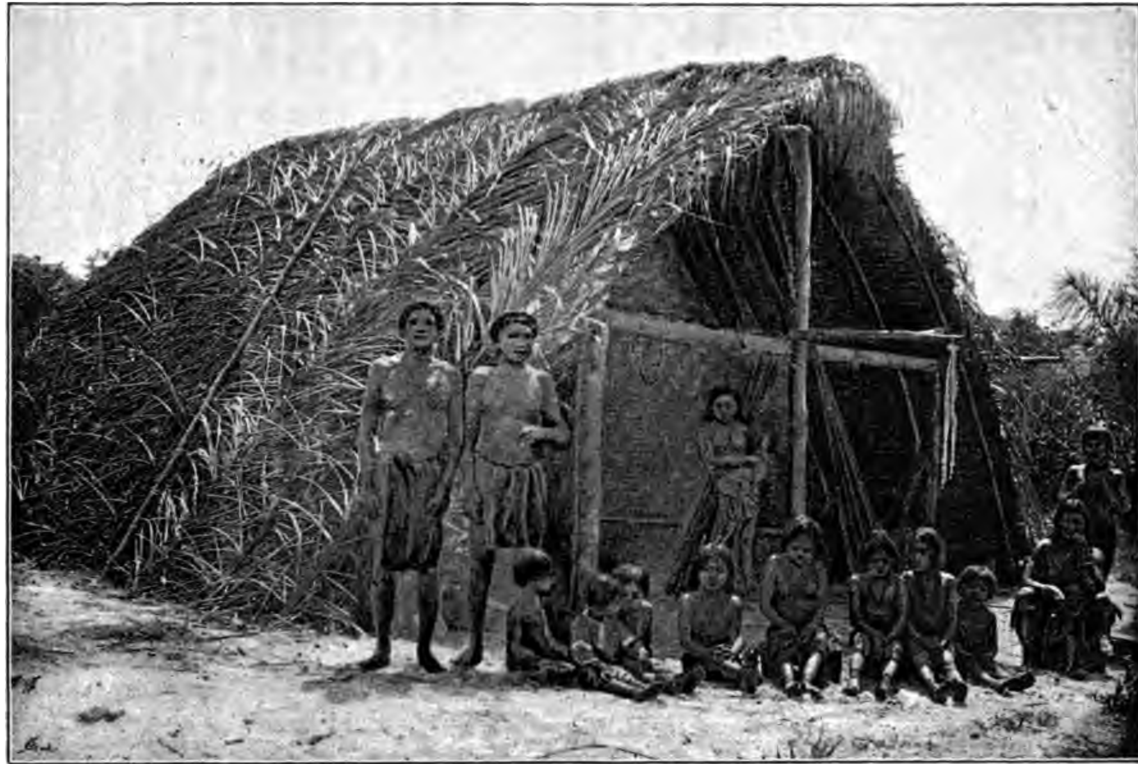
Ziekten. In het Boschland evenwel kan een Europeaan het bijna niet uithouden door de koortsen, die hem waarschijnlijk zullen teisteren. De vochtigheid van den bodem, die door het dichte bladerengewelf moeilijk kan uitstralen, is hiervan de hoofdoorzaak. De malaria-koortsen, hier opgedaan, kunnen zoo hevig zijn, dat zij binnen 24 uur den dood te voorschijn roepen. In Demerara en Cayenne worden de bewoners veel door gele koorts aangetast; in Suriname komt deze slechts sporadisch voor; wel kent men daar eene soort rotkoorts, die zeer gevaarlijk is. Eene andere ziekte is de dysenterie, die uiterst besmettelijk is. Bij de inlanders komt veel melaatschheid (boasie) voor, die velen ten grave sleept; dientengevolge worden zij, die aan deze ziekte lijden, zooveel mogelijk in afzonderlijke woningen verpleegd 1).

Tegenover al deze ziekten, in een tropisch land door den invloed der warmte op het zenuwgestel van den mensch heviger dan in gematigde streken, staat de omstandigheid, dat cholera, typhus, longziekte, diphteritis onbekend zijn in de kolonie. Het verblijf in Paramaribo is, ook tengevolge van de doeltreffende maatregelen der gezondheidspolitie, gezond te noemen.

DE BEVOLKING. I. De bevolking van Suriname is zeer gering: in totaal bedraagt zij 60.000 zielen, waarvan in Paramaribo alleen ongeveer 28.000. Men kan ze ethnographisch brengen tot drie hoofdafdeelingen, die we elk in 't bijzonder wat nader willen beschouwen. Deze drie hoofdgroepen zijn: I. **de Indianen**, II. **de Boschnegers** en III. **de Kleurlingen**.

I. **De Indianen**. Deze maken de oorspronkelijke bevolking der kolonie uit. Zij zijn door de kolonisten en later door de Negers naar het Zuiden gedrongen en bewonen, ten getale van ongeveer 2000 zielen, thans de bosschen

1) Er is op Batavia, aan de rivier de Coppename, een gouvernements-leprozenetablissement, waar, naar de couranten ons onlangs vermeldden, de R. Kath. geestelijken *den baas wilden* spelen, hetgeen hun evenwel door den Min. van Koloniën is belet.

Eene hut van Indianen uit Suriname.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer A. KLEINSCHMIDT.

der binnenlanden. Men brengt ze gewoonlijk tot 3 stammen: de Cariben, die in het Oosten en Zuiden, de Warauen, die in het Zuid-Westen der kolonie wonen en de Arowakken, die aan den middenloop der Corantijn en verderop westwaarts gevestigd zijn.

Uiterlijk, bezigheden, karakter, enz. Als behoorende tot de Roodhuiden, het in Amerika nog hier en daar voorkomend oorspronkelijk ras, is hunne huidskleur roodbruin; zij hebben sluik, zwart haar en zijn niet buitengewoon groot van postuur. Hunne kleeding is zeer gering; hun hoofd is veelal getooid met pauwveeren, terwijl zij aan hals, armen en beenen gewoonlijk ringen als versiering dragen. Hunne bezigheden bestaan in de jacht en visscherij, terwijl zij voorts manden vlechten en boomen vellen, waarvan zij het hout voor hunne huizen of korjalen bestemmen. De vrouwen leggen zich een weinig op de teelt van enkele voedingsgewassen toe, doch zijn overigens, evenals de mannen, liever lui dan vermoeid. Als bezigheid niet bepaald vereischt wordt, of geen afleiding in de jacht of visscherij wordt gezocht, liggen de mannen gaarne in door hen zelf vervaardigde hangmatten.

Hun aard is over 't algemeen goedig, doch zij zijn buitengewoon vadzig, hetgeen door het overmatig gebruik van dram (= Surin. brandewijn) zeer in de hand wordt gewerkt. Behalve het wild en het gevogelte, dat zij in het bosch in overvloed vinden, gebruiken zij als voedingsmiddelen patates, eene soort geelachtige knol; ook bereiden zij eene soort van brood uit den meelrijken maniokwortel (cassave). Behalve de dram weten zij ook nog een feestdrank te bereiden uit palmzaden, die na gisting eene zeer sterke bedwelmende kracht bezit.

De woningen der Indianen zijn zeer eenvoudig; het zijn hutten, die veel van een op den grond staand dak hebben. Van eenvoudig materiaal vervaardigd, zijn het hoofdzakelijk een paar gebinten, gedekt door een dak van palm- of heliconebladeren, waardoor zij beschermd worden voor den regen of de zon.

De Indianen hebben gewoonlijk verscheidene vrouwen; en het is dienvolgens niet vreemd, ook in elke hut tal van kinderen te vinden, die zich al vroeg leeren oefenen in allerlei vaardigheden, waartoe de omgeving hen alleszins uitlokt.

Godsdienst. «Van godsdienstige denk«beelden is bij den Indiaan geen sprake; «men zou eer moeten gewagen van duivels«dienstige begrippen; want den duivel vindt «hij alom en overal. Als er iemand ziek «is, wordt de piaiman gehaald, die voor «dokter en priester geldt. Deze zal den «demon wel weten te verdrijven. En voor«waar! hij verstaat zijne kunst! Een ronde «kalebas, met steentjes opgevuld, schudt «hij, 's nachts alleen bij het ziekbed ge«zeten, heen en weder, om de daarin be«sloten duivels te noodzaken, hun makker, «door wien de leider bezeten is, uit het «lichaam van den patiënt te lokken. De «arts is een ware buikspreker; hij bootst «de geluiden van aap, tijger en papegaai «bedriegelijk juist na, om te doen hooren, «welke vermomde geesten in zijne kalebas «zitten. Herstelt de lijder, dan wordt de «priester geprezen en met geschenken «overladen; sterft de zieke, dan bleek het «immers, dat hij te veel misdreven had «en de Jawahu (zoo heet de satan), was «te vertoornd, om des priesters wensch «te verhooren! Dan is het ook niet ge«raden in de hut te blijven wonen; de bloed«verwanten trekken van de plaats weg, «nadat zij de hut, waarin de zieke ge«storven is, in brand gestoken te heb«ben; want de ziel des gestorvenen houdt «zich daar dan op en zendt den levenden «alle kwaad. Zegt de piaiman, dat de dood «door vergiftiging ontstond, dan moet er «jacht op den moordenaar gemaakt worden. «Een ketel met water, waarin de bladeren «van zekere plant geworpen worden, wordt «boven het vuur gezet. Van de zijde, waar «de ketel schuimend overloopt, moet de «moordenaar gekomen zijn, en de toovenaar «geeft nauwkeurig de plaats op, waar men «hem kan vinden. Het zal duidelijk zijn,

«dat er vrij spel is voor het nemen van «allerlei wraakoefening, voor het koelen «van persoonlijke veeten, kortom voor het «bewaren van angst en schrik onder deze «woudbewoners, die natuurlijk bij het «ontspannen hunner zenuwen eene aan«leiding te meer vinden in het overdadig «gebruik van dram.

«Is er dan bij de Indianen geenerlei «hoogere aspiratie? mag men vragen. Neen, «bijna niet. Zij erkennen het bestaan van «een Schepper der mannen en der «vrouwen. Dat de Schepper der mannen «alleen het goede bedenken kon, en het «kwade slechts van den Schepper der «vrouwen voortkwam, wordt duidelijk als «men bedenkt, hoe laag het heidendom «de vrouw stelt. Maar meer denkbeelden «verbinden zij hieraan niet; van zedelijke «eischen geen sprake; eene aanbidding «wordt niet gevonden. Aan het voortbe«staan van het leven na den dood, aan «eene vergelding, schijnen zij nog iets te «hechten, althans de gebruiken bij de be«grafenis zouden eraan doen denken. Bij «sterfgevallen wordt het lijk in eene met «latten en planken belegde kuil geplaatst, «zoodat het eene zittende gestalte ver«krijgt. Wat de overledene bezat, wordt «bij hem geborgen. Huisraad, katoenen «lappen, spiegel, mes, pijl en boog, knots «geeft men den doode niet slechts mede, «om daarvan hiernamaals nut te hebben, «maar vrienden en vriendinnen voegen er «nog snuisterijen bij, opdat hij in de andere «wereld daarvoor eten en drinken kan «inruilen. Het graf wordt uiterst voorzich«tig met eene plank, bladeren en takken «bedekt, om den gestorvene niet te be«zeeren. Het schemerlicht der hoop op «een voortbestaan der ziel wordt evenwel «in zijn mogelijk weldadige uitwerking «verduisterd door het lijkfeest, dat onder «dansen en springen, drinken en joelen «den ernst van het oogenblik ten eenen«male smoort» 1).

De Indianen en de Herrnhutters. Men zou vragen mogen, heeft de Nederlandsche Regeering, die sedert 1667 het patronaat over deze zonen der wouden heeft geoefend, niets gedaan, om hen uit dien staat van verzonkenheid op te heffen? Het strekt niet tot onze eer, dat wij die vraag ontkennend moeten beantwoorden. Die zich met hen wilden inlaten, zijn alleen de Herrnhutters geweest, die zich sedert 1735 in de kolonie vestigden, om hunne zendingsliefde in daden om te zetten. Toen de aanvankelijk in Paramaribo aangewende pogingen niet slaagden, zijn twee hunner, J. Güttner en L. C. Dähne, tot de Arowakken gegaan. Zij vestigden zich in de nabijheid van de rivier de Berbice (thans op Eng.-Guyana's grondgebied) waar zij een station vestigden, dat zij Pilgerhut noemden. Deze mannen, met die hen volgden, onder wie vooral Th. Schumann niet mag vergeten worden, trachtten het vertrouwen der Arowakken te winnen, hetgeen hun wonder wel gelukte. Als vertaler van een deel der H. Schrift in het Arowakkisch, als verdediger van het goed recht der Indianen tegenover den Gouverneur der kolonie, die zich op onvriendelijke wijze liet kennen, is Schumann getoond, in het belang dezer natuurkinderen krachtig werkzaam geweest. Ook had hij het voorrecht, eene kleine gemeente te zien ontstaan; in 1748 werd de eerste Arowak gedoopt, in 1756 was er reeds eene kleine gemeente van 233 zielen vergaderd. Na Schumann's dood is Pilgerhut achteruit gegaan; wegens een opstand onder de Negers der plantages is de post verlaten uit vrees van overvallen te worden en zijn de gemeenteleden verstrooid geraakt.

In 1747 was men ook reeds te Saron aan de Saramacca eene nieuwe vestiging begonnen; een honderdtal Indianen waren hier reeds saamgebracht, toen deze post door eene bende Boschnegers verstoord is geworden. De derde post, Efraïm, aan de Corantijn in 1756 gesticht, heeft onder de leiding van Dähne ook eenigen bloei gekend, doch is om gezondheidsredenen in 1765

---

1) *Ned. Zendings*tijdschr. 3e jaarg. bl. 168.

verlaten. Ook heeft men een vierde station, Hoop, ten Zuiden van Efraïm aan de Corantijn gevestigd; hier werkte o. a. zend. Fischer; doch ook hier is het klimaat oorzaak geworden, dat men deze vestiging moest opgeven.

In den laatsten tijd is over eene nieuwe Indianen-zending gehandeld, ditmaal onder de Cariben aan de Marowijne. Het station Albina, aan den benedenloop der Marowijne, is daartoe gekozen; de arbeid is nog niet aangevangen, zoodat wij hiervan nog niets kunnen melden.

II. **De Boschnegers.** Wij keeren ons thans tot de Boschnegers. De Boschnegers of Marrons zijn afstammelingen van de eertijds uit Afrika ingevoerde plantage-negers, die hunne vrijheid in de bosschen zochten en haar, ondanks de pogingen, door het Koloniaal Bestuur aangewend, hebben gehandhaafd. Dat het leven op de plantages voor de Negers een alleszins ondragelijk leven was, is algemeen bekend. Ieder weet te verhalen van de wreedheid, die in vroeger tijd de blanken zich tegenover de «zonen van Cham» meenden te kunnen veroorloven; men weet niet, waarover men zich meer heeft te verbazen: over de onbegrijpelijke inhumaniteit, die koloniale Christenmogendheden, als Nederland, Engeland, Frankrijk, Spanje en Portugal, in zake den slavenhandel openbaarden, of over de lankmoedigheid, waarmee de Negers deze gruwelen hebben verdragen. Te verwonderen is het dan ook niet, dat enkelen, aan de roede hunner heeren ontsnapt, en in de bosschen levensonderhoud genoeg vindende, niet genegen waren terug te keeren, maar zich tot benden vormden, die, nu eens ter wraakneming, dan weder ter verlossing van voormalige lotgenooten menigen plantage-eigenaar verontrustten. Toen bovendien in 1712 eene Fransche vloot onder Cassard Suriname brandschatte, zonden enkele plantage-eigenaars hunne vrouwen en kinderen met de slaven veiligheidshalve tijdelijk de bosschen in. Daardoor groeide het getal der vrije Negers zeer aan; want de slaven wilden de vrouwen en kinderen na het vertrek der Franschen wel afleveren, doch gevoelden geen groote neiging ook zelf terug te keeren, maar sloten zich liever bij hunne stamgenooten aan.

Dit heeft de Regeering gebracht tot maatregelen, die zij in het belang der plantage-eigenaars nemen moest, n.l. het uitzenden van troepen, om de gevluchte slaven terug te halen; doch deze maatregelen zijn door de bezwaren, die het klimaat in het Boschland opleverde, zeer ondoeltreffend gebleken. Nadat tal van schermutselingen slechts geringe vrucht hadden opgeleverd, is met de vrije Negers in 1761 een verdrag gesloten, waarbij de Koloniale Regeering hun niet alleen vrijheid toezegde, maar gaarne nog een jaarlijksch geschenk in ijzeren waren, geweren, kruit, lood enz. voegde, indien de Boschnegers zich maar wilden verbinden, buiten een getrokken grens te blijven wonen, en de slaven, die zich nog bij hen mochten voegen, uit te leveren. Sinds is de toestand zoo gebleven, en ofschoon het vredesverdrag tevens oorzaak werd, dat Boschnegers met Indianen, die verplicht geworden waren verder Zuidwaarts te trekken, dikwijls overhoop lagen, was de verhouding met het Bestuur der kolonie steeds voldoende, al mocht zij nu nog juist niet vriendschappelijk heeten. Sedert de afschaffing der slavernij in 1863 is ook die verhouding beter geworden en tegenwoordig is de vrije omgang der Boschnegers met de bewoners der kolonie (d. w. z. der stad en de districten) onbelemmerd.

Tegenwoordig staat aan het hoofd van een Boschnegerstam een Granman (opperhoofd); deze wordt door den Gouverneur bevestigd en krijgt dan behalve een uniform, ook als teeken van zijne waardigheid een stok met vergulden knop. Onder hem staan de Grankapiteins en de Kapiteins, welke laatsten in een dorp (kamp genaamd) het bevel voeren, en door den Granman worden aangesteld. In de stad is een beambte aangewezen, om de belangen van Boschnegers en Indianen te behartigen.

De Boschnegers, ofschoon onderling weer in tal van kleinere stammen gesplitst, kan men tot drie hoofdstammen brengen:

a. de Aucaners, die ten getale van ongeveer 3 à 4000 zielen, wonen aan de Boven-Cottica en langs de Marowijne tot de Tapanahoni. De ten Zuiden van hen wonende Boni-negers (± 500 z.) waren vroeger aan hen onderworpen. De stations der Herrnhutters, Koffikamp en Wanhatti zijn te hunnen gerieve aldaar gevestigd.

b. De Saramacca-negers, ongeveer 3000 zielen sterk, wonen, gelijk hun naam doet vermoeden, aan de Saramacca. De Zendingsstations Berg en Dal, Gansee en de vroegere post Goejaba behooren tot hun gebied; in den laatsten tijd kwam daar nog een nieuw station bij, nl. Aurora.

c. De Matoeari-, Bekoe- of Moesinga-negers; deze vormen hoogstens een 500-tal zielen en hebben hunne woonplaatsen aan de Midden-Saramacca gevestigd. Onder hen bevinden zich de stations Maripastoon en Kwattahede. Sedert 1883 zijn van deze laatste afgescheiden de Coeranti- of Koffimaka, die westwaarts zijn getrokken aan de Coppename, waar zij in hun hoofddorp Koppenkrisi door den zendeling der plantage Catharina Sofia, aan de Saramacca gelegen, bezocht worden.

Een Boschneger-dorp. Oppervlakkig gezien, zou men van een bezoek aan een Boschnegerdorp een vrij gunstigen indruk krijgen. Het vrij ruime dorpsplein wordt zuiver en netjes gehouden, en gewoonlijk met zand bestrooid; de woningen, ofschoon eenvoudig, zien er niet onaardig uit; de bewoners zijn, vooral vergeleken met de Negers uit de «kolonie» flink en krachtig gebouwd. Palmen, sinaas- en oranjeboomen worden rond de huizen gevonden, benevens grootere of kleinere aanplantingen van cassave, koren en rijst. De woningen bestaan uit 2 deelen; het eene deel dient tot kookplaats, het andere is de slaapplaats, waarin zich een of meer hangmatten of een brits bevinden.

Behalve door te zorgen voor plantaardige voedingsmiddelen, leven zij van de jacht op leguanen, tapirs, herten en apen, of wisselen deze liefhebberij af met vischvangst in de kreek of de rivier, in de buurt van hun dorp te vinden.

Bezigheden der Boschnegers. Hunne hoofdbezigheid tegenwoordig is de handel in houtsoorten, die zij op hunne uit boomstammen gehouwen bootjes, corjalen genoemd, de rivier laten afzakken. *Op* hunne corjalen, want gewoonlijk zijn de houtsoorten, die voor den handel het meest waarde hebben, zwaarder dan het water, en kan men dus niet van vlotten gebruik maken. Komen zij nu op hunne tochten naar de «stad» of de plantages, die zij van hunne koopwaar voorzien, voorbij stroomversnellingen of watervallen, dan kost het wel eenige moeite al de balken weer los te maken, en ze één voor *één aan de andere* zijde van den «val» weer op de oude wijze te bevestigen,

maar, door den nood gedwongen, getroost men zich dat gaarne. De hout-handel heeft echter voor de Boschnegers schaduwzijden. Zij worden door dien handel niet alleen erg los van hunne woonplaatsen, maar ook wordt verkregen geld spoedig verteerd en in allerlei beuzelarij soms verkwist, indien al niet erger. De Boschneger zoekt gaarne in zang en dans zijne ontspanning en vreemd is het dan ook niet, dat hij bij terugkeer in zijn dorp van zijne verdiensten niets meer bezit. Dat zulk eene levenswijze niet zeer bevorderlijk is aan hunne zedelijke vorming, en dat, zoolang zij op avonturen zoo belust blijven, voor de toekomst niet veel goeds voor hen hiervan te hopen is, ligt voor de hand.

Karakter, zeden, godsdienst. Het karakter der Boschnegers valt bij de eerste kennismaking zeer mee. Zij geven gauw hunne indrukken terug, zijn luidruchtig van aard, gevoelen zich vrije mannen en weten dit bij tijden ook wel aan de blanken, die zij in den beginne met eenigen achterdocht aanzien, te laten merken. Wien zij evenwel blijken te kunnen vertrouwen, vertrouwen zij ook geheel. De vrouw staat bij hen niet zoo laag als bij andere heidensche volken; in belangrijke zaken spreekt zij haar beslissend woordje mee. Omtrent het huwelijk huldigen zij allerlei vreemde opvattingen en volgen zij vreemdsoortige gewoonten, die het den zendelingen moeilijk valt te wijzigen.

Hun godsdienst is een zeer ver gedreven Fetischdienst. Bij de aankomst in een dorp komt men door een zg. poort, bestaande uit twee stokken met een dwarsstok en versierd met vlaggetjes, het grondgebied binnen; van deze vlaggen of lompen dienen enkele, om de booze geesten te weren, andere om den Gran Gado (den grooten Geest) te believen. Deze heeft, naar hunne voorstelling, tal van geesten en demonen in zijn dienst. Zoowel de dieren als het plantenrijk leveren bovendien stof tot aanbidding, meer uit vrees dan wel uit vereering: een boa-constrictor wordt angstvallig ontzien; een krom gegroeid stuk hout evenzeer. Tal van amuletten, nietswaardige zaken meestal, een stukje hout van vreemden vorm, een kauri-schelp, een stukje slangenvel, een tijgertand, een papegaaienveer, een glaspareltje, dragen zij óf met zich mee, óf plaatsen ze hier en daar om onheil te voorkomen of zegen te verwerven. Gaan zij op reis, dan zullen zij niet nalaten voorbehoedmiddelen (kandoe's) voor het huis, op den akker of op den weg te leggen, teneinde hierdoor den invloed van booze geesten te weren.

De personen, die in dezen fetischdienst zijn ingewijd, zijn de z.g. wintimannen (ook wel obia-lieden, wissi- of loekoemans genoemd). Zij vormen geen eigenlijken priesterstand, maar, listiger dan de rest, houden zij de Boschnegers in voortdurenden angst, terwijl zij door allerlei geheimzinnige plechtigheden, waarbij dansen en geluiden maken eene groote rol spelen, hunnen volgelingen den indruk trachten te geven, dat zij den geest (winti = geest, adem) in zich opnemen. Met recht heeten de wintimannen de kwelgeesten der Boschnegers; bij ziekte en sterfgeval weten zij bovendien ook door hunne groote kennis van vergiften, indien het noodig of wenschelijk is, kracht bij te zetten aan hunne beweringen.

De oppervlakkig gunstige indruk omtrent de Boschnegers, moet dus bij nadere kennismaking voor medelijden plaats maken. «Een algemeene

«karaktertrek ligt over alle godsdienstige gebruiken en begrippen der Boschnegers verspreid, een gevoel van bedreiging door overmachtige, vijandelijke «krachten, die men met groote moeite in staat is, van zich af te wenden. «De godheid boezemt slechts vrees in; geen vertrouwen, geen liefde, geen «dankbaarheid. Eene hoop, die tot over het graf reikt, biedt hun godsdienst «ook niet aan, en evenmin vermag deze een bewustzijn van schuld, eene «erkenning van zonde te wekken. In den grond der zaak dienen al deze vrees-«aanjagende gebruiken slechts om de klasse der wintimannen met hunne «schurkerijen in hun goddeloos bedrijf te bevestigen; want niet de godheid, «maar deze mannen worden door het vòlk gediend. Hoezeer de Boschnegers op «fiere wijze hunne burgerlijke vrijheid hebben bevochten, smachten zij nog in «de banden der geestelijke slavernij, waarvan alleen Hij hen verlossen kan, die «waarlijk vrij maakt» 1).

De Herrnhutters en de Boschnegers. Het zijn alweer de Herrnhutters geweest, die met hunne warme, verkwikkende toewijding zich tot den zendingsarbeid in de kracht des Heeren hebben aangegord in een tijd, toen bij de meeste Protestanten, ook bij de Christenen in Nederland, het besef van den Christenplicht der barmhartigheid nog in diepen slaap verkeerde. Door Gouverneur Crommelin in 1671 daartoe aangezocht, gingen de Broeders Stoll en Jones zich vestigen aan de Senthea-kreek. Hoe goed bedoeld, met hoeveel ijver ook aangevat, met hoeveel toewijding ook voortgezet, de arbeid onder de Boschnegers is eene lijdensgeschiedenis, zooals de geschiedenis der Zending er niet vele vermag aan te wijzen. Het doodende klimaat in het Boschland heeft den een na den ander daar zijn dood doen vinden, of hen verplicht, zich terug te trekken. Voor elken nieuw aankomenden broeder golden dezelfde moeilijkheden, om met de Boschnegers bekend te worden en hun vertrouwen te winnen. Na eenigen tijd arbeidens moest het veld weer aan een ander overgegeven worden. Vruchten werden er gezien op den met zooveel tranen bezaaiden akker; dankbaar wordt Arabi, het opperhoofd, Scipio, Grego, Simeon gedacht, doch tot ontwikkeling kwamen de gevestigde gemeenten niet. Rasmus Schmidt en zijne echtgenoote hebben het op den post Bambey nog het langst van allen uitgehouden; liefelijk zijn de vruchten, die hun arbeid heeft afgeworpen, doch blijvende vrucht kon deze niet dragen, omdat ten laatste weer de koorts hen beiden wegrukte.

Op ongezochte wijze opende de Heer in 1861 zelf eene poort, door Johannes King, kapitein van Maripastoon door droomen te wekken en hem als den leidsman van zijne stam te gebruiken. Tegenwoordig nog is hij op Maripastoon in dubbelen zin de leidsman van zijn volk 2). De zendelingen trachten door bezoekreizen naar de posten, boven reeds genoemd, den band onder de gemeenteleden te versterken en het opkiemende zaad voor verstikken te behoeden.

III. **De kleurlingen** of **creolen.** Verreweg het grootste deel der bevolking behoort hiertoe. Zij wonen binnen de «kolonie», d. i. de stad en de districten, in de eerste plaats in de stad Paramaribo zelf en ten tweede

1) H. G. Schneider. Beibl. van het Algem. Miss. Zeitschr. 1893. bl. 30.
2) Zie over dien merkwaardigen man de Zeister Berichten van 1863 en: Ned. *Zendingstijdschr.* 3de jaargang bl. 209.

Maripastoon, een Christendorp der Boschnegers.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer A. Kleinschmidt.

op of nabij de plantages, die alle in het alluviale deel van Suriname zijn aangelegd. De creolen behooren allen tot gemengd ras en dragen onderscheidene namen. Zij zijn: òf mulatten (kinderen van blanken en negerinnen), òf mestiezen (kinderen van blanken en mulatten), òf castiezen (kinderen van blanken en mestiezen), òf poestiezen (kinderen van blanken en castiezen), òf karboeger-indianen (kinderen van negers of kleurlingen en Indianen). Zelfs den in Suriname geboren kinderen van blanken wordt de naam van Creolen gegeven, al zal men hen dan bij voorkeur blanke creolen noemen.

Aankomst met de mail in Paramaribo. Daar de meeste creolen in Paramaribo hoofdzakelijk wonen, zal een bezoek aan «de stad» niet ongepast mogen heeten. Bij het binnenstoomen der Suriname, dat alleen met hoog water geschieden kan, zal, nadat wij het lichtschip en Braamspunt voorbijgevaren zijn, ons de uitgestrekte watermassa treffen, door de samenvloeiing van de Commewijne en de hoofdrivier hier bijeengebracht. Juist tegenover ons ligt het fort Amsterdam; de oevers, tot dit punt toe tamelijk eentonig, vertoonen nu tot aan de stad tal van vriendelijke plantages, waar leven en bedrijvigheid heerschen. Bij aankomst aan de kade kunnen wij reeds dadelijk onze nieuwsgierigheid aan de tallooze vreemde gezichten voldoen. Hier staan een paar Indianen, kenbaar aan hunne eigenaardige kleederdracht, hunne kenmerkende huidskleur en hun donker zwart haar, het gezicht op het indrukwekkende stoomschip te genieten; daar wandelen een paar Boschnegers, die aan hun kroesachtig haar en hun donkeren tint van huid uit velen te herkennen zijn. Gindsche stadnegers, ofschoon in type met hen overeenkomende, hebben eene muts op en dragen een blauw broekje met een bont hemd; de negervrouwen, in een wit of gebloemd jakje, benevens een rok van katoen, vallen in het oog door den hoofddoek of muts, eigenaardig van vorm, die hen niet onbehagelijk kleedt. Tusschen deze verschillende kleederdrachten wordt men een paar mulatten gewaar, die met hunne meer zorgvuldige kleeding, zorgvuldiger naarmate de huidskleur den blanken tint meer nadert, zich gaarne boven den Neger achten. De strooien hoed met breeden rand en het badientje in de hand doen hen kennen als personen, die zich nog al gewichtig achten. Voortstappende, passeeren we ter zijde eene koelie-familie, naar de kleeding te oordeelen uit Britsch-Indië afkomstig. De man draagt op zijn hoofd den traditioneelen tulban (alias hoofddoek); zijne kleeding is geheel wit; zijne vrouw, met ten deele bedekt aangezicht, is in het geel, terwijl de kleine in een rood tenue gestoken is. Een paar Chineezen met hunne lange ruime mantelrokken en den onmisbaren staart aan het hoofdhaar worden geflankeerd door een paar Joden, ook aan hun type kenbaar; voorts wordt door Hollanders, Portugeezen of Engelschen eenig contingent geleverd; voorwaar! er is verscheidenheid genoeg. De aankomst van eene mailboot maakt menigeen begeerig zijne nieuwsgierigheid te voldoen; vandaar dat men zoovele onderscheidene nationaliteiten hier verzameld vindt.

De stad Paramaribo. Wij stappen de stad in, die ten deele een Europeesch, ten deele een tropisch karakter vertoont. De rechte straten, de ruime huizen, de bruggen en kerken, herinneren aan het Moederland; de palmboomen en tamarinden doen zien, dat wij in de tropen zijn. De huizen zijn alle van hout

opgetrokken en staan op een grondmuurtje. Gewoonlijk wit van kleur, maken zij met de groene deuren geen onaardig effect. De vensters bevatten wel zonneblinden, doch gewoonlijk geen ruiten; de leien daken zien ook geen schoorsteenen uit zich oprijzen: het stoken geschiedt in een afzonderlijk bijgebouwtje of keuken.

Men vindt overal voldoende schaduw op de straten, door het schelpzand, dat hen bedekt, zijn zij niet onaangenaam te bewandelen. Op den middag is het stil in de straten van Paramaribo. Slechts enkele personen, die om deze of gene reden bezig wezen moeten, zal men kunnen aantreffen, doch anders is ieder binnenshuis, om het voor zijne gezondheid onontbeerlijke slaapje te genieten. Tegen zonsondergang wordt het meer levendig; begrijpelijkerwijs begint men den dag des morgens reeds vroeg.

Het Gouvernementspaleis staat vrij wel in het Noorden der stad, niet ver van het fort Zeelandia, dat aan de rivier is gelegen. Het is een flink, sierlijk gebouw, waarvoor zich tot den waterkant een ruim grasveld met bloemenperken uitstrekt. Hierop verheft zich een groote stok met de Nederlandsche driekleur.

Bestuur der kolonie. In dit gebouw zetelt de «plaatsvervanger der Koningin», de Gouverneur, door den Minister van Koloniën ter benoeming voor den tijd van 3 jaren voorgedragen, welk tijdvak verlengd worden kan. Hij is voor zijne regeeringsdaden verantwoordelijk aan het Koninklijk Gezag, en is voorts Opperbestuurder van de zich in de kolonie bevindende land en zeemacht. Hem staat adviseerend ter zijde een Raad van Bestuur, door den Gouverneur te kiezen, welke keuze door den Min. van Koloniën bevestigd worden moet. Deze Raad bestaat uit den Secretaris, die tevens vicevoorzitter is; uit den procureur-generaal, die in rang eigenlijk op den Gouverneur volgt, en uit den Administrateur van Financiën, tevens chef van het Emigratie-departement.

Behalve dit bestuurscollege zijn er ook nog Koloniale Staten, eene soort van parlement. Dit bestaat uit 12 personen, waarvan 4 door den Gouverneur worden benoemd en 8 gekozen worden. De leden hebben 3 jaren zitting en treden volgens een rooster af. De 8 gekozen leden worden bij meerderheid van stemmen daartoe aangewezen door die kiezers, die minstens *f* 40.— in de belasting betalen. Het ligt voor de hand, dat dergelijke kiesregeling niet alle trappen van het volk omvat, zoodat men dus in Suriname nog zeer ver van Algemeen Stemrecht verwijderd is. Ofschoon wij niet beweren, dat het Algemeen Stemrecht zegen aan Suriname zou kunnen brengen, heeft de tegenwoordige regeling zijne bedenkelijke zijde. In 1890 bijv. waren er 272 kiezers; hiervan waren een 100-tal Israëlieten, waarvan toch maar een 1200 in de kolonie aanwezig zijn. Een 155-tal kiezers van die lijst waren Christenen, terwij 17 Chineezen en Portugeezen op de kiezerslijsten voorkwamen. Voorwaar! deze verhouding kan moeilijk eene proportioneele vertegenwoordiging doen verwachten. Het is dan ook geen geheim, dat de invloed der Joden overwegend is in de kolonie; reeds meer dan één gouverneur ondervond dit, en niet altijd was het belang der kolonie het doel van der Joden streven.

In de kolonie bevinden zich voorts nog een 500 man *infanterie* en *artillerie, die in* Zeelandia en Nieuw-Amsterdam gekazerneerd zijn.

De Heerenstraat te Paramaribo.
Naar eene photographie in het bezit van den Heer Mr. Ph. H. Verbeek.

Op de rivier ligt een oorlogsschip, dat om de twee à drie jaren door een ander vervangen wordt. Een politiecorps van 180 man, waarvan een 80 als maréchaussée dienst doen, staat onder de bevelen van den procureur-generaal. Voorts heeft Paramaribo nog een schutterij-corps van ± 2000 man.

Van het paleis van den Gouverneur naar Zeelandia wandelende, kunnen we de schoone, driedubbele laan van tamarinden nemen, die heerlijke schaduw aanbiedt. Bij Zeelandia komende, bereiken we de kade, rechts omslaande de aanlegplaats der booten, links de voorstad Combé.

De wijk der Herrnhutters. Langs de kade oploopende, even voorbij de aanlegplaats der mailbooten, gaan we nu bij de Steenbakkersgracht de stad in, en komen dan een klein eind verder bij de Steenbakkerijstraat. Deze brengt ons naar de gebouwen en terreinen der Broedergemeente, die we onze welverdiende aandacht niet mogen onthouden. Reeds een en andermaal noemden we in onze schets den arbeid der Herrnhutters. Er is ook alle reden voor de Nederlandsche Christenen om dien liefdevollen arbeid dezer Duitsche Zendingsvrienden wat meer te waardeeren, dan wel eens geschiedt. En niet alleen voor de Nederlandsche Christenen; ieder Nederlander mocht dien arbeid wel met meer belangstelling gadeslaan. Dat dit weinig geschiedt, kan niet vreemd heeten; want Suriname is nooit verwend geworden door buitengewoon groote belangstelling, en de Herrnhutters zijn geen mannen, die van rumoer houden. Was nu hun arbeid de moeite van het noemen nauwelijks waard, dan kon men deze onverschilligheid vergeven, doch het tegendeel is het geval. Waar van de ongeveer 60000 bewoners, die de geheele kolonie telt, de helft der bevolking onder het geestelijk toezicht dezer mannen staat, ten getale van 40, waarvan 22 allen in Paramaribo, — daar mag men toch niet van geringe krachtsontwikkeling spreken. En vergeten mag toch ook niet worden, dat de zedelijke kracht, die er van de Herrnhutter-Zending in Suriname uitgaat, en al sinds jaren uitgegaan is, niet gering is te schatten. Tijdgenooten zouden het kunnen bevestigen, hoe in het jaar 1863, toen op den 1sten Juli van dat jaar de negerslaven voor de wet als vrije burgers werden verklaard, ieder in vreeze en angst verkeerde, dat de Negers hunne verkregen vrijheid zouden misbruiken, door zich op hunne voormalige heeren en meesters te wreken. Doch! wat bleek? dat de Negers in grooten getale optrokken naar de Kerken der Herrnhutters, den Gouverneur eene ovatie brachten, en voorts op allerlei wijze aan hunne blijde stemming uiting gaven, maar er niet aan dachten, wraak te nemen. Al was er niets meer van den invloed der Herrnhutters te zeggen dan dit, dan reeds was er reden te over, om hen in eere te houden en hun arbeid te waardeeren. Een ieder toch gevoelt, dat er wat zedelijke invloed noodig moet zijn, een invloed, alleen voortvloeiende uit volkomen vertrouwen op de personen hunner leiders, om de gemoederen van de licht ontvlambare Negers bij zulk eene gelegenheid in de goede banen te kunnen houden. En toch is hiermee nog niet alles gezegd. We zouden durven zeggen, het is onmogelijk, om den gunstigen invloed naar waarde te schatten, dien deze mannen op de ontwikkeling, de verstandelijke zoowel als de zedelijke, van Suriname's bevolking hebben uitgeoefend, en nog voortgaan uit te oefenen, en dit zullen blijven doen door goed en kwaad gerucht heen. Het mag wel eens uitgesproken worden, dat de Herrnhutters

aan veel lasterlijke aantijgingen bloot staan en menigeen er zich helaas! toe leent om in courant als anderszins hun goeden naam te bekladden. Wij achten ons niet geroepen, als hunne verdedigers op te treden, dit is anderen veel beter toevertrouwd; maar kunnen hier een woord van protest niet terughouden. Laten zij, die gaarne aanmerkingen maken, en zich het recht van meespreken toeëigenen, maar eens eerst bewijzen geven, hunne liefde voor Suriname even zóó in daden te kunnen omzetten als de Herrnhutters dat reeds sinds jaren deden.

Doch laat ons, nu we bij hunne terreinen zijn, de omgeving wat nader bezien. De door hen ingenomen wijk beslaat een ten naastenbij vierkant vlak. Aan beide zijden door Dominé- en Maagdenstraat geflankeerd, heeft hun kwartier een front van 120 M. aan de Steenbakkerijstraat.

Arbeid der Broedergemeente. Op deze groote oppervlakte verheffen zich, behalve eene kerk en tal van woningen voor de zendelingen en administratie bestemd, eene bakkerij, eene timmermans-, eene schrijnwerkers-, een smidswerkplaats, eene drukkerij, eene school en een winkel, benevens aan de overzijde van de Dominéstraat nog eene Bewaarschool. Volgens het hoofdbeginsel, bij de Broedergemeente gevolgd, voorzien de leden der gemeente zelf in hun onderhoud, doch wijden zich in hun vrijen tijd aan den arbeid der Zending. De meer bepaald als predikers bij hen gevestigde mannen evenwel maken hierop eene uitzondering; zij treden alleen als geestelijke verzorgers der gemeenteleden op. Er was een tijd, dat de Herrnhutter-kolonie uit de opbrengst van haren arbeid de kosten der Zendingswerkzaamheid kon bestrijden: de degelijkheid van hunnen arbeid bezorgde hun dien naam van soliditeit, waardoor ieder gaarne van hen gediend was. Bij de toenemende concurrentie evenwel en bij de stijgende behoeften is dit thans niet meer te verwachten, en nu met name het onderwijs zooveel meer inspanning en kosten vraagt, kon Nederlands Christenheid deze Broeders wel eens wat beter steunen.

De Herrnhutter-gemeente, die, zooals we boven opmerkten, uit de helft der bevolking der Kolonie bestaat, telt in Paramaribo ruim 14000 leden, verdeeld over vier kerkgemeenten. De Hoofdkerk (Mama-kerkie bij de Negers genoemd) ligt in het centrum, dat wij zooeven beschreven; hiertoe behooren 8700 leden: de Rust-en-Vrede-Kerk in het Zuiden der stad telt 2500 leden; de Wanica-kerk in het Noord-Westen 1800 leden, en de Kerk in de voorstad Combé 1300 leden.

Het Hoofdbestuur berust bij een Praeses met thesaurier (Vorsteher) en 8 zendelingen. Dit college heet, ofschoon minder juist, Helfer-Conferenz. Aan deze «Conferentie» is de leiding van alle zaken opgedragen; de verplaatsingen van zendelingen gaan van haar uit; zij neemt besluiten over kerk- en schoolbouw, over beginselkwesties in zake de verhouding van kerk en school tot de Regeering en beslist voorts in alle hoofdzaken.

Aan de «Stadtkonferenz» is de behartiging der belangen der stadgemeenten opgedragen. Deze wordt in haar arbeid bijgestaan door een gezelschap van «helpers en helpsters», 12 mannen en vrouwen, die zoowel de *armverzorging* als het ziekenbezoek onder hunne leiding hebben.

Daar het grootste deel der gemeenteleden Negers zijn, is de taal bij de Evangelieverkondiging in gebruik, het z.g. Neger-Engelsch. 1) Dit Neger-Engelsch is eene arme, onbeschaafde natuurtaal, gebaseerd op de Afrikaansche negertalen, doch door den invloed van het Portugeesch, Nederlandsch en Engelsch veel gewijzigd. Door de vertalingen van gedeelten der Heilige Schrift en door de verspreiding van lees- en leerboeken is deze taal evenzeer voor de gemeenteleden onmisbaar geworden, als zij voor iederen in de kolonie woonachtigen vreemdeling voor het dagelijksch verkeer onontbeerlijk is. Op de scholen der Broedergemeente wordt evenwel met zorg de Nederlandsche taal in beoefening gebracht, want van haar zal op den duur toch voor de verstandelijke ontwikkeling der bevolking het meest kunnen verwacht worden. «Het «Neger-Engelsch is eenerzijds eene arme, grammaticaal weinig ontwikkelde «taal, die zich voortdurend van omslachtige omschrijving bedienen moet. «Anderzijds kenmerkt zij zich door eene buitengewone beknoptheid, die grootendeels door weglating van lidwoord en werkwoord bewerkt wordt. De Neger «spreekt niet alleen zijne taal, maar hij brengt ze in aanschouwing; men «moet hem niet alleen hooren, maar ook zien; zijn oog, zijne gelaatstrekken, «de houding van zijn lichaam, boven alles de bewegingen zijner handen en «vingers verleenen aan alles, wat hij zegt, een meesleepende en pakkende «aanschouwelijkheid, die onnavolgbaar is» 2).

Voor wij van den arbeid der Herrnhutters afscheid nemen, willen we nog vermelden, dat zij op vele plantages aan de Suriname, de Cottica en Commewijne ook werkzaam zijn in het belang der daar arbeidende bevolking. Op vele dier plantages hebben zij kerken, waar des Zondags een dienst gehouden wordt door een zendeling, die deze samenkomsten zooveel mogelijk dienstbaar maakt aan de belangen der arbeiders van de omringende plantages. Eveneens verstrekken zij catechetisch onderwijs aan de toekomstige gemeenteleden.

De plantages en de arbeiderskwestie. De plantages, waarvan we in 't kort nog met een enkel woord willen melding maken, liggen begrijpelijkerwijze alle aan eene der hoofdrivieren. Vroeger, d. w. z. vóór de Emancipatie der Negers, was hun aantal veel grooter, maar vele zijn verlaten, hoofdzakelijk uit gebrek aan werkkrachten. Dit is het hoofdbezwaar voor de herleving van de cultures in onze zoo rijke kolonie Suriname, waarvan nog minder dan $^{1}/_{100}$ deel bebouwd is.

In den laatsten tijd is eene hoopvolle verlevendiging waar te nemen, en sedert eene kolonisatie met Javanen beproefd is, is er alle reden hiervan voor Suriname goeds te verwachten. Toen in 1863 de Negers vrij verklaard werden, waarvoor aan de plantage-eigenaars 10 millioen gulden werd uitgekeerd, zijn eerstgenoemden nog 10 jaren onder toezicht van het Gouvernement gebleven, doch slechts weinigen wenschten daarna een contract als vrije arbeider

1) In vroegere jaren werd in de Hoofdkerk een Nederlandschen dienst gehouden. Sedert eenige jaren is dit niet meer het geval. In de Hoofdkerk wordt steeds in het Neger-Engelsch gepredikt; daarentegen wordt gewoonlijk 's Zondagsavonds in het Bewaarschoollokaal den dienst in het Nederlandsch verricht.

2) H. G. Schneider. Ein Besuch in Paramaribo, bl. 51, (Stuttgart 1891); een boekje, der lezing overwaard, dat ons bij de samenstelling van onze schets grooten dienst bewees.

aan te gaan. Dientengevolge heeft men zich van Britsch-Indische koelies moeten voorzien, die, hoezeer zij als werkkrachten goed voldeden, niettemin groote moeilijkheden aan de plantage-eigenaars bezorgden. Het kwam meermalen voor, dat de straffen, die men deze koelies wegens wangedrag opleggen moest, aan den Britschen gedelegeerde, in Paramaribo ter behartiging hunner belangen aldaar geplaatst, te zwaar voorkwamen. Diens mededeelingen konden niet anders dan remmend werken op de wervingen in Britsch-Indië. Een adres van eenige planters werd toen aan de Regeering ingediend met het gevolg, dat men eene proef begon te nemen met van het overbevolkte Java en Madoera eene kolonie arbeiders te engageeren. Voor Suriname is het te hopen, dat deze proef moge slagen, en men dientengevolge van de overmoedige houding der koelies geen last meer zal behoeven te hebben. Zij is nog te kort geleden begonnen, om er een oordeel over te vellen; aanvankelijk worden goede berichten dienaangaande vernomen 1).

De plantages in Suriname, hoewel vroeger (d. i. vóór 1863) van veel meer beteekenis, (zie boven) leveren hoofdzakelijk: koffie, katoen, suiker, rijst en cacao. De koffie- en suikercultuur beteekent niet meer zoo veel als vroeger; doordien men den aanplant van Liberia-koffie heeft aangemoedigd 2) en de Nederlandsche Handelmaatschappij eene centrale suikerfabriek heeft opgericht, is er van deze cultuur misschien in de toekomst wel wat te hopen. De ongekende vlucht, die het gebruik van cacao ook in ons land heeft genomen, doet voor de toekomst van den verbouw van dit product in Suriname veel verwachten. Op de wereldmarkt evenwel wordt de productie van de Surinaamsche cacao overvleugeld door die van Ecuador, Trinidad en Para. Toch is zij niet onbelangrijk: in 1888 bedroeg de uitvoer van dit artikel uit Suriname 1.541.612 K.G.; Trinidad daarentegen voerde 19.798.856 K.G. uit.

De tabak van Suriname schijnt minder te voldoen 3), en de overige producten als: arrowroot, maïs, thee, vanille, gutta-percha, gember, apothekerskruiden, hars en gomsoorten, ofschoon van meerdere of mindere waarde voor den handel, worden te gering aangeplant, om van gewicht te zijn; toch blijkt uit deze opsomming, hoeveel Suriname's bodem kan leveren. Een nieuwe tak van industrie, bestaande in het drogen en conserveeren van vruchten, die Suriname, evenals Insulinde, in zoo groote verscheidenheid levert, zal wellicht niet onbelangrijk kunnen worden, vooral nu in de New-Yorksche Merchant's Review een artikel over de Fransche methode van vruchten drogen werd gepubliceerd. Als zoodanig komen dan pisang, ananas en tamarinde in de eerste plaats in aanmerking. Aangezien het hier niet de plaats is, hiervan meer mee te deelen, verwijzen wij belangstellenden naar: Dr. K. W. v. Gorkom's Oost-Indische cultures, Supplement bij de 2e uitgave, bl. 299. Ten besluite deelen wij mee, dat op 1 Januari 1889 in Suriname waren: 17 suiker-, 82 cacaoplantages, 370 kleinere plantages, waar cacao en producten van den kleinen landbouw werden geteeld; voorts 7 groote en 251

1) Zie o. a. Bulletin van het Kol. Museüm. No. 1, jaarg. 1892.
2) Tijdschr. Ned. Maatsch. tot bevordering der Nijverheid, jaarg. 1891. N°. 1.
3) Tijdschr. Ned. Maatsch. tot bevordering der Nijverheid, jaarg. 1891. N°. 3.

kleine plantages voor voedingsmiddelen (kostgronden), alle tezamen eene oppervlakte beslaande van 10.327 H.A.

De goudindustrie. Wij moeten thans nog melding maken van de goudindustrie, die zich sedert het jaar 1876 in Suriname gaat ontwikkelen. Aan den bovenloop van Marowijne, Suriname en Saramacca zijn goudvelden ontdekt, die begrijpelijkerwijze vele personen hebben uitgelokt, om daarmede hun fortuin te beproeven. Men moet eensdeels erkennen, dat de ontdekking van goud op de materiëele ontwikkeling der kolonie een gunstigen invloed uitoefenen kan, anderdeels is het niet te loochenen, dat het electriseerende woord goud ook tal van gelukzoekers naar Suriname zal trekken, die men gaarne zag wegblijven. Ook mag men in kwestie stellen, of de goudproductie voor de bewoners van het binnenland wel in allen deele voordeelig zal zijn; het is te vreezen, en de bewijzen zijn reeds voorhanden, dat de Boschnegers anderen meer degelijken arbeid lieten liggen, om zich van de meer tastbare voordeelen, die de goudindustrie beloofde, te verzekeren. Met deze berekening kwamen zij slecht uit, daar de door hen bespaarde gelden zonder eenig succes verspild werden. Wij hebben reden te hopen, dat onze Regeering te dezen opzichte met wijzen tact zal optreden, en bij de voordeelen, die de industrie belooft, de nadeelen, die er voor de bevolking uit kunnen voortvloeien, tot een minimum zal weten te herleiden. De reeds verkregen sommen zullen de verdere ontwikkeling der kolonie kunnen begunstigen: in 1888 toch werd tot een bedrag van 588 K.G. goud gevonden, dat eene waarde van *f* 800.000 vertegenwoordigde. Sinds men in 1876 begon, is er reeds de kapitale som van 13 millioen aan goud uit Suriname uitgevoerd.

Aan het einde onzer Schetsen gekomen, waarbij wij in vogelvlucht onze overzeesche «bezittingen» in oogenschouw namen, kunnen wij de pen niet nederleggen zonder den wensch te hebben uitgedrukt, dat ons volk, dat zulke heerlijke bezittingen de zijne mag noemen, toch meer en vollediger doordrongen worde van hare groote belangrijkheid.

Nu men meer en meer begrijpen gaat, dat het hooge gewicht onzer overzeesche gewesten niet uitsluitend en bij voorkeur gezocht moet worden in het direct materiëel voordeel, dat zij afwerpen kunnen voor het Moederland, zal ook meer algemeen het oog open gaan voor de groote verplichtingen, die deze onze «bezittingen» ons opleggen. Ons volk, toch nog altijd de tweede koloniale mogendheid, zal meer en meer erkennen, dat deze verplichtingen niet alleen zijn van materieëlen aard, maar dat nevens, ja boven de verplichtingen om de schatten, die de Natuur met zoo kwistige hand uitstrooit, en die de rijke bodem ons biedt, met verstand te exploiteeren, de verplichtingen van zedelijken aard staan, die we tegenover de bevolking hebben te vervullen.

Meer dan eenig tijdperk in de Koloniale Geschiedenis doet onze tijd ons deze gevoelen. Gode zij dank! veler oogen gaan reeds open voor «rechtvaardigheid, gerechtigheid en trouw» 1), terwijl de Koloniale Staatkunde allerlei beletselen

1) Devies van Suriname's wapen.

en misbruiken opruimt, die aan de bevordering van het waarachtig heil der bevolking in verstandelijk en zedelijk opzicht, in den weg stonden.

Mocht vooral de Nederlandsche Christenheid gevoelen, dat het hare roeping is, de inlanders langs vaste, wel doordachte wegen geleidelijk voor het Evangelie te winnen. De beschaving en de daarmee gepaard gaande verstandelijke en zedelijke verheffing der bevolking volgt de Christianisatie op den voet.

Waar wij de Regeering dankbaar zijn voor het wegnemen van vele belemmeringen in den zendingsarbeid, en, waar het bleek, dat zij, door de ervaring geleerd, in de zendelingen de handhavers van haar gezag mag begroeten, (een standpunt, door haar niet altijd ingenomen), — daar teekent dit vooruitgang.

Op zendingsvrienden en zendelingen rust de plicht, te blijven zorgen, dat hun arbeid, zoowel de voorbereidende als de uitvoerende, de blijken drage uit de rechte motieven te ontspruiten.

Mogen de Europeanen daar ginds, zoo ambtenaren als particulieren, het groote gewicht van een Christelijk voorbeeld erkennen. Dit is de beste aanbeveling, die het Christendom schenken kan. Waar de Europeanen toonen, dat hunne levenswijze, hun omgang met de inlanders overeenstemt met de prediking des zendelings, daar ontstaat een invloed ten goede, machtiger dan de indirecte steun, dien de Regeering vermag te geven.

En, — zal het tegenwoordig levende geslacht wellicht de overwinning van het Kruis op de Halve Maan en het duistere Heidendom niet beleven, hierdoor moge zich niemand ontslagen rekenen van den plicht, naar dit doel te streven. Met Luther zingen wij:

«De zege is ons beschoren!»

REGISTER.

Eigennamen van personen zijn met vette letter,
aardrijkskundige eigennamen met *cursieve* letter aangegeven.

A.

B.

C.

I.

J.

K.

L.

M.

P.

T.

Z.

INHOUD.

SCHETSEN.

AANHANGSELS.

PLAATSING DER PLATEN.